Він був сином мужика — і став володарем в царстві духа.
Він був кріпаком — і став велетнем у царстві людської культури.
Він був самоуком — і вказав нові, світлі і вільні шляхи
професорам і книжним ученим.
Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри,
а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.
Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла,
та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу,
ані його любові до людей в ненависть і погорду...
Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх,
що били із здорового джерела життя.
Найкращий і найцінніший скарб доля дала
йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу
радість, яку в мільйонів людських сердець все наново
збуджуватимуть його твори.
Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

Іван Франко

Т. Шевченко
200

Україна Тараса Шевченка

Харків
«ФОЛІО»
2014

УДК 908+80(477)
ББК 26.89(4УКР) + 83.3(4УКР)
У45

Редакційна рада:
Л. М. Новохатько (голова ради), О. П. Реєнт (головний редактор),
В. М. Даниленко (заступник головного редактора), Л. В. Баженов, Г. В. Бондаренко,
С. Д. Гальчак, О. П. Гончаров, М. Ю. Косило, М. Р. Литвин, Р. В. Маньковська,
В. М. Мельниченко, О. В. Романцов, Г. П. Савченко

Упорядники:
Р. В. Маньковська, В. М. Мельниченко

Передмова
О. П. Реєнта

Художник-оформлювач
О. М. Іванова

Рекомендовано до друку Президією правління Національної спілки краєзнавців України
(протокол № 1 від 17.01.2014 р.)

Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга» 2014 року

У45 **Україна** Тараса Шевченка: іст.-краєзнав. нариси / упоряд.: Р. В. Маньковська, В. М. Мельниченко; передм. О. П. Реєнта; голова ред. ради Л. М. Новохатько; голов. ред. О. П. Реєнт; худож.-оформлювач О. М. Іванова; М-во культури України, Нац. спілка краєзнавців України. — Харків: Фоліо, 2014. — 575 с. : іл.

ISBN 978-966-03-6759-3.

Тарас Шевченко — головний символ нашої держави, саме тому з'явилася ця книжка, що підбиває підсумки увічнення його пам'яті в кожній області України.

У пропонованій книжці комплексно розглядається краєзнавчий аспект шевченківської теми у всеукраїнському контексті. До видання увійшло 26 нарисів, підготовлених дослідниками з усіх областей України, АР Крим, міста Севастополя та міста Києва, кожен з яких висвітлює місця, пов'язані з життям та творчістю Т. Шевченка, розповідає про людей, з якими спілкувався поет, а також про музеї та пам'ятники Великому Кобзареві.

Ілюстративним доповненням книжки є репродукції, архівні документи, світлини пам'ятників, твори мистецтва тощо.

Книга є внеском краєзнавців України до святкування 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка і розрахована на широкий загал шанувальників української культури та історії.

УДК 908+80(477)
ББК 26.89(4УКР)+ 83.3(4УКР)

ISBN 978-966-03-6759-3

© Колектив авторів, 2014
© Р. В. Маньковська, В. М. Мельниченко, упорядкування, 2014
© О. П. Реєнт, передмова, 2014
© О. М. Іванова, художнє оформлення, 2014

КРАЄЗНАВЧА ШЕВЧЕНКІАНА УКРАЇНИ

Життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка для усіх поколінь українців були і назавжди залишаться взірцем мужності і твердості духу, вірного служіння своєму народові та великої моральної відповідальності перед ним. Неоцінимим є внесок Шевченка у процес національного відродження, утвердження у народній свідомості звитяжних ідей грядущої державності України.

Повагу людей Т. Г. Шевченко здобув ще за життя і відтоді образ великого сина рідної землі й України назавжди залишився в народній пам'яті. Традиції вшанування та увічнення пам'яті Великого Кобзаря в різних куточках України зародилися відразу після його смерті і в подальшому набули всенародного розмаху, поклавши початок творення всенародної Шевченкіани.

Найвагомішим внеском у Шевченкіану України стало збереження і поширення безцінної творчої спадщини Великого Кобзаря. Ще за життя Т. Г. Шевченка коштом П. Ф. Симиренка в 1860 році був виданий «Кобзар», а наступного року — шевченківський «Буквар» для сільських шкіл. Інший представник славетного роду Симиренків — В. Ф. Симиренко, профінансував останнє прижиттєве видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, а також кілька його пізніших видань.

Всіляко сприяв популяризації творів Шевченка Ф. Г. Лебединцев. У заснованому і редагованому ним журналі «Киевская старина» саме за його редакторства було опубліковано найбільше матеріалів шевченківської тематики. А під редакцією В. М. Доманицького в 1907 році вийшло й перше, найповніше на той час, опрацьоване і звірене з автографами-рукописами видання «Кобзаря».

Важливе значення в справі популяризації творчої спадщини Шевченка мали шевченкознавчі публікації відомого громадського діяча, літературознавця і критика Ф. П. Матушевського та українського історика літератури, громадсько-політичного і державного діяча С. О. Єфремова, педагога і громадсько-культурного діяча М. К. Чалого.

Серед тих, хто започатковував літературну Шевченкіану були такі відомі українські діячі культури як поет і перекладач, член Кирило-Мефодіївського братства О. О. Навроцький, вчений-енциклопедист, перший ректор Київського університету М. О. Максимович, відомий письменник, театральний і культурний діяч М. П. Старицький. Вони одними із перших відгукнулися на смерть Т. Г. Шевченка своїми літературними творами.

У період «українського відродження» 1920-х років з'являються ґрунтовні шевченкознавчі праці та літературні твори, авторами яких були П. П. Филипович, С. О. Єфремов, К. І. Арабажин, Д. Ф. Красицький. Наслідком копіткої багаторічної роботи П. В. Жура став цикл художньо-документальних книг про життя і творчість Т. Г. Шевченка. Літературна Шевченкіана в останні роки суттєво поповнилася шевченкознавчими дослідженнями науковців.

Образ Тараса Шевченка і персонажів його поезії увічнено в багатьох творах образотворчого мистецтва. Передусім, широке визнання здобув відомий український художник І. С. Їжакевич. До його Шевченкіани належать картини за мотивами творів Кобзаря, неперевершені ілюстрації до шевченківських видань. Велика кількість живописних та графічних портретів Т. Г. Шевченка, ілюстрацій до його творів складає творчий доробок Ф. С. Красицького, В. І. Касіяна. Неодноразово зверталися до шевченківської тематики талановиті художники 1930-х років І. М. Шульга, В. Т. Седляр, І. І. Падалка. Їх творчий злет був перерваний сталінськими репресіями і тільки сьогодні вони стали відомі широкому загалові. З дитячих літ пройнявся почуттям щирої любові та шани до Великого Кобзаря І. М. Гончар — відомий український скульптор, художник, етнограф. Ним створена ціла серія скульптурних образів Т. Г. Шевченка, а також художні роботи, виконані на основі зібраного ним історико-етнографічного матеріалу.

Шевченківська тематика знайшла відображення у багатій і різноманітній палітрі творів сучасних українських митців — живопису, графіки, скульптури, екслібрисах, розписах, вишивці, витинанках.

Окрему сторінку Шевченкіани складає музично-пісенна творчість, яка бере початок з хорових творів М. В. Лисенка. Ще в кінці XIX століття хоровий диригент і композитор П. Д. Демуцький організував народний хор у селі Охматів на Черкащині, який став відомим на всю Україну виконанням творів на слова Т. Г. Шевченка. Вагомий внесок у популяризацію творчої спадщини Т. Г. Шевченка та розвиток музично-пісенного мистецтва зробили композитор і співак С. С. Гулак-Артемовський, хорові диригенти і композитори О. А. Кошиць, К. Г. Стеценко, композитори різних поколінь Б. М. Лятошинський, С. П. Людкевич, Л. М. Ревуцький, Г. І. Майборода, Є. Ф. Станкович. Вони залишили нащадкам багато музично-пісенних творів шевченківської тематики.

Суттєво доповнює народну Шевченкіану кобзарство, яскравими представниками якого стали Остап Вересай, Никін Прудкий, Олексій Чуприна. За нащих днів стали відомими кобзарі Василь Нечепа, Михайло Коваль.

Гідно продовжують багаті традиції українського музично-пісенного мистецтва Національний заслужений академічний український народний хор України імені Григорія Верьовки, Черкаський, Волинський та інші хорові колективи України. Своєю творчістю, високопрофесійною майстерністю вони стверджують пророчі слова Тараса Шевченка про те, що «наша пісня, наша слава не вмре, не загине».

Особливе місце в Шевченкіані України посідає театральне мистецтво, яке пройшло шлях від аматорських осередків до визнаних професійних театральних колективів Києва, Харкова, Львова, Одеси, інших міст нашої держави. Багатогранна спадщина Великого Кобзаря стала невід'ємною частиною їхнього репертуару.

На сьогодні в Україні створена широка і різноманітна Шевченкіана, що включає наукові видання, публіцистичну літературу, художні та мистецькі твори, державні та громадські тематичні проекти. У пропонованій книзі вперше на основі зібраних та опрацьованих регіональними організаціями Національної спілки краєзнавців України архівних документів, наукової літератури, матеріалів періодичних видань характеризується процес зародження та розвитку традицій вшанування та увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка в різних куточках України, комплексно розглядається краєзнавчий аспект шевченківської теми у всеукраїнському контексті, прослідковано Тарасові шляхи українськими містами і селами, розкривається середовище спілкування і творчості митця, висвітлюється присутність Кобзаря у всіх аспектах народної пам'яті, літератури, творах образотворчого, монументального, музично-пісенного і театрального мистецтва, назвах населених пунктів і культурних об'єктів, які склали невичерпну і багатогранну палітру Шевченкіани нашої держави.

За своєю структурою праця складається із трьох розділів, в яких розкривається історія творення Шевченкіани в Україні. У першому розділі йдеться про традиції увічнення пам'яті духовного пророка на його батьківщині — Черкащині. Другий розділ об'єднав краї, де побував Т. Шевченко під час своїх трьох приїздів до України. Про вшанування українського генія в регіонах, які не відвідував Кобзар, розповідається у третьому розділі. У рамках розділів нариси розміщено за алфавітним порядком областей. Ілюстративний матеріал для збірника наданий регіональними організаціями Національної спілки краєзнавців України.

Пройшовши нелегкі випробування часом Шевченкіана, набула в роки незалежності України нового розвитку, поповнюється вагомими творами, розширює знання про духовний світ і творчість великого поета, художника і мислителя Т. Г. Шевченка, який через століття постає перед нами у всій своїй величі.

Олександр Реєнт,
голова Національної спілки краєзнавців України,
член-кореспондент НАН України

НАРОДИВСЯ, ЩОБ ОСЯЯТИ УКРАЇНУ

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ

ШЕВЧЕНКА ШАНУЄ ЙОГО БАТЬКІВЩИНА

(В. Мельниченко)

Стежками Великого Кобзаря. Для черкащан любов до України наповнюється особливим змістом, адже вони живуть на землі, де два століття тому, у селі Моринці на Звенигородщині, народився духовний пророк і геній українського народу Тарас Григорович Шевченко. «У темній від горя кріпацькій хаті він народився, щоб осяяти всю Україну! Щоб стати тим, у кому найповніше виявив себе творчий геній українського народу». Так означив поетову появу на світ письменник Олесь Гончар.

За життя Т. Г. Шевченко в різний час побував у багатьох куточках свого рідного краю — сучасної Черкащини. Його життя і творчість невіддільні від цього краю, де він народився, землю якого сходив «малими босими ногами», де скуштував гіркого сирітського хліба, звідки пішов у великий світ, щоб стати «володарем у царстві духа», національним генієм і духовним пророком України.

Як свідчать документи і спогади його сучасників, Т. Г. Шевченко неодноразово бував у багатьох населених пунктах Черкащини. Передусім це стосується мальовничого села Моринці (нині — Звенигородський район), в якому 9 березня 1814 року побачив великий світ малий Тарас. До 175-річчя від дня народження поета тут було

відтворено дві хати: Якима Бойка — діда Тараса по матері, та Копія, у якій півтора року жила сім'я Шевченків.

Тин навколо подвір'я Якима Бойка виплетений з вербової лози, подвір'я охайне та затишне. Поруч з хатою цікава пам'ятка народної архітектури — дерев'яна надвірня комора, або клуня, перенесена на це місце із Кирилівки (Шевченкового). У цій хаті у 1783 р. народилася мати Кобзаря, тут пройшло її дитинство та юність, звідси ж вона вийшла заміж у Кирилівку. І хата і подвір'я зберігають увібраний впродовж років дух минувшини. Тут піч, грушева лава, ослінчики, лежанка, дубовий стіл, маленька колиска, підвішана до стелі, та одяг — святковий виглядає зі скрині, а повсякденний розкладений на лаві. Як і в давнину в хаті пахне чебрецем та м'ятою. А в кутках висять прикрашені чорнобривцями ікони. Неподалік хати Якима Бойка — могила матері Тараса Григоровича.

1815 року родина Шевченків повернулася до Кирилівки. Тут пройшли дитячі роки Тараса, звідси помандрував він у далекі світи, взявши із собою мамину пісню, батькову науку, дідусеві розповіді. Рідне село завжди залишалося рідним і бажаним для Шевченка. «Всяку ніч тілько й бачу во сні що тебе, Кирилівку, та рідню, та бур'яни (ті бур'яни, що колись ховався од школи); весело стане, прокинусь, заплачу», — писав він у листі до брата Микити. Про радощі й жалі, веселі та сумні дні, безтурботне дитинство і гірке сирітство нагадувала батьківська хата нагадувала. Чи не перше, що зробив Шевченко, коли після тривалої розлуки приїхав до Кирилівки у 1843 році — це з любов'ю змалював рідну хату.

Та не тільки щасливі спогади про рідне село Кирилівку мав Тарас. Щасливе дитинство закінчилося зі смертю матері. Поховали її, як і заповідала, на власній садибі. За українським звичаєм біля могили — кущ калини, як символ безмежної любові і глибокої вдячності тій, котра виносила в своєму лоні дитя, давши йому глибинне і мудре, що перегуком літ і пророчими словами грітиме, обпікатиме душу, даватиме надію і зміцнюватиме віру у кращу долю України.

Батько Т. Г. Шевченка також похований у Кирилівці. У свій перший приїзд на батьківщину Тарас власноручно вирізав на великому камені напис: «Отут спочиває раб Божий Грицько Іванович Шевченко. Року 1825 березня 25».

У батьківській хаті ще довгий час жили Тарасові родичі: брат Микита зі своєю родиною, а потім його два сини — Петро і Прокіп. У кінці XIX ст. у стріху влучила блискавка і хата згоріла. Щоб не загубилося її точне місцезнаходження, племінники Тараса у 1908 р. наполовину закопали в землю круглий млиновий камінь (жорно) з написом «Тут була хата Тараса Гр. Шевченка». У 1989 році до 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка була збудована хата, подібна до тієї, у якій він провів своє дитинство.

У 1939 році в Шевченковому на батьківській садибі відкрито літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка. Тут, крім відтвореної хати батьків Тараса, збереглась могила матері поета. В центрі села, на колишньому цвинтарі, — могила Григорія Шевченка, батька Тараса. Неподалік музею хата дяка Богорського, де навчався грамоти малий Тарас і куди він ходив «носити воду школярам» (рік забудови — 1782-й). Над нею у 1961 році зведена захисна споруда.

З 1827 року Шевченко був козачком поміщика Енгельгардта в сусідньому селі Будище. Тут у чудовому пейзажному парку знаходиться панський будинок-палац. Збереглися три багатовікові дуби, які називають Шевченковими. За переказами, у дуплі одного з них Тарас ховав свої малюнки.

Неодноразово бував Т. Г. Шевченко у селі Зелена Діброва (нині — Городищенський район), коли втікав від мачухи до улюбленої старшої сестри Катерини Красицької. Відвідував це село він і у свої молоді та зрілі літа, приїжджаючи в Україну у 1845, 1847, 1859 роках. У цьому селі на старому цвинтарі є могила Катерини, на якій встановлено пам'ятник.

Доля надовго розлучила Т. Г. Шевченка з батьківщиною, але думки про неї ніколи не залишали поета і на чужині. Приїжджаючи в Україну, він неодноразово відвідував рідні місця на Черкащині. У 1843 році він побував у Чигирину, Суботіві, Мотронинському монастирі в Холодному Яру, Кирилівці, де зустрічався з братами і сестрами.

Під час наступних приїздів в Україну у 1845 та 1859 роках Т. Г. Шевченко побував у Черкасах, Городищі, Звенигородці, Кирилівці, Корсуні, Каневі, Лисянці, Мошнах, Прохорівці, Мойсівцях, Пекарях та інших місцях Черкащини.

Відвідуючи свою батьківщину, Т. Г. Шевченко спілкувався з людьми, писав вірші, малював картини. Відомі його малюнки, присвячені рідному краю: «Хата батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці», «Чигирин із Суботівського шляху», «Дари в Чигирині», «Чигиринський дівочий монастир», «В Черкасах», «Коло Канева», чимало ескізів олівцем до задуманої серії офортів «Живописна Україна».

Перебування в Україні, теплі зустрічі з земляками, насамперед у містах і селах близької і рідної його серцю Черкащини, додавали Т. Г. Шевченку сил і наснаги, надихали на нові твори.

Традиції вшанування пам'яті Кобзаря на його батьківщині

Історія вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Черкащині — невіддільна від історії духовного життя України, адже він уособлював у собі силу й енергію усього українського

народу, його спроможність до боротьби й утвердження серед інших. І тому традиції вшанування пам'яті свого земляка на Черкащині, як і в усій Україні, започаткувалися відразу після смерті поета.

Образ Шевченка знайшов своє відображення передусім у фольклорі. У народних легендах і переказах земляків він поставав як борець за волю свого народу, захисник його соціальних та національних інтересів, співець прагнень і сподівань на кращу долю. Як і інші герої усної народної творчості, Шевченко продовжував своє життя і після смерті. Народна думка не могла змиритися з фактом кончини воістину народного поета, і це знайшло відображення у легендах та переказах. В одній із них, записаній на Звенигородщині, стверджувалося, що «він живий, а привезли тільки клятьбу в домовині, що він поклав на панів. Кажуть, що закопали ту домовину на високі могили недалеко од Києва, але ж я не бачила тієї могили, хоч і ходила в Київ».

Незважаючи на вкрай обмежену кількість друкованих видань творів Т. Г. Шевченка в перші десятиліття після його смерті, вони користувалися великою популярністю серед земляків. Відомий історик, сходознавець Агатангел Кримський, біографія якого тісно пов'язана із Звенигородкою, згадував: «Влітку 1890 року мені частенько траплялося читати простим, неписьменним міщанам городка Звиногородки на Київщині Шевченкові поеми: «Катерина», «Наймичка» і ін., або й його лірику. Запевне, всі не могли наслухатися досхочу; а вже щодо жіноцтва, то жінки раз у раз аж плакали, слухаючи приміром «Наймичку», і радніші були, щоб і по скількись разів я читав їм те саме. Здебільшого бувало так, що слухачі мої допіру од мене знайомилися з Шевченком. Та часом, правда, доводилося мені чути й таке: «Це — Шевченкове? О, я вже знаю дещо з цього. Який він був гум [розум]! Як він прикладно все нам витолкував!».

Одночасно з формуванням фольклорного й міфологізованого образу Шевченка, на Черкащині розгортався рух за вшанування й увічнення його пам'яті. Однак творчість поета, і сама пам'ять про нього, і після його смерті залишалася предметом нещадних цензурних переслідувань і заборон. Цензурні репресії особливо посилилися після двох антиукраїнських циркулярів царського уряду — Валуєвського (1863) та Емського (1876). Не дозволялося не лише видавати твори Шевченка, а навіть вшановувати пам'ять про нього.

На початку XX століття, як і в попередній період, рух за вшанування та увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка на Черкащині розгортався в умовах заборонної політики царського уряду і намагань витравити з народної свідомості навіть саму згадку про поета. Але, внаслідок революційних подій 1905—1907 рр., відбулися певні послаблення репресив-

ного тиску і все частіше з ініціативи найбільш свідомої частини населення, передусім інтелігенції, у містах і селах краю відбуваються заходи з вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка, які, як правило, приурочувалися до дат його народження і смерті.

Зокрема, 26 лютого 1906 року в соборі міста Звенигородки вперше було відправлено панахиду по великому поету, а напередодні, на засіданні місцевої комісії Київського комітету грамотності, прийнято рішення про спорудження у Звенигородці народного дому в пам'ять Т. Г. Шевченка. Того ж року, за інформацією журналу «Рідний край», народні шевченківські заходи проводилися навесні: «На Тарасовій горі під Каневом відбулося 4 квітня святкування 45-х роковин смерти Шевченка. Людей було душ 200. Казали промови, проказували його вірші, співали пісні. Ввечері на човнах роз'їхалися додому. Найбільш було селян з окружних сіл: Прохорівки, Келеберди, Ліплявого, Койлова та інших».

Далі в цьому ж часописі невідомий автор знайомить читачів з книгою записів на Тарасовій горі: «Тут побачите не хитро вилиту малограмотною рукою журбу-жалобу злиденного хлібороба-українця; побачите щиро-журливу запись молодесеньких юнаків-дівчат та хлопців, що не бачили ще скрути життєвої, напись, що чистою рукою немов вплітає у лавровий вінок на Тарасовій голові пахучу, чисту квітку рожевих мрій та обіцянок служити народу; тут прочитаєте проймаючий все наскрізь короткий поклик до бою борців за кращу будучину...»

А дописувач із села Демки Золотоніського повіту писав до цього популярного тоді серед селян журналу: «Хоч наше село й закинуте в глухім краї, та все-таки промінь національної свідомости торкнувся наших односельчан. 22-го травня одпразнували роковини незабутнього співця України, Т. Г. Шевченка. Виїхали на беріг Дніпра, де співали «Заповіт», декламували твори Т. Г. Шевченка, говорили про його життя. Вирішили вшановувати Кобзаря кожного року».

У 1911 році, коли відзначалися 50-ті роковини з дня смерті Шевченка, у багатьох містах та селах краю відправлялися панахиди по поетові, виголошувалися промови про нього. Багатолюдно проходили вони в Черкасах, Каневі, Умані, Смілі та в інших населених пунктах.

У селі Кирилівці на панахиді були присутні родичі поета, зокрема і його племінники: Трохим, Андрій, Іван і Петро Шевченки. Співали панахиду учні місцевої школи. Коли заспівали «Вічну пам'ять», то всі присутні стали навколішки.

З поширенням творів і волелюбних ідей Шевченка, вшанування його пам'яті набувало все гострішого суспільно-політичного характеру. Особливо це проявилося напередодні і в час відзначення 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Царські власті,

боячись революціонуючого впливу творчості Кобзаря та антиурядових виступів, робили все, щоб не допустити масового відзначення ювілею.

З'явилося циркулярне розпорядження міністра внутрішніх справ М. Маклакова, яке адресувалося усім губернаторам. Рекомендувалося «воспрещать публичные чествования малороссийского писателя Шевченко, наименование его именем учебных заведений и улиц, назначение стипендий и сборы пожертвований на образование фонда имени поэта, независимо от того, на какие надобности предназначиваются собранные деньги; открытие памятников и бюсты не должно носить характера публичного торжества, а всякие собрания не разрешать».

Влада вдавалася до всіляких заборонних заходів. Зокрема, Міністерство освіти заборонило учням брати участь у шевченківських урочистостях. У Чигиринському повіті місцевий справник навіть не дозволив постановку вистави «Назар Стодоля», боячись, щоб вона не викликала «демонстрацій».

Не менш «заборонно» було налаштоване й духовне відомство. У селі Козацькому Звенигородського повіту священики відмовили селянам у панахиді, причому один з них рекомендував обмежитись відправленням телеграми єпархіальному начальству, а другий — записом «раба Божого Тараса» у поминальну книжку. Проте телеграму не відправили, оскільки дізналися про заборону панахиди в самому Києві.

Громадський рух за увічнення пам'яті Великого Кобзаря набув широкого розмаху після повалення царського самодержавства. Шевченківські дні в Україні стали відзначатися вільно й розкуто. Як повідомляла газета «Вісти з Української Центральної Ради», 19 березня 1917 року в Києві «великими ріками й малими струмочками з 10-ї години ранку текли люди з усіх кінців великої столиці України до головного пункту — Володимирського собору, де вище київське духовенство, тепер з власної ініціативи, правило панахиду по Шевченкові».

Масові заходи відбувалися й на Черкащині. Показовим було свято, організоване 30 квітня в селі Лип'янка Чигиринського повіту. Жителі села, крім уже традиційних мітингів, молебнів по Т. Шевченкові та походу навколо села, що стало своєрідною традицією, організували освячення «хліба, солі та води». Старші люди виходили назустріч процесії, яка несла гарно прибраний портрет Т. Шевченка, хрестилися і казали: «Слава тобі, Боже, таки діждалися волі!» Селяни виносили на вулиці столи, накриті скатертинкою, на які клали хліб, сіль та воду. Перед самим кропленням свяченою водою промовець говорив патріотичні слова: «Чи думав ти, батьку Тарасе, що настане такий час, коли на селі будуть зустрічати тебе твої брати-селяни з хлібом та сіллю?».

Тієї весни в Україні відбувалися «Свята волі», під час яких виголошувалися промови про «батька нашого Тараса Шевченка», виконувалися його твори, повсюдно вивішувалися портрети, вишиті рушники. Преса повідомляла, що подібні свята відбулися в селах Кримки, Митьки, Хрестителеве, Демки, Білоусівка, Шрамківка, Кононівка, Ковалівка.

За радянських часів влада намагалася всіляко наповнювати шевченківські заходи політичним змістом, канонізуючи образ Кобзаря як революціонера-демократа й провідника пануючої тоді ідеології. У рішенні Черкаського повітвиконкому від 23 лютого 1921 р. зазначалося: «В пошану до пам'яті славетного і незабутнього народного поета-борця за долю пригноблених народів, батька й Кобзаря України Т. Г. Шевченка [повітвиконком] наказує всім радянським установам, фабрикам, заводам, професійним спілкам, всьому робітництву та селянству міста й повіту урочисто й велично святкувати день 9 і 10 березня як народне, державне, культурне і революційне свято».

Всенародним святом ушанування Т. Г. Шевченка стало відзначення 125-річчя з дня народження Кобзаря 18 червня 1939 року. Відома дослідниця-шевченкознавець з Канева Зінаїда Тарахан-Береза так описує цю подію: «Того дня прибуло до Канева багато гостей. Ще до схід сонця понад дніпровським берегом безперервним потоком попливли вони в напрямку Тарасової гори. Строкате людське море залило весь Канів. Усі стікалися до всенародної Святині. Задовго до початку торжеств сюди приїхали в святковому вишитому одязі колгоспники з навколишніх сіл, районів та областей на прикрашених автомашинах, підводах, велосипедах, човнах, а то й пішки. Припливли з Києва і пароплави з численними гостями. До години дня не припинявся людський потік. Вся вершина Чернечої гори була заповнена народом. Дехто розмістився навіть на деревах, щоб краще бачити та чути. Близько сорока тисяч нащадків Тараса Шевченка прийшли вшанувати його пам'ять цього сонячного жаркого літнього дня. Святково прикрашена Канівська гора приймала всіх. Ніяка сила не могла б зупинити того дня людей на шляху до свого пророка». У цей день на Тарасовій горі постав величний пам'ятник Кобзарю та відкрив двері літературно-меморіальний музей.

Мирну працю черкащан перервала війна, принісши жителям краю страждання й біль непоправних втрат. Командир одного з найбільших партизанських з'єднань, яке діяло в Холодному Яру і прилеглій до Черкас території, П. А. Дубовий говорив: «Кобзар» Шевченка був зі мною завжди. Як моя зброя — автомат, боєприпаси і гранати — так і дорогий «Кобзар» Шевченка пройшов зі мною всі важкі шляхи і лісові доріжки як вірний друг і бойовий товариш».

У повоєнні роки народні традиції вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка, перервані гітлерівською окупацією, мали своє продовження. Щороку в травневі дні, починаючи з 1944 року, коли Черкащина була визволена від загарбників, до могили Шевченка прибували представники творчої та наукової інтелігенції з Києва, а також багато людей з міст і сіл Черкащини, щоб вклонитися праху Великого Кобзаря.

Можливості для популяризації творчості й увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка розширилися у зв'язку з утворенням у січні 1954 року Черкаської області. Новоутворену область стали називати Шевченковим краєм, оскільки саме з Черкащиною пов'язані основні віхи життя і творчості поета — тут він народився, тут знайшов і свій вічний спочинок. У 1950-х роках здійснено значний обсяг робіт з благоустрою шевченківських місць, набули масовості заходи з вшанування пам'яті нашого земляка.

У 1961 році за рішенням Всесвітньої ради миру 100-річчя з дня смерті поета відзначали на всіх континентах нашої планети. Нескінченним потоком 21 травня йшли на Тарасову гору люди, щоб покласти квіти на могилу Шевченка. Один із учасників того дійства, письменник В. Шевчук, згадував: «Видовище, яке ми побачили в Каневі, зворушило нас, ми стояли тоді на порозі хати Зіни Берези, канівчанки, і дивилися на безконечний хід людей до могили Кобзаря». Багатолюдні зібрання відбулися також у Моринцях, Шевченковому та інших куточках Черкащини.

Своєю масштабністю вирізнялися заходи з відзначення у 1964 році 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. 31 травня на Тарасовій горі відбувся багатотисячний мітинг. На урочистостях були присутні учасники Міжнародного форуму діячів науки і культури — посланці 43 країн світу, представники союзних республік СРСР та областей України. Учасники ювілейного свята поклали на могилу Т. Г. Шевченка 150 вінків та посадили на Тарасовій горі 150 пам'ятних дубків. На той час, за 110 років, що минули від поховання Великого Кобзаря у Каневі, на його могилі побувало понад 6,5 млн відвідувачів із 114 держав світу.

Хвилюючою подією стало святкування 150-річчя Т. Г. Шевченка на його батьківщині — у селі Моринці. До нього готувалися всі: і дорослі, і діти. Селяни приводили в порядок свої садиби, школярі готували сувеніри для гостей. У школі було відкрито музей Т. Г. Шевченка, першим експонатом якого став портрет поета, вишитий Олександрою Шкуруп. До ювілею керівник сільського хору В. Шкільний написав музику на слова місцевих авторів. Урочистості розпочалися 5 березня 1964 року відкриттям меморіального знака на садибі, де народився Кобзар. На гранітній глибі було закріплено дошку

з написом «Тут стояла хата, в якій народився великий український поет, революціонер-демократ Т. Г. Шевченко (09.03.1814—10.03.1861)». Поруч посадили кущ калини.

А 1 червня того самого року до Моринець прибули представники творчої та наукової інтелігенції з усієї України, а також з Німеччини, Канади, Польщі, Японії, Англії та інших країн. На шкільному подвір'ї з короткими промовами виступили письменники О. Гончар і М. Тихонов, голова місцевого господарства С. Харсун та гості з Канади. На завершення присутні разом із сільським хором співали пісні на слова Т. Г. Шевченка: «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий...», «Думи мої, думи мої...» та інші. Продовження свята відбулося в Будинку культури, де було вручено Державні премії імені Т. Г. Шевченка художнику В. Касіяну та письменнику М. Тихонову.

Плідна співпраця черкаських письменників і митців, набутий ними досвід у проведенні масових шевченківських заходів із вшанування пам'яті та популяризації творчої спадщини Т. Г. Шевченка стали вагомими аргументами на користь розширення масштабів цієї роботи і послужили основою для прийняття у грудні 1980 року постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про проведення Шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій...», в якій зазначалося: «Свято приурочувати до дня народження Т. Г. Шевченка і проводити на батьківщині поета в селах Моринці та Шевченкове, у містах Каневі, Черкасах, Києві...»

З того часу Черкащина стала одним з епіцентрів всенародного вшанування пам'яті великого сина українського народу. І вже в березні 1981 року область приймала численних гостей — відомих письменників і митців з Києва та інших міст України, посланців Росії, Білорусії, Азербайджану, Молдавії, Таджикистану, Естонії, Вірменії, Туркменистану. Учасники свята зустрічалися з шанувальниками літератури на книжковому ярмарку на театральній площі обласного центру, у цехах підприємств Черкас, Сміли, аудиторіях Черкаського педагогічного інституту. Незважаючи на ідеологічну «оболонку», такі зустрічі за своїм змістом перетворювалися в щире й відверте спілкування літераторів і митців з жителями Шевченкового краю.

Масштаби й часові межі проведення щорічного літературно-мистецького Шевченківського свята, яке згодом набуло статусу міжнародного, з кожним роком розширювалися, а, починаючи з 1988 року, до березневих ушанувань Кобзаря офіційно повернулися травневі. Адже травень для відзначення пам'яті Т. Г. Шевченка вбачається історично виправданим, оскільки цей місяць у його долі став і місяцем радості — Шевченко викуплено з кріпацької неволі, і місяцем останнього шляху на рідну землю, яка прийняла його на вічний спочинок.

Розмаїтістю й духовним багатством запам'яталися черкащанам шевченківські урочистості 1989 року, коли святкувалося 175-річчя з дня народження великого Кобзаря. У травні Дніпром, за маршрутом Прага—Київ, до Черкас прибули шанувальники Т. Г. Шевченка з різних куточків земної кулі — учасники міжнародного Шевченківського форуму «Від серця Європи — до серця України». Разом з відомими українськими письменниками й митцями, діячами культури і мистецтва із тодішніх союзних республік гостями міста стали професор із Парижа Еміль Крюба, професори зі США Джордж Грабович і Володимир Пилишенко, професор Віра Вовк із Бразилії, видавець Юрко Ткач з Австралії, журналіст Андрій Григорович із Канади, науковець Стеліан Груя з Румунії, професор Флоріан Неуважний з Польщі, перекладач Такаюкі Мураї з Японії та багато інших високоповажних гостей. Слушно зауважив з цього приводу Петро Кравчук із Канади: «Шевченко на своїй батьківщині ще ніколи не збирав стільки українців з усього світу як тепер». У Черкасах учасники Міжнародного Шевченківського форуму взяли участь у відкритті унікального музею однієї книги — «Кобзаря», зустрічах з громадськістю, велилюдному театралізованому святі на стадіоні.

На початку 1990-х рр. в умовах назріваючих у суспільстві перетворень вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка набуває все більш народних, ідеологічно не заангажованих форм. Як і 130 років тому, 20 травня 1991 року о 4-й годині ранку до канівської пристані прибув спеціально відновлений пароплав «Кременчук», на якому прибули учасники походу-реквієму «Останнім шляхом Кобзаря». А 22 травня від Успенського собору високими порослими лісом канівськими кручами до Тарасової гори було здійснено багатолюдний похід останнім шляхом Т. Г. Шевченка на рідну землю. Відтоді проходження останнім Шевченковим шляхом стало невід'ємною частиною вшанування пам'яті Великого Кобзаря у день його перепоховання.

У роки незалежності палітра черкаської Шевченкіани поповнюється яскравими й барвистими дійствами з притаманною лише Черкащині культурною самобутністю. Серед них — обласні літературно-мистецькі свята «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття» та «Вінок Кобзареві», мистецький фестиваль «Садок вишневий коло хати», фольклорно-етнографічне свято «З глибин народних» та багато інших мистецьких і культурно-освітніх заходів, присвячених Т. Г. Шевченкові.

Серед народжених сучасністю народних традицій вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка набуло поширення відзначення свята вулиць, які носять його ім'я. Під час свята вулиці Шевченка у селі Софіївка Черкаського району жителі цього села висадили калиновий гай із 200 кущів калини на честь шевченківського ювілею. Після цього учасники

свята насолодилися концертом, який підготували народний аматорський вокальний ансамбль «Жайвір» районного відділу культури та творчі колективи «Тубільчанка» та «Дивоцвіт» із сіл Тубільці та Софіївка.

Значно підсилюють черкаську Шевченкіану заходи загальнодержавного рівня. Уже кілька років поспіль церемонія вручення Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка відбувається 9 березня на Тарасовій горі в Каневі. І це надзвичайно символічно, адже ця, заснована у 1961 році, висока державна нагорода названа іменем Тараса Шевченка.

Того самого року, у 150-річчя перехования Т. Г. Шевченка, 22 травня із самого ранку поминальні дзвони лунали по всій Черкащині — скрізь проходили молебні за упокій Тараса Григоровича Шевченка. Недільного ранку до Канева, аби вклонитися Кобзареві, завітало чимало гостей: урядовців, закордонних делегацій і всіх, хто шанує Шевченка та любить Україну. Після поминальної літії відбулося вшанування пам'яті генія українського народу, покладання квітів до пам'ятника на його могилі.

Видання та популяризація творів Т. Г. Шевченка

Однією з найбільш дієвих форм вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка стала публікація й поширення його творів. Відрадно, що участь у започаткуванні своєрідної видавничої Шевченкіани брали й уродженці Черкащини, які всіляко підтримували творчість та видання творів Шевченка.

У 1860 році побачив світ «Кобзар», виданий коштом нашого земляка з Городищини Платона Федоровича Симиренка, з яким Т. Г. Шевченко познайомився у Млієві під час свого останнього перебування в Україні (1859). Платон Симиренко — відомий на той час цукрозаводчик і меценат, виділив для видання «Кобзаря» 1100 рублів. Шевченко не хотів просто так брати ці гроші, і зобов'язався віддати борг книгами. Тому 735 примірників «Кобзаря» надійшло в контору фірми «Брати Яхненки і Симиренко». Коли Платон Федорович побачив книги, то, звичайно ж, зрадів виходу у світ улюбленого народом «Кобзаря». Але, коли глянув на титульну сторінку й побачив, що там зазначено, що видання здійснене за його гроші, то так розсердився, що аж зблід і промовив: «Покровительства його талант не потребує: я дав гроші і одбираю книжками. Я хотів, щоб се діло було між нами; хіба треба знати, кому я гроші дав». Біограф Т. Г. Шевченка Михайло Чалий пояснює незадоволення Платона Федоровича його скромністю, а це, як він зауважив, «редкая черта в наше меркантильное время меценатствующих богачей».

Видання 1860 року було значно повніше попередніх: до нього ввійшло 17 творів і портрет Тараса Шевченка — гравюра Е. Гогенфельдена за малюнком М. Мікешина. На титульній сторінці зазначено «Коштом Платона Симиренка». Це останнє прижиттєве видання «Кобзаря» вийшло друком у середині січня 1860 року накладом 6050 примірників. Того самого року вийшов «Кобзар» російською мовою. Надзвичайно цінна й рідкісна книга сьогодні є окрасою колекцій Шевченківського національного заповідника у Каневі, музею «Кобзаря» у Черкасах, Кам'янського державного історико-культурного заповідника.

Вагомий внесок у популяризацію творчості Т. Г. Шевченка зробив відомий літератор, громадський і церковний діяч, основоположник української періодики Феофан Гаврилович Лебединцев (1828—1888), уродженець села Зелена Діброва (нині — Городищенського району). Він один з родини Лебединцевих, хто у 1882 році разом із братом Петром заснував історико-етнографічний та літературний часопис «Киевская старина» і до грудня 1887 року був його редактором. Саме за роки його редакторства на сторінках «Киевской старины» (1882—1887) було опубліковано чимало біографічних та художніх творів Т. Г. Шевченка. У перший рік видання журналу в ньому було вміщено п'ять матеріалів, які започаткували біографічну Шевченкіану і дали поштовх до її розвитку. Цей напрям редакція розвивала і в подальших своїх випусках, певною мірою його розширювала, поглиблювала, уточнювала, виступала на захист поета.

За час редакторства Ф. Г. Лебединцева в журналі було надруковано такі твори Т. Г. Шевченка, як «Княгиня», «Варнак», «Наймычка», «Близнецы», «Художник», «Капитанша», «Прогулка с удовольствием и не без морали» і «Музыкант». Публікацією покажчика «Указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко» була започаткована бібліографічна Шевченкіана журналу.

Під редакцією іншого уродженця Черкащини, відомого історика, літературознавця, бібліографа, організатора кооперативного руху й громадського діяча В. М. Доманицького, який народився в селі Колодисте (нині — Тальнівського району), у 1907 році вийшло й перше найповніше опрацьоване і звірене з автографами-рукописами видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. Збирання матеріалів до «Кобзаря» він розпочав ще в студентські роки. У процесі роботи над книгою В. Доманицький переглянув та дослідив 270 автографів Шевченка, усі прижиттєві та посмертні видання поета, частково упорядкував хронологію, вперше опублікував ряд невідомих доти віршів і заперечив авторство щодо кількох поезій, які приписувалися Т. Г. Шевченкові. З усіх 215 поезій лише 8 були не звірені з автографами. Цій текстологічній роботі Василь

Миколайович присвятив ґрунтовну текстологічну працю «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка».

Із розлогого дерева славетного українського роду Симиренків широкому загалу, як меценат, більш відомий Платон Симиренко, що профінансував останнє прижиттєве видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1860 року. Та найвидатнішим меценатом української культури в родині став Василь Федорович Симиренко — промисловець, інженер-конструктор та технолог цукроварного виробництва. За його допомогою та його коштом вийшла низка українських книжок, серед яких кілька видань «Кобзаря». Так, разом з відомим українським письменником, уродженцем села Кліщинці (нині — Чорнобаївського району) М. П. Старицьким, М. В. Лисенком та іншими представниками української інтелігенції, він фінансово 1876 року підтримав видання у Празі двотомного «Кобзаря». Це був період (1869—1883), коли в Російській імперії взагалі було заборонено видавати твори Т. Шевченка. А ті, що друкувались раніше чи пізніше, піддавалися цензурним препаруванням. До першого тому були включені дозволені для розповсюдження у Росії твори, а також спогади про Шевченка, автобіографія поета та «Назар Стодоля», до другого — усі заборонені поезії та спогади.

Уродженець села Пальчик Катеринопільського району, український історик літератури, громадсько-політичний і державний діяч Сергій Олександрович Єфремов разом зі своїми земляками В. М. Доманицьким, уродженцем міста Сміла, відомим громадським діячем, літературознавцем і критиком Ф. П. Матушевським та іншими діячами культури став засновником і активним співробітником київського видавництва «Вік», яке ставило за мету організацію видання та поширення української художньої літератури. У 1902 році видавництво надрукувало складену С. О. Єфремовим тритомну антологію української літератури XIX ст. з численними біографічними даними про письменників, у тому числі й окремий розділ присвячений Т. Г. Шевченку.

Видання творів поета відбувалося в умовах жорсткої цензури, оскільки в них любов до своєї батьківщини — України, — а не до «отечества» звучала з незнаною досі силою. Не стало винятком і київське видавництво «Вік», яке мало наміри видавати шевченківські твори. Однак у серпні 1900 року цензурне відомство заборонило видання трьох запланованих книг — «Невольник», «Було колись» та поему «Княжна».

Тому, підготовлені видання у 1896—1900 рр. доводилося друкувати не тільки в Києві, а й в інших містах, у тому числі в Черкасах та Звенигородці. Перший виданий у Черкасах видавництвом «Вік» шевченківський збірник датується 1900 роком. Він називався «Малий Кобзар» і мав усього сім сторінок.

Видавництво «Час» у 1910 році здійснило масштабну благодійну акцію, випустивши нечуваним на той час накладом 100 тисяч плакатів з портретом і біографією Тараса Шевченка. У створенні цього плаката брали участь уродженці Черкащини — відомі українські художники І. С. Їжакевич та Ф. С. Красицький. Текстову частину разом з Б. Д. Грінченком виконали наші земляки С. О. Єфремов і Ф. П. Матушевський. Кошти, виручені від реалізації цього друку, працівники видавництва пожертвували на спорудження пам'ятника поету в Києві.

За радянських часів твори Т. Г. Шевченка починають видаватись масовими тиражами й поповнювати фонди бібліотек, включатися до навчальних програм, репертуару професійних і самодіяльних митців. У березні 1920 р. уманський повітовий відділ народної освіти видав до 106-ї річниці з дня народження Шевченка невеличку книжечку на 46 сторінок під назвою «Т. Шевченко. Збірник творів». Окрім вибраних творів, у ній подавалася коротка біографія поета та пояснення. За твердженням відомого шевченкознавця Є. П. Кирилюка (1968), уманська збірка була одним із перших радянських видань творів Т. Г. Шевченка. У тому самому році в Черкасах кооперативом «Допомога школі» Черкаської повітової вчительської спілки видано окремою книжкою поему «Наймичка».

Видавалися книги переважно путівникового характеру і, як правило, невеликого формату та обсягу. Одне з перших таких видань, «По шевченківських місцях Черкаської області (на допомогу юним мандрівникам-краєзнавцям)», за авторства А. Гончарука, побачило світ у 1957 році. В обласному книжково-журнальному видавництві у 1961 році видано два збірники «Вінок Кобзареві» й «Українські народні пісні на слова Т. Г. Шевченка». На початку 1960-х років громадськістю з інтересом були сприйняті книги «Земля, оспівана Тарасом» (1961), підготовлена директором Черкаського обласного краєзнавчого музею В. М. Грушкіним, та «Село Шевченкове» (1962) директора школи цього села, краєзнавця Б. К. Іщенка.

Популяризації творчої спадщини Т. Г. Шевченка на Черкащині сприяв вихід книг співробітника Шевченківського заповідника у Каневі З. П. Тарахан-Берези «Шевченко — поет і художник» (1985) та черкаського письменника С. Л. Носаня «Геній правди: до 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» (1988).

Шевченківські місця Черкащини знайшли відображення в путівнику «На батьківщині Т. Г. Шевченка» (1984) журналіста В. А. Гончаренка, історико-документальному нарисі «Шевченко і Черкащина» (1988) відомого краєзнавця із Золотоноші М. Ф. Пономаренка. Оригінальністю виділявся фотопутівник черкаського журналіста В. В. Баса «Шевченків край» (1989).

Та справді широкого розмаху видання творів Великого Кобзаря та шевченкознавчої літератури черкаських авторів набули в роки незалежності. У 2006 році в черкаському видавництві «Брама-Україна» побачило світ репринтне відтворення «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1840—1940», надруковане з примірника 1941 року, що вийшов у Празі. Побачили світ й інші збірки шевченківських творів, у тому числі подарункові та малоформатні «Кобзарі».

Оригінальністю відзначається проект обласної державної адміністрації та обласної бібліотеки для дітей з видання творів Т. Г. Шевченка для шкіл області — до початку 2013—2014 навчального року видано книгу «Кобзарик. За сонцем хмаронька пливе...». Особливість цієї книги полягає у тому, що Шевченкові твори в ній проілюстровані малюнками юних художників Черкащини. Під час проведення Всеукраїнського телевізійного Шевченківського уроку, що відбувся в школах Черкащини на початку навчального року, книгу «Кобзарик. За сонцем хмаронька пливе...» отримали всі 11,5 тисяч першокласників.

Видання творчої спадщини Т. Г. Шевченка на Черкащині останнім часом здійснюється на якісно нових засадах. Окрім тексту, шевченківські збірки містять вступні статті, післямови, методичні матеріали та коментарі фахівців, що допомагає читачам повніше збагнути і поцінувати велику силу животворящого Шевченкового слова. Саме такий задум реалізується у видавничо-методичному проекті «Тарас Шевченко. Текст і контекст», який у 2009 році започаткували науковці Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Першою книгою проекту стала «Катерина» (2009), упорядником якої виступив В. І. Пахаренко. У ній, крім тексту поеми з варіантами, вміщена однойменна картина Шевченка, а також мистецькі, літературознавчі та культурологічні інтерпретації образу Катерини й методичні розробки провідних учителів та науковців України.

У 2009 році до 195-ї річниці з дня народження Великого Кобзаря вийшла книга «Шевченків край: історико-етнографічне дослідження», ініціаторами створення якої стали краєзнавці Лисянщини та науковці — уродженці району. У книзі висвітлено біографію Т. Г. Шевченка, відображено історію та культурологічне розмаїття його батьківщини. На основі архівних матеріалів не тільки України, а й Польщі, Росії та США досліджено вплив творчості Тараса Шевченка на формування та зміцнення ідеї української державності, розкрито силу і велич Тарасового слова. Описано народні звичаї, побут, свята, пісенну творчість та храмобудівничі традиції краю. Видання рекомендоване Міністерством освіти і науки України для використання у навчальному процесі.

Історія вшанування пам'яті та популяризації творчої спадщини Т. Г. Шевченка на Черкащині нерозривно пов'язана з періодичними виданнями — журналами та газетами. Їх роль в умовах репресивних заходів і утисків з боку царського уряду особливо зросла на початку XX століття, коли у 1905 році з'явилася україномовна преса. Серед українських видань того часу, які спрямовували свої зусилля на вироблення національної ідеології вирізнялася перша в Наддніпрянській Україні україномовна газета «Хлібороб» та журнал «Рідний край», які користувалися популярністю на Черкащині, де особливо гостро відчувалася потреба в українському слові.

Однією з причин популярності цих видань була наявність у них шевченківської тематики, зокрема в журналі «Рідний край». До цього журналу надходили дописи від жителів Черкащини, в яких говорилося про вшанування пам'яті свого земляка. В одному з його номерів повідомлялося, що 1906 року вшанування Т. Г. Шевченка відбулося в селі Колодистому Звенигородського повіту, де «чималий гурток селян» відзначав 45-ті роковини смерті Т. Г. Шевченка. Селяни радилися, як краще вшанувати пам'ять поета і «положили ось як: що року збирати по карбованцю гроші, на ці гроші купити всі твори Шевченка і других найкращих українських письменників. А як буде багато членів, то думка заснувати школу, де б можна було вчити дітей на своїй рідній мові».

Першою громадсько-політичною й національно спрямованою газетою краю стала «Каневская неделя», яка почала виходити в Каневі з січня 1913 року. Вона мала офіційний статус «русско-украинской еженедельной газеты-журнала». Особливу увагу засновники газети — канівчани брати Олексій та Григорій Варавви (майбутні українські письменники, які на той час працювали в Канівській міській управі), — приділяли шевченківській тематиці й проблемам національного відродження. У першому ж номері газети Григорій Варавва, під псевдонімом В. Стеблик, у своїй статті, ведучи мову про народні бібліотеки, висловлював думку про те, щоб і «письменний, і неписьменний міг розібратися, що в тих книжках пишеться, і що на тих читаннях читається... і чому б нашій Канівській нараді або й нашому земству не подумати про те, щоб завести читання для народу... мовою, якою народ говорить у сім'ї і скрізь між собою...»

У 7—8 числах «Каневской недели» за 1913 рік вміщена пронизана вірою в здійснення заповітів Великого Кобзаря стаття, присвячена 52-м роковинам з дня смерті Т. Г. Шевченка. Хоч автор і не написав свого прізвища під нею, шевченкознавці стверджують, що це зробив канівчанин Яким Єрмолаєв (Яким Самотній) — один із учнів багаторічного і вірного охоронця Шевченкової могили В. С. Гнилосирова.

Оглядаючи час, що минув після смерті Т. Г. Шевченка, автор зазначає: «52 роки минуло, як смерть приспала на своїх грудях Великого Кобзаря України. 52 роки зникли без вороття... Протягом їх були часи, коли слово великого Вчителя, навіть його ім'я пошепки ширилося по Вкраїні — говорити вголос було небезпечно».

І в наступні часи шевченківська тема не сходила зі шпальт газет Черкащини. У 1959 році тематичну сторінку до 100-річчя останнього приїзду Т. Г. Шевченка в Україну започаткувала обласна газета «Черкаська правда», де були надруковані матеріали, присвячені перебуванню Шевченка на Черкащині. У номері за 23 липня вміщено уривок «Під арештом» з драматичної поеми Миколи Негоди «Дума про Кобзаря», за 8 серпня — історико-краєзнавчий нарис «Земля, яку сходив Тарас...» О. Онищенка із села Шевченкове. Тут же розміщена підготовлена працівником обласного архіву Г. Якименком підбірка архівних документів щодо перебування Т. Г. Шевченка на батьківщині.

У роки незалежності було продовжено видання науково-популярної літератури про шевченківські місця Черкащини та перебування Т. Г. Шевченка у своїм ріднім краї. Зокрема, його перебуванню у 1859 році у Черкасах присвячена історико-краєзнавча книга «Шевченко і Черкаси» В. М. Мельниченка і П. П. Соси (1999). У ній автори з'ясовують обставини, за яких Шевченко потрапив до Черкас, розповідають про його спілкування з жителями подніпровського міста. Про історичні місця Черкащини, які відвідав і змалював Т. Г. Шевченко під час своїх приїздів в Україну, про людей, з якими він зустрічався, розповідає документально-історична фотоілюстрована повість «Іду за Шевченком. Від Києва до Канева» (2010), автором якої є уродженець села Іваньки Маньківського району В. О. Жадько — письменник, публіцист і науковець.

Важливе місце у вивченні й популяризації невичерпної літературної спадщини Т. Г. Шевченка, у вихованні, на прикладі його життя і творчості, сучасних поколінь належить бібліотекам Черкащини. У 1961 році в головній бібліотеці області було розгорнуто книжкову експозицію «Вінок Т. Г. Шевченкові», а її працівники разом з бібліотекою для дітей та юнацтва випустили тематичний посібник методично-бібліографічних матеріалів, в якому окремо виділено розділ «Дітям про Т. Г. Шевченка». По усій Черкащині розгорнувся рух під гаслом «Кобзар» і портрет Шевченка — в кожну сім'ю».

За наших днів прилучення читачів до невичерпного джерела шевченківської творчості посідає центральне місце в роботі бібліотечних установ Черкащини. Добре зарекомендували себе й утвердилися такі форми роботи, як шевченківські читання, літературні вечори, презентації та виставки книг Великого Кобзаря, зустрічі з відомими шевченкознавцями. У 2011 році відбувся обласний конкурс «Хай вовіки свя-

титься ім'я Кобзареве!», який мав за мету узагальнити кращий досвід популяризації творчості Т. Г. Шевченка засобами бібліотечної роботи.

З метою популяризації життя та творчості Т. Г. Шевченка, привернення уваги читачів в обласній універсальній науковій бібліотеці імені Тараса Шевченка проводяться щорічні Шевченківські березини, працює літературно-мистецька вітальня, краєзнавчі читання, відбуваються презентації нових книг, вернісажі творів мистецтва, вечори-зустрічі з відомими людьми, науковцями, літераторами, митцями. На сьогодні у фондах бібліотеки налічено 267 назв творів Т. Г. Шевченка, з них 209 українською мовою, 36 — російською і 22 — мовами народів світу. Про життя і творчість свого великого земляка читачі можуть дізнатися з книг про нього, яких нараховується 521 назва.

Започатковані ще за життя Т. Г. Шевченка видання та популяризація його творів у наступні часи набули подальшого розвитку. Видання та наукове осмислення його творчої спадщини стало справою честі не одного покоління черкащан. І сьогодні у видавничій Шевченкіані України — вагомий внесок земляків Великого Кобзаря. На Черкащині в останні роки побачила світ велика кількість книг з творами Т. Г. Шевченка, шевченкознавча література, урізноманітнилися форми просвітницької роботи.

Музейно-краєзнавча Шевченкіана

У збереженні пам'яті про Великого Кобзаря, дослідженні й популяризації його духовної спадщини велика роль належить музеям та історико-культурним заповідникам Черкащини, які зберігають і поширюють безцінну інформацію про життя і творчість Т. Г. Шевченка, а також є осередками культурно-просвітницької роботи.

Провідне місце серед них посідає Шевченківський національний заповідник у Каневі. Передісторія цього унікального шевченківського центру розпочалася 22 травня 1861 року, коли на Чернечій горі в Каневі поховали Тараса Шевченка, за його ж заповітом. На горі, яка отримала назву Тарасової, влітку 1884 року, на зібрані людьми кошти, збудували перший народний музей — «Тарасову світлицю». Восени 1917 року Генеральний секретаріат включив могилу Тараса Шевченка до переліку пам'яток старовини й мистецтва, яку органи самоврядування повинні були взяти під свою опіку. У перспективі Чернечу гору збиралися перетворити на заповідну територію (над цим працювала створена у січні 1918 року комісія).

9 квітня 1918 року надзвичайна сесія Київської губернської управи ухвалила рішення про виділення коштів для фінансування першочергових пам'яткоохоронних

заходів на могилі Кобзаря в сумі 145 тис. крб і звернулася до громадських та інших організацій із закликом узяти участь у зборі коштів для його фінансування.

Гетьманат, який прийшов на зміну Центральній Раді, продовжив її напрацювання щодо облаштування могили Т. Г. Шевченка. Гетьманська влада намагалася перейти від декларативних дій у пам'яткоохоронній сфері до більш «приземлених» справ. Так, 10 червня 1918 року Рада Міністрів прийняла рішення про визнання могили Т. Шевченка національною власністю.

Збереженням місця останнього спочинку поета переймалися і його земляки. 31 травня того ж року Черкаська повітова народна управа закликала учнів та вчителів започаткувати серед населення кампанію зі збору коштів на впорядкування Шевченкової могили. Восени до кампанії приєдналася Звенигородська повітова народна управа.

У 1925 році за постановою уряду УСРР від 20 серпня було відкрито першу державну музейно-наукову установу загальнонаціонального значення — Канівський державний заповідник «Могила Т. Г. Шевченка» (нині — Шевченківський національний заповідник у м. Каневі). Упродовж 1928—1929 років неподалік від Тарасової гори побудовано приміщення готелю «Будинок туриста», в якому розмістилися клуб, бібліотека-читальня, у двох кімнатах — музей Т. Шевченка. Сучасного вигляду Шевченківський меморіал набув улітку 1939 року із встановленням на могилі бронзового пам'ятника і спорудженням приміщення літературно-меморіального музею (архітектори В. Кричевський та П. Костирко).

Під час Великої Вітчизняної війни меморіал зазнав значних втрат. У 1943—1944 роках нацистські окупанти влаштували в музеї трудовий табір і повністю знищили музейну експозицію. Після звільнення Канева від гітлерівців розпочалося відновлення довоєнної експозиції і незабаром музей прийняв перших відвідувачів.

Початок формування сучасної експозиції музею відноситься до 1884 року, коли біля могили Т. Шевченка було створено «Тарасову світлицю». Тоді на заклик київської «Старої Громади» народний музей почав наповнюватися першими експонатами. Це була, за свідченням П. Кореневського, «коллекция небогатая, но уголок обставлен очень уютно». На столі завжди лежав «Кобзар». Перший — подарований доглядачем могили В. Гнилосировим. Наступний передав з Києва старогромадівець Є. Трегубов.

У 1888 р. «Кобзар» у коштовній оправі привіз М. Климович. Прикрашали інтер'єр «Тарасової світлиці» ікони, копії творів самого Т. Шевченка, рушники, плахти. За ініціативи українського вченого В. Науменка з'явився образ святого Тарасія. Ікону Спаса Нерукотворного подарував канівський нотаріус Захарій Краковецький з родиною,

зробивши на зворотному боці напис: «Незабутньому Кобзарю, батькові Тарасу Шевченку от прихильних Зах., Іоан., Земфіри Георгіївни, Олени, Галі, Ілька Краковецьких і Юрія Ник. Гутковського. 11 червня 1888 року. З. Краковецький». Висів тут також портрет Т. Шевченка — копія художника Х. Платонова з роботи І. Рєпіна.

Із введенням у дію у 1939 році приміщення музею його фондове зібрання суттєво поповнилося творами живопису, графіки, скульптури, декоративного мистецтва. Основа колекції — оригінальні графічні твори Т. Шевченка, прижиттєві видання його поезій, меморіальні речі, пов'язані з похованням Т. Шевченка в Петербурзі та перепохованням його в Україні: листочки з металевого вінка, покладеного на могилу поета в Петербурзі, червона китайка, якою покривали домовину під час перевезення в Україну, металеве кільце від воза, на якому везли домовину, віньєтка з кришки домовини, рушник, стрічки та хустки з похорону Шевченка в Каневі. Надзвичайно цінними є речі, що зафіксували образ Тарасової гори і могили поета на різних етапах української історії. Це живописні й графічні твори М. Бурачека, В. Гарбуза, І. Красного, В. Кричевського, О. Коваленка, Є. Манишина, Н. Онацького, І. Порошина, В. Розвадовського, С. Шишка та інших художників, предмети філокартії, філателії, медальєрики.

Самостійним напрямом науково-пошукової роботи Шевченківського заповідника стало наукове колекціонування книг шевченківської тематики. Так, у 1954 р. від професора І. М. Саркизова-Серазіні з Москви до фондів надійшло рідкісне прижиттєве видання «Кобзаря» 1860 р., яке побачило світ завдяки фінансовій підтримці П. Симиренка. Примірник «Кобзаря» 1886 р. видання отримав заповідник від З. Крижанівської з Києва у 1962 р. Видання «Наймички» 1904 р. надійшло до фондів заповідника від І. Радченка з Києва у 1964 р.

Однак повноцінне комплектування фондів літературою, насамперед виданою за кордоном, у радянський період стримувалося рамками існуючої тоді цензури. Про це свідчать численні накази Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. Під грифом «Таємно» і «Не підлягає розголошенню» надходили вказівки щодо «упорядкування фондів іноземної літератури й очищення їх, за участю представників цензури, від ідеологічно-ворожих видань».

Якщо до кінця 1980-х років на облік бралися тільки ідеологічно витримані видання, то з набуттям Україною незалежності значно розширилася співпраця наукових працівників заповідника, насамперед із закордонними шанувальниками Т. Г. Шевченка. Фонди музею поповнювалися цінними виданнями творів поета та книг про його життя і діяльність, які прибули з Канади, США, Франції, Німеччини, Аргентини. Зокре-

ма, із США до Шевченківського заповідника надійшли видані там твори Т. Г. Шевченка, а також предмети філателії і фалеристики, що були випущені у 1961 р.

У 2004 році книжкова колекція музейних фондів заповідника вже налічувала понад шість тисяч одиниць. Того ж року побачив світ підготовлений співробітниками заповідника каталог видань поетичних та прозових творів Т. Г. Шевченка з музейних фондів Шевченківського національного заповідника. Каталог включає 841 позицію, в яких розкриті бібліографічні дані видань творів Т. Г. Шевченка українською мовою та в перекладах мовами народів світу.

Завдяки розширенню наукових зв'язків Шевченківського заповідника тільки у 2003 р. його музейна колекція поповнилася 990 музейними предметами, з яких 775 віднесено до основного фонду і 215 — до науково-допоміжного. Всього ж музейні фонди заповідника на початок 2000-х років нараховували понад 17 тисяч експонатів, серед яких — меморіальні речі, художні та літературні твори Т. Г. Шевченка, видання його книг, зразки народної художньої творчості, інші пам'ятки.

Важливою подією в історії заповідника стало завершення реконструкції, реставрації і створення експозиції музею Т. Г. Шевченка на Тарасовій горі, яка розпочалася у 2003 році. Після семирічної перерви музей був урочисто відкритий 23 серпня 2010 року, напередодні Дня Незалежності України. У сучасній експозиції музею використано аудіо-візуальні програми, інтерактивні мультимедійні пристрої. Це, як показує практика, дуже вдалий засіб установлення комунікації з відвідувачами, передусім із дітьми та молоддю, які виховуються в час новітніх комп'ютерних технологій. Уперше в музеї з'явився багатофункціональний зал для відзначення ювілейних і пам'ятних дат, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка, державних свят, а також для проведення урочистих і протокольних заходів, прес-конференцій, наукових симпозіумів тощо. Зокрема, тут відбувається вручення Національних премій України імені Т. Г. Шевченка.

Музейна колекція заповідника нараховує понад 20 тисяч унікальних пам'яток, серед яких меморіальні речі та офорти Тараса Шевченка, рідкісні видання його творів, високохудожні твори українських та зарубіжних авторів, фотографії, кіноматеріали, а також відеозаписи та аудіозаписи кобзарів та бандуристів. На базі заповідника організовуються наукові конференції, конкурси, міжнародні фестивалі, інші пізнавально-виховні заходи. Дослідницька робота заповідника, крім шевченкознавства, охоплює також проблеми етнографії, мовознавства, фольклористики, історії, які стосуються україністики загалом.

За наших часів музей Т. Г. Шевченка поповнився унікальними іконами святого Тарасія. 2005 року до його експозиції було передано в дар архімандритами Києво-Печерської

лаври Антонієм та Сергієм від імені митрополита Київського і всієї України Володимира дарунок — ікону Святителя Тарасія Цареградського (кінець XX століття: дерево, олія, позолота) з написом на звороті: «Ця ікона написана й освячена в Свято-Успенській, Києво-Печерській лаврі. Передається в дар музею Т. Г. Шевченка в Каневі. 9 березня 2005 р.».

Понад 40 років у заповіднику ведеться робота зі збирання і вивчення ілюстрованих поштових карток. Сьогодні філокартична колекція Шевченківського національного заповідника в експозиції та фондах представлена листівками, на яких зображені автопортрети та портрети Т. Г. Шевченка, пам'ятники Кобзареві, репродукції його картин, ілюстрації інших митців до віршів та поем Т. Шевченка, репродукції творів мистецтва, присвячених поету та вшанування його пам'яті, зображення міст і сіл, пов'язаних з біографією митця.

Дитинство й життєвий шлях Великого Кобзаря відтворює створений у 1992 р. історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка», якому у 2006 р. надано статус національного. Він об'єднує пам'ятки культури й пам'ятні місця, що знаходяться на території трьох сіл — Моринців, Шевченкового й Будища.

Історія заповідника пов'язана з історією садиби в Кирилівці, де пройшло дитинство Тараса. Дворище було придбане Шевченками у 1816 р. По смерті Тараса Григоровича люди їхали у Кирилівку, на батьківську садибу Великого Кобзаря. До маленького зошита, — першої книги вражень, вони записували свої думки, висловлювали глибоку шану до духовного пророка українців. Залишали також побажання щодо створення музею чи облаштування «хоч маленької музейної кімнати».

Цей задум почав реалізовуватися після того, як у 1929 р. на відзначення роковин Т. Г. Шевченка до Кирилівки прибув голова ВУЦВК Г. І. Петровський, який був шанувальником творчості поета. На урочистих зборах за його участі було ухвалено перейменувати село Кирилівку в Шевченкове, провести роботи з увічнення пам'яті Кобзаря. Вже 1 червня 1930 року в центрі села відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку, а у 1935 р. — розпочалося будівництво музею на батьківській садибі Шевченка. У 1939 р. до 125-річниці з дня народження Кобзаря відбулося відкриття літературно-меморіального музею Т. Г. Шевченка.

Сьогодні п'ять залів музею розповідають про життя, звичаї, побут селян, дитинство та приїзди Т. Г. Шевченка в рідний край. Фонди музею постійно поповнюються, удосконалюється експозиція. Експонати: стародруки, світлини, витвори народного мистецтва, раритети: стіл і лава з хати батьків поета, меблі з палацу Енгельгардта, весільний рушник сестри Катерини, подарунки родичів, — створюють відчуття при-

сутності Шевченка. У фондах музею зберігаються багаті колекції рушників, ікон, сорочок, книг-стародруків «Кобзарів», альбом малюнків талановитого художника Якова Шевченка — внука Тараса Шевченка по брату Микиті.

У різний час на батьківщині Шевченка відтворено і музеєфіковано низку меморіальних будівель, які нині перебувають у складі заповідника. Так, до 175-річчя з дня народження Кобзаря відтворено хату, подібну до тієї, у якій він провів дитинство. Це вдалося зробити максимально точно завдяки малюнку, зробленому Тарасом Григоровичем, а також відомостям щодо розміру хати, наданими Олександром Кониським — біографом Шевченка. Він приїжджав до Кирилівки наприкінці XIX ст., бачив залишки хати, спілкувався із родичами Кобзаря, сусідами, односельцями, записував їх спогади.

У 1961 році зведено захисний павільйон над хатою дяка (рік забудови — 1782-й), в якій два роки навчався грамоти малий Тарас. У той час хата мала дві кімнати: в одній жив дяк, в іншій проводилися заняття. У 1909 році сталася пожежа, після якої залишилась та частина, де вчились учні. Дах було відновлено і прибудовано невеликі сіни. До 1956 року в ній жила Ксенія Платонівна (дочка священика) — остання жителька цієї хати. Після зведення над хатою захисного павільйону вона, з часом почала осідати. Тому у 1998 році було виконано ряд реставраційно-відновлювальних робіт і на сьогодні вона є діючим об'єктом заповідника.

У центрі Моринець увагу привертає подвір'я, на якому стоїть так звана чумацька хата. Свого часу у ній був розташований музей етнографії першої половини XIX століття. У 1964 році, з нагоди 150-річного ювілею з дня народження Кобзаря, у селі перебував наш земляк, заслужений діяч мистецтв України І. М. Гончар. Він запропонував створити в хаті музей, зібравши в ньому зразки чумацького знаряддя, народного мистецтва, одягу, речей домашнього вжитку першої половини XIX століття. Його ідея створити хату-музей з інтер'єром часів Тараса Шевченка була підтримана, оскільки Моринці, як і інші села Звенигородщини, свого часу були осередками чумацького промислу. Чумаки возили до причорноморських міст переважно вироби з дерева, а також зерно, а звідти привозили в'ялену рибу, сіль. Хата-музей, яка перебувала в аварійному стані, до 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка відтворена за старим зразком.

У 1989 р. до 175-річчя з дня народження Кобзаря було відтворено ще дві селянські хати: Якима Бойка — діда Тараса по його матері, та Копія, у якій півтора року жила сім'я Шевченків.

Тривають роботи з реконструкції маєтку пана Енгельгардта та прилеглого до нього парку — пам'ятки садово-паркового мистецтва XIX століття у селі Будище Звенигород-

ського району. За переказами, саме тут, у дуплі одного з вікових дубів ховав свої дитячі малюнки малий Шевченко. Згідно з проектом, буде відремонтовано фасад будинку, відтворено малі паркові форми біля маєтку (серед яких — альтанки, паркова алея та каскад ставків), реставровано льох (винний погріб) та будинок управителя маєтком.

Шевченківська тематика завжди посідала чільне місце в експозиції обласного краєзнавчого музею і для неї відводився окремий зал. Такий зал було облаштовано і з введенням у дію у 1985 р. нового приміщення музею. Спеціально для нього заслужений діяч мистецтв України, черкаський художник В. І. Клименко у 1986 р. написав полотно «Тарас Шевченко в Черкасах». Художник детально ознайомився із перебуванням поета в місті, вивчав ті можливі місця, де був зроблений ним малюнок краєвиду Черкас. Київський художник Л. І. Вітковський зробив для музею авторський повтор картини «Похорон Т. Г. Шевченка в Каневі» необхідного для експозиції розміру. Чудовим надбанням музею стали і твори народного художника УРСР І. С. Їжакевича. Його картина «Мені тринадцятий минало» експонується в залі Т. Г. Шевченка.

Центральне місце в експозиції займає комплекс, присвячений мистецькій спадщині Кобзаря, його творчості. Крім творчих робіт, подані й копії документів: атестат на звання некласного художника та диплом на звання академіка з гравірування. Значна частина матеріалів присвячена вшануванню його пам'яті, урочистому відзначенню ювілейних дат, проведенню на Черкащині з 1981 року щорічного літературно-мистецького Шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій...».

В окремому розділі представлені творчі роботи художників і народних майстрів, сувеніри, марки, поштові листівки шевченківської тематики. Так, поезія «Лілея» надихнула заслуженого майстра народної творчості УРСР, нашого земляка М. К. Муху на створення декоративного розпису. Експонуються видання творів Кобзаря, література про нього.

Завершується експозиція матеріалами про черкащан-лауреатів Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка. У 1987 році цього високого звання були удостоєні автори проекту Черкаського обласного краєзнавчого музею архітектори: Л. С. Кондрацький, М. Я. Собчук, С. М. Фурсенко, інженер О. П. Стеценко, науковий консультант О. П. Дубовий. Тут же, у прикріпленому до вертикальної вітрини невеликому турнікеті, подані фотографії усіх пам'ятників Т. Г. Шевченку на Черкащині із зазначеним місцезнаходженням та прізвищами скульпторів.

Музейну Шевченкіану Черкащини органічно доповнив відкритий у Черкасах у 1989 році музей «Кобзаря», присвячений збірці поетичних творів Т. Г. Шевченка. Музей розміщений у меморіальному будинку, в якому з 18 по 22 липня 1859 року в ро-

дині черкаських купців Цибульських проживав Т. Г. Шевченко. На початку XX століття будівля була реконструйована й частково був змінений її зовнішній вигляд. До відкриття музею на будинку встановлено меморіальну дошку і вісім тематичних бронзових вставок за мотивами творів з «Кобзаря» (художник А. Кущ).

У цьому унікальному й неповторному музеї показана історія видання творів Т. Г. Шевченка, джерела його творчості, зберігаються найцікавіші видання, детально простежена еволюція ілюстрацій шевченківських поезій, а також «Кобзарі» в перекладах мовами народів світу. Структурно експозиція музею поділяється на кілька розділів: прижиттєві, посмертні та сучасні видання творів Т. Г. Шевченка, їхні переклади та перебування поета в Черкасах. Фонди музею налічують більше шести тисяч експонатів і постійно поповнюються, особливо за рахунок рідкісних видань «Кобзарів», закордонної Шевченкіани та подарунків.

Гордістю музею є примірник першого Шевченкового «Кобзаря», яких у світі збереглося лише кілька примірників. Експонується іще одне прижиттєве видання поета — «Кобзар» 1860 року, що був надрукований коштом нашого земляка Платона Симиренка.

В експозиції представлено чимало інших коштовних і не менш рідкісних видань творчості Шевченка — багато діаспорних видань, майже 40 «Кобзарів», перекладених на інші мови. «Кобзарі» 1920-х років друкувалися на газетному папері й були дуже зачитаними, оскільки в період українізації користувалися величезним попитом. Крім того, у фондах музею — велике зібрання шевченківських листівок, значків, медалей та плакатів.

З перших днів у приміщенні музею відкрито українську книгарню «Криниця», яка успішно популяризує кращі надбання як класичної, так і сучасної української літератури. Починаючи з 2008 року, до дня народження Тараса Шевченка в музеї «Кобзаря» місцеві митці влаштовують виставку «Черкаські художники у вінок шани Кобзареві».

Очолює музей відомий шевченкознавець, ініціатор його створення і незмінний директор Ольга Михайлівна Шарапа. Із Шевченком її пов'язує не тільки посада — вона доводиться поету прапраправнучкою по братові Микиті. Ольга Михайлівна родом із рідного села Тараса Григоровича — Кирилівки, яке тепер називається Шевченкове, що на Звенигородщині.

Помітною подією напередодні 200-річного ювілею Т. Г. Шевченка стало відкриття реконструйованого музею Тараса Шевченка у селі Мошни Черкаського району. Музейний комплекс розмістився на колишній садибі міщанина-поляка Нагановського, де в липні 1859 року під час свого останнього приїзду в Україну після арешту

у Прохорівці кілька днів мешкав Т. Г. Шевченко. До нього увійшли приміщення хати та господарські споруди — стайня, погріб, криниця-журавель. У кімнатах хати-музею відвідувачі можуть ознайомитися з колекцію старовинного посуду й меблів, серед них — буфет для кухні, стільці, столи з лавами, ліжко та багато дрібних предметів побуту. Кожен із експонатів відтворює ту епоху та атмосферу, в якій жив Тарас Григорович. Розгорнута в одній з кімнат хати експозиція містить чимало фотографій, офіційних документів та листування з Михайлом та Марією Максимовичами.

Одним із проявів всенародної любові і шани до Т. Г. Шевченка його земляків є створення у містах і селах Черкащини шевченківських музейних кімнат, куточків, світлиць. У цій справі особливе місце відводиться шкільному музейництву, яке є важливим чинником пізнання і формування національної самосвідомості та історичної пам'яті учнівської молоді на прикладі життя і творчості Т. Г. Шевченка. Показовим щодо цього є досвід, нагромаджений у Тальнівському НВК «загальноосвітня школа I — III ступенів № 1 — гімназія», де з 1994 року діє шкільний музей «Шевченкова світлиця».

Матеріали музею розповідають про місце Т. Г. Шевченка в українській літературі, про його життя і творчість, вшанування пам'яті поета, його літературно-мистецьку спадщину. Зоровими центрами всієї експозиції музею є копії картин І. Їжакевича «Перебендя» та М. Божія «Думи мої, думи мої...». Окремо представлена тема «Шевченко й сучасність».

Окремим напрямом учнівських досліджень стала тема «Шевченко і Тальнівщина». Цьому присвячений один із розділів музею та екскурсійна розповідь, з якої відвідувачі дізнаються, що Тальнівщина є батьківщиною відомих шевченкознавців: видатного художника І. С. Їжакевича; видавця першого повного «Кобзаря», літературознавця, історика, археолога, фольклориста В. М. Доманицького, літературознавця, історика, автора цілої серії праць, присвячених життю і творчості Т. Шевченка, М. М. Ткаченка.

Дослідження місць і обставин перебування Шевченка на Черкащині, його життя і творчості є предметом невтомних пошуків краєзнавців. Наслідки їхніх досліджень складають основу експозицій державних і громадських музеїв, наукових праць, публікацій у засобах масової інформації, широко використовуються у просвітницько-виховній роботі.

Серед перших творців історико-краєзнавчої Шевченкіани краю особливе місце посідає черкаський краєзнавець і педагог Степан Степанович Нехорошев (1897—1988). Побувавши ще в дитинстві 1907 року на Тарасовій горі в Каневі, він через усе своє життя з любов'ю й благословінням проніс образ Великого Кобзаря. Зібрав і передав до музеїв та архівів понад чотири тисячі спогадів про Т. Г. Шевченка та пов'язаних з ним реліквій. Серед них — рушник, вишитий Ликерою Полусмак, останньою на-

реченою Тараса Шевченка, листочки з вінка, покладеного на могилу поета в Петербурзі, які зберігаються в Шевченківському національному заповіднику. Багаторічні дослідження С. С. Нехорошева лягли в основу його шевченкознавчих праць «Народ і Шевченко» та «Вінок Кобзареві» (1961), «Вивчаєм Шевченка» (1964), «З народних вуст» (1967), численних публікацій у пресі.

Вивченню різних сторінок біографії Т. Г. Шевченка приділяв увагу інший уманський краєзнавець — Григорій Юхимович Храбан (1902—1990). Зокрема, він досліджував дитячі роки Шевченка, перебування його в Україні у 1843—1845 роках, склав довідки про згадувані у творах поета населені пункти Черкащини. До 150-річного ювілею з дня народження Кобзаря Г. Ю. Храбаном було підготовлено тематичний випуск газети «Літературна Україна» від 27 травня 1964 року. Його ж перу належить кілька статей до двотомного «Шевченківського словника».

Яскравий слід у шевченківському краєзнавстві Черкащини залишив Павло Петрович Соса (1929 — 2000). Працюючи заступником Черкаського обласного краєзнавчого музею, він брав активну участь у розробці тематико-експозиційних планів та створенні експозиції Шевченківського залу в обласному краєзнавчому музеї, музеї «Кобзаря», багатьох громадських музеїв та музейних кімнат. Досліджував історію перебування Т. Г. Шевченка в Черкасах у 1859 році, виклавши результати своїх пошуків у численних статтях у газетах та журналах, у книзі «Шевченко і Черкаси» (у співавторстві).

Відомою постаттю серед краєзнавців-шевченкознавців є Михайло Федорович Пономаренко. Ним зібрано й передано до Державного архіву Черкаської області багато матеріалів про М. А. Кречмера, громадського діяча, публіциста й палкого шанувальника творчості Т. Г. Шевченка, який до того ж опікувався родичами поета. Шевченкознавчі студії М. Ф. Пономаренка знайшли відображення в його публікаціях «Шевченко в Золотоноші» (1990), «Літературна географія Шевченкового краю» (1991), «Черкаський край — земля Богдана і Тараса» (2002) та багатьох інших.

Вагомий внесок у Шевченкіану вносять краєзнавці Черкащини у наш час. Шевченківська тема посідає чільне місце на сторінках журналу «Краєзнавство Черкащини», публікаціях у періодичних виданнях, виступах у засобах масової інформації.

З метою популяризації постаті Т. Г. Шевченка за участі членів НСКУ проводяться пізнавально-виховні заходи. Зокрема, це Четверта науково-краєзнавча конференція «Черкащина в контексті історії України», яка відбулася у лютому 2009 року і присвячувалася 195-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. Її особливість полягає у тому, що в ній разом з науковцями взяли участь представники краєзнавчих осередків з усіх

міст і районів області, надавши цьому заходу справді всенародного характеру. У своїх виступах і повідомленнях краєзнавці висвітлювали різні сторінки життя і творчості Кобзаря, пов'язані з його рідним краєм.

Обласна конференція такого самого формату відбулася і в листопаді 2013 року. Цей представницький захід став не тільки гідним продовженням традицій вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Черкащині, а й своєрідним прологом до відзначення краєзнавцями майбутнього 200-річного ювілею славного сина українського народу.

Шевченкознавчі дослідження

У роки незалежності Шевченкіана Черкащини суттєво поповнилася науковими дослідженнями з вивчення творчої спадщини Т. Г. Шевченка. Роль організаторів в утвердженні наукового шевченкознавства краю взяли на себе викладачі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Поштовх для розгортання шевченкознавчих студій дала праця кандидата філологічних наук В. І. Пахаренка «Незбагнений апостол. Нарис світобачення Т. Шевченка», підготовлена ним ще у 1990-х роках і яка витримала два видання (1993, 1999). У цьому ґрунтовному дослідженні автор запропонував власне розуміння світогляду і творчості Т. Г. Шевченка, простежуючи народні та біблійні джерела Шевченкової духовності, міфологічний механізм творчого мислення, ключові філософсько-етичні ідеї митця.

В іншому дослідженні — «Начерк Шевченкової етики» (2007) — авторові вдалось багато сказати істинного про Т. Г. Шевченка та його поезію, а також ненав'язливо запропонувати читачеві самостійно взяти участь в осмисленні порушеної ним теми. У монографії окреслено природу екзистенційного способу мислення, а також досліджено джерела і суть Шевченкової етики, проаналізовано художні пошуки митцем коренів зла та шляхів його подолання. Не позбавлені полемічності праці В. І. Пахаренка цінні тим, що викликають інтерес вчених-шевченкознавців і громадськості, запрошують до наукового діалогу і дискусії.

Вагоме місце в науковій Шевченкіані належить доктору філологічних наук, професору В. Т. Поліщуку. Він — автор низки шевченкознавчих статей, серед яких — «Рецепція російського (московського) у прозовій спадщині Т. Шевченка: (Повісті, щоденники, листи)», «Повісті Т. Г. Шевченка і розвиток повістевого жанру в українській літературі», «Шевченківське у творчості Михайла Старицького: Стильовий аспект», «До Шевченка — з відповідальністю», «Павло Филипович як коментатор Шевченкового «Жур-

налу», «Тарас Шевченко у проповідях митрополита Василя Липківського», «Ще один шевченкознавець з родини Доманицьких: [Віктор Доманицький]», «Шевченкознавство Василя Доманицького: На підступах до «критичного розсліду...», «Тарас Шевченко в листах Трохима Зіньківського».

У статтях детально аналізується різностороння шевченківська та шевченкознавча проблематика в науковій спадщині, творчості вчених і митців, доля яких пов'язана з Черкащиною, переважно тих, чия спадщина була маловідомою чи замовчуваною. Активно культивуються у статтях біографічний і культурно-історичний методи, осмислюється роль і значення Т. Шевченка у творчій і життєвій долі відомих і призабутих авторів.

Ініціатор видання і відповідальний редактор наукового щорічника «Шевченків світ», що видається з 2008 року і має статус фахового видання, він упорядкував книгу статей П. Филиповича «Шевченкознавчі студії» (2002), підготував репринтне видання праці В. Доманицького «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» (2008), зініціював підготовку покажчика змісту «Збірник праць наукових шевченківських конференцій: 1952—2002» (2002).

З метою розширення рамок наукових пошуків у галузі шевченкознавства у вересні 1999 року спільним рішенням дирекції Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, ректорату Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького на базі університету створено науковий центр шевченкознавчих досліджень, який очолив В. Т. Поліщук. Робота центру координується з відділом шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Важливою справою науковців, залучених до роботи в центрі, стала організація наукових заходів. Так, у 1999 році в університеті відбувся Міжнародний симпозіум «Тарас Шевченко і європейська культура». Починаючи з 2001 року, університет став місцем проведення традиційних наукових Шевченківських конференцій всеукраїнського та міжнародного рівнів. Вже відбулися XXXIV конференція «Проблеми художньої системи Т. Шевченка» (2001), XXXV — «Тарас Шевченко і народна культура» (2004), XXXVI — «Шевченкознавство: ретроспективи і перспективи» (2007), XXXVII (2009). У 2011 році відбулася XXXVIII конференція, присвячена 197-ї річниці з дня народження Т. Г. Шевченка та 150-ї річниці його перепоховання в Україні. Матеріали всіх конференцій видрукувані окремими збірниками.

Науковим центром реалізуються такі видавничі проекти, як «Шевченкознавчі раритети», «Бібліографія шевченкознавства», «Вивчення творчості Т. Шевченка в нав-

чальних закладах». Зокрема, у рамках науково-дослідницького проекту «Шевченкознавчі раритети» побачили світ такі рідкісні видання як «Психольогія творчости Т. Шевченка» (2001) українського й польського психолога, педагога і філософа Степана Балея, «Шевченкознавчі студії» (2002) українського поета і літературознавця Павла Филиповича, «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» (2008) та двотомник «Василь Доманицький. Із науково-творчої спадщини» (2010).

Укладено й видрукувано «Орієнтовний темарій шевченкознавчих студій для ВНЗ» (2009). Опублікована монографія Юлії Гончар «Сердечний рай: гендерні аспекти художнього світу Т. Шевченка» (2010), в якій авторка осмислює можливості застосування гендерної літературної теорії для інтерпретації художнього світу письменника.

Наукове шевченкознавство завжди посідало чільне місце в діяльності Шевченківського національного заповідника в Каневі. Прикладом цілеспрямованого наукового пошуку може бути робота щодо виявлення та реставрації чавунного пам'ятника-хреста, який до 1923 року стояв на місці поховання поета. У 1960-х роках науковцями заповідника у фондах Київського музею Т. Г. Шевченка було виявлено проект під назвою «Крест на могиле Шевченко». Пошук інших документів продовжився в Полтавському обласному державному архіві та архівах Москви. Вдалося не тільки знайти сам пам'ятник-хрест (на жаль, зі значними пошкодженнями), а й здійснити роботи щодо його реставрації та встановлення у 1989 році на території заповідника.

Активізувалися зв'язки науковців заповідника з культурно-просвітницькими об'єднаннями українців за кордоном. У 2006 році українське товариство «Єднання» з Уральська (Казахстан) передало заповіднику книгу спогадів друга Т. Г. Шевченка періоду заслання Микити Савічева, а із української національно-культурної автономії Санкт-Петербурга надійшли матеріали IV Міжнародного семінару «Шевченківський Петербург». Того ж року з Канади отримано переклад англійською мовою поезії «Як умру, то поховайте...».

Важливою подією став вихід у 1998 році книги кандидата філологічних наук З. П. Тарахан-Берези «Святиня». Відомій дослідниці-шевченкознавцю — на основі опрацювання значного масиву архівних, історичних та літературно-фольклорних джерел вдалося створити науково-документальну історію Шевченкової могили в Каневі — духовного храму всього українства. Суттєво доповнили й збагатили книгу особисті спостереження за багато років праці в Шевченківському заповіднику в Каневі.

Зусиллями науковців заповідника видано низку наукових та науково-популярних книг шевченкознавчої тематики. Так, у 2004 році побачив світ каталог «Видання творів

Тараса Шевченка у фондах Шевченківського національного заповідника», який має важливе значення для дослідників та шанувальників творчості Великого Кобзаря. До покажчика каталогу включено 841 одиницю книг — поетичних та прозових творів Т. Г. Шевченка, що входять до книжкової колекції Шевченківського заповідника. Привертає увагу збірник прислів'їв та приказок про Т. Г. Шевченка «Для землі — сонце, для народу — Шевченко» (2006). Його автор-упорядник — завідувач науково-дослідного відділу заповідника А. О. Татарин.

Інтерес науковців та широкої читацької громадськості викликали праці, публікації та виступи в засобах масової інформації кандидата історичних наук С. А. Брижицької, яка впродовж тривалого часу досліджує книги вражень відвідувачів могили Т. Г. Шевченка на Тарасовій горі. Найважливіші висновки дослідниці знайшли відображення в книзі «Життя і слово українця для українців. Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українців за матеріалами книг вражень на його могилі 1896—1926 рр.» (2006). У ній здійснено системне вивчення процесу національного самоствердження Т. Г. Шевченка та його впливу на становлення національної ідентичності українців. Простежено визначення українцями себе як «українців» через вживання української мови, національне ототожнення з образом Шевченка. Перу С. А. Брижицької належить також монографія «Я не одинокий...»: національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. — середина 20-х років XX ст.)». У цій шевченкознавчій праці з'ясовуються складові національного самоствердження Тараса Шевченка та досліджуються формовияви його національної самосвідомості.

Виданням книги «Родовід Тараса Шевченка в його нащадках» (2008) завершилася багаторічна науково-пошукова робота А. В. Яхімовича, в якій зроблено висновки про те, що генетично багатий на творчу складову рід Шевченків дав Україні багато талановитих художників, фотографів, музикантів, співаків, архітекторів.

Шевченкознавчий доробок заповідника збагатили публікації Р. В. Танани, яка майже 40 років очолює відділ заповідника «Історія Шевченкової могили». Наслідком невтомної дослідницько-пошукової роботи автора стало видання книги «Тарасова світлиця» (2011), в якій розкривається історія створення у 1884 році першого народного музею Т. Г. Шевченка на Тарасовій горі в Каневі та його відтворення у серпні 1991 року, показується подвижницька праця творців і охоронців «Тарасової світлиці» В. С. Гнилосирова, І. О. Ядловського та інших шанувальників Т. Г. Шевченка.

За участю науковців Шевченківського заповідника останнім часом підготовлені до друку й побачили світ інформаційно-презентаційні видання «Заповіт» Т. Г. Шевченка мовами світу» і «Тарас Шевченко — славний син Черкаської землі», альманах «Уклін Кобзареві», низка путівників та буклетів.

Однією з форм організації наукових досліджень заповідника є проведення наукових конференцій. Особливого розмаху ця робота набула у зв'язку з підготовкою до 200-річного ювілею Т. Г. Шевченка. У 2013 році в заповіднику спільно з Центром українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка проведено Всеукраїнську наукову конференцію «Тарас Шевченко у формуванні національної ідентичності українців». За участю науковців-шевченкознавців України на базі заповідника проведена науково-практична конференція, присвячена 120-й річниці з дня смерті Григорія Честахівського — художника й близького друга Тараса Шевченка. Інша конференція присвячувалася вшануванню пам'яті Варфоломія Григоровича Шевченка і 120-й річниці з дня його смерті.

Літературна Шевченкіана

Великий Кобзар осяяв долю багатьох українських письменників та літературознавців від XIX ст. до сучасності, своєрідно віддзеркалившись у їхньому житті та літературній творчості. Сповна це стосується і черкащан — як тих, хто народився на цій благословенній землі, так і тих, хто пов'язав з цим краєм своє життя і творчість.

Шевченкіана літераторів Черкащини почалася фактично після смерті Тараса Григоровича в поезії, як жанру найбільш оперативного. Перші рядки писали ті, хто знав поета-пророка, хто був поруч з ним і був духовно близький йому.

Одним із таких однодумців і сучасників Т. Г. Шевченка був уродженець села Антипівка Золотоніського повіту, український громадсько-політичний і культурний діяч, поет і перекладач, член Кирило-Мефодіївського братства Олександр Олександрович Навроцький (1823—1892). На смерть Шевченка він відгукнувся віршами «То не вітер стогне в полі» та «Не втихомирилась душа». Відгомін мотивів Шевченкового «Заповіту» відчувається у вірші-заповіті поета «Остання воля». У своїх поезіях Навроцький високо підносить значення Шевченка як поета і громадянина, «що піднімав нас всіх угору, привертав до хати, єднав слов'ян всіх до купи, у сім'ю велику».

Михайла Олександровича Максимовича (1804—1873), українського вченого-енциклопедиста, першого ректора Київського університету, який народився на хуторі

Тимківщина Золотоніського району, з Т. Г. Шевченком пов'язували дружні стосунки і тісні творчі зв'язки. Як велике особисте і всенародне горе сприйняв смерть Т. Г. Шевченка. Він був присутній на похороні свого друга в Каневі, присвятив йому поетичні рядки:

Сподівалися Шевченка
Сей год на Вкраїну,
А дождалися побачить його домовину.
Стоїть в Каневі в соборі,
Вся квітами ввита;
По-козацьки — червоною
Китайкою вкрита.

До фундаторів літературної Шевченкіани по праву належить Михайло Петрович Старицький — відомий український письменник (поет, драматург, прозаїк), театральний і культурний діяч, який народився 14 грудня 1840 року у селі Кліщинці (нині — Чорнобаївського району). Ще будучи школярем, він захопився творчістю Шевченка і проніс це захоплення через усе своє життя.

Від часу свого літературного дебюту у 1865 році творами «До Тараса» («Гей, Тарасе! Рідний батьку...») та «Голосієв» («Голосієв! Голосієв! Хто тебе насіяв...») і аж до останніх літ життя митець орієнтувався на заповіти Кобзаря, вважав його зразком служіння рідному краєві. У київській газеті «Заря» від 26 лютого 1882 року М. Старицький опублікував статтю «На родине Т. Г. Шевченка». У ній відбився непослабний інтерес до малої батьківщини Кобзаря та до його роду. З відрадою автор констатував, що селяни Кирилівки знають і шанують великого поета. Особливо М. Старицький був утішений увагою дітей до пам'яті великого земляка — «некоторые из них бросились в свои хаты и вынесли напоказ «Кобзаря». По их словам, в каждой почти хате есть сочинения Шевченка». Очоливши у 1880-х роках з Марком Кропивницьким першу українську професійну театральну трупу, М. П. Старицький дбав, щоб у її репертуарі були й «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка, й інсценізації за його творами «Сліпий» і «Титарівна», виконані М. Л. Кропивницьким (п'єси «Невольник» та «Глум і помста»).

Великим шанувальником творчості Т. Г. Шевченка був відомий український письменник і перекладач Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838—1918), уродженець села Стеблів (нині — Корсунь-Шевченківський район). Ще навчаючись з 1853 по 1859 рік у Київській духовній семінарії, І. С. Нечуй-Левицький захоплювався творами Т. Г. Шевченка. У статті «Сорок п'яті роковини смерті Тараса Шевченка» (1906) поему «Сон» І. С. Нечуй-Левицький назвав найкращим політичним твором, а його

«Гайдамаки» — найпоетичнішим словом великого генія в усій слов'янській літературі. Зі щирою повагою писав Нечуй-Левицький про поета в нарисі «Шевченкова могила» (1881), згадував про нього і в багатьох художніх творах.

Літературну Шевченкіану письменників-земляків XIX — початку XX століття продовжили митці «українського відродження» 1920-х років, переважно в поетичних творах. Поет-неокласик Павло Филипович написав триптих «Тарас Шевченко», вбачаючи в Кобзареві пророка українського народу:

Не слави давньої окраса,
До слів Боянових він звик, —
Над головою у Тараса
Горить полум'яний язик.
І голос впевнений пророка
В незнану кличе далечінь,
Де золотіє путь широка
Щасливих вільних поколінь...

До шевченківської теми в повоєнні роки звертався поет Іван Вирган (1908—1975), родом із села Матвіївка (нині — у межах села Кліщинці Чорнобаївського району). Він є автором віршів «Не забудьте пом'янути...» та «Визволення Шевченка».

Шевченківська тема займає чільне місце у творчій спадщині Григорія Донця (1913—1985), уродженця села Курилівка Канівського району. Його без перебільшення можна вважати одним із провідних творців поетичної Шевченкіани Черкащини радянського часу. Вірші Григорія Донця про Кобзаря склали окрему збірку «Світоч». За уміщеними в ній віршами «Прощання з Мангишлаком», «Коло Канева», «Пісня Марії Максимович», «Канівська дума», «Шевченко в Пекарях» та багатьох інших можна вивчати сторінки біографії Т. Г. Шевченка.

У поетичну Шевченкіану органічно вплітається поезія наших земляків, котрих доля розкидала по світах. Поетеса українського зарубіжжя, закинута долею до далекої Канади, уродженка села Гельм'язів (нині — Золотоніського району), Наталія Лівицька-Холодна (1902—2005), під впливом Шевченкових творів, у вірші «На Чернечій горі» пише своєрідний особистий заповіт:

А мені, як уже ляжу до спочинку,
Дай лишить по собі бажання одне:
На Чернечій горі, рвучи материнки:
Хай згадають мене...

Літературна Шевченкіана Черкащини в прозі за кількістю творів помітно поступається поетичному доробку шевченківської тематики. Постать Т. Г. Шевченка завжди перебувала в центрі уваги Дмитра Филимоновича Красицького (1901—1989) — уродженця села Зелена Діброва, відомого українського письменника, літературознавця, правнука старшої сестри Т. Г. Шевченка Катерини. Він — автор біографічних повістей, оповідань і нарисів про Т. Шевченка, серед яких «Дитинство Тараса», «Юність Тараса» (1960), «Смерть і похорони Шевченка» (1961), «Великий Кобзар у пам'яті народній» (1961), «Тарасова земля» (1962), «Дітям про Шевченка» (1962), «Роздуми над словом Шевченка» (1963), «Тарасові світанки» (1967), «Тарас — художник» (1971), «І оживе добра слава» (1986) та інші. У них висвітлюється життєвий шлях Кобзаря, йде мова про його дитячі й юнацькі роки. Віхи життя і творчості поета відбиваються навіть у заголовках книг Д. Ф. Красицького.

З утворенням у 1954 році Черкаської області, як і має бути, тон у започаткуванні сучасної літературної Шевченкіани краю почали задавати письменники області. У 1961 році Микола Негода завершує роботу над драматичною поемою «Дума про Кобзаря» у восьми картинах, присвячену останньому перебуванню Т. Г. Шевченка в рідному краї, на Черкащині. Прем'єра драми відбулася в обласному музично-драматичному театрі імені Т. Г. Шевченка. Його ж перу належить пісенний диптих «Тарасова мати» і «Тарасова верба», вірш «Очі Шевченка». Покладені на музику слова Миколи Негоди щемливо торкаються душі слухачів у вірші-пісні «Тарасова мати»:

Хіба ж їй могло коли-небудь присниться
В убогій кріпацькій сім'ї,
Що в бронзі й граніті, на площах, в столицях
Стоятиме хлопець її...

У середині 1950-х років у Черкасах лягли на папір поетичні рядки Василя Симоненка, які уособили в собі всенародну шану і віру в безсмертне Шевченкове слово:

Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття,
І голос твій нам душі окриля.
Встає в новій красі, забувши лихоліття,
Твоя, Тарасе, звільнена земля.

До шевченківської тематики в різні роки зверталися й сучасні черкаські письменники. Для Івана Дробного із Золотоноші, як і для інших майстрів пера Черкащини, Т. Г. Шевченко став тим духовним камертоном, на який поет налаштовує свій творчий

голос. Його лірика щира, довірлива, нерідко забарвлена публіцистичною емоційністю, що особливо помітно в диптихах «У селі Шевченковому», «Айсберг Шевченка», «Тарас Шевченко в Золотоноші», вірші «Травневий вечір у Каневі після відзначення 175-річного ювілею Т. Г. Шевченка».

Багата інтонаціями, переважно ліричними, і Шевченкіана Людмили Тараненко. У більшості своїх творів вона робить акцент на жіночому аспекті шевченківської теми. Творчу уяву поетеси привертає, передусім, доля Кобзаревої матері («В оцій землі лежить проста кріпачка»), полемічний образ Ликери Полусмак («Ликера»). Певною мірою фемінізовані й вірші «Улюблена пісня Тараса», «Кобзарева верба», у яких помітні фольклорні мотиви.

Неодноразово звертався до образу Т. Г. Шевченка Григорій Білоус (вірші «Як зацвітуть каштани», «Лиш промайне понад садком», поеми «Спрага» , «Сповідь мандрівної вишні»). Вірші і поема «Спрага» по-своєму цікаві і є своєрідною інтерпретацією подій і обставин, пов'язаних з життям Шевченка — Канів, Мангишлак, останні дні Шевченка на засланні.

Особливе місце в шевченківській тематиці Г. Білоуса посідає збірка «Провидці правди і свободи», до якої ввійшли вірші, поеми та дослідження життя і творчості Тараса Шевченка, Григорія Сковороди та Василя Стуса. Свої штрихи до літературної палітри черкаської Шевченкіани внесли Олекса Озірний (вірш «Кобзар»), Володимир Даник («Портрет Шевченка»), Василь Дергач («Рід»), Валентина Кузьменко («Рідні Моринці»), Сергій Носань («Геній правди», «Та не однаково мені»), Василь Захарченко («Шевченко і ми, народ»), Василь Марсюк («У Межиріччі») та інші письменники краю.

Образотворча Шевченкіана

Образи Т. Г. Шевченка та його літературних героїв знайшли втілення у багатьох живописних, графічних і скульптурних творах черкаських митців та уродженців Черкащини.

Вагомий внесок в образотворчу Шевченкіану зробив наш земляк Іван Сидорович Їжакевич. Відомий український живописець, графік, народний художник УРСР народився 18 січня 1864 року в селі Вишнопіль Уманського повіту (нині — Тальнівського району). Працював у галузі станкового й монументального живопису, книжкової та журнальної ілюстрації.

До образів Шевченкової поезії І. С. Їжакевич звертався протягом усього життя, створивши велику кількість творів, присвячених життю і творчості Кобзаря. Ілюстру-

вати твори Т. Г. Шевченка почав ще у 90-х роках XIX століття, виконавши малюнки до балади «Причинна» (1893—1894), поем «Гайдамаки» (три ілюстрації, 1895), «Катерина» (1895, 1896), поезії «Перебендя» (1897), драми «Назар Стодоля» (1898).

У радянські часі художник звертається до сюжетів із життя Шевченка. Його пензлю належать такі картини, як «Хата батьків Шевченка у Кирилівці» (1921), «Тарас Шевченко — пастух» (1928), «Т. Г. Шевченко в майстерні В. Ширяєва» (1933), «Зустріч Т. Г. Шевченка з сестрою Яриною» (1935) та інші. До Шевченкіани Івана Сидоровича належать його картини за мотивами творів Т. Г. Шевченка «Катерина» (1925), «Кріпаків міняють на собак», «Право першої ночі», «На панщині», «Уманська різня» (1926—1928), кілька варіантів за мотивами вірша «Мені тринадцятий минало» (1935—1938). Неперевершеним є цикл ілюстрацій до ювілейного видання «Кобзаря» 1939 року, в якому він узагальнив свій багаторічний досвід інтерпретації поетичної спадщини Шевченка. У співавторстві з Ф. Коновалюком наш земляк виконав малюнки до поем «Сон» («У всякого своя доля»), «Єретик», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Юродивий» (1950), малюнки на обкладинки окремих видань поем «Катерина» і «Наймичка» (1951).

Український художник, наш земляк Іван Іванович Падалка (1894—1938), родом із села Жорнокльови Золотоніського повіту (нині — Драбівського району) став жертвою сталінських репресій. Працював як живописець, графік, художник-монументаліст, у галузі декоративно-прикладного мистецтва. Проявив себе як художник-ілюстратор, у тому числі до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. Також вивчав і досліджував художню спадщину Т. Г. Шевченка, написав статтю «Тарас Шевченко — художник», яка у 1926 році була надрукована в журналі «Нове мистецтво».

Особливе місце в образотворчій Шевченкіані посідає творчість уродженця славного своїми шевченківськими традиціями села Зелена Діброва відомого українського художника, внучатого племінника Т. Г. Шевченка по сестрі Катерині Фотія Степановича Красицького (1873—1944).

Його Шевченкіана розпочалася двома олійними портретами Шевченка 1899 року. Один з них кольоровою літографією художник видав у 1905 році. На ньому поет зображений у смушевій шапці, погляд очей зосереджений, гострий. Портрет став своєрідним подарунком простим людям, оскільки його ціна складала всього 20 копійок. Його придбали книготорговці Росії, Америки, Австралії, Канади, Франції.

У творчому доробку Красицького велика кількість й інших живописних та графічних портретів Т. Г. Шевченка: для обкладинки журналу «Шершень» (1906), «Шевченко в шапці» (1906, 1907, 1910, 1925, 1932), «Портрет Шевченка з закликом на пожерт-

вування на пам'ятник поета» (1909), «Портрет Шевченка з бородою» (1934, 1937). Пізніше він створив жанрові композиції «Шевченко в майстерні» (1937), «Шевченко в творчому екстазі» , «Шевченко на Чернечій горі», «Шевченко над Дніпром» (1938), «Смерть Шевченка» (1941). Красицький намалював багато краєвидів тих місць, де жив і бував Шевченко, ілюстрував його твори.

Ще один наш земляк — Іван Макарович Гончар (1911—1993) — відомий український скульптор, художник, етнограф, колекціонер, лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка, родом із села Лип'янка Шполянського району. Однією з його перших скульптурних робіт була композиція «Тарас-водоноша» (1938, бронза), в якій митець через спогади власного тяжкого дитинства розкриває страждання в наймах малого Тараса. Оригінал скульптури зберігається в Національному музеї Т. Г. Шевченка в Києві, а авторські повторення — у Шевченківському Національному заповіднику в Каневі та інших музеях.

Упродовж 1959—1963 років І. М. Гончар працює над скульптурною композицією «Тарас Шевченко з сестрою», в якій передає трагізм української долі. Це зустріч рідних після довгої розлуки і страждань минувшини та безнадійність на щасливе майбуття.

Скульптурна Шевченкіана Івана Гончара доповнюється його художніми роботами, виконаними на основі зібраного історико-етнографічного матеріалу: «Дума про Тараса» (1978), «Тарас Шевченко на Україні» (1989), а також графікою: «Стара чумацька хата в селі Шевченкове на Черкащині (XIX ст.)» (1963), «Вітряки в селі Шевченковому» (1963), «Шевченко Тиміш, внук Тараса Шевченка» (1964), «Хата Тимоша в селі Шевченковому» (1964). Усі графічні малюнки виконані автором з натури.

Серед творців черкаської Шевченкіани чільне місце посідає відомий черкаський художник Іван Онисимович Кулик (1923—1995), який понад сорок років працював в українському станковому живописі. Одна з перших його картин «Старі Моринці. Відлига» не випадково була присвячена Шевченковим Моринцям, адже Іван Онисимович народився саме в цьому селі, де настільною книгою в сільських хатах, поряд з Біблією, був «Кобзар». Ще змалечку хлопець познайомився з творами свого геніального земляка-односельця. Полум'яне, правдиве слово Тараса глибоко запало в дитячу душу.

У створеній І. О. Куликом за роки наполегливої творчої праці галереї відомих постатей української культури і літератури чільне місце посідає шевченківська тема. Передусім, це «Портрет Т. Г. Шевченка», картини «Шевченко в Корсуні», «Шевченко серед дітей», «Батьківщина Кобзаря — село Моринці», «І. С. Козловський співає в Моринцях» та багато інших.

Творча спадщина майстра налічує понад п'ятсот творів. Людина надзвичайно щедрої вдачі, Іван Онисимович подарував людям 256 картин. У 1967 році сто картин подарував рідному селу — Моринці, а згідно з його заповіту п'ятдесят робіт передано в школу мистецтв, що у селі Шевченкове.

Вражають своїм колоритом твори шевченківської тематики у виконанні одного із фундаторів українського станкового декоративного розпису, заслуженого майстра народної творчості Макара Корнійовича Мухи (1906—1990), родом із села Пруси (нині — Михайлівка Кам'янського району). У колекції Черкаського обласного художнього музею зберігаються такі роботи народного майстра, як «Квіти Т. Шевченку», «Іди доню, знайди долю», «Де ті залізні стовпи», «Учітеся брати мої, думайте, читайте». У композиціях цих творів поєднуються орнаментальні й сюжетні зображення. Так, у творі «Іди доню, знайди долю» віночком із невеликих квітів і листя обрамлено коло, в якому в повний ріст на тлі умовного краєвиду з тополями, вітряками зображена Катерина з дитиною на руках, а у творі «Учітеся брати мої, думайте, читайте» розкрита книга з написом, мольберт з фарбами, пензлями й пером (символи Шевченка-поета, Шевченка-художника) зображені у верхній частині листа щільно заповненого рослинним орнаментом, домінуючим елементом якого є яскраві великі квіти.

Багата й різноманітна палітра творів шевченківської тематики сучасних черкаських митців — картини «Шевченко в Черкасах», «Шевченко і кобзар», «Шевченко в Млієві», «Т. Г. Шевченко біля дуба М. Залізняка» В. Клименка, «Кобзарські думи», «Та не однаково мені...», «Оселя діда Т. Г. Шевченка» І. Бондара, «Шевченко в Черкасах» Є. Найдена, «Пісня Кобзаря» О. Дяченка, «Т. Г. Шевченко» О. Жури, «Думи мої, думи...» та «Тече вода в синє море» (Т. Г. Шевченко) І. Фізера, «Реве та стогне Дніпр широкий...» І. Кругляка, «Чому не йде...», «Молодий Шевченко» В. Сірого, «За що не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм» В. Мухова, «Проводи Тараса» А. Клименко, «За вас правда, за вас сила і воля святая» В. Цимбала, диптих «За сонцем хмаронька пливе» Т. Куліш, портрети Шевченка М. Нестеренка, Ю. Озерана, Т. Сосуліної, Д. Нарбута і В. Олексенка, ілюстрації до поеми «Гайдамаки» В. Жигала, гобелени «Шевченко», «Шевченко в солдатчині» А. Недосєко, «Причинна» Н. Недосєко.

Шевченківська тематика є домінуючою у творчості уродженця села Гнилець Звенигородського району, художника Миколи Петровича Лихошви, який нині працює в Київському державному інституті декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені М. Бойчука. Його творчий доробок представлений такими роботами з живопису й графіки, як «Земля, яку сходив Тарас малими босими ногами», «Вітряк по до-

розі Будище — Моринці», «Село Хлипнівка», «Моринці, хата в який народився Тарас Шевченко», «Дворик села Шевченкове», «Околиця села Зелена Діброва». Усі вони виконані з великою любов'ю, відзначені барвистим різномаїттям соковитості літніх кольорів, мов живі створюють сонячний, радісний настрій.

Оригінальними за своїм вирішенням є екслібриси, присвячені пам'яті Т. Г. Шевченка, у виконанні черкащан А. Алексєєва та В. Співака, плакетки «Т. Г. Шевченко», «Україною... 1859 р.», «В неволі тяжко» та медалі «А серцем лину на Вкраїну...», «Минули літа молодії», «Останній путь» В. Крючкова. Привертають увагу виконані в техніці витинанки роботи М. Теліженка — «Портрет Т. Г. Шевченка», «У просторі Тарасових думок», «Отчий світильник». У техніці ковки виконав роботу «Натхнення до портрета» І. Лавріненко.

Творчість Шевченка стала невичерпним джерелом творчого натхнення і для інших черкаських митців.

Черкаську Шевченкіану доповнюють скульптурні твори: «Думи мої, думи мої...» А. Шилімова, «Погруддя Т. Г. Шевченка» В. Кравченка, С. Грабовського, «Погрудний портрет Т. Г. Шевченка» В. Головка. Вкладав душу й талант у художнє оформлення й постановку спектаклів шевченківської тематики на сцені обласного музично-драматичного театру лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Д. Нарбут.

Шевченківські мотиви самобутньо й неповторно інтерпретують у вишивці О. Теліженко («Вогонь душі Тараса», «Село на нашій Україні») та у розписах — Т. Гордова («Закувала зозуленька в зеленому гаї...», «Зацвіла в долині червона калина»).

Образ Т. Г. Шевченка в театральному мистецтві

Увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка й популяризація його творчої спадщини засобами театрального мистецтва посідає особливе місце в черкаській Шевченкіані.

Одним із перших театральних осередків на Черкащині, у репертуарі якого була шевченківська тематика, став аматорський театр, що діяв на Сидорівському цукровому заводі (нині — Корсунь-Шевченківського району) у 90-х роках XIX століття. Утворений він був за сприяння відомого організатора цукрового виробництва й мецената Василя Федоровича Симиренка (1835—1915). У виставах, крім місцевої молоді і робітників цукроварні, брали також участь М. П. Старицький, М. К. Заньковецька, Т. П. Затиркевич, Т. П. Борисоглібська.

У 1897 році аматорський театр було засновано в місті Золотоноша, яке входило тоді до Полтавської губернії. Вчителями самодіяльних акторів стали професійні тру-

пи, які гастролювали в повітовому місті. Зокрема, влітку 1900 року на гастролях в Золотоноші перебувала яскрава театральна зірка Марія Заньковецька, яка прищепила місцевим акторам любов до творів української класики. Тоді й з'явилася в репертуарі золотоніського театру вистава «Назар Стодоля» за п'єсою Т. Г. Шевченка. Яскравою сторінкою в історії цього театру став дебют 1916 року на його ж сцені в майбутньому уславленої української актриси Наталії Ужвій, яка вчителювала в місцевій школі.

Незважаючи на недоброзичливе, і навіть вороже ставлення поліції до української культури, у Черкасах у 1909 році діяв гурток прихильників драматичного мистецтва, очолюваний секретарем землевпорядної комісії В. Нестеровським. У репертуарі гуртківців була й п'єса Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля», яка користувалася популярністю серед жителів повітового міста. Крім цього, гуртківці грали п'єси й інших українських авторів — І. Котляревського, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, А. Кащенка.

Після 1917 року на Черкащині виникають осередки «Просвіти», у діяльності яких важливе місце відразу посіла шевченківська тематика. У березні 1918 року члени артистично-співочого гуртка товариства «Просвіта» із приміського села Слобода Царська (нині — Червона Слобода) організували для односельчан читання біографії Т. Г. Шевченка, його творів та поставили п'єсу «Назар Стодоля». На Городищині у 1917—1918 роках осередки «Просвіти» діяли у селах В'язівок, Завадівка, Мліїв, Орловець. У Млієві силами просвітян створений аматорський театральний колектив, у репертуарі якого була вистава «Назар Стодоля».

Шевченківські твори посідали чільне місце і в репертуарі аматорських драматичних колективів, що виникли в багатьох інших населених пунктах Черкащини. Особливо популярним у їх репертуарі був найвидатніший драматичний твір Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля». У селі Велика Бурімка Чорнобаївського району ця п'єса у виконанні учасників драматичного гуртка, що діяв тут у 1930-х роках, проходила при переповнених залах сільського клубу та клубів навколишніх сіл. Не менш популярною вона була і серед жителів села Антонівка Маньківського району, у виконанні учасників сільського драматичного гуртка під керівництвом учителя місцевої школи П. І. Лисенка.

Важливою подією в культурно-мистецькому житті краю стало перебазування до Черкас у 1933 році, утвореного роком раніше в Білій Церкві на базі третьої майстерні, театру «Березіль», пересувного робітничо-колгоспного драматичного театру. Поява в місті колективу професійних митців сприяла підвищенню рівня поширеного в той час самодіяльного драматичного жанру й популяризації серед населення Черкащини творчості Т. Г. Шевченка засобами театрального мистецтва, яке стало невід'ємною

частиною духовного життя черкащан. Колектив театру в усі часи глибоко шанував традиції добра, гуманності, народності, любові до України, які закладені у творчості великого поета. Протягом усього творчого шляху театр періодично звертався до постановок вистав, пов'язаних з життям і творчістю Т. Г. Шевченка.

У 1939 році до 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка драматичний театр здійснює постановку надзвичайно популярної серед черкащан п'єси «Назар Стодоля» (режисер М. Попов, художник М. Невідомський). Головну роль Назара зіграв талановитий актор Григорій Канішевський (1912—1991), який у повоєнний час був директором театру, а потім — провідним актором Волинського театру. У цьому ж році колектив отримує офіційну назву — Другий Київський робітничо-колгоспний театр імені Т. Г. Шевченка.

У повоєнні роки самодіяльне театральне мистецтво не втрачало своєї популярності. Незважаючи на повсякденні турботи та труднощі люди з великим задоволенням брали участь у драматичних гуртках. У Золотоніському районі наприкінці 1944 р. діяло 15 драмгуртків, які об'єднували 173 аматорів.

У 1954 р. у зв'язку з утворенням Черкаської області театр реорганізовувався в стаціонарний драматичний театр імені Т. Г. Шевченка. У 1963 р. йому надається статус обласного державного українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка (з 25 квітня 2006 р. — академічний обласний український музично-драматичний театр).

У репертуарі театру постійними стали вистави на шевченківську тематику, особливий інтерес до яких посилився у 1961—1964 роках, коли відзначалися 100-річчя з дня смерті і 150-річчя з народження Т. Г. Шевченка. У 1951 році було поновлено виставу «Назар Стодоля», яка в наступні роки в нових сценічних інтерпретаціях на сцені театру показувалася ще тричі. До 100-річного шевченківського ювілею постановку драми «Назар Стодоля» здійснив режисер К. Капатський (1902—1977). У головних ролях виступили актори Дмитро Гайдабура та Петро Манойло.

Саме в ці роки на сцені театру була поставлена драматична поема «Дума про Кобзаря» (1961) — п'єса черкаського письменника Миколи Негоди, в якій показано останній приїзд Тараса Григоровича до рідного краю. Завдяки талановитій грі М. Попова, який виконував роль Шевченка, вистава одержала високу оцінку глядачів. Постановку п'єси здійснив режисер К. Капатський.

Того ж року відбулася прем'єра вистави «Мати-наймичка» за поемою Т. Г. Шевченка (автор інсценізації і режисер Б. Кодоколович, художник М. Сідченко). Головні ролі виконували П. Кобржицький (Трохим), К. Боровик (Настя), Н. Попова (Ганна), Т. Чернявська

(Катерина). Великий успіх мала драма «Марина», яку написав М. Зарудний за мотивами творів Т. Г. Шевченка (режисер Д. Котевич, художник М. Манджуло). У репертуарі театру вона з'явилася у 1964 році. Серед виконавців головних ролей Н. Пенська (Марина), Н. Попова (мати), В. Маєвський (Назар Шугай), М. Попов (Вацлав Вистампольський).

У 1966 році на сцені Черкаського театру здійснена постановка драми В. Лемеля «Катерина» за однойменною поемою Т. Г. Шевченка (режисер Г. Музика, художник П. Крумін). У головних ролях виступили М. Попов (батько), Т. Свириденко (мати), В. Виноградова (Катерина), Г. Босенко (Андрій) та інші.

Схвально сприйняли глядачі виставу М. Кропивницького «Титарівна» за Т. Г. Шевченком, яка на черкаській сцені з'явилася у 1978 році. Постановку цієї п'єси здійснив режисер А. Ситник (художник Д. Нарбут). У спектаклі були зайняті актори В. Ігнатенко (Трохим Рокота), В. Болейко (Степанида), Л. Попова (Настя), В. Маєвський (Свирид Глоба), В. Світюк (Худолій), Н. Попова (Худоліїха).

З часом творчий колектив театру знову звернувся до надзвичайно популярної серед черкащан вистави «Назар Стодоля». У 1980 році постановку цього твору здійснив режисер В. Шитель (художник Д. Нарбут). Головні ролі тоді виконали: А. Книшук — Назар, А. Ульянова — Галя, В. Ігнатенко — Хома Кичатий, В. Супрунов — Гнат Карий, Л. Скобель — Стеха. Нове сценічне життя цій п'єсі у 2010 році дав режисер П. Ластівка (художник С. Ридванецький).

Помітне місце в репертуарі театру займають історико-біографічні п'єси, присвячені долі самого поета. У 1970 році було поставлено поему («драматичну пісню») А. Малишка «Тарас Шевченко» (режисер-постановник С. Омельчук, художник Д. Нарбут). Роль поета в цьому спектаклі зіграв В. Ігнатенко, образ України створила В. Болейко.

Колектив театру у 1989 році звернувся до «Гайдамаків» Т. Г. Шевченка. Інсценізацію твору здійснив А. Ситник (режисер Г. Максименко, художник В. Дерев'янко), у ролі Шевченка виступив І. Клименко. Запропонована глядачам вистава — відтворення твору Т. Г. Шевченка і водночас спроба постановника перекинути місток у сьогодення. При реалізації авторського задуму на сцені, відчувається прагнення творців до образності, метафоричності, пластичності у виконанні ролей. Сцени Яреми (М. Зайнчківський, А. Книшук) та Оксани (С. Цисарук) поетичні монологи відтворюють глибину сили почуттів. Акторам В. Супрунову (Залізня) і А. Даценку (Гонта) вдалося створити сповнені драматизму образи своїх героїв, донісши до глядача всю красу і велич Шевченкового слова.

Непересічною подією у театральному житті стала інсценізація у 2003 році Шевченкової поеми-містерії «Великий льох» (режисер О. Дзекун, художник С. Ридванецький). Завдяки грі Ю. Берлінського, Н. Коломієць, М. Зайнчківського, С. Боброва, Н. Вігран, С. Москаленко, В. Коломійця та інших акторів вистава набула сучасного звучання, вразила своєю емоційністю, поетичністю з елементами алегорій і метафор, які переплітаються з історичною дійсністю.

У Шевченкіані Черкаського театру, за час його існування, багатогранна спадщина Т. Г. Шевченка в сценічному втіленні була узагальнена як тема Прометея — тема громадянського вчинку в ім'я людини, в ім'я добра на землі. Передусім, це образи у поставлених у різні роки виставах «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка (1939, 1951, 1960, 1980), «Мати-наймичка» І. Тобілевича за Т. Г. Шевченком (1961), «Катерина» В. Лемеля за Т. Г. Шевченком (1966), «Титарівна» М. Кропивницького за Т. Г. Шевченком (1978), «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка (1989), пізніше — «Великий льох» О. Дзекуна за Т. Г. Шевченком (2003). Роль Шевченка в спектаклях 1990-х років виконували народний артист України В. Ігнатенко та заслужений (з 2010 р. — народний) артист України І. Клименко.

Неодноразово головні ролі виконувала заслужена (з 1993 р. — народна) артистка України Н. М. Попова. На черкаській сцені вона грала роль Стехи у виставі «Назар Стодоля», Ганни — у «Наймичці», матері — у «Марині», Худоліїхи — у драмі «Титарівна». У театрі вона пропрацювала більше 50 років і зіграла 170 ролей.

Театральна Шевченкіана головного театру Черкащини продовжується. До 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка театр приурочив оригінальну й масштабну постановку драматичної поеми-тетралогії «Тарас» Б. Стельмаха (режисер та продюсер С. Проскурня, художник-постановник С. Радванецький, композитор В. Сильвестров, балетмейстер В. Татаринов, художник з костюмів Н. Радванецька). У виставі-епосі глядач побачить життя Тараса Шевченка від шести років до відходу у вічність. Окремі частини поеми-тетралогії, за задумом режисера, С. Проскурні, відтворюватимуть біографію Шевченка у зворотному напрямку — від смерті до народження. У кожній частині роль Кобзаря гратимуть різні актори.

Прем'єра поеми-тетралогії відбулася в Черкасах у березні 2011 року — митці презентували глядачу останню із чотирьох частин твору — «Тарас. Слава». Увазі глядача запропонували останні роки життя поета: перебування в солдатському засланні, звільнення, остання подорож до України, відхід у вічність. У виставі взяв участь увесь творчий склад Черкаського театру, були задіяні навіть діти акторів.

Головну роль виконав заслужений артист України Петро Панчук — актор Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка. Кобзаря він уже грав у «Божественній самотності» О. Денисенка, у кінофільмі «Повернення» та записав аудіокнигу з творами поета.

У березні 2012 року на сцені Черкаського театру відбулася прем'єра третьої частини твору «Тарас. Слова». Роль Тараса Шевченка виконував заслужений артист України, актор театру та кіно Євген Нищук. Режисер постановки, С. Проскурня, називає його майстром діалогу й імпровізації.

Утілити образ Кобзаря актору допомагали діти. На сцену їх вийшло понад 20. У цій частині поеми-тетралогії Шевченко постає перед глядачем молодим та амбіційним. У виставі показують життя та творчість Тараса в період із 27 до 33 років. У цей час Кобзар утверджується як поет і художник.

Із заключними частинами «Доля» і «Безталання» черкаський глядач мав можливість ознайомитися у грудні 2012 року. Цього разу глядач побачив становлення поета від 6 до 26 років. Грати у виставі запросили аж трьох акторів. Маленького шестирічного Тарасика зіграв Ілля Скрипніченко. Життя Тараса від 9 до 14 років відтворив Максим Кузьмин. Образ Шевченка у віці від 15 до 26 років втілив студент Київського національного університету імені Карпенка-Карого Олексій Волошин. Для нього це перша серйозна роль.

У ювілейному 2014 році на черкаській сцені буде презентовано всі чотири частини масштабної вистави, яка триватиме цілих шість годин. Постановка передбачає використання мультимедіа й специфічного звуку.

У сучасну театральну Шевченкіану Черкащини свій внесок роблять і аматорські колективи. Один із них, створений у 2000 році, — студентський театр драми і комедії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Основу репертуару цього самобутнього колективу складають твори української класики, передусім «Катерина» та «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка. Виставам у виконанні студентів притаманні яскравість, своєрідне бачення відомих творів, творчий підхід до втілення режисерських задумок. У 2004 році театр отримав звання «народний».

З 1918 року існує самодіяльний театр у селі Худяки Черкаського району, який перші свої вистави ставив у попівській хаті. У творчому доробку аматорів сцени — сотні спектаклів класиків української і світової драматургії, зокрема і твори Шевченка. Сьогодні сільські актори здійснюють постановку шевченківської «Катерини».

Музично-пісенна Шевченкіана

Музично-пісенна Шевченкіана Черкащини бере свій початок з народної музично-хорової творчості, яка є основою творів відомих композиторів — уродженців нашого краю.

Особливо тісна дружба пов'язувала Т. Г. Шевченка зі своїм земляком, відомим українським композитором, співаком і драматургом Семеном Семеновичем Гулаком-Артемовським (1813—1873), який народився у Городищі. Другові-земляку С. С. Гулак-Артемовський присвятив свою пісню «Стоїть явір над водою».

Вагомий внесок у популяризацію творчої спадщини Т. Г. Шевченка зробив відомий фольклорист, хоровий диригент і композитор Порфирій Данилович Демуцький (1860—1927). Він, працюючи у 1889—1918 роках лікарем у селі Охматів Жашківського району, організував народний хор (близько 100 співаків), з яким виступав у багатьох містах України — Києві, Одесі, Таращі, Умані, Жашкові, а також на Галичині. У хорі співали селяни як з Охматова, так і з навколишніх сіл — Вороного, Побійної, Нової Греблі, Сорокатяг, Сабадаша.

На початку XX століття львівський журнал «Літературно-науковий вісник» писав: «Час перед концертом схожий, кажуть, буває на ярмарок — стільки тут стоїть коней з фаетонами, натачанками, бричками і возами, стільки збирається людей — і панів, і попів, і селян. Характер співів дуже різноманітний: се все народні українські псалми, думи, побутові й інші пісні». У творчому доробку композитора — вокальні твори на слова Т. Г. Шевченка «Заповіт», «Чернець», «Б'ють пороги».

У кінці XIX ст. славився хор села Велика Бурімка (нині — Чорнобаївського району), створений О. О. Юрченком — управителем економії княгині Є. К. Кантакузен. Репертуар хору, в якому співало близько 80 селян, складався з народних пісень. На їхніх виступах бував композитор Г. П. Гладкий. Для великобурімців він написав музику до трьох пісень на слова Шевченка: «Зоре моя вечірня», «Ой на горі ромен цвіте» та «Протоптала стежечку», що ввійшли до збірки «Буромские зимние досуги», виданої у Києві.

Як блискучий майстер хорового виконання й неперевершений інтерпретатор народної пісні та творчості композиторів-класиків, в історію української культури увійшов Олександр Кошиць. Народився 1875 року в селі Ромашки, неподалік Канева, а дитинство його пройшло в селі Тарасівці (нині — Звенигородського району). Ще навчаючись у Київській духовній академії, яку закінчив 1901 року, керував академічним хором, художня і виконавська майстерність якого відзначалася високим рівнем. Водночас виступав як диригент на шевченківських концертах, які щороку

влаштовувалися з ініціативи Миколи Лисенка. Хор під керівництвом О. Кошиця брав участь у багатотисячній панахиді по Шевченкові, що вперше після повалення самодержавства відбулася в Києві 19 березня 1917 року. На завершення хористи виконали національний гімн «Ще не вмерла Україна» та «Заповіт» Т. Шевченка.

Шевченківська тема посідає важливе місце у творчості українського композитора й хорового диригента Кирила Григоровича Стеценка (1882—1922), який народився у селі Квітки Корсунь-Шевченківського району. Своєю творчістю й діяльністю він був продовжувачем національного напряму української музики, розпочатого Миколою Лисенком.

Композитор залишив нащадкам великі скарби світської і духовної музики. У його творчому доробку — музика до інсценізації поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», хор «Заповіт» на слова Т. Г. Шевченка, хорова поема «Рано-вранці новобранці» на вірші Т. Г. Шевченка. До 50-річчя з дня смерті Шевченка К. Г. Стеценко написав кантату «Шевченкові».

Яскравою сторінкою Шевченкіани Черкащини є кобзарство, яке в усі часи було виразником прагнень і устремлінь українського народу. Як поет, Т. Г. Шевченко зростав на кобзарських піснях та думах. Вони ще в ранньому дитинстві полонили майбутнього поета й супроводжували його впродовж усього життя. І не випадково, що збірник своїх творів з поваги до творців і виконавців історичних пісень і мелодійних речитативів-дум він назвав «Кобзарем».

Одним із таких кобзарів був Никін Іванович Прудкий (1890—1982), що народився в Каневі. У 1920-х роках він був єдиним кобзарем у штаті створеного тоді Шевченківського заповідника. І хоч згодом така посада була скасована, але Никін Іванович продовжував багато років співати на Шевченковій могилі в Каневі, виконуючи пісні та думи з життя українського народу, пісні на слова Т. Г. Шевченка, власні композиції. Після війни за сфабрикованим звинуваченням був ув'язнений на п'ять років, і лише у 1961 році повністю реабілітований. Навіть переселившись у похилому віці до Черкас, він продовжував приїздити на Тарасову гору.

Надовго запам'яталися відвідувачам з різних куточків України й закордонним гостям виступи біля Шевченкової могили славетного українського кобзаря Олексія Сергійовича Чуприни (1908—1993), який народився у селі Гарбузин Корсунь-Шевченківського району. Під час Великої Вітчизняної війни під акомпанемент своєї бандури він співав у Курську, Харкові, Братиславі, Будапешті, Празі, Порт-Артурі. А після війни щоліта кожного ранку майже три десятиріччя він піднімався на високу дніпровську кручу до усипальниці Кобзаря.

Свою пісню й думу присвячують Т. Г. Шевченкові й сучасні послідовники кобзарського мистецтва Черкащини. Напередодні травневого Дня пам'яті поета в Каневі відбуваються обласні та Всеукраїнські свята кобзарського мистецтва, які завершуються пісенним реквієм на Шевченковій могилі.

Далеко за межами Черкащини став відомим кобзар із села Великий Хутір Драбівського району Михайло Дмитрович Коваль, у репертуарі якого налічується понад сто творів: історичні пісні, думи, псалми, балади, обрядові та побутові пісні на власні слова та слова українських поетів. Одна з найулюбленіших пісень кобзаря «На високій дуже кручі». Ця пісня про Тараса Шевченка, який з високої канівської гори, як вважає автор, дивиться саме на його рідне село Великий Хутір.

Музично-пісенні традиції Шевченкового краю набули розвитку після утворення Черкаської області. У перший же рік існування в містах і районах відбулися свята пісні і танцю. У цих справді народних заходах взяли участь понад 400 колективів художньої самодіяльності та майже 1500 виконавців. Зокрема, у зведених хорах взяло участь понад 25 тисяч чоловік.

Важливою подією для Черкас, та й усієї Черкащини, стало створення у 1957 році при обласній філармонії Черкаського народного хору, про який чудово написав черкаський поет Микола Негода:

Черкаський хор — і дух степів
Дихне із залу з виднокраю,
Нехай і далі лине спів
З ланів Шевченківського краю.

Черкаський народний хор став гідним продовжувачем багатих музично-хорових традицій черкаської Шевченкіани. За час свого існування цей унікальний і самобутній колектив став живою легендою нашого краю, візитною карткою Черкащини, її гордістю і славою. Своєю творчістю, високопрофесійною майстерністю Черкаський народний хор стверджує пророчі слова Тараса Шевченка: «Наша пісня, наша слава не вмре, не загине».

Прикметно, що саме шевченківський березень 1981 року ввійшов в історію музично-хорової Шевченкіани Черкащини пам'ятною подією — врученням Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка Черкаському державному заслуженому українському народному хору, яким у різний час керували М. Кущ, А. Авдієвський, В. Конощенко, А. Пашкевич, Є. Кухарець, П. Савчук, О. Стадник, М. Плашкевич, Л. Трофименко.

Пізніше лауреатом Шевченківської премії стала також народна артистка України Р. Кириченко.

У 1964 році черкащани широко відзначали 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. До шевченківського ювілею редакція газети «Черкаська правда» й обласне літературне об'єднання у 1963 році оголосили конкурс на кращий текст і музику пісень Черкащини на шевченківську тематику. Конкурс, в якому взяли участь 105 самодіяльних композиторів та поетів Черкащини, проходив у двох номінаціях: перший — на кращий текст, другий — на кращу музику. Твори лауреатів конкурсу були включені до збірника «Співає Черкащина», який видало республіканське видавництво образотворчого мистецтва та музичної літератури в травні 1963 року.

І сьогодні поетичне слово й естетичний світогляд Т. Г. Шевченка відіграють виняткову роль у становленні та розвитку музично-хорового мистецтва Черкащини, а твори Кобзаря займають важливе місце в репертуарі професійних і самодіяльних художніх колективів, окремих виконавців. Насамперед таких відомих далеко за межами Черкас і області, як Черкаський академічний заслужений український народний хор, ансамблі «Росава», «Вербена», «Березіль», «Черкащанка», хори «Червона калина», шовкового комбінату та багатьох інших, чиї творчі біографії нерозривно пов'язані з шевченківською тематикою.

Упродовж усіх років існування у репертуарі Черкаського хору, його солістів різних років народних артистів України Р. Кириченко, О. Павловської, заслужених артистів України Т. Власенко, В. Гнилокваса, В. Захарова, Є. Крикун, М. Тихоненка, І. Черненка, В. Чорнодуба — «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи», інші пісні та концертні програми на Шевченкові вірші.

Монументальна Шевченкіана Черкащини

Найпершим увічненням пам'яті Т. Г. Шевченка на його рідній землі — Черкащині — після смерті стало облаштування у 1861 році могили на вершині Чернечої гори поблизу Канева — у місці, яке відповідало шевченківському «Заповіту». В Успенському соборі міста протоієрей Гнат Мацкевич відслужив заупокійну літургію і виголосив надгробне слово, завершивши його словами: «Благовій же до граду нашого, Україно: в нас покоїться прах Тараса Шевченка! Тут, на одній з найвищих гір Дніпрових, як на горі Голгофі, подібно Хресту Господньому, водрузиться хрест, що його бачитимуть і по цю, і по ту сторону Дніпра».

Григорій Честахівський — давній товариш Шевченка й один із організаторів його поховання саме на Чернечій горі над Дніпром, після похорону залишився у Каневі, щоб насипати над прахом поета високу могилу. Канівчани й жителі навколишніх сіл два місяці пеленами, хустинами, торбинками й кошиками носили землю з ближніх урвищ-ярів на могилу Тараса, обкладали її камінням. Поступово над місцем поховання Шевченка виріс пагорб у кілька метрів заввишки.

На могилі встановили великий дубовий хрест. Однак він з часом підгнив і впав. Було вирішено на народні пожертви встановити на могилі новий, вже чавунний хрест. У червні 1883 року Варфоломій Шевченко подав до канівської міської управи прохання: «Шануючи пам'ять покійного мого брата... я наважився поставити на могилі новий хрест, обгородивши могилу ґратами, а поблизу неї збудувати хату для сторожа».

Та влада всіляко зволікала з дозволом. Одна з причин — через легенди про те, що Тарас живий, а в могилі нібито лежать свячені ножі, які чекають слушної години, щоб з ними селяни пішли на поміщиків. І навіть коли виготовлений хрест і металеву огорожу вже мали встановлювати на могилі, київський генерал-губернатор наклав на хрест арешт.

І лише влітку 1884 року, через 23 роки після смерті поета, на Тарасовій горі було нарешті встановлено монументальний чавунний пам'ятник-хрест (проект академіка архітектури В. Сичугова). Тоді ж впорядкували могилу і за народні кошти збудували перший народний музей Кобзаря — «Тарасову світлицю».

Однією із перших спроб увічнити пам'ять Т. Г. Шевченка на його батьківщині можна вважати позначення місця його батьківської хати в Кирилівці, яку в другій половині XIX століття було переобладнано, і в ній жив племінник поета Прокіп Микитович Шевченко. Перед самою смертю у 1909 році він поставив там «пам'ятник» — вкопав млиновий камінь, а один із відвідувачів, петербурзький художник, написав на ньому пам'ятку олійною фарбою: «Тут була хата Т. Г. Шевченка». Сюди ж у 1917 році було перенесено з церковної площі п'єдестал з-під бюста «царя-освободителя» і вкопано поруч із каменем. Хтось подарував тоді маленьке гіпсове погруддя Т. Шевченка і його було поставлено на постамент. Територія садиби постійно доглядалась родичами Кобзаря, відвідувачами. А 1939 року тут відкрився літературно-меморіальний музей.

До 100-річного ювілею був задум громадськості встановити пам'ятник Т. Г. Шевченку на його батьківщині. У 1914 році в Кирилівці, відбулося засідання гуртка київської молоді, учасники якого зібрали кошти на пам'ятник Т. Шевченкові, про що повідомляла газета «Украинская жизнь», а також прибрали територію, де в майбутньому

мав стояти постамент Кобзаря, висадили декоративні дерева, впорядкували квітник, зробили живопліт з акації. Однак ці наміри тоді не були реалізовані.

Не можна обійти увагою й ініціативу Золотоніського земського зібрання, за пропозицією якого у 1904 році було створено комітет при Київській міській думі, який мав вирішувати питання проектування та встановлення пам'ятника Кобзареві в Києві. Того ж року розпочався збір коштів, у тому числі і на Черкащині. Однак всілякі надумані зволікання з проектуванням, виділенням місця і, врешті, початок Першої світової війни, звели нанівець цей задум. Пам'ятник Т. Г. Шевченку в Києві встановлено лише у 1939 році.

Справжнім народним творцем монументальної Шевченкіани нашого краю став уродженець села Попівка Звенигородського району Каленик Мефодійович Терещенко. За його проектом на Городищенському цукровому заводі відлили чавунне погруддя Т. Г. Шевченка, яке 1 липня 1923 року було встановлено на Чернечій горі в Каневі замість хреста. Інші створені К. М. Терещенком пам'ятники Кобзареві встановлено в Шполі (1925), Моринцях (1929), Шевченковому (1930).

Виготовлені городищенськими ливарниками копії чавунного пам'ятника-погруддя Т. Г. Шевченка на його могилі в Каневі і сьогодні стоять на території Інституту помології у Млієві, загальноосвітньої школи № 1 та районного територіального медичного об'єднання у Городищі.

Своєю оригінальністю виділявся пам'ятник у селі Шевченкове, який був виготовлений на замовлення сільської громади і на зібрані селянами кошти. Земляки Т. Г. Шевченка висловили побажання: «Нехай буде Тарас таким, як і ми, в шапці та кожусі». Взявшись за роботу, К. М. Терещенко вклав у той монумент всю свою душу: на скелі в кожусі й шапці стояв Тарас з піднесеною правицею, біля підніжжя робітник молотом розбивав царську корону на голові змія, а навколо рвали кайдани кріпаки, стояли поруч скривдженої Катерини з дитям, гайдамаки з освяченою у Холодному Яру зброєю. До речі, Каленик Мефодійович не взяв за свою роботу й копійки, хоч жив тоді впроголодь. Відкривали пам'ятник всім селом, по-державному урочисто, за участю делегацій з Києва та багатьох міст і сіл України. Встановлена у 1929 році дев'ятифігурна композиція з бетону була зруйнована в роки війни гітлерівськими окупантами.

До 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка 18 червня 1939 року одночасно з відкриттям літературно-меморіального музею на могилі поета було відкрито бронзовий пам'ятник поету. Цікавою видається його історія. Конкурс на кращий

пам'ятник Т. Г. Шевченку у Києві виграв ленінградський скульптор Матвій Манізер (архітектор Євген Левінсон). Коли пам'ятник виготовили і привезли у сквер навпроти Київського університету, виявилося, що він замалий для того простору. Тоді було прийнято рішення встановити його в Каневі. А в Києві скульптор повторив із несуттєвими змінами свою попередню роботу, зробивши саму постать на два метри вищою.

Піднесена вгору бронзова постать Великого Кобзаря, яку ми бачимо сьогодні, заввишки 3,5 метра. Розміщена вона на лабрадоритовому постаменті заввишки 7,5 метра, а той установлений на двоярусному насипу у 6,5 метра. На надгробку могили викарбувані дати народження та смерті поета, а також рядки з його «Заповіту»:

...І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом...

На фасадній плиті при підйомі сходами до могили були викарбувані слова із «Щоденника» Т. Г. Шевченка: «Великий Фультон! И великий Уатт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное, гениальное дитя. Мое пророчество несомненно... 27 августа 1857 года».

Після здобуття Україною незалежності замість цього тексту були викарбувані інші шевченківські слова, які ще в XIX ст. було заборонено розмістити на хресті пам'ятнику:

Свою Україну любіть,
Любіть її! Во врем'я люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

З утворенням у 1954 році Черкаської області і початком хрущовської «відлиги» у містах та районах Черкащини замінюються старі і встановлюються нові пам'ятники, пам'ятні знаки та меморіальні дошки. На батьківщині Кобзаря, де пам'ятники були виготовлені з нетривкого матеріалу (гіпсу) ще в довоєнні роки і перебували в незадовільному стані, відбулася їх заміна. В один день — 10 березня 1956 року в селі

Моринцях на садибі, де стояла хата, в якій народився Т. Г. Шевченко, — було відкрито бюст поета на гранітному постаменті, а в селі Шевченковому, на місці хати, в якій він провів свої дитячі роки, встановлено пам'ятний знак.

Благоустрій і підтримання у належному стані шевченківських місць та спорудження меморіальних об'єктів на Черкащині посідали провідне місце в пам'яткоохоронних заходах, що розроблялися як на загальнодержавному, так і на обласному рівні. Ця робота пожвавлювалася і нерідко велася в авральному порядку напередодні святкування шевченківських дат, на які прибувало багато делегацій, у тому числі і зарубіжних. Зокрема, значний обсяг пам'яткоохоронних, будівельних та опоряджувальних робіт було виконано у 1961 році до 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка і у 1964 році до 150-річчя від дня його народження.

Активну участь у вшануванні на Черкащині пам'яті Т. Г. Шевченка брало Українське товариство охорони пам'яток історії і культури, очолюване палким шанувальником Кобзаря і подвижником збереження історико-культурної спадщини українського народу П. Т. Троньком. У 1978 році товариство виділило 30 тис. крб на виконання робіт у Моринцях і Шевченковому. Черкаська обласна організація товариства у 1981—1988 рр. на упорядкування шевченківських місць виділила 597 тис. крб, на ремонт і реставрацію Успенського собору в Каневі — 50 тис., Звенигородському районному музею — 30 тис. крб.

Робота з упорядкування шевченківських місць проводилася й в інших містах і районах області. Зокрема, у Чигирині за рішенням сесії Чигиринської міської ради у 1954 році встановили погруддя Шевченка. Тоді ж біля Замкової гори був установлений пам'ятний знак з викарбуваним написом: «В місті Чигирині у 1843 і 1845 роках перебував великий український революціонер-демократ Тарас Григорович Шевченко». Поруч зі знаком встановлена скульптура сидячого Кобзаря, який грає на кобзі (архітектор В. Бородай).

Біля Мотронинського Свято-Троїцького монастиря у 1968 році відкрито кам'яну стелу, де на граніті вирізьблені слова: «Встановлено на відзнаку перебування у Холодному Яру в 1822, 1843, 1845 роках геніального українського поета революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка». У 1970 році неподалік монастиря на хуторі Кресельці, коштом місцевого краєзнавця О. А. Найди, встановлено погруддя Кобзаря на честь його перебування у цих місцях.

Тривалий час не було пам'ятника Кобзареві в Умані — значному культурному та економічному місті Черкащини. У 1961 році уманський краєзнавець Г. Ю. Храбан на

сторінках місцевої газети «Уманська зоря» порушує це питання. У лютому 1963 року він у статті «Достойно зустріти 150-річчя з дня народження Кобзаря», вміщеній у цій же газеті, знову пише про пам'ятник, наголошуючи, що навіть у сусідній Маньківці такий пам'ятник вже є. І лише у квітні 1966 року в Умані було урочисто відкрито перший пам'ятник Т. Г. Шевченкові. А 9 березня 1981 року — встановлено новий металево-бронзовий пам'ятник. Автори монумента — народний художник України, скульптор О. П. Скобликов та лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка А. Ф. Ігнатенко.

Пам'ятною й давноочікуваною подією для жителів Черкас стало відкриття у 1964 році до 150-річчя з дня народження поета пам'ятника Т. Г. Шевченку на розі бульвару Шевченка і вулиці Дашкевича, який композиційно завершив однойменну площу біля обласного музично-драматичного театру. Автори пам'ятника — скульптори М. Вронський і О. Олійник, архітектор — В. Гнєзділов.

Бронзову скульптуру Т. Г. Шевченка, висотою три метри, було виготовлено в київських майстернях Худфонду України і встановлено на гранітному постаменті заввишки чотири метри. Нижня частина пам'ятника доповнена висіченою з граніту скульптурною композицією персонажів шевченківських творів — сліпого кобзаря, Катерини і Прометея — борця за народну волю. У верхній частині постаменту викарбувано напис: «Т. Г. Шевченко. 1814—1861».

У 1972 році здійснювалася реконструкція пам'ятника, зокрема тимчасові фігури шевченківських героїв були замінені гранітними, дещо вищим став постамент. А у 1989 році в Черкаській середній школі № 22 встановлено обковане міддю погруддя Т. Г. Шевченка черкаського скульптора А. Кравченка. На передній частині постамента з граніту, викарбувані слова: «Т. Г. Шевченко. Учітеся, брати мої. Думайте, читайте». Нев'янучі квіти у підніжжя пам'ятника Великому Кобзареві засвідчують глибоку шану і любов до нього жителів і гостей Черкас.

У 1970-х роках на Черкащині починають здійснюватися заходи, які передбачають реставрацію та реконструкцію шевченківських меморіальних об'єктів. Прикладом застосування на практиці методу реставраційної реконструкції може бути натурне відтворення садиби в селі Моринцях, де народився Т. Г. Шевченко, та хати в селі Шевченкове, де пройшли його дитячі роки.

У роки незалежності пам'ятники Т. Г. Шевченку прикрасили площі і вулиці багатьох міст і сіл Черкащини. Бронзова постать Кобзаря (архітектор А. О. Гайдученя, скульптор П. Ф. Мовчун) 20 липня 1993 року постала в парку імені Т. Г. Шевченка

в Золотоноші. У 1999 році пам'ятник Кобзареві відкрито в Корсуні-Шевченківському (автори — скульптор Е. Кунцевич та архітектор К. Сидоров).

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові у 2009 році відкрито у селі Криві Коліна Тальнівського району (скульптор О. Хівренко, архітектор А. Дітковський та каменяр В. Коржов). На постаменті майже 6-метрової постаті викарбувано слова «У те найкращеє село, у те, де мати повивала. Мене малого...».

З'являються пам'ятники та скульптурні композиції, які відзначаються своєю оригінальністю і неповторністю. Так, окрасою Національного заповідника «Батьківщина Шевченка» на Звенигородщині стали авторські роботи скульптора А. Куща у співавторстві з архітектором М. Барановським «Мене там мати повила», «Тарас малює», «Мені тринадцятий минало», «Тарас мандрує», які увійшли до скульптурного ансамблю «Шлях Тараса», що відтворює життя поета, починаючи від немовляти і до останнього приїзду на свою батьківщину. Робота над ним розпочалася ще в кінці 1980-х років, а завершилася у 1997-му. Початок циклу — композиція «Мене там мати повила», що стоїть на в'їзді до Моринців (де малий Тарас зображений на руках у матері). А закінчується погруддям Шевченка (саме таким він востаннє ступив на землю батьків).

Через усе життя Т. Г. Шевченко проніс найтепліші почуття до своєї матері — Катерини Якимівни Бойко. Її образ назавжди закарбується у Шевченковій пам'яті та знайде творче уособлення в образах жінок-матерів — наповнених щастям і стражданням за долі своїх дітей. Поховали Катерину Якимівну, як вона і заповідала, біля хати в садку. А у 2006 році на її могилі у Моринцях відкрито пам'ятник. Він символізує материнство, жіночість та ніжність, притаманні усім українським жінкам. Автори пам'ятника — черкаський скульптор В. Демйон, архітектори Ю. Чеберяк і С. Фурсенко.

Того ж року в селі Зелена Діброва відкрито пам'ятник старшій сестрі поета — Катерині Красицькій. Вона була для Тараса не тільки «незабвенной сестрой», а й «терпеливой, нежной нянькой», як називає поет її в повісті «Княгиня», доглядала менших братів і сестер, порядкувала в хаті та на городі. Саме Катерина водила малого Тараса до Мотронинського монастиря «на прощу», ставила з братиком свічку за «здравіє» рідних і близьких і довго молилася.

Унікальний надгробок на відкритому пам'ятнику має свій символ-зображення: миловидна молода жінка розплітає косу, немов перед сном — на завершення життя, але ж волосся можна й переплести по-новому — як символ його продовження у дітях і внуках-правнуках. Тепер, під шепіт лип і берізок, з гранітного каменю, розплітаючи косу, дивитиметься сестра Катерина у світ.

До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка монументальна Шевченкіана Черкащини поповнюється новими пам'ятниками. Зокрема, напередодні Дня незалежності, у серпні 2013 року пам'ятники Кобзареві відкрито в селах Теклине Смілянського, Велика Севастьянівка Христинівського, Паланка Уманського районів. У цьому ж році пам'ятники Т. Г. Шевченку відкрито також у селах Лозуватка (5 листопада) та Матусів (19 листопада) Шполянського, Стеблів (27 листопада) Корсунь-Шевченківського районів, на території Східно-Європейського університету у Черкасах.

Відкриття пам'ятників у населених пунктах краю проходять урочисто і святково за великої участі людей і стають пам'ятними подіями у громадсько-культурному житті.

Сьогодні монументальна Шевченкіана Черкащини включає 27 пам'ятників та 46 погрудь Т. Г. Шевченка, а також 23 пам'ятні знаки про перебування поета в різних куточках нашого краю.

ЗЕМЛЯ, ЯКУ СХОДИВ ТАРАС

м. КИЇВ

КИЇВСЬКІ АДРЕСИ ШЕВЧЕНКА

(О. Гончаров, А. Коваль)

Перша зустріч Т. Шевченка з Києвом відбулась у 1829 р. під час переїзду пана Енгельгардта, якому належала сім'я Шевченків, з Вільшани до Вільна (нині Вільнюс), а потім до Петербурга. У цю подорож він взяв свого козачка, п'ятнадцятирічного Тараса. У 1843 році Т. Шевченко, подорожуючи по Україні, побував знов у Києві, вже як вільна людина і широко відомий, як автор «Кобзаря» та поеми «Гайдамаки». Художник Тарас Шевченко одержав від Академії мистецтв відпустку і квиток «на проїзд до Малоросійських губерній строком на 4 місяці», маючи на меті створити альбом офортів «Живописна Україна». У червні він побачив Дніпро під блакитним небом, на стрімких схилах якого височіли білі із золотом споруди уславлених ансамблів Печерської лаври та інших монастирів. Яскравим спомином того періоду став випадок, коли Т. Шевченко, захоплений малюванням Золотих воріт, почув голосний дитячий плач. Відклавши олівці, поет пішов уздовж валу. У глибокому рівчаку він побачив маленьку дівчинку. Відразу спустився вниз, взяв її на руки, почав заспокоювати. Дитя зголодніло, кричало і кликало маму. Тоді Тарас, взявши дитину, вирушив шукати матір до Софійського собору. Там йому назустріч вибігла заплакана, перелякана жінка, схопила дівчинку, радісно притисла її до грудей. Посміхнувся Т. Шевченко, і, можли-

во, саме в ту хвилину в душі поета народилися слова: «Нічого кращого немає, як тая мати молодая...»

Думки дослідників розходяться щодо того, у якому саме помешканні зупинився Шевченко влітку 1843 року: чи то в «Зеленому готелі» на Московській вулиці, чи то в одному з флігелів погорілого царського палацу, де містився тоді заїзд «На водах». Та можна достеменно назвати низку київських пам'яток, котрі привернули тоді пильну увагу Тараса, адже з офортів і підготовчих малюнків до «Живописної України» постають лаврські печери й Видубицький монастир, зелений берег Дніпра та Межигірський Спас. На початку 1844 р. Тарас Григорович знову відвідав Київ. Це було якраз тієї пори, коли в місті тривав Контрактовий ярмарок. Головні події під час ярмарку відбувались у концертній залі Контрактового будинку на однойменній площі. Тож немає сумнівів, що Шевченко побував у цій старовинній будівлі, якій минуло вже близько двохсот років, так само як в інші часи сюди навідувалися Пушкін, Грибоєдов, Гоголь, Міцкевич, Бальзак, Ліст.

Найдовше Т. Шевченко жив у Києві у 1845—1847 рр. Закінчивши Академію мистецтв та здобувши звання художника, невдовзі він отримав дозвіл на нову поїздку до рідної України. Приїхавши до Києва, Шевченко проживав спершу на вулиці Інститутській, де нині стоїть готель «Україна», потім переїхав у будинок, який не зберігся, на розі вулиці Хрещатик та Бессарабської площі, а навесні оселився у будинку І. Житницького (нині провулок Шевченка, 8-а).

У Києві Тарас поспішив до університету, де працювала Київська археографічна комісія із вивчення та збереження пам'яток минулого в Україні. Шевченко запропонував їй свої послуги, і з допомогою доброго знайомого Михайла Максимовича, першого ректора університету та дійсного члена комісії, одержав від неї неофіційне доручення змалювати історичні пам'ятки в Київській та Полтавській губерніях. Успішно виконавши завдання, він з грудня 1845 р. став співробітником комісії — художником та етнографом. Це давало змогу, маючи постійний заробіток, бувати в різних куточках України та накопичувати художні й поетичні враження. Уже в лютому — на початку весни Шевченко подорожував по Чернігівщині, а повернувшись до Києва, багато працював як художник з краєвидами Києва, з'являються малюнки «Видубицький монастир у Києві», «У Києві», виконані олівцем. Він змалював Київський костьол, Васильківський форт, Троїцьку церкву, краєвиди Вишгорода та інші. На жаль, більшість малюнків не збереглася, їх забрали під час арешту. Також брав участь у археологічних розкопках поблизу Фастова, створив свої поетичні твори «Лілея» та «Русалка», сюжети яких

Шевченко почув від сліпих лірників, зустрічався із членами Кирило-Мефодіївського товариства, до складу якого входив.

У лютому 1847 року він був призначений викладачем малювання Київського університету, але не судилося йому стати до праці. На початку березня Кирило-Мефодіївське товариство було викрито, почалися арешти його членів. 5 квітня, коли поет повертався із Чернігівщини до Києва, його заарештували на переправі через Дніпро і відправили під вартою до Петербурга. Т. Шевченко 10 років перебував на засланні та, незважаючи на заборону писати і малювати, продовжував свою діяльність. Важкою була клята солдатчина, важкою була й розлука з рідним краєм. «Думав уже в Києві оженитися та й жить на світі, як добрі люде живуть, — уже було й подружіє найшлось... Мене з Києва загнали аж сюди, і за що? За вірші!» — із сумом писав Шевченко друзям. Лише влітку 1859 року поетові пощастило знову побачити місто над Славутичем. Щоправда, перебування це почалося з прикрості: славетного поета, кандидата в академіки Академії мистецтв із гравірування оббрехав якийсь земський чиновник, і довелося Тарасові «скуштувати» ув'язнення у Київській пересильній тюрмі на Подолі, на Братській вулиці. Мабуть, саме тому після звільнення на поруки Шевченко подався шукати собі житло на околиці міста, подалі від поліцейського нагляду.

Востаннє Тарас Шевченко приїхав до Києва у червні 1859 р., а в середині липня його заарештували біля с. Прохорівка (нині Канівського району Черкаської області), де він гостював у М. О. Максимовича на хуторі Михайлова Гора. Поета привезли до Києва під нагляд поліції. Перебуваючи на поруках у священика Святотроїцької церкви Юхима Ботвиновського, він змінив декілька квартир і оселився у будинку В. Пашковської на Пріорці (нині вулиця Вижгородська, 5). 14 серпня 1859 р. Шевченко виїхав до Петербурга.

У Києві Шевченко познайомився, заприятелював і тісно спілкувався із відомими українськими діячами П. Кулішем, М. Максимовичем, К. Павловим, Б. Білозерським, М. Костомаровим, І. Посядою, О. Марковичем, Г. Андрузьким, Д. Пильчиковим, М. Іванишевим, В. Тарновським, М. Сажиним, О. Афанасьєвим-Чужбинським та іншими.

На початку травня 1861 р. Київ прощався із Пророком у церкві Різдва на Подолі (нині на місці зруйнованої церкви відбудовано каплицю), а 8 травня о сьомій ранку пароплав із домовиною Шевченка київська громадськість провела до Канева, де на Чернечій горі знайшов свій останній прихисток Великий Кобзар.

Кияни з пошаною зберігають пам'ятні місця, пов'язані з перебуванням Т. Шевченка у Києві. У будинку в провулку Шевченка, 8-а, знаходиться літературно-меморіальний

будинок-музей Т. Г. Шевченка. Пам'ятають Шевченка і стіни Київського університету, Києво-Печерської лаври та Видубицького монастиря. Найулюбленішими куточками для Шевченка були Володимирська гірка, Аскольдова могила. Навпроти університету стоїть величний пам'ятник Кобзареві. Тут завжди людно — нащадки вклоняються великому синові свого народу.

Тарас Шевченко і Київський університет

Розпочавшись ще за життя Тараса Шевченка його безпосередні та опосередковані зв'язки з Київським університетом ніколи не припинялися. У другий приїзд в Україну (1845—1847) Тарас Шевченко стає працівником Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві, яка працювала в найтіснішому зв'язку з Київським університетом, складалася майже виключно з університетських викладачів і згодом розмістилася у Червоному корпусі університету. У той самий час Шевченко робить низку замальовок Києва, зокрема й Червоного корпусу Київського університету. Він працював у комісії півтора роки (до березня 1847 р.) та отримував платню за свою роботу — 12 руб. 50 коп. щомісяця. Збереглися археологічні нотатки, зроблені їм під час подорожі Україною, у яких названі та описані стародавні храми, старовинні церковні речі, а також могили, укріплення і тому подібне.

З ординарним професором кафедри законів державного благоустрою М. Д. Іванишевим за дорученням комісії Шевченко у 1846 р. брав участь в археологічних розкопках давніх скіфських могил Перепет (Перепьят) і Перепетихи поблизу Фастова (Васильківський у'їзд). Результати розкопок були опубліковані Тимчасовою комісією у виданнях «Древностях, изданных Комиссиею для разбора древних актов», мали високу наукову цінність. Співпраця з М. Д. Іванишевим сформувала у Шевченка стійке переконання, щодо важливості археології, яку він назвав «таємничою матір'ю історії». У одному з листів М. Костомарову Тарас Шевченко писав про своє бажання працювати у Київському університеті: «Коли б то Бог дав мені притулитися до університету, дуже добре було б».

27 листопада 1846 р. Тарас Шевченко подає заяву на ім'я попечителя Київського навчального округу про зарахування на посаду вчителя малювання у Київському університеті, на яку його затвердили 21 лютого 1847го. Тоді Тарас Шевченко був зарахований викладачем малювання в Університеті Св. Володимира, але через кілька тижнів після призначення його заарештували за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві та за рукописний збірник поезій «Три літа» і дали один із найсуворіших вироків: десять років солдатської служби з забороною писати та малювати. Після

звільнення Шевченко написав «Букварь Южнорусский» для недільних шкіл, займався його поширенням, листувався з першим ректором Університету Михайлом Максимовичем.

Коли 26 лютого за старим стилем 1861 р. помер Тарас Шевченко, до університету того ж дня надійшла телеграма «Помер Тарас», і в той самий день в університетській домовій церкві Св. Володимира у Червоному корпусі відбулась громадська панахида. Під час перепоховання поета студенти Київського університету на своїх плечах несли домовину з тілом поета. Учасниками тих подій, на той час студенти університету, були М. Драгоманов, М. Старицький, В. Антонович, П. Житецький, Т. Рильський, П. Косач та інші.

Коли у 1914 р. царський уряд заборонив святкувати 100-річчя з дня народження Т. Шевченка, на знак протесту студенти київського університету вийшли на демонстрацію.

5 березня 1939 р. Київському державному університету, у дні святкування 125-річчя з дня народження поета, присвоєно ім'я Тараса Григоровича Шевченка. А 6 березня навпроти Червоного корпусу Київського університету відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку. Щороку з того часу 9-го березня до підніжжя пам'ятника Тарасу Шевченку покладають квіти. Їх приносять до Тараса студенти та викладачі на чолі з ректором, проректорами, керівниками профспілкових та ветеранських організацій Київського університету. Потім учасники такого мітингу зазвичай разом виконують пісні на слова Тараса Шевченка « Думи мої...» та «Реве та стогне Дніпр широкий».

У столітні роковини пам'яті Тараса Шевченка 17 травня 1961 р. при вході до Червоного корпусу встановлено пам'ятну таблицю із зображенням поета. Того ж року було відкрито кабінет, що функціонує тепер, як навчальна лабораторія шевченкознавства Інституту філології Київського університету.

20 травня 1961 року Постановою Ради Міністрів УРСР заснована Республіканська премія імені Т. Г. Шевченка, з 2000 р. вона носить назву Національна премія України імені Тараса Шевченка. З того часу більше 70 випускників університету отримали звання лауреата цієї премії, як відомі діячі науки, культури, літератури та мистецтва.

Постать Т. Шевченка у працях викладачів Київського університету

До творчої спадщини Тараса Шевченка у другій половині XIX — початку XX ст. зверталися такі вихованці та викладачі Київського університету: В. Антонович, М. Драгоманов, С. Єфремов, М. Дашкевич, В. Доманицький, Д. Чижевський, О. Грушевський, П. Филипович, М. Зеров, О. Дорошкевич. У 1918 р. вихованець університету М. Біляшівський

ініціював придбання для Київського національного музею двох портретів намальованих Т. Шевченком: портрету М. Максимовича та портрету його дружини М. Максимович, обидва датовані 1859 р.

У 1930-ті роки професор П. Попов започаткував наукові шевченківські експедиції «Слідами Шевченка», матеріали яких лягли в основу його книги «Тарас Шевченко про народну творчість» (1952). Під час експедиції кіностудія Київського державного університету зняла науково-популярний фільм «Шляхами Тараса».

У 1964 р. А. Горська в співавторстві з О. Заливахою, Л. Семикіною, Г. Севрук та Г. Зубченко створили у вестибюлі Червоного корпусу вітраж «Шевченко. Мати». Скликана після цього комісія кваліфікувала його як ідейно ворожий, тож вітраж був знищений адміністрацією університету. А. Горську і Л. Семикіну через це виключили зі Спілки художників.

Перший шевченківський збірник в університеті — «Пам'яті Т. Г. Шевченка. Наукові записки» опубліковано в 1939 р. Помітний слід у шевченкознавсті XX ст. залишили такі викладачі Київського університету — професори Є. Кирилюк, П. Плющ, В. Масальський, В. Ільїних, Г. Левченко, В. Вервеса, П. Тимошик, М. Федченко. Про творчість Тараса Шевченка було написано низку монографій Л. Задорожною, Я. Вільною, А. Мойсеєнком, Н. Слухай, Ю. Мосенкісом, С. Брижицькою. З проблем шевченкознавства серед інших у різний час захистили кандидатські дисертації такі вчені університету — М. Русанівський, М. Коцюбинська, М. Мольнар, С. Козак, М. Дубина, О. Яблонська та ін.

У 1999 р. створено кафедру історії української літератури та шевченкознавства Інституту філології. Діяльність кафедри провадиться у трьох стратегічних навчальних і наукових напрямках: 1 — викладання і вивчення історії літератури X — XVIII століть, 2 — літератури XIX століття, 3 — творчості Тараса Шевченка.

Переважна більшість статей наукового збірника «Інформаційна сфера як духовне явище», випущеного Інститутом журналістики (1999), присвячена Тарасу Шевченку.

У вересні 2009 р. в Анкарі була надрукована збірка перекладів «KOBZAR (Secmeler)» («Кобзар. Вибране»). Вперше турецькою мовою вірші та поеми Тараса Григоровича Шевченка переклала Федора Іванівна Арнаут, кандидат філологічних наук, доцент кафедри тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. До видання разом із віршами увійшли поеми «Кавказ» та «Катерина».

Київський університет підтримує тісні зв'язки із зарубіжними вченими-шевченкознавцями. У 1997 р. почесним доктором Київського університету став Грабович

Григорій Юлійович — літературознавець, професор кафедри української літератури Українського наукового інституту Гарвардського університету. Акцентованою полемічністю відзначаються праці Грабовича про Т. Шевченка. У його науковому доробку, зокрема книги «Шевченко як міфотворець», «Шевченко, якого не знаємо», численні статті. Мало досліджувану тему про бачення Шевченком проблем східних народів, яку у Київському університеті піднімав професор П. М. Попов у своєму дослідженні «Шевченко про Китай» (1958), останнім часом розробляють випускник Київського університету з Японії Фукуока Сейндзі, доцент Київського університету Кім Сук Вон з Південної Кореї — перший корейський шевченкознавець.

У 1989 р. в університеті запроваджена премія імені Тараса Шевченка за наукові досягнення представників Київського університету «за вагомі наукові дослідження, які сприяють розвитку гуманітарних та природничих наук, утверджують високий авторитет університетської науки на міжнародному рівні». Щороку десять премій імені Тараса Шевченка КНУ імені Тараса Шевченка присуджується вченою радою університету, з них по дві студентам та аспірантам університету, у кожній номінації — одна з природничих, друга — з соціогуманітарних досліджень. Урочисте нагородження переможців відбувається у березні до дня народження Тараса Шевченка.

Київський університет популяризує шевченківські місця громаді. Канівський природний заповідник у Черкаській області розташований поблизу одного з найбільших туристичних центрів України, зокрема, Тарасову гору щороку відвідують до 300 тисяч туристів. Науковці університету розробили екологічну стежку для організованих екскурсій з метою пропаганди історичних, природоохоронних знань та підвищення рівня екологічної культури туристів. У 2011—2012 рр. відбувалось подальше облаштування на території Канівського природного заповідника пам'ятних історичних місць, пов'язаних з іменем Т. Г. Шевченка.

Національний музей Тараса Шевченка

У 1875 році цукропромисловець і меценат Микола Артемійович Терещенко (1819—1903) купив будинок у Києві, який розташовувався на розі вулиці Олексіївської (нині Терещенківська) та Бібіковського бульвару (тепер бульвар Т. Шевченка). За проектом архітектора Петра Федорова і за участю архітектора Рональда Тустановського М. А. Терещенко перебудував споруду. Будівля перетворилася на чудовий палац, витриманий у стилі італійського Ренесансу із 47 кімнатами, 40 камінами і печа-

ми. У просторих залах маєтку Микола Терещенко розмістив художню колекцію, яка включала картини І. Айвазовського, І. Шишкіна, І. Рєпіна, В. Верещагіна. Після революції 1917 р. родина Терещенків емігрувала за кордон, будинок було експропрійовано і в 1924 р. передано Всеукраїнському фотокіноуправлінню. З 1930 року тут містився кіноінститут.

Після війни, коли постало питання про розміщення музею Т. Шевченка, було обрано саме цю архітектурну пам'ятку. Не останню роль зіграло і розташування будинку неподалік пам'ятника Т. Шевченку і Київського університету, який уже тоді носив ім'я Великого Кобзаря. За сприяння заступника голови тодішнього уряду України поета Миколи Бажана, а також Павла Тичини та інших діячів української культури у 1947 році будинок було передано Державному літературно-художньому музею Т. Г. Шевченка. Саме тут, у будівлі, де міг бувати Тарас Шевченко, 24 квітня 1949 року відкрито Державний музей Тараса Шевченка. Після наукової реставрації 1985—1989 рр. будівлі повернуто первісний вигляд із усіма притаманними їй архітектурними особливостями.

Історія колекції почалася відразу по смерті Тараса Шевченка (10 березня 1861 р.). Він, як відомо, помер у Петербурзькій академії мистецтв, у невеличкій майстерні, яка слугувала митцю і помешканням, і робочим місцем. Усі речі, що були в тій майстерні, стали основою для майбутнього зібрання. Художник Григорій Честахівський, який в останні роки життя Шевченка був для нього особливо близьким другом, склав докладний опис мистецьких творів, робочого приладдя та інших речей, що на той час знаходилися в майстерні, і тривалий час зберігав їх у себе. Згодом Честахівський передав цей скарб чернігівському колекціонеру-меценату Василю Васильовичу Тарновському-молодшому. Передаючи збережене з петербурзької майстерні Шевченка, Честахівський означив у супровідному листі Тарновському, датованому 1888 р., що Тарасова спадщина має зберігатися саме у «національному хранилищі», тобто в музеї національного значення.

Саме колекція Тарновського, постійно поповнюючись, невдовзі стала найбільшою в Україні. Василь Васильович волів передати її до Києва, однак міська дума побоялася прийняти такий дар: не кожному при владі хотілося опинитися серед покровителів поета-бунтаря. Тарновський передав Тарасове зібрання Чернігівському земству (1903 р.), а вже у 1920-х роках, утворився Чернігівський історичний музей, і Тарасова збірка цілковито перебралася туди, стала частиною його колекції.

У складі Академії наук у 1926 р. створено Інститут літератури, який став носити ім'я Тараса Шевченка. Саме в інституті накопичувалася значна колекція Кобзаря — його літературна спадщина, живописні твори та ін. За урядовим розпорядженням Шевченкові речі надходили до Києва звідусіль — як від приватних колекціонерів, так і з державних музейних установ, коли столиця України переїхала до Харкова, з нею — й Інститут літератури.

Проте у Києві, на Козиному болоті (нині — провулок Тараса Шевченка поблизу майдану Незалежності), лишався вцілілий будиночок, у якому свого часу мешкав Тарас Григорович. Саме у ньому оселилася філія Інституту літератури. Цей будиночок можна вважати першою музейною оселею Тараса Григоровича в столиці, першим його безпосередньо київським музеєм з невеличкою експозицією.

Після переїзду інституту до Харкова літературна частина лишилася при ньому , а художня виокремилася в самостійну структурну одиницю й 1933 року утворила Галерею картин Шевченка. Її основу склало зібрання Тарновського з Чернігівського музею.

У 1939 р. у Києві відкрилася велика виставка з нагоди 125-річчя від дня народження Тараса Григоровича, тож переважна частина Галереї картин повернулася до Києва. Прибули експонати і з багатьох інших міст. Ось така фундаментальна виставка тривала упродовж 1,5 року. По завершенні ювілейної виставки уряд України своїм рішенням від 20 вересня 1940 року визнав за необхідне створити Центральний державний музей Т. Г. Шевченка й розташувати його в одній з кращих будівель Києва — Маріїнському палаці (документи щодо організації цього проекту частково зберігаються у фондах НМТШ).

До розміщення музею Шевченка в цьому палаці діло так і не дійшло: завадила війна. Тож фонди новоствореного Центрального державного музею Т. Г. Шевченка, Будинку-музею Т. Г. Шевченка на Козиному болоті, а також рештки Галереї картин Шевченка були евакуйовані разом з фондами Третьяковської галереї до Новосибірська.

У 1949 році до створення першої експозиції у теперішньому приміщенні, працівники музею мали у своєму розпорядженні майже 4 тисячі експонатів. Робота з облаштування експозиції тривала цілий рік, вона вперше подавала відвідувачам біографічний показ життя і творчості Тараса Шевченка, всебічно висвітлювала його творчість як поета, художника, мислителя, громадського діяча. Ця, перша, музейна експозиція діяла до 1982 року, коли музей закрили на реставраційний ремонт, що тривав 7 років. Усі матеріали було перевезено до спеціальних приміщень на території Києво-Печерської

лаври. Приміщення реставрували за зразком будинку Терещенків, тож тепер у його інтер'єрі мало спільного із отим музеєм Шевченка 1949 року.

У 1989 р. музей знову відкрив двері для своїх відвідувачів. У березні 2001-го заклад отримав статус національного.

Відділом Національного музею Тараса Шевченка став Меморіальний музей Т. Г. Шевченка на Пріорці, який створено у 1989 р. в будинку по вулиці Вишгородській, 5. В експозиції музею відтворено побут київської околиці другої половини XIX століття. Більшість речей, що експонуються у хаті, було передано мешканцями Пріорки, нащадками тих людей, які особисто зустрічалися з Тарасом Шевченком. Неподалік від будинку досі росте 400-літній дуб, під яким, за спогадами сучасників, любив сидіти Т. Шевченко.

Друзі порадили Шевченку звернутися до Варвари Пашковської, яка мала затишний будиночок на Пріорці (нині Вишгородська вулиця, 5). Господиня була прихильницею творчості Шевченка, охоче співала народні пісні, і Тарас Григорович відпочивав тут душею. Особливо полюбляв він бавитися із сусідськими дітьми. «Кого люблять діти, — приказував він, — той, виходить, ще не зовсім поганий чоловік». Будиночок на Пріорці, що був свідком отих серпневих днів, залишився у народній пам'яті як «Шевченкова хата» та зберігся дотепер. Тобто зберігався, бо в 1980-х роках стару споруду було розібрано й натомість швидко зведено подібну до неї будівлю з нових матеріалів. Утім, ця шевченкова адреса таки лишилась на мапі міста, хоча й у відтвореному вигляді.

Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка (пров. Шевченка, 8-а, поруч із майданом Незалежності) висвітлює київський період його життя. Розміщений у будинку чиновника Івана Житницького, спорудженому 1835-го на колишньому Козиному болоті. Тут квартирував поет з весни 1846-го до свого арешту — 5 квітня 1847 року. Створено музей 1928-го, з 1966 року він отримав статус філії Державного музею Т. Г. Шевченка (нині — Національний музей Тараса Шевченка). Після реставрації 1992—1995 рр. у музеї створено нову експозицію «Тарас Шевченко в Києві», що існує з невеликими змінами й до сьогодні. Сучасна експозиція у повному обсязі розкриває тему перебування Т. Шевченка в Києві під час трьох його приїздів на батьківщину, насамперед проживання його в будинку 1846 р. Фондова колекція музею складається з унікальних цінностей: меморіальних речей Т. Шевченка, його офортів, автографів, фотографій, першодруків творів поета. Представлені акварелі М. Сажина, унікальні гравюри краєвидів Києва, світлини XIX століття, роботи видатних ху-

дожників на шевченківську тематику, твори декоративно-прикладного мистецтва. За спогадами сучасників відтворена кімната, в якій жив Тарас Шевченко. Особливу увагу в ній привертає робочий стіл поета, на якому представлені унікальні експонати: ручка, перо, чорнильниця, кавник, баклажка Т. Шевченка, люлька, подарована поету М. Костомаровим. Сусідами Тараса Григоровича в будиночку були його давній знайомий, талановитий художник-пейзажист Михайло Сажин та етнограф і письменник Олександр Афанасьєв-Чужбинський. Звідси друзі-художники Шевченко та Сажин рано-вранці вирушали «на далекі етюди», і згодом у їхній майстерні з'явилися пейзажі Києва: зображення Всіхсвятської церкви в Лаврі, Аскольдової могили, старого костьолу, що їх виконав Шевченко; Золоті ворота, Андріївський узвіз, університетський сад, змальовані Сажиним. Ці художні свідчення мають нині величезну цінність, даючи нам змогу яскраво уявити Київ шевченківських часів. Тут-таки, на Козинці, розквітав поетичний хист Кобзаря. Він уже був знаним у всій Україні як великий народний співець. У поетовій уяві народжувалися все нові й нові могутні вірші. Дещо раніше він працював у Києві над громоподібними рядками поеми «Єретик», розшукуючи для неї матеріали в місцевих книгозбірнях. Бували на Козинці близькі друзі поета. У затишній мансарді будинку Житницького нерідко вели пристрасні розмови учасники таємного Кирило-Мефодіївського товариства. Усюди, де збиралися кирило-мефодіївці, де лунали голоси Гулака, Костомарова, Куліша, утверджувалася громадська позиція Тараса. «Я побачив, — писав згодом Микола Костомаров, — що муза Шевченка роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче було зазирнути туди! Горе сміливцю-поету! Він забуває, що він людина і, якщо перший зважується ступити туди, може загинути».

Декілька адрес зникли без вороття, тому перелік шевченкових місць у сьогочасному Києві набагато коротший, ніж міг бути. Жив у Києві Іван Гудовський, художник родом з Полтавщини, один із перших у місті фотографів. Навчаючись в Академії мистецтв, він потоваришував із земляком-українцем Тарасом Шевченком. Коли улітку 1859 року Шевченко приїхав до Києва, Гудовський запросив його до себе, і Тарас Григорович перебував певний час у двоповерховому будинку на нинішньому Майдані. Згодом будинок Гудовського відзначили меморіальною дошкою, але це не завадило знести його в 1970-х роках, бо він не вписувався у реконструкцію площі. Така сама доля чекала на будиночок старого педагога Івана Юскевича-Красковського, який стояв на розі Ірининської вулиці та сучасної вулиці Паторжинського. Звідси він поїхав

з України назавжди. Була тут довга розмова з давніми друзями, були співи до світання. Та будинок згодом знесли, звівши на його місці клуб імені Дзержинського.

Пам'ятник Тарасові Шевченку у Києві, що знаходиться у парку Шевченка, навпроти Київського університету, споруджений 6 березня 1939 р. з нагоди 125-річчя з дня народження поета, є одним із символів сучасного Києва. Встановленню йього пам'ятника передували п'ять невдалих спроб за часів Російської імперії та Української революції.

Ще у 1904 році з ініціативи Золотоніського земського зібрання на Полтавщині було створено комітет при Київській міській думі, який мав розглядати питання про встановлення у Києві пам'ятника Кобзареві. Того ж року на Полтавщині розпочався збір коштів, а наприкінці 1906 року, зі згоди центральної російської влади, було створено «Комітет по збудуванню пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Києві», який згодом було реорганізовано в Об'єднаний комітет. До складу Комітету увійшло чимало відомих діячів української культури та меценатів, зокрема Михайло Коцюбинський, Микола Лисенко, Борис Грінченко, Ілля Рєпін, Євген Чикаленко, родина Терещенків. Кампанія за встановлення пам'ятника відразу набула загальнонаціонального характеру — кошти збирала уся Україна.

Місцем для пам'ятника, за пропозицією Комітету, було обрано сквер навпроти реального училища на Михайлівській площі, а часом відкриття — 50-ту річницю з дня смерті поета (1911 рік), або 100-річчя з дня його народження (1914 рік). Серед відомих людей, що привітали цю пропозицію був французький славіст Буає Поль-Жан, який також додав свій внесок на спорудження монументу.

Зрештою, у травні 1909 року Київська міська дума, під враженням від революційних подій 1905 року, дала офіційний дозвіл на спорудження пам'ятника. За рішенням Комітету, на 1 травня 1910 року було призначено міжнародний конкурс на створення проекту пам'ятника Шевченку. Запити про умови конкурсу незабаром почали надходити з різних країн світу, проте наприкінці травня 1910 року журі під головуванням Леоніда Позена розглянуло понад 60 проектів, з яких усі було відкинуто через невідповідність образу Тараса Шевченка.

Оскільки було відхилено всі проекти, то на засіданні 31 травня Об'єднаний комітет погодився з постановою журі й ухвалив на 1 лютого 1911 року призначити другий міжнародний конкурс. Цього разу журі під головуванням Опанаса Сластіона розглянуло 45 проектів і постановило першої премії не призначати нікому. Другу — видати Федору Балавенському, третю — Михайлові Гаврилкові. Зважаючи на те, що і другий

тур не дав бажаного результату, Об'єднаний комітет запропонував Балавенському переробити свій проект згідно зі зробленими вказівками. Утім, згодом і цей проект було визнано невдалим.

На черговий, третій тур конкурсу було надіслано 37 проектів, і журі під головуванням Андрія Лизогуба, не дійшовши згоди, висловилося за оголошення іменного конкурсу. Один із членів Комітету, відомий український меценат Євген Чикаленко, критикував колег за те, що, визначивши новий конкурс, вони не поставили умови, щоб Шевченко був обов'язково в національному вбранні. Чикаленко заявляв: «Не хотять люди зрозуміти, що Шевченко, як народній поет, повинен звертати увагу прохожого народу перше всього народнім убранням, шапкою і кожухом, в якім Шевченко сам любив фотографуватись і в яких уже звик бачити його народ».

Суперечки тривали на сторінках періодичних видань, на з'їздах і творчих вечорах щодо місця розміщення пам'ятника. Розглядалися зокрема такі варіанти розміщення: Золотоворітський сквер, площа перед Оперним театром, ріг вулиці Пушкінської та Бібіковського бульвару, Бессарабська площа, територія перед нинішнім Національним художнім музеєм. Зрештою Комітет схвалив два варіанти — основний на Петрівській алеї та запасний на Володимирській гірці, навпроти Олександрівського костелу.

Встановлено пам'ятник на місці колишнього пам'ятника Миколі І. Бронзову постать поета заввишки 6,45 метра було відлито за моделлю скульптора Матвія Манізера на Ленінградському заводі художнього литва та встановлено на п'єдестал з червоного граніту заввишки 7,3 метра, спорудженого за проектом архітектора Євгена Левінсона. На п'єдесталі міститься напис: «Т. Г. Шевченко. 1814—1861», а під ним викарбувано слова поета із «Заповіту»:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути,
Не злим тихим словом.

За незалежної України, з 1991 року, до пам'ятника Кобзарю традиційно покладають квіти перші особи держави на чергову річницю з дня смерті Тараса Шевченка та з нагоди офіційних українських свят, а також іноземні високі гості під час візитів до України.

На сьогодні пам'ятник Тарасові Шевченку є головною домінантою парку Шевченка та одним із символів сучасного Києва. Біля монумента нерідко відбуваються збори

громадян, мітинги різноманітних політичних сил та громадських рухів. Також біля пам'ятника Кобзарю традиційно проводиться низка культурних заходів.

Площа Тараса Шевченка — площа в Оболонському районі міста Києва, місцевості Кинь-Ґрусть, Мінський масив. Розташована між вулицями Вишгородською, Сошенка, Пуща-Водицькою, Полярною і Мінським проспектом. Площа виникла у першій половині XX століття, мала назву площа Кинь-Ґрусть від одноіменної історичної місцевості. Сучасна назва на честь українського поета, письменника, художника Т. Г. Шевченка — з 1959 року.

Поблизу площі, між Пріоркою, Вітряними Горами, Виноградарем і Пуща-Водицьким лісом, розташоване Шевченкове селище. У серпні 1859 року Тарас Шевченко жив у будинку № 5 по Вишгородській вулиці в родині Варвари Матвіївни Пашковської.

Станція Київського метрополітену «Тараса Шевченка» розташована на Куренівсько-Червоноармійській лінії між станціями «Оболонь» та «Контрактова площа». Відкрита 19 грудня 1980 року. Названа на честь Тараса Шевченка. Дизайнери зробили спробу внести в інтер'єр станції елементи українського колориту, зокрема, стрічка з зображенням гілочок калини поверх колійних стін, і барельєф Кобзаря на червоно-блакитному тлі торцевої стіни центрального залу в орнаменті з таких самих гілочок.

Національна опера України імені Тараса Шевченка розташована у центрі Києва на вулиці Володимирській, 50 у будівлі 1898 року, спорудженої за проектом архітектора В. Шретера. За свою історію приміщення оперного театру використовувалося не тільки для мистецтва. У 1917-му тут проходив II Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому було проголошено I Універсал Центральної Ради. У 1939 році театрові було присвоєне ім'я Тараса Шевченка. У різні роки в театрі працювали видатні артисти — диригенти Натан Рахлін, Костянтин Сімеонов, Степан Турчак, вокалісти Борис Гмиря, Михайло Гришко, Арнольд Азрікан, Зоя Гайдай, Лілія Лобанова, Марія Литвиненко-Вольгемут, Оксана Петрусенко, Лариса Руденко, виступав у театрі і Федір Шаляпін.

Вистави київської трупи із захопленням слухали і дивились в останні роки в Німеччині, Франції, Швейцарії, Канаді, США, Мексиці, Данії, Іспанії, Італії, Японії, Польщі, Угорщині, Австрії, Голландії. З 4 квітня 2011 року художнім керівником театру призначено композитора Мирослава Скорика.

Пам'ять про Тараса Шевченка вшанована в Києві в різноманітні способи. На планах міста неважко знайти Шевченківський район, бульвар Тараса Шевченка, названі його ж ім'ям площу, провулок, парк, станцію метро. На честь Кобзаря найменовано

університет, гімназію, оперний театр і деякі інші заклади (не так давно існувало навіть трамвайне депо імені Шевченка, нині вже ліквідоване), створено музеї. Чимало у столиці й монументів Тарасу. Окрім відомого всім пам'ятника навпроти Київського національного університету, встановлені ще на території кіностудії ім. Довженка, Міжрегіональної академії управління персоналом, на Андріївському узвозі, погруддя біля колишнього Художнього інституту, коло гімназії на вулиці Панаса Мирного, у меморіальній садибі в провулку Шевченка.

Київ свято зберігає пам'ять про Кобзаря, його заповіти надихають сучасників у їх прагненні відродити історичну пам'ять та національну гідність, а усвідомлення світового розмаху його творчого Генія наповнюють наші серця глибокою шаною, всенародною любов'ю та щирою вдячністю.

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

ТАРАСОВІ ШЛЯХИ ПОДІЛЛЯ

(С. Гальчак)

За влучним визначенням невтомного дослідника життя та творчості безсмертного Кобзаря професора Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського Бориса Хоменка, своїм духовним зором поет обіймав усю Україну, об'їздив і обходив як співробітник Археографічної комісії Київщину, Черкащину, Запоріжжя, Чернігівщину, Полтавщину. Мріяв побувати й на Поділлі та Волині, де витав дух Івана Підкови, Северина Наливайка, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Устима Кармалюка, де залишилися вічні сліди подвижників народної мудрості і слова — Мелентія Смотрицького, Іоаникія Галятовського, Данила Братковського, Романа Ракушки-Романовського, Івана Котляревського.

Відомості про край, про його драматично-героїчне минуле і сумну сучасність черпав він з козацьких літописів Самійла Величка, Григорія Граб'янки і Самовидця, з анонімної «Історії русів», із праць Дмитра Бантиш-Каменського, Миколи Марковича, Миколи Костомарова та інших істориків, із «Запорожской старины» Ізмаїла Срезневського, з народної поезії та розповідей друзів і знайомих, доля яких пов'язана була з Поділлям.

Мрія Шевченка побувати в цьому благословенному краї невдовзі здійснилася. 10 грудня 1845 р. Тимчасова комісія для розгляду стародавніх актів запропонувала йому

посаду співробітника. 21 вересня 1846 р. київський генерал-губернатор Д. Бібіков видав поетові «Открытое предписание» на подорож до Київської, Подільської і Волинської губерній із вельми широким завданням Археографічної комісії. В його обов'язок входило записати народні перекази, оповідання, легенди й пісні, зібрати відомості про могили та урочища, місцеві перекази, розповіді та історичні дані про них, оглянути й описати визначні монументальні пам'ятки та стародавні будівлі, виявити й придбати старожитності, письмові грамоти й папери, що стосувалися історії краю.

Великий перелік поставлених завдань, як і, власне, створення Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, були не випадковістю. Враховуючи більш, як 350-літнє перебування регіону в складі Польщі, російське самодержавство після інкорпорації в 1793 р. Поділля до складу Російської імперії у результаті другого поділу Речі Посполитої, насамперед, прагнуло всіма заходами нейтралізувати пропольські настрої, з допомогою історії розбудити національні почуття українців, знайти підвалини єдності українського та російського народів. Розпочавши курс на русифікацію, царська адміністрація за рахунок краєзнавчих досліджень намагалась доказати споконвічність зв'язків, давність слов'янського коріння, розробити під певним ідеологічним ухилом місцеву історію й включити її до загальноросійської. Ставилась конкретна політична мета — на основі історичних досліджень довести «братам-полякам», що Поділля — здавна руська земля, а їхні наміри повернути ці землі до складу Речі Посполитої — «...нездійсненна мрія розпашілої уяви», такі собі «дитячі витівки поляків-католиків, що тішать себе надією бути повними панами в нашій чисто руській стороні».

Той ентузіазм, з яким Шевченко вирушив у дорогу, пояснюється ще однією обставиною. Адже Поділля межувало з Галичиною, яка входила тоді до складу Австрійської імперії; селянство цієї частини України напровесні того ж 1846 р. повстало проти національного і соціального гніту. Відбулися заворушення і в Кракові та Познані, ці події стали провісником революції 1848 р. в Австрії. Покріпачене селянство Поділля й Волині, затамувавши подих, з хвилюванням прислухалося до того, що відбувалося в сусідньому краї. Все це так перелякало коронованого ката Миколу I, що він наказав запровадити у західних губерніях і Царстві Польському воєнний стан, поставити на кордоні цілу армію на чолі з князем І. Паскевичем, відомим душителем визвольних рухів у Польщі й Угорщині.

За подіями в Галичині уважно стежив і Шевченко. Відомо, що 17—19 лютого 1846 р. на ярмарку в Лубнах під час Масляної він викликав невдоволення місцевого город-

ничого В. Андреєва своїми крамольними, як тому здалося, висловлюваннями про повстання галицьких селян. Про це городничий негайно доніс генерал-губернаторові Н. Долгорукову, який перебував тоді в Петербурзі. Висловлювання поета царський посіпака тлумачив як намір «кинути жарину заколоту та кривавих міжусобиць і в Малоросію, подібно до тих, що вже сталися в західних губерніях».

Чи не першим дослідником, який поставив за мету визначити шевченківський маршрут на Поділлі, був уродженець с. Потуш Тиврівського району Вінницької області Іван Глинський, який у 1964 р. писав:

«Шлях Шевченка, як відомо із уже опублікованих даних, лежав на лінії Біла Церква—Сквира—Липовець. Чи цей Липовець не є часом нашим, Вінницьким? Перевіряємо за списком населених пунктів України: скільки є Липовців. Виявляється, два: один — Київської губернії, другий — біля Львова. Порівняємо карту Київської губернії різних сторіч і карту сучасної Вінниччини. І що ж виявляється? Виявляється, що Липовець, через який проїхав Шевченко, в той час був центром великого Липовецького повіту Київської, а не Подільської губернії, до складу якого входили ще й Плисків, Оратів та Дашів. Нині ж Липовець — центр новоутвореного Липовецького району Вінницької області.

Великий Кобзар, отже, побував на Вінниччині і, мабуть, перетнув не лише Липовецький, а й ще частину районів, що можна точніше встановити після детальнішого вивчення архівних матеріалів.

Цей факт не може не радувати нас, вінничан».

У наступних 1970-х роках спробу локалізувати маршрут Т. Шевченка на теренах Вінниччини здійснив липівчанин Олександр Роговий, який тоді ж записав у Липовці легенду про те, як під час проїзду через це містечко Кобзар гуляв берегами Собу, і співставив подорож Т. Шевченка з проїздом О. Пушкіна по цьому ж маршруту в 1821 році.

Однак найсуттєвішу ясність вніс відомий вчений із Санкт-Петербурга, дослідник творчості великого Кобзаря Петро Жур. У книзі «Дума про вогонь», зокрема в її розділі «Там, де гуляв варнак...», він простежив маршрут подорожі Т. Шевченка до Кам'янця-Подільського. Цей шлях із Києва пролягав через поштову станцію Віта, звідти на Васильків, Білу Церкву, Сквиру, Липовець... Казенний же шлях між повітовими містами Сквирою та Липовцем проходив через Погребищенську волость.

«...Поминувши Сквиру, Тарас Григорович поїхав до Кам'янця-Подільського через поштові станції Морозівка, Плисків, Липовець», — зокрема, пише автор дослідження.

Отже, поштова станція Морозівка (нині село Погребищенського району) була першим населеним пунктом сучасної Вінниччини, на землю якої ступив Кобзар.

Тоді ж вона перебувала у складі Сквирського повіту, «в 20-ти верстах від Сквири». Сам же «Морозівський маєток ще в 1805 році генерал С. Любовицький відкупив у графа А. Ржевуського... Примітною спорудою села була збудована у 1817 році дерев'яна церква з камінною дзвіницею. У ній славилася ікона Божої Матері, привезена сюди С. Любовицьким як вдячність за порятунок з свого попереднього маєтку — Іскоростеня на Житомирщині».

Далі шлях Т. Шевченка проліг до неіснуючого тепер поселення Босий Брід (північно-східна околиця Погребища), де теж знаходилася пошта і де мандрівники також міняли стомлених коней, милуючись при цьому мальовничими краєвидами берегів р. Рось, від якої, як вважав Михайло Грушевський, походила назва Київської Русі:

«...Звертає на себе увагу созвучність сього імени з тутешньою річкою Росею, найбільшою річкою (після Дніпра) Полянської землі».

При цьому він посилався на автора Густинського літопису: «...Між ріжними здогадами, «чесо ради наш народ Русю наречеся..., се виводять иныя оть реки глаголемыя Рось».

Згадуваний хутір Босий Брід був зовсім невеликим. «...В нем дворов — 5, жителей обоего пола — 30 чел., из них мужчин — 17, и женщин — 13. Главное занятие жителей — хлебопашество... Телеграфная станция находится в хут. Босый Брод, почтовая казенная — в хут. Босый Брод, почтовая земская — в Погребищах... В хуторе имеется: 1 больница, 1 фельдшер и 1 аптека», — так описується поселення дещо пізніше — в офіційних документах початку XX століття.

Із Босого Броду поштовий тракт пролягав до Плискова, де увагу Т. Шевченка привернули залишки трипільської культури. Шевченко, як відомо, цікавився археологією, незадовго перед цим взяв участь у розкопках могили Переп'ятихи біля с. Фастівця, закінчив свої «Археологічні нотатки».

Потім був Липовець — перший повітовий центр і сучасний райцентр, який зустрічав Кобзаря в межах Вінниччини. Зберігся опис поштових доріг Липовецького повіту. Через кожну верству стояли верстові стовпи і вказівні — на перехрестях. А на «кордоні» здіймався «прикордонний стовп камінний» із зображенням герба Липовецького повіту.

Цей герб — срібний бик на червоному полі — символізував чумацтво, торгівлю зерном з Одесою і розвинуте скотарство. Про «відправку пшениці в Одесу», як відомо, йде мова у поемі «Варнак». Чи ж не липовецькі мотиви?

Більше того, за припущенням О. Рогового — почесного краєзнавця України, із опису педагога І. Сбитнєва можна реконструювати, скажімо, короткий перепочинок поета в місті над Собом. У середині XIX століття він теж їхав подібним маршрутом: «Я бачив на шляху своєму села з ветхлими дерев'яними церквами, на перехрестях хрести з розп'яттям намальованим, з розп'яттям, вирізаним з дерева. І так мені довелося бачити три повітових міста за Дніпром: Васильків, Сквиру і Липовець...»

Ось як мандрівник згадує прийом на Липовецькій поштовій станції, де зупинився на ночівлю:

«Вже мені подали самовар, а за ним, через кілька хвилин, з'явився і сам господар — єврей, такий благовидний, одягнутий гоголем, такий чемний у стосунках і, здавалося, такий добрий, безкорисний...

— Будь ласка, ваше превосходительство, ваше благородіє, вась пане! Звиняйте, я не знаю, як вас називати, — затараторив єврей переді мною, швидко жестикулюючи...»

Уявімо, що так приймали в Липовці і Шевченка, листи в якого від самого генерал-губернатора могли належним чином вплинути на будь-кого.

На поштовій же станції числилося 15 поштарів і 30 коней, одну пару з яких і могли виділити посланцю Археографічної комісії для продовження подорожі.

У самому Липовці, де на той час було 3 церкви, 3 синагоги і костьол, Т. Шевченка зацікавили залишки оборонних валів, споруджених ще в XIV—XV ст. для захисту від грабіжницьких набігів татар і турків.

У с. Жорнищі, куди вів далі поштовий тракт, Кобзар міг почути розповідь про військовий табірний збір, що відбувся в серпні-вересні 1825 р. У цьому зборі, як засвідчують документи, брав участь В'ятський полк, яким командував декабрист П. І. Пестель. Сюди не раз приїжджав М. П. Бестужев-Рюмін. Як співзвучно було з інтересом поета в ті роки до декабристського руху!

Наступним пунктом його мандрівки стала Нижня Кропивна, тоді село Гайсинського повіту. В часи Шевченка тут знаходились костьол і церква, 1749 р. побудови (обоє розібрані наприкінці XIX ст.). Немирівщина і Гайсинщина багаті переказами про зрадника С. Чалого, чия складна доля не залишила байдужим поета.

У Брацлаві його зацікавили руїни колишньої фортеці, переказ про участь жителів населеного пункту у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, про героїчну загибель полковника Данила Нечая у нерівному бою з польськими загарбниками поблизу с. Черемошного сучасного Тиврівського району.

Потім був Шпиків. За словами того ж О. Рогового, згадуваний ще 1494 р., Шпиків міг нагадати Тарасу про зупинку тут під час Прутського походу 1711 року Петра І (про що писав О. С. Пушкін у своїй «Історії Петербурга»). До цього в Шпикові була турецька фортеця.

Наприкінці XVII століття сюди за Свейковського вийшла заміж дочка Щенського-Потоцького Октавія. Подружжя звело оригінальний замок з надворотньою баштою, який існує й донині. За два роки до приїзду Шевченка тут постав один із перших на Поділлі цукрозавод.

Далі дорога привела до Джурина, згадуваного в письмових джерелах з 1547 р. З 1767-го він став містечком і мав право влаштовувати 12 ярмарків на рік. Всередині XIX ст. у цьому містечку тодішнього Ямпільського повіту нараховувалося 387 дворів, де мешкало 2667 жителів. Поміщик П. Сабанський, як за рік до подорожі Кобзаря повідомляли «Подільські губернські відомості», поставив над мальовничим ставом розкішний палац і обсадив його фруктовими та декоративними деревами. Поблизу містився винокурний завод. Але особливо славилися джуринські митці, чий посуд, глиняні іграшки, вироби з лози користувалися великою популярністю.

Болісні роздуми викликав у Шевченка вигляд старовинного села Серби (тепер Гонтівка Чернівецького району), де озвіріла польська шляхта 1768 р. закатувала національного героя України Івана Гонту.

Очевидно, Тарасові Шевченку цікаво було дізнатися про долю героя свого твору «Гайдамаки» Івана Гонти. Адже раніше про це не відав, коли писав такі рядки:

...А хто скаже,
Де Гонти могила, —
Мученика праведного
Де похоронили?

Проїжджаючи через село Серби, Шевченко, думається, побачив його могилу. Адже Гонту четвертували й одну частину тіла захоронили у самому селі, другу — біля села Котлубаївки, голова його висіла на палі при в'їзді до Могилева-Подільського з боку Шаргородської гори.

Подих минулої слави і волелюбності подолян відчув поет і на крутих берегах Дністра у Могилеві-Подільському. Місто від часу свого заснування 1595 р. пережило бурхливу історію. Тут успішно діяло братство, 1616 р. засновано друкарню. Могилівський козацький полк, створений 1648 р., відзначився у боях з польською шляхтою під час Визвольної війни українського народу, згодом, у 70-х роках XVII ст., його очолював

пращур письменника М. Гоголя, прихильник гетьмана Петра Дорошенка полковник Остап Гоголь. Про часи, коли в місті над Дністром перебував Шевченко, говорять архітектурні пам'ятки XVIII ст. — соборна церква, ряд інших будівель.

Що ще міг бачити у Могилеві-Подільському Тарас Григорович? Як свідчать архіви, вже на той час це було промислово-розвинене місто. Тут працювали суконна фабрика, свічково-сальні заводи, цукроварні і бійні, бондарний, кушнірський, шевський і ткацький цехи, чимало торговельних крамниць і заїжджих дворів.

Зрозуміло, він милувався мальовничим Дністром, що стрімко ніс свої води до Чорного моря.

У Мурованих Курилівцях Кобзаря могли почастувати смачними яблуками чи грушами, вирощуванням яких славилися місцеві жителі. Ще в XVII ст. під керівництвом відомого садівника Д. Маклера тут заклали розкішний парк. Над ним і долиною р. Жван велично знісся великий світлий палац, зведений 1805 р. графом С. Комаром. А отримав він Курилівці з рук самої Катерини II, коли тут відмовила присягати К. Коссаковська — «уродзона» Потоцька, одна із субсиденток проклятої Т. Шевченком Барської конфедерації. У маєтку увагу привертали 4 гармати часів наполеонівських воєн.

Міг бачити поет і споруджений за 4 роки до його подорожі цукровий завод.

Далі шлях Кобзаря проліг до губернського міста Кам'янця-Подільського, який зацікавив поета, насамперед, своєю старою фортецею на урвистому березі Смотрича, в якій тричі був ув'язнений Устим Кармалюк. Про «славного лицаря», як назвав Шевченко керівника селянського руху на Поділлі, він ще в дорозі почув немало спогадів і переказів. А в Кам'янці-Подільському учитель географії місцевої гімназії П. Чуйкевич 3 жовтня 1846 р. записав йому в альбом кілька народних пісень, серед них — «Ой, Кармалюче, по світу ходиш».

Про інтерес поета до постаті У. Кармалюка, зокрема, свідчить його запис у «Журналі» («Щоденнику») від 20 травня 1858 р.; тут же він подав текст відомої у той час пісні про мужнього борця за соціальну справедливість:

«Повернувся я з Сибірі,
Та не маю долі...

Сочинение этой весьма немудрой песни приписывают самому Кармалюку. Клевещут на славного лыцаря. Это рукоделье мизерного Падуры...»

Повертаючись із тодішньої адміністративної столиці Поділля, маршрут Великого Кобзаря проліг через населені пункти колишнього Літинського повіту: Теси, Іванівці, Педоси Шляхові, Вугли, Митник, Зозулинці, Петриківці. Проте найбільш вартими уваги і цікавими для досліджень на цьому шляху були Хмільник та Уланів.

Хмільник — дуже давнє і вічно молоде місто. Воно стоїть на місці колишнього зруйнованого і спаленого болохівського містечка Бозький Острів. Поселення під назвою Хмельник пов'язують безпосередньо з литовським завоюванням, хоча за легендами заснування міста відносять до другої половини XIII ст. У 1448 р. йому було надано магдебурзьке право. У свій час у Хмільнику діяли загони Северина Наливайка, Павла Бута (Павлюка) та інших повстанців. Тут неодноразово бували Максим Кривоніс, Богдан Хмельницький, інші відважні ватажки визвольного козацького руху. Особливо знаковим є 15 червня 1649 року. Тоді Богдан Хмельницький перебував у Хмільнику перед відомою Пилявецькою битвою з військами Речі Посполитої. Резонно нагадати, що у 1659 р. у Хмільнику містилась резиденція гетьмана України Івана Виговського. Тогочасні події, народний епос про них, подвиги та слава героїв неабияк цікавили Т. Шевченка.

В Уланові, офіційний відлік заснування якого датується 1362 роком, його увагу, безумовно, привернули збудована у 1777-му за проектом І. Григоровича-Барського Вознесенська церква та численні кургани, що височіють на його околицях по берегах р. Сниводи (Синьої Води) — як німі свідки минулих бурхливих епох.

Подорож на Поділля і Волинь дала Т. Шевченкові дуже багато. Перед ним відкрилися нові обшири рідної землі, її своєрідна природа, побут і звичаї, а головне — настрої місцевого населення, яке жило спогадами про боротьбу за волю і з надією на кращі часи.

Нині важко судити, де Кобзар зупинявся найдовше. Але, без сумніву, поета найбільше цікавили ті місця, де в минулому відбувалися події визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських поневолювачів, а також ті, що пов'язані з Коліївщиною та антикріпосницьким рухом під проводом Устима Кармелюка, який хотів «відновити гайдамаччину».

Сумні враження зосталися у поетовому серці, коли він довідався про розправу царських властей над учасниками антикріпосницького руху, очолюваного Устимом Кармелюком. Т. Шевченко ще бачив закутих у кайдани повстанців, яких гнали з кам'янець-подільської в'язниці до Сибіру на каторгу, чув прокляття вдів на адресу царських посіпак. Звичайно, Кармелюка вже не було в живих, проте ще не вщухали

повстання у Літинському, Летичівському, Проскурівському, Ізяславському, Старокостянтинівському та інших повітах Поділля. Бунтувала сусідня Галичина. Це все не пройшло повз увагу поета.

Його цікавили руїни колишніх фортифікаційних споруд, існуючі маєтки, церковні споруди, кургани, козацькі могили. Не випадково у своїй повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» він писав:

«На полях Волыни и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами массивных замков и палат, некогда великолепных... Что же говорят пытливому потомку... частые могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе...»

На жаль, зібраний та опрацьований фольклорно-етнографічний матеріал до нас не дійшов. Після повернення з експедиції за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві Т. Шевченко був заарештований і відправлений до Петербурга. Хоч III відділ не зміг довести його участі у цій таємній політичній організації, проте відніс до особливо небезпечних політичних ворогів самодержавства. Було вирішено: «Художника Шевченко за сочинение возмутительных и в высшей мере дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский Отдельный корпус, с правом выслуги, поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений». Затверджуючи це рішення III відділу, Микола I власноручно збоку написав:

«Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать».

Збереглись лише тексти трьох народних пісень. Під час обшуку уже на засланні в 1850 р. поет пояснив: «Стихи и песни на малороссийском наречии не моего сочинения, а записанные мною во время бытности моей в Киевской, Каменец-Подольской и Волынской губерниях, как песни народные».

Через роки заслання, крізь злигодні тяжкого «солдатського нежитія» проніс Кобзар у серці переживання тієї незабутньої осені, хоч, за висновком професора Бориса Хоменка, драматична історія Поділля хвилювала творчу уяву Шевченка ще в часи його навчання в Академії мистецтв. Тут, на берегах холодної Неви, в похмурій столиці імперії Романових йому ясніла Україна, її героїчна боротьба за волю і незалежність. Так лягли на папір його романтичні поеми «Іван Підкова» (1839) і «Гайдамаки» (1839—1841).

Нелегким був шлях Шевченкового слова до народу під кормигою «старшого брата». Імперія ненавиділа і боялася поета, що знайшло своє відображення навіть в усній народній творчості. Так, дослідник І. Глинський записав 1940 р. у с. Потуш

Немирівського району досить промовисту легенду «Як Шевченко царя Росії обвів навкруг пальця». В ній повідувалося:

«Цар Микола (ще той, за якого панщина була) дуже не любив Тараса Шевченка. А не любив його за те, що Шевченко колись написав про царя та царицю-небогу, як опеньок засушену, дуже смішні й уїдливі вірші. Написав і людям пороздавав. Микола-цар не міг витримати такого посміху і вирішив вислати Шевченка з рідної землі.

Задумав цар розплату і на другий день послав жандармів з Петербурга на Вкраїну. Зловили жандарми Шевченка і привезли зв'язаного до столиці. Витріщився на нього цар російський і закричав:

— Як ти смієш насміхатися над царською країною! Забирайся з моєї землі! Щоб ти ніколи не ставав своїми ногами на мою землю!

І схопили жандарми Шевченка, і завезли його в далеку пустиню. Живи, мовляв, на чужій землі.

І жив там Шевченко дуже довго, і мучився, і скучав за рідною Україною, де хазяйнував цар Микола.

І от одного разу дізнався Шевченко, що цар погнався десь там до Австрії чи Франції. Тоді взяв він, Шевченко, гроші і наняв фуру та й поїхав у село, і купив собі фуру чужої землі. Сів на ту землю зверху і їде собі в рідний край, до Дніпра. Їхав він довгенько-таки, бо пустиня — це пустиня: безводна і безлюдна. І поки приїхав на Вкраїну, вже й цар летить у кареті назустріч. Побачив Шевченка і як заверещить:

— Ти чого приїхав на мою землю? Я ж казав тобі, щоб ти ніколи не ходив на моїй землі і навіть ноги на неї не клав.

— Не кричи на мене, царю, бо я їду і стою не на твоїй землі, а на чужій. Ось, коли не віриш, можеш подивитися довідку. Там написано, де я купив цю землю і скільки заплатив.

Цар Микола побачив, що Шевченко обвів його навкруг пальця, і як дременув, то аж закуріло. Тільки його й бачили.

От за що не любив цар нашого Шевченка, а з Шевченком і нас».

Лютували царські сатрапи і на Поділлі, докладали зусиль, щоб затьмарити образ співця України, заборонити, взяти під арешт його музу, перешкодити вшануванню його пам'яті. Так, влітку 1883 року в Немирівській чоловічій гімназії інспектором Гербко були вилучені в деяких учнів заборонені книги і серед них поетичні твори Т. Г. Шевченка. Зокрема, в учня Волянського знайдено поему «Наймичка», а в учня В. Тарнавського — «Катерина». У зв'язку з цим педагогічна рада гімназії постановила,

що «книги, які не мають для учнів ні виховного, ні наукового значення, не можуть знаходитись у числі книг навчального закладу».

20 квітня 1909 р. директор народних шкіл Подільської губернії у категоричній формі зажадав припинити поширення книжки «Життя Тараса Шевченка», а ті її примірники, що вже встигли розійтися серед учнів, наказав відібрати. Тут же чиновник від освіти зазначив, що кошти, виручені за це видання, мали піти на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві, а це, мовляв, суперечить інтересам Російської імперії. 24 червня того ж року окупаційна влада розпорядилася вилучити з бібліотек твори поета.

Та особливо царат боявся поширення «Кобзаря», про що засвідчують події, які сталися у с. Борівці (нині Чернівецького району) в період розгулу реакції.

Петро Крамар вчився тоді у місцевій трирічній народній школі. Керував нею демократ за переконанням Іван Маркович Миколайчук — пристрасний любитель української книги. Цю любов прищепив він також своїм учням.

«...Одного разу Миколайчук повернувся з Чернівців з цінним вантажем — трьома примірниками «Кобзаря». Два з них учитель передав своїм колегам — учителям сусідніх шкіл Моївки та Бабчинець.

Удень вчитель читав чарівну книжку своїм учням, увечері — дорослим, які збиралися в хаті Костянтина Гасича.

Та не всі в селі прихильно ставилися до крамольної книги. Місцевому багатієві Івану Блажку не подобалося, що селяни збираються в хаті сусіда.

І ось одного березневого дня біля приміщення школи зупинилися сани. Одягнений у мундир чоловік, який зайшов до вчителя прямо на урок, в присутності учнів відрекомендувався:

— Інспектор, уповноважений губернатора.

Не встиг інспектор закінчити, як рука потяглася до шафи.

Петро Крамар, а також його товариші Дем'ян Бурлака, Фока Бондар, Василь Романчук, Василь Остапчук підвелися з місць від несподіванки. Вони, як і учитель, знали: серед книг лежить «Кобзар». «Доля нашого «Кобзаря» вже вирішена, — майнула думка у Петра Крамара, — а книги, що в Моївці і Бабчинцях, можна ще врятувати». Він підійшов до вчителя і попросив:

— Дозвольте нам з Василем Остапчуком відлучитися.

Учитель дозволив.

Коли інспектор прибув у Моївку, а потім в Бабчинці, він ні в школі, ні у вчителів не знайшов жодного «Кобзаря».

А борівський вчитель Миколайчук відсидів у тюрмі двадцять років за те, що зберігав і читав іншим революційні книги.

Петрові Никифоровичу вдалося стати володарем чарівної книги тільки через десять років, у 1916-му».

У фондах Державного архіву Вінницької області зберігаються документи, що повідують, яких суворих заходів було вжито, щоб не допустити учнів вінницьких навчальних закладів до участі у відзначенні 100-річчя від дня народження Т. Шевченка.

«Як видно з газетних повідомлень, міські та земські управління виробляють план 25-го лютого цього року святкувати сторічні роковини народження малоросійського поета Т. Г. Шевченка, — повідомляв у циркулярному розпорядженні від 24 січня 1914 р. начальників середніх навчальних закладів і директорів народних училищ попечитель Київського навчального округу. — Передбачається залучити до цього свята в тій чи іншій формі також народну школу. Так, наприклад, мається на увазі в день ювілею організувати в міських та земських училищах роздачу учням вибраних творів поета (так зв. «Малий Кобзар»), його портретів, життєопису, влаштовувати публічні акти з відповідними виступами та читаннями, в театрах давати урочисті вистави з запрошенням на них учнів... Я не знаходжу ніяких підстав брати участь у ювілейному вшануванні пам'яті названого поета».

Цей циркуляр був розісланий у всі навчальні заклади Поділля.

Подільське жандармське управління теж робило все можливе, щоб заборонити відзначення ювілею Т. Г. Шевченка. В таємному циркулярі, розісланому повітовим справником у лютому 1914 р., було наказано:

«Вживати рішучих заходів проти намагання революційних мас влаштовувати демонстраційні виступи».

Жандармське управління особливо пильнувало за розгортанням руху по вшануванню пам'яті поета. Начальник цього управління своїм донесенням від 26 лютого 1914 р. Київському губернському жандармському управлінню повідомляв, що «настрій українофілів піднесений, готуються до вшанування пам'яті Шевченка. Доручено співробітникові пильно слідкувати за приготуванням до вшанування пам'яті Шевченка».

У фонді Жмеринського двохкласного залізничного училища зберігається тодішній таємний циркуляр інспектора народних училищ 5-го району Подільської губернії від 5 лютого 1914 р., в якому говориться: «Вследствие циркулярного предложения господина попечителя Киевского учебного округа от 24 января 1914 г. за № 3231/365

и предложения господина директора народных училищ Подольской губернии за № 768... предлагаю Вам, милостивый государь, не допускать как распространения украинской юбилейной литературы среди учащихся, так и вообще каких-либо отступлений от обычного хода будничной учебной работы в день Шевченковского юбилея во вверенном Вам учебном заведении».

Окремий циркуляр надіслав попечитель і в Могилів-Подільську чоловічу гімназію з приводу того, що стіни залів окремих класів прикрашаються портретами письменників, «литературная деятельность которых не служит предметом школьного обучения, причем портреты Шевченко и Короленко нередко выделяются среди других своей величиною и бывают украшены вышитыми полотенцами, зеленью и т. п.» Циркуляр нагадує, що «украшение портретов зеленью, цветами, вышивками и т. п. допускается лишь при официально разрешенных актах чествования писателей».

Видається досить промовистим й уривок зі статті З. Євшана «Просвіта» в минулім і «Просвіта» сьогодні», опублікованій у газеті «Вінницькі вісті» 17 жовтня 1941 р.:

«...Ще після російсько-японської війни 1905 р. царат мусів дати деякі куці свободи та обіцянки народові. Так, у нас на Великій Україні виникають на селах і містах товариства «Просвіта», які вдарили у дзвін на сполох і розпочали будити в українському народові національну свідомість, видавали багато українських книжок, газет та часописів, вели велику культурно-освітню роботу, виховували українців — були ясним вікном серед похмурої ночі реакції.

Але шлях розвитку української «Просвіти» за царату був пережитий під чоботом царського жандарма. Згадаймо, що на 105 роковини народження Т. Г. Шевченка на могилу великого Кобзаря ліг царський стражник, розганяючи українців з мітингу.

Коли почалася у 1914 р. імперіалістична війна, російський царат на другий день уже скористався з того й закрив українську «Просвіту» і в Києві, і по всій Україні...

Прийшов 1915 р. Москалі захопили Галичину і першою перемогою їх було нищення української «Просвіти», бібліотек, музеїв. «Кобзар» та портрет Шевченка знищувано...».

Не відстала у цій ганебній справі і нова, більшовицька, влада. Якнайкраще її національну політику характеризують події, що сталися у березні 1921 р. у Браїлові (тепер Жмеринського району). Місцева молодь вирішила відзначити 60-річчя від дня смерті поета виставою його драми «Назар Стодоля». Відбулася вона 10 березня, пройшла з великим успіхом. А через кілька днів чекісти заарештували і розстріляли всіх аматорів сцени.

Та згодом «влада робітників і селян» пішла іншим шляхом, зрозумівши, що одверто перекреслити і заборонити Шевченка неможливо. Почалося фальшування його творчості, інтерпретація її в дусі офіційної ідеології, вилучення окремих творів, заборона співати «Заповіт», покладати квіти й читати вірші поета біля пам'ятника в Києві 22 травня — у день перепоховання його на Чернечій горі. Сам же пам'ятник у столиці УРСР був відкритий лише 6 березня 1939 р.

Тоді ж, заграючи з народом, влада зважилася на відзначення 125-річчя з дня народження Кобзаря. У лютому 1939 р. у Вінницьку область прибула бригада, надіслана урядовим комітетом по відзначенню ювілею поета. Відбулися масові вечори-зустрічі з робітниками підприємств, службовцями, вчителями. В гості до козятинців і жмеринчан завітали письменники В. Сосюра, А. Шиян, І. Гончаренко, які прочитали власні твори...

Активним виявився наступ на Шевченкове слово й в роки нацистської окупації Вінниччини.

«...Немцы разрешали украинцам думать только о физической работе, — читаємо в одному з архівних документів. — В фашистской газете «Нове українське слово» было напечатано выступление рейхскомиссара Украины Коха, в котором он обрушился на украинцев за увлечение украинской культурой и требовал не увлекаться Шевченко, песнями бандуристов, а больше думать о работе в фашистской Германии».

Аналогічно вели себе й румунські прибічники А. Гітлера (значна частина Вінницької області, як відомо, в роки Другої світової війни входила до складу так званої «Трансністрії»).

Уже першого вересня 1941 року румунський уряд заборонив усі українські організації на українських територіях, що опинились під його контролем. Згодом не забарилися інші заходи по їх «румунізації». Як на державному, так і на місцевому рівнях.

22 листопада префект Тульчинського повіту надіслав старостам районів розпорядження:

«Біля будинків управ сіл необхідно почепити прапор румунський. У жодному закладі не може бути вивішений прапор український без прапора румунського». Невдовзі про український прапор не йшлося взагалі:

«Старості с. Шендерівки [Чернівецького району].

Розпорядженням № 1245 від 14 лютого 1942 року [повітової префектури]... кожна сільська управа повинна мати Румунський 3-кольоровий прапор, який вивішується в святкові дні...

Претор Цуркан».

Улітку того ж року дійшла черга до іншої української символіки, а також українських написів на фасадах будівель, дороговказах, громадських місцях. «...Всі написи і герби українські зняти і на їх місці зробити написані на румунській мові...» — вимагалося в наказі губернаторства № 31284 / 942 від 20 червня 1942 року.

Масово змінювалися власні назви господарств, підприємств. Так, наприклад, у тодішньому Шпиківському районі колективне господарство ім. Шевченка (с. Левківці) стало називатися «Плугарул».

За розпорядженням властей, зі стін знімалися портрети українських громадських діячів, письменників. Заборонялося користуватись навіть їхніми фотокартками, не кажучи про твори українських майстрів слова:

«Відділення жандармерії Могилева.

Службова записка № 464 від 28 червня 1942 р.

Інформовано, що в книжковім магазині м. Жмеринки виставлено у вітрину українського поета Т. Шевченка, а також альбом з портретом цього поета. Дано розпорядження відділенню жандармерії Жмеринки зняти ці фотокартки...»

Та попри все, образ Шевченка, його пророче слово завжди жили в серці нашого народу. Посаджені у ті важкі часи зерна всенародної любові до Великого Кобзаря, врешті, дали потужні сходи.

Після вікопомної перемоги над німецько-фашистськими загарбниками, щоб не ототожнити себе з нацистськими окупантами, радянській владі довелося демонстративно полюбити українського генія. Щоправда, у чітко визначеній ідеологічній площині.

«...Натхненний вільнолюбними творами великої російської літератури, Т. Шевченко разом з Чернишевським, Добролюбовим, Некрасовим підніс свій мужній голос проти самодержавно-кріпосницького ладу царської Росії, кликав «громадою обух сталить», висловив безсмертну віру в прихід нової, вільної сім'ї народів, — наприклад, читаємо в одній із публікацій газети «Вінницька правда» (1951 р.). — Переконаний інтернаціоналіст, «перший воістину народний поет», Тарас Шевченко гнівно картав царську Росію... Ось чому він близький і дорогий всім народам багатонаціональної радянської країни. Грузинський народ в листі до товариша Сталіна писав:

Дорог Пушкин нам, Некрасов.
Дорог нам и Лев Толстой.
Мы у Гоголя пленились
Украины красотой.
Любим стих Шевченка гневный...

Більшовицька партія відстояла образ Шевченка від зазіхань різних ворогів, зберегла його творчість від фальсифікації українських буржуазних націоналістів та безрідних космополітів...

Великі і благородні мрії поета здійснились. В нашій країні партія згуртувала нову вільну сім'ю народів, які впевнено будують комунізм. Нащадки скривджених героїв поета стали Героями Соціалістичної Праці, справжніми хазяїнами своєї землі...

Озброєний могутньою технологією, вільний український народ у братерській сім'ї народів Радянського Союзу зводить світлий Дім Комунізму... Тарас Шевченко безсмертний, як народ, якому він присвятив усе своє життя. Разом з найбільшими геніями людства він увійде в сонячне суспільство комунізму...»

6 серпня 1959 року виконком Вінницької міської ради депутатів трудящих вирішив: «Присвоїти новозбудованому кінотеатру на площі 8 Березня м. Вінниці ім'я Т. Г. Шевченка».

Його ім'я також стала носити Вінницька середня школа № 30.

З'явилися вулиці, площі Шевченка, іменем Кобзаря стали називати населені пункти, колективні господарства. Так, станом на 1986 рік на Вінниччині села з однойменною назвою (с. Шевченка) були у Барському, Літинському, Немирівському та Теплицькому районах, с. Шевченкове — в Барському, Жмеринському та Іллінецькому районах, с. Шевченківка — у Теплицькому районі; колгоспи імені Шевченка — в селах Великі Крушлинці Вінницького, Кунка Гайсинського, Северинівка Жмеринського, Варварівка Іллінецького, Голубівка Калинівського, Тернівка Козятинського, Андріяшівка Крижопільського, Сиваківці Липовецького, Воєводчинці та Біляни Могилів-Подільського, Степанки Мурованокуриловецького, Мухівці Немирівського, Юшківці Оратівського, Рудницьке Піщанського, Очеретня Погребищенського, Костюківка та Петрашівка Теплицького, Бушинка Тиврівського, Кислицьке Томашпільського, Четвертинівка Тростянецького, Журавлівка Тульчинського, Сміла Хмільницького, Копистирин Шаргородського районів...

Назви населених пунктів зберігаються й нині.

З «Немирівської колиски»... Власне, з іменем Тараса Шевченка історія Вінниччини пов'язана вже протягом трьох століть: від першої половини XIX до початку XXI ст. Уродженці Вінниччини, а також ті діячі, які жили й плідно працювали на її теренах, зробили значний внесок до Шевченкіани, настільки помітний, що сьогодні без нього не можна уявити увесь комплекс досліджень життя і творчості найвидатнішого поета України, його популяризації і пошанування.

Їх надихав Тарас

Першими у великому списку цих вінничан стоять імена сучасників поета, його друзів та знайомих: і тих, хто тривалий час спілкувався з ним, відіграв певну роль у його житті, й інших, котрих лише раз, може й випадково, осяяла зоря Шевченкового генія. І найперше місце у цьому ряду посідає художник Іван Сошенко, який познайомився з Т. Шевченком під час навчання в Академії мистецтв у Петербурзі, сприяв його викупу з кріпацтва, надав йому притулок у своєму найманому помешканні. Його спогади про поета записав біограф Шевченка, письменник Михайло Чалий, який теж особисто був знайомий із Кобзарем, впродовж багатьох років збирав матеріали про поета, видав у 1882 р. книжку «Життя і твори Шевченка».

Десять років І. Сошенко провів у Немирові (1846—1856), а з них — близько двох років викладав малювання у місцевій гімназії, розповідав своїм колегам та учням про Т. Шевченка, знайомив з його поезією.

У 1960 р. в м. Немирові відомій подільській фольклористці Євдокії Горб пощастило записати легенду про І. Сошенка, яку вона назвала «Що зберегла людська пам'ять»:

«Від художника Івана Сошенка до його знайомих у Немирові різними стежками дійшли обірвані клаптики відголосків про його останню розмову з Тарасом Шевченком, коли поет після заслання зустрівся зі своїм старим другом у Києві. Сошенко запросив Шевченка до себе. Розглядали картину Сошенка «Хлопці-риболови». Зайшла мова про Немирів, де була написана ця картина...

— У Немирові, — розповідав Сошенко, — хльобнув я гіркої юшки на посаді учителя рисування і креслення тамошньої гімназії. Щоденно по чотири уроки. А нагорода мізерна — всього шістнадцять карбованців та декілька копійок. Тяжко було. Але коли дивився у допитливі очі гімназистів Страшинського, Орловського, Гуйського, то готовий був ще стільки працювати з ними. Великого обдарування були ті хлопці. Страшинський став відомим портретистом, Орловський — пейзажистом, а Гурський — скульптором.

Все могло б бути, та директор гімназії був жорстоким деспотом, всяко принижував людську гідність не тільки учнів, але й учителів. Уже в перші місяці праці в гімназії Сошенко відчув дивацтво директора. Приходить надвечір Сошенко додому. Жив далеченько, на краю містечка. Падав дощ, кругом болотнеча. Прийшов мокрий, голодний. Тільки встиг скинути свій плащ, мундир, вдягнувся у халат, сів до самовара, щоб трохи зігрітися. Тут хтось постукав до дверей.

— Пожалуйте к директору! — заговорив гімназійний сторож.

— Не знаєте чого?

— Не могу знать. Стало быть имеется важное дело, коль велено вас звать в такую ненастную погоду, — пояснив сторож.

Явився Сошенко на квартиру до директора. Він у персидськім халаті сидів у кріслі і трубку покурював.

— Визивали? Що скажете?..

— Вы, любезнейший Иван Максимович, отлично чините карандаши. Будьте добры, почините мне парочку да жене один.

«Невже тільки для олівців і покликав?» — подумав Сошенко. — Ні! Для приниження.

Постругав олівці, а лють аж трясе руки художника. Так хотілося плюнути в ситу пику, та стримався.

— Нічого більше не звелите робити? — запитав.

— Ничего, покорно благодарю! — відкланявся директор.

Якось улітку Сошенко пішов рибу ловити. Тільки сонце зійшло. Побачив хлопчика на сирім піску, паличкою щось скоро рисував. Захопився, що й не помітив. Глянув художник, а то слуга директора гімназії Федько. Похвалив Федька за рисунок на піску і звелів йому прийти завтра до нього в клас. Кожну середу приходив Федько до класу Сошенка, одержував тут папір, олівці. Директор гімназії у середу рідко приходив.

Однієї середи, на горе, прийшов-таки директор гімназії. Він наказав наглядачеві роздягти двох учнів, що побилися, і добре висікти різками. І ще звелів на цей суд над хлопчиками покликати Сошенка. А цей вів урок рисунку і не вийшов. Директор вдерся в клас і забрав Сошенка. Коли ж тут побачив свого кріпака Федька за рисунком, то закричав і наказав роздягнути хлопчика та висікти різками. Та побиття Федька гімназійним сторожем не задовольняло директора. Він вхопив від сторожа різки і почав молотити Федька, що лементував у синяках. У цю мить Сошенком потрясло, він зробив крок, щоб дати ляпаса директорові й оборонити Федька. Раптом йому почорніло в очах — він впав в обморок і повалився на підлогу. Тут прискочив якийсь гімназист, глянув на скоєне — і вдарив з усієї сили директора в обличчя...

Після цієї події Сошенко захворів, а коли прийшов до себе, подав рапорт на звільнення з гімназії. А гімназиста, що відважився посягнути рукою на їх величність директора, висічено до крові різками і з вовчим білетом викинуто з гімназії. Кріпак Федько почав кашляти кров'ю. І на пагорбі немирівського кладовища появилася ще одна могилка з дерев'яним хрестом без імені і прізвища.

Шевченко, кажуть, вислухав ті гіркі Сошенкові розповіді, схилив голову та й заплакав. Поет пригадав свою молодість. Встав, обурений, і промовив:

— Так, пани кров п'ють з простолюддя, а підпанки жили витягують. Та вже недовго. Настане суд, і обкровавлені про волю заговорять. Так буде!»

У цій же гімназії, ще заставши у Немирові І. Сошенка, з вересня 1855 р. почав працювати Опанас Маркович, випускник Київського університету, талановитий фольклорист і етнограф та добрий знайомий Т. Шевченка. Як учасник таємного Кирило-Мефодіївського братства, він був заарештований і засланий до міста Орла на кілька років під нагляд поліції. Звільнений, прибув до Немирова разом із дружиною, яка саме тут підготувала збірку «Народних оповідань», повість «Інститутка», низку інших творів і стала класиком української літератури під іменем Марко Вовчок. У лютому 1858 р., повертаючись із заслання, Т. Шевченко прочитав «Народні оповідання», назвав їх «натхненною книгою». Поет написав вірша «Марку Вовчку», привітав її поезію «Сон», зустрівся з нею у Петербурзі.

У цьому ж місті, і в ті самі роки, Т. Шевченко зустрічався з видатним російським поетом Миколою Некрасовим, народженим у Немирові (його мати Олена Андріївна Закревська родом із Вінниччини). М. Некрасов глибоко цінував українського поета, писав про нього, зокрема, йому належить відомий вірш «На смерть Шевченка».

Загалом, як наголошує ще один провідний на Вінниччині дослідник життя та творчості Великого Кобзаря, кандидат філологічних наук, заслужений працівник культури України Анатолій Подолинний — автор іменного словника «Тарас Шевченко і Вінниччина» та численних статей про безсмертного українського поета, Немирів, і насамперед Немирівська гімназія, у середині XIX ст. стали осередком шанувальників творчості Т. Шевченка.

Серед гурту української інтелігенції переважали молоді, патріотично налаштовані вчителі (ті ж О. Маркович, Марко Вовчок, М. Чалий, викладач і громадський діяч І. Дорошенко та ін.). «Всі вони, — згадує Д. Вілінський, брат Марка Вовчка, — були українці, прихильники Тараса Шевченка, народники, і напевне уболівальники за долю меншого брата». Мемуарист назвав їх також «лицарями честі і товариства».

Сучасником Кобзаря був педагог і громадський діяч Ф. Я. Вороний. Народився він 1837 р. на Полтавщині у збіднілій сім'ї офіцера. Освіту здобував у Полтавській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю, на історико-філологічному факультеті Київського університету, потім на педагогічних курсах. Феодосій Якович одним із перших висунув ідею створення безплатних недільних шкіл для бідних, входив до

складу ініціативної групи, яка за допомогою попечителя Київського учбового округу М. І. Пирогова домоглася відкриття цих шкіл і постачала їх навчальними посібниками та канцелярським приладдям.

У1859 р. Ф. Я. Вороний зустрічався з Т. Шевченком. А в січні 1861-го — підписав колективного листа до Тараса Григоровича з подякою за надіслані для київських недільних шкіл п'ятдесят примірників «Кобзаря». У 1863—1864 роках вчителював у Немирівській гімназії.

У 1846 р. гімназію закінчив, а в 1851—1862 рр. у ній викладав уродженець с. Ковалівка Немирівського району Юліан Беліна-Кенджицький, польський поет, котрий, навчаючись у Київському університеті, познайомився з Т. Шевченком та деякими членами Кирило-Мефодіївського товариства, залишив кілька сторінок щирих згадок про поета («У Шевченка в Києві. 1846 р»).

У 1840-ві роки в гімназії навчався Іван Клопотовський. Через багато років, працюючи в Астрахані, він познайомився з Т. Шевченком, про що надиктував свої спогади В. Кларку, опубліковані 1896 року.

На початку 1850-х у гімназії навчався Стефан Бобровський, майбутній польський політичний діяч, який у Петербурзі увійшов до таємного революційного гуртка, де й познайомився з Т. Шевченком, котрий вбачав у польському визвольному русі можливість для боротьби з російським самодержавством.

У 1852—1855 рр. у гімназії викладав Матвій Симонов (псевдонім — М. Номис), фольклорист, етнограф і письменник, який, напевно, був знайомий із Шевченком і популяризував його творчість.

Випускник Немирівської гімназії Володимир Бернатович, будучи студентом Київського університету, брав участь у проводах труни з тілом Т. Шевченка з Києва до Канева, про що потім розповів у спогаді «Похорони Тараса Шевченка», надруковані у львівському журналі «Слово» за 19 липня 1861 р. Автор згадував, що в Броварах над труною виступали українці, представники російської та польської громадськості, а також серб, який і «висловив од усіх південних слов'ян: болгарів, сербів, чорногорців — свою честь і шанобу для українського співця». Того ж року по дорозі до Праги Бернатович зупинився у Львові, розповів львів'янам про похорон поета.

Варто згадати й інших «немирівців», пов'язаних більше чи менше з життєвою долею і творчістю Т. Шевченка: польського поета А. Коженьовського — уродженця с. Гоноратка теперішнього Оратівського району, автора пройнятих пафосом Великого Кобзаря віршів «Так є», «Реквієм», «Сьогоднішнім», «Сільським дзвонам»,

який з революційно-демократичних позицій відтворив події жорстоко придушеної у 1855 р. царським урядом Київської козаччини, письменника Т. Єжа, котрий «писав про Шевченка, його твори й діяльність у Кирило-Мефодіївському товаристві у своїх щоденниках і листах», науковця А. Ролле, який плідно співпрацював з В. Антоновичем і Л. Совінським — популяризаторами творчості Т. Шевченка, російського письменника Г. Мачтета, котрий у тринадцятирічному віці за співчуття учасникам польського повстання був виключений з гімназії, хоч і був круглим сиротою, — автора поезії «Последнее прости», яка стала відомою революційною піснею «Замучен тяжелой неволей», нарису «На могилі» (після відвідин Канева), що стверджує безсмертя поета, революціонера-народника В. Дебагорія (Мокрієвича), який, як і всі народники, використовував поезію Т. Шевченка у підготовці селянського повстання, покладаючи надію на суспільну пам'ять про минулу «гайдамаччину на Дніпрі», сподіваючись на спалах нового революційного руху в Україні...

Та, зрозуміло, не лише Немирів причетний до імені поета світового рівня. Шевченкова муза, яка за висловом М. Костомарова, «завжди була чистою, шляхетною, любила народ, уболівала разом з ним за його стражданнями і ніколи не грішила неправдою і неморальністю», хвилювала серця і западала в душі сучасників поета в Україні і за її межами. Не без її впливу взявся за перо публіциста і соціолога уродженець с. Антополя (тепер Калинівського району) Семен Олійничук. У своєму, на жаль, незакінченому творі «Історична розповідь природних або корінних жителів Малоросії Задніпровської, тобто Київської, Кам'янець-Подільської і Житомир-Волинської губерній про своє життя-буття» він гостро засудив феодально-кріпосницький лад Російської імперії. Зазнав С. Олійничук арешту і загинув у Шліссельбурзькій фортеці.

З багатьма містами й селами Вінниччини пов'язані В. Антонович, видатний історик, який дуже високо оцінював поетичну спадщину Т. Шевченка, назвав його могутнім талантом, декабрист А. Бистрицький, польські поети М. Гославський, С. Гощинський, Л. Совінський, Я. Комарницький, російський письменник-перекладач М. Гербель, художник К. Пржецлавський, службовці А. Венгжиновський та З. Недоборовський. Їхній внесок до Шевченкіани, хоч і не однаковий, але, в підсумку, великої ваги. Скажімо, Л. Совінський — один із перших перекладачів творів Т. Шевченка польською мовою, а саме: лірики, поем «Гайдамаки» і «Наймичка», автор окремої розвідки «Тарас Шевченко».

Микола Гербель служив офіцером гусарського полку в Літині. Тривале перебування в Україні дало йому можливість настільки опанувати українську мову, щоб зрозумі-

ти і відчути геніальність поезії Т. Шевченка. 1856 р. М. Гербель почав публікувати свої переклади з Т. Шевченка: «Думка» («Нащо мені чорні брови»). У 1859 р. в Петербурзі, а до цього в 1847 р. в Ніжині, зустрічався з поетом. У 1860 р. видав як упорядник і редактор «Кобзарь» Тараса Шевченка в переводе русских поэтов», в якому серед інших подав і своїх 11 перекладів. Це видання містило деякі нові вірші Т. Шевченка, яких не було в українському виданні, а також автобіографію поета, бібліографію його опублікованих творів. Примірник російського «Кобзаря» подарував авторові. У лютому 1861 р. Т. Шевченко вручив М. Гербелю автограф поезії «Поставлю хату і кімнату». Доповнений і доопрацьований «Кобзарь...» було перевидано 1869 та 1876 роках. Як зазначено в «Шевченківському словнику» (1976 р.), переклади М. Гербеля та деяких інших російських поетів мали помітні вади, проте сама поява повного перекладу «Кобзаря» прилучила до ознайомлення з поезією найбільшого українського митця слова велику читацьку аудиторію Росії XIX — початку XX століття.

Як відомо, з Вінниччини походять такі видатні митці слова, як Степан Руданський, Анатолій Свидницький, Петро Ніщинський. У цьому ряду стоїть Михайло Старицький, який багато років жив і творив на теренах Бугу та Дністра.

Літературознавці відзначають вплив традицій Т. Шевченка на творчість С. Руданського, звертають увагу на змістовні, ідейні й стилістичні перегуки з Шевченковими творами.

Поезія А. Свидницького прикметна шевченківськими мотивами національно-визвольної боротьби народу. Творчість Т. Шевченка стала для нього джерелом національної свідомості, зразком громадянської поведінки.

Найвидатніший твір композитора П. Ніщинського — музично-драматична картина-вставка «Вечорниці» до другої дії драми Т. Шевченка «Назар Стодоля». Визначний письменник і театральний діяч М. Старицький присвятив Т. Шевченку ряд віршів. Як режисер, часто ставив «Назара Стодолю», інсценізації М. Кропивницького «Невольник» і «Глум і помста» за мотивами Шевченкових творів.

Образ Шевченка, його пророче слово завжди жили в серці нашого народу. З художніми творами про поета виступили в різний час С. Васильченко, К. Андрійчук, Я. Івашкевич, М. Стельмах, Я. Качура, З. Тулуб, В. Колодій, В. Речмедін, Я. Шпорта, М. Зарудний, В. Юхимович, А. М'ястківський, С. Литвин, В. Грінчак, К. Курашкевич, В. Стус, Є. Гуцало, В. Забаштанський, П. Перебийніс, А. Бортняк, В. Яворівський, М. Студецький, Н. Гнатюк, М. Стрельбицький, М. Каменюк, С. Чернілевський, Т. Яковенко, В. Кобець, В. Рабенчук, В. Козак, Б. Шлапак, Б. Янчук, К. Лазаренко...

Можна було б називати ще десятки письменницьких імен, адже важко уявити собі українського митця слова, який не зазнав впливу Шевченкового генія.

Доробок шевченкознавців Вінничини

Вінниччина дала також видатних дослідників життя і творчості поета, серед них — К. Широцький, Є. Кирилюк, М. Гудзій, В. Шубравський, М. Коцюбинська, М. Бурачек, О. Правдюк. Низку змістовних шевченкознавчих праць опублікували О. Мазуркевич, М. Сиротюк, О. Жовтіс, П. Маркушевський, В. Мовчанюк, Л. Барабан, М. Стрельбицький, А. Коржунова, М. Присяжнюк, Є. Регушевський, Н. Петренко, Г. Мовчанюк, В. Волочай, І. Бугаєвич. Літературознавець і перекладач Ю. Назаренко зібрав багатющу колекцію «Україна і світ», яку склали матеріали про звучання української культури на всіх континентах Землі; 90 томів у ній присвячено Т. Шевченкові.

Уродженець с. Вільшанка (нині Крижопільського району) Костянтин Широцький досліджував мистецьку спадщину Т. Шевченка (25 праць), наголошуючи на вагомості його внеску у розвиток українського образотворчого мистецтва: «Релігійні мотиви в картинах Шевченка» (Л., 1911), «Гравюри Т. Шевченка» (М., 1914; рос. мовою), «Шевченко яко ілюстратор» (П., 1914), «Ілюстратори творів Т. Шевченка» (К., 1914), «Шевченко — художник» (П., 1914; рос. мовою), «Портрети, розроблені Т. Шевченком» (К., 1914), «Скульптури Т. Шевченка» (К., 1914; рос. мовою), «Заняття Шевченка старовиною» (К., 1914), «Русалки» — картина Шевченка» (К., 1914), «Сама собі господиня». Офорт Шевченка» (Л., 1914), «Туреччина в картинах Шевченка» (П., 1915), «Брюллов і Шевченко» (М., 1916; рос. мовою).

Одна лише бібліографія шевченкознавчих досліджень члена-кореспондента АН УРСР Євгена Кирилюка може скласти окреме видання, адже в цьому напрямку він працював понад 60 років. Серед його основних напрацювань у галузі шевченкознавства: «Т. Г. Шевченко. Життя і творчість», «Питання шевченківської текстології», «Т. Г. Шевченко. Біографія» (у співавторстві) та чимало інших. Учений брав участь у важливих колективних дослідженнях («Світова велич Шевченка» у трьох томах та інші), у виданнях творів поета; він ініціатор і організатор наукових шевченківських конференцій, міжнародних з'їздів славістів тощо.

Михайлина Коцюбинська — автор літературно-критичного нарису «Етюди про поетику Шевченка», окремих розділів про нього в книжках «Мої обрії» та «Листи і люди». Лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.

Уродженець с. Слободи-Яришівської Могилів-Подільського району доктор філологічних наук, науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Василь Шубравський — автор досліджень «Драматургія Шевченка», «Шевченко і література народів СРСР», «Від Котляревського до Шевченка (Проблема народності української літератури)». Співавтор колективних праць «Т. Г. Шевченко. Біографія», «Історія української літератури у 8 томах», «Шевченкознавство. Підсумки і проблеми», «Шевченківський словник. У 2 т.», «Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка», «Вогненне слово Кобзаря», «Питання текстології. Т. Г. Шевченко». Брав участь у підготовці і виданні текстів поета: «Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка. У 6 т.» (редактор 3-го т.). Один із упорядників «Опису рукописів Т. Г. Шевченка», уклав однотомник Т. Шевченка «Поеми та повісті». Автор «Передмови» до «Спогадів про Тараса Шевченка».

Вінничанин Олександр Правдюк досліджував музично-фольклорні аспекти життя і творчості поета. Автор праць «Нові записи народних пісень на слова Т. Г. Шевченка», «Кобзар» Т. Г. Шевченка в музичному побуті українського народу», «Народні пісні на слова Тараса Шевченка», «Збирач народних пісень», «Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України» та ін.

Не менший доробок й літературознавців А. Шумовської-Стебельської, Л. Кодацької, Г. Паламарчук, Б. Хоменка, А. Подолинного, О. Куцевол, І. Руснак, М. Лабінського, В. Мовчанюка, М. Бондаря та ін.

Аріядна Шумовська-Стебельська належить до діаспорних шевченкознавців. Вона автор ґрунтовних розвідок, здебільшого полемічних, спрямованих супроти тієї частини радянських шевченкознавців, які перекручували спадщину Т. Шевченка.

Глафіра Паламарчук досліджувала переважно образотворчу спадщину Т. Шевченка. Автор монографії «Нескорений Прометей: Творчість Шевченка — художника». Співупорядник видання «Т. Г. Шевченко. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях», великої кількості статей у науковій пресі.

Лариса Кодацька як автор книжки «Художня проза Т. Г. Шевченка» здійснила перше ґрунтовне дослідження цієї частини Шевченкової спадщини. Упорядкувала і прокоментувала видання «Листи до Т. Г. Шевченка», уклала «Кобзар» і п'ятитомне видання творів Т. Шевченка.

Борис Хоменко упорядкував антологію «Тарас Шевченко», «Заповіт» мовами народів світу, один із укладачів бібліографічного покажчика «Тарас Шевченко і Вінниччина», автор статей про Т. Шевченка.

Микола Лабінський — автор-упорядник довідника «Шевченківські лауреати».

Публікації Анатолія Подолинного, що стосуються Шевченкової літературної спадщини, зібрані в книжці «Жити Україною» і присвячені здебільшого історії розвитку мистецтва слова на Вінниччині: «Подільські сторінки у сценічній історії «Назара Стодолі», «Заповітна книга» (рецензія), «Український пророк», «З іменем Тараса Шевченка», «Духовна скарбниця Вінниччини». Автор видання «Тарас Шевченко і Вінниччина. Іменний словник», який містить відомості про 179 науковців та митців, котрі зробили вагомий особистий внесок у Шевченкіану Вінниччини.

Професор кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Ольга Куцевол — автор публікацій про Т. Шевченка «Слова миру, добра і любові (Роль епіграфа Шевченкового послання «І мертвим, і живим» в передачі вічних моральних цінностей)», «Біблійні епіграфи у творах Тараса Шевченка», навчального посібника «Життя і творчість письменника в дзеркалі «поетичної критики», завідувач цієї кафедри, проректор з наукової роботи вузу Ірина Руснак — автор розвідок у галузі шевченкознавства «Т. Шевченко у житті і діяльності Д. Яворницького», «Шевченкові «Гайдамаки» в оцінці Д. Яворницького», «Василь Стус і Тарас Шевченко» та ін.

Активно заявили про себе в галузі шевченкознавства молоді науковці Володимир Мовчанюк, Микола Бондар.

Саме кафедра української літератури, на якій працювали чи працюють згадувані науковці В. Борщевський, Б. Хоменко, А. Подолинний, О. Куцевол, І. Руснак та інші, організувала в другій половині XX ст. ряд обласних науково-методичних конференцій, на котрих йшлося про вивчення життя і творчості поета. В 1979 р. в тодішньому Вінницькому педагогічному інституті ім. М. Островського відбулася XXIV всеукраїнська наукова шевченківська конференція за участю вчених з Азербайджану, Абхазії, Вірменії та Молдавії.

У 1989 р. з нагоди 175-річчя від дня народження поета проведено аналогічну науково-методичну конференцію. Відбулися наукові форуми також в інші роки. Не стане винятком й 2014 рік, коли святкуватимуться 200-ті Шевченкові іменини.

Шевченкіана Вінничини

Творцями Шевченкіани були і є театральні діячі, кіномитці, скульптори, композитори, художники, майстри народного мистецтва.

Як відзначає професор Б. Хоменко, впродовж багатьох десятиліть вінничани брали активну участь в інсценізації творів Шевченка. Одна з перших вистав його драми «Назар Стодоля» відбулася в кінці 1844 р. на самодіяльній сцені Петербурзької медико-хірургічної академії, за сприяння подолянина І. С. Шегеля. Лікар за фахом, він у 1820-х роках служив у Тульчині. За зв'язки з декабристами потрапив під нагляд поліції, змушений був виїхати до Петербурга, де з часом став ректором згаданої академії. Не виключено, що зустрічався з Шевченком, який відвідував деякі лекції у цьому навчальному закладі. У листі від 26 листопада 1844 р. поет схвильовано писав своєму другові Я. Кухаренку на Кубань: «На різдв'яних святках наші земляки отут компонують театр у Медичній академії [...], тепер вони розучують «Москаля — чарівника», «Шельменка», «Сватання на Гончарівці» і мого «Назара Стодолю». Отамане, якби ти знав що тут робиться. Тут робиться таке, що цур йому й казать. Козацтво ожило!!!»

Важливою віхою в історії української театральної культури стали вистава «Назар Стодоля» 1875 р. за участю уродженця Подільського краю композитора і поета-перекладача П. Ніщинського та його дочок, а також братів Тобілевичів, їхньої сестри Марії і М. Кропивницького. Вистава, до якої було включено музичну картину «Вечорниць», яку того ж написав П. Ніщинський, відбулася в Єлизаветграді. Відтоді музичний твір уродженця Вінниччини став складовою частиною спектаклів за п'єсою Шевченка.

Серед інших сценічних втілень цього твору слід згадати виставу, яку здійснив на початку 1900-х років аматорський гурток у м. Козятині. Її режисером був В. Левицький, небіж класика української літератури І. Нечуя-Левицького. Про успіх спектаклю «Назар Стодоля» у Браїлові і трагічну долю його учасників уже згадувалося. На основі поеми «Катерина» Шевченка уродженець Калинівки поет П. Свенцінський написав 1866 р. однойменну драму. Невідомо тільки, чи побачила вона сцену.

У наступні роки діячі театру все частіше звертаються до творів Шевченка з метою їх інсценізації. Так, 1920 р. щойно створений у Вінниці новий театр ім. І. Франка поставив інсценізовані Г. Юрою поеми «Іван Гус» і «Великий льох» та баладу «Лілея», а також вірш «Заповіт», драматичну форму якому надав А. Бучма. В 1921—1923 рр. у цьому театрі успішно йшла вистава за поемою Шевченка «Гайдамаки».

У ювілейні дні 1939 р. на сцені Вінницького оперного театру відбулася прем'єра опери «Сотник» композитора М. Вериківського за сюжетом однойменної поеми Шевченка. В 1956-му Вінницький музично-драматичний театр ім. М. Садовського поставив оперу М. Аркаса «Катерина», ставив її і пізніше. До 150-річчя від дня народження Ве-

ликого Кобзаря обласний театр здійснив вистави за поемою «Гайдамаки» та драмою «Марина», яку написав М. Зарудний за мотивами творів Шевченка.

За активну участь у відзначенні 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка театр удостоєно шевченківської ювілейної медалі.

Упродовж останнього десятиріччя XX ст. на вінницькій сцені відбулися високомистецькі вистави опери «Катерина» М. Аркаса і п'єси «Назар Стодоля».

У 1930—1935 рр. драму «Назар Стодоля» захоплено сприймали українці, яких лиха доля закинула на чужину. Вистави цього твору в Чикаго (США) здійснив уродженець Вінниччини, талановитий актор, співак і режисер Петро Гурський (1890—1983), який серцем і своїми ділами був завжди з Україною.

У виставах за творами Шевченка брали участь видатні актори, також уродженці Вінниччини, С. Тобілевич, Г. Ігнатович, Л. Гаккебуш, І. Тарапата.

Зусиллями відомих за межами області артистів Н. Кондратюка, В. Селезньова, Д. Немченка та інших членів творчої трупи театру кращі традиції майстрів сцени примножені в період незалежності Української держави.

Чи не найяскравішим здобутком кіномитців Вінницької області став створений у 1951 р. видатним українським режисером вінничанином І. Савченком кінофільм «Тарас Шевченко», відзначений 1952 р. на VII Міжнародному кінофестивалі в Карлових Варах (нині Чехія) особливим почесним дипломом. Тоді ж авторові фільму (посмертно) присуджено Державну премію СРСР.

У 1964 р. літературознавець, уродженець с. Слобода (тепер у складі м. Хмільника) Д. Копиця, свого часу директор кіностудії ім. О. Довженка, разом з Л. Островською написав сценарій художньо-документального фільму «Розповіді про Шевченка».

Нині естафету кіномитців-шевченкознавців успішно перейняли вінничанин І. Міхєєв та студентка Інституту філології та журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського В. Омельчук. Вони завершують роботу над фільмом про скульптора Володимира Овраха, котрий разом із синами Андрієм та Романом працює над погруддям Кобзаря, що напередодні 200-річного ювілею поета буде встановлене в Мурованих Курилівцях...

Слід згадати й про здобутки майстрів монументального мистецтва.

Бажання вінничан увічнити в граніті постать безсмертного Кобзаря виникло ще на початку XX ст. Так, з журналу засідання Вінницького повітового комітету в справах земського господарства (голова граф Гейден), яке відбулось 6 липня 1907 р.,

дізнаємось, що Подільське земство порушувало питання про участь у спорудженні пам'ятника Т. Г. Шевченку. Щоправда, не у Вінниці, а в Києві. Але склад земської управи був настільки реакційним, що дев'ятьма голосами проти п'яти питання про внесення у проект кошторису на 1908 рік 200 карбованців для спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку було відхилено. Більше до нього не поверталися.

Успіхом увінчалася хіба що інша спроба, реалізована на аматорському рівні, — в роки громадянської війни Петро Сліпуха на придністровській скелі біля села Нагоряни Могилів-Подільського району висік портрет Тараса Шевченка, який зберігається й досі...

Скульптурне пошанування Тараса Григоровича на Вінниччині розпочалося лише з кінця 50-х років минулого століття. Тоді в 1958 р. в селах Журавлівка та Кирнасівка Тульчинського району були встановлені залізобетонні бюсти Кобзарю.

У 1961 р. азбестоцементний бюст поету з'явився у смт Брацлав Немирівського району, в 1969-му — гіпсовий — у с. Северинівка Жмеринського району. Наступного року залізобетонну скульптуру Т. Г. Шевченка було встановлено в с. Варварівка Іллінецького району, такий же бюст — у с. Воєводчинці Могилів-Подільського району, а також пам'ятники — у райцентрах Іллінці та Томашпіль.

У 1972 р. погруддя поета з'явилося в с. Ілляшівка Тростянецького району, в 1973-му — у Вінниці (на території ЗОШ № 30).

У 1990 р. було реконструйовано пам'ятник Т. Г. Шевченку, встановлений у 1960-х роках у смт Оратові.

1991 р. — час появи пам'ятників Кобзарю в інших населених пунктах Вінниччини: містах Могилеві-Подільському (скульптор М. Крижанівський), Тульчині (скульптори В. Руденко, М. Костянтинова), Хмільнику (скульптор В. Стукан), с. Олександрівці Жмеринського району. Чи не найкращою виявилася виготовлена з кованої міді скульптура в Хмільнику.

У 2005 р. монументально увічнено пам'ять поета у Гайсині (скульптор В. Лантух).

У 2008 р. пам'ятник Т. Г. Шевченку роботи скульптора М. Крижанівського встановлено у Жмеринці, в 2010 р. — у Бару (скульптор М. Крижанівський).

Упродовж багатьох років залишається невирішеним питання встановлення пам'ятника Великому Кобзарю у Вінниці. У лютому 2004 р. виконком міської ради ухвалив рішення про встановлення пам'ятника Т. Шевченку у центрі міста на площі Театральній, яку навіть було спеціально реконструйовано. Однак справа затягнулася, не зважаючи на те, що громада міста обговорила декілька проектів пам'ятника

та розпочала збір коштів на його спорудження. У жовтні 2013 р. з'явилася інформація, що Фонд Віри Ульянченко дарує місту скульптурну композицію (молодий Шевченко-художник демонструє дітям свою картину), яку міська влада має намір встановити на невеличкій Музейній площі, що не знаходить схвалення у більшості вінничан, як і сам пам'ятник.

Тому не виключено, що до 200-річного ювілею Кобзаря у Вінниці буде відкрито два пам'ятники Т. Шевченку — один на площі Театральній, другий — на Музейній площі між краєзнавчим музеєм та обласним архівом.

Образ Шевченка, герої його творів посідають важливе місце в українському образотворчому мистецтві. Значний внесок у мистецьку скарбницю нашого народу зробили вінничани. Згадаємо насамперед художника К. Пржецлавського. Народився він у містечку Махнівці (тепер Комсомольське Козятинського району), в 1850-х роках навчався у Петербурзькій академії мистецтв, де й познайомився з Шевченком, який щойно повернувся із заслання. Захоплений генієм поета, Пржецлавський 1860 р. намалював картину «Кобзар. Малоросійська сцена». Шевченка увічнив у ній у тому образі, в якому він постає зі сторінок його творів. Позував художникові автор «Кобзаря».

У 1964 році вінницькі художники взяли участь у республіканській виставці, присвячений ювілею Шевченка. Серед робіт, що експонувалися, картини С. Сидорова «На рідній Україні», В. Пирогова «Шевченко в майстерні», А. Сороки «В українському степу», В. Леся «Кобзар», а також плакати В. Ольшанського та І. Синєпольського, картини М. Лошака, гравюри М. Смирнова.

Високомистецькі художні полотна, що відтворюють образ Шевченка, численні ілюстрації до його літературної спадщини, подарували Україні ювіляр ЮНЕСКО 1972 р. О. Новаківський, художники Ф. Коновалюк, М. Бурачек, А. Базилевич, О. Пащенко, М. Гончарук, Ф. Глущук, М. Бабій, інші майстри пензля.

Творцями музичної Шевченкіани стали композитори, які народилися або жили та працювали на Вінниччині, — П. Ніщинський, Д. Бонковський, К. Стеценко, Я. Степовий, М. Леонтович, Г. Давидовський, О. Міньківський, Р. Скалецький, К. Домінчен, В. Папаїка, Я. Поляхівський, К. Семенов. Вони написали твори різних жанрів.

Найвидатніший твір Ніщинського-композитора — «Вечорниці» — музично-драматична картина-вставка до другої дії драми Т. Шевченка «Назар Стодоля». Всі її номери, крім першого шевченківського, створені Ніщинським на власні тексти. Прем'єра

твору відбулася в Одесі (1872) та Єлизаветграді (1875). Світову славу здобув кульмінаційний номер музичної картини — хор «Закувала та сива зозуля».

Кирило Стеценко протягом усього творчого життя звертався до спадщини Т. Шевченка: хорова поема «Рано-вранці новобранці», кантати «Шевченкові», «У неділеньку святую», хори «Ой у полі могила», «Тече вода з-під явора», кілька варіантів обробок мелодії Г. Гладкого до «Заповіту», пісні «Тополя», «Вечір», словоспіви «Плавай, плавай, лебедонько», «І золотої й дорогої», «За думою дума», «Три шляхи», «Утоптала стежечку», «Ой стрічечка до стрічечки», «Зацвіла в долині», «Сонце заходить, гори чорніють», ансамблі «Ой по горі ромен цвіте», «Над Дніпровою сагою», хорова музика до інсценізації поеми «Гайдамаки». Організатор і учасник низки концертів, присвячених пам'яті поета.

Одним із відомих подільських композиторів, хто в своїй творчості звертався до поезії Т. Шевченка, був Микола Леонтович. В його вокально-хоровій спадщині налічується до десятка мініатюр на тексти поета, серед яких своєю художньою завершеністю виділяються «Зоре моя вечірняя», «Ой горе тій чайці»,»Ой сербине, сербиночку», «Одна гора високая» та ін. У творчій лабораторії Леонтовича, крім відомих його авторських творів на шевченківські тексти, залишилось ще декілька його незакінчених творів. Це «Заповіт», «У перетику ходила», вокально-хорові уривки з «Кобзаря». З останнім композитора ріднить цілий ряд життєвих тем, зокрема, про жіночу долю, яку він яскраво розкрив у своїх відомих обробках «Пряля», «Ой з-за гори кам'яної», «Мала мати одну дочку», «Піють півні» та ін. Пісні Леонтовича на теми Шевченка увійшли в репертуар кращих вітчизняних і зарубіжних хорових виконавчих колективів.

Видатною подією у культурному житті Вінниччини було створення народної консерваторії, музичного товариства і хорової капели ім. М. Леонтовича. Вони широко популяризували творчість Кобзаря. У репертуарі хорової капели чільне місце займали пісні на слова Т. Г. Шевченка. Капела часто виступала перед робітниками, безпосередньо на заводах і фабриках. Традиційно концерти завершувалися співом «Заповіту»...

Заслуговують поваги кобзарі В. Перепелюк та А. Павлусенко.

Володимир Перепелюк у 1944—1970 рр. співав у Державному народному хорі. Останні 30 років мешкав у Вороновиці. Автор кількох дум, творів для дітей, пісень. Узяв участь у Всеукраїнському з'їзді народних співців-кобзарів та лірників, скликаному Інститутом фольклору АН УРСР у березні 1939 р., та у пленумі Спілки письменників СРСР (травень 1939, м. Київ). Обидва заходи були присвячені 125-річчю з дня

народження Т. Шевченка. На них виконав власну пісню на слова поета «Нема гірше, як в неволі...». Разом з іншими учасниками пленуму відвідав могилу Т. Шевченка в Каневі. Поклав на музику вірші поета «Не женися на багатій», «Тече вода в синє море», «За думою дума роєм вилітає». Автор пісні «Слава, слава Кобзареві». У кінофільмах «Тарас Шевченко», «Сліпий музикант», «Зачарована Десна» зіграв роль кобзаря.

У репертуарі Андрія Павлусенка були народні пісні різної тематики, кілька дум, власні пісенні твори на слова українських поетів, зокрема Т. Шевченка: «Єсть на світі доля», «Б'ють пороги, місяць сходить», «Ой три шляхи широкії». Організатор шевченківських літературно-музичних вечорів у Хижинцях Вінницького району. Ансамбль бандуристів під орудою А. Павлусенка — лауреат республіканського конкурсу «Золоті ключі», Всесоюзного фестивалю художньої самодіяльності та Першого республіканського свята кобзарського мистецтва в Каневі з нагоди 175-річчя від дня народження Т. Шевченка.

Тому так любив і поважав кобзарів ще один шевченкопоклонник письменник М. Стельмах, який писав:

«Недарма наш світлий геній Тарас Григорович Шевченко дав назву своїй поезії «Кобзар». Недарма! За цим словом, що стало символом духовної окриленості, святості, відваги, й досі нам з усіх чотирьох сторін світу оживають буревії та хурделиці прадавнього і недавнього часу, огнисто гортаються сторінки драматичної історії усього народу і зримо постають на дорогах і бездоріжжях мудрочолі кобзарі — співці й творці українського героїчного епосу.

Історія, криваві січі, кривавий час, як правило, погубили імена кобзарів, загубили їхні життєписи, їхні могили, та пам'ять народна зберегла кобзарські думи — їхнє волелюбне в довершеній художній формі слово, їхній самобутній мелос, їхню тугу і сподівання... І в найтяжчі хвилини перед ними постає поетичний образ рідного краю з його тихими водами і ясними зорями. Такий образ міг створити тільки геніальний люблячий співець...»

Шевченків «Кобзар»

Шевченків «Кобзар» став Біблією нашого народу, його провидче слово увійшло в духовний світ українців, допомогло їм вистояти у протистоянні з підступністю і жорстокістю «катів і людоїдів» (Т. Шевченко) царської і комуністичної імперій. Образ Шевченка і його твори зазнали незвичайної за своїми масштабами і глибиною

фольклоризації. На Вінниччині побутують пісні на слова поета, а також пісні про нього. Так, 1920 р Г. Танцюра записав у с. Зятківцях на Гайсинщині від своєї землячки Явдохи Зуїхи проникливу народну пісню «Уродився Шевченко». У повоєнні роки фольклористи зафіксували ще кілька пісень про поета, серед них «Зійшов місяць, зійшов ясний» (на сл. О. Кониського) у Вінниці, «Голос Тараса» (у с. Мітлинцях Гайсинського району), створену в часи фашистської окупації про надихаючу силу Шевченкового слова.

Крім згадуваних легенд, записаних І. Глинським та Є. Горб, фольклористами занотовано також чимало переказів про Т. Шевченка. Низку їх, зокрема, записав у населених пунктах Вінниччини краєзнавець із с. Уладівки Літинського району Павло Ткачук. Ось один із таких народних творів — «Золоті слова», опублікований у його книзі «Шевченкова правда-сила народ розбудила»:

«Розповідали нам наші тато, а їм їх тато, а наш дідуньо, що тут, де розтока Сниводи, була корчма Видумка. Сюди не раз і наші дідуньо забігали з такими самими погомоніти та кварту меду випити.

От одного разу зайшов до корчми якийсь дивний чоловік — щедро вгощав усіх, аж Гершко дивувався. Та не довго, бо той на його хитрі витрибеньки прямо сказав:

— Панів і їх пахолків треба за кривди карати.

— Як то?! Панів карати? — здивувався корчмар.

— За кривди всіх карати!

Ми, згадував дідуньо, спершу й самі злякались, а правду цих слів збагнули вповні, як цей мудрий чоловік зрік:

— Вставайте, кайдани порвіте! І вражою злою кров'ю волю окропіте!

Це були золоті слова. І зрік їх, як потім довідались, сам Тарас Шевченко».

Важливе місце у згадуваному виданні посідають народні прислів'я і приказки про Великого Кобзаря. П. Ткачук записав з народних уст понад 600 таких образних висловів:

Наша доля яснокрила нам Шевченка породила; Шевченко нашу долю вивів на волю; Шевченка шанує люд, бо він правдолюб; Слова Шевченкові пророчі, бо мав всевидящії очі; За Шевченком пішли — волю знайшли; Шевченко — батько, Україна — мати, обох маєм шанувати; Шевченкова правда катам очі коле; Слова Шевченкові пророчі — розплющують людям очі; Тарас розуму навчив — шлях до волі простелив; Шевченкове мудре слово зцілило нашу мову; Шевченкова правда за свічу ясніша, за стрілу пряміша; В Україні — сила, в Шевченкові — правда; Шевченко богодух, бо мав

козацький вільний дух; Не почуєш Шевченка — не збагнеш Україну; Шевченко, що мав, все народу віддав; Шевченків вінок — багато думок; Шевченко і з граніту шле вітання пригнобленому світу; Шевченко для людей, як безсмертний Прометей; Шевченкові думки на всі віки; «Кобзар» — це Шевченка божий дар; Шевченкове сонце заглядає у кожне віконце; Шевченкова слава — Українська держава.

Чимало зібраних прислів'їв та приказок, записаних у Липовецькому районі, й в активі краєзнавця Григорія Чирви:

Серед бурхливих грізних хмар злетів орлом Тарас — Кобзар; Поезія Тараса — народу нашого окраса; Народ шанує Кобзаря — бо вільне слово не вмира; Тарас боровся за людей — він невмирущий Прометей; Україна рідна, Україна-ненька — Шевченкове слово веселить серденько; Шевченко любив Україну, як мати дитину; Гострить сокиру і будить Шевченко звав, щоб добре жить...

З любов'ю звертаються до образу Шевченка і його творів майстри народного мистецтва. В середині 1890-х років селянин А. Давидюк із с. Лучинця (нині Мурованокуриловецького району) намалював портрет Кобзаря для світлиці поета на Чернечій горі.

За наших часів над шевченківською тематикою працювали В. Дорош (Тиврів), Е. Руппельт (Теплицький район), М. Пилявець (Вороновиця), К. Синявський (Бершадь), С. Печений (Джулинка), Т. Черненко (Ладижин) та інші художники, різьбярі, скульптори. Озвучений «Кобзар» створив славетний майстер мініатюри-невидимки М. Маслюк (Жмеринка).

Образ Шевченка оживав на вишивках О. Сидоренко (м. Немирів), Л. Каменської (м. Муровані Курилівці), М. Сенюк (с. Клембівка Ямпільського району), Л. Мовчан (с. Зятківці Гайсинського району) та інших талановитих жінок.

Останніми роками буквально вражає своєю творчістю народна майстриня-вишивальниця Л. Шаламай. Коли дивишся на її рукотворні праці — дивне почуття проймає серце. Ніби живі, посміхаються світу і княгиня Ольга, і Ярослав Мудрий, і Богдан Хмельницький, і Іван Богун, і Леся Українка, і Тарас Шевченко... Усіх вона називає щирим словом: «Величі».

Свій пантеон видатних особистостей України, серед яких на чільному місці Т. Шевченко, майстриня з великим успіхом презентувала на персональних виставках: в експоцентрі «Український дім» у Києві, обласному краєзнавчому музеї та музеї Михайла Коцюбинського, музейно-просвітницькому центрі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Її роботи виставлялись до Дня Перемоги в госпіталі інвалідів Великої Вітчизняної війни, у Вінницькому музично-

драматичному театрі імені М. Садовського, у Вінницькому національному технічному університеті, на багатьох міських та обласних святах.

Здавна стало уже доброю традицією — організовувати тематичні виставки, присвячені Т. Шевченку, в культурно-просвітницьких центрах області. Так, наприклад, про одну із них повідується в публікації «Вінницька правда» за 1964 рік:

«У Вінницькому обласному краєзнавчому музеї відкрилась виставка «Т. Г. Шевченко в народному образотворчому мистецтві». На ній представлені твори кращих майстрів народної творчості Вінниччини. Н. В. Шабаліна — домогосподарка з м. Гайсина вишила портрет Т. Г. Шевченка, прикрасивши його плетеним мереживом квітів і зеленого листя. Могутній розворот постаті, насуплені брови, зосереджений погляд очей — таким постає перед нами Кобзар на панно В. І. Кулакової з Вінниці «Думи мої...». Мужню постать поета зображує вчителька з села Великого Остріжка Хмільницького району М. Т. Ткачук. «Шевченко і Гоголь» — таке панно створила О. М. Зуєва з Вінниці. Дивишся на нього і пригадуються чудові рядки про красу великого Дніпра, оспіваного видатним поетом.

На виставці експонуються дерев'яні скульптури заслуженого майстра народної творчості УРСР з м. Жмеринки В. В. Дороша «Шевченко у Брюллова», «Помста», «Шевченко на засланні». Дорогий образ Тараса відтворила заслужений майстер народної творчості УРСР з м. Бара В. С. Бичкова у гіпсовій композиції «Шевченко слухає бандуриста». Увагу привертає скульптура заслуженого майстра народної творчості УРСР з с. Джулинки Бершадського району С. Х. Печеного «Орач». Вона зображує символічну постать Кобзаря — сіяча нового».

2001 р. у Вінницькому обласному центрі народної творчості відкрито виставкову залу «Світлиця», де вже відбулося більше 250 виставок народного мистецтва.

З 1994 р. центр проводить традиційний обласний конкурс читців «Кобзар і Україна», присвячений пам'яті Т. Шевченка. Щороку, починаючи з 2002-го, у березневі дні у «Світлиці» діє виставка майстрів народної творчості «Шевченко у народному мистецтві». Останніми роками тут відбувається літературно-мистецька акція «Тарас Шевченко в поезії вінничан», у якій беруть участь поети, композитори й співаки — професійні і самодіяльні. В 2012 р. започатковано проведення мистецького свята «Шевченка дух у кожному із нас», яке також стане щорічним.

Визнаним центром вшанування безсмертного класика української літератури стала Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тимірязєва (дирек-

тор заслужений працівник культури України, заступник голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Н. І. Морозова). Ось невеликий перелік основних заходів за останні роки:

2008 р. У березні: книжкова виставка «Шевченко і Вінниччина»; перегляд газетних публікацій «Великий поет — вічний супутник свого народу (у рамках «Шевченківських читань»); звітний концерт народного хору «Дзвін», присвячений 194-й річниці від дня народження Т. Шевченка; конкурс малюнків «Дитячий «Кобзар». У листопаді: літературно-мистецький вечір «Читаємо Шевченка», приурочений до Дня української писемності та мови.

2009 р. Загальнобібліотечна акція «Звучать Шевченкові слова», в якій взяли участь і районні бібліотеки.

2010 р. Перегляд фільмів Л. М. Осики, відомого режисера, народного артиста України, лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка; книжково-ілюстративна виставка «Шевченко вовіки насущний».

2011 р. Акція «Хресна дорога любові і болю», у програмі якої: виставка-панорама «В душі народу — Кобзареве слово»; перегляд фільмів про Т. Шевченка; поетичний марафон «Від вінничан — Шевченкові уклін» за участю місцевих поетів.

2012 р. Літературно-мистецька акція «Кобзарю, знаєш, нелегка дорога...»; книжкова виставка «Тарас Шевченко — духовний символ України»; перегляд літератури «Поділля у творчості Тараса Шевченка»; перегляд газетних публікацій «Народився, щоб осяяти Україну».

Яскрава сторінка Шевченкіани Вінниччини — когорта вінничан — лауреатів Державної премії України (УРСР) ім. Т. Г. Шевченка:

Гуцало Євген Пилипович, с. Старий Животів Оратівського району, письменник;

Давидзон Яків Борисович, смт Муровані Курилівці, фотокореспондент, фотохудожник;

Домінчен Климентій Якович, с. Студенна Піщанського району, композитор, диригент;

Забаштанський Володимир Омельянович, с. Браїлів Жмеринського району, поет, перекладач;

Зарудний Микола Якович, с. Оріховець Сквирського району Київської області (тривалий час жив у Вінниці), драматург, журналіст, кіносценарист, прозаїк;

Земляк Василь Сидорович, с. Конюшівка Липовецького району, письменник;

Керанчук Леонід Кирилович, с. Зятківці Гайсинського району, будівельник;

Кирилюк Євген Прохорович, м. Варшава (дитячі роки провів у Вінниці), літературознавець;

Колесник Степан Павлович, с. Мончинці Калинівського району, журналіст;

Кочерга Анатолій Іванович, с. Самгородок Козятинського району, оперний співак;

Коцюбинська Михайлина Хомівна, м. Вінниця, літературознавець, критик, перекладач;

Левада Олександр Степанович, с. Кривчунка Жашківського району Черкаської області (тривалий час жив у Вінниці), поет, драматург, прозаїк;

Міньківський Олександр Захарович, с. Сніжна Погребищенського району, хоровий диригент;

Муравський Павло Іванович, с. Дмитрашківка Піщанського району, Герой України, хоровий диригент;

Перебийніс Петро Мойсейович, с. Слобода Шаргородська Шаргородського району, письменник;

Половинка Наталія Юхимівна, с. Ольгопіль Чечельницького району, актриса, співачка;

Собчук Микола Якович, с. Сальниця Хмільницького району, архітектор;

Стельмах Михайло Панасович, с. Дяківці Літинського району, письменник;

Стус Василь Семенович, с. Рахнівка Гайсинського району, Герой України, поет;

Фролов Олександр Іванович, м. Вінниця, кінооператор, режисер;

Чебикін Андрій Володимирович, м. Гайсин, художник;

Яворівський Володимир Олександрович, с. Теклівка Крижопільського району, письменник;

Яворський Анатолій Степанович, м. Жмеринка, інженер-гідротехнік.

Ще одна славна традиція, яка пустила глибоке коріння на Вінниччині, — відзначати шевченківські дні як народне свято. Одним з таких найбільш пам'ятних стало Міжнародне літературно-мистецьке свято «В сім'ї вольній, новій», що відбулося в 1989 році. Його акорди звучали не лише в обласному центрі, а й в Немирові, Гайсині, Могилеві-Подільському, Тульчині, Погребищі, Калинівці, Хмільнику, в багатьох селах області.

Гості приїхали чи не з усіх куточків світу. Сіявуш Мамед-заде прибув з Азербайджану, Антанас Юнінас — з Литви, Сафтер Нагаєв — з Узбекистану, Арам Григорян — з Вірменії, Світлен Семененко — з Естонії, Іван Завражан — із Липецької області, Олександр Бобров — із Москви, Юван Шесталов — з Ханти-Мансійська. Були гості

з Санкт-Петербурга, Мінська, Одеси, Полтави, Харкова, Сімферополя, Львова, Ужгорода. Та найчисельніша делегація приїхала з Києва.

Були гості й з-за рубежу. З далекої Австралії приїхав у Вінницю літературознавець Дмитро Нитченко (українець за походженням), з Канади — доктор філософських наук, професор Альбертського університету в Едмонті Яр Славутич, представники української діаспори у США Тетяна та Омелян Антоновичі, перекладач Амар Гурбизарин із Монголії, актор театру художнього слова з Софії (Болгарія) Іван Висоцький, віцепрезидент Варшавського відділення письменників Польщі Богдан Бартніковський.

І скрізь свято пройшло змістовно, натхненно, цікаво, залишило добрий слід у серцях людей.

Хочеться вірити, що таким же яскравим стане й 200-річний ювілей дня народження Великого Кобзаря, бо ж геній Тараса Шевченка — невичерпний. Недарма в уяві дослідників його творчості, всіх, хто припадає до цілющих сторінок «Кобзаря», великий поет асоціюється з найбільшими гігантами духу, а його творчість — з сонцем, що випромінює життєву енергію на весь світ, з непогасним, вічно діючим вулканом, з океаном, повним таємниць і скарбів.

Тарас Шевченко, як наголошував професор В. Борщевський (м. Вінниця), живе і вічно житиме «у слові праведнім, у славі віковій», він належить до тих геніїв, які мають тільки дату народження, бо живуть вічно в усіх високих ділах і помислах своїх народів і всього людства.

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

ПІД ЗОРЕЮ КОБЗАРЕВОГО СЛОВА

(Г. Бондаренко, М. Філонюк)

Тарас Григорович Шевченко в національній і світовій культурі є видатним письменником, поетом, художником і мислителем. Перед нащадками він постає в усій величі генія, що зазнав багато страждань і злетів визнання як при житті, так і в усі наступні роки заборони, переслідувань і піднесення на рівень національної ідеї та світового визнання. Деякі його твори за життя виходили у перекладі російською мовою раніше ніж в оригіналі.

Геній Шевченка був не лише творчим, але й пророчим, що засвідчує багато творів і серед них «Заповіт». При цьому його пророцтво було величним і дійовим в усі часи, якщо це стосувалось долі України. Його ідеї підхоплювались митцями і науковцями, мислителями і політиками, доступні були народові. Саме у нього знаходимо відповіді на складні питання історичного процесу, оцінки подій та історичних осіб.

Творчість Т. Г. Шевченка є зокрема зосередження значних цінностей надбань людської думки і духовної культури народів, а тому належить до скарбниці національної і світової культури і буде існувати в історичному часі, допоки існуватиме людство. Історичні сюжети різних епох використовуються ним для окреслення вічних цін-

ностей життя. Тому і проходять крізь його творчість образи як міфічні, так і реальні: Прометей, волхв, перебендя, Ян Гус, Северин Наливайко, Іван Котляревський, Іван Гонта та інші. Багато сюжетів, пов'язаних з українським народом і його історією, доніс геній Шевченка до нащадків у творах пензля і слова. Він став пророком для свого народу, чиє майбуття бачив «у сім'ї вольній, новій».

Виходець з кріпацької родини Т. Г. Шевченко довів, що людина може мати не тільки талант, але й вільну думку, свободу почуттів і прагнень. Важливо те, що його життя показало незалежність людського духу і таланту генія від умов, у яких вони складались. І значну залежність від кривд і несправедливостей, які його оточують.

Сумна і журлива творчість Великого Кобзаря, його біль і тривоги за Україну, сповнені надій, викликають кожної наступної епохи нове переосмислення і розуміння. Завжди злободенно звучать «Реве та стогне Дніпр широкий», «Гайдамаки», «Розрита могила» та інші безсмертні твори. Які гартують дух і тіло. Будять думку. Роздуми про власне життя і свій народ визначили задумливість багатьох пам'ятників, які символізують не лише самого письменника, а й усю Україну.

Його творчість торкалась багатьох подій української та світової історії. Ним переосмислювались і фіксувались, зберігались для майбутніх поколінь козаччина і Хмельниччина, гайдамаччина і Коліївщина та інші факти. Тому неможливо уявити нашу історію і культуру без Т. Г. Шевченка, тому завжди у глибокій пошані постать генія як і багатьох інших велетів духовної еліти української нації.

У творчості художника і поета увічнено й нашу Волинь. А волинські сюжети з'явились, коли він подорожував і робив замальовки за завданням Київської археографічної комісії. Битва під Берестечком і священні у пам'яті народній «Козацькі могили» постають у вірші «Ой, чого ж ти почорніло зеленеє поле», у поемі «Гайдамаки» показує, що пожежа повстання Коліївщини докотилася до нашого краю: «Горить Корсунь, горить Канів, Чигирин, Черкаси; Чорним шляхом запалало, і кров полилася аж у Волинь».

За дорученням генерал-губернатора Д. Г. Бібікова від 21 вересня 1846 р. він як співробітник Тимчасової комісії для розгляду давніх актів мав у Київській, Подільській та Волинській губерніях зібрати такі відомості: скласти описи про народні перекази, місцеві оповіді, сказання і пісні; відомості про кургани, де і в яких місцевостях вони є і які про них існують перекази і оповіді, а також зробити з цих курганів замальовки; оглянути й описати монументальні пам'ятники і давні споруди. Цивільні губернатори мали допомагати членам комісії, а отже і Тарасу Григоровичу у виконанні їхньої місії.

Утім, про перебування Тараса Григоровича у деяких населених пунктах області дискусії не припиняються. Зокрема, Григорій Гуртовий пише, спираючись на О. Новицького і М. Шугурова, що навіть опосередковані свідчення говорять про перебування Шевченка у Кременці, Дубно, Острозі, Корці, Новограді—Волинському. Він стверджує, що Шевченко не міг обминути Берестечка і не відвідати поле Берестецької битви 1651 р., яке згадується у його поезіях. Звідти він проїздив через повітовий Луцьк. Його не міг не зацікавити Луцький замок, один з найдавніших пам'яток архітектури. М. В. Шугуров, який опублікував у 1894 р. свої дослідження у «Київській старовині» щодо малюнків Шевченка, вважає, що звіт про ту поїздку не зберігся. Свої посилання краєзнавець Г. Гуртовий ґрунтує, спираючись на карту з «Шевченківського словника». Коли 5 жовтня 1847 р. Тарас Григорович був заарештований за зв'язок з Кирило-Мефодіївським товариством, очевидно тоді і його праці, звіти і замальовки залишились поза увагою, бо генерал-губернатор Бібіков виключив його зі складу членів Археографічної комісії. Від Лаврова через Луцьк дорога Шевченка пролягла через Ковель і села Секунь і Вербка. Із Секуня і Вербки збереглися малюнки церков. Коли люди сходились на храмове свято в село Вербка, то завжди згадували, що тут був Тарас Шевченко і малював церкву, яка відтворена в книзі про життя Андрія Курбського в Литві і на Волині, але автор не згадується, бо Тарас Григорович вже був заарештований.

Окремі свідчення з втраченого літопису князів Любомирських, який згорів під час війни говорять, що Шевченко по дорозі на Луцьк ночував у корчмі села Лаврів, де був і постоялий двір. 25 серпня 1989 р. Г. Гуртовий зробив запис спогадів Антона Зарембюка, який бачив до війни літопис, а також взяв свідчення у сина лаврівського священика Олександра Гобчанського, який також був знайомий з літописом Любомирських.

Саморозвиток кожної нації, кожного народу має визначати його шлях і сутність, тобто його історичну долю. І вона в першу чергу, стає тим хрестом, який несуть його кращі сини і дочки, стає їх долею — сумною чи щасливою. Такою ж є доля Т. Г. Шевченка. Шкода тільки, що сумна частина історичної долі припала на його життя, а щаслива на майбутнє, на історичну пам'ять народу.

Шевченкове ім'я завжди поставало там, де були біль і жаль за Україну, за її долю. Воно постійно було і є символом національно-культурного відродження. «І чужого навчайтесь, і свого не цурайтесь» закликав він. В історичному часі та в історичній долі української нації його ім'я і його слово стали найбільшою і найвагомішою справою на усі наступні десятиліття, бо бентежили і будили український народ, насторожували і лякали його ворогів та недругів. Ось чому знову і знову постає

його велике ім'я. Історичний час невмолимо розставляє на свої місця, визначає певну цінність подій і людей, вагомість їх внеску у наступність духовного розвитку поколінь. У світовій культурі наша українська національна саме завдяки таким постатям як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Грушевський посідає одне з чільних місць.

Для усвідомлення ролі Т. Шевченка й аналізу Шевченкіани в області слід підкреслити, що заходи, дослідження і публікації пов'язані з ним, існували у різні часи, незважаючи на різні заборони чергових окупантів, зокрема, в україномовній пресі у 1917—1939 рр., 1941—1944 рр. під час німецької окупації, радянського періоду 1939—1941, 1944—1991 рр., і, нарешті, від 1991 р.,на що вказує ряд публікацій І. Павлюка, П. Кралюка, П. Сміяна та інших дослідників.

Святкування у Шевченківські дні, вистави за творами Т. Шевченка мали місце у волинських просвітян, ініціювалися інтелігенцією міською і сільською, зокрема в родині Косачів, Левчанівських тощо. За часів незалежності України постійно Шевченківські дні за ініціативою «Просвіти», відбуваються у Луцьку на площі перед Східноєвропейським національним університетом біля пам'ятника Т. Шевченку, де збираються лучани і гості міста, перед якими виступають відомі поети і письменники, громадські діячі, творчі колективи і вшановують пам'ять Кобзаря.

Спадщина Шевченка як письменника постійно переосмислюється і поповнюється новими матеріалами і дослідженнями. Його думки живуть і сьогодні, бо його твори — вічний пошук правди і філософія майбутнього для України. Державотворчі процеси і національно-культурне будівництво в Україні сягають своїм корінням у глибини його творчості і філософії. Тому не випадково одним з перших пам'ятників у Луцьку з часів проголошення незалежності України став пам'ятник Тарасові Шевченку на площі перед Волинським державним університетом.

Виставки, експозиції і музеї, книги, картини, пам'ятники, які присвячені Великому Кобзарю, кожне нове видання його творів несуть частинку історичної пам'яті, яка поглиблює і зміцнює національну свідомість.

На основі «Шевченківського словника» варто розпочати підготовку до видання «Шевченківської енциклопедії», у якій будуть відтворені у хронологічній послідовності всі віхи життя і діяльності генія. Все це необхідно зробити для того, щоб показати усьому світові, яке високе місце у співдружності націй посідає наш українській народ і його культура.

У Волинській області є місця, пов'язані з іменем Т. Шевченка.14 пам'ятників Т. Шевченку у Волинській області з бетону, каменю і бронзи, а також є місця освячені іменем Кобзаря, а саме Шевченків гай у Ковелі, пам'ятний курган у селі Колодниця Ковельського району з 20-х років XX ст., меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» у Волинському краєзнавчому музеї тощо.

У Луцьку є два пам'ятники Т. Г. Шевченку. Один — біля головного корпусу Східноєвропейського університету імені Лесі Українки на проспекті Волі, встановлений 9 березня 1995 р. на 181-річницю від дня народження. Скульптор — Едгар Кунцевич, архітектори — Олег Стукало й Андрош Бідзіля. Фігура поета зображена у молодечому пориві до життя і творчості.

Другий пам'ятник Т. Шевченку — в мікрорайоні Вересневе на вулиці Корольова, 10, встановлений 1964 р. Ймовірно він найстаріший на Волині. Тривалий час громадськість міста Луцька збиралася тут вшановувати Кобзаря.

Волинський академічний обласний український музично-драматичний театр носить ім'я Тараса Шевченка. З правої сторони театру над північним входом угорі розташовано горельєф поета, його слова «Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю!» і факсиміле підпису. Автор — скульптор В. Рижук.

Театр створено за ухвалою РНК УРСР у 1939 р. У 1945-му до Луцька був переведений Миргородський пересувний театр ім. Тараса Шевченка, що став основою формування нової трупи.

Найвищий в Україні, а можливо й у світі, пам'ятник Т. Шевченку, встановлений 22 серпня 2005 р. над річкою Турією у Ковелі, заввишки 7,2 метра. На його виготовлення використано 13 т бронзи і 2 т чорного металу. Архітектор і скульптор Володимир Шелудько.

Пам'ятник Т. Шевченку у Нововолинську встановлений 24 серпня 1995 р. Поет сидить на камені, зображенний у творчому задумі із записником у руці. Скульптори: Любомир Яремчук та Микола Пасікіра.

У Володимирі-Волинському в парку «Слов'янський» пам'ятник Т. Шевченку створений у жовтні 2012 р. Він розташований на пагорбі і добре вписується у паркову інфраструктуру.

Один з найновіших пам'ятників у Волинській області Т. Шевченку відкритто й освячено митрополитом Михаїлом 22 серпня 2013 р. в м. Устилуг Володимир-Волинського району.

Один з найперших пам'ятників Т. Шевченку має Берестечко Горохівського району. Він встановлений у центрі міста 1964 року.

Оригінальним є пам'ятник — погруддя Т. Шевченка — встановленийв центрі міста Горохів 25 травня 2004 р. Автор-виконавець скульптор В. А. Рижук.

9 березня 1993 р. у райцентрі Ратне був встановлений перший пам'ятник Т. Шевченку на Волині за часів незалежності. Кобзар на повний зріст стоїть перед адміністративним будинком селища.

У центрі селища Шацьку сквері стоїть пам'ятник-погруддя Тарасу Шевченку, який встановлено в 1956 р. у день святкування 585 річниці від першої згадки про цей населений пункт.

Погруддя Т. Шевченка також встановлено у с. Дубове Ковельського району в 1964 році.

2005 р. відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку в Ківерцях, поет сидить на постаменті перед адміністративним будинком. Скульптор — Олег Байдуков, архітектор — Віктор Приходько, художник — Степан Кузьмич.

За ініціативою Миколи Куделі в селі Буяни Луцького районуу 1990 р. встановлено на високому постаменті погруддя Т. Шевченка.

Серед експозицій, що функціонують у Волинському краєзнавчому музеї, найдавнішому та найбільшому музеї Волині, особливе місце займає меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі». Микола Куделя — культурно-освітній та громадський діяч, член ОУН із 1932 р., політичний в'язень польської та радянської в'язниць, свідок трагічних подій розстрілу в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 р., лауреат Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду ім. Т. Шевченка, невтомний збирач Шевченкіани, — його ім'я сьогодні відоме не тільки на Волині, а й далеко за межами України. До здобуття Україною незалежності Микола Павлович лишався відомим лише як колекціонер літератури на шевченківську тематику. Його замітки про пошуки потрібних видань друкувала популярна серед збирачів у 1970-х рр. газета «Друг читача». Згодом, статті про унікальний домашній музей» — поетову світлицю в селянській хаті» розміщувала як республіканська, так і — місцева преса. Із активізацією громадського життя на Волині у кінці 1990-х рр. з'явилися публікації про Миколу Куделю, які висвітлювали його біографію та ті події, що були вилучені з тематики історичних досліджень. Тож доцільно виділити найяскравіші моменти із біографії Миколи Куделі, приділити увагу його здобуткам на суспільній ниві, показати внесок у поширенні Шевченкового слова цього непересічного волинянина.

Актуальність теми посилюється ще й тим, що українська громадськість в усьому світі готується до святкування 200-ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка, а куточком його слова на Волині є «Шевченківська світлиця Миколи Куделі». Крім того, на наукове вивчення чекають рукописи, щоденники, епістолярна спадщина Миколи Павловича, що допоможе в подальшому неупереджено висвітлити суспільно-політичний розвиток краю у минулому столітті. Та й цікавими і неповторними є життєві долі ентузіастів, які до останнього подиху вірні своїй справі і прикладом власного життя вчать майбутні покоління безмежної любові до рідної землі, мови, культури, історії, патріотизму, самопожертви, боротьби в ім'я незалежності України.

Меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» представлена для широкого загалу 14 березня 2007 р. у приміщенні Волинського краєзнавчого музею. Вона була створена музейними працівниками спільно з родиною збирача на основі переданих до музею особистих речей, документів, матеріалів та колекції Шевченкіани Миколи Павловича Куделі. На кошти, виділені з обласного бюджету, оформлено постійно діючу експозицію у двох залах на третьому поверсі музею. Матеріали першого залу за змістом поділені на тематичні блоки, що мовою документів та світлин розкривають непростий життєвий шлях та культурно-освітню діяльність Миколи Куделі, торкаючись окремих сторінок історії Волині XX ст.

Народився Микола Куделя 10 березня 1914 р. в селянській родині в древньому волинському селі Буяні Луцького повіту, що вперше згадується у 1545 р. Глава родини Павло Куделя загинув у боях під час Брусилівського прориву 1916 р., лишившись у спогадах палким шанувальником Шевченкового слова. 1920 р. дядько малого Миколи Хома Кузьмович Наюк відкрив початкову школу в селянській хаті, де «Кобзар» був єдиним підручником. Запам'ятались слова вчителя Миколі-школяру на все життя» Шевченко — це Україна. Україна і Шевченко — нероздільні». У вітрині представлені світлини з особистого архіву родини Куделі та «Кобзар» видання 1917 р., який придбала мама Уляна Кузьмівна для сина у Львові. Книга, яку Микола Куделя проніс крізь усе життя, єдина, що лишилась від першої колекції Шевченкіани, зібраної у 1930-х роках.

Наступний блок матеріалів розкриває період діяльності товариства «Просвіта» на території Волині. Ряд документів 1927—1929 рр. — свідчення діяльності товариства в селі Буяні. У Державному архіві Волинської області свого часу був виявлений лист-прохання від 1 березня 1932 р. на дозвіл проведення заходів по вшануванню пам'яті Т. Г. Шевченка у Буянях, підписаний головою та секретарем місцевої організації «Просвіти» М. Наюком і М. Куделею. На таких урочистостях почесне завдання

Миколи Куделі — виголосити біографію Тараса Шевченка, який все більше ставав його ідейним наставником. Від тоді М. Куделя почав збирати книги та формувати свою першу Шевченкіану, що була знищена у часи Другої світової війни. Представлений календар «Просвіта» на 1927 р.,де прописано десять заповідей просвітянина. Незабаром М. Куделі довелося припинити просвітянську роботу, оскільки за наказом міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої у квітні 1932 р. «Просвіту» заборонили. Після масового закриття хат-читалень популярними словами серед молоді були:

Ви, поляки, вражі сини
Що ви наробили?
Нашу хату, наше сонце
Ви занапастили...

З 1932 р. Микола Куделя став активним членом Організації українських націоналістів (ОУН). Революційна боротьба вимагала особливої конспірації, тож членами організації для проведення відповідної роботи використовувались легальні установи — спочатку «Просвіта», потім «Сільський господар». Викладені події ілюструються речовими експонатами — вишитим рушником 1930-х рр. із зображенням української символіки та патріотичних слів: «Боже Україну храни». Поруч — слова з декалогу українського націоналіста: «Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї». У горизонтальній вітрині — рукопис та книга «Крізь бурі лихоліть», в якій автор описує події розколу в ОУН, діяльність Служби Безпеки в організації.

23 березня 1939 р. за приналежність до ОУН Миколу Куделю арештувала поліція. Допити проводили в слідчому відділі Луцької тюрми 22 дні за «особливим сценарієм». Заводили арештованого в окрему кімнату, щільно накладали на ноги кайдани, ставили обличчям до стіни і пояснювали інструкцію: стояти рівно з опущеними вниз руками, не впираючись до стіни. Вистояти допомогли молитви до Бога та Тараса Шевченка. Через відсутність прямих доказів тюремна адміністрація вибачилась перед Миколою Павловичем за помилку та побажала більше ніколи не потрапляти до «мурів Луцької тюрми».

Наступна вітрина експозиції присвячена трагічній сторінці в історії Волині та житті Миколи Куделі — розстрілу в'язнів Луцької тюрми енкаведистами 23 червня 1941 р. За патріотизм, приналежність до ОУН, незламну любов до Тараса Шевченка 1940 р. представниками сталінських спецслужб патріот був поміщений у стіни Луцької тюрми. За рік слідства радянській владі не вдалося сфабрикувати потрібні

звинувачення, тож вирок суду був такий: десять років обмеження волі у віддалених північних районах СРСР». Напад фашистів на СРСР змусив енкаведистів діяти швидко і рішуче — 23 червня вони організували розстріл в'язнів, під час якого Миколі Куделі дивом вдалося вижити. Пережите він згодом описав в книзі-спогадах «Під мурами Луцької тюрми». Викладені очевидцем події тих днів знайшли відображення у представленій в експозиції книзі Івана Біласа «Репресивно-каральна система в Україні 1917—1953 рр.», де у «спецсообщениях», «донесениях», «докладных записках» під грифом «совершенно секретно» є відомості про Луцьку тюрму.

Спогади про пережите жахіття ніколи не покидали Миколу Павловичаі вже на схилі літ, на початку 1990-х рр., він через обласні, районні засоби масової інформації звертався до всіх небайдужих з проханням надсилати інформацію про загиблих в'язнів. На адресу М. Куделі прийшли сотні листів із описаними долями, тоді вдалося встановити 900 прізвищ розстріляних.

За доносами у 1947 р. Микола Куделя знову потрапив у Луцьку тюрму, звідти — у Львівську пересильну. В експозиції знаходиться березневий випуск журналу «На чатах» за 1947 р., у якому вміщена стаття, прсвячена 133-й річниці від дня народження Тараса Шевченка, підписана літерами М. К. (Микола Куделя). З 1948 р., перебуваючи у Львівській пересильній тюрмі, шевченкознавець знайомиться зі студентами із забороненої організації «Юнак» — ці зв'язки ілюструє оригінал газети «Воля в'язня», що видавалася нелегально і поширювалась серед в'язнів. Микола Павлович писав олівцем через кальку друкованими літерами текст, оформлення та карикатури взяв на себе художник Харченко, редагувала тексти Ольга Наконечна (Ольга Степанівна) — член УПА. Гаслом на першій сторінці кожного номера були Шевченкові слова «Борітеся — поборете!». Наприкінці — «Львівська тюрма. Читайте — передавайте — обережно!»

Подальша доля, як і доля багатьох волинян — товарні вагони та етап на Колиму. У таборі «Галимій» Омсукчанського району Микола Куделя потрапив у бригаду «блатників». За таких умов на політичного в'язня чекала неминуча розправа: «Сюда попадешь — возврата нету» — гласила відома пісня. Та навіть за нелюдських умов вижити допоміг Т. Шевченко, віршами якого молився. Серед експонатів, які відображають період неволі, є записні книжки. В одній із них поміщені пісні українських в'язнів. Зберігається також рукопис книги спогадів Миколи Куделі «Пекло Колими».

Наступна вітрина «Шевченківської світлиці Миколи Куделі» відображає життя видатного волинянина після повернення із заслання. У 1956 р., повернувшись з Коли-

ми, аж до останніх своїх днів він збирав Шевченкіану: колекцію «Кобзарів» та речей, присвячених життю та творчості Т. Г. Шевченка. У 70—80-х рр. XX ст. Микола Павлович мандрував з друзями та однодумцями Олексою Ошуркевичем, Володимиром Ткачуком, Юлієм Головацьким історичними місцями України, відвідував батьківщину поета. Результатом подорожей були не лише придбані експонати для власної колекції, а й подальше спілкування з працівниками місцевих музеїв. Музею «Кобзаря», що у Черкасах, Микола Павлович надсилав власноруч зібрані книги, багато видань реставрував. У цей час республіканський тижневик «Друг читача» запровадив рубрику «Книголюб — книголюбу», у якій читачі оголошували про пошуки книг. Так шевченкознавець познайомився з багатьма колекціонерами: Михайлом Гачинським, Ярославом Гомзою, Сергієм Пасюком, Петром Прокопівим, Антоном Бурлачуком.

Свої враження від подорожей, нових знайомств, подій у державі волинянин записував у щоденники, яких налічується 84, і які ніде раніше не публікувались. У зошиті № 3 за 1991 р. запис: «24.08.1991 р. Субота. Верховна Рада у Києві проголосила Незалежну Самостійну Державу — Україну. Грядуть події, сльози радості, обійми з найближчими. Слава Богу на висоті, а людям на землі. Може на цей раз поблагословить Господь волю України! Радію, плачу, ридаю, не знаю куди йти і що робити. Я дожив, я переміг! Плачу вперше у житті. Все життя, все було не даремно». Незабаром у житті Миколи Павловича сталася ще одна важлива подія — 1993 р. Волинська обласна прокуратура офіційно його реабілітувала.

У 1990-х рр. Микола Куделя став ініціатором спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченка в рідному селі Буяні. Згодом, залучившись підтримкою відомих волинських краєзнавців О. Ошуркевича, Г. Гуртового та Г. Бондаренка, у сільському будинку культури він створив кімнату-музей.

У світлиці знайшли своє місце і нагороди Миколи Павловича. У 1994 р. він став лауреатом премії «Одержимість» Волинського обласного відділення Українського фонду культури. 1997 р. Микола Куделя нагороджений відзнакою Всеукраїнського фонду Тараса Шевченка. Вшанувало відомого волинянина Всеукраїнське братство Андрія Первозванного та Патріарх Київський і всієї Руси-України Святійший Філарет, вручивши медаль до 2000-ліття Різдва Христового «За церковні заслуги» та орден Святого Архистратига Михаїла. У 1995 р. рішенням виконавчого комітету обласної ради було засновано обласну премію імені Миколи Куделі. Кожного року лауреатами цієї премії стають відомі волиняни, зокрема: Григорій Гуртовий, Олекса Ошуркевич, Борис Ревенко, Олександра Кондратович, Анатолій Силюк, Наталія Пушкар та ін.

До останнього кроку, до останнього свого подиху Микола Павлович своїми книгами-спогадами, статтями, виступами у засобах масової інформації, у навчальних закладах перед молоддю на прикладі власного життя допомагав зрозуміти нашу складну історію. 29 червня 2004 р. легендарний волинянин відійшов у Вічність.

У центрі експозиції — перлина колекції — унікальне зібрання «Кобзарів» Тараса Шевченка, яке налічує 168 екземплярів різних місць та часу видання. У кожної книги, як і в людини, є своя доля. Найстаріший примірник — 1860 р. видання. Третій «Кобзар», придбаний Миколою Куделею в Омську, готувався до видання ще за життя поета, та його смерть перешкодила цьому. Видав книгу на власні кошти один із друзів Т. Шевченка. Не менш цікавим є виданий Санкт-Петербурзькою друкарнею Яковенка у 1911 р. двотомний «Кобзар» за редакцією Доманицького з життєписом, портретом поета і 53 малюнками Ткаченка і Дудіна. Цінним експонатом є також санкт-петербурзьке видання 1917 р., яким захоплювався Микола Куделя у юнацькі роки. Цікавим виданням є «Кобзар», перекладений російською мовою І. А. Бєлоусовим, виданий у Москві 1919 р. «Кобзар» 1934 р. видання Українського Наукового Інституту (Варшава—Львів), від 16 томів якого збереглося чотири. Найтрагічніша доля у книги, яку носив у нагрудній кишені однодумець М. Куделі, вояк УПА Степан Сверіпа. Ворожа куля влучила спочатку у книгу, а потім і у саме серце хлопця. Розстріляного «Кобзаря» до колекції передала мати Степана. «Кобзар» харківського видання 1930 р., що друкувався за ухвалою Президії Інституту Тараса Шевченка, автором передмови виступив Андрій Річицький. Ще один примірник книги свого часу подарував Микола Ворон — бібліотекар української бібліотеки та архіву Святого Володимира в канадському місті Калгарі. Перший власник цієї книги, уродженець Кам'янця-Подільського, у роки сталінських репресій і голодомору закопав її у землю, а у війну, коли гітлерівці вивозили його на примусові роботи до Німеччини, забрав із собою. Після війни, вже в таборі переміщених осіб, цей «Кобзар» потрапив до Миколи Ворона, а через півстоліття емігрант, дізнавшись про унікальну книгозбірню М. Куделі, надіслав його на Волинь. Привертає увагу «захалявне» (як любив називати великий поет) репринтне видання 1963 р. Особливе місце у колекції займають видання «Кобзаря» Комітету українців у Канаді 1986 р. з поясненнями і примітками Василя Сімовича, подаровані Миколі Куделі друзями з діаспори. На одній із полиць представлені книги Т. Г. Шевченка, перекладені на різні мови світу.

Ще одну збірку колекції становлять окремі твори Т. Шевченка, видані у різні роки. Зокрема, в експозиції представлені твори Т. Шевченка, надруковані у літературно-

художньому та науковому журналі «Пробуждение» (Санкт-Петербург, 1911 р.), «Політичні поеми» (Коломия, 1925 р.), «Музика» (переклад М. Міхновського, Київ—Ляйпціг), «Повісті» (під редакцією Б. Лепкого, Берлін, 1922 р.), невеличке зібрання із серії «Ілюстрована Шевченківська Бібліотека» (1920 р.).

У книгозбірні Миколи Куделі нараховується майже 700 видань на шевченківську тематику. Значну частину становлять книги, що відображають основні моменти життя та творчості Тараса Шевченка. В експозиції представлені твори «Тарас Шевченко: його життя й твори» проф. Д. Дорошенка (Відень, 1942 р.), «Про життя й твори Тараса Шевченка» (за редакцією Б. Лепкого, Київ—Ляйпціг, 1918 р.), «Прочани на могилі Т. Г. Шевченка (матеріали з книги відвідувачів могили за 1917—1921 рр.)» (Державне видавництво України, 1929 р.). Збірка «Т. Г. Шевченко в епістолярії» (Київ, 1966 р.) містить неопубліковані та маловідомі листи сучасників Т. Г. Шевченка, в яких згадується про життя і творчість поета, його оточення, викладена історія окремих рукописів і видань творів. Зацікавлення дослідників творчості Великого Кобзаря викликає доробок авторів XX ст., у якій висвітлена постать Т. Шевченка не тільки як поета, а й непересічного художника, мислителя. Окремі книги та альбоми містять автопортрети Т. Шевченка, портрети, художні твори на побутову тематику, історичні композиції, твори живопису, офорти «Живописная Украина».

Марки (понад 70 одиниць), поштові листівки, конверти, календарі, медальйони, колекція значків, все, що пов'язане з ім'ям Тараса Шевченка — представлено у другій кімнаті «Шевченківської світлиці Миколи Куделі». Тут є бібліотечний екслібрис «Шевченкіана Миколи Куделі», який експонувався на пересувній тематичній виставці «Шевченкіана в книжкових знаках» (Харків, 1986 р.). Деякі експонати представлені у тематичних буклетах. Другий екслібрис Шевченкіани Миколи Куделі (автор Петро Прокопів) зображений на форзаці буклету «Шевченкіана в екслібрисі. Каталог виставки» (Івано-Франківськ, 1989 р.). Такий же книжковий знак поміщений в альбомі «Шевченкіана в екслібрисі» (Дніпропетровськ, вид-во «Січ», 1993 р.). Окремий експозиційний ряд представляють путівники «Шляхами великого Кобзаря» різних років видання, починаючи з 1960-х і до сьогодні.

Помітне місце у колекції Миколи Куделі займає його епістолярна спадщина: багаторічне спілкування з дослідником творчості Т. Г. Шевченка академіком Євгеном Кирилюком, його монографії, фотографії з дарчими підписами; листування з відомими людьми Волині та України — Іриною Левчанівською, Григорієм Гуртовим, Олексою Ошуркевичем, Левком Лук'яненком, Іваном Драчем, Миколою Жулинським, яке сьо-

годні, нажаль, не є науково дослідженим, потребує подальшого детального вивчення та аналізу. Епістолярна спадщина нараховує понад 900 листів однодумців, колекціонерів, друзів із багатьох куточків світу.

На сучасному етапі науковцями Волинського краєзнавчого музею досліджуються щоденники та рукописи Миколи Куделі. Зокрема, у щоденниках зафіксовані важливі історичні факти з історії Волині, спогади, етнографічні замальовки з життя волинян, цікаві моменти з особистої біографії.

Меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» за своїм художнім оформленням та експонатами передає не лише внутрішній вигляд буянівської хати-світлиці, але й її духовний зміст. Саме тут кожен бажаючий має змогу поринути у глибинний світ Шевченківського слова, скористатись критичною, довідковою та біографічною літературою, бібліотекою української класики, лірики. Справжньою окрасою світлиці є портрети, що відтворюють атмосферу будинку в рідному селі. Збереглися ікони, з якими брали шлюб Микола та Мотря у 1936 р. у храмі Пречистої Святої Богородиці села Буяні.

Влучно про Кобзареву світлицю сказав сам Микола Куделя у своєму останньому щоденнику: «Девіз — читайте «Кобзаря», там найглибші скарби українського народу — був і є для мене найвищим законом і совістю. Шевченко був моїм дороговказом, учителем і спасителем на всіх перехрестях довгого і многотрудного життя. І коли повернувся з колимського пекла, де і там «Кобзар» дивним чином врятував життя від загибелі, то почав збирати Шевченкіану. Хоча я тоді сам вповна не знав сили й могутності геніального світоча українського слова. Я повсякчас у важкий період геноциду та русифікації України заходив у кімнату зібраних мною «Кобзарів», сам до себе мовив: «Шевченків куточку, я завжди з тобою, тут спочиваю серцем і душею!» Чи міг я думати-гадати, що мій цей, здавалося б, нікому не помітний Шевченків куточок стане відомим по всій Україні й далеко поза її межами як світлиця-музей «Кобзаря», котрий відвідують учні, студенти зі шкіл та вузів області».

Нині «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» налічує понад 8 тисяч експонатів, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка. Матеріали проходять науковий опис через фонди Волинського краєзнавчого музею і стають невід'ємною частиною колекції музейних скарбів. Проводиться ряд культурно-освітніх заходів, присвячених легендарному волинянину та великому Кобзареві. Колекція Шевченкіани постійно поповнюється дирекцією та працівниками музею, дослідниками, вдячними відвідувачами.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

ШЕВЧЕНКІАНА ПРИДНІПРОВ'Я

(О. Аліванцев, І. Кочергін, М. Чабан)

У першій половині 40-х років XIX ст. Т. Г. Шевченко був вже відомий і як художник, і як поет. Його «Кобзар» читали й перечитували, заучували на пам'ять й переписували у Києві, Харкові, Полтаві та інших містах і селах по обидва боки Дніпра. Слово поета відгукувалось на Україні в тисячах сердець. Живучи на чужині, Т. Г. Шевченко мріяв про повернення. Перед його духовним зором стояла рідна Україна в усій її пронизливо тужливій красі, в усій величі героїчного минулого її волелюбного народу. 25 січня 1843 року в листі до Г. С. Тарновського Шевченко писав: «...згадую нашу Україну. Ох, якби-то мені можна було приїхати до солов'я, весело б було».

У 1843 році, після закінчення Академії мистецтв, мрія Шевченка здійснюється. У травні він виїхав в Україну, де не був протягом чотирнадцяти довгих років. Тарас Шевченко перебуває тут до лютого 1844 року, мандрує по містах і селах Полтавщини, Катеринославщини, Чернігівщини, Київщини. Поет відвідує рідних, спостерігає життя народу, бачить його страждання.

Подорожуючи, Т. Г. Шевченко виконує багато малюнків. Під впливом побаченого і пережитого в нього виникає задум створити серію офортів «Мальовнича Україна», де він хоче показати минуле й сучасне свого народу, його життя та побут, красу рід-

ного краю, його архітектуру та історичні пам'ятки — Україну: «...і краєвидами гарною, й історією славною, і побутом цікаву й навдивовижну». Шевченко пише: «...Я рисую теперь Україну... Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то красою прикметні; вдруге, як теперішній народ живе, втретє, як він колись жив і що виробляв». «Мальовнича Україна» повинна була стати періодичним художнім виданням, своєрідною художньою енциклопедією України. За задумом митця, вона мала виходити окремими випусками по три офорти чотири рази на рік. Однак Шевченкові, з причин, не тільки від нього залежних, не вдалося повністю здійснити цей задум. Друком вийшли лише два випуски. Серія стала видатним явищем в історії українського мистецтва.

Перебування Т. Г. Шевченка на Катеринославщині припадає на кінець серпня і, головним чином, на першу половину вересня 1843 року. Сьогодні не можна однозначно відповісти на питання, яким маршрутом мандрував поет на Дніпрові пороги, але відомо, що найкоротший із тодішніх поштових шляхів з Лубен через Хорол — Кременчук — Верхньодніпровськ — Катеринослав — Олександрівськ — Нікополь. Імовірно, біля Кременчука по наплавному мосту поет переїхав на правий берег Дніпра й опинився на землях Катеринославщини. «Прикметний шлях цей тим, що простягшись на цілих триста верств, починаючи от Ромна і до Кременчука, він не проходить ні через одне місто чи містечко, ні через село, ні навіть через хутір. Пролягає собі серед чистого, рівного, зеленого поля. Тільки де-не-де стоять корчми з великими стодолами та глибокими криницями...» — писав Шевченко про ці місця у повісті «Наймичка».

У дуже безрадісний для краю час проїжджав тут поет. Народ бідував тут, як і по всій Україні. 24 липня 1843 року катеринославський цивільний губернатор повідомляв: «Олександрівського повіту поміщика штаб-ротмістра Василя Горлянського села Недешевого селянка Варвара Сердечна після тілесного покарання, завданного їй 30 червня цього року, того ж числа померла... чоловік же померлої від подібного покарання перебуває в хворобливому стані». Явно намагаючись вигородити звірюку поміщика, губернатор додає: «...в колі дворянства Горлянський вважався найблагороднішим дворянином і кращим сім'янином».

У звіті про стан губернії за 1843 рік читаємо: «У Катеринославському, Новомосковському, Ростовському та Олександрівському повітах у весняний та осінній час були виявлені хвороби — цинга, пронос, скорбутна лихоманка і гнила гарячка. Від них захворіло 1822 чоловіка, померло 596. Більша частина померлих від гнилої гарячки, цинги та лихоманки було в Олександрівському повіті серед переселенців,

переведених з Чернігівської та Полтавської губерній, котрі, не встигнувши міцно оселитися, повинні були мешкати у вогких недобудованих хатах...»

Таку Катеринославщину побачив Шевченко під час своєї подорожі. Такою постала вона перед його очима і серцем, що вмивалося кров'ю і сльозами, спостерігаючи страждання народу України. Пізніше у вірші «Сестрі» Шевченко писав про села, розташовані на берегах Дніпра:

Минаючи убогі села,
Понаддніпрянські невеселі...

Але ж на Придніпров'ї Т. Г. Шевченка полонили красою чудові краєвиди в понизов'ї річки Орелі, де поміж численних скіфських та половецьких могил, на вершинах яких красувались кам'яні баби, розкинулися невеликі старовинні села, заквітчані садочками. Ті села ще зберігали помітні сліди земляних укріплень XVIII століття.

Про цю місцевість поет згадує у повісті «Наймичка»: «...І непоштовим шляхом прямували чумаки через Орель на Старі Санжари». А в поемі «Іржавець» згадується про будівництво оборонної лінії на річці Орелі. Від надто виснажливої праці, голоду та хвороб тут на віки-вічні залишились тисячі козаків і селян. Шевченко писав про них:

Як діточки на Орелі
Лінію копали,
І як у тій Фінляндії,
В снігу пропадали.

Під час подорожі поет не розлучався зі своїм альбомом, зробив десятки малюнків, але збереглися лише декілька: «На Орелі», «На Орелі (село)», «Краєвид з кам'яними бабами». Є припущення, що на всіх трьох орельских малюнках Т. Г. Шевченка зображено одне й те ж місце на карті Придніпров'я: з різних точок зображено пейзаж біля села Турово (нині Царичанський район Дніпропетровської області), але деякі дослідники припускають, що ці малюнки могли бути виконані й на Полтавщині.

Художник точно передав вигони річки й особливості місцевості на цих невеликих, зроблених буквально «з коліна» малюнках. Більш того, на кожному з них ми бачимо зображення славетної гори Гілеї. Гілея вразила уяву художника і мала особливе значення у цих малюнках.

Чи був поет у Катеринославі? Це нам невідомо. Найчастіше вчені-шевченкознавці пишуть у дослідженнях, — ...імовірно. Але дослідник творчості Шевченка Петро Жур у книжці «Літо перше» стверджує: «Прямуючи до Дніпрових порогів, на Хортицю,

Тарас Шевченко неминуче повинен був проїхати через Верхньодніпровськ у Катеринослав: так пролягала поштова дорога, а в подорожній для проїжджих було вказано, які головні станції минати і скільки платити прогонів».

Яким же був Катеринослав у ті роки? Містом, в якому мешкало близько десяти тисяч чоловік і нараховувалось усього півсотні кам'яних будинків та до півтори тисячі звичайних хат-мазанок. У катеринославської гімназії вчителем малювання, креслення та краснопису з 1840 року служив співучень Шевченка по Академії мистецтв Іван Іванович Городницький. Є припущення, що поет міг зустрітися зі своїм товаришем, проїжджаючи через Катеринослав.

Мабуть з Катеринослава шевченківська подорож пролягла далі на південь. Шлях вів через Старі Кодаки, де поет міг оглянути історичні місця, зокрема рештки фортеці Кодак, котру неодноразово здобували повстанські козацько-селянські загони і війська Богдана Хмельницького. Згадується ця місцевість у шевченківській п'єсі «Назар Стодоля». Герой твору каже: «Знаєш, як приїдемо ми у Кодак... Се запорозький город. От як приїдемо, мерщій у церкву, повінчаємось. Тоді і сам гетьман нас не розлучить».

У першій половині вересня 1843 року Шевченко об'їхав місця, пов'язані з історією Запорізької Січі, побував на Хортиці, в Нікополі, в селі Покровському.

Шевченко чудово знав Запорожжя й інші історичні місця, тісно пов'язані з історією землі української. Усі ці місця були овіяні думами і піснями про славу і волю. Ще в ранніх поетичних творах він оспівував Запорозьку Січ. Варто назвати хоча б такі твори, як «Тарасова ніч» (1838), «Перебендя», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Гайдамаки» (1841), «Гамалія» (1842).

26 листопада 1844 року Шевченко писав своєму товаришу, українському письменнику Я. Кухаренку: «Був я уторік на Україні — був у Межигорського спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну...»

Безумовно, побував Шевченко і біля Дніпровських порогів: Ненаситецького, Вовнизького та інших. Бачив їх грізну красу, слухав їх могутній рев.

Перебування Шевченка на Придніпров'ї підтверджує також біограф поета А. Каниський: «З Яготина він направився на Дніпровські пороги». Про це збереглися і спогади столітнього мешканця села Микільського-на-Дніпрі Власа Сербиченка: «Біля Ненаситецького порога мене наздогнав якийсь чоловік, невисокий на зріст, з торбиною через плече, невеличкою ношею в руці. Це був Шевченко, стомлений далекою дорогою. Розговорилися. Шевченко сповістив, що йде до порога».

З Хортиці поет, як гадають дослідники, поїхав до села Покровського. «Тут карта поштових сполучень того часу підказує єдино можливий маршрут подорожі: сороковерстовий маршрут від Олександрівська до Концерополя, а звідти сімдесяти чотиривер-стовий до Нікополя на поштових конях», — пише дослідник творчості Шевченка П. Жур.

Цілком можливо, що по дорозі поет відвідав і місця Старої Січі біля села Капулівки, де знайшов останній свій спочинок славетний козак Іван Сірко. Над його могилою височив звичайний кам'яний хрест, на якому було відбито: «Року божьєго 1680-го, 4 мая переставився раб божій Іван Сірко атаман кошевой Войска Запорожского».

Не могла не зацікавити Т. Г. Шевченка і старовинна козацька реліквія — запорозька ікона Покрови Богородиці в церкві Нікополя. На липовій дошці були зображені Богородиця, Микола-чудотворець, архістратиг Михайло, а нижче — запорожці в повному озброєнні.

У селі Покровському поет міг побачити могили з кам'яними хрестами, «уступ» — причал запорозьких човнів — чайок, які збереглися й до нашого часу.

Шлях Шевченка по придніпровським степам відтворився у його поезіях «Розрита могила», «Іржавець», «Сліпий» та інших.

Козацьке селище Покровське, було останнім, куди завітав поет. З Покровського Шевченко вирушає у зворотню дорогу до Кирилівки. Їхав він, мабуть, через Нікополь — Катеринослав — Кременчук — Чигирин — Черкаси — Звенігородку. У лютому 1844 року Тарас Шевченко повернувся до Петербурга.

Наш земляк Михайло Жученко, який згодом стане відомим поетом і науковцем Яром Славутичем, перед Другою світовою війною, студентом, подорожував рідною землею. Наслідком цього стала книжка нарисів «Місцями запорозькими», яка витримала кілька видань у Канаді і в Україні. У нарисі «На Хортиці» він описує зустріч зі старим дідом-чабаном, який здавна тут пас вівці, а на той час улаштувався сторожувати при будинкові відпочинку.

Від нього Яр Славутич і записав народний переказ про перебування Тараса Шевченка між дніпровських лоцманів. З ними, мовляв, Кобзар на дубі перетинав Дніпрові пороги і найгрізніший з поміж них — Ненаситець. До дніпропетровського збірника 1939 року «Пам'яті Шевченка» потрапили й інші свідчення живих на той час старожилів.

«Реве та стогне Дніпр широкий...» Неофіційний гімн українців, при словах якого ми схоплювалися зі стільців у часи нашої бездержавності. А де міг ревіти Дніпро? Звичайно, на порогах, які були в межах сучасної Дніпропетровщини. Євдокія Чабан з села Майорки на Дніпрі розповідала, що на негоду Ненаситець-поріг так ревів, що

у дворі годі було почути чужий голос, треба було Ревучого перекрикувати. А до порога, було понад сім кілометрів... Відтак згадаймо рядок з Шевченкового «Заповіту», де він просить поховати себе там, де «Було видно, було чути, як реве ревучий». Дарма, що в усіх виданнях «Кобзаря» слово «Ревучий» друкується з малої літери. Ми то знаємо, що мова про Ненаситець, Дід-поріг, Ревучий...

На це звернула увагу Л. Ленда — вчителька з Василівки на Дніпрі, село в Синельниківському районі нашої області. Як згадує краєзнавець М.Чабан, коли років зо п'ять тому ми з нею піднялися на василівський курган на лівому березі Дніпра, навпроти Микільського і вона процитувала це місце з «Заповіту», я був у захваті: все у заповіті лягало на місцевий краєвид: і лани широкополі, і Дніпро, і кручі. А в часи Шевченка ще й було видно, було чути як реве Ревучий. У жовтні 1932 року Ревучий разом з іншими порогами покрився піднятими водами Дніпра.

Шевченків шлях на Придніпров'я привертав увагу багатьох дослідників. Докладно вивчав його покійний Петро Жур. А з дослідників нашої області про це писали Павло Богуш, Анатолій Фоменко та інші.

Шість років під наглядом поліції прожив у Катеринославі О. Кониський, автор «Молитви за Україну» на музику Миколи Лисенка, автор першої ґрунтовної біографії «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя». Адвокат Кониський, напевне, вже тоді виношував свій проект, бо ж, як і Шевченко, співробітничав з першим українським часописом «Основа», включився у розпочату Кулішем і Шевченком справу видання підручників для народу рідною мовою. Як і Шевченко, не уник заслання.

23 лютого 1906 року в Катеринославі вийшла перша українська газета «Запоріжжє» (відповідальний редактор професор Д. Яворницький, а видавець В. Хрінников). Скоріш за все ще одним редактором видання міг бути адвокат М. Міхновський. Перший номер цього видання виявився і останнім: «Запоріжжє» закрито царською владою за публікацію вірша Тараса Шевченка «Розрита могила».

Чи не першою у Катеринославі регулярно звертається в своїй публіцистиці до Шевченкової творчості Л. Жигмайло — Любов Євгенівна Біднова (1882 р. — після 1934 р.). У першому в Катеринославі українському часописі «Добра порада» (№ 2, 1906) вона друкувала розвідку «Кріпацтво в творах Т. Г. Шевченка». Кобзарева творчість постійно наснажувала дослідницю, яка видрукувала статті «Отношение потомства к памяти Шевченка» («Исторический вестник», 1911, № 11), «Діти в поезії Шевченка» («Живе слово», видання Катеринославського товариства «Просвіта», 1918, № 1), «Зрадники в поезії Шевченка» («Український пролетар», Катеринослав, 1920) тощо.

Січеславський просвітянський часопис «Дніпрові хвилі» (1910—1913) постійно друкував статті шевченківської тематики, в чому була велика заслуга його фактичного редактора видатного українського історика і міністра гетьманського уряду Дмитра Дорошенка. Завдяки йому сто років тому, 1914-го здійснено і ювілейне видання творів Шевченка. Для провінційного Катеринослава це стало великим здобутком.

Після Лютневої революції 1917 р. Шевченкове слово скидає кайдани, виходить на вулиці, приходить до школи. Досить відкрити щоденники Анатолія Стародубова 1918—1929 рр., щоб побачити розмах шевченківських свят 1920-го і початку голодних двадцятих: «Вот уже 9 марта (н. с.) празднуют Шевченко. На Проспекте развесили портреты, а на Соборной площади построили арки». (Стародубов А. Ф. Записки очевидца (Дневник в 2-х книгах). Кн. I. — Днепропетровск, 2001. — С. 59.)

У 1920—1930-х рр. чимало населених пунктів Дніпропетровщини дістало шевченківські назви, про що пишуть упорядники книги «Топонімія Дніпропетровщини» (2006) М. Богомаз і В. Мороз. Одне з таких сіл — у Нікопольському районі, на березі річки Базавлук. Сіл Шевченкових, Шевченківських — на карті області близько двох десятків, у Магдалинівському, Синельниківському, Апостолівському, Петропавлівському, Криворізькому, Дніпропетровському районах. А є ще Тарасо-Григорівка. Тарасо-Шевченкове. Тарасо-Шевченківське... У Васильківському районі є ще й село Кобзар. Але воно, правда, походить від імені першопоселенця. Водночас існує інша проблема: «Топонімія Дніпропетровщини» не називає точних дат перейменувань шевченківських сіл. А це вкрай потрібно знати. Тож для краєзнавців-шевченкознавців і тут вдосталь ще роботи.

Широко відзначався в області шевченківський ювілей 1939 року. Видано літературно-історичний збірник «Пам'яті Шевченка». Там, зокрема, друкувалися поезії М. Жученка (Яра Славутича), Ф. Ісаєва, згодом репресованого Г. Кота та інших. Це було видання Дніпропетровського обласного Шевченківського комітету.

Широко відома ґрунтова розвідка професора із Дніпропетровська В. Ващенка — «Мова Тараса Шевченка» (1963). Він був учнем репресованого професора Петра Єфремова, той у свою чергу учився у Якова Шульгина, який дав гроші Михайлові Драгоманову на його закордонні українські видання.

Шевченківськими «Гайдамаками» починався театр одного актора «Крик» нині народного артиста України М. Мельника. Чверть віку спілкується він з глядачем. Унікальні збірки створили дніпропетровські колекціонери Шевченкіани А. Фоменко, О. Кузьменко, А. Яловий.

Місто до 2007 р. прикрашало три пам'ятники Кобзареві — на Монастирському острові, у селищі Шевченка над річкою Самарою та біля театру ім. Шевченка. Роботи наших земляків І. Зноби, його сина В. Зноби і народного художника України В. Небоженка.

25 пам'ятників Т. Г. Шевченку на Дніпропетровщині: погруддя в с. Олександрополі Солонянського району (1922 р.), у м. Дніпропетровську, Амур-Нижньодніпровському районі (1927 р.), у с. Гірки Синельниковського району (1948 р.), пам'ятник у м. Кривий Ріг (1954 р.), пам'ятник на о. Монастирський у Дніпропетровську (1959 р.), погруддя у м. Марганець (1960 р.), погруддя у с. Шевченкове Васильківського району (1961 р.), погруддя у с. Орджонікідзе Криворізького району (1961 р.), пам'ятник у с. Маломихайлівка Покровського району (1963 р.), погруддя у м. Підгородне Дніпропетровського району (1964 р.), погруддя у с. Кам'янка Апостолівського району (1964 р.), погруддя у с. Лихівка П'ятихатського району (1964 р.), погруддя у м. Новомосковськ (1965 р.), пам'ятник у смт Широке (1965 р.), погруддя в с. Шевченкове Нікопольського району (1967 р.), погруддя у с. Шевченко Дніпропетровського району (1967 р.), погруддя у с. Кочережки Павлоградського району (1967 р.), погруддя у с. Прядівка Царичанського району (1967 р.), погруддя у с. Рудька Царичанського району (1967 р.), погруддя у с. Покровське Нікопольського району (1971 р.), погруддя у с. Українка Межівського району (1979 р.), пам'ятник у м. Дніпропетровськ, Бабушкінський район (1992 р.), пам'ятник у м. Дніпродзержинськ (2000 р.), погруддя в смт. Царичанка (2001 р.), погруддя у м. Нікополь (2007 р.), пам'ятний знак на честь перебування Т. Г. Шевченка на Нікопольщині у вересні 1843 р. м. Нікополі.

У 2008 р. вийшла у світ книга «Шевченкіана Придніпров'я», до якої увійшли статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю, присвячені Кобзареві. Презентували книгу у Нікополі і Покровському — селі, яке у вересні 1843 року було освячене відвідинами самого Кобзаря. У Капулівці і Покровському поет спілкувався зі старими січовиками та їхніми дітьми, хоч зараз це і нове Покровське (значна частина старого Покровського разом з Великим Лугом Козацьким опинилася під водами Каховського водосховища). Але ж це столиця Запорозької Січі — саме тут була стара січова церква, яку приїхав малювати молодий Шевченко.

Художник В. Хворост і його колеги створили екслібриси шевченківської тематики.

Бібліотекарі краєзнавчого відділу Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки збирають єдиний каталог публікацій шевченківської тематики, які стануть у нагоді усім, хто відчуває потребу у пломенистому слові Кобзаря.

Лауреати Національної премії ім. Тараса Шевченка, уродженці Дніпропетровщини: у 1962 р. премією відзначений Олесь Гончар, письменник; у 1972 р. — О. Гай, актор; В. Дальський, актор; М. Глущенко, живописець; у 1974 р. — П. Загребельний, письменник; А. Штогаренко, композитор; у 1975 р. — М. Голенко, бандуристка, співачка; у 1976 р. — О. Загребельний, співак; В. Пузирков, живописець; у 1977 р. — А. Баженов, скрипаль; у 1978 р. — А. Ареф'єв, художник; П. Варивода, диригент; К. Данькевич, композитор; А. Дальшин, співак; В. Кіосе, хоровий диригент; Н. Суржина, оперна співачка; М. Український, оперний співак; Н. Доценко, актриса; Г. Чернявський, живописець; В. Юдін, архітектор; у 1979 р. — М. Бут, живописець і графік, Г. Ватченко, директор Дніпропетровського історичного музею; В. Зуєв, архітектор; В. Коротков, архітектор; М. Овечкін, художник; В. Прокудо, історик, музейний працівник; В. Ривін, архітектор; у 1980 р. — Ю. Івакін, літературознавець, письменник; у 1983 р. — А. Антонов, інженер-будівельник; М. Бутейко, організатор сільськогосподарського виробництва; М. Луценко, архітектор; О. Молівєров, інженер-архітектор; А. Підвезко, архітектор; Г. Ратушний, інженер-будівельник; В. Стрельцов, вчений агроном-економіст; А. Пазенко, актор; у 1985 р. — Є. Прудкін, співак; В. Фащенко, критик, літературознавець; у 1992 р. — Г. Синиця, живописець; у 1996 р. — В. Зноба, скульптор; у 1998 р. — М. Литовченко, художниця декоративно-монументального мистецтва; у 1999 р. — І. Щербаков, композитор; у 2000 р. — М. Тимченко, майстер народного декоративного розпису; у 2006 р. — Г. Гусейнов, письменник, журналіст; у 2007 р. — М. Мельник, актор.

Ім'я Кобзаря увічнено у мистецьких творах, назвах вулиць, закладів культури, освітніх установ. У 1886 р. поет, етнограф Іван Манжура присвятив Тарасові Шевченкові вірш «26 лютого. 1861—1886» та статтю «XXV годовщина смерти Т. Г. Шевченка», 1897 р. — історик Д. І. Яворницький присвятив Т. Г. Шевченко вірш «Поклик до Тараса Шевченка», 1904 р. — художник з Мануйлівки Василь Корнієнко виконав портрет Т. Г. Шевченка, 1908 р. — Д. І. Яворницький прочитав лекцію «До біографії Т. Г. Шевченка», 1909 р. — у Катеринославі (нині Дніпропетровськ) за підтримки В. М. Хрінникова опубліковано працю Д. І. Яворницького «Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка», 1911 р. — катеринославська «Просвіта» влаштувала в Катеринославі шевченківські дні пам'яті на честь 50-х роковин Т. Г. Шевченка; драматичний гурток «Просвіти» в Мануйлівці (поселення, нині в межах Дніпропетровська) за участі української артистки Н. Дорошенко поставив п'єси по творам Т. Г. Шевченка: «Наймичка» та «Зимовий вечір»; Катеринославська вчена архівна комісія провела урочисте засідання в пам'ять про Т. Г. Шевченко в будинку комерційного училища; в Катеринославському

науковому товаристві прочитано дві доповіді: В. Біднов «Про ставлення українського громадянства до пам'яті свого великого поета» та Г. Черняхівського «Про мотиви поезії Т. Г. Шевченка. 1912 р. — в залі комерційного зібрання відбувся концерт, присвячений Т. Г. Шевченко; в «Літопису Катеринославської вченої архівної комісії» вийшла друком велика стаття Д. І. Яворницького «Запорожці в поезії Т. Г. Шевченка», 1913 р. — шевченківське свято в с. Перещепине (нині в Новомосковському районі); зусиллями катеринославської «Просвіти» відкрито бібліотеку-читальню на вул. Козачий (нині Комсомольська) в Катеринославі, 1914 р. — в Катеринославі вийшов друком «Повний збірник творів Т. Г. Шевченка» під редакцією Дмитра Дорошенка; катеринославська «Просвіта» влаштувала шевченківське свято на честь 100-річчя від дня народження поета, 1918 р. — в Українській гімназії у Катеринославі засновано стипендію ім. Т. Г. Шевченка; у Катеринославі створено Державний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, 1920 р. — у Катеринославі вшановано пам'ять великого поета, 1939 р. — в Дніпропетровську вийшла книга «Пам'яті Шевченка», 1944 р. — у Дніпропетровську відбувся вечір, присвячений Т. Г. Шевченку, 1949 р. — криворізький театр «Кривбас» (нині Криворізький міський театр драми та музичної комедії) отримав ім'я Т. Г. Шевченка, 1965 р. — відкриття кінотеатру ім. Т. Г. Шевченка у Підгородному.

У 1989 р. відбулась виставка дніпропетровських художників, присвячена 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. У березні 2012 р. в музеї «Літературне Придніпров'я» працювала виставка «Шевченкіана Анатолія Фоменка».

«Шевченківські читання» які проводить Центр культури ім. Олеся Гончара Національного гірничого університету став щорічним науковим форумом у регіоні; а також «Шевченківські читання» — традиційна конференція, яку проводить кафедра української літератури факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету.

Шевченкіана Придніпров'я увібрала багаті традиції і гідно несе високе духовне слово українського генія та пам'ять про свого пророка.

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

З ДУМОЮ ПРО КОБЗАРЯ

(С. Ігруніна, Г. Мокрицький, О. Тарабукін)

Щодо перебування Т. Г. Шевченка на Житомирщині серед науковців і краєзнавців існують протилежні думки. Одні вважають, що він побував у багатьох населених пунктах краю, збирав матеріали про місцеві старожитності, легенди, пісні, робив малюнки пам'яток історії та архітектури. Інші небезпідставно вважають, що перебування славетного Кобзаря обмежилося відвідуванням лише декількох пунктів краю, серед яких найбільш достовірним є Житомир. З Кам'янця-Подільського до Почаєва, на думку волинських дослідників М. Дубіни, І. Дуди, Б. Мельниченка та П. Кралюка, Т. Г. Шевченко добирався коротшим шляхом через Ярмолинці—Проскурів (Хмельницький) — Староконстянтинів та Ізяслав. А в Житомир він заїхав вже тоді, коли повертався до Києва. У літературі декілька населених пунктів Житомирщини безпосередньо пов'язують з перебуванням Т. Г. Шевченка. Маршрут його подорожі нашим краєм, як вважає більшість, пройшов через Бердичів, Кодню, Житомир, Гульск і Новоград-Волинський. А Я. Галайчук, вважає, що під час повернення поета до Киева, він навіть відвідав містечко Брусилів. Якщо до перших двох та останніх пунктів питання перебування поета дискутується, то для Житомира факт відвідин Т. Г. Шевченка є доведеним.

Як свідчать документи, після завершення навчання у Петербурзькій академії мистецтв Т. Г. Шевченко з 10 грудня 1845 р., на правах члена-співробітника починає працювати у складі Київської археографічної комісії. Саме за її завданням здійснював у різних місцевостях України огляд старожитностей, робив їх замальовки, збирав легенди і перекази, приймав участь в археологічних розкопках. 21 вересня отримав від комісії доручення з програмою етнографічних і художніх робіт, яке підписав особисто генерал-губернатор Д. Г. Бібіков. Крім цього Т. Г. Шевченку видали чотири пакети для вручення губернаторам та архієпископам подільському і волинському, в яких генерал-губернатор Д. Г. Бібіков звертався з проханням сприяти співробітнику комісії у виконанні даного йому доручення.

Діяльність Т. Г. Шевченка у складі Київської археографічної комісії та його роботи на теренах Житомирщини, перебування поета і художника в окремих населених пунктах краю, висвітлювалися у працях київських і житомирських дослідників.

Свою подорож Т. Г. Шевченко у якості співробітника Комісії розпочав 3 жовтня 1846 р. з Кам'янця-Подільського. Його шлях до губернського міста Житомира пролягав через повітове містечко Бердичів. Деякі сторінки з його минулого пов'язані з історією українського козацтва, яким активно цікавився молодий художник. Однак достовірних документальних підтверджень про його перебування у Бердичеві поки що не знайдено. Про ймовірність його відвідин лише побіжно свідчать згадки містечка в поемі «Чернець» та повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали».

Вважають, що Т. Г. Шевченко на шляху до Житомира, після Бердичева, відвідав й містечко Кодню, де замальовував могили страчених тут у 1768 р. гайдамаків. Однак документальних підтверджень цьому також немає. Жодного документа, в якому б згадувалася Кодня поки що не знайдено.

До Житомира Т. Г. Шевченко прибуває 5 жовтня 1846 р. Тут він мав передати спеціальні пакети підписані особисто Бібіковим 21 вересня 1846-го за № 7249 — волинському цивільному губернатору та за № 7251 — волинському архієпископу. Житомирським краєзнавцям вдалося відшукати в Державному архіві Житомирської області «Журнал засідань Волинської духовної консисторії», який документально підтверджує те, як відреагували офіційні особи на розпорядження генерал-губернатора. У Житомирі Т. Г. Шевченко пробув недовго. З його перебуванням у місті пов'язані будівлі колишнього архієрейського подвір'я (вул. В. Бердичівська) та будинок губернатора по вул. Київській (нині кінотеатр «Україна»).

На другий день, а саме 7 жовтня 1846 р. поет відбув з Житомира і виїхав в напрямку до Почаєва. Його шлях, як вважають, пролягав через м. Новоград-Волинський. Чи оглядав місцеві старожитності поет, невідомо. Жодних записів Т. Г. Шевченка з цього приводу також не залишилося.

Припускають, що поет також побував в с. Гульск, розташованого на живописних берегах р. Случ. Про це, як стверджують окремі дослідники, свідчить опис місцевості наведений у повісті «Варнак», в якому здебільшого вбачають згадане село.

Нажаль, зібрані Т. Г. Шевченком під час подорожі археологічні та етнографічні матеріали, а також зроблені ним особисто малюнки, замальовки і записи, до нашого часу не збереглися. На цей факт, зокрема, звернув увагу ще 119 років тому О. Левицький у статті, присвяченій подорожам Т. Г. Шевченка і надрукованій у часописі «Киевская старина». На думку Л.В. Баженова, вони були вилучені під час арешту у 1847 р., а згодом зникли в царських слідчих архівах. Їх і досі намагаються відшукати науковці.

Перебування Т. Г. Шевченка в нашому краї знайшло відображення лише в його творах: поемі «Чернець», повістях «Прогулка с удовольствием и не без морали» та «Варнак».

Шлях подорожі поета-художника, співробітника Київської археографічної комісії Т. Г. Шевченка, нашим краєм встановлюється за тогочасними картографічними матеріалами, де зображено кінно-поштові станції і шляхи сполучення між населеними пунктами. Він проходив, починаючи з півдня з першого пункту призначення, через наступні населенні пункти краю: Бердичів—Гришківці—Гальчинець (Гальчин)—Корчма Мочихвістки—Кодня—Вертикиївка—Городище—Скоморохи—Станишівка (пором)—Житомир—хутір Церковище—Соколова гора—Кам'янка—Вільськ—Корчма Щербинська—Пулини (Червоноармійськ)—Соколів—Несолонь—Новоград—Волинський.

Житомирська земля, на якій побував і описав її у своїх творах великий поет і художник Тарас Шевченко, пам'ятає, увіковічує і вшановує про нього пам'ять у назвах вулиць, закладів і підприємств, у пам'ятниках, меморіальних дошках, у проведенні шевченківських свят, виставок, наукових форумів, пам'яткознавчих заходів, різноманітних вечорів, акцій, а також через діяльність громадських організацій, учбових закладів, наукових і культурно-освітніх установ. Серед культурно-освітніх закладів Житомирщини важливе роль у розвитку Шевченкіани відіграв Житомирський обласний краєзнавчий музей. Упродовж багатьох десятиріч свого існування співробітники музею проводили заходи по комплектуванню наукових фондів, зокрема, збирали

предмети присвячені Великому Кобзареві. В результаті вдалося сформувати чималеньке зібрання з шевченківської тематики. Чільне місце серед них займають твори Т. Г. Шевченка, видані на початку XX століття, праці, що висвітлюють життя й літературну діяльність поета; матеріали про відзначення 100-ї річниці від дня народження генія українського народу. Тут і поезії Т. Шевченка видані у Львові 1900 р., поема «Наймичка», видана українською мовою у Санкт-Петербурзі 1904 р., а також повний збірник його творів під редакцією Д. Дорошенка, який побачив світ в Катеринославі 1914 р. Цікавим є біографічний нарис про життя і діяльність Т. Г. Шевченка, укладений В. І. Яковенком, виданий у Санкт-Петербурзі 1894 року. Варта уваги Житомирська газета «Известия Волынского губернского земства» за № 8, виданої 25 лютого 1914 р., примірник якої присвячено 100-річчю від дня народження поета.

Особливо цінними у зібранні музею є бюст Т. Г. Шевченка, вилитий у 1889 році з чавуну на залізоробній фабриці братів Дуриліних, що існувала у с. Дениші Житомирського повіту Волинської губернії (нині Житомирського району), а також фаянсова таріль із зображенням Т. Г. Шевченка, виготовлена на заводі товариства М. С. Кузнецова в Будах наприкінці XIX століття.

Зберігаються у фондах цікаві експонати з шевченківської тематики, як-от поштова листівка 1935 р. із зображенням пам'ятника Т. Г. Шевченку у м. Харкові, лляна скатертина з портретом поета, виготовлена у 1964-му на Житомирському льонокомбінаті та бюст славетного Кобзаря, виготовлений у 1990 р. відомим житомирським скульптором В. І. Фещенком.

Чималу колекцію музейного зібрання, присвячену шевченківським пам'ятним датам, складають вироби відомих в Україні підприємств — Баранівського, Городницького, Коростенського й Довбиського фарфорових заводів. Це переважно тарілі, чашки, вази та інші вироби, що вийшли з їх конвеєра з нагоди 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. У їх числі настінне блюдо з погрудним портретом поета, виготовлене на Баранівському фарфоровому заводі у 1963 р. Її автор працівник заводу, шанований художник М. Горбоконь. З Городницького фарфорового заводу походить серія виробів у вигляді погрудних зображень Т. Г. Шевченка. На окремих виробах наявні загальновідомі цитати з творів великого поета. Наприклад, на чаші цього заводу написано: «Наша дума, наша пісня не вмре не загине...». На блюдці та чашці з Баранівського фарфорового заводу наводяться мудрі настанови великого письменника «Свою Україну любіть, любіть її...», «Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь».

У колекції музею зберігається 49 робіт на шевченківську тематику, створені у другій половині XX ст. народними художниками та заслуженими діячами мистецтв України В. Ф. Задорожнім, О. П. Кисельовим, В. І. Касіяном, Н. Й. Лопуховою, Л. І. Черковим, О. Ф. Фещенко та В. С. Куткіним. Серед них слід відзначити твори, які втілюють образ поета і художника Тараса Шевченка, передають його життєвий і творчий шлях, переживання і роздуми про долю та майбутнє українського народу. Цікавими серед них є твори: «Кобзар», «На засланні», «Народ і слово Шевченка», «На могилі Великого Кобзаря», «Шляхами Тараса», «Думи мої, думи мої», «Неначе справді рай» та інші.

У центральному приміщені музею неодноразово проходили культурологічні заходи, в яких активну участь приймали відомі у краї та далеко за його межами мистецтвознавці, скульптори, художники, представляючи для широкого загалу свої здобутки. Зокрема, у 2009 р. в одному із залів художнього відділу відбулася виставка творів народного художника України, уродженця м. Житомира Володимира Сергійовича Куткіна (1926—2003). На виставці були представлені ліногравюри, присвячені Т. Г. Шевченку, серед яких «Єретик», «Думи мої, думи мої», «Неначе справді рай» та інші. Ці художні роботи були передані до музею його вдовою Оленою Кузьмівною Воєводіною у 2007 р. Вагомий внесок у Шевченкіану краю зробили професійні скульптори й архітектори, втілюючи образ Великого Кобзаря у численних пам'ятниках, пам'ятних знаках і меморіальних дошках. До цієї роботи у різний час долучилися скульптори Б. М. Карловський, А. Німенко, П. Криворуцький, Д. Н. Красняк, В. І. Фещенко, О. О. Коркушко, В. Рожик, В. Нечуйвітер, О. Вітрик, О. Костюк, А. Фуженко, П. В. Лантух, М. Н. Баланчук. Авторами чи співавторами скульптурних композицій виступали архітектори П. М. Бірюк, А. П. Черніченко О. Паньков, О. Коляда, О. А. Дубовик. Завдяки їх подвижницькій праці, на теренах Житомирщини упродовж 1960—2011 рр., на честь поета-художника і письменника Т. Г. Шевченка, у 25 населених пунктах краю, було встановлено і відкрито понад 20 пам'ятників.

Не осторонь цього процесу стояли народні майстри, які за велінням серця і власної ініціативи долучилися до заходів із вшанування і увіковічення пам'яті славетного Кобзаря. Варто відзначити діяльність самодіяльного каменяра М. Плахотного, який самотужки виготовив пам'ятники Т. Г. Шевченку, які згодом встановили в с. Великий Молодьків Новоград-Волинського району та в м. Овручі. В нелегкій справі майстра допомагали скульптор О. Костюк та П. Лавринович. Народним умільцем, уродженцем с. Криве Попільнянського району, С. Н. Дзюбою, власними силами було виготовлено

пам'ятник великому поету, який урочисто встановили у 1961 р. біля будівлі сільської загальноосвітньої школи.

Пам'ятники Т. Г. Шевченку на Житомирщині переважно встановлювалися з нагоди 150-ї, 175-ї та 190-ї річниці від дня народження поета (Потіївка, Радомишль, Коростишів), або до 100 та 147-річчя від дня його смерті (Бердичів, Коростень). Окремі пам'ятники встановлювалися на відзначення Дня Незалежності України. Один із перших пам'ятників, до цієї знаменної в історії України події, було відкрито у смт Черняхові. Останнім часом, з нагоди святкування Дня Незалежності України було відкрито пам'ятники в селищах Попільня Попільнянського та Мар'янівка Баранівського районів. У Брусилові пам'ятник Т. Г. Шевченку встановили з нагоди 900-річного ювілею селища. У містах Житомирі (1989) і Новограді-Волинському (1993) було відкрито меморіальні дошки, а в с. Гульськ Новоград-Волинського району — пам'ятний знак (1991) на честь перебування Т. Г. Шевченка на Житомирщині. У часи творення незалежної Української держави на теренах краю поступово відроджується і набирає силу суспільно-просвітницький рух, створюються і розпочинають активну діяльність шевченкознавчі товариства. Зокрема, у квітні 1989 р. у Житомирі було започатковано перший осередок Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. До його складу увійшли журналісти, письменники, художники, культосвітні працівники, педагоги і студенти. Головою ради Товариства обрано журналіста Святослава Васильчука. Серед завдань Товариства формування національної самосвідомості та історичної пам'яті, подолання національного нігілізму, надання державного статусу українській мові і запровадження її в усіх сферах суспільного життя. На його базі у 1990 р. було створене обласне Товариство української мови. На різних етапах його очолювали вчителька середньої школи № 36 Любов Ярмолюк, викладач педінституту Ванда Чайківська, упродовж 1993—1999 рр. — журналіст, письменник, видавець Анатолій Журавський, а з 2000 р. і донині журналіст Святослав Васильчук. У складі товариства викладачі вищих навчальних закладів Житомира, вчителі, журналісти, лікарі, службовці, культурно-мистецькі діячі. Діє гурт «Молода Просвіта». Спільними зусиллями членів товариства проводяться лекції, бесіди з учнівською та студентською молоддю, конференції, вечори культурологічного, виховного і народознавчого змісту, виступи на міському, обласному радіо і телебаченні, організовуються і проводяться фестивалі художньої самодіяльності тощо. Нині осередки обласного товариства діють в містах Житомирі, Бердичеві, Новограді-Волинському, Малині, Коростені, на території Андрушівського, Бердичівського, Житомирського, Радомишльського, Червоноар-

мійського, Черняхівського, Брусилівського і Ружинського районів області. Пам'ять Великого Кобзаря увічнено в назвах населених пунктів, соціокультурних об'єктів, вулиць, провулків, проїздів, навчальних закладів і підприємств. Нині на території краю розташовано 4 населених пункти названі на честь славетного поета. Серед них с. Шевченка Булдичівської сільської ради Романівського району. Відоме з 1923 р. як Слобода Шевченка. З такою назвою перебувало на обліку до 1960-го. Села Шевченкове або Шевченка відомі на території Неділищенської сільської ради Ємільчинського, Шевченківської сільської ради Малинського та Карповецької сільської ради Чуднівського районів. У містах Бердичеві, Коростені і смт Черняхові на честь Т. Г. Шевченка названі парки культури і відпочинку. У містах Радомишлі і Бердичеві функціонують два освітні заклади, названі на честь славетного Кобзаря. Вартим уваги серед них є ліцей № 1 у м. Радомишлі. Цікаво, що заклад почав працювати як початкова школа у 1913 р. З 1920 р. працює як 7-річна школа, яку у 1924 р. названо на честь Т. Г. Шевченка. Тоді ж на подвір'ї школи було відкрито й пам'ятник поету. З 1991-го заклад функціонує як загальноосвітня школа, а з 2003 р. як ліцей, що носить назву Великого Кобзаря. Певний внесок у розвиток Шевченкіани, популяризації життя і творчості поета, за часів незалежності України зроблено науковцями Житомирщини. Зокрема, діяльність Т. Г. Шевченка у складі Київської археографічної комісії та його роботах на теренах сучасної Житомирської області, висвітлювалася у монографіях, окремих статтях і повідомленнях В. С. Ваховського, Ю. Н. Загривого, М. Ю. Костриці, Р. В. Танани, П. В. Білоуса та І. І. Ярмошика. Окремі статті і світлини пам'яток Т. Г. Шевченку, відкритих і встановлених на території Житомирщини, видрукувані у збірках, виданих у видавництвах Житомира «Волинь», «Полісся» та видавцем М. П. Пасічником. Історичний екскурс щодо заходів із вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка в обласному центрі Житомирщини зроблено канівським дослідником Р. В. Тананою. У місцевих засобах масової інформації неодноразово висвітлювали урочистості, пов'язані з встановленням у населених пунктах Житомирщини пам'ятників Т. Г. Шевченку.

Роль творчості Т. Г. Шевченка у духовному розвитку учнів, особливості художнього сприймання і розуміння поезій Т. Г. Шевченка учнями молодшого підліткового віку, вивчення епістолярної спадщини Тараса Шевченка як об'єкта учнівського дослідження у процесі ознайомлення з біографією письменника розкриваються у дослідженнях науковців Житомирського державного університету імені Івана Франка А. М. Лісовського, Т. В. Маліновської, Л. А. Башманівської, надруковані у 2010 році на сторінках історико-філологічного збірника з регіональних проблем «Волинь—Житомирщина».

Шевченківська тематика фігурувала й на окремих науково-краєзнавчих форумах, які проходили на теренах Житомирщини. Так, у 1990 році в Житомирі було проведено обласну літературно-краєзнавчу конференцію «Т. Г. Шевченко і Житомирщина», за матеріалами якої підготовлено збірник праць. Його було видано на замовлення Житомирської обласної організації товариства охорони пам'яток історії та культури, упорядником був відомий громадський діяч Ю. Л. Каповський. У збірці матеріали своїх досліджень представили науковці Житомирського державного педінституту ім. Івана Франка, Житомирського обласного краєзнавчого музею, працівники Житомирського обласного державного архіву, краєзнавці і вчителі. В них висвітлювалися основні віхи життя і творчості Т. Г. Шевченка, його перебування на Житомирщині, матеріали про поета, які зберігаються в архівних установах краю, втілення постаті поета і його творів на Житомирській сцені, в пам'ятниках і пам'ятних знаках тощо.

У 2008 р. жителі Житомирщини долучилися до акції «Тарасів дороговказ», метою якої було збирання матеріалів для подальшого видання книжки та єдиного електронного довідника «Скульптурна Шевченкіана».

У розвитку Шевченкіани активну участь приймали особистості, життя і творчість яких безпосередньо пов'язана з Житомирщиною. Окремі з них відзначені високими державними нагородами, ставали лауреатами Національної премії України імені Тараса Шевченка. Цієї високої відзнаки упродовж 1971—1992 рр. в галузях літератури, мистецтва і кінематографії були удостоєні славні подвижники й уродженці Житомирщини: кінорежисер Тимофій Левчук (1971), письменник Валерій Шевчук (1988), співачка Ніна Матвієнко (1988), художник Микола Максименко (1992). До цієї когорти також слід долучити письменника Володимира Канівця (1970), який у 1966—1981 рр. очолював Житомирську обласну організацію Спілки письменників України.

На сучасному етапі до розвитку Шевченкіани поступово долучаються й учні Житомирщини. Певним стимулом для цього став Указ Президента України від 1 серпня 2000 року «Про вшанування пам'яті Тараса Григоровича Шевченка», яким було започатковано 10 щорічних стипендій імені Тараса Шевченка учням загальноосвітніх навчальних закладів України. Призначення таких стипендій засвідчує підтримку державою обдарованої молоді, заохочує школярів до їх самореалізації у різних галузях знання. Нещодавно стипендіатом цієї престижної премії, за особливі успіхи у вивченні української мови та літератури, стала учениця 9 класу Житомирської загальноосвітньої школи I—III ступенів № 27 Ольга Коваль. У травні 2010 р. житомирці прийняли активну участь у міжнародному шевченківському святі «В сім'ї вольній,

новій». З цієї нагоди житомирським видавцем М. П. Пасічником було видано літературний альманах «Тет-А-Тет». В альманасі представлені роботи житомирських літераторів, присвячені Т. Г. Шевченку, серед яких поезії І. Ліберди, М. Пасічника, Г. Цепкова, М. Павленко, І. Редчиць, В. Мисько. Поетичному життєписові Тараса Шевченка присвячена стаття М. Скорського «Володар у царстві духа». На сторінках альманаху опубліковано об'ємну статтю уродженця с. Шевченкове Володарсько-Волинського району краєзнавця М. Семенюка «Т. Шевченко і Житомирщина». Автор розглянув різноманітні аспекти з життя і діяльності Т. Г. Шевченка, пов'язані з його перебуванням на Житомирщині; описав заходи з ушанування пам'яті поета в краї, як-от: встановлення пам'ятників, меморіальних дощок і пам'ятних знаків, популяризація його творів на сцені Житомирського українського музично-драматичного театру імені Івана Кочерги, втілення образу славетного Кобзаря у творах художників і письменників Житомирщини тощо. З 2013 р. Житомирщина почала підготовку до відзначення у березні 2014-го 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. З цією метою Розпорядженням голови Житомирської облдержадміністрації від 22 серпня 2013 р. було затверджено план заходів. Серед них обласний етап у рамках Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості, присвячений Шевченківським дням, за номінаціями «Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво», урочистості та літературно-мистецькі заходи та проведення ремонтних робіт Народного музею історії села Кодня у с. Кодня Житомирського району, обласний конкурс читців-аматорів, пленер художників, демонстрування тематичних художніх та хроніко-документальних фільмів про Т. Г. Шевченка в кінотеатрах області. У навчальних закладах області і бібліотеках передбачається проведення уроків Кобзаря, Шевченківські читання, лекції, бесіди, вечорів ушанування, семінари, наукові конференції, книжкові виставки, інформаційні повідомлення, бібліографічні огляди, літературні вечори, перегляди літератури.

Упродовж 2014 р. планується встановити пам'ятники Т. Г. Шевченку у селі Гульськ Новоград-Волинського району, в районних центрах Чуднові і Червоноармійську, виготовити та встановити інформаційні дорожні знаки до місць, пов'язаних з перебуванням Тараса Шевченка на Житомирщині (Житомир, Кодня, Гульськ), упорядкувати і реставрувати пам'ятники Т. Г. Шевченку у населених пунктах області, а також здійснити заміну пам'ятників, виготовлених з нетривких матеріалів.

Заходами також передбачається випуск ювілейних поштових марок, конвертів та проведення спецпогашень, створення циклів теле- і радіопередач про Т. Г. Шевченка та його творчу спадщину. Зокрема, Житомирське обласне телебачення, до

Шевченківських свят готує телевізійний фільм про перебування Т. Г. Шевченка на Житомирщині (автор сценарію — Г. П. Мокрицький). Житомирське видавництво «Волинь» (директор Г. П. Мокрицький) планує видання серії листівок про пам'ятники і пам'ятні місця, пов'язані з перебуванням Т. Г. Шевченка на Житомирщині.

Наприкінці 2013 року, з нагоди відзначення 200-ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка, в області розпочато творчі звіти аматорських колективів районів і міст. 16 грудня відкрито виставку «Майстри та народні умільці Малинщини», а 17 грудня відбулася акція «Рушник національної єдності», в якій приймали участь майстри народної творчості традиційної вишивки з м. Житомира: З. Б. Рафальчук, Н. В. Бондар, А. П. Брега, Н. В. Ковалишина та Г. М. Івченко. Долучився до цієї акції й дитячий фольклорний зразковий колектив «Джерельце» (керівник А. Нестерова).

Житомиряни пам'ятають і будуть завжди шанувати славетного поета і художника Т. Г. Шевченка, низько вклоняючись славному сину України, поборнику справедливості, волі і незалежності українського народу.

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ

У КРАЮ КОЗАЦЬКОЇ ЗВИТЯГИ

(С. Моісенко)

Влітку 1843 року, під час першої подорожі Україною, як відомо, омріяної і вистражданої, Тарасу Григоровичу було на той час 29 років. Молодий, сповнений творчого потенціалу, автор «Кобзаря» і доволі відомий, навіть модний у певних колах художник. Тоді він відвідав багато місць Київщини, Чернігівщини, Черкащини, був, звичайно, у своєму рідному селі Кирилівці. Був і у нас. Як і чому він потрапив на Запорожжя? Що його на це спонукало?

Дмитро Павличко, який очолював письменницьку делегацію на відкритті Шевченківського свята в Запоріжжі у 1987році, з цілковитою підставою заявив: «Якщо плоть Шевченкова народжена кріпачкою в Моринцях на Черкащині, то його дух народжений і виплеканий хортицькою свободою, запорозькою демократичністю, непокорою і болістями народного лицарства». Шевченко духом — запорожець. І родом він козак, адже коріння Шевченкового роду (і з батьківського боку, і з материнського) сягає в Запорозьку Січ, як повідомляють його нащадки та шевченкознавці, це засвідчується і Козацьким реєстром 1649 року Шевченко глибоко цікавився історією України, про що свідчить його знайомство з працями Д. Бантиш-Каменського, М. Маркевича, І. Срезневського, літописами Величка, Самовидця, Г. Граб'янки, спогадами очевидців,

фольклорними творами. До зустрічі з Запорожжям поет володів значним історичним матеріалом, багато знав про морські походи запорожців, про славетні битви з польською шляхтою, про боротьбу проти турецько-татарської агресії. Запорозька Січ сприймалася ним як осередок волі, центр національно-визвольної боротьби. Йому належить особлива роль у трактуванні козацької історії, яку він сприймав як «славу України». Вируюча творча енергія поета вимагала живого контакту творчого задуму з оригіналом історії — Хортицею, Дніпровими порогами, з Великим Лугом, з нащадками запорожців. Особливо прагнула його душа побачити Хортицю, яку він знав як осередок козацької вольниці і яка в його світогляді ототожнювалась з Запорозькою Січчю.

Статус острова Хортиця для Тараса Шевченка був доволі високий. Зокрема, Омелян Пріцак у праці «Тарас Шевченко — пророк» зауважує: «П'ять історичних місць в Україні особливо цікавили Шевченка...» — і першим наводить о. Хортицю (поряд з Батурином, Межигірським Спасом, Суботів і Чигирином). Тож є у нас підстави вважати, що побачити Хортицю, відчути козацький дух на легендарному острові — ось головна мета мандрівки, підкреслимо, омріяної мандрівки, не випадкової, у наш запорозький край.

Про цю подорож пишуть біографи і дослідники. У «Літописі життя і творчості Т. Г. Шевченка» (Київ, Державне видавництво художньої літератури, 1959 р.) про неї мовиться лаконічно: «1843 рік. Літо. Шевченко подорожує по Україні: побував на острові Хортиця, де колись була Запорозька Січ». Ґрунтовніше цей період у житті Великого Кобзаря дослідив Д. Косарик. У його хроніці «Життя і діяльність Т. Г. Шевченка» (1955 р.) читаємо: «1843. Друга половина липня-серпень. Шевченко подорожує вниз по Дніпру: Київ—с. Андруші—Моціни—Черкаси—Чигирин—Мотрин—урочище Холодний Яр—Лебедин—с. Суботів—пороги на Дніпрі—острів Хортиці (слухав спогади рибалок про Запорозьку Січ, гнівно обурювався проти загарбників-колоністів)—Микитин Ріг (Нікополь)—с. Покровське. В цю подорож він малював «Чигирин з Суботівського шляху», «Богданова церква в Суботові», «Мотрин монастир», пам'ятки в с. Покровському та багато інших.

Ось що пише про цей період відомий шевченкознавець Є. Кирилюк («Т. Г. Шевченко. Життя і творчість». 1959 р.): «Десь у кінці липня або в серпні Шевченко їздив на Запорожжя... На Запорожжя він поїхав з Києва Дніпром. Територія Січі була заселена тоді німецькими колоністами... З Хортиці поет поїхав у с. Покровське, де у XVIII ст. була так звана «Нова Січ». Тут він змалював церкву, збудовану запорожцями». Нарешті, розкриємо «Шевчеківський словник» (1978) (стаття «Подорож Т. Г. Шевченка на Україну»

(автор шевченкознавець П. Жур) і читаємо: «У першій половині вересня 1843 року поет об'їхав місця, пов'язані з історією Запорозької Січі — побував на о. Хортиця, в с. Покровському, відвідав Чигирин, Суботів». «Шевченківська енциклопедія», яку нині видає інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, містить вже досить об'ємну статтю «Шевченко і Хортиця» (автор: старший науковий співробітник Національного заповідника «Хортиця» Моісеєнко С. П.).

Запорізький поет Петро Ребро, який вже багато років досліджує тему «Т. Шевченко і Запоріжжя», вважає: це — одна з найважливіших сторінок у життєписі Великого Кобзаря, тому що зустріч із запорізькою дійсністю, яка так контрастувала з мріями поета, глибоко вразила його і мала виключне значення у формуванні революційно-демократичних поглядів Т. Шевченка. Не випадково Іван Франко його поезію цього періоду вважає виключно політичною. Образно кажучи, Хортиця стала горнилом духовного меча українського Прометея. Петра Ребра дивує, що нинішні біографи поета про подорож на Запорожжя говорять лаконічно, якось мимохіть, між іншим, кількома фразами, а деякі й зовсім про неї не згадують. Йому впадає у вічі різнобій у визначенні дати перебування Т. Шевченка у запорозькому краї. Навіть місяці називаються різні: тут і липень, і серпень, і навіть вересень. Наймовірніше, що поет побував на Хортиці десь наприкінці серпня. 18 вересня він, як відомо, був уже в рідній Кирилівці.

Про перебування Шевченка на Запорожжі дійсно немає якихось документів в архівній спадщині м. Олександрівська. «Молодий художник, вчорашній кріпак — це не генерал Раєвський, який проїхав з Олександром Пушкіним через наші степи трьома екіпажами і був «зафіксований» у журналах постоялих дворів», — пояснює Петро Ребро. Про цю подорож не писали олександрівські газети (їх на той час було всього дві), та і стан культури у повітовому Олександрівську був такий, що його мало хто й помітив. Не зафіксовано зустрічей Тараса Григоровича з місцевою інтелігенцією, її представників взагалі було тоді мало, розвиток культури й освіти у нашому краї припадає вже на кінець XIX ст., тобто дещо пізніше, як тут побував Шевченко.

Мандруючи вниз по Дніпру, 29-річний поет не вдавався до послуг поштових станцій та постоялих дворів. Подорожуючи на плотах, «дубах», пішки, ночував у бідних селянських халупах. Тому й не залишилось якихось «документів» про перебування Шевченка саме на Запорожжі. А втім, документ є. І досить вагомий — священна народна пам'ять. Досі на Запорожжі побутують перекази про гостини Великого Кобзаря і в селі Микольському, і на Дніпрових порогах, і в селі Вознесенка, і на Хортиці. Вже на початку минулого століття рибалка із с. Вовниги Влас Сербиченко любив оповідати, як, прошку-

ючи до Микольського, зустрів Тараса, який ходив до Ненаситецького порога — «вклонитися Діду». У Микольському поет ночував і на прохання селян читав їм свої твори.

Переправившись біля Кічкаса через Дніпро на лівий його берег, Т. Шевченко підійшов до вітряків на околиці села Вознесенки — козацького села біля повітового Олександрівська (перехрестя сучасних вулиць Перемоги і Лермонтова біля палацу спорту «Юність»). У ті часи біля млинів збирався люд: хто намолоти хліба, хто почути новини, хто просто поспілкуватись. Тут мандрівного «ученого чоловіка» запримітив селянин Прокоп Булат, садиба якого знаходилась за адресою с. Вознесенка, 4 квартал, вул. Перекопська, будинок № 3-а (сьогодні це навпроти супермаркету «Амстор», де будинки №№ 69, 67 та дитяча школа «Логос»), і запросив до себе ночувати.

Тема перебування Т. Г. Шевченка на Запорожжі розроблялася на основі спогадів Р. Булата, сина господаря,та його онука Д. Булата. Першими авторами, які займались цим питанням, були письменник і журналіст А. Солонський та старший співробітник Запорізького обласного архіву О. Горіна.

Козацький рід Булатів з'явився на Запоріжжі в часи, пов'язані із селянсько-козацьким повстанням під проводом Северина Наливайка. За спогадами старшого з Булатів, М. Булата, народженого 1755 р., учасники повстання, які якимось чином уникли розправи, переселилися на о. Хортицю і розселилися в козацькому селі Нескребівці (від імені козацького старшини Нескреби). Коли в 1795 р. в селі було збудовано церкву Вознесення Христа, воно отримало назву Вознесенка. Побратими Наливайка (20 родин: Булати, Каптюхи, Назаренки, Тимченки, Кармазі, Чирви, Стовбури, Маковські, Гончаренки та ін.) на дніпровських схилах застали козацькі хутори, які утримували Капустяки, Жуки, Кропивки. Ці відомості родина Булатів передавала з покоління у покоління — від М. Булата, батька П. Булата, який запросив Т. Г. Шевченка до себе на проживання.

Із розповіді Дмитра Никоновича Булата, яку записав запорізький краєзнавець Анатолій Сокур, стало відомо, що в родині Прокопа Булата, прадіда його, дійсно в 1843р. декілька днів жив Тарас Шевченко під час своєї подорожі на козацькі землі, зокрема, на Хортицю. Про це, казав дід Дмитро, точилося багато балачок, правдиві ж спомини про таку вікопомну подію зберегли декілька поколінь Булатів, і таким чином вони дійшли до нас. Виявляється, що Шевченко із Кічкаської переправи не пішов, як того вимагали існуючі тоді приписи до подорожніх, до сільської управи, а зупинився на якийсь час у родини Прокопа Булата на його запрошення. Із переказів видно, що Тарас із відомих причин утаємничував і свою особу, і свої гостини. Бабуся Дмитра Никоновича розповідала йому, що то був молодий, привабливий собою і приязний

чоловік, розумний і грамотний, котрий часто малював і щось писав. Лише Романові Прокоповичу, сину господаря, зізнався, хто є насправді. Виявилося, що саме Роман, до речі, лише на два роки молодший од свого нового приятеля, возив Тараса на каюку навколо Хортиці, що гість полюбляв ночувати під старою грушою у їхньому дворі (цю грушу ще донедавна можна було побачити на перехресті Набережної і бульвару Шевченка в м. Запоріжжі, зараз на тому місці фешенебельна будівля «Козак-палац») і що родині Булатів було подаровано «Кобзаря». (Чимало жителів Вознесенки читали той «Кобзар»: і Семен та Федір Жуки, і Гапка Гаркуша, й інші їхні ровесники. На превеликий жаль, книгу ту віднайти не вдалося.)

Роман на прохання гостя декілька разів возив його на човні через Дніпро. Що ж побачив Тарас на Хортиці? Шевченко застає тоді ще в незмінному стані високу північну і середню частину Хортиці, без електромереж, мостових переходів, стихійних селищ. Бачив він хортицькі кургани, які у своїх творах називав «козацькими могилами». Яків Новицький у 1900 році засвідчив 129 курганів, тож і Тарас Шевченко у 1843 році побачив їх принаймі не менше. Тоді ще зберігалася система фортифікаційних укріплень, валів, редутів, які було споруджено з властивим козацтву умінням використовувати форми рельєфу, особливості природного матеріалу. Безумовно, хортицькі рибалки й лоцмани — потомки чубатого лицарства, водили поета до порослих тереном укріплень, які в народній пам'яті про козацтво були пов'язані з гетьманами Д. Вишневецьким, Я. Шахом, П. Сагайдачним, Б. Хмельницьким, П. Дорошенком, І. Сірком.

У 1843 році вже 68 років минуло відтоді, як лишили Хортицю козаки. Першим її володарем став Григорій Потьомкін, фаворит цариці, який, отримавши її у подарунок, розвів тут фруктові сади, планував побудувати палаци з фонтанами, але відмовився від своїх планів і, віддавши острів у казну, звідси поспішно виїхав. У 1789 році на запрошення російького уряду тут з'явилися меноніти і заснували колонію. Прожили анабаптисти на острові 130 років, аж до початку XX ст., отже Тарас Григорович саме їх і застав на козацькому острові. Колонія, що витягнулась вздовж берега, мала одну вулицю і декілька провулків. Частина земель острова була зайнята під пашню і загони для худоби, на курганах влаштовано пасовиська. Деякі замальовки Хортицької колонії залишив нам Яків Новицький: «Зараз же за цім (балки Вербова і Довга) починаються садиби менонітів колонії острів Хортицької... що продали острів м. Олександрівську. Усіх садиб 18, стоять вони при підошві з гористого схилу к Дніпру, а на самих схилах розплановано садки». У Афанасія-Чужбинського знаходимо, що в ті часи «от колонии во всю ширину острова проложена дорога, обсаженная деревьями к перевозу на

правый берег Днепра...». Садиби німецьких колоністів буйно зеленіли, там лунала чужа мова. За спогадами очевидців, колонії являли собою зразкове господарство. Добре відомий опис менонітських поселень, залишений Костомаровим: «...Я осмотрел житье-бытье менонитов и был изумлен чрезвычайно цветущим состоянием их быта. Дворы их обсажены садом, домики просторны и светлы, хотя крыты соломой и носять на себе характер малоруського жилья, только несравненно культурне и богаче. Заборы и все хозяйственные постройки содержатся в порядке, и нигде не видно того неряшества и беспечности, каким страдают наши русские деревенские постройки». Приблизно таку картину побачив Шевченко, щойно потрапив на острів.

У 1844 р., через рік після гостин на Запорожжі, в листі до свого товариша, наказного отамана Чорноморського козацтва, Я. Кухаренка він так сформулював свої враження: «Був я уторік на Україні. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав...сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися». Відгомін зустрічі з Хортицею спостерігаємо в поезії Шевченка, де мають місце вже опосередковані згадування про острів. Насамперед, це вірш «І мертвим, і живим, і ненарожденим...»: «І на Січі мудрий німець картопельку садить...». Беремо до уваги контекст вживання у поетичних творах Шевченка Хортиці, що ототожнюється з Запорозькою Січчю.

Більшість сучасних дослідників не схильні драматизувати саме цей період в історії Хортиці і розглядати прибулих на Хортицю менонітів як руйнівників її природного та історичного середовища, навпаки, наводять приклади раціонального використання природних ресурсів острова і навіть їх збереження. Хортицькі меноніти ревно оберігали дубовий ліс, який на дрова рубали мешканці Олександрівська. У їх майнових реєстрах зазначена передова сільськогосподарська техніка та високотехнологічні механізми, починаючи від машин для прання білизни до парових молотарок. З представниками інших колоній вони заснували у місті промислове господарство. Звиклі до роботи меноніти швидко перетворилися у локомотив сільського господарства і, без перебільшення, були носіями прогресу. Та Шевченко сприймав їх як чужинців, що перетворили осередок козацької вольниці на колонізований край.

Кажуть, Шевченко довго ходив по острову. Блукав стежками, піднімався на високі могили, ходив між похиленими хрестами козацького кладовища, зарослого бур'янами, ковтав гіркі сльози, стискав кулаки від розпачу і гніву на царицю, яка віддала святиню чужинцям.

...Від Булатів Шевченко поїхав до м. Олександрівська на ярмарок. Як свідчить Дмитро Булат, перебуваючи в Олександрівську, Тарас зупинився у родині Яценків, котра

мешкала на вулиці Базарній, яку тепер знаємо як вулицю Анголенко. Родині Яценків Т. Г. Шевченко теж залишив «Кобзаря». Цей «Кобзар» віднайшли після громадянської війни. А. Солонський розповідає, як один мешканець м. Олександрівська О. Жирович на ринку натрапив на «Кобзар» 1840 року видання, який серед інших книжок продавала старенька жінка, вона розповіла, що цей «Кобзар» зберігався у Яценків. О. Жирович придбав «Кобзаря» і передав його в Запорізький обласний краєзнавчий музей.

З Олександрівська Тарас Григорович подався на місця козацьких вольностей — в напрямку Нікополя, Капулівки, Покровського.

На жаль, у Шевченка не знаходимо жодного поетичного рядка про перебування на острові. Припустімо пояснення цього факту невідповідністю очікуваного реальній картині побаченого. Не збереглось і жодного малюнка, зробленого ним на Хортиці. У альбомах 1843—1845 рр., вилучених у нього під час арешту, їх немає. Але відомі спогади П. Куліша про те, що у польського археолога Костянтина Свідзінського зберігалися «якісь дорогі альбоми Шевченка». Саме в одному з цих альбомів, на його думку, повинні бути малюнки Шевченка — дніпровських порогів, острова Хортиця, Нікополя, Капулівки, Покровського, могили Івана Сірка. Звичайно, мало надії, що ці малюнки колись віднайдуться.

Та його поетична спадщина наскрізь пронизана запорозькою темою. Коли беремо до рук «Кобзаря», то вже в перших його рядках знаходимо знайомий запорозький краєвид: реве та стогне Дніпр широкий, а ревів він тут, вище Хортиці, біля порогів. Запорожжя ввійшло в душу поета ще в ранньому дитинстві — розповідями діда, піснями лірників, думами кобзарів. Невипадково найперше видання «Кобзаря» відкривалося поезією, в якій гордо і щемливо лунала саме запорозька нота:

Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги
І могили — гори, —
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля.

Запорозький край завжди жив у його серці, раз у раз озивався у віршах та поемах. Петро Ребро наводить у своїй книзі захоплюючу арифметику: в творах Шевченка слова «Запорожжя, запорозький» зустрічається 30 разів; «запорожець» — аж 44 рази; слово «Січ», яке в нього майже завжди було синонімом «Запорожжя» — 23 рази І за

цими сухими цифрами — свідчення великої любові поета до нашої землі, щирого захоплення її легендарною історією.

Рука геніального поета у своїх творах шість разів вивела і слово «Хортиця».

Острів Хортиця згадується у чотирьох поетичних творах Т. Г. Шевченка: поема «Гайдамаки» (1841, Санкт-Петербург): колоритний образ Хортиці розкрито на тлі важливих історичних подій — Коліївщини):

«Кобзар вшкварив, а козаки
— Аж Хортиця гнеться —
Метелиці та гопака разом оддирають»

Двічі у «Гамалії» (1842, Санкт-Петербург):

тут Хортицю поет змальовує на фоні грізної стихії Ненаситецького порога:

«Чи спиш, чи чуєш, брате Луже? Хортице! сестро?»

Загула Хортиця з Лугом: «Чую! чую».

І Дніпр укрили байдаки.

І заспівали козаки...

У вірші «Іржавець», написаному у 1847 р., в Орській фортеці, в якому відображаються події в Україні 1709 р., після Полтави:

Не стриміли б списи в стрісі
У Петра у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата.

У поезії «Не хочу я женитись» (1848 р., Кос-Арал) поет називає Хортицю матір'ю, а в уста ліричного героя вкладає заповітну мрію:

А піду я одружуся
З моїм вірним другом,
З славним батьком запорозьким
Та з Великим Лугом.
На Хортиці у матері

Буду добре жити,
У оксамиті ходити,
Меда-вина пити».

Якщо перша і друга згадки про о. Хортиця з'являються у Петербурзі, до першої подорожі Шевченка в Україну 1843 року, то третя й четверта — на засланні. Разом

вони охоплюють близько семи з половиною років творчого життя Т. Г. Шевченка. Всі ці твори об'єднує тема запорозького козацтва. Для автора Хортиця — це один із центральних осередків запорозької вольниці у широкому розумінні, у вузькому розумінні вона ототожнюється з Запорозькою Січчю. Її він вважав символом слави України. Сама ж Хортиця зображується ідеальним топосом, де життя вільне від будь-яких суспільно-політичних і економічних утисків. При цьому наголошується жіноче начало острова: у «Гамалії» він назвав її сестрою, у поезії «Не хочу я женитись» — матір'ю. Якщо зіставити ранні згадки про Хортицю з пізнішими, то саме в двох останніх відбувається підсилення таких важливих характеристик острова, як ототожнення Хортиці із Запорозькою Січчю, ідеалізація життя на острові, наголос жіночого начала хортицького середовища. П'ять поетичних рядків Кобзаря, в яких згадується Хортиця, виявились дуже ємкими: він був першим у художній літературі, хто не тільки неодноразово у своїй творчості звертався до острова, а й прозорливо побачив і підкреслив його суттєві ознаки. Хортиця бентежила творчу уяву Шевченка усе його свідоме життя.

На запорозькій землі знають Шевченка як співця козацької історії. Пам'ятають і про його гостини у нашому краї. Очевидно, провінційний Олександрівськ, на той час мало чим примітне повітове містечко, навряд чи цікавив Тараса Шевченка. А от побачити Хортицю — серце козацької України — прагнула його душа. Іншими словами, якби не Хортиця, напевне, по-іншому склався б його маршрут під час подорожі на запорозькі землі.

За переказами, Шевченко обходив наш острів увесь. У балці Громушиній, розповідають старожили, пив дзвонкову воду. Іноді можна почути, що Кобзар побував і в Дубовім гаї, і навіть на о. Байди. Що тут правда, а що легенда, ми не дізнаємось, певне, ніколи, а все ж зворушливо: з усім, що близьке і рідне, народ прагне пов'язати ім'я свого улюбленого співця.

Так, з'явилася на Хортиці «Стежина Тараса». Нею називають відтинок дороги північно-східної частини острова, де, за переказами, найчастіше бачили Шевченка. В роботах перших дослідників Хортиці, Якова Новицького і Дмитра Яворницького, такі топоніми відсутні. За словами першого директора заповідника, Арнольда Сокульського, співробітники, залучені до створення екскурсій, посилалися на народну пам'ять про те, що під час відвідин Т. Г. Шевченком Хортиці у 1843 році Кобзар особливо довго блукав саме північно-східною його частиною. Не вдається установити, яку саме стежку облюбував поет, тож науковці, спираючись на методичні рекомендації ведення пішохідних екскурсій, називали нею той відтинок дороги, яким пролягав

туристичний маршрут. Ця назва швидко поширилась в екскурсійній практиці, її підхопили журналісти, письменники і зараз кожен екскурсовод на туристичному маршруті північно-східною частиною острова показує «Тарасову стежку», а тематичним наповненням цього показу слугує розповідь про перебування Т. Г. Шевченка у запорозькому краї, зокрема, на о. Хортиця, про висвітлення козацької тематики в творчості Т. Г. Шевченка, про згадування Хортиці в деяких його творах. У травні 2005 року тут відкрито окремий туристичний маршрут, присвячений шевченківській темі. Облаштовано його за допомогою ВАТ «Янцевський гранітний кар'єр». Було встановлено гранітні брила з висіченими на них уривками із творів Т. Г. Шевченка, де згадується о. Хортиця, а також із листа Т. Шевченка до Я.Кухаренко зі згадками про відвідування Хортиці. До екскурсійної розповіді залучаються дослідження краєзнавців, науковців про перебування Т. Г. Шевченка на Запорожжі під час першої подорожі в Україну, перекази, художні твори, спогади очевидців.

26 квітня 1964 року на честь 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка за сприяння запорізької інтелігенції, зокрема, поетів Петра Ребра, Івана Кашпурова, Олександра Стешенко, робітників запорозьких заводів, руками студентства запорізьких вузів на о. Хортиця було закладено парк, де висадили 500 дубів. Шевченківська діброва на о. Хортиця була улюбленим місцем мешканців міста. Тут давали концерти колективи художньої самодіяльності, проводились масові заходи. Діюче тоді хортицьке лісництво доглядало спільно із заповідником місце масового відпочинку. Щороку у парку влаштовується толока, територія час від часу прибирається. Зараз територія парку переведена на баланс заповідника. Співробітники відділу лісу та відділу охорони природи докладають багато зусиль з благоустрою парку. Постійно проводиться вирубка чагарників, санітарне обрізування дерев, формування живоплоту, прибирання території. У парку встановлені сміттєзбірники, планується додатково установити лави для відпочинку, насадити рослини, що часто згадуються у творах Шевченка (верби, калина). Догляд за парком планується постійний.

Готуючись гідно зустріти 200-ту річницю з дня народження Кобзаря, колектив Національного заповідника «Хортиця» ухвалив у цьому парку встановити скульптурну композицію «Кобзар на Хортиці», яка б відображала зв'язок Т. Г. Шевченка з запорозьким краєм і яка надасть території тематичного звучання. Для реалізації проекту заповідник залучає фахівців. На виготовлення скульптурної композиції є домовленість з Творчою майстернею Сидорука та Крилова (м. Київ), яка має досвід виготовлення пам'ятників, присвячених визначним державним та релігійним діячам, важливим

історичним подіям, символів міст та селищ, пам'ятних знаків та паркової скульптури. Ескіз та модель композиції скульптори майстерні вже виготовили. Концепція твору така: на фоні дніпрової хвилі, яка уособлює русло Дніпра і містить схему Хортиці з рельєфним зображенням на ній Запорозької Січі, курганів, святилищ (тобто окреслено запорозький простір), — фігура молодого (на час перебування у запорозькому краї був 29-річним) Шевченка. Жанрова композиція дозволяє передати динаміку руху: він обійшов увесь острів, окинув його поглядом, силу почуттів: схвильований вираз обличчя. «Кобзар» у лівій руці символізує те, що Хортиця присутня у його творчості. Нехай це буде не величний пам'ятник, (такий, мабуть, з'явиться таки у місті), а лише скульптурна композиція заввишки 3,5 м, та у ньому буде відображено головне: у Шевченка був особливий зв'язок з нашим запорозьким козацьким краєм, він знав і бачив Хортицю. За допомогою мистецького твору Кобзар символічно був би присутній на оспіваній ним Хортиці, тут буде «...чути, як реве ревучий». Вважаємо цей проект дуже важливим у царині духовності і культури нашого запорозького краю, адже завдяки йому на легендарному острові постане бронзова постать того, хто був безмежно закоханий у запорозьку минувшину і в слові якого вічно житимуть і Дніпро, і Хортиця, і Великий Луг. Символічно, що він з'явиться саме на Хортиці, яку він оспівав у найвідоміших своїх творах.

Усі зусилля керівників Запоріжжя і області, громадських організацій, творчої інтелігенції направлені на те, щоб постать Кобзаря прикрасила центральну частину славного козацького міста за Дніпровими порогами.

У 2013 році у Запоріжжі стартувала Всеукраїнська культурологічна акція «Великий син великого народу», присвячена 200-річчю з дня народження Тараса Шевченка. Почалася вона з відкриття II Всеукраїнського конкурсу-фестивалю «Хортицький кобзар», який відбувся в обласній філармонії. Протягом року в рамках акції в бібліотечних, клубних, музейних закладах регіону проводилися тематичні просвітницькі, художньо-мистецькі, культурні заходи, спрямованих на вивчення життєвого та творчого шляху Кобзаря, утвердження духовних ідеалів Тараса Шевченка, піднесення авторитету національної культури. Центральною подією акції для запорізького краю має стати спорудження в обласному центрі пам'ятника Тарасу Григоровичу Шевченку. «Поняття Україна, Шевченко, запорозьке козацтво, Хортиця тісно взаємопов'язані між собою. У творчості Великого Кобзаря понад 70 раз згадувався наш Запорізький край та волелюбні запорожці. Тому пам'ятник цій яскравій особистості, духовному

лідеру обов'язково має бути на нашій землі», — висловив переконання голова облдержадміністрації Олександр Пеклушенко.

Планується, що пам'ятник буде встановлено в театральному сквері біля академічного обласного українського музично-драматичного театру ім. В. Г. Магара. Він складатиметься з двох фігур — молодого 29-річного Тараса та кобзаря, який сидітиме біля його ніг. Сквер реконструюють, прикрасять фонтанами та скульптурами героїв з творів Тараса Шевченка. На ці заходи в бюджеті м. Запоріжжя передбачено відповідні кошти. При цьому на ці роботи будуть залучені кошти і небайдужих запоріжців, громадських організацій, меценатів.

На сьогоднішній день у Запоріжжі Тарасу Шевченку немає жодного пам'ятника. У місті лише два бюсти: один біля Шевченківської райради, другий — біля третього корпусу Запорізького національного університету.

Погруддя Т. Шевченка в Шевченківському районі відкрито у жовтні 1989 року. Його автор — скульптор В. Олійник. На мітингу з нагоди його відкриття виступили перший секретар міської партії П. Ванат, поет П. Ребро, перший секретар Шевченківського райкому партії Ж. Івченко, представники трудових колективів та навчальних закладів району.

У 2000 році біля третього корпусу Запорізького державного університету також встановлено погруддя Т. Г. Шевченка. На урочистостях з цієї нагоди виступили голови обласного Товариства охорони пам'яток історії і культури М. Сидоренко, письменник П. Ребро та ін. Образ великого українця втілили у бронзу скульптори Ф. Зайцев, Б. Чак і архітектор М. Онищук.

Мають свою історію і пам'ятники, встановлені на території Запорізької області. В архівах є звернення товариства «Просвіта» с. Балабине до сільської управи від 25 січня 1920 року: «Товариство «Просвіта», маючи на меті утворити пам'ятник Т. Г. Шевченку, прохає селянську управу розрішить (мова оригіналу збережена — *С. М.*) зайняти площу біля церкви проти банку, де 25—26 лютого ц.р. буде зроблена закладка. Копію постанови громади правління прохає надіслати т-ву якомога скоріше». Того ж дня у постанові загальних зборів громадян с. Балабіне зазначено: «Разрешить занять просимую часть площади для памятника со сквером Т. Г. Шевченко».

У березні 1993 року у селі Шевченковому Куйбишевського району встановлено пам'ятник Великому Кобзарю. З цієї нагоди тут відбувся мітинг, на якому учні-старшокласники читали вірші поета. Автори пам'ятника — скульптор Ф. Зайцев і архітектор П. Чаговець.

У 2004 році у місті Енергодарі відбулося урочисте відкриття погруддя Т. Г. Шевченкові (скульптор Ф.Г. Логвинов). Поетові відведено найпочесніше місце на майдані біля Палацу культури «Сучасник».

Представники громадських організацій і творчих колективів м. Бердянська вийшли з ініціативою встановити пам'ятник Шевченку до 200-ї річниці Кобзаря у їхньому курортному місті. Ініціативна група пропонує встановити його біля міського Палацу культури і до ювілейної дати присвоїти Палацу ім'я Кобзаря. Будемо сподіватися, нашим землякам із Приазов'я вдасться втілити в життя цей проект.

В архівах Запорізької області немало документів, де зустрічається ім'я Т. Г. Шевченка. Вони є свідченням того, що поет і його творчість входять у духовний світ наших земляків, осіняють всі їх добрі справи. Ось звіт Ради благодійного товариства при соборній церкві м. Олександрівська. Тут йдеться про використання коштів від «сбора в 57 руб. с музыкально-вокального вечера, устроенного почитателями малороссийского поэта Т. Г. Шевченко, предназначенного на покупку книг для бесплатной библиотеки Братства». Цьому документові понад сто років, він датується липнем 1903 р.

Збереглось багато свідчень глибокої шани наших земляків до великого поета. Запорізький краєзнавець Ю. Вілінов виявив зворушливу інформацію у підшивці журналу «Киевская старина» за 1901 рік. Часопис розповідав про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка в різних регіонах Російської імперії. Відкривала добірку (згідно з алфавітом) інформація, яка надійшла з м. Олександрівська (російською Александровск): «Александровск (Екатеринославская губерния) 26-го февраля с. г. ...в театре Молчановского был устроен кружком почитателей украинского поэта Т. Г. Шевченка, в память сорокалетней годовщины его смерти, литературно-вокальный вечер в пользу библиотеки и бедных. На вечере П. И. Чижевским была прочитана биография Т. Г., после чего местный поэт Т. А. Полищук прочел свое стихотворение, посвященное памяти Т. Г. Шевченка. Дальнейшая программа вечера, состоящая из трех отделений, была посвящена исключительно исполнению украинских песен хором, под управлением Н. С. Попова и чтению произведений чествуемого поэта. Сбор от вечера достиг почти 400 рублей».

Витяг з протоколу засідання Біленьківського виконкому від 8 березня 1919 року: «Постановили: В день памяти великого народного поэта Тараса Шевченка как первого борца за лучшую долю трудящегося люда, закрыть все учреждения, торговые и иные предприятия, посвятив день этот народному празднеству, для каковой цели местным учительским персоналом в день 11 марта после панихиды о скончавшемся

Т. Г. Шевченко будет устроен митинг для рабочих и селян, на котором будет выяснено значение великого народного поэта, как борца за лучшую долю трудящегося люда, а в понедельник вечером будет устроен концерт».

Із звернення Андріївського волосного ревкому до Успенської церкви від 9 березня 1920 року: «В виду того, что завтра праздник великого украинского поэта Т. Г. Шевченко, волостной ревком предлагает вам в 10 часов утра отправить на площади возле церкви панахиду и молебен».

Із звіту комісії по проведенню дня пам'яті Т. Г. Шевченка в селі Новоолександрівці від 12 березня 1921 року:

«1) Начало собрания граждан в 8 часов утра на площади возле школы;

2) В 9 час. был митинг, где были сказаны речи на темы «Шевченко-революционер», «Социально-политические мотивы в поэзии Т. Шевченко».

3) В 11 час. В школе была декламация для детей, при чем были сказаны: «Гамалія», «Сирітка», «Садок вишневий», «Гомоніла Україна» и т. д., декламация окончена в 12 час. дня;

4) После декламации в течение полутора часов была прочитана лекция на темы: «Шевченко-апостол правды и науки», «Шевченко и украинский народ», «Шевченко и дети», «Шевченко и женщина-мать», «Шевченко-художник»;

5) Поход по селу, при шествии были красные флаги с надписями: «Спи, Тарасе, тихо, тихо», «Бідний народ, проснись та єднайсь», «Тарасе, тебе твій народ ніколи не забуде» и т.д.

6) С 3 час. был спектакль для детей. Перед спектаклем был концерт, при чем были спеты песни «Заповіт», «Прощай слава» и др. Декламировались стихи «Думи мої, думи», «Причинна», «Тополя», «Розрита могила», «Сон», Кавказ», «Іван Підкова». Спектакль закончился в 10 ч. вечера. Подлинный подписали 8 чел. Комиссии».

Витяг із протоколу Гуляйпільського відділу наросвіти райревкому від 23 березня 1921 року: «На відношення Ваше від ч./1120 відділ наросвіти повідомляє, що Гуляйпільський клуб ім. Леніна сам по собі за браком членів скасувався, зараз же відділом наросвіти відчиняється «Селянський робітничий клуб імені Т. Г. Шевченка».

У січні 1964 року до Запоріжжя завітав правнук Т. Г. Шевченка Дмитро Красицький. Він побував на заводі «Комунар», зустрівся зі студентами педінституту, виступив у школах обласного центру. На своїй книжці «Дитинство Тараса», подарованій письменникові Петрові Ребру, написав «на добру згадку про приємну зустріч у Запоріжжі».

9—11 березня 1987 року на Запоріжжі знову відбулося Шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій». На урочистому відкритті свята в Палаці культури «Дніпроспецсталь» виступили українські поети Дмитро Павличко (керівник письменницької делегації), Петро Ребро, Леонід Горлач, Юрій Сердюк, російські поети Лев Смирнов, Вадим Кузнецов, Станіслав Нікулін, Лідія Григор'єва, а також Соня Браво (Куба), Худайберди Дурдиєв (Туркменія), Ніколас Іона (Румунія), Кнут Скуєніске (Латвія), Нгуєн Буй Вон (В'єтнам), Юліта Вайчунайте (Литва), Сайорпулат Сайар (Узбекістан), Куляш Ахметова (Казахстан), Маруся Няхай і Йосип Збіглей (Словаччина), Войцех Кавінський (Польща), Крістіан Пех (НДР), Ауреліу Чокану (Молдавія). Учасники свята побували на заповідній Хортиці, біля Запорізького дуба, в ряді районів області, виступили на заводах Запоріжжя.

У Запоріжжі побували учасники міжнародного Шевченківського форуму «Від серця Європи — до серця України». Гості здійснили екскурсію довкола острова Хортиця, побували в музеї історії м. Запоріжжя, ознайомилися з містом. Разом із учасниками «Поетичного травня» на міському літературному вечорі виступили тамільський поет із Шрі-Ланки К. Гінеш, професор Е. Крюба (Франція), П. Кравчук (Канада), а також секретар правління Спілки письменників України Р. Лубківський, відповідальний секретар Київської письменницької організації М. Шевченко, кобзар із Чернігова В. Нечепа та ін.

У січні 1989 року відбулася установча конференція обласного Товариства української мови імені Т. Шевченка. Головою правління Товариства обрано декана філологічного факультету Запорізького держуніверситету, професора В. Чабаненка.

У 1990 році в області відбулося XXV свято літератури «Поетичний травень». Воно присвячене 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. Крім запорозьких письменників, у святі взяли участь гості — М. Бичварів (Кишинів), М. Годенко (Москва), Г. Губліа (Сухумі), С. Гриценко (Київ), В. Фомичов (Москва), О. Шевченко (Воронеж), А. Шкляр (Дніпропетровськ). У рамках поетичного травня відбулися міський вечір поезії «В сім'ї новій, вольній», свято книги, фестиваль молодої поезії та інші масові заходи.

...Щороку на Запоріжжі відбуваються подібні заходи. 20 та 21 липня 2013 року Запорізьке обласне об'єднання «Просвіта» імені Тараса Шевченка провело урочистості, присвячені 170-й річниці перебування Тараса Шевченка на Запоріжжі та острові Хортиця. Учасники у народному вбранні, у вишиванках, зібралися на площі Фестивальній і урочистою ходою пішли до «Груші Булатів». Тут прозвучали вітання, виступи-читання поезії Тараса Шевченка, власні поезії місцевих авторів, присвячені

Шевченку і запорозькому краю. Після урочистостей і неформального спілкування учасників відбулася поїздка до порога Ненаситець, місце, яке 170 років тому відвідав Шевченко, переправляючись через Дніпрові пороги. Наступного дня відбулася урочиста хода Тарасовою стежкою на Хортиці до балки Січові ворота.

У 2000 році у Національному заповіднику «Хортиця» відбувся літературний вечір, присвячений 160-річчю з дня першого виходу «Кобзаря». Наукові працівники заповідника разом з вихованцями Січового колегіуму розповіли про твори Т. Шевченка, в яких згадується о. Хортиця і оспівується запорозьке козацтво. Була представлена музично-літературна композиція «Грай, Кобзарю!». З того часу захід став традиційним, щороку у Національному заповіднику Хортиця проводяться так звані «Шевченківські дні на Хортиці». Вони мають різноманітну тематичну направленість. Ось назви деяких масових заходів, присвячених Шевченку: «Шевченко-художник», «Етнографія в творчості Шевченка», «Історичні події України у творах Шевченка», «Шевченко і Хортиця». З 2012 року співробітниками заповідника розробляється освітня програма для учнівської молоді під назвою «Вивчаймо Шевченка». Вона включає різні теми, що стосуються творчості і життєвого шляху Тараса Григоровича, які не охоплюються шкільною програмою чи яким не надається належна увага під час навчального процесу. Зокрема, пропонуються такі теми: «Шевченко у запорозькому краї», «Етнографічні аспекти творчості Шевченка», «Запорозьке козацтво у творах Шевченка», «Археологічна спадщина Тараса Шевченка», «Дружба і кохання у житті Шевченка» та ін. У цьому ж році до дня народження поета була презентована тема «Шевченко. Автографи через життя» для студентів Педагогічного коледжу. На фоні автопортретів різного часу висвітлювались життєві дороги Кобзаря.

Шевченкіана заповідника експонується музейними методами, зокрема, влаштуванням тематичних виставок. У фондах заповідника є багато видань «Кобзаря». Найдавніші — два видання XIX ст. Одне із них: «Кобзар» 1884 року, вийшло у Петербурзі у типографії В. С. Балашова. Друге: «Кобзар. Гайдамаки», вийшло у 1886 році у Санкт-Петербурзі, у типографії А. С. Суворина, ілюстроване українським художником О. Г. Сластьоном. У фондосховищах Національного заповідника «Хортиця» зберігається два «дореволюційні» видання XX ст.: 1907 і 1908 року, обидва видані у Петербурзі. З найстаріших післяреволюційних видань у фондозбірці заповідника є видання «Кобзаря» 1939 року, приурочене до 125-річного ювілею з дня народження поета. У фондах — декілька десятків «Кобзарів», виданих у середині—кінці XX ст.

У 2010 році до 170-річчя з дня виходу першого «Кобзаря» була влаштована тимчасова тематична виставка, на якій демонструвалися старі і рідкісні видання творів Т. Г. Шевченка з фондової збірки заповідника.

Демонструються також предмети, що складають вінок шани Кобзарю. У фондовій збірці — 15 обкладинок для «Кобзаря» Т. Г. Шевченка та окремих його творів, вишитих народною майстринею В. Г. Харловою, а також вишитий рушник її роботи зі словами Шевченка та його портрет.

Інформаційне наповнення виставки складала розповідь про відображення козацької тематики у творах Т. Г. Шевченка , про перебування поета на о. Хортиця, про народну любов до Кобзаря, відбиту в народній творчості.

У «Шевченкіану» заповідника входять поштові листівки, видані в XIX ст.: «Сини мої, гайдамаки» (ілюстрація відомого українського художника О. Г. Сластьона, серія, що складається з понад двох десятків сюжетів, видана Я. Орештаймом у Коломиї, вважається дуже рідкісною); «Старости» (офорт Т. Г. Шевченка 1844 р., видавництво Я. Орештайма в Києві 1910 р.); фото невідомого автора пам'ятника Т. Шевченку архітектора С. М. Волнухіна, який було відкрито в Москві на Трубній площі 3 листопада 1918 року, фото Якименко Р. пам'ятника Т. Г. Шевченко, встановленого в Києві в березні 1939 р., архітектора Е. Левінсона, скульптора М. Манізера (видавництво Міністерства зв'язку СРСР, 1978 р.). Листівки на шевченківську тему також демонструються на тематичних виставках.

У 2004 році з нагоди 190-річчя з дня народження Т. Шевченка в Музеї історії запорозького козацтва відкрито меморіальну дошку з барельефом поета (автори — скульптор О. Башкатов і архітектор Ю. Бірюков). Відкрили меморіальну дошку заступник голови облдержадміністрації Лариса Сізінцова, запорізький міський голова Євген Карташов і поет Петро Ребро. Твори Т. Шевченка виконали заслужені артисти України Володимир Гаркуша, Іван Смолій, ансамбль козацької пісні і танцю обласної філармонії «Запорожці», учасники художньої самодіяльності області.

Шевченкіана також у колі досліджень запорізьких науковців. Серед істориків, які є уроженцями нашого краю, чи не найвагоміший внесок у Шевченкіану зробили член-кореспондент АН України Кость Гуслистий і академік АН СРСР Микола Державін. В активі К. Гуслистого — десятки статей про історичні твори Т. Шевченка, зокрема, «Коліївщина в творах Т. Г. Шевченка». Саме аналіз «Гайдамаків» поета дав підстави К. Гуслистому сказати, що в українській літературі немає твору, який би висвітлював Коліївщину правдивіше, ніж ця поема. У працях М. Державіна Шевченка показано

як визначну постать слов'янського Відродження. Цей історик по суті першим почав типологічне зіставлення творів Великого Кобзаря з творами російських, болгарських, чеських, словацьких і польських романтиків.

Запоріжжя дало Україні немало шевченкознавців. Насамперед, це — уродженець Токмака Михайло Бернштейн. Його перу належать десятки праць, у яких він досліджує проблеми текстології, а також естетичні погляди поета. Михайло Давидович Бернштейн – відомий український літературознавець, авторитетний вчений, доктор філологічних наук сорок років був співробітником Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, з яким ще два десятиліття підтримував активні наукові зв'язки, головну увагу зосереджував на з'ясуванні проблем української літератури XIX століття, зокрема творчості Т. Шевченка. У перше повоєнне десятиліття надрукував низку статей про спадщину поета. Багато енергії віддавав текстологічній діяльності, беручи участь у підготовці академічного десятитомного видання творів Кобзаря. Він – автор монографії «Франко і Шевченко: Спостереження над шевченкознавчою спадщиною І. Я. Франка». До останніх днів працював, безповоротно втрачаючи зір, писав спогади про своє наукове життя, які йому вже не судилося побачити опублікованими.

Розбудовували і збагачували шевченкознавство, допомагали перетворювати його на авторитетну галузь української літературознавчої науки випускники різних поколінь, а потім викладачі філологічного факультету Запорізького національного університету — вже згадуваний М. Бернштейн, Ф. Ващук, О. Барабоха, В. Шевченко В. Кравченко та ін.

Дослідженням творчої лабораторії Т. Шевченка займався літературознавець, доцент Запорізького державного педагогічного інституту (нині — університету) Федір Ващук, який продовжив започатковані наприкінці 1930-х рр. традиції М. Бернштейна. Захистивши дисертацію «Поезія Т. Г. Шевченка періоду заслання (1847—1850 рр.)», працював на кафедрі української літератури. Його наукова спадщина представлена розмаїттям праць, присвячених вивченню творчого процесу поета, зокрема творчо-редакційної роботи Т. Шевченка над поемами, аспектам поетики, розповідній майстерності. Публікував рецензії на шевченкознавчі праці.

За нашого часу радикально переглянуто концепції, що стосуються таких тем, як «Шевченко і релігія», «Шевченко й історія України», чому сприяли публікації Олександра Григоровича Барабохи — ученого академічних знань. Текстолог досліджував поетику творів Т. Шевченка, його творчі зв'язки з Г. Квіткою-Основ'яненком. В останні роки свого життя він працював над біблійними мотивами й образами у творчості

Кобзаря. Ім'я О. Барабохи внесено до Шевченківського словника; його дослідження включені в Шевченківську енциклопедію.

У докторській дисертації Віталія Федоровича Шевченка «Українська історична поема XIX – поч. XX ст. Концепція історизму, жанрова специфіка, шляхи розвитку» подано нову інтерпретацію історичних поем Т. Шевченка, досліджено їх джерела, прослідковано історичні погляди поета. Під керівництвом В. Шевченка була захищена кандидатська дисертація «Балади в контексті творчості Т. Шевченка» В. Кравченко. У науковому доробку В. Кравченко більше двадцяти праць, у яких аналізується романтичний жанр балади та поеми Т. Шевченка.

Ім'я Т. Шевченка магнетизувало творчу уяву мовознавця світового рівня, доктора філологічних наук, професора Віктора Антоновича Чабаненка, який присвятив низку праць проблемам шевченкознавства. Він — автор полум'яних виступів, без яких не обходиться жодне зібрання. Найперше увагу привертають наукові розвідки, енциклопедичні статті, промови, публіцистичні нариси, спогади, художні твори В. Чабаненка з їх промовистими заголовками: «Апостол правди і свободи», «Шевченко в семи іпостасях», «Не вмирає душа наша», «Правда вогнелика» та інші., що ввійшли до збірки «Моя Шевченкіана».

Науковець вражає своїм світобаченням, знаходить все нові вирази й словоформи на означення таланту й величі Т. Шевченка, за його словами «месії нашого». Читаємо: «Шевченко — наша Правда Сумління, ... Гідність, ... Оборона, ... Свобода, ... Слава, ... Безсмертя. Поки пам'ятатимемо його ім'я, доки житиме наше Слово!» В. Чабаненко свідомий свого покликання: «З печаттю ... генія на чолі заходимо у світлицю вселюдської культури, у бучний храм краси, щоб покласти і свій дар на високий вівтар науки, освіти, мистецтва!» Автор проводить паралель, щоб красномовно продемонструвати наше сьогодення. Він згадує приїзд Т. Шевченка у Запоріжжя, відвідини Хортиці, коли той «ходив... і все плакав», (пам'ятаємо лист Т. Шевченка до Я. Кухаренка). Вчений розмірковує: «Справді, Шевченко тоді плакав, але з його сліз виросла наша віра, зародилася наша національна гідність, виросла нескореність нашого волелюбного духу. Ходимо слідами великого Мужа і з глибоким жалем спостерігаємо, як і сьогодні плюндруються наші святині, як безкарно (тепер уже ніби ж і в незалежній Україні) розперізуються нищителі, яничари і запроданці».

Дослідники творчості поета, викладачі філологічного факультету, виступають із доповідями на шевченкознавчих всеукраїнських, республіканських, міжнарод-

них форумах, що є свідчення їх великого авторитету та визнання у вченому світі України.

Питання шевченкознавства свого часу привертали увагу професора М. Тараненка, який показав творчість Т. Шевченка в оцінці І. Нечуя-Левицького. Ім'я М. Тараненка значиться в Шевченківському словнику. Професор О. Турган розробляла теми «Т. Шевченко і українські новелісти», «Т. Шевченко і С. Васильченко». У співавторстві з доцентом П. Мірошниченком охарактеризували жанрові особливості та природу хронотопу поеми «Великий льох».

Шевченкіана запорізького краю відбилася і у театральному мистецтві. За свідченням відомого мистецтвознавця В. Гайдабури (опубліковане у книзі «Театр, захований в архівах» у 1998 р.), в Запоріжжі під час окупації працював український драматичний театр, у репертуарі якого були 24 вистави, в тому числі — «Назар Стодоля» за п'єсою Т. Шевченка. Вона мала особливий успіх у глядачів. Режисер — постановник вистави — М. Макаренко.

14 квітня 1964 року в обласному українському музично-драматичному театрі імені М. Щорса відбулася прем'єра вистави за п'єсою Ю. Костюка «Думи мої...». За свідченням місцевих газет, образ Тараса у виконанні В. Єфимова полонив непоказною, стриманою емоційністю, духовним багатством.

До 175-річчя від дня народження Великого Кобзаря колектив обласного Українського музично-драматичного театру підготував виставу «Душі натхнена ліра» (за творами Т. Шевченка). Режисер-постановник вистави (він же — автор сценарію) заслужений артист України Володимир Шинкарук. У ролі молодого Шевченка виступив артист Володимир Бондаренко, зрілого поета грав заслужений артист України Григорій Антоненко. У виставі також були зайняті народна артистка України Тетяна Мірошніченко, заслужений артист України Віктор Пронін, артистка Тетяна Нещерет та ін. Запоріжці тепло прийняли нову роботу акторів-земляків.

Говорячи про митців — видатних режисерів і акторів, не можна не згадати нашого земляка Івана Паторжинського, який блискуче виконував партії батька в опері «Катерина» М. Аркаса та Трохима в опері «Наймичка» М. Вериківського. У золотий фонд українського мистецтва ввійшли також романси М. Лисенка, Я. Степового, С. Рахманінова, М. Мусоргського, написані на слова Т. Шевченка і виконані І. Паторжинським.

Шевченкіана Запорізького краю висвітлювалась також і на голубому екрані. У 1990 році Українське державне телебачення показало передачу «Великий Кобзар

на Запоріжжі». Її підготувала Запорізька студія телебачень. Автор сценарію і ведучий — П. Ребро, режисер-постановник — Н. Вольська.

У 2005 році створено документальний навчально-пізнавальний фільм «Стежина до себе» за участю В. Чабаненка, у якому розповідається про місця перебування Т. Шевченка на Запорожжі (режисер фільму Р. Кириченко).

Слова про Шевченка лунають також у запорізькому радіоефірі. З 2002 року на обласному радіо звучить авторська програма письменника, почесного доктора запорізького державного університету П. Ребра «Тарас Шевченко і Запоріжжя». Ось назви деяких випусків програми: «Козацькі гени Т. Шевченка», «Запорожжя — душа «Кобзаря», «Тарасова стежка на Січ», «Співець козацького братолюбія», «Весела Україна — мрія поета», «Голос Приазов'я над труною Кобзаря», «У меморіальній майстерні Т. Шевченка» та ін. У 2004 році з нагоди Дня журналіста цю радіосерію П. Ребра відзначено дипломом і премією Запорізької облдержадміністрації. Їх вручив письменникові губернатор області В. Березовський.

Обласні газети розповідають про запорізьких художників-живописців, графіків, скульпторів, які в своїй творчості зверталися до священної шевченківської теми. Це С. Шинкаренко (картина «Гомоніла Україна»), Ф. Шевченко («Земляки»), І. Маляренко («Нащо мені карі очі»), Г. Мацегора («В майстерні скульптора»), А. Скрипка («Шевченко на Україні»), В. Коробов і А. Бовкун («Молодий Тарас на Хортиці»), В. Дубінін («Шевченко і Чернишевський»), І. Носенко («У наймах коси побіліють»), М. Худас («Кобзар з хлопчиком») та інші митці.

Не одну картину, присвячену Кобзареві написав художник і мистецтвознавець, учасник обласних, республіканських і зарубіжних виставок, автор книги «Самоцветы Запорожья», що є першодруком про історію професійного та народного мистецтва запорізького краю, Латанський Сергій Васильович. Родом він з шевченкового краю, народився на Черкащині. Нині мешкає у Запоріжжі. До речі, його картина «Тарас Шевченко на острові Хортиця» знаходиться в державному музеї Великого Кобзаря у с. Шевченкове Звенігородського району. Серед його робіт: ліногравюра «Кобзар», полотно «Тарас серед земляків», картина «Шевченко під грушею в с. Вознесенка» та ін.

Наш земляк, запорізький художник Валерій Булат на замовлення Національного заповідника «Хортиця» нині працює над картиною, сюжет якої відносить глядача на Хортицю 1843 року і показує Тараса Григоровича у хортицькому довкіллі. Валерій Миколайович генетично пов'язаний з давнім козацьким родом Булатів, один із пред-

ставників якого — Прокіп Булат — дав притулок Шевченку, коли той прибув у наші краї 170 років тому.

У фондах Національного заповідника «Хортиця» є портрет київських художників Яворського Л. Ф. та Миронової Є. Ф., написаний 1989 року. На ньому поет зображений до пояса з «Кобзарем» у лівій руці і з пензлем у правій.

Тарас Шевченко присутній і у творах запорізьких поетів. Йому присвячували поетичні рядки М. Лиходід, Г. Лютий. Особливе ставлення до Кобзаря у віршах висловив вже неодноразово згадуваний Петро Ребро.

Поетична Шевченкіана нашого земляка, лауреата Шевченківської премії Миколи Нагнібіди представлена поезіями «Бійці співають «Заповіт», «Кобзареві», «Велет духу», «Задля добра свого народу», «Наш великий сизий орле» та ін.

Пропагували творчість Шевченка і письменники — наші земляки. Письменник Трофим Зіньківський, уродженець м. Бердянськ, ще в позаминулому столітті очолив гурток студентів, які вивчали твори Шевченка. Йому ж належить праця «Тарас Шевченко в світі європейської критики».

Образ Кобзаря відобразився у народній творчості запорозького краю. Професор ЗНУ В. Чабаненко серед зібраних і надрукованих у збірнику «Січова скарбниця» легенд і переказів наводить фольклорний матеріал і про перебування Шевченка у нашому краї. Відкриває збірник легенда з промовистою назвою «Ось де слава наша почалася...»:

«...Плив ото Шевченко Дніпром на плоту. От уже біля страшного-престрашного порога — Ненаситцем звався. Знімають лоцмани заяложені сорочки, одягають чисті: коли доведеться йти на той світ, то щоб чистими представитись. А Тарас сидить собі на дошці, дивиться на береги і в ус не дме. Уже дехто із лоцманів шепоче «Отче наш», а він, Тарас отой, побачив щось на березі та й питає:

— А як зветься отся затока?

— Та годі вам! — каже хтось. — Зараз не до того.

— А хіба що?

— Може, Богові душу скоро віддамо. Дивіться!

Поглянув тоді Тарас на Дніпро. А він ревів, скакаючи через купи каміння, що стали йому на дорозі, ревів і розкидав білу-пребілу піну довкола. Перехрестився тоді Тарас та й каже:

— Гей, та й могутній же батько наш Славута! Я й на Волзі бував, а такого дива не бачив. Ач, як несе!

Хитнуло пліт, мов трісочку маленьку, жбурнуло донизу, не зчулись, як пороги опинились позаду. Тоді Тарас і каже:

— Жаліє батько дітей своїх, бачте, не потопив нас, а якби це був якийсь москаль — то й каюк йому!

— За що?

— За те, що обидив батька нашого: Січ зруйнував, дітей Дніпрових, козаків славних, порозганяв. От за що!

— А правда, — згодився цікавий.

Пропливши ще трохи, аж поки сонце на півдуба піднялося, побачили Хортицю — так острів зветься. Загорівся Тарас — як дитина. Лаштує човна і вже хоче спускати його з плоту.

— Та пождіть хвилинку.

Мовчить, а очі так і горять, як у малого хлопця до цяцьки. Тільки порівнялися з островом — метнувся Тарас на човна та й поплив з двома із нашого гуртка.

Розказували вже ті, що як зійшов він тоді на берег — упав на коліна і плакав від радості, цілуючи землю:

— От де слава наша почалася! — а згодом похмурнів, устав на ноги й мовчки пішов, ходив по острову, ні про що не питав, тільки ходив і суворо та пильно дивився на каміння, наче шукав слідів першої Січі...»

У цьому ж збірнику вміщено переказ, записаний від Д. Р. Булата:

«Ось тут стояла хата мого прадіда Булата. А ось тут росла велика груша. Гість Тарас попросив постелити йому під цією грушею. Унизу котив свої води Славута, а далі маячила Хортиця. Кажуть, Шевченко все дивився на острів, розпитував нешкебінців про козацтво і сам багато розповідав, гнівно говорив про царицю Катерину, яка зруйнувала козацьке гніздо.

А наступного дня гість поплив на острів. За весла сів молодий хлопець. Із хвилюванням наближався Тарас до Хортиці. Сльози блищали на його очах. Він зійшов на берег славної козацької вольниці... Десь унизу залишився човен. Шевченко попрохав хлопця пливти край берега, а сам пішов угору, оглядаючи довкола священну хортицьку землю».

Запорізький письменник Олесь Виженко записав ще й таку легенду:

«...Коли вирішив Кобзар відвідати Хортицю — те орлине гніздо, що до нього злітались запорожці на своїх чайках, — один дячок, що втерся поміж людей, які обступили поета, злякано застеріг: «Не ходіть туди, Тарасе Григоровичу, — і поквапився

розповісти: — «Живе, мовляв, там у печері на острові злий чоловік, як звір справжній, розбійник, по імені Совута. Кажуть, що колись козаком був, а після зруйнування Січі здичавів, заріс волоссям, очі як у сови стали — вночі ліпше бачить, як удень, на людей нападає. Усміхнувся Кобзар, не спинився. Довго ходив по Хортиці... Присів біля однієї скелі, задумався. Коли оглянувся — поруч нього стоїть запорожець, хитрувато посміхається в вуса. Виказав прихильність, навіть по плечу поплескав поета, так що аж луна пішла. Геть за свого визнав його козарлюга. І порадив поетові неодмінно побувати на Думній скелі, де запорожці раду держали. Тільки щоб не переплутав ту скелю з іншою, що Ушивою зветься. Січовики одежу від нужі колись звільняли. Звеселило Тараса Григоровича таке попередження. А козак розповів гостеві, як колись жили тут запорожці й ворогів стрічали. Показав острів: високі скелі звисають над водою. Химерні обриси в цих гранітних уступів і називають їх різними кумедними назвами: Свиняча голова, Ворота, Стовпи... А осторонь від берега простягається степ з численними могилами. Багато січовиків поклали тут голови. Далі вниз, де плавні, починаються озера — Домаха, Підкручне, Лозове. Та найбільша краса у Дніпрі, обійняв він Хортицю обома руками... Милувався чарівними місцями Тарас Григорович і не помітив, як зник запорожець. Перед тим тільки показав свою скелю — Совутину».

Багато населених пунктів Запорізької області названі на честь Шевченка. Приміром, у Пологівському районі стоять поруч три села: Шевченкове, Тарасівка, Григорівка. Така топоніміка зустрічається чи не в кожному районі. 7 березня 1989 року заступник голови облвиконкому В. М. Анцупова в інтерв'ю обласним газетам повідомила: «Ім'я Шевченка носять 14 населених пунктів області, 9 колгоспів, 6 установ і один завод».

У місті Запоріжжя його ім'я носить один із найбільших районів, а також одна із великих вулиць. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 року в місті Запоріжжя утворено новий район — Шевченківський (за рахунок території Жовтневого й Орджонікідзевського районів). Підписали Указ голова президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченко і секретар Президії — А. Зленко (Відомості Верховної Ради УРСР, 1963 рік).

Також багато соціокультурних, учбових, навіть промислових об'єктів носить його імя.

У 1911 році відзначалося 50-річчя з дня смерті Т. Шевченка. З цієї нагоди Олександрівська міська дума прийняла ухвалу: «Рассмотрев в очередном заседании 11 марта

1911 года ходатайство группы жителей города о наименовании одного из начальных городских училищ «Шевченковским», в память 50-летия со дня смерти украинского поэта Т. Г. Шевченко, городская дума постановляет: наименовать именем его городскую начальную школу, предназначенную по школьной сети к постройке на площади его же, Шевченко, имени».

Витяг із протоколу з'їзду делегатів Балківської волості від 18 грудня 1922 року: «Повестка дня: 4. Открытие волостного театра и наименование его... Постановили: Днем открытия театра назначить 19 декабря 1932 г., наименовав последний народным театром им. Т. Г. Шевченка».

У запорізькому обласному державному архіві зберігається протокол загальних зборів робітників і службовців держзаводу № 10 в селі Софіївці (нині — м. Вільнянськ) від 26 лютого 1926 року. В ньому, зокрема, говориться: «Слушали: присвоение имени заводу. Докладчик Белоконь оглашает имеющиеся предложения: 1. Коминтерн, 2. Т. Г. Шевченко, 3. тов. Фрунзе, 4. Помощь селу. Постановили: по абсолютному большинству принимается имя Т. Г. Шевченко. Председатель — Иванов, секретарь — Белоконь». Зберігся також протокол засідання культкомісії заводу, в якому, зокрема, говориться: «... Слухали: Поточні справи. Про постановку спектакля в день 11 березня. Ухвалили: Беручи до уваги, що 11 березня — свято Шевченка, а завод носить його ім'я, поставити п'єсу «Назар Стодоля».

4 листопада 1932 року бюро Мелітопольського районного партійного комітету прийняло постанову: «...Виходячи з того, що сучасна мережа культурних закладів з їх використанням не задовольняє зрослих потреб робітників і трудящих Мелітополя... бюро РПК ухвалює: Вважати за доцільне — приміщення театру ім. Шевченка, що зараз використовується клубом «Харчовиків», передати міській раді під експлуатацію як «міський театр ім. Шевченка»... Заборонити дирекції використовувати дотаційні суми на запрошення труп, що не мають художньої цінності. Секретар РКП — Товстопят».

У Шевченківському районі м. Запоріжжя відкрито Палац культури імені Т. Г. Шевченка, заснований у 1949 році.

Серед мешканців запорізького краю є люди, життя яких деяким чином пов'язане з долею Тараса Шевченка. На одній із запорізьких вулиць живе скромна вже літня жінка — Інна Євгенівна Скоропадська. Вона із роду Лазаревських. Дочка випусниці Єлизаветинського інституту шляхетних дівчат, онука статського радника, правнука чиновника за особливим дорученням, товариша Тараса Григоровича Федора Лазаревського. Федор Матвійович, закінчивши Харківський університет, слідом за стар-

шими братами став служити в Оренбурзі, в прикордонній комісії. Там і зустрів солдата-арештанта, видатного земляка, зісланого за вільнодумство царем Миколаєм. До того часу Федір не знав автор «Кобзаря», але, зблизившись з ним, по-юнацьки щиро захопився творчістю і особою українського поета і художника. Всупереч своїй посаді і наполегливим рекомендаціям свого начальства став йому найближчим другом на довгі роки. Першим, за словами Шевченка, хто не посоромився його незавидного становища і сірої шинелі. Пізніше, в Кос-Аралі, вже покинувши Орську фортецю, Тарас Григорович, сумуючи за товаришем, напише Федору присвяту «Згадай мене, брате» і зробить його портрет. Не вгасне дружба і в наступні роки. Портрети Федора, Василя, Михайла Лазаревських, їх матері, Афанасії Олексіївни, акварелі, офорти та вірші з присвятою до них — значна частина творчого доробку майстра. Матері своїх друзів поет присвятив чи не найкращий свій вірш «Садок вишневий коло хати». Жінка відписала поетові: «Дякую Вам найдобріший і шановний Тарасе Григоровичу, за ваші подарунки, які я ціную... я полюбила вас як рідного, почувши похвали про вас від своїх дітей, за дружбу з якими я Вам безмежно вдячна. Прийміть же і від мене як слабенький знак моєї душевної до Вас поваги малоросійських гостинців, які передасть Вам мій син. Прощайте ж, і любіть у Петербурзі моїх дітей, як вони люблять Вас і не забувайте нас, як ми Вас не забули. Душевно шануюча Вас Афанасія Лазаревська». Відповідь зі столиці не змусив себе чекати: «Благородних синів Ваших я звик називати своїми братами, дозвольте ж і Вас називати моєю рідною, небаченою і щиро коханою матір'ю і прийміть сердечний синівський поцілунок від глибоко люблячого Вас Т. Шевченка». Незадовго до смерті поет відвідав їх маєток у Гирьєвці (біля Конотопа). Федір і Тарас спина до спини сиділи серед зігрітого сонцем різнотрав'я на галявині і співали протяжних і сумних чумацьких пісень. А незабаром Федір з братом Михайлом, що став душеприкажчиком і розпорядником спадщини поета, проводжали його в останню путь. Спочатку на Смоленське кладовище столиці, а потім до канівських круч над Дніпром.

До цієї події причетний ще один наш земляк з дивним для наших місць призвіщем Ф. Хартахай. Видатний шевченкознавець із діаспори П. Зайцев (його книга «Життя Тараса Шевченка» широко відома у світі) твердить: «Десять промов у той день було виголошено над труною поета — в церкві і на кладовищі. З українців говорили П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров, П. Таволга-Мокрицький, О. Афанасьєв-Чужбинський, Павло Чубинський і Ф. Хартахай». Феоктист Абрамович Хартахай (у 1861 — студент Петербургського університету, належав до демократичного табору української інтелігенції) — виходець з Південної України, народився і виріс у родині грецького

канцеляриста в селі Чердакли на Приазов'ї. Чудом зберігся лист Хартахая, надісланий другові В. Гнилосирову у день похорону Шевченка. «Листу Хартахая немає ціни, — пише П. Ребро. — Це хвилюючі думки безпосереднього учасника похорону, людини, яка підставляла плече під труну генія...» Петро Павлович у своїй книзі фрагментарно наводить цей лист. Він величенький, переобтяжений деталями. Ось лише декілька фраз: «...Тут і я, прокашлявшись та ще вдома випивши чвертку горілки і взявши з собою другу і все у церкві допивши... теж по-хохляцьки учистив слово. Костомаров і другі прислухались до нього і похвалили, а Білозерський там же попросив його для «Основи», і далі: «...На поета возложили лавровий вінок, із котрого я увірвав три листки і кожний прикладував до його широкого лобу. Із трьох один тобі, як справжньому хохлові, як моєму щирому приятелеві, посилаю в знак пам'яті моєї і священного для українців Шевченка...» Промова Хартахая була опублікована у журналі «Основа» № 3 за 1861 рік. Звідти її передрукували в радянські часи (зокрема, вмістили в книзі «Світова велич Шевченка»), хоч журнальний варіант вельми відрізнявся від оригіналу: над ним добряче «потрудилися» редактори, а ще більше позбиткувалися цензори. «Що не кажіть, а приємно усвідомлювати, що великого Кобзаря в останню путь проводжав представник і нашого краю, що над домовиною геніального українського поета прозвучав і голос Приазов'я», — наводить слова краєзнавця газета «Запорізька правда» (2001 р.).

У Запорізькій області за часів незалежності свою Шевченкіану створила і видавнича справа.

У 1992 році Державний архів Запорізької області видав збірку документів «Тарас Шевченко і Запорізький край» (упорядники — Л. Бортнікова, О. Ігнатуша, О. Тедеєв). До збірки також увійшла праця Д. І. Яворницького «Запорожці в поезії Т. Г. Шевченка». Тираж видання — 150 примірників.

У 1996 році до 135-річчя з дня смерті Великого Кобзаря вийшла книга Петра Ребра «Т. Шевченко і Запоріжжя». У 2007 році вийшла його друга книга «Т. Шевченко і Запоріжжя: доповіді, статті, вірші, хроніка» та «Т. Шевченко в моєму житті». За листами слухачів авторської радіопрограми П. Ребра «Тарас Шевченко і Запоріжжя».

«Моя Шевченкіана» — під такою назвою у Запоріжжі у 2006 році вийшла книга Віктора Чабаненка, професора ЗНУ. До збірника ввійшли літературознавчі й мовознавчі дослідження, публіцистичні нариси, енцеклопедичні статті, публічні промови, рецензії, замітки й художні твори відомого українського вченого-філолога, члена Національної спілки письменників України, академіка АН ВШ України, присвячені

життю і творчості Т. Г. Шевченка. В книзі поставлені актуальні проблеми шевченкознавства, наведені спостереження над народною і Шевченковою поетикою, наукові статті, присвячені мовотворчій спадщині Кобзаря.

У дисертації першого директора заповідника «Хортиця» Арнольда Сокульського «Козацька Хортиця» є великий розділ «Шевченко і Хортиця», де Тараса Шевченка і острів Хортицю автор презентує як «рівновеличні домінанти української духовності». «Кожне покоління по-своєму вчитується в шевченківське слово, кожне покоління науковців і поетів також по-своєму заглиблюється в героїку і легенди Хортиці», — розмірковує автор. — Якою побачив молодий поет Хортицю, яку історичну канву відчув у її життєдайних краєвидах, з якими потомками козацьких гомерів він говорив на довічних скелях Хортиці — можна лише уявити. Ми впевнені, що експозитивні можливості Хортиці тієї пори й усього Запорожжя, на загал ще зберігали ознаки вольностей Війська Запорозького».

За словами Дмитра Яворницького, Т. Шевченко запорозькою історією «врачевал больную душу». Справді, «для поэта все мило, все любо и все дорого в Запорожье. В Запорожье он точно в самой близкой и самой дорогой для него семье». «Запорожжю невимовно пощастило: воно посідає чільне місце у Головній книзі українського народу, — переконує запорізький поет Петро Ребро. — Дніпро і Хортиця, Великий Луг і Січ, яка в Шевченка майже завжди була синонімом Хортиці, освячені ореолом його любові, осяяні світлом його нетлінного слова. Воістину, Шевченко і Запорожжя невіддільні, як Дніпро і Україна, як сонце і земля, як пісня і душа».

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

ЖИВИЙ У ПАМ'ЯТІ ПОКОЛІНЬ

(Г. Савченко, Є. Букет, Я. Синявський)

Тарас Шевченко народився на Київщині, Київщині XIX століття. Зрозуміло, що адміністративні пертурбації у новітні часи змінили її контури, як і контури інших регіонів. Сучасна Київщина Шевченка — це частки колишніх Київської, Полтавської та Чернігівської губерній.

Перебування Тараса Шевченка на теренах столичної області пов'язане з історією багатьох міст і сіл. Сторінки біографії геніального Кобзаря мереживом охоплюють практично всі її куточки. Осердям Шевченкіани Київщини є сучасні Переяславщина та Яготинщина. Саме ці місцевості найбільш зримо представлені як творчістю, так і колом спілкування Тараса Григоровича Шевченка у період його трьох подорожей в Україну (1843—1844, 1845—1847 і 1859 років). Та не тільки тут билося серце поета і художника. Богуславщина, Баришівщина, Бориспільщина, Вишгородщина, Згурівщина, Миронівщина, Фастівщина... Міста Біла Церква, Васильків, Сквирка, Тараща... Згадки про Кагарличчину та Макарівщину... Це Шевченкове намисто, що прикрашає Київщину, яку Кобзар оспівав поетично, а рукою художника зловив мить краси природи, людської душі і побуту, архітектури.

Науковці — історики літератури, мистецтва — час за часом прокладають все нові і нові борозни у все-таки й до сьогодні неосяжному полі шевченкознавства, зокре-

ма Київщини. Приємно відзначити, що свій достойний внесок у цю справу роблять і краєзнавці. То ж виписати до мініатюри навіть основні етапи життя та діяльності Тараса Шевченка на Київщині у такому короткому нарисі занадто складна та, мабуть, і нездійснима річ. Автори свідомі цього. А тому вони, спираючись на вже існуючий шевченкознавчий доробок своїх попередників — науковців і колег-краєзнавців, не претендуючи на всеосяжність, спробують провести бодай пунктирну лінію щодо питання увічнення пам'яті Людини нації на теренах Київської області.

Богуслав

Одним із перших місць, пов'язаних із перебуванням Тараса Шевченка на землях сучасної Київщини, є Богуслав (колишнє містечко Богуслав Канівського повіту, Київської губернії теперішнє місто Богуслав — районний центр Київської області).

У дитинстві Тарас багато разів бував у Богуславі. Поїздка з батьком на богуславський ярмарок у серпні 1822 року стала для нього справжнім потрясінням. Велелюдність і строкатість ярмаркового дійства, велична забудова, порівняно з рідним селом, хоча й маленького, але все-таки міста та й перевіз через стрімку Рось вражали дитячі уяви. З часом, згадуючи про цю подію, Т. Шевченко підкреслював: «То була перша моя зустріч з великим містом з церквами і різним-різним людом, що зібрався на величезну торговицю. А ще дивувався я баржі, на якій ми, сидячи з батьком на возі, переправлялись на другу сторону Росі».

Майбутній поет і художник регулярно став бувати в Богуславі за часів свого наймитування у кирилівського священика Григорія Кошиця (1827 р.). З Ясем, сином Кошиця, хлопчак-кучер частенько їздив туди. Він возив поповича в Богуслав у школу по понеділках, а в суботу — забирав його додому, в Кирилівку.

Наприкінці вересня 1845 року Тарас Шевченко під час подорожей по Україні знову потрапив у Богуслав. Він заночував, повертаючись із Кирилівки до Києва, на тамтешньому заїжджому дворі. У повісті «Прогулки с удовольствием и не без морали» читаємо: «На другой день рано утром, напившись вместе чаю, я окончательно простился с моим доблестным героем и с моим бывшим сподвижником и верным слугою. Из Богуслава через Росаву и Поток мы на другой день благополучно приехали в Триполье. А из Триполья, понад Днепром, дремучим бором на другой день приехали мы в Киев, тоже благополучно». Наголосимо, що про Богуслав у цьому творі ми зустрічаємо не поодинокі згадки. Одні більш розлогі, інші — лаконічні. Наприклад, «Решено было выехать из дому рано, чтобы обедать в Богуславе и на ночь поспеть

в Потоки»; «он незаметным образом обогнал нас, не останавливаясь в Шендериевке, пустился далее в Богуслав».

Не міг Тарас Шевченко — цінитель та знавець дум як жанру українського народного героїчного епосу, обійти увагою саме Богуслав. У своєму «Букваре южнорусском» — посібнику для навчання грамоти українською мовою в недільних школах, який побачив світ на початку 1861 р. 10-тисячним накладом у Петербурзі, поет вмістив і «Думу про Марусю попівну Богуславку».

Місто, його уродженці та жителі виявилися багато в чому знаковими в життєвій долі Кобзаря. У Богуславі в 1807 році народився і 13 перших літ свого життя прожив на батьківщині художник Іван Сошенко. Загальновідомі факти його участі у справі викупу Тараса Шевченка з кріпацтва. Щоправда, сьогодні серед науковців з цього приводу існують дещо й інші думки. Але незаперечним є те, що знайомство й дружба Івана Сошенка і Тараса Шевченка відіграла для останнього роль справжнього життєвого каталізатора.

Познайомились вони 3 липня 1836 року в Петербурзі, в Літньому саду біля статуї Сатурна, яку змальовував підмайстер «живописца Ширяева» Тарас Шевченко. Вже 5 липня Тарас відвідав І. Сошенка в його квартирі, а 12 липня відбулася їх чергова зустріч у Літньому саду. Іван Сошенко у свою чергу познайомив Тараса Шевченка з українським письменником Євгеном Гребінкою та конференц-секретарем Академії мистецтв Василем Григоровичем. Знайомство з Григоровичем відкрило перед Шевченком можливості відвідувати пансіонерські учбові зали Товариства заохочування художників. Коло знайомих майбутнього Кобзаря ширилося. Його долею стали опікуватися живописець Олексій Венеціанов, композитор Михайло Вієльгорський і поет Василь Жуковський, який і рухав ідею визволення Шевченка з кріпацтва. Серед шевченкознавців та й самих богуславців стали природно вживаними слова Є. Гребінки: «Не було б Сошенка, то не було б і Шевченка». 22 квітня 1838 року Тарас Шевченко став вільним. В «Автобіографії» він писав про себе: «С того же дня начал он посещать классы Академии художеств и вскоре сделался одним из наиболее любимых учеников и товарищей великого Карла Брюллова».

Стосунки між Т. Шевченком та І. Сошенком не були безхмарними. Проте, свою дружбу вони пронесли через все життя. Друзі неодноразово зустрічалися під час подорожей Тараса Шевченка Україною. Іван Сошенко з дружиною був одним із тих, хто супроводжував домовину Кобзаря до Канева, місце його вічного спочинку.

Художнику Івану Сошенку в Богуславі поставлено пам'ятник. У місті працює меморіальний будинок-музей художника Івана Сошенка. Для широкої спільноти тільки

навесні 1954 року з'ясувалося, що в місті зберігся будинок, який належав батькові Івана Сошенка. Виявив це Іван Юхимович Николенко, краєзнавець, історик, автор книжки «Наш край Богуславщина». Під час капітального ремонту будинку, в якому мешкала родина Николенків, в стінній ніші знайшли старовинну течку з різними паперами. Серед документів були й ті, що підтверджували: будинок належав родині Сохів — дідові, а потім і Максимові, батькові художника.

Краєзнавець і пам'яткоохоронець І. Ю. Николенко ініціював створення музею і доклав багато зусиль, щоб ідея стала реальністю. 15 грудня 1973 року музей-садиба Івана Сошенка відчинила двері відвідувачам. В експозиції, що тепер розміщена лише в трьох кімнатках, третя — віддана представленню матеріалів, які проливають світло на стосунки Івана Сошенка і Тараса Шевченка.

У Богуславі працює недільна художня школа імені Івана Сошенка. Можливо, спрацює генетичний код краю і світові знову являться Спошенки і Шевченки?

У батьківській хаті Івана Сошенка, де зупинявся Тарас Шевченко в 1845 р., жила українська письменниця Марко Вовчок, яка влітку 1885 року приїхала до міста із чоловіком Михайлом Лобачем-Жученком і прожила тут весь рік. Після, вони переїхали до Хохитви, де на березі Росі прожили ще майже сім років. «О, мила Рось! Які прекрасні твої зелені береги, як легко там дихати», — писала вона в одному з листів сину. Наприкінці 1896 року Марко Вовчок на деякий час знову повернулася до Богуслава.

Згадка про М. Вовчок у руслі Шевченкіани Київщини цілком умісна. Чого вартий тільки запис Кобзаря у «Щоденнику» від 18 лютого 1858 р.: «Какое возвышенно прекрасное создание эта женщина». У липні цього ж року за пропозицією Т. Шевченка члени петербурзької громади зібрали кошти і купили в подарунок письменниці золотий браслет вартістю 120 рублів. Т. Шевченко, додавши привітальний лист та автограф віршу «Сон» («На панщині пшеницю жала»), надіслав подарунок М. Вовчку.

24 січня 1859 року Тарас Шевченко та Марко Вовчок познайомилися особисто. Згадкою про день їх знайомства є поезія «Марку Вовчку» з проникливими шевченківськими рядками:

Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите
Убоге серце, неукрите...

У 1859 році перед від'їздом Марка Вовчка за кордон Т. Шевченко подарував їй автопортрет і автограф поеми «Неофіти», а в 1860-му надіслав і примірник «Кобзаря» з написом: «Моїй єдиній доні Марусі Маркович — і рідний, і хрещений батько Тарас Шевченко».

У місті Богуславі на вулиці Шевченка встановлено погруддя Кобзарю (1989).

Бровари

У Броварах Тарас Шевченко бував неодноразово у 1843-му і 1845—1847 роках. Колишнє містечко Чернігівської губернії знаходилося на роздоріжжі й обминути його було важко під час подорожей з Києва на Лівобережжя, по дорозі до Санкт-Петербурга, а чи в зворотніх напрямках. Шевченко писав про дорогу від Києва до Броварів: «...до устройства шоссе дорога пролегала по болотистым й песчаным местам, так что в сухое время от глубоких й сыпучих песков, а в сырое от топких болот переезд был сопряжен всегда с большими затруднениями, а иногда и с опасностью».

Броварський шлях очима Кобзаря бачимо і в поемі «Катерина»:

Заплакала, пішла шляхом,
В Броварах спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Улітку 1843 р. Тарас Шевченко побував у Броварах, їдучи з Петербурга до Києва. У червні цього ж року він проїжджає місто по дорозі на хутір Євгена Гребінки Убіжище.

Побував у Броварах Т. Шевченко і в 1845-го 21 квітня він приїхав через Бровари з Яготина до Києва. Саме весняна повінь 1845 р. змальована, на думку дослідників, на сторінках його повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1856—1858): «С любовью принял лепещущих крошек старый Белогруд й распахнул свою синеполую ризу чуть-чуть не по самые Бровары... Рязанова трактир, как голова утопленника, показывается из воды, а гигант-мост, как морское чудовище, растянулся поперек Днепра й показывает изумленному человеку свой темный хребет из блестящей пучины. Прекрасная, величественная картина».

Наприкінці 1846 року Тарас Григорович їде в Бровари з М. Костомаровим, який хотів придбати тут хату для своєї матері. Костомаров згадував: «Мы нашли в усадьбе, помещавшейся в самом вышеозначеном местечке [Броварах] двох пожилых барынь, из которых одна сказалась хозяйкой и владелицей продаваемого участка. Мы провели там полдня до сумерек».

9 січня 1847 року разом із Миколою Гулаком, членом Кирило-Мефодіївського товариства, знову в Броварах. Тепер проїздом до Борзни. Він готує нове видання своїх творів і їде на Лівобережжя, щоб зібрати розпорошені посеред своїх знайомих власні рукописи. Повернення його до Києва, знову ж через Бровари, було трагічним. 5 квітня на дніпровській переправі Тараса Шевченка заарештували за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства.

За словами О. Кониського Т. Шевченко був одягнений немов на бал. Відразу ж після арешту поет заявив: «...я поспішав до Костомарова на вінчання; він просив мене за старшого боярина, дак я ото, заким у Броварах перепрягли мені почтових коней, поголився й причепурився, гадав, щоб з воза просто до молодого».

6 квітня 1847 року Шевченка відправляють до Петербурга... І знову Бровари... Тут, на першій від Києва поштовій станції, він попрощався з матір'ю Костомарова Тетяною Петрівною та його нареченою Аліною Крагельською, які слідували за арештованим сином і нареченим.

Після смерті Тараса Шевченка остання його подорож проходила також через Бровари. Броварчани, жителі навколишніх сіл з сумом чекали прибуття домовини з тілом Кобзаря. Студент університету з вечора був у Броварах, щоб завчасно повідомити в Київ про появу в Броварах траурної процесії. Вона прибула 6 травня 1861 року о 7 годині ранку. Зупинилися біля Троїцької церкви, навпроти так знайомої небіжчику поштово-кінної станції. Очевидець події, студент університету Святого Володимира В. Бернатович, згадував: «Труна на возі, вінками обвита; на козлі — ямщик бородатий, коні поштарські ледве бредуть по піску глибокому... Народ поскидав шапки, — ми заспівали хором сумну, привітну пісню. На труні був вінок і з руки жіночої на йому написано: «Прощай, батьку, орле сизий!». Від Броварів до мосту через Дніпро добиралися близько семи годин. Процесія слідувала не по шосе, а узбіччям — щоб не пошкодити тіло. Так пройшло перше вшанування пам'яті Тараса Григоровича на Броварщині.

На цю місцину в центрі сучасного міста, де стояла Троїцька церква і бував Кобзар, краєзнавці-броварчани вказують: тут «від основного шляху Київ—Чернігів відгалу-

жується дорога на село Гоголів, а далі Прилуки». Ще природніша народна назва — Розвилка.

27 липня 1923 року в Броварах відбулася непересічна подія. Чи не одним з найперших на Київщині тут було відкрито пам'ятник Кобзареві. Його виготовив з дерева житель Борисполя Петро Берна. У цей самий час пам'ятники Тарасу Шевченку були відкриті у Требухові, Гоголеві, Княжичах. Простояли вони, одначе, недовго. Пам'ятник Шевченку в Броварах був у 1939 році замінений погруддям із бетону.

9 березня 1964 року у центрі броварського скверу, що носив ім'я Т. Шевченка, було встановлено пам'ятник Тарасу Шевченку (скульптор О. П. Олійник) на відзначення 150-річчя від дня його народження.

Неподалік від пам'ятника у 1989 р. було розміщено меморіальну дошку з написом «На цьому місці знаходилась поштово-кінна станція, де часто бував Тарас Григорович Шевченко. В травні 1861 року тут зупинялась траурна процесія з прахом Великого Кобзаря».

У 2013 році тепер вже парк імені Тараса Шевченка було реконструйовано. Змінився постамент пам'ятника, що дозволило йому «вирости» на півтора метра вгору. Проведена низка робіт по упорядкуванню парка подальшому увічненню пам'яті Тараса Григоровича. Це дало підстави міській раді Броварів порушити клопотання про надання парку імені Тараса Шевченка статусу пам'ятки історії.

Гоголів

У 1845 році поет, очевидно, бував у селі Гоголів Броварського району. Краєзнавці, зокрема Д. Гамалій, який є автором цікавої розвідки «Броварські шляхи Кобзаря» стверджує, що, подорожуючи поблизу Оглаву (Гоголіву), він не міг не заїхати в рідне село (у ті часи — містечко) Платона Бориспольця — художника, близького йому ще з часів навчання в Академії мистецтв.

Платон Тимофійович Борисполець (у Шевченка — Бориспольц) народився 1803 року в містечку Гоголів Остерського повіту Чернігівської губернії; закінчивши 2-й Кадетський Петербурзький корпус, став офіцером. Із 1835 року він відвідує класи Академії мистецтв. Там вони й заприятелювали з Тарасом Шевченком. Після повернення П. Бориспольця з Італії художники зустрілися знову в Петербурзі, вже після заслання Т. Шевченка, у квітні 1858 року.

Під враженням розмов з П. Бориспольцем та його батьком Тимофієм Бориспольцем Шевченко написав у період заслання на Кос-Аралі поему «Сотник» (1849). Про-

тотипом героя поеми був Петро Соболівський — син Матвія Соболевського, якого в народі називали Соболь. Він сотникував ще в 1725 році. Фабула поеми поєднує головного героя з батьком Платона, Тимофієм Никифоровичем Бориспольцем, який одружувався після смерті своєї другої дружини.

Поема «Сотник» розпочинається словами:

У Оглаві... Чи по знаку
Кому цей Оглав білохатий?

І закінчується:

...Тілько і остались,
Що тополі на вигоні —
Стоять, мов дівчата
Вийшли з Оглава ватагу
З поля виглядати.

Згадки про Гоголів знаходимо і в повістях Шевченка. Так, у повісті «Княгиня» (1853), описуючи постої драгунів у селах України: «Не одна чорнобрывка умылася слезами, провожавши эту иродовую драгунию. В одном нашем селе осталося четыре покрытки, а что же в Оглаве? Да в Гоголеве? Там, я думаю, и не пересчитать! Горе нам, горе нам с теми драгунами!»

У повісті «Близнецы» (1856—1857) Тарас Григорович веде давній родовід сотника Ничипора Сокири, родички дружини якого проживали буцімто в Гоголеві: «Ей, бедной, удалося прошедшее лето погостить месяц у своих богатых родственниц в местечке Оглаве (Гоголеве), а родственницы эти только что возвратились из Киева, или лучше сказать, из какого-то Киевского пансиона й были чрезвычайно образованы».

Краєзнавець Д. Гамалія, на підставі архівних документів випускниць Київського інституту шляхетних дівчат, висловлює думку, що цими родичками могли бути інститутки Марія Ружківська та Катерина Хорошкевич.

У 1989 р. в Гоголеві було встановлене погруддя Т. Шевченка, яке до 1964-го стояло в Броварах, а після встановлення у тому ж році там пам'ятника зберігалося в Броварському краєзнавчому музеї. На постаменті написано:

І вже в далекім засланні
Згадав він Оглав білохатий,
Рядок на вигоні тополь,
За тином сотникову хату.

У березні 1990 року у Гоголеві відкрили сільський краєзнавчий музей. В експозиції, де поряд з розповідями про село та його розвиток, чільне місце відведено гоголівчанину Платону Бориспольцю та Тарасу Шевченку.

Переяслав-Хмельницький

У 1843 році, після 14-річного розлучення з рідним краєм, Тарас Григорович Шевченко приїжджає в Україну. Білоруським трактом вони, разом з Є. П. Гребінкою, прибули в Чернігів і, не затримуючись, попрямували до Ніжина, де поет зустрівся зі своїм другом І. М. Сошенком, учителем повітового училища. А потім був Київ, Яготин та інші міста і села Київщини. Тут зустрічався Шевченко з селянами, писав вірші, малював. Пізніше цю подорож літературознавці назвуть: «Перша подорож Шевченка в Україну».

У серпні, а потім з жовтня по грудень 1845 року, Шевченко вдруге на Україні. У цю пору він уже закінчив Академію мистецтв. Його знають як автора «Кобзаря», «Гайдамаків», гостро сатиричної поеми «Сон».

Уесь цей час Шевченко перебував у Переяславі, у свого друга лікаря Козачковського. Тут він пише «Заповіт», поеми «Наймичка», «Кавказ», посвяту до поеми «Єретик», зробив зарисовки Вознесенського собору, Старокиївської вулиці, Покровської та Михайлівської церков, в «Археологічних нотатках» описав археологічні й історичні пам'ятки Переяслава та його околиць.

З Козачковським Шевченко познайомився ще в Петербурзі у 1842 році, коли той повернувся з подорожі навколо світу, де працював лікарем російського флоту. Це була високоосвічена людина, справжній патріот. Він дуже цікавився українською старовиною. Тому і зблизився з Шевченком.

Найбільше Тарасу запам'ятався той день, коли він відвідав хутір Козачковського — Гирський. Тут поет милувався краєвидами Переяслава. Ця панорама дала прекрасний матеріал для вірша «Сон» («Гори мої високі...»), написаного на засланні в Орській фортеці у 1847 році.

На засланні поет не забував Переяслава. Козачковський пише йому листи. Шевченко відповідає. У перший же рік заслання він присвячує Козачковському великого листа.

А в одному з листів до Козачковського Шевченко згадує їхні прогулянки в Андруші, за Дніпро, в Монастирище і той вечір, коли вони стояли на горі біля села і милувалися краєвидами Переяслава.

У червні 1859 року поет втретє відвідав місто...

Будинок Козачковського, де жив Т. Г. Шевченко, зберігся до наших днів. У ньому в 1946 році відкрито історико-краєзнавчий музей. Тут були дві «шевченківські кімнати», де зібрано матеріали і малюнки, пов'язані з перебуванням Кобзаря у Переяславі й повіті. Перед музеєм височить бронзовий бюст поета. А ще неподалік музею росте стара акація, висаджена А. Козачковським із двох саженців на знак їх відданої дружби з Кобзарем.

Наведемо спогади про цю подію:

«— Що ти робиш, друже? — звернувся Тарас до Козачковського:

— Та ось хочу акації біля двору посадити, щоб, коли виростуть, робили затишок для хати. А які аромати будуть, а як бджілки над ними літатимуть, коли зацвітуть...

— А давай посадимо так, — сказав Тарас. — Переплетемо два деревця і посадимо в одну ямку. Нехай і дружба наша буде вічною, як оці два дерева. Нехай ростуть вони, Андрію, біля твого будинку на радість людям і на заздрість ворогам... — Нехай до віку рідняться люди, як оці дерева...

Сказавши це, Шевченко і Козачковський взяли відра і пішли до Трубежу. Набрали води і щедро полили деревця, щоб стояли вони віки».

Багато розповідає Шевченко про Переяславщину у повісті «Близнецы», яку написав пізніше, аж через 10 років, перебуваючи у Новопетрівському укріпленні. У повісті поет змальовує два береги ріки Альти. Правий — «вселений зеленими високими очеретами», а на лівому виглядає із-за зелених верб невеличка біла церква...» Тут Шевченко любив гуляти з Козачковським...

Сьогодні Переяслав-Хмельницький — це місто-музей. Всього тут 27 музеїв. І кожен по-своєму цікавий...

З лівої сторони біля Краєзнавчого музею простяглася Алея скульптур героїв з творів Шевченка. На передньому плані Прометей, прикутий ланцюгом до скелі. Далі гайдамака з шаблею, а потім русалка, ще далі — дівчина-кріпачка, і, нарешті, кобзар із кобзою в руках...

Значно помолодшав і став ошатнішим після капітального ремонту будиночок Козачковського. Тут понад 160 років тому Шевченко написав свій знаменитий «Заповіт». Тепер з колишніх двох кімнат, що розповідали про життя і творчість поета та перебування його в Переяславі, відкрито музей Шевченківського «Заповіту».

Андруші

Це село Переяслав-Хмельницького району (затоплене водами Канівського водосховища) Київської області (колишнє село Андруші Переяславського повіту Полтавської губернії).

Неподалік Переяслава, поблизу Дніпра при впадінні в нього річки Трубіж до 1960-х років було мальовниче село Андруші. Людське око милували Чернечий гай, вікові липи та розлогі верби, що своїми вітами схилялись над водяним плесом. Цю місцевість й облюбували ще у XIX столітті для своїх дач переяславські архієреї. Вперше Т. Шевченко побував в Андрушах разом із А. Козачковським у серпні 1845-го. Зупинився він в архієрейській садибі.

Андрушівські краєвиди вразили художника своєю красою. У серпні-жовтні 1845 року Шевченко виконав два малюнки об'єднані назвою — «Андруші». Один із них відомий як «Андруші. Краєвид з греблі». У промінях ранкового сонця вздовж берега ставка тягнеться сільська дорога, на планах високі й старі дерева, валка волів з погоничем, силуети сільської дерев'яної церкви. Ще на одному малюнку зображено архієрейську дачу в Андрушах з добротним будинком, розлогим деревом над ставком, на березі якого людина, зайнята приготуванням на вогнищі їжі.

Андруші запали в душу й серце Кобзаря. Із заслання, з далекого Новопетрівського укріплення, він писав у листі до А. Козачковського від 16 липня 1852 року: «Помните ли нашу с вами прогулку в Андруши и за Днепр в Монастырище на гору. Вспомните тот чудный вечер, ту широкую панораму и посередине ее длинную, широкую фиолетовую ленту, а за лентой фиолетовой блестит как из золота кованый Переяславский собор. Какая-то чудная, торжественная тишина. Помните, мы долго не могли промолвить слова, пока, наконец, белое, едва заметное пятнышко не запело:

Та яром, яром за товаром.
Чудный вечер! Чудный край и песни дивные!»

14 квітня 1854 р. в листі Шевченко радив тому ж адресатові: «Як получиш сіє нехитростное посланіє моє, то вибери хороший погодній день та повели запрягти у бричку коні, та возьми посади коло себе жіночку свою і діточок своїх невеличких, і поїдьте собі з Богом у Андруші, погуляйте собі гарненько у архієрейському гаї, та, гуляючи попід дубами та вербами, згадай той день, як колись перед вечером ми з тобою в Андрушах гуляли. <...> Мені тепер здається, що й раю кращого на тім світі не буде, як ті Андруші, а вам там то, може, навіть остило дивитися і на сині Трахте-

мировські гори. Боже мій, Господи єдиний! Чи гляну я на ті гори коли-небудь хоч одним оком?»

Спогади про Андруші Т. Г. Шевченко переніс і на сторінки повісті «Близнецы», яку він написав у Новопетровському укріпленні літом 1855 р. Один із героїв повісті, Никифор Федорович, у той рік, коли було знайдено в нього на хуторі близнюків, привозить дві липи з архієрейського гаю і садить їх «на память той великой радости». Описуючи мандрівку Степана Мартиновича в Полтаву, автор повісті розповідає, що його героя підвозили назад співаки з архієрейського хору, які поверталися в село Андруші після літургії владики в губернському місті. З його ж вуст звучить і згадка «как был пожар за Трубежем, да еще потом в Андрушах».

У рік приїзду Т. Шевченка в Андруші селу великої шкоди завдала весняна повінь. Вода забрала кілька селянських хат, багато помешкань було пошкоджено. З цього часу селяни почали будувати свої хати далі од місць, які попадали під затоплення.

Згодом зістарілись і верби. За переказами, коли буря зламала останню вербу, у її стовбурі андрушівчани вмонтували портрет Тараса Шевченка. Тут сільчани постійно збиралися згадати, поговорити про Кобзаря...

Непростою виявилася й доля Андрушівської церкви, яку малював Шевченко. Вона була збудована 1768 року, мала надзвичайно оригінальний іконостас, її архітектурні форми відзначалися стрімкістю і вишуканістю. Справді, архітектурна пам'ятка українського дерев'яного зодчества XVIII століття. Загроза над храмом нависла в 1960-ті роки. Причина була не тільки в атеїстичних гоніннях, а й в тому, що Андруші потрапили в межі затоплення майбутнім Канівським водосховищем. Село от-от мало піти під воду. За справу порятунку андрушівської церкви, з притаманною йому рішучістю, взявся Михайло Сікорський. Церкву вирішили перевезти в музей до Переяслава. Сам збирач музейних скарбів згадував: «Знаєте, це була досить складна робота. Адже не кожного дня перевозяться такі споруди. Церква — не намет. Та й андрушівці не дуже охоче погоджувалися на розлуку з нею. Бачите, вони до останнього дня сподівалися: море не торкнеться Андрушів. А тепер спасибі кажуть. Хоча... Спочатку від критиків відбою не було. Мовляв, і те не так робите, і це не так. Андрушівські дядьки прискіпливо перевіряли, чи так фундамент склали і куди царські врата дивитимуться. А коли вже ні до чого було причепитися, один дідок запитав:

— А де пам'ятний знак, що стояв біля церкви?

— Який знак? — здивувався я.

— Е, сину, бачу, не все ти знаєш про нашу церкву. 1901 року на Дніпрі найбільша повінь була. Багато людей тоді постраждало. От сільський сход і вирішив поставити пам'ятний знак про страшне стихійне лихо.

Наші майстри Петро Федотович Щербина, Іван Андрійович Шевченко, а також завідуючий відділом музею на горі Михайло Іванович Жам зробили все так, як було в Андрушах. І тепер люди дивуються, говорять: «Церква ніби одвіку стоїть на Татарській горі».

В'юнище

На початку грудня 1945 р. у зв'язку з ремонтом у будинку А. Козачковського Т. Шевченко переїхав за декілька верст від Переяслава, у село В'юнище. Майже на місяць його осідком стала хата одинокого престарілого поміщика Степана Никифоровича Самойлова, приятеля Козачковського. Село розкинулося в придніпровській долині, неподалік нього височіли вал, що перетинав поштову дорогу на Золотоношу, кургани — «Свидова могила», «Бовина могила», «Довга могила». Природа, археологічні пам'ятки, душевне товариство господаря, спілкування з в'юнищанами надихало приїжджого на творчість. Впродовж короткого часу творчу скарбницю Кобзаря поповнили поетичні твори: «І мертвим, і живим» (закінчення припадає на 14 грудня, день двадцятиріччя повстання декабристів), «Холодний Яр» (17 грудня), «Давидові псалми» (19 грудня), «Маленькій Мар'яні» (20 грудня), «Минають дні, минають ночі» (21 грудня) та «Три літа» (22 грудня).

Шевченко малює пейзаж (сепією) і підписує його «У В'юнищі». Щодо приналежності зображеної садиби у фахівців існують різні точки зору. Одні вважають, що це попівське подвір'я, а на другому плані — хата С. Самойлова, інші — хатою з господарчою будовою самого поміщика. Малюнок справді носить багатоплановий характер (хата з великим ганком та високою солом'яною стріхою з двома димарями, льох, а за ним — велика скирта соломи; розкриті ворота з верболозу, вдалині подвір'я на фоні гущавини дерев, віз попереду комори, а посередині двору жінка з дівчинкою).

Шевченко пише, малює, багато читає. Йому не вистачає книг, що є в бібліотеці Самойлова, бракує фарб. У Яготин, до Варвари Рєпніної спрямований гонець з проханням передати книги, журнали і фарби із запасів Г. І. Псьол. Адже художник обіцяв Андрію Козачковському свій автопортрет, роботу над яким він розпочав у В'юнищах. Автопортрет був втрачений (його автор взяв з собою, переїжджаючи з Переяслава

в Яготин). За спогадами Козачковського: «Це був портрет, далеко не схожий на всі існуючі тепер; це був портрет Т. Г. Шевченка, але портрет народного поета, добре схвачений у хвилину його поетичного натхнення».

З часом перебування Т. Шевченка у В'юнищі співпадають дві важливі події в його житті. 10 грудня в Академії мистецтв йому було виписано атестат на звання некласного художника. Одночасно Археографічна комісія ухвалила «просить... генерал-губернатора о приглашении свободного художника Академии Тараса Шевченка в звание сотрудника Комиссии для снимки с предметных памятников с назначением ему жалования по 150 р. в год».

У народних переказах збереглися згадки про спілкування Кобзаря з селянами В'юнища. Одна з легенд розповідає про маленьку сирітку, яка наймитувала в багатія. Їй Шевченко присвятив вірш-вболівання «Маленькій Мар'яні». Жителі В'юнища передавали із покоління в покоління розповіді про великого Тараса, повсякчас показували подорожнім місце будинку Степана Самойлова, де зупинявся Кобзар.

В останні дні перебування у В'юнищі Т. Шевченко став відчувати слабкість, хвороба загострювалася, а тому напередодні 25 грудня лікар Козачковський перевіз його до себе в Переяслав.

В'юнище добре запам'яталося Тарасу Григоровичу, який і у вигнанні згадує про гостинність грудня 1845 року. У листі до А. Козачковського 1852-го він переказує вітання: «Кланяюсь всем добрым моим знакомым и особенно доброму гостеприимному Степану Никифоровичу Самойлову».

Село В'юнище зникло з карти України під водами Каневського водосховища. У 1960-х до переселення при школі існувала кімната-музей Т. Г. Шевченка, адже сільська спільнота вважала його своїм і рідним. У людській пам'яті, і не тільки колишніх жителів села і їх нащадків, а й в значно ширшої громади село буде жити у поезіях, малюнку, де рукою Великого Кобзаря виведено — В'юнище.

Яготин

Розквіт садиби в Яготині прийшовся на злам XVIII —XIX ст. Палац був оточений великим пейзажним парком, залишки якого на початок XIX століття сягають 120 гектарів. Парк облаштовував ландшафтний архітектор Пельц. Палацово-парковий ансамбль створювали дерев'яний палац вельможі і низка господарських кам'яних споруд і гостьових будиночків. Неподалік у низовині текла річка Супій, що переходила в болото.

Володар наказав селянам насипати дві греблі, що допомогло утворити ставки з двома острівцями. По смерті Кирили Розумовського володарем садиби Яготин став його син Олексій Кирилович, дипломат, сенатор і якійсь час міністр народної освіти Російської імперії. Він знався в ботаніці і зібрав у садибному парку рідкісну колекцію дерев і кущів з Європи, Америки, Азії. Багату садибу Олексій Кирилович передав доньці Варварі, з якою узяв шлюб військовий губернатор Малоросії Микола Григорович Рєпнін-Волконський. Родині Рєпніних-Волконських садиба Яготин і належала до буремного 1917 року. Серед гостей та відвідувачів садиби в XIX столітті — Григорій Сковорода, поет Шевченко Тарас Григорович, письменник Микола Гоголь та інші.

Як і більшість садиб Лівобережної України, садиба зазнала спустошень і руйнувань, у 1917 році згорів дерев'яний палац. Від видовженої палацової споруди зберігся лише правий кам'яний флігель, котрий значно пізніше перебудують і перетворять на Яготинську картинну галерею. За радянських часів були зруйновані також садибна Троїцька церква у вигляді ротонди та незвична за формами дзвіниця і флігель, де мешкав Тарас Шевченко. В спустошеному парку збереглася лише низка колишніх гостьових будиночків та кругла альтанка.

В повоєнні часи збережена частина правого кам'яного флігеля була пристосована для картинної галереї з творами місцевих та радянських художників. Відтворили наново і флігель, де мешкав Тарас Шевченко (де створено його музей).

1959 року в зв'язку з наближенням Шевченківського ювілею, громадськість м. Яготина та міська влада звернулися з проханням виліпити бюст Т. Г. Шевченка до художника Миколи Панасовича Малинки. Він спорудив пам'ятник Кобзарю, хоча за освітою не був скульптором. 18 жовтня 1959 року погруддя, відлите із залізобетону, було урочисто встановлено на постамент і донині стоїть в Яготинському парку.

Зазначимо, що на території однієї з місцевих шкіл у 1972 році з ініціативи і стараннями О. С. Непорожнього, фундатора музейної справи на Яготинщині, було встановлено ще один пам'ятник Т. Шевченку (скульптор І. Гончар, архітектор Я. Ковбаса). Саме таким 29-річним юнаком побачив його Яготин у 1843 р. під час першого приїзду до міста. Про цей твір відомий письменник В. Юхимович сказав: «Він [Іван Гончар] воскресив Тараса Шевченка, напрочуд молодого й замріяно-щасливого, а не кріпака в шкарубких шкарбунах, як зображували його декотрі наші держателі пензлів і художнього керма, — перед Карлом Брюлловим: адже Тарас уже тоді намалював «Смерть Сократа»!.. І стоїть Гончарів пам'ятник поетові у Яготині, де генія з селян, «князя у царстві духу», покохала родовита князівна...»

Свято-Троїцький храм (собор) Яготина — збудований стараннями графа Кирила Розумовського у 1800 році на центральній площі міста. Архітектором був М. Львов. При храмі існувала церковна бібліотека та дві церковнопарафіяльні школи — чоловіча та жіноча. Цікаво, що ще в 1715 році згадується якась церква у Яготині, можливо, на її місці було зведено Троїцький храм. Ось як описував церкву відомий мандрівник Отто фон Гун:

«Церква — ...розташована на великому лузі, що складає тут майдан для ярмарку. Вигляд її зовсім круглий, з усіх сторін обнесена велетенськими колонами іонічного ордену, окрім вівтарної. Усередині надзвичайно простора і світла. Іконостас складає кам'яна стіна... Коштує вона близько 45 тисяч рублів, наповнена багатим начинням».

Тарас Шевченко теж описав церкву у своїй повісті «Близнецы»: «Я с дитьмы вышла из брички та и хожу себе по базару. Только смотрю, на базаре стоит какой-то круглый будынок, и столбы кругом. Мене диты и спрашивают: «Маменька, что это такое?» Я и говорю: «Ей-богу, деточки, не знаю, надо будет спросить кого-нибудь». Смотрю, на наше счастье, идет какая-то молодыця. Я и кричу ей: «Молодыце! А йды, — говорю, — сюда». Она подошла. «Скажи, голубко, что это у вас там на базаре стоить?» Вона и говорыть: «Церков». — «Церков, — думаю соби, — чи не дурыть вона нас?» Только смотрю, и крест наверху, на круглой крыше. «Господи, — думаю соби, — уж я ли церков у Киеве не видала, а такой, хоть побожиться, так, я думаю, и в Ерусалиме нет».

Храм було повністю зруйновано у 1936 році.

Тільки в роки незалежності України громадськість змогла ініціювати відтворення Троїцької церкви. З 1991 року за цю роботу активно взявся кандидат технічних наук, пам'яткоохоронець і краєзнавець Василь Олександрович Точковий. Ініціативу підтримала Київська обласна організація Українського товариства історії і культури. В основу відтворення лягли креслення архітектора споруди Львова. Одначе, незважаючи на те, що церква відтворюється як пам'ятка архітектури за програмою відбудови історичних пам'яток уряду України, роботи сьогодні фактично призупинилися.

Музей «Флігель Тараса Шевченка» — один із семи відділів Яготинського державного історичного музею.

Свого часу флігель був частиною маєтку князя М. Г. Рєпніна — його використовували як готель для його гостей. Саме тут зупинявся Тарас Шевченко під час перебування у Яготині 1843 року, потім — у 1845 та 1859 рр. Тут він писав, малював.

Зокрема, його рукою були розписані стіни флігеля (розписи, на жаль, збереглися лише на фото).

Про перебування Шевченка в Яготині написано в листах князівни Варвари. 1843 року Т. Шевченко прибув у княжий маєток, де створив копію портрета князя М. Г. Рєпніна роботи Йозефа Горнунга. У флігелі він написав російською мовою поему «Тризна» і присвятив твір Варварі Рєпніній. Щирість у стосунках Шевченка і Рєпніної переросли для княгині з дружби в кохання. У листі Варвари читаємо: «Я очень привязанная к нему, что если бы я увидела с его стороны любовь, я, может быть, ответила бы ему страстью».

Під час перебування Шевченка в Яготині, у флігелі збиралася місцева інтелігенція, щоб послухати твори Кобзаря.

Будинок-флігель, який уцілів у роки більшовицької революції, зазнав значних руйнувань під час Другої світової війни. Відбудовою флігеля займався колишній директор Яготинського державного історичного музею О. С. Непорожній. Його задум втілили вже по його смерті — у вересні 2003 року відроджено пам'ятку, яку в народі назвали флігелем Шевченка.

Сьогодні в тематичних залах музею, зокрема, виставлено:

— у залі «Вітальня» — роботи сучасних художників України, які розповідають про перебування Кобзаря в Яготині. В центрі зали — портрет молодого Кобзаря;
— у залі «Кабінет» — унікальну картину невідомого італійського художника «Сліпець із хлопчиком», яка належала до колекції князів Рєпніних, стіл, за яким працював Шевченко, крісло;
— у залі «Опочивальня» — речі з маєтку Рєпніних: металеве крісло, комод, люстра, підсвічник;
— у «Гостьовій залі» влаштовують виставки творів місцевих художників: Г. Ф. Яворського, Є. С. Товстухи, І. А. Кулика, родини Непорожніх та Бірюкових;

16 жовтня 1843 року Шевченко втретє приїхав до Яготина до Рєпніних. Тут він жив у флігелі, виконував копії портрета М. Г. Рєпніна. Між ним і Рєпніною встановлюються сердечні, дружні стосунки. Познайомився він із домашнім лікарем Рєпніних Фернандом Фішером, а також з братом Варвари Василем та їх вихованкою і подругою Глафірою Іванівною Псьол. Яготин назавжди залишився в пам'яті Шевченка як одне з заповітних місць в Україні.

24 квітня 2013 року в рамках програми «Краєзнавча спадщина Київщини» відбулася Науково-краєзнавча експедиція Національної спілки краєзнавців України на

Яготинщину, яку очолив голова Спілки член-кореспондент НАН України О. П. Реєнт. Цією акцією був започаткований проект «Краєзнавча Шевченкіана України» з нагоди 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка.

Березань

Наприкінці липня — у першій половині серпня 1843 року Тарас Шевченко подорожував Лубенщиною. Тут він зустрівся з другом Миколи Гоголя Олександром Семеновичем Данилевським, якого нещодавно було призначено на посаду інспектора 2-го шляхетного пансіону при 1-й Київській гімназії. Він і повідав поету, що в Березані, у його товариша з часів навчання у Ніжинському ліцеї, місцевого поміщика П. Я. Лукашевича зберігаються фольклорні записи та історичні документи. Інформація була цікавою й інтригуючою. За розповідями, збірка старовинних рукописів у Лукашевича мала бути багатою. За свідченням В. В. Тарновського, він був власником багатьох «старовинних малоросійських паперів». До того ж Лукашевич був відомим збирачем фольклору, який видав збірку «Малороссийские и червонорусские думы и песни» (1836). Найцікавішими у збірнику були думи. Виділялась серед них «Дума про Самійла Кішку», записана у 1832 р. Лукашевичем від кобзаря Івана Стрічки.

Серед документів, які «засвічує» у своєму листуванні П. Лукашевич був і Львівський літопис. Важко стверджувати, чи знав Т. Шевченко достеменно про цю найбільш ранню із відомих нині в Україні літописних пам'яток XVII ст. Можливо, його не зраджувало відчуття. Саме у Львівському літописі приділено чимало уваги висвітленню повстання на Переяславщині під проводом Федоровича (Тараса Трясила), яке Т. Шевченко опоетизував у поемі «Тарасова ніч», написаній в 1838 р. і вперше надрукованій в «Кобзарі» 1840-го з присвятою П. Мартосу.

У другій половині серпня поет із Лубен у супроводі О. Данилевського поїхав у Березань до Платона Лукашевича, який мав небагатий маєток — володів землею і селянами, які дісталися йому в спадщину від батька, майора Якима Петровича. У розмовах з Шевченком поміщик гордовито підкреслював, що походить із старовинної української дворянської родини й акцентував увагу на знайомстві батька із Григорієм Сковородою.

З часом, з приводу цього Т. Шевченко писав у повісті «Близнецы» про Г. Сковороду: «Бывало, пойдет в Березань, в 30 верстах от Переяслава, по дороге зайдет на древнюю высокую могилу, называемую Выбла, и зайдет на могилу единственно за вдохновением. И, почерпнувши из недр ее малую толику сего, богам единым свой-

ственного дара, спешит делиться сею благодатию с другом своим Якимом Лукашевичем в Березани».

Самовпевненість господаря сягнула краю, коли він у листі до І. І. Срезневського хизувався тим, чого насправді не було: «Шевченко обіцяв мені переробити своїх «Гайдамаків»: так він називав своїх земляків, грунтуючись на хибних свідченнях польських письменників і з них черпав свої напіввигадки».

Сподівання Тараса Григоровича побачити масиви документів виявилися марними. Проте, були й приємні враження. Поет познайомився у П. Лукашевича з літературним альманахом «Русалка Дністрова», що видала «руська трійця» у 1837 р.

Другі відвідини Березані Т. Шевченко відбулися на початку жовтня 1843 р., коли він разом з братом Йосипом кіньми поїхав з Кирилівки через Богуслав—Потоки—Трахтемирів на Лівобережжя.

У Березані поет пише 9 жовтня 1843 року свій знаменитий вірш «Розрита могила» — перший твір періоду «Трьох літ», з якого буквально струменить патріотизмом, біллю і переживаннями за Україну, її долю.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкім світі...»

Серед науковців існує точка зору, що поштовхом до написання цієї поезії були враження від побачених поетом розкопок старовинних могил, яких в околицях Березані налічувалось більше півтора десятка. За наших часів неподалік Березані, біля села Хмельовик, в одній із лісосмуг було віднайдено місце колись розритої могили. Біля неї встановлений пам'ятний знак — обтесаний і полірований камінь, до якого

прикріплена дощечка з барельєфом поета. На ньому напис: «Тут у 1843 році Т. Г. Шевченко писав твір «Розрита могила». За знаком справжня розрита могила, все тут наче перегукується із шевченківськими рядками:

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? — Ех, якби то...
Як би то найшли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась.

Пізніше в «Археологічних нотатках» Т. Шевченко вказував на інші пам'ятки археології, що збереглися неподалік Березані: «Между местечками Березанью и Яготыном в 15 верстах от Переяслова огромное древнее земляное укрепление, план которого никак понять нельзя по различным направлениям валов. Предание говорит, что какая-то княжна Переясловская Домна защищалась здесь от неприятелей (неизвестно от каких) и была ими побеждена, и укрепление разрушено, почему и названо Выбле, то есть выбылое, оставленное».

Загалом же дружба між Шевченком і словесним лібералом Лукашевичем не склалася. Як пише біограф поета М. Чалий, ставши свідком жорстокості кріпосника Лукашевича, поет назавжди порвав з ним зв'язки: «Якось суворою зимою цей самий Лукашевич присилає пішки свого кріпака в Яготин до Шевченка (за 30 верстов звідти) у якійсь незначній справі і наказує йому повернутись з відповіддю того ж дня. Дізнавшись про такий нелюдський наказ слузі, Тарас Григорович не хотів йняти віри, але факт залишався фактом, і йому довелося гірко розчаруватися у людині, яку він вважав у стосунках до селян великим лібералом. Не маючи права затримати посильного до наступного дня, він написав його панові листа, сповненого жовчі й обурення, з повідомленням, що назавжди пориває своє знайомство з ним. Кріпосник Лукашевич, одначе, на цьому не спинився і відповів Тарасові Григоровичу листом, в якому все звів до того, що в нього 300 душ таких йолопів, як Шевченко. Розповідаючи під свіжим враженням про цей випадок княжні Рєпніній, Шевченко ридав, як дитина».

Протягом багатьох років Березань віддає шану Кобзареві. В одному із 10 залів місцевого краєзнавчого музею є зал «Шевченко і Березань», де, зокрема, розповідається про перебування Тараса Шевченка в Березані у 1843 році. Ініціатором створення міського музею була Галина Лаврентіївна Рих. Це вона організувала роботу дітей по

збору експонатів, коли ще працювала в березанській школі № 1 вчителем історії. Впродовж 22 років формування експозиції в невеличкому приміщенні школи трималося на ентузіазмі вчительки та її юних помічників. У 1975 році музей перебрався у нове приміщення. Першими його експонатами стали експонати того шкільного музею. У 1980 році музею присвоєно звання «народний». В експозиції Березанського краєзнавчого музею, що розповідає про історію міста з найдавніших часів і до сьогодення, чільне місце посідає кімната Т. Г. Шевченка («Шевченкова світлиця»). Вагомий внесок у створення постійної музейної експозиції зробила незмінна від часу заснування музею його директор — почесний житель міста, заслужений працівник культури України Г. Л. Рих. Серед тих, хто найбільше прислужився до становлення шевченкознавчого розділу музею, земляки відзначають народного умільця Андрія Єгоровича Бушлю, який своїми руками створив чимало експонатів.

У 1989 році в місті поблизу міського краєзнавчого музею встановлено погруддя Тараса Григоровича Шевченка (скульптор Муська В. В.).

Шевченко побував і в селі Лемішівка, що на яготинській землі. Тут у 1843-му, а потім у 1845—1846 роках він відвідав В. Закревського. До цього часу зберігається будинок у Лемешівці, в якому бував поет.

У 1843 році Шевченко їздив і в село Турівку, де проживав відомий історик першої половини XIX ст. М. А. Маркевич, автор «Історії Малоросії» та інших творів. У його маєтку був вертепний театр. Т. Г. Шевченко присвятив Маркевичу вірш «Бандуристе, орле сизий».

Баришівка

Містечко Баришівка утопає в зелені дерев та квітів, що виграють своїми барвами проти сонця. Тут, у сквері є погруддя Тараса Шевченка. Далі — музей. На меморіальній дошці, встановленій при вході, напис: «Тарас Григорович Шевченко бував у Баришівці у листопаді 1846 року». Музей заснував у 1987 році учитель-краєзнавець Василь Семенович Костенко. Він же був і першим його директором. Тоді ж, у 1987-му, саме він звернувся до жителів району і Баришівки з проханням приносити у новостворений музей все, що зв'язано з ім'ям Тараса Шевченка.

У музеї експонується одна із посмертних масок поета, що має досить цікаву історію. 1911 рік, професор Київської академії мистецтв Василь Кричевський був запрошений на святкування роковин Т. Шевченка в м. Санкт-Петербург. Звідти, як

подарунок від друзів, він і привіз посмертну маску поета. Більш як через півстоліття вона випадково потрапила до рук Василя Костенка. Він же й подарував її музею. Як стверджують фахівці, таких масок-оригіналів у музеях є ще чотири: одна в Каневі, в Санкт-Петербурзі, в Національному музеї Т. Г. Шевченка в м. Києві та в одному із закордонних музеїв... І ось у Баришівці.

У музеї є більше 20 видань шевченківського «Кобзаря». Найстаріші з них 1860-го та 1914 року видання. Серед експонатів шевченківські «Кобзарі» видані англійською, французькою, німецькою, російською, казахською та іншими мовами.

Привертає увагу картина «Шевченко у гостях у прокурора Бориспільця. 1846 рік. Баришівка». Написана в пам'ять про прибуття Тараса Шевченка у Баришівку провідати батька Платона Бориспільця Тимофія Ничипоровича. З Платоном поет навчався у Санкт-Петербурзькій академії художеств. А подарував у музей картину письменник-земляк Володимир Дарда у 1987 році.

Тут же знаходиться і картина, виконана в техніці мозаїки, яку створив невідомий автор. На ній зображено портрет Шевченка та двох великих акторів — М. С. Щепкіна й англійського трагіка Айри Олдріджа. З ним Тарас Григорович заприятелював у 1858 році у Петербурзі. Подарунок музею у 1987 році зробила Галина Василівна Стащук.

Правнук поета Дмитро Красницький, відвідавши музей, подарував баришівцям бюст молодого Шевченка.

Бориспіль

У Борисполі попереду церкви, що виблискує своїми банями на земляному пагорбі, встановлено пам'ятний знак Т. Г. Шевченку. Внизу пристосована пам'ятна дошка з написом: «Тут, на Петрусевій леваді, у 1843—1847 роках, проїжджаючи через Бориспіль, зупинявся Т. Г. Шевченко».

Коли подолаєте 10 сходинок і підніметесь до пам'ятного знака, побачите гарно відшліфовану гранітну плиту з барельєфом поета, а внизу напис:

...од Борисполя недалеко,
А буде так, як Борисполь,
І досі ще стоять любенько
Рядок на вигоні тополь...

Тут же, поруч із пам'ятним знаком, хлопчик-сопілкар, немов би відпочиває після далекої дороги...

Висить у місцевому музеї і картина художника В. Смирнова «Шевченко на поштовій станції». Поет розмовляє з селянином-кріпаком, одягненим в убогу свитину, із ціпком у руках і торбиною за плечима.

Тут є цікава робота різьбяра по дереву Петра Петровича Варни. Народився він у Борисполі в селянській родині. До школи не ходив. Сам навчився читати і писати. З дитинства знав «Кобзаря», який надихнув його на різьбярську творчість. Тож і вирізав з дерева бюст Т. Г. Шевченка, який стоїть на видному місці серед експонатів музею...

Вишгород

У березні 1993 року вишгородці вшанували пам'ять Великого Кобзаря, встановивши йому пам'ятник на знак перебування тут, а також у Межигір'ї під час першої подорожі в Україну (1843—1844 рр.) разом із П. Кулішем та М. Максимовичем.

Вдруге побував Тарас Шевченко у Межигір'ї у 1846 році. Тоді зустрічався з плотогонами. Від них записав п'ять народних пісень про гайдамаків, перекази та легенди про Семена Палія, який знайшов вічний спочинок у Межигірському монастирі.

В одному зі скверів Вишгорода встановлено погруддя молодого Тараса Шевченка роботи архітектора О. Распопіна. Автор пояснює: «Це три життя Тараса: поета, художника і просто людини». Цвіт яблуні, що зображений на пам'ятнику, символізує вічно молоду квітучу Україну. Нижче читаємо:

Свою Україну любіть
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту.
За неї Господа моліть...

Неподалік Межигірського монастиря в урочищі б'є ключ пам'ятки природи джерела «Дзвінківська». Поруч — два старезних хрести, що символізують Божий дух, витаючий у цих місцях. А далі меморіальна дошка з написом: «Місце, освячене під забудову каплички на честь Преображення Господа нашого Ісуса Христа. Українська православна церква храму Бориса та Гліба м. Вишневе. 19.08. 96». А нижче: «Встановлено на честь 155-річчя перебування Тараса Шевченка в Межигір'ї. 05.06.1998 р.». Плита дбайливо обв'язана українським рушником. А внизу з-під каплички витікає смачна прохолодна джерельна вода.

Пишучи про фастівського полковника Семена Палія, який, повернувшись із сибірського заслання, вирішив поєднати свою долю, як і багато інших його побратимів, із Межигірським Спасом (тут його поховано), Шевченко наголошує:

Аж до Межигірського Спаса
Потанцював сивий,
А за ним і товариство
І весь святий Київ...

Про зв'язки Шевченка з Межигір'ям говорить і той факт, що головна героїня поеми «Невольник» Ярина тужачи за своїм коханим Степаном, тричі причащалась у Межигірському Свято-Преображенському монастирі:

...У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигірського Спаса
Тричі причащалась...

Село Мар'янівка. Васильківський район

Перебуваючи в Україні, поет не тільки малює і пише, а й бере найактивнішу участь у розкопці могил Переп'ят і Переп'ятиха, під керівництвом професора Київського університету М. Д. Іванішева.

За легендою, давним-давно жив у цих місцях князь Переп'ят, який після кількарічної тривалої і виснажливої війни з ворогами повертався додому. Перед цим його дружині Переп'ятисі приснився сон, що чоловікові загрожує небезпека. Тому, коли нічний дозор доповів, що неподалік села рухається якесь військо, вона зібрала своє військо і пішла на виручку чоловікові. І таки розбила військо противника. Рано-вранці, коли ще не спав нічний морок і туман, княгиня побачила, що вона помилилася, бо розбила військо свого чоловіка.

Переп'ятиха не могла винести такої провини і встромила собі в серце кинджал...

За переказами, тут бував сам Шевченко, який і змалював могилу. Її висота — 11 метрів, довжина — 22 метри, ширина — 11...

Сьогодні погляду відкривається розоране поле і курган, на якому встановлено тринога і пам'ятний знак у вигляді чавунної плити з написом: «Курган Переп'ятиха — поховальна пам'ятка VI століття до н. е., розкопаний в 1846 році професором Київського університету М. Д. Іванішевим за участю Тараса Григоровича Шевченка».

Село Фастівець Фастівського району

У селі Фастівець, за 19 кілометрів від Фастова, височить курган Переп'ят. Біля підніжжя кургану — пам'ятний знак, зроблений з чорного каменю. На знаку викарбувані слова: «В складі археологічної експедиції під керівництвом професора М. Д. Іванішева влітку 1846 року в розкопках на кургані Переп'ят брав участь Тарас Григорович Шевченко». Вище від знака — пам'ятний стовп з написом: «Курган Переп'ят» — пам'ятник археології VI—V ст. до н. е.

Місто Фастів

Шевченко спілкувався з селянами і записував їх розповіді про минуле Фастівщини, про кургани, що знаходяться на її території, пісні про ватажків народних повстань, про героїчні походи фастівських козаків. Він записав до свого альбому ряд народних пісень: «Під городом, під Салидоном», «Ой пише, пише наш імператор до князя Котляренка», «Ой хвалився Бондаренко» та інші.

Самі ж розкопки не завжди подобалися поету, бо велися нецілеспрямовано, інколи зводилися до «скарбошукацтва». Все це він описав у поемі-містерії «Великий льох» (1845).

Шевченко тут багато малював. Залишились і малюнки того часу — «Гурт селян та інші начерки», «Коло каші», «Пейзажі» та інші.

На одній з вулиць м. Фастова відкритий пам'ятник молодому поетові.

У Фастівському державному краєзнавчому музеї зібрано матеріали про перебування Т. Г. Шевченка на Фастівщині. Колектив цього закладу, який тривалий час очолює почесний краєзнавець України, почесний громадянин міста Фастова Т. В. Неліна, проводить значну шевченкознавчу роботу.

Село Макарів Макарівського району

У червні 2007 року в селищі Макарів відкрито погруддя Тараса Шевченка. Головним ініціатором будівництва пам'ятника був макарівець, народний артист України Анатолій Паламаренко. За кошти меценатів, при підтримці районної влади, районної організації ветеранів ідею втілено в життя.

Відтепер на центральній площі селища Макарів стоятиме пам'ятник Кобзареві — великому синові українського народу, який своїм словом збудив цілий світ.

Біла Церква

У міському сквері ім. Шевченка встановлено погруддя поета. На бульварі 50 років Перемоги привертає увагу будинок № 41, де на фасаді прикріплена меморіальна дошка з написом: «В цьому будинку (колишньому готелі поштової станції) в 1846 році під час роботи в історико-археологічній комісії зупинявся великий український письменник Тарас Григорович Шевченко».

Визначеною місцевістю Білої Церкви є парк «Олександрія». Головний вхід — одна із основних архітектурних споруд парку. Його композиція складається із двох половинчатих металевих воріт і декоративної огорожі. Стулку воріт обрамлено чотиригранними колонами з нішами. В лівій встановлено погруддя Т. Г. Шевченка. А внизу напис: «В 1845 році парк «Олександрію» відвідав геніальний поет, художник і мислитель, революціонер — демократ Т. Г. Шевченко».

Блукаючи алеями парку, натрапляєш на пагорб у його західній частині. Це Палієва гора. Саме тут у 1702 році розташувався загін повстанців під його командуванням, про що засвідчує пам'ятний знак. До речі, Тарас Шевченко у своїх творах не раз звертається до постаті Палія, часто називаючи його у своїх творах фастівським полковником.

У залі очікування залізничного вокзалу на дерев'яному постаменті встановлено погруддя Великого Кобзаря.

Сквира

Тут у двоповерховому будиночку (колись на околиці міста) розташовувалась поштова станція, на якій зупинявся Тарас Шевченко. Про це засвідчує меморіальна дошка з написом: «В цьому будиночку знаходилась Земська поштова станція, де в 1846 році проживав видатний український поет, художник, революціонер-демократ Тарас Григорович Шевченко».

Будучи в Сквирі, поет знайомиться з краєвидами міста, робить їх замальовки, зустрічається з селянами, записує від них чумацькі пісні. У Сквирі жило багато людей, які чумакували. Та й інші чумаки їхали по сіль через Сквиру. Адже тут проходив Чумацький шлях. Через Сквиру вони поверталися й назад. Скуповували у місцевих селян хліб, а їм продавали сіль та рибу.

21 вересня 1846 року Т. Г. Шевченко одержав розпорядження київського, волинського і подільського генерал-губернатора Д. І. Бібікова виїхати до Подільської та Волинської губерній у відрядження за завданням Археологічної комісії.

Одержавши необхідні документи, Тарас Шевченко, не затримуючись, вирушив у дорогу. Найближчою метою поїздки восени 1846 року було губернське місто Кам'янець-Подільський. Як вважають дослідники, маршрут його лежав по так званому Великому польському тракту з Києва на Поділля через Віту-Поштову, Васильків, Гребінки, Білу Церкву, Сквиру і далі на Поділля. І скрізь він цікавився історичними матеріалами і пам'ятками минулого.

До Кам'янеця-Подільського поет міг виїхати найвірогідніше в останніх числах вересня — 25 числа, в середу, бо цього дня відправлялась із Києва перекладна пошта. Поет проїжджав цього разу через Васильків, Білу Церкву, Сквиру. Васильків цікавив поета як один із осередків декабристського руху на Україні, де квартирував і повстав Чернігівський полк. А далі за маршрутом були Біла Церква і Сквира, місця, пов'язані з іменами славного козачого полковника Семена Палія, а також ватажка гайдамацького руху 1768 року М. Швачки. Крім того, у Малій Сквирці (за 20 км від Сквири, тепер Білоцерківський район) у 40-х роках XIX ст. велися археологічні розкопки на місці городища періоду X—XI століття.

Із Сквирщини Шевченко вивіз текст української народної пісні «Ой поїжджає по Україні та козаченько Швачка». Швачка — бідний селянин, згодом козак, що боровся проти панів на Сквирщині, Білоцерківщині та Фастівщині. Біля Білої Церкви його схопили вороги, коли він повірив, що війська Катерини могли допомогти гайдамакам. У народній пісні про Швачку про це згадується так:

Ой, отамана з осаулою та й до купи зв'язали,
Ой, забрали та й перев'язали і на вози поклали,
Ой, повезли батька Швачку та густими лозами,
Ой, оглянувся батько Швачка та й умився сльозами...

Як відомо, М. Швачку після жорстоких катувань відправили на каторгу в Сибір. До образу Швачки, одного з ватажків повсталих гайдамаків, Т. Г. Шевченко звертається не один раз. Згадаймо, на засланні у 1848 році він пише вірш «Швачка», в якому прославляє народного месника, який мужньо бореться з польською шляхтою. У вірші є такі рядки:

Ходім, батьки-отамани,
У Фастів в неділю
Та надінем вражим ляхам
Кошуленьку білу...
Ходім, брати, не згинете,
Хлопці, коло мене.

Тоді Швачка зі своїми загонами переміг більш ніж тисячу війська поляків і продовжував свої виступи по інших містах Київщини разом зі своїм побратимом Левченком.

Як засвідчують джерела, Т. Г. Шеченко в Україні записав 63 народні твори, 15 з них — у Києві і Київській області.

У Межигір'ї на Дніпрі поет записав пісні:

«Хвалилася Україна, що в нас добре жити» (1843 р.),

«В Макаровім місті, пророчисте свято» (1843 р.),

«Солодким медом да солодким вином кубки наповняли» (1843 р.),

«Гей відтискай, малий хлопче, тісненько й попруги» (1843 р.),

«Да все луги, все береги, ніде води да напитися» (1843 р.),

У Фастові від Мартина Липського:

«Під городом, під Солідоном» (1846 р.),

«Ой пише, пише наш імператор» (1846 р.),

У Яготині:

«Соколе мій, чоловіче» (між 1843—1844 рр.).

У Переп'яті:

«У Києві на ринку п'ють козаки горілку» (1846 р.),

У Зеленьках від селянина Данила Сушка:

«Ой п'яна я, п'яна» (1859 р.).

У Києві:

«Взлетів орел попід небо» (1859 р.).

Тараща

У в'їзді в місто Тараща зі сторони Білої Церкви, через річечку Колтуя, притоку Росі, перекинутий кам'яний місток. А ледь правіше, на пагорбі, який виділяють від мосту шістдесят три кам'яні сходинки, на п'ятнадцятиметровій висоті — пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченку. Це робота заслуженого архітектора України, лауреата Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка Анатолія Ігнатенка.

Погруддя встановлено над шляхом, яким проїздив поет, коли подорожував з Києва до Моренець. Його погляд спрямований на схід, на рідну Черкащину. Туди, «...де його мати повивала, ... вночі.., на свічку Богу заробляла; поклони, тяжкії б'ючи...»

І напис:

...Світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють...

Свої враження від відвідин м. Тараща поет висловив у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», де він пише, що це «грязный город...», с «тухлым болотом и» старой, темной деревянной церковью». Зауважимо, що сучасні науковці не зовсім поділяють точку зору поета і художника, зокрема, з приводу його характеристики таращанської церкви.

Миронівський район

Дуже багато ходить домислів про перебування Т. Г. Шевченка, на миронівській землі. Він проїздив повз Росаву і намалював картину «Вид на Росаву». Та доля її по сьогодні залишається невідомою.

Прямуючи дорогами Миронівщини у 1859 році під час своєї третьої подорожі Україною, Т. Г. Шевченко побував і у Зеленьках. У 1994 році тут, на пагорбі в центрі села, неподалік річки Росави відкрито верстовий стовп. З боку траси Київ—Дніпропетровськ — автопортрет поета останніх років життя. З північної сторони напис: «До Києва 97 км. До Батьківщини Т. Г. Шевченка — 105». З південної: «Тут у 1859 році перебував Т. Г. Шевченко і від жителя нашого села записав пісню «Ой п'яна я, п'яна». Зміст пісні записаний зі східної сторони.

Неодноразово доводилось Т. Г. Шевченку бувати і в селі Потік.

Тут у центрі у 2004 році встановлено пам'ятний знак з меморіальною дошкою і написом: «Влітку 1845 року в Потоці перебував і творив великий український поет і художник Тарас Григорович Шевченко». На високому пагорбі, що неподалік дороги, була садиба пана Тарновського. Нижче тут ріс величезний сад, а ще нижче протікала річка Потік.

У другій половині серпня Тарас Шевченко малював у Потоці ставок з хлібною коморою на березі і підписав рисунок: «Комора в Потоці». Перед коморою зобра-

зив, очевидно, Н. В. Тарновську, якій подарував свої вірші і малюнки, зокрема «свой портрет, нарисованный им в зеркале», як згадував потім В. В. Тарновський (молодший). Тарас Григорович називав Надію Василівну Тарновську: «Моя любима кумасю...», «моє серденько», «моя єдина кумасю», «кумасю, серце моє». Це їй Тарас Шевченко присвятив вірші «Н. Т.» «Великомученице кумо!», «Кума моя і я». Неподалік теперішньої дороги стоїть порослий бур'яном завалений льох. «То панський, — кажуть місцеві жителі, — оце і всього від сліду панського лишилося...»

Кагарлик

Неподалік школи дитячої та юнацької творчості споруджено пам'ятник поету-революціонеру Т. Г. Шевченку.

Ржищів

У центрі Ржищева у 1962 році відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку.

Обухівщина

У 1975 році в селі Жуківцях встановлено Шевченківський верстовий стовп. Виготовив його львівський кооператив «Жорно». На круглому камені з бронзовою втулкою в центрі напис: «Жуківці — 150 км — Моринці», а нижче на постаменті поетові слова:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра.

З протилежного боку: «175-річчю від дня народження великого Кобзаря». А на постаменті поетичні рядки:

Учітеся, читайте,
І чужому научайтесь
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.

При відкритті знака у 1999 році були присутні академіки П. П. Толочко, П. Т. Тронько, Б. І. Олійник, які у своїх промовах вітали жуківчан з цією подією.

На подвір'ї біля сільської школи розлога верба, багато років тому вона виросла з маленької гілочки, взятої з верби, посадженої самим Тарасом.

У 1845 році Тарас Шевченко на Обухівщині побував двічі. В один з таких днів він відвідав село Германівка, зустрічався тут з селянами.

Подорожував тоді Тарас Григорович зі Степаном Остаповичем Прехтелем, управителем пана Енгельгардта, що мешкав у Петербурзі, та його дружиною Софією Самійлівною. Для подорожі обрали старий Київський чумацький шлях, щоб Шевченко змалював краєвиди Дніпра.

Шевченко побував і у Злодіївці (теперішня Українка). А ще у селі Козин. Тут він зустрічався з селянами і малював картини.

Не виключена можливість, що Тарас Григорович побував і у містечку Трипілля на ринку. Колорит ринку того часу передано у діорамі місцевого художника К. В. Данилейка, яка експонується в Обухівському краєзнавчому музеї.

Сучасна монументальна Шевченкіана Київщини, пам'ятні дошки на спорудах у місцях його перебування — данина шани і любові населення області Великому Кобзареві. У кожного пам'ятника, меморіальної дошки своя історія. За кожним монументом криється ініціатива людей, громад і влади, натхненна творча робота митців. Багато з них з'явилося у Шевченківські ювілеї радянських часів. Потужний сплеск монументального увічнення Тараса Шевченка спостерігається за часів незалежності України.

Пам'ятники, меморіальні дошки різні за своєю художньою довершеністю, не всі вони з міді, бронзи чи граніту. Та, з рештою, настануть і ті часи, коли ми дійдемо і до вишуканості мистецької, і до тих матеріалів, що переживуть століття.

Славутич

Пам'ятник у м. Славутич на вул. Курчатова, 4, на території Дитячої школи мистецтв. Скульптор та архітектор Багалик Ю., Бородкін Ю. 2001, бронза. Погруддя встановлено в зв'язку із відзначенням 10-ї річниці проголошення незалежності України.

Найкраще пошанування і увічнення пам'яті Тараса Шевченка є донесення його творчості до самого широкого людського загалу. Повернення шевченківських раритетів, факсимільне видання «Кобзаря», «Альбомів» та інших творів Тараса Шевченка

посідають значне місце у літературознавчому доробку Сергія Гальченка, який корінням із Миронівщини.

Київщина пишається своїми уродженцями — лауреатами Національної премії України імені Тараса Шевченка. Більше 30 шевченківських лауреатів, які оцінені Україною за здобутки у різних галузях діяльності, представляють усі куточки столичної області. Шевченківська тема нерозривно пов'язана із творчістю: поетів Івана Драча, Ліни Костенко, Андрія Малишка, Павла Мовчана; живописців, Євгена Безніска, Анатолія Криволапа, Карпа Трохименка; майстринь народного декоративного розпису Марії Приймаченко та декоративного мистецтва (художнє ткацтво) Ганни Верес; артиста художнього слова Анатолія Паламаренка та бандуристки Ніни Писаренко; кінооператора, кінорежисера Олександра Коваля.

На Київщині народився один із національних рекордів, що пов'язаний із Тарасом Шевченком. Він був установлений у селі Стрітівка Кагарлицького району, де із 1989 року діє Стрітівська вища педагогічна школа кобзарського мистецтва, на фестивалі кобзарського мистецтва «Козацька ліра». 4 липня 2009 року 176 кобзарів, які з'їхалися з усієї України, одночасно виконали пісню «Реве та стогне Дніпр широкий».

Так виглядають фрагменти пишного, насиченого різними барвами вінка пам'яті і шани Великому Кобзареві, що складає йому Київщина.

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

ПОКИ СОНЦЕ З НЕБА СЯЄ, ТЕБЕ НЕ ЗАБУДУТЬ

(О. Білоусько, Т. Пустовіт)

Т. Г. Шевченко на Полтавщині

На території Полтавщини Т. Шевченко бував тричі: у 1843—1844, 1845—1846, 1859 рр., де Кобзар знайшов щирих друзів, котрі поділяли його погляди й настрої. Тут він написав ключові твори збірки «Три літа».

Шевченку відпустку до України дозволили 11 травня 1843 р., тоді ж Правління Академії видало «билет ученику Тарасу Шевченко на проезд в Малороссийские губернии и на беспрепятственное, где нужно будет, жительство». Із столиці Тарас виїхав 19 травня 1843 року разом з Є. Гребінкою та його сестрою Людмилою — вихованкою училища Виховного товариства шляхетних дівчат. Їхали вони Білоруським трактом через Гатчину, Лугу, Порхов, Великі Луки, Гомель, Городню, Чернігів, Ніжин, Монастирище, Ічню у Качанівку. З Гребінками Шевченко розлучився в Ніжині, продовживши путь до Качанівки самостійно. 25 червня Тарас прибув до маєтку Є. Гребінки Убіжище, де провів три дні (25.06—28.06) в очікуванні приїзду друга з Харкова. Дочекавшись, 28 червня поїхав із Гребінкою до Мойсівки в гостину до старої вдови Т. Вольховської,

яка двічі на рік — 12 січня в день її іменин і 29 червня в день іменин її небіжчика чоловіка-генерала — влаштовувала кількаденні «версальські бали», куди збиралося до 200 людей із трьох губерній. О. Афанасьєв-Чужбинський, що зустрічав друзів, пізніше згадував, що звістка про приїзд Шевченка іскрою розлетілася по всьому палацу, і коли поет входив до пишної зали, «всі гості стовпилися при вході, і навіть пишно-чванькуваті пані, що інакше не розмовляли, як по-французькому, і ті з цікавістю дожидалися появи Шевченка». «Цілий день він був предметом загальної уваги», «був з усіма, як свій і ніби вдома». «Багато гарненьких пань читали йому з пам'яті уривки з його творів, і він особливо хвалив чистоту полтавської говірки». Так привітно зустрінутий поет «був у доброму настрої і не розмовляв інакше, як по-українському».

Погостювавши деякий час у Чужбинського, Закревських та Бальменів, Шевченко на початку липня поїхав до Ковалівки, власником якої був граф Олексій Васильович Капніст, син знаного письменника, декабрист і масон. З Капністом поет двічі побував у Яготині, в палаці князя М. Рєпніна-Волконського. Уперше приїздив 2 липня, щоб оглянути картинну галерею, удруге — на початку вересня, щоб подивитися на портрет князя роботи швейцарського художника Й. Горнунга, копію з якого замовили Шевченкові Г. Тарновський і О. Капніст. Де провів половину липня і серпень, з упевненістю сказати не можна. П. Жур вважає, що в цей час Шевченко перебував у Березовій Рудці та Ісківцях. У кінці серпня Шевченко гостював у етнографа Платона Лукашевича в його маєтку Березань на Переяславщині.

Новий 1844-й рік зустрічав у родині Рєпніних, 4—6 січня провів у Закревських, а 10 січня 1844 р. залишив Яготин. На спомин В. Рєпніній написав два рядки із «Тризны»: «В ком веры нет, надежы нет, // Надежда — бог, а вера — свет», додавши дату свого народження: «1814, 25 февраля». Приблизно місяць по тому перебував у своїх приятелів з сусідніх маєтків Пирятинщини й Прилуччини. Найближчі три дні (12.01—14.01) перебував у Мойсівці, 14 січня гостював у Березовій Рудці, 15 січня — у Малютинцях у Селецьких, 19 січня ночував у Ічні, 21—22 січня заїжджав у Качанівку, 22 січня відвідав Вейсбахівку, звідти завернув до Києва, щоб побачити контрактовий ярмарок, зустрічався з Білозерським, Максимовичем, Кулішем.

Друга поїздка Шевченка в Україну почалась після 21 березня 1845 р., коли рада Академії мистецтв «на прохання вільноприходящего учня Тараса Шевченка, відомого своїми роботами», надала йому звання некласного художника (атестат виписаний лише 10 грудня), а 25 березня Правління Академії видало документ на проїзд «в малороссийские губернии для художественных занятий». Виїжджаючи, Шевченко

подав приятелям як свою адресу село Мар'янське на Миргородщині, куди запросив його місцевий дідич О. Лук'янович для змалювання родинних портретів. Їхав разом з Лук'яновичем через Москву (28.03 зустрівся тут з Бодянським та Щепкіним)—Подольськ—Тулу—Орел—Дмитрово—Есмань—Кролевець—Батурин—Ромни—Лохвицю—Миргород, діставшись Мар'янського в першій половині квітня 1845 р.

Після поїздки до Києва у першій половині червня повернувся на Полтавщину. Літо провів на Пирятинщині, Миргородщині, Прилуччині, Роменщині, Хорольщині, Лубенщині й у Полтавському повіті, розшукуючи археологічні пам'ятки й описуючи їх. Серед краєвидів, що тоді малював, бачимо і Густинь, і Решетилівку, і гоголівську Василівку, і хату Котляревського й Воздвиженський монастир у Полтаві. Дослідники відзначають, що в цей приїзд Шевченко оглянув таку величезну кількість місцевостей, що коли б зібрати докупи назви всіх полтавських сіл і урочищ, що в них він тоді побував, вийшли б довжелезні реєстри.

Побувавши в Густині, де його обурила варварська «реставрація», що її робив архімандрит Паїсій, нищачи всі сліди української старовини в цьому монастирі-некрополі, Шевченко 29 червня поїхав до Галаганів, чиї маєтки Дігтярі й Іржавець були на межі Прилуччини й Чернігівщини. На початку липня побував у Лубнах і Мгарському монастирі, потім — у Решетилівці, де виконав два пейзажних малюнки. На початку липня прибув до Полтави, де зустрівся з Ф. Ткаченком, змалював будинок І. Котляревського і Воздвиженський монастир.

У першій половині липня знаходився у с. Шедієве Кобеляцького повіту, виконав тут «Пейзаж з кам'яними бабами» і два малюнки «На Орелі». 20 липня Шевченко опинився на знаменитому Іллінському ярмарку в Ромнах, де мав змогу побачити все полтавське панство, чудово описане М. Гоголем. Три дні жив у гостинному наметі поміщика Л. Свічки. Зійшовся з одним із братів Родзянків — Віталієм. Кінець липня — початок серпня прожив у Родзянків у їхніх маєтках у Хорольському повіті, познайомився з чехами-композиторами братами В. та А. Єдлічками, а також родиною німця-лікаря Дрекслера. Середину серпня (9 днів) провів у лікаря А. О. Козачковського в Переяславі, побував у сусідньому селі Андруші, на хуторі Гирському.

На початку жовтня із Кирилівки повернувся на Миргородщину до О. Лук'яновича. Через нього познайомився з іншим місцевим дідичем П. Шершевицьким і часто гостював у нього в Миргороді. Наприкінці жовтня — на початку листопада їздив до Закревських у Березову Рудку, відвідав Чужбинського в Лубнах та Ісківцях. У Мар'янському прожив до середини листопада. Перебуваючи на Миргородщині, не

міг не відвідати батьківщину Гоголя. Вірогідно, перебував у Василівці та сусідніх селах у першій половині—середині жовтня. У листопаді поїхав знову до Козачковського у Переяслав, оскільки в Миргороді не було ні аптеки, ні лікаря, а Шевченко в цей час хворів. На початку грудня переїхав до В'юнища — хутора, що належав поміщикам Самойловим. Ще 22 грудня був тут, але Різдво зустрів у Переяславі, вже тяжко хворий: 25 грудня написав там свій поетичний заповіт («Як умру...»). Безперечно, ґенезою цього твору було передчуття ще тяжчої хвороби, а може її початки: Шевченко невдовзі заслаб на тиф. Видужавши, на початку січня 1845 р. виїхав із Переяслава. Провідав Рєпніних у Яготині, Вольховську в Мойсівці, Закревських у Березовій Рудці.

Під час другого перебування на Полтавщині Т. Шевченко переживав пору надзвичайного творчого напруження, створюючи один за одним великі речі, які склали основу всього циклу поезій 1843—1845 рр., названого поетом «Три літа».

Третя поїздка в Україну була пов'язана з нестримним бажанням Шевченка знову побачити Україну, в якій він не був цілих дванадцять літ, яка зберегла йому духовні сили на вигнанні. 25 травня 1859 р. він після довгого очікування, нарешті, отримав дозвіл виїхати на Київщину, Чернігівщину й Полтавщину «на п'ять місяців для поправлення здоров'я та рисування етюдів з натури». Виїхав із С.-Петербурга, вірогідно, 26 травня поїздом на Москву, де на його приїзд чекав харківський поміщик Д. О. Хрущов, що зголосився бути попутником поета. Не пізніше 29—30 травня подорожні виїхали з Москви поштовим екіпажем; 1 червня прибули в Орел, а звідти дісталися України.

Перебувши деякий час у маєтках Хрущова на Сумщині й Лебединщині, Шевченко поспішив на Золотоніщину до Максимовичів. Від Хрущова дістав добрих коней, бо вже 10 червня був у далекому Пирятині, переїхавши впоперек цілу Полтавщину. Відвідав тут П. Таволгу-Мокрицького, написав пісню «Ой, маю, маю я оченята». Довкола лежали дорогі серцю місця, повні далеких споминів молодості. Однак господарі Яготина жили в Москві, чарівливої господині Березові Рудки Ганни Закревської вже не було в живих. Відвідав лише старого друга Козачковського в Переяславі.

13 липня, коли поет повертався до садиби Максимовичів, він був заарештований нібито за «богохульство». Поки йшло слідство, Шевченко сидів під домашнім арештом у Мошнах і Черкасах, а 27 липня був вивезений до Києва. Там два тижні перебував під наглядом місцевої поліції, а 11 серпня одержав наказ виїхати до С.-Петербурга. Таким чином, замість 5 місяців пробув на Україні лише 2 місяці 10 днів. Вертався Шевченко на Московщину кружним шляхом, ніби відтягував розлуку з батьківщиною. Заїхав ще раз до Переяслава, де 15 серпня було храмове свято. Пробувши кілька днів на

Переяславщині, після 18 серпня поїхав на Пирятинщину й Прилуччину. По дорозі ще раз побував у Густині, Сокиринцях, Качанівці, Гирівці. Потім через Глухів і Сєвськ виїхав до Москви. 7 вересня залізницею прибув до С.-Петербурга.

У суботу 25 лютого 1861 р., у свій день народження, смертельно хворий Т. Шевченко отримав телеграму з Полтави: «Батьку! Полтавці поздоровляють свого любого Кобзаря з іменинами і просять: Утни, батьку, орле сизий! Полтавська громада». До складання вітальної телеграми буди причетні: Дмитро Пильчиков, Віктор Лобода, Єлизавета Милорадович, Михайло Кизимовський, Віктор Щелкан, Василь Трунов, Петро Шохин, Василь Кулик, Гаврило Гавриленко, Олександр Кониський, і, можливо, Федот Ткаченко. Прослухавши текст, Т. Шевченко сказав, утішений: «Спасибі, що не забувають!» Це було о дев'ятій годині вечора. А о п'ятій ранку 26 лютого серце Шевченка перестало битися.

У день похорону — вівторок 28 лютого — над труною поета в академічній церкві й на Смоленському кладовищі було виголошено десять промов, одну з яких сказав О. Афанасьєв-Чужбинський. Петро Мокрицький-Таволга прочитав над домовиною власного вірша «Плачте, очі, виливайте до сльозини, до росини». Через два місяці тлінні останки поета перевезли в Україну. 10 травня вони були перепоховані на Чернечій горі у Каневі. Відтоді могила Шевченка стала місцем національної прощі всіх українців.

На Полтавщині Шевченка першими зображували його сучасники Глафіра Псьол, Яків де Бальмен, Михайло Башилов. Відомі два шаржовані профілі Шевченка 1843 р. роботи Г. Псьол з альбому, дві сторінки якого опубліковані 1935-го, тоді як сам альбом не знайдено. Інші зображення поета містяться у рукописній збірці «Wirszy T. Shewczenka», створеній 1844 р. в Одесі Я. де Бальменом і М. Башиловим і переданій у подарунок автору через В. Закревського. На обкладинці збірки Башилов намалював профільний портрет Шевченка, а на малюнку-ілюстрації до поеми «Тарасова ніч» зобразив його серед козаків у вигляді кобзаря. Я. де Бальмен, ілюструючи поему «Гайдамаки», на одному малюнку зобразив Шевченка в оточенні героїв твору, що постають в уяві поета, який сидить за письмовим столом.

Тут Шевченко створив низку полтавських пейзажів, які стали відкриттям у цьому жанрі живопису. Зразковою у цьому плані є акварель 1845 р. «Воздвиженський монастир в Полтаві». Золотокупольний архітектурний ансамбль у стилі українського бароко був створений у 1650 р. полтавським полковником М. Пушкарем, сподвижником Б. Хмельницького. Добре продумана композиційна побудова малюнка вдало передає складний рельєф місцевості. Гора з монастирем, зміщені вліво від центра композиції, урівноважуються безкінечно широкою гладдю річки Ворскла з глибокою перспективою

голубуватих заливних лук і чіткою фігурою подорожнього на передньому плані на краю урвища, висота якого акцентується ледве наміченими хатками біля підніжжя гори. Ця фігура зв'язує в єдине ціле небо, дорогу, дерева, землю, надаючи особливої життєвості всій композиції. Дугоподібна дорога підкреслює стрімкість гори і водночас посилює спрямованість увись архітектурного ансамблю. Всю композицію організує і об'єднує високе небо. Виконане м'яким вишуканим розмиванням голубої акварелі, воно створює враження легкості й піднесеності. Монастир сприймається не як окрема деталь пейзажу, а як логічне завершення композиції, її духовне ядро, «вертикаль, по якій душа наша ніби з'єднує земне існування з небесним», дає відчуття позачасовості і безмежності, особливе розуміння краси у відповідності з пантеїстичним сприйняттям світу.

Увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка в області

У другій половині XIX ст. в українському суспільстві тривав розпочатий ще за життя поета процес упізнання в особі Т. Шевченка національного пророка, розп'ятого і воскреслого. Могила Т. Шевченка на високій береговій кручі Дніпра стала місцем всеукраїнського паломництва.

Полтавці увічнили пам'ять про Кобзаря, посадивши 6/18 травня 1861 р. дуб — пам'ятник Т. Шевченку з'явився над дорогою в приватному саду І. Гуссона, що знаходився на околиці Павленки за річечкою Тарапунькою. Акція посадження дуба була участю у проводах Т. Шевченка до його Вічної Могили і водночас заповітом нащадкам любити і поминати свого національного пророка. Посадження Тарасового дуба стало визначною громадською подією, повідомлення про цю акцію з'явилось на сторінках журналу «Основа». Разом із виявом палкої любові це був мужній крок полтавських патріотів, який засвідчив їх готовність до боротьби за утвердження Шевченкових ідеалів. Садова ділянка І. Гуссона збереглася, тепер це старий дубовий гай, що росте на території садового господарства Полтавського плодоовочевого технікуму. Постановою Полтавської міської ради гай було перейменовано на Парк Шевченка. Віднайдений у гаї дуб Шевченка було офіційно й урочисто відкрито 18 травня 1963 р. Живий пам'ятник обнесли металевою огорожею і почепили меморіальну дошку з надписом: «Дуб Шевченка. Перший у світі пам'ятник Т. Г. Шевченку, посаджений громадськістю міста 18 травня 1861 р.». Планувалося також встановити тут погруддя поета, та постанова міськвиконкому виявилася невиконаною. У Шевченкові дні у березні і травні сюди приходять шанувальники Кобзаря.

Відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку в Полтаві відбулося 11 березня 1926 р. до 65-річчя смерті Т. Шевченка. З цієї нагоди відбувся мітинг жителів Полтави, навколишніх сіл та гостей з ін. міст. Серед присутніх були члени уряду Шліхтер, Одинець, письменник-драматург М. Куліш та ін. Коли спало покривало, полинула знайома всім мелодія композитора Г. П. Гладкого і кількатисячний хор заспівав «Заповіт». Пам'ятник споруджено за проектом скульптора І. П. Кавалерідзе із залізобетону (висота фігури — 1,8 м, постаменту — 3,2 м). На його формах позначився вплив художніх принципів конструктивізму. П'єдестал подано як асиметричне нагромадження площин і обсягів, з яких ніби виростає постать поета. На одній із площин вирізьблено слова із «Заповіту»: «...і вражою злою кров'ю волю окропіте». Суворий лаконізм, узагальнені форми пам'ятника створюють образ борця за свободу, за народну справу. Розташований у Петровському парку навпроти Полтавського краєзнавчого музею. Біля пам'ятника відбуваються урочисті пошанування пам'яті Великого Кобзаря 9 березня і 22 травня, а також громадсько-політичні заходи.

Меморіальна садиба в с. Мар'янське Великобагачанського р-ну розташована на західній околиці села. Частина садиби (будинок, комора, конюшні, дуб) належала поміщику, відставному майору Олександру Олександровичу Лук'яновичу і, ймовірно, була заснована на початку XIX ст. Складалася із центрального будинку та господарчих приміщень, із яких до нашого часу дійшли руїни будинку, конюшні з каретним сараєм та дерев'яної комори. Інші будівлі не збереглися. Садиба в с. Мар'янське пов'язана з іменем українського поета і художника Тараса Григоровича Шевченка, який у квітні 1845 р. приїздив у село на запрошення поміщика малювати портрети членів його сім'ї (зберігся лише один портрет О. О. Лук'яновича; знаходиться у музеї Т. Г. Шевченка НАН України). Із спогадів колишніх кріпаків А. і Г. Татарчуків, записаних В. Беренштам у 1900 р., в Мар'янському поет багато читав, спілкувався з дворовими і селянами, вечорами відвідував «вулицю», іноді наймав за свої гроші музикантів. Любив спілкуватися з молоддю. Повторно Т. Г. Шевченко приїздив у Мар'янське восени 1845 р. Тут 10 жовтня він закінчив поему «Єретик», 16 жовтня написав твори «Сліпий», «Великий льох», 21 жовтня — «Стоїть в селі Суботові». Про село Мар'янське поет згадує у листі до Я. Кухаренка від 23 березня 1845 р. На території садибного комплексу зберігся дуб, біля якого на дошці напис: «Під цим дубом відпочивав великий український пісьменник, революціонер-демократ Т.Г. Шевченко і написав поеми «Невольник», «Єретик» та інші (1845 р.)».

Літературно-меморіальна кімната Т. Г. Шевченка знаходиться у Березоворудському народному історико-краєзнавчому музеї, створена 1961 при Березоворудському сільськогосподарському технікумі. 20 січня 1974-го увійшла як базова до історико-краєзнавчого музею (з 1996 — народного), відкритого при Березоворудському радгоспі-технікумі (нині Березоворудський технікум Полтавської державної аграрної академії). У 2008 за допомогою Національного музею Т. Г. Шевченка (м. Київ) здійснено чергову реекспозицію, що відтворює період перебування Кобзаря у Березовій Рудці в 1843, 1844, 1845, 1846, 1847 рр. Експонуються репродукції олійних портретів господарів Березової Рудки П. О. та Г. І. Закревських, а також олівцевий портрет В. Закревського. Усі вони виконані в бальній залі палацу в грудні 1843 (оригінали зберігаються в Києві). Портрет Г. Закревської, на переконання мистецтвознавців, є найкращим жіночим портретом Шевченка. «Ганнусі вродливій» присвячені вірші «Г. З.», «Якби зострілися ми знову...», «Ой маю, маю я оченята», що вважаються вершиною інтимної лірики поета (уривки експонуються у вітринах). Представлені також копії олійних робіт Шевченка, написаних на Полтавщині («Селянська родина», «На пасіці»), низка акварелей, виконаних під час перебування поета в Україні 1843—1845 рр. У вітринах — зображення друзів Шевченка, які бували разом із ним у Березовій Рудці: Є. Гребінки, О. Афанасьєва-Чужбинського, М. Маркевича, Я. де Бальмена. Зібрана колекція «Кобзарів», починаючи з першого (факсимільного) видання, спогади про Шевченка, книги-подарунки від удячних відвідувачів.

У Полтаві створена у 1988 р. музейна кімната імені Т. Шевченка при ЗОШ І—ІІІ ступеня. № 7 ім. Т. Г. Шевченка (вул. Балакіна, 2) учителькою української мови та літератури О. В. Вареник. Окрасою музейної кімнати є портрет Т. Шевченка та монументальні малярські композиції на шевченківські теми, виконані О. А. Білоуськом, заслуженим учителем України, лауреатом премії імені Д. Яворницького Національної спілки краєзнавців України, який тривалий час викладав у школі історію. Доповнюють експозицію вишиті сорочки та рушники, виконані традиційною полтавською технікою: гладдю, мережкою, хрестиком; опішнянські вироби: куманці, глечики, миски, глиняні фігурки. Цінними є раритетні примірники «Кобзаря», що побачили світ у Катеринославі та Полтаві (1918), Києві (1933), Москві (1934, 1944). Ці книги подарував школі відомий полтавський фотохудожник С. І. Бабенко. Традиційно в музейній кімнаті проводяться Шевченківські дні (9—10 березня, 22 травня), різні виховні заходи.

Нині у Полтавській області більше 40 пам'ятників Т. Г. Шевченку. У 1926 році в с. Правобережна Сокілка Кобеляцького району. Споруджено пам'ятник Шевченку сту-

дентами Київської художньої академії Іваном Лосем та Василем Сидоровим — уродженцями села. На постаменті І. Г. Лось зробив орнаментований барельєф і викарбував слова: «Учітеся, брати мої, / Думайте, читайте». Пам'ятники Пророку постали у містечках Нові Санжари, Решетилівка, Пирятин, Миргород, Лохвиця, Котельва, Кременчук, Комсомольськ, Кобеляки, Диканька, Зіньків та селах Диканського, Кобеляцького, Пирятинського, Гадяцького, Лохвицького, Шишацького, Кременчуцького, Котелевського, Зіньківського. Лубенського, Решетилівського, Новосанжарського, Гребінківського, Семенівського, Полтавського районів.

На Полтавщині встановлено 7 пам'ятних знаків, присвячених перебуванню Шевченка у краї. У с. Ісківці Лубенського району є криниця, яка знаходиться на колишній садибі письменника О. С. Афанасьєва-Чужбинського, поблизу гори Челядна, де, за переказом, поет збирав біля себе на розмову селян і дворових. За спогадами Афанасьєва-Чужбинського, Шевченко, гостюючи у нього, брав воду з криниці в його садку. У 1959 році криниця, що знаходилася на городі П. Н. Шолудько, відновлена з ініціативи вчителя місцевої школи І. Ф. Булатецького за матеріальної допомоги колгоспу ім. Шевченка. На бетоновій колодязній цямрині напис: «1846. Криниця Т. Г. Шевченка». Дата розділяється невеличким портретом Шевченка під склом, умонтованим у бетон.

У Полтаві — дуб-пам'ятник, посаджений на міській околиці Павленки у колишньому саду Гуссона 1861 р. членами полтавської громади О. І. Строніним, В. В. Лободою, Д. П. Пильчиковим на честь перепоховання Шевченка. Планувалося, що дуб буде огороджений залізними ґратами, а на мідній дошці будуть вирізьблені слова: «Твоя дума, твоя пісня не вмре, не загине». Однак незабаром О. Строніна, В. Лободу вислали з Полтави і задумане не було доведено до кінця. У наступні десятиліття царський уряд забороняв ушанування пам'яті Шевченка, і поступово існування дубапам'ятника перетворилося на легенду. Лише на початку 1960-х у рамках підготовки до відзначення 150-річчя з дня народження Кобзаря вченим і краєзнавцям вдалося виявити місце розташування саду і кваліфікувати один із збережених дубів (над дорогою, що веде від вул. Покровської через р. Тарапуньку до єврейського кладовища) Шевченківським. У травні 1963 р. дуб урочисто відкрили, а гай навколо нього назвали Шевченківським парком. На металевій огорожі біля дерева напис на дошці: «Дуб Шевченка. Перший у світі пам'ятник Т. Г. Шевченку, посаджений громадськістю міста 18 травня 1861 року».

У с. Шедієве Новосанжарського району пам'ятний знак установлено 1989 р., у центрі села, біля школи, з написом: «Пам'ятний знак установлено на честь Великого Кобзаря під час перебування у с. Шедієве».

Шість меморіальних таблиць установлено у с. Березова Рудка Пирятинського району. (1961 р.) на фасаді головного будинку садиби поміщиків Закревських з написом: «У цьому будинку в 1843, 1845, 1846 роках бував великий український народний поет Т. Г. Шевченко». У с. Вишняки Хорольського району на фасаді колишнього будинку садиби поміщиків Оболонських (нині — помешкання для старих одиноких людей та інвалідів) таблиця з написом (1961 р.): «У цьому будинку в липні 1845 року перебував великий український народний поет Т. Г. Шевченко». У Миргороді у 1964 р. на фасаді Будинку культури до 150-річчя від дня народження поета (вул. Гоголя, 141) встановлено мармурову дошку із написом: «В м. Миргороді у квітні, серпні, жовтні 1845 року перебував і написав ряд творів великий український народний поет і художник Т. Г. Шевченко». У Пирятині на фасаді Будинку піонерів по вул. Пушкіна, 33 встановлено 1967 р. таблицю із написом: «У м. Пирятин 1843, 1845, 1859 рр. перебував великий український народний поет і художник Т. Г. Шевченко». У Полтаві 1961 р. на фасаді ЗОШ № 3 (колишня перша чоловіча гімназія) розміщена з написом: «Т. Г. Шевченко, перебуваючи у квітні 1845 року в м. Полтаві, відвідав будинок І. П. Котляревського та зустрічався з товаришем по Академії художеств, викладачем Полтавської гімназії художником Ф. Л. Ткаченком».

Всенародна шана Кобзареві

До образу Шевченка зверталися покоління митців Полтавщини. Основою посмертної іконографії Шевченка були його автопортрети, створювані протягом життя, а також прижиттєві зображення, виконані його друзями. Серед останніх важливе значення мали світлини І. Гудовського 1859 р. та інші фотографії, які передавали документальний образ Шевченка. Незважаючи на те, що цей документалізм стосувався лише завершального періоду Шевченкового життя, він широко використовувався для ілюстрування багатьох видань творів поета і ввійшов у свідомість читачів. За цими світлинами, а також літографіями Ф. Красицького 1910-х рр. малювалися практично всі олійні портрети Шевченка, починаючи з 70-х рр. XIX ст. Першим із полтавців такий портрет виконав Г. Коваленко у 1890 р. Пізніше він написав ще кілька портретів Кобзаря, один із них — в образі селянина з накинутою на плечі чумаркою. За світлиною Гудовського намалював портрет Шевченка Г. Цисс (1929 р.). Багато портретів, включаючи скульптурні погруддя для пам'ятників та інтер'єрів, було створено в період визначних ювілеїв 1939, 1961, 1964 рр. Поряд з художниками-професіоналами авторами творів виступали народні майстри. Над портретами Шевченка працювали також художники української діаспори, вихідці з Полтавщини (В. Цибульський,

Ф. Габелко, М. Коргун). В основі усіх цих зображень теж були фотографії або зразкові портрети роботи І. Крамського (1871 р.) та І. Рєпіна (1888 р.). Подібна іконографія Шевченка тиражується й досі. Виняток становлять роботи скульпторів М. Гаврилка та І. Кавалерідзе.

Прикметною рисою переважної частини зображень є перебільшена «селянськість»: з численних полотен, скульптур, графічних творів дивиться сердитий дядько в кожусі й шапці. Пояснення цьому феномену дав мистецтвознавець Андрій Надєждін (журнал «Артанія», 2013, № 1—2): «Для України Тарас Шевченко (на відміну, наприклад, від Олександра Пушкіна в Росії, де той зостався в образі поета й аристократа) — це, насамперед, не поет і художник, а пророк, український апостол, оборонець справедливості й чистоти віри, образ, який досяг у народі євангелічного сприйняття, не випадково його зображення були в кожній хаті й ставилися коло ікон. Такий образ потребував, щоб його канонізували. Канонізація ця відбулася кінцем XIX — початком XX ст. Образ у кожусі й шапці був сприйнятий і в сенсі народного християнства. За цим зображенням Шевченка крився не лише культ селянина, а й українська традиція показу самодостатку в бідності, яка походила від козацьких часів. <...> Для радянської влади такий образ був також вигідний, і вона, починаючи від другої половини 1920-х, стала експлуатувати «селянський образ» Т. Шевченка вже з інших, політичних, причин».

Більших успіхів полтавці досягли в ілюструванні творів Шевченка (П. Мартинович, О. Сластьон, В. Ливтиненко). Першим проілюстрував весь Шевченків «Кобзар» В. Седляр (1930—1931, вид. 1931 — 54 чорнобілих іл.; перевид. 1933 — 44 чорнобілих, 18 кольор. іл.). Після розстрілу митця у 1937 р. майже весь його доробок, включаючи видання «Кобзаря» було знищено (у 2009-му це видання відновлено київськими видавництвами «Дух і літера» та «Оранта» спільно з Києво-Могилянською академією). Через 80 років нову спробу проілюструвати «Кобзар» зробив полтавський художник А. Лавренко (замовником видання став відомий у Полтаві видавець, колекціонер, меценат О. Петренко).

Театральна і музична Шевченкіана

На сценах полтавських театрів найчастіше ставилася п'єса Т. Шевченка «Назар Стодоля». Вперше її поставила 1881 р. у Кременчуці трупа Ашкаренка (за участю М. Кропивницького й М. Садовського). У 1880—1890-х рр. п'єсу показували в Полтаві, Кобеляках та деяких селах (трупа О. Суходольського). На початку XX ст. у виставі брали участь

корифеї українського театру М. Заньковецька, Г. Борисоглібська, П. Саксаганський, Л. Ліницька (спектаклі 1902, 1913, 1914, 1916 рр.). За радянських часів п'єса незмінно перебувала в репертуарі Полтавського музично-драматичного театру ім. М. Гоголя. Особливо часто виставу показували професійні й аматорські колективи в ювілейних 1961, 1964 рр. Успішною, зокрема, виявилася постановка Полтавського народного театру міського будинку культури (1964 р.), за що урядовий Шевченківський комітет нагородив колектив ювілейною шевченківською медаллю. У 1960-х рр. до репертуару театру входила вистава «Невольник» М. Кропивницького, поставлена в Полтаві ще 1906 р. на вечорі пам'яті Шевченка.

Користувалася популярністю серед полтавців також опера «Катерина», написана М. Аркасом на сюжет однойменної поеми Шевченка. Після московської прем'єри 1899 р. опера була заборонена царською цензурою. Її постановку відновив Полтавський музично-драматичний театр ім. М. Гоголя в 1939 р., показував і в наступні роки, зокрема, в ювілейні 1960-ті. Ставилася на полтавській сцені й опера «Наймичка» за мотивами однойменної поеми Шевченка (автор лібрето — полтавець К. Герасименко). Драматичний колектив при Полтавському палаці культури «Жовтень» у 1964 р. здійснив постановку поеми Шевченка «Гайдамаки» (режисер-постановник — Г. М. Лаврик). Вистава мала великий успіх і неодноразово повторювалася.

Ще за життя поета його вірші ввійшли до репертуару кобзарів і лірників. Пізніше вони виконували також пісні, викликані смертю Шевченка. Народні співці збагачували шевченківською тематикою пісенну культуру краю поряд із професійними музикантами. Загалом пісень на вірші Кобзаря налічується понад сорок. Музику до них писали полтавці Г. Гладкий, М. Лисенко, Г. Давидовський, Л. Ревуцький, М. Микиша, брати Г. і П. Майбороди, В. Кирейко та ін. Пісні на вірші поета постійно знаходяться у репертуарі професійних і самодіяльних хорових колективів області. Їх співають артисти Полтавської обласної філармонії, народного хору «Калина» при Полтавському національному педагогічному університеті та ін.

За радянських часів ім'я Т. Шевченка стали надавати населеним пунктам, вулицям, паркам, підприємствам, колгоспам, навчальним закладам.

На Полтавщині є села Шевченки (Зіньківський, Кобеляцький, Козельщинський, Лохвицький, Полтавський р-ни), Шевченківське (Машівський р-н), Шевченківка (Семенівський, Чутівський р-ни), Шевченкове (Гадяцький, Котелевський, Лохвицький, Решетилівський, Хорольський р-ни), Новоселівка-Шевченкове (Кременчуцький р-н), Тарасівка (Гребінківський, Зіньківський, Оржицький р-ни).

В усіх містах і селищах області є вулиці Шевченка. Ім'я Т. Г. Шевченка носять навчальні заклади: Полтавська загальноосвітня школа I—III ступеня № 7 (з 1920 р.), Миргородська гімназія (з 1939 р.), Кременчуцька гімназія № 5 (з 1990 р.).

Полтавський внесок у шевченкознавство

Полтавці внесли значний вклад у наукове вивчення життя, творчості та багатогранної діяльності Т. Шевченка. Деталі визволення Тараса з кріпацтва і ролі учасників цієї акції стали відомими завдяки публікації «Щоденника» А. Мокрицького. Перші спогади про Кобзаря надрукував ще 1861 р., по свіжій пам'яті, О. Афанасьєв-Чужбинський. З інших полтавських сучасників Т. Шевченка спогади про нього залишили В. Рєпніна, Л. Жемчужников. Найважливішу з дореволюційних Шевченкових біографій написав О. Кониський. Переглянувши й доповнивши свої нариси про Т. Шевченка, що були надруковані в «Зорі» й ЗНТШ, він об'єднав їх у 2-томній монографії «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя»; скорочений варіант біографії вийшов 1898 р. в Одесі російською мовою. Незакінченою залишилася біографічна праця І. Стешенка. Біографію Шевченка-художника написав В. Горленко; до вивчення шевченкової мистецької спадщини зверталися також П. Ротач, В. Ханко, Р. Смирнова.

Про перебування Шевченка на Полтавщині писали М. Гершензон, Л. Білецький. Спробу художньої реконструкції біографії Т. Шевченка здійснила письменниця О. Іваненко в романі «Тарасові шляхи».

Велике значення у популяризації творчості Т. Шевченка серед тогочасного наукового світу мала стаття М. Драгоманова «Il movimento letterario ruteno in Russia e Galizia (1799—1872)», надрукована в італійському журналі «Rivista Europea» (Флоренція, 1873), а також його доповідь на міжнародному літературному конгресі в Парижі, яка вийшла 1878 р. в Женеві окремою брошурою «La literature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe».Через М. Драгоманова з творчістю Т. Шевченка познайомилися такі західноєвропейські вчені, як Е. Реклю, Л. Леже, А. де Губернатіс та ін. У 1879 р. на сторінках збірника «Громада» М. Драгоманов надрукував статтю «Шевченко, українофіли й соціалізм», яка стала помітним явищем у тогочасній літературній дискусії навколо спадщини Т. Шевченка. Заслугою М. Драгоманова стали його зусилля, докладені в справі поширення творів Т. Шевченка за кордоном як в оригіналі, так і в перекладах європейськими мовами. У Женеві він видав «Кобзар» (1881), поему «Марія» (1882, латинським шрифтом: «Marija Maty Isusowa») та «Поезії Т. Шевченка, заборонені в Росії» (1890). На це останнє видання з великою прихильністю відгукнувся І. Франко.

М. Драгоманов листувався й особисто зустрічався з англійським славістом В. Морфілом, який присвятив українському поетові три літературознавчі студії. Завдяки М. Драгоманову з другої половини 1870-х рр. відомості про Т. Шевченка поступово входять в європейські довідникові видання та курси історії слов'янських та світових літератур.

Значним кроком уперед у популяризації літературної спадщини Т. Шевченка було двотомне празьке видання «Кобзаря» (1876), що його підготували до друку Ф. Вовк і О. Русов. З нагоди виходу в світ цього видання французький літературознавець Е. Дюран опублікував у паризькому журналі «Revue des Deux Mondes» (15.06.1876) велику розвідку «Le poete national de la Petite-Russie, T. G. Chevtchenko», навіяну щирою симпатією до українського поета й до України. На основі цього нарису написали статті про Т. Шевченка Дж. Стівенс у нью-йоркському щомісячнику «The Galaxy» (06.1876) та Ч. Діккенс-молодший у лондонському тижневику «All the Year Round» (05.05.1877). У 1878 р. Ф. Вовк видав у Женеві зі своєю передмовою кишеньковий «Кобзар», зручний для таємного перевезення до Російської імперії: «Сей мініатюрний «Кобзарик» зробив свого часу велику сенсацію в Галичині і, певно, тисячами примірників був перевезений до Росії, бо його можна було сховати в кишені камізельки» (І. Франко). На сторінках збірника «Громада» (1879) Ф. Вовк опублікував статтю «Т. Шевченко і його думки про громадське життя», в якій вказував на велике історичне значення творчості великого поета у визвольному русі поневолених Росією народів.

Справжньою перлиною шевченкознавства став есей Миколи Міхновського «Шевченкові роковини» («Сніп», 1912, № 1). Симон Петлюра з нагоди 51-ї річниці з дня смерті Т. Шевченка підготував статтю «До драми Шевченкового життя».

Новітньою спробою висвітлити зв'язки Т. Шевченка з Полтавщиною стала монументальна «Полтавська Шевченкіана» П. П. Ротача. У двох книгах подаються відомості про перебування Шевченка в Полтавській губернії в 1843—1844, 1845—1846, 1859 рр.; місця, які він тоді відвідав; людей, з якими зустрічався; митців, які торкалися теми життя і творчості Кобзаря. Чимало зусиль до з'ясування спірних або й зовсім невідомих моментів життя і творчості Т. Шевченка доклала полтавська дослідниця Р. Смирнова.

Безсмертна постать Великого Кобзаря, його дороговкази духовно збагачують і зміцнюють душу кожного українця, здіймаючи її над життєвими реаліями та наповнюючи духом свободи і волі.

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

ГЕНІЄМ ОПРОМІНЕНІ ДОРОГИ

(П. Кралюк)

Достеменно відомо, що восени 1846 р. Кобзар побував на Поділлі й Волині, зокрема в Житомирі та Почаєві. Є думки (правда, дещо гіпотетичні) про відвідання ним міст та сіл на теренах нинішньої Рівненської області. Ці землі в той час входили до складу Волинської губернії і вважалися (зрештою, вважаються й сьогодні) частиною Великої Волині. На жаль, свідчень про цю подорож залишилося небагато. Ймовірно, звіт Шевченка про перебування на Волині, який він мав передати у Київську археографічну комісію, був знищений. Не збереглося ніяких його поезій та листів того часу. Ймовірно, виконуючи завдання комісії, він не мав часу на поетичну рефлексію. Адже вона вимагає певної відстороненості й самозосередження.

Щодо листів й деяких інших матеріалів волинської подорожі, які могли опинитися у друзів Кобзаря, то вони як «компроментуючі матеріали», швидше за все, були знищені. Адже незадовго після цієї подорожі, 6 квітня 1847 р., Шевченка заарештували. І в такій ситуації багато хто не хотів ризикувати, тримаючи в себе подібний «компромат».

Матеріали, які дають нам уявлення про волинську подорож Кобзаря, яка також стосувалася теперішньої Рівненщини, можна поділити на кілька груп. Передусім це офіційне розпорядження київського, подільського та волинського генерал-губер-

натора Г. Д. Бібікова, що зобов'язувало Шевченка збирати матеріали етнографічного й історичного характеру на Київщині, Поділлі та Волині. До цієї ж групи варто віднести листи Бібікова до губернаторів Подільської та Волинської губерній, архієпископів подільского та волинського, де вказувалося на необхідність надання Шевченку сприяння у зборі відповідних матеріалів. Збереглися також деякі інші офіційні документи, які певним чином стосуються Кобзаревої подорожі Волинню.

До другої групи матеріалів варто віднести зроблені Шевченком під час цієї подорожі малюнки (найвідоміші серед них акварелі із зображенням Почаївської лаври), а також записані тоді ним народні пісні.

Третю групу становлять згадки про Поділля й Волинь у творах Кобзаря, що з'явилися після цієї подорожі. Найбільш інформативними в цьому плані є російськомовні повісті «Варнак» та «Прогулянка із задоволенням і не без моралі».

Шевченко і Київська археографічна комісія

У березні 1845 р. Шевченко закінчив своє навчання у Петербурзькій академії мистецтв, отримавши звання некласного художника. На той час він був доволі знаною людиною як у колах російської столиці, так і в Україні. Учень знаменитого в той час Карла Брюллова, він тішився славою не лише як талановитий художник, але і як поет. Надрукована у 1840 р. збірка поезій «Кобзар» отримала чималий розголос, стала помітним культурним явищем у тогочасній Російській імперії. Рецензії на «Кобзаря» опублікували петербурзькі газети й журнали. Не менш, а то й більш відомими були його роботи художньо-образотворчого плану. Рада Академії мистецтв двічі нагороджувала Шевченка срібними медалями за створені ним полотна.

Однак митець відчував сильну ностальгію за своєю рідною землею. Адже у 15 років він змушений був покинути Україну. Тоді він разом зі своїм паном П. Енгельгардтом змушений був виїхати до Вільна. Не виключено, що його дорога проходила через Волинь, у т. ч. територію нинішньої Рівненщини. І лише через 14 років, після перебування за межами України, Шевченко отримав змогу побувати в своєму краї. У травні 1843 р., ще не закінчивши Академії мистецтв, Шевченко виїхав в Україну. Тут він багато подорожує, малює, пише вірші.

Виїхавши у кінці 1843-го до Петербурга, щоб закінчити Академію, Шевченко трохи більше, ніж через рік, десь на початку квітня 1845-го повертається на рідну землю.

І справді, чи не найкращі, найбільш резонансні поетичні твори Шевченка були написані протягом 1843—1845-го. Це були роки горінь, емоційно виснажливої праці. Рано чи пізно в поета мусила наступити криза. Сталося це наприкінці 1845-го. Тоді ж Кобзар важко захворів. Не виключено, що ця хвороба стала результатом емоційного виснаження. Шевченко навіть думав про смерть, свідченням чого є його знаменитий «Заповіт», датований 25 грудня 1845 року.

Після написання «Заповіту» в Шевченка наступає тривала поетична пауза. Принаймні до нас не дійшло ніяких його поезій першої половини 1846 р. Лише 25 липня він пише баладу «Лілея», а незадовго після того, 9 серпня, ще один невеликий твір саме такого жанру — «Русалка». І один, і другий твори витримані в романтичному дусі. Здається, Шевченко намагається повернутися до початків своєї поетичної творчості. Незважаючи на високу естетичність згаданих балад, поет, певно, розумів, що це далеко не те, що йому потрібно. Він повторювався. А це для справжнього митця могло б стати фіаско.

У такій ситуації треба було відпочити від поезії, зосередитися на якомусь іншому виду діяльності, набратися нових вражень. Своєрідним «порятунком» для нього стала робота в Київській археографічній комісії.

Ця комісія реально функціонувала при канцелярії київського генерал-губернатора Дмитра Гавриловича Бібікова. Останній ще 31 травня 1843 р. звернувся із поданням до царя Миколи І про заснування «Временной комиссии для разбора древних актов» (такою була офіційна назва цієї інституції). Дане подання цар схвалив одразу. Знаходилась комісія у приміщенні Імператорського університету Святого Володимира (так тоді офіційно іменувався Київський університет). Очолював її Микола Еварестович Писарев — один із найближчих помічників Бібікова.

Для потреб комісії виділялися значні кошти, а головним її завданням було віднайдення та вивчення пам'яток «руської старовини» у Київській, Подільській та Волинській губерніях. Звісно, таке завдання мало виражений ідеологічний підтекст й цілком узгоджувалося з тодішньою імперською політикою російського уряду. Річ у тім, що в той час у губерніях, які входили до складу Київського генерал-губернаторства, панівною верствою залишалася польська католицька шляхта. Вона розглядала Правобережну Україну як територію свого домінуючого впливу.

Якщо відразу після розподілу Речі Посполитої та входження її українських земель до складу Російської імперії царський уряд відносно толерантно ставився до польської шляхти, зберігав її привілеї (особливо це було характерним для правління

Олександра I), то після польського повстання 1830—1831 рр. ситуація різко змінилася. Починається планомірний наступ на польську шляхту, зокрема на контрольовані нею релігійні та культурні інституції в Київському генерал-губернаторстві, до складу якого входили землі сучасної Рівненщини.

Також у контексті цієї політики російські імперські структури проводили відповідну ідеологічну роботу. Вони намагалися довести претензії Росії на Правобережну Україну, утвердити думку, що тут споконвіків домінувала «руська» (власне, російська) народність й супутнє їй православ'я. Тим самим у аспекті культурно-ідеологічному заперечувалося право польської шляхти на цю територію. Саме в такому плані й повинна була працювати Київська археографічна комісія.

Однак, незважаючи на російську імперську спрямованість, діяльність даної інституції у деяких моментах виявилася позитивною для українців. Матеріали, що збиралися цією комісією, мали часто не стільки проросійський, скільки проукраїнський характер.

Прибуття Шевченка в Україну в 1845 р. якраз співпало з активізацією Київської археографічної комісії. У травні цього року був ліквідований Тимчасовий комітет для розшуку старожитностей у Києві, який існував при місцевому навчальному окрузі з 1835 р., і на комісію було покладене завдання виявляти і досліджувати не лише пам'ятки старовини Києва, а й Правобережної та Лівобережної України. Професор Київського університету М. Д. Іванишев спеціально підготував інструкцію, як здійснювати описи давніх храмів та могил. Проте губернатори, що першими отримали ці інструкції від Бібікова, не могли надсилати малюнки, оскільки не мали людей, що володіли технікою замальовок. Не змогли задовольнити генерал-губернатора й чиновники його канцелярії, які отримали вказівку замальовувати пам'ятки. Щодо комісії, то вона в своєму складі не мала фахового художника.

Тому в особі Шевченка вона отримала цінного працівника. Адже він здатний був виконувати високохудожні роботи для її видань, а також проводити самостійні дослідження. Уже влітку 1845 р. Шевченко починає співпрацювати з Київською археографічною комісією, замальовуючи пам'ятки старовини в Полтавській губернії. А 10 грудня його офіційно затвердили членом комісії. Незадовго перед тим Шевченко, перебуваючи в Переяславі, ознайомився зі знаменитим Пересопницьким Євангелієм, яке в основному було написано на Рівненщині в селі Пересопниця. Він навіть зробив певний опис цієї пам'ятки писемності.

На початку 1846 р. Кобзар побував на Чернігівщині, працював у Києві, на археологічних розкопках могили Переп'ятихи біля Фастова. На цих розкопках працювали люди,

які походили з Волині й могли Шевченку розповідати про цей край. Це, зокрема, Петро Іванович Прушинський, який народився у поміщицькій родині на Волині. Навчався у Віленському університеті, де його вчителем історії був відомий польський історик та громадський діяч Йоахим Лелевель. Про цього історика Шевченко згадує в повісті «Художник». Прушинський служив на посаді секретаря ковельського повітового предводителя дворянства, а також був почесним куратором Луцького дворянського училища. У 1838 р. його, як учасника таємного польського Демократичного товариства, заарештували і заслали в Оренбурзький край. Через п'ять років він отримав змогу повернутися в Україну. І з 1844 р. почав працювати в Київській археографічній комісії.

У березні 1846-го Археографічна комісія намітила широку програму робіт. Її члени для здійснення досліджень мали виїхати в різні куточки Центральної та Правобережної України. Серед них був і Шевченко.

21 вересня генерал-губернатор Бібіков видав розпорядження за № 7247, у якому доручалося Шевченку відправитися в різні місця Київської, Подільської та Волинської губернії й спробувати зібрати різного роду матеріали (переважно етнографічного й історичного характеру). Відповідно до розпорядження, це мали бути чотири групи таких відомостей:

«1. О народных преданиях, местных повестях, сказаниях и песнях, и всему, что Вы узнаете, составить описание, а песни, рассказы и предания сколько можно списать в том виде, как они есть.

2. О замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие на счет собственного их существуют на месте предания и рассказы, а также исторические сведения; с этих курганов снять эскизы с изображением их форм и величин и описать каждый по собраным сведениям.

3. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить их описания, чтобы можно было распорядиться снять с них в будущем году рисунки. Если бы где-либо Вы имели возможность достать какие-либо древности, письменные грамоты и бумаги, то таковые доставить ко мне, или узнав, где они находятся, о том донести.

4. Кроме того, отправиться в Почаевскую лавру и там списать а) общий наружный вид Лавры; б) внутренность храма и в) вид на окрестность с террасы».

Не складно помітити, що перші три пункти носили загальний характер. Щодо четвертого, то він відзначався конкретизацією. Центральним моментом відрядження Шевченка було відвідання Почаївської лаври та замальовка її приміщень.

На відрядження Шевченку виділялася чимала сума — 150 карбованців сріблом. Йому також надали чотири пакети за № 7248, 7249, 7250, 7251. Перші два були адресовані подільському та волинському губернаторам, два останні, відповідно, подільському та волинському православним архієпископам Арсенію та Никанору. У цих листах Бібіков писав про необхідність надання Шевченку сприяння при виконанні поставлених перед ним завдань. Губернатори мали би посприяти йому зібрати різні відомості про народні оповіді, кургани, пам'ятки давнини. Щодо духовних осіб, то ті повинні були допомогти в огляді церков та монастирів.

Отже, Шевченку створили сприятливі умови для його дослідницької діяльності. Він отримав можливість ознайомитися з тими українськими землями, про які чув, які фігурували в його творах, але яких він, за великим рахунком, не звідав.

Образ Волині в ранній творчості Шевченка

Очевидно, Шевченко, дитинство й рання юність якого пройшла на центральноукраїнських землях, від діда, батьків, односельців дещо чув про Волинь. Образ Волині, сформований Шевченком у період дитинства та юнацтва, зберігався ним протягом багатьох років життя на чужині — у Вільно, Варшаві, Петербурзі. Епізодичні згадки про неї трапляються у ранніх творах Шевченка. Відносно часто Кобзар згадує Семерія Наливайка (у нашій літературі ім'я цього козацького ватажка часто фігурує як Северин, хоча, насправді, в документах він писався як Семерій, Семерин). У поемі «Тарасова ніч» Шевченко, перелічуючи попередників Тараса Трясила, називає також Наливайка:

Обізвався Наливайко —
Не стало Кравчини!

У даному випадку вказується на те, що повстанський провідник походив із родини ремісника-кравця (звідси прізвисько Кравчина) і загинув у боротьбі з поляками.

Представлений Наливайко і як знаний козацький ватажок у поемі «Гайдамаки». В одному місці цього твору говориться, що Ярема, центральний герой «Гайдамаків»:

...мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився.

Тобто Наливайко трактується як шанований персонаж козацької історії. Те, що його образ посідав чільне місце в історичній пам'яті українських козаків, говориться в іншому місці поеми:

Згадайте праведних гетьманів:

Де їх могили? де лежить
Остаток славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? нема!

Живого й мертвого спалили.

У примітках до поеми Шевченко пише: «Павла Наливайка живого спалили в Варшаві...», посилаючись на Георгія Кониського, власне, на твір «Історія русів», який тоді приписували даному автору. Можемо говорити, що образ Наливайка Кобзар творив під значним впливом вказаного історичного твору.

Оповіді діда, батьків, односельців, з одного боку, та «Історія русів», з іншого, формували бачення Шевченка української історії. Однак в «Історії русів» було чимало легендарного. Стосувалося це й особи Наливайка. Навіть не називаючи правильно його імені, Шевченко повторює легенду, наведену в даному творі, що Наливайка поляки спалили у Варшаві. Насправді ж, йому відрубали голову. Проте легендарний образ козацького ватажка, який загинув від рук поляків, будучи спаленим живцем у «залізному бику», робив з нього героя та мученика.

У саме такому ключі представлений образ Наливайка і в російськомовній драмі Шевченка «Никита Гайдай», уривок із якої опублікував журнал «Маяк» у 1842 р. У цьому уривку відбувається розмова між сотником Микитою Гайдаєм, який їде у Варшаву з дипломатичною місією від Богдана Хмельницького, та його нареченою Мар'яною.

В одному місці Мар'яна, звертаючись до свого судженого, говорить:

Ты мне расскажешь про походы:
Как вы ходили воевать
Татар, турецкого султана,
Как Сагайдачный с казаками
Москву и Польшу воевал,
Как Наливайко собирал
Перед родными бунчуками
Народ казацкий защищать
Святую церковь.

Як бачимо, в даному випадку Наливайко знаходиться в одному ряду з іншими героями українського козацтва. Також звертається увага на те, що він захищав «святую

церкву» (мається на увазі православ'я). Тут же, як бачимо, згадується гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Відомо, що останній навчався в Острозькій академії, що була на території сучасної Рівненщини.

В іншому місці драми сотник Микита виголошує монолог, у якому звинувачує магнатів у різноманітних злочинах і обіцяє, що за це їм помстяться козаки, в яких воскресне «дух Наливайка»:

Поймут надменные магнаты,
Что их огромные палаты
Травою дикой порастут
За поругание закона.
Что наша правда, наши стоны
На их суд божий призовут.
Что Наливайка дух великий
Воскреснет снова средь мечей
И тьмы страдальческих теней
Наши неистовые клики
В степях разбудят. Божий суд
Страдальцы грозно принесут
На те широкие базары,
Где Остраницы кровь текла,
Где вы разыгрывали кары,
Где реву медного вола
В восторге злом рукоплескали...

Тут же Микита говорить, що не вірить магнатам, не вірить їхнім клятвам, при цьому згадуючи ім'я Наливайка: «Мученическая смерть Богуна, Остраницы и Наливайка нам показала, как исполняете вы клятвы».

Наливайко згадується й у драмі «Назар Стодоля», написаній у 1843—1844 рр. Тут його ім'я трактується як один із символів козацької слави. Героїня драми, Галя, каже: «Ось мій Назар, мій чорнобривий, усе про війну та про походи, про Наливайка, про Остряницю та про синє море, про татар та про турецьку землю».

Наливайко, очевидно, походив із Поділля. Майже аксіомою вважається, що місцем його народження є Гусятин — містечко на південно-західному Поділлі (зараз районний центр Тернопільської області). Хоча, насправді, документів, які б підтверджували цю думку, немає. Покровителем Наливайків, у т. ч. Семерія, був князь Василь-Костянтин Острозький. Не виключено, що Семерій навчався в Острозькій академії. До речі, його брат Даміан належав до провідних представників Острозького культурного

осередку. У молоді роки Семерій опинився на Запорізькій Січі. Потім повернувся до князя В.-К. Острозького. Командував його надвірною хоругвою, перебуваючи на теренах нинішньої Рівненщини. Виконував різноманітні завдання цього можновладця. Очевидно, за вказівкою В.-К. Острозького зібрав «охочих людей», у т. ч. козаків, які в 1594—1596 рр. воювали проти татар і турків. Однак ці «охочі люди» повернули свою зброю проти польської шляхти. Повстання під проводом Наливайка значною мірою охопило Волинь та Поділля.

Однак згадок про ці події в Шевченка немає. Загалом його «козацький Наливайко» далекий від Наливайка реального. Він живе у козацькому міфопросторі, який географічно поширюється на Подніпров'я. Волинь же ніби випадає з цього простору.

Показовим у даному плані є вірш «У неділеньку у святую», написаний у завершальний період творчості Кобзаря. Одним із героїв його є Наливайко. Але події вірша відбуваються в Чигирині, де козаки на раді обирають Наливайка гетьманом.

І все ж згадки про Волинь та її географічні об'єкти зустрічаються в ранніх творах Шевченка. Щоправда, із цими згадками не пов'язуються якісь чітко виписані події.

У поемі «Гайдамаки», коли йде мова про Барську конфедерацію, Шевченко пише:

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах,
І по Україні...

Отже, в даному випадку Волинь трактується як великий регіон на рівні з Польщею, Литвою, власне, Білорусією, Молдавією, а також Україною. Треба мати на увазі, що для Шевченка, принаймні в його ранній творчості, Україна — це передусім Подніпров'я.

Тому немає нічого дивного, що Шевченко розмежовує поняття Україна, Поділля й Волинь. Це простежується ще в одному уривку поеми «Гайдамаки»:

Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси,
Чорним шляхом запалило,
І кров розлилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує...

Корсунь, Канів, Чигирин, Черкаси, Чорний шлях — все це нинішня Центральна Україна. У Шевченковій уяві — то край козацький, тут грає воля. Саме ця воля-вольниця й знаходить вияв у гайдамацькому повстанні.

Волинь же від України далеко. Це край зі своїми особливостями. Відразу ж після Польщі сюди прийшли конфедерати, тут, на відміну від України, не буяє козацька воля. Щоправда, сюди доходять її відголоски, адже «кров розлилася аж у Волинь».

Ще в деяких творах, написаних Шевченком до його волинської подорожі, зустрічаємо згадки про цей край. Зокрема, згадки про Почаїв та Берестечко. Правда, для поета це не стільки географічні об'єкти, скільки певні символи, що живуть у свідомості мешканців козацької України.

Згадка про Почаїв є в російськомовній поемі «Слепая» (1842), куди її героїня, незряча покритка, йде молитися за свою дочку Оксану. Вона виросла й жила в Подніпров'ї. Про це говориться в творі на самому початку. Тим не менше, сліпа покритка йде молитися в далекий волинський Почаїв. Із контексту поеми випливає, що для неї в цьому містечку знаходиться релігійна святиня, яка майже рівнозначна святиням близького їй Києва.

Приблизно в такому ж контексті згадується Почаїв і в поемі «Сліпий» (1845). Її героїня здійснює паломництво по святих місцях України, молячись за свого коханого Степана. І одним з місць, де вона молилася, був Почаїв.

Пізніше, уже після заслання, Шевченко переінакшує цю поему, надавши їй назву «Невольник». Тут теж згадується Почаїв як місце паломництва.

Згадку про Берестечко зустрічаємо в поемі-містерії «Великий льох». У цьому творі Шевченко намагається осмислити буття України в контексті її козацької історії. Серед персонажів даного твору є три лірники. Третій з них співає про походи й битви Богдана Хмельницького, в т. ч. й битву під Берестечком.

Берестечко, власне, відома битва між польською та козацькою арміями в 1561 р., розглядається як один із найважливіших моментів в історії Хмельниччини.

Цікаву інформацію про культуру Волині Шевченко міг отримати під час своєї подорожі до Полтавської губернії в кінці 1845 р. У його археологічних нотатках, як уже зазначалося, є опис Пересопницького Євангелія, котре він оглядав у Переяславі.

Пересопницьке Євангеліє — дивний твір, що зумів пережити віки, воєнні лихоліття, він «переїжджав» з одного місця на інше, іноді зникав, але з'являвся знову. Щось було в ньому містичне. Зараз на цьому Євангелії президенти України приймають присягу.

Як відомо, цю пам'ятку почали писати 15 серпня 1556 р. в Троїцькому монастирі, який знаходився або в Ізяславі, або в селі Двірець сучасного Ізяславського району Хмельницької області, а завершили роботу 29 серпня 1561-го в монастирі Різдва Богородиці в селі Пересопниця (зараз село Рівненського району). Книгу замовила й, від-

повідно, фінансувала княгиня Настасья (Анастасія) Юріївна Жеславська (Заславська), яка походила з князівського роду Гольшанських. Допомагала їй дочка Ганна-Євдокія, а також її зять Іван Федорович Чорторийський.

Після написання Євангеліє тривалий час зберігалося в Пересопницькому монастирі, про що, зокрема, свідчить інвентар цієї обителі 1600 р. Однак у 1630-му монастир припинив своє існування. Його власник, князь Миколай Чорторийський, який дотримувався католицького віровизнання, звернувся до короля Сигізмунда III з проханням передати обитель Клеванській єзуїтській колегії, що знаходилася неподалік Рівного. Король відразу видав грамоту, згідно з якою монастир разом з майном та земельними угіддями переходили у володіння єзуїтам. Очевидно, в руки останніх і потрапило Пересопницьке Євангеліє.

На якийсь час пам'ятка загадково зникає, щоб потім з'явитися, але вже на початку XVIII ст. і в Центральній Україні. Зрештою, Євангеліє опинилося в руках гетьмана Івана Мазепи. У 1701 р. він подарував цю книгу Переяславському кафедральному собору, який був споруджений за його кошти. 17 квітня того року був зроблений відповідний дарчий запис у Євангелії.

Майже сто років Євангеліє зберігалося в соборі, а потім опинилося в бібліотеці Переяславської духовної семінарії. Тут його виявив археограф Осип Бодянський, який у п'ятому числі «Журнала Министерства народного просвещения» за 1838 р. опублікував інформаційну статтю про цю пам'ятку.

Десь наприкінці 1845 р., перебуваючи в Переяславі, з Пересопницьким Євангелієм мав змогу ознайомитися Тарас Шевченко. Як це сталося і за яких обставин?

Вперше до Переяслава Шевченко прибув у середині серпня 1845-го Тут його чекав давній друг, міський лікар Андрій Осипович Козачковський. Останній був корінним переяславцем, сином ректора місцевої семінарії. Спочатку він навчався в цій семінарії, потім закінчив у Петербурзі медико-хірургічну академію. Служив лікарем на Балтійському флоті. У 1841 р. познайомився з Шевченком. Захоплювався творчістю поета. Сам теж намагався віршувати. У Козачковського Шевченко пробув до двох тижнів. За цей час поет познайомився з містом, його околицями, змалював Покровську, Михайлівську церкви, Вознесенський собор та інші пам'ятки. Далі, у вересні-жовтні, Кобзар побував на своїй малій батьківщині — Канівщині, Миргороді, Лубнах та інших місцях центральної України.

На початку листопада він знову прибув у Переяслав до Козачковського. Загалом осінь 1845 р. була надзвичайно плідною у творчості Шевченка. У цей період він на-

писав чимало відомих творів — поеми «Єретик», «Сліпий», «Кавказ», «Наймичка», містерію «Великий льох», деякі поезії. Також багато малював.

Виконуючи завдання Київської археографічної комісії, Шевченко зацікавився старими книгами, що знаходилися в бібліотеці Переяславської семінарії. Серед них було й Пересопницьке Євангеліє. Судячи з усього, пам'ятка справила на поета сильне враження і тому він залишив про неї запис у своїх археографічних нотатках. Ось зміст цього запису:

«В скромной семинарской библиотеке хранится два Евангелия, писаны на пергамени изяшными славянскими буквами, чернилом и киноварью — с прекрасными разноцветными рисунками по золоту. Первое писано в 7053 году... Второе Евангелие, также на пергамени, изящнее и раскошнее первого, писано малороссийским наречием [1556] года, с надписью на краях первых листов...» Далі наводився дарчий запис гетьмана Івана Мазепи, який передав книгу Переяславській єпархії: «Сіе Евангеліе прислано и дано отъ Ясновельможного Его милости пана, пана Іоана Мазепы, войскъ царського пресвітлаго величества запорозкихъ, обоихъ сторон Днипра Гетмана, и славного чина Святого Апостола Андрея кавалера до престола Переяславского епископского, который отъ его жъ милости созданъ отъновленъ, и драгоценнъми утварьми украшенъ при преосвященномъ епископи Захаріи Корниловычи року [1701] апреля [17] день».

«Это Евангелие, — далі вказував Шевченко, — подробно описано г. Бодянским в «Журнале Министерства народного просвещ[ения]» № 5, 1836 года, м. май».

Із наведеного запису видно, що Шевченко знав про існування цієї пам'ятки з опису Бодянського, з яким він особисто знався. Тут доречно сказати кілька слів про цього вченого, оскільки контакти з ним мали чимале значення для Шевченка. Бодянський закінчив філологічний факультет Московського університету в 1834-му. У 1837 р. був відряджений Міністерством народної освіти за кордон для вивчення літератури та історії західних та південних слов'ян. Навчався у П. Й. Шафарика. Працював у бібліотеках Праги, Відня, Будапешта. Повернувшись до Росії в 1842 р., зайняв посаду професора кафедри слов'янської філології Московського університету. Викладав чеську, польську, сербську мови та літератури, порівняльну граматику слов'янських мов. Познайомилися Бодянський та Шевченко в лютому 1844-го у Москві. Зустрічалися вони і в 1845-му р., листувалися. Бодянський зацікавив Шевченка історією чехів та постаттю Яна Гуса, а також працями Шафарика. Ці зацікавлення стали одним із поштовхів до написання поеми «Єретик». Нагадаємо, що ця поема була написана восени 1845 р., приблизно в той самий час, коли Кобзар познайомився з Пересопницьким Євангелієм.

Очевидно, саме Бодянський звернув увагу Шевченка на Пересопницьке Євангеліє. Адже не даремно в своїх археографічних нотатках письменник посилається на статтю цього вченого в «Журнале Министерства народного просвещения». Бодянський знав, що ця пам'ятка знаходиться в Переяславській семінарії і що вона може викликати помітну зацікавленість у Кобзаря.

Звісно, жанр археографічних нотаток не передбачав глибокий і всебічний опис пам'ятки. Та й сам Шевченко не був спеціалістом у сфері археографії. Однак цікаво глянути, на які моменти він звернув увагу.

Письменник передусім вказав на естетичну цінність пам'ятки, на те, що вона зроблена мистецьки і є «розкішною». Справді, естетична вартість пам'ятки надзвичайно висока. Друге, на що звернув увагу Шевченко, це те, що пам'ятка написана «малоросійським наріччям», тобто українською мовою. Як відомо, Пересопницьке Євангеліє було одним із перших пам'яток офіційної книжності, написаних цією мовою. Правда, не весь текст Євангелія був перекладений українською. Принаймні перше Євангеліє, Євангеліє від Матвія, було близьким до старослов'янської основи. Інші ж Євангелія, особливо від Луки, наближалися до мови народної. Певно, Шевченко не випадково зауважив, що Євангеліє писане «малоросийским наречием». Він, попри деякі нюанси, був прихильником широкого використання розмовної української мови, піднесення її на рівень елітарний. Тому для Шевченка Пересопницьке Євангеліє як пам'ятка української писемності становило велику цінність.

Й, нарешті, варто звернути увагу на те, що письменник у своїх археографічних нотатках наводить повністю дарчий запис Мазепи. Можна, правда, це списати на те, що цей запис знаходився на початку книги й кидався в очі. Однак, нам видається, справа не лише в цьому. Шевченко загалом обережно ставився до постаті Мазепи, ніде в своїх творах прямо не згадував цю історичну особу. Та все ж він знав про меценатську діяльність цього опального гетьмана, якого проклинала Російська православна церква. І тому, можливо, спеціально звернув увагу в своїх археографічних нотатках на благодійництво Мазепи.

Отже, якщо спиратися на вищезгадані фрагменти із творів Шевченка, де йдеться про Волинь, вимальовується приблизно такий образ цього краю. Волинь — це земля, що знаходиться поза межами козацької України. Цей край «більше шляхетський». Хоча навіть сюди доходить відгомін козацької чи то гайдамацької вольниці. Тут, на волинській землі, знаходиться містечко Берестечко — трагічний символ козацької слави. Також на цій землі є Почаїв, який для жителів козацької України — велика

святиня, місце їхнього релігійного паломництва. Тобто Волинь хоча й не є Україною (мається на увазі Україною козацькою), але, тим не менше, тісно пов'язана з нею.

Такий образ Волинської землі, очевидно, був притаманний жителям тогочасного Подніпров'я. Він і знайшов вияв у поетичній творчості Шевченка.

Однак не треба думати, що уявлення Шевченка про Волинь зводилося лише до цього «архетипового» образу. Кобзар достатньо добре орієнтувався у тогочасній літературі з історії України, знав про ті події, які відбувалися у Волинському краї. Про Волинь він міг також довідатися з розповідей своїх нових друзів — Пантелеймона Куліша та Миколи Костомарова, які деякий час працювали на Волині й чимало подорожували цим краєм.

Восени 1846 р. Шевченко отримав змогу безпосередньо пізнати Волинь, про яку чув від своїх земляків, друзів і про яку йому доводилося читати.

Ймовірні шляхи Шевченка на Рівненщині

Уже говорилося, що основною метою подорожі Кобзаря на Волинь було відвідання Почаївської лаври й замальовка її видів. Про це йшлося і у відповідному розпорядженні генерал-губернатора Бібікова. Та й самому Шевченку хотілося побачити знаменитий монастир, куди ходили на прощу навіть його земляки.

Шевченко прибув до Почаєва не пізніше 20 жовтня. Принаймні цим числом були датовані записи в його робочому альбомі народних пісень, зокрема, «Гиля-гиля, селезень...», «Ой, пила, вихилила...», «Ой у саду, саду...», а також уривка сороміцької пісні «Ой швець коло мене...»

Шевченко мав зробити для Археографічної комісії малюнки Почаївської лаври — передусім її зовнішній та внутрішній вигляд, а також вигляд з тераси на околиці. У Почаєві Шевченко намалював чотири акварелі, два ескізи і зробив начерк олівцем.

У нас немає ніяких достовірних фактів, які б стовідсотково свідчили про перебування Кобзаря в конкретних містах та селах Волинського краю, окрім Почаєва, а також губернського центру Житомира. Те, що написано про його волинську подорож, часто носить гіпотетичний характер й переважно ґрунтується на фрагментарних згадках, узятих із повістей Шевченка. І хоча ці повісті мають автобіографічний або частково автобіографічний характер, до даних згадок варто ставитися з певною долею обережності. Адже це художні твори, де автор давав волю фантазії. Хоча можна

припустити, що згадки в повістях про Волинь, її міста та села — все це відголоски вражень від волинської подорожі.

До Почаєва Шевченко, швидше за все, їхав із Житомира. У нього не було багато часу. Хотілося намалювати лавру поки ще стояли погожі осінні дні. Тому Кобзар у дорозі особливо не затримувався на оглядини міст та сіл.

Після відвідання Почаївської лаври та замальовки її приміщень Шевченко міг вільніше розпоряджатися своїм часом. У приписі Житомирської консисторії допомогу Шевченку у вивченні пам'яток старовини повинні були надавати благочинні міських церков Житомира й Кременця, Житомирського та Кременецького повітів, а також керівництво Волинської духовної семінарії та Почаївської лаври. Очевидно, Шевченко працював на теренах Житомирського й Кременецького повітів.

Щодо Кременецького повіту, то тут, окрім Почаєва, Кобзар міг відвідати Вишнівець і Кременець, які зараз знаходяться на теренах Тернопільської області.

Ведучи мову про волинську подорож Шевченка, дослідники цитують повість «Варнак», де розповідається, як герой цього твору мандрує із Кременця до Новограда-Волинського. «Из Кременца, — читаємо там, — пошел я через село Вербы в Дубно, а из Дубна на Острог, Корец и на Новгород-Волынский, на берега моей родной, моей прекрасной Случи». Мовляв, так само їхав Шевченко, оглядаючи ці населені пункти.

Без сумніву, при написанні повісті «Варнак» Шевченко використовував свої волинські враження. Але, по-перше, варто враховувати, що ця повість не належить до автобіографічних творів письменника. По-друге, головного героя повісті, варнака, аж ніяк не можна ототожнювати з Шевченком.

Немає серйозних підстав сумніватися, що Кобзар, їдучи з Кременця до Житомира, відвідав саме ці населені пункти. Інше питання, наскільки він там затримувався і наскільки вони справили на нього враження.

Напевно, Шевченко недовго перебував у Вербі (зараз це селище Дубнівського району Рівненської області). У цьому містечку не було чогось такого, що б могло серйозно його зацікавити. Принаймні про цей населений пункт згадок у творах письменника більше немає.

Складніше з Дубном. Це було одне із найбільших повітових міст Волинської губернії. Також у місті збереглося чимало старовинних архітектурних споруд. Серед них — замок, збудований наприкінці XV — на початку XVI ст. Він навіть фігурував у знаменитій повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Цей твір Кобзар читав і, здавалось би, Дубнівський замок мав би його зацікавити.

Проте коли Шевченко в повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі» пише про волинські замки, він згадує Острог і Корець. Дубно ж випадає із його поля зору. Взагалі про це місто письменник ніде не згадує, окрім повісті «Варнак».

Виникає питання — чому? На нашу думку, Шевченко в Дубно був лише проїздом. Він, подорожуючи по Волині, часто користувався рекомендаціями Костомарова, який працював у Рівному в гімназії й звідав чимало історичних місць Волині. Але Костомаров, здійснюючи свої подорожі у Волинському краї, з якихось причин так і не відвідав Дубно. Кобзар же, не маючи достатньої інформації про пам'ятки старовини в Дубно, міг його проігнорувати.

Але під Дубном Шевченко, схоже, на деякий час затримався. У повісті «Варнак» є місце, де дуже реалістично описується якийсь хутір біля цього міста. Опис настільки яскравий, що доводиться припустити думку про перебування тут автора твору.

Цілком імовірним видається перебування Кобзаря в Острозі. Тут свого часу побував Костомаров, їдучи працювати викладачем у Рівненську гімназію. Він міг розповідати про острозькі пам'ятки старовини Шевченку. Острог згадується як у повісті «Варнак», так і в повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі». Причому в другому випадку згадка має більш конкретний характер. Там ідеться про магнатський замок у цьому місці. Схоже, його оглядав Шевченко. Також у «Варнаці» є згадка про те, що десь між Острогом і Заславлем (Ізяславом) був льох, який вирили гайдамаки, а пізніше тут переховувалися селяни-бунтарі.

Не викликає сумнівів факт перебування Шевченка в Корці. У цьому старовинному місті, як і в Острозі, зупинявся Костомаров, який і міг рекомендувати Шевченку оглянути місцеві пам'ятки. У Кобзаря згадка про Корець зустрічається й у «Варнаці», і в «Прогулянці із задоволенням і не без моралі». До того ж у «Прогулянці...» згадується не просто Корецький замок, а й церква, де зберігалися бальзамовані трупи графів Корецьких. За словами Шевченка, вона перетворилася в руїну. Звісно, таке написати могла лише людина, що це бачила.

Перебуваючи в Почаєві й Кременці, він знав, що неподалік знаходиться поле Берестецької битви. Берестечко Шевченко згадував у містерії «Великий льох». Для нього це був символ козацької звитяги часів Хмельницького.

До Берестечка із Кременця спеціально виїздив Костомаров. Він детально в «Автобіографії» описує своє відвідання поля Берестецької битви. Шевченко, який чув від кобзарів та свого друга Костомарова про Берестечко, хотів побувати в цьому місці. Про можливе перебування Кобзаря на полі Берестецької битви засвідчує поезія «Ой чого ти почорніло...» У ній зустрічаємо деякий фактаж (чотири милі «круг

містечка Берестечка»), візуальні образи (контраст чорного й зеленого полів) тощо. Це дає підстави вважати, що поет самостійно оглядав це місце.

Власне, поле Берестецької битви знаходиться на відстані 5—6 кілометрів від Берестечка, в районі сіл Пляшева й Острів, які нині входять до складу Рівненської області. Цілком імовірно, що саме тут побував Шевченко.

Очевидно, враження від перебування на полі Берестецької битви знайшли відображення також у Шевченковому вірші «За байраком байрак», про який йтиметься далі.

Отже, можемо констатувати, що Шевченко під час своєї подорожі Волинню відвідав низку міст та сіл сучасної Рівненської області.

Волинська проблематика у творах Шевченка 1847—1857 років

Незадовго після того, як Шевченко подорожував Волинню, згадка про цей край починає фігурувати в його творах. Одним із них є поема «Відьма» (первісний варіант під назвою «Осика»), яку поет почав писати на початку березня 1847 р., а завершив її через рік. Тут використовується поширений у Шевченка сюжет обманутої паном жінки-покритки.

Героїня твору, будучи покинутою паном-коханцем, мандрує Україною з циганами. Географія її мандрів дещо подібна до того шляху, яким їхав Шевченко під час своєї подільсько-волинської подорожі. У поемі згадується річка Дністер, яка визначає південну межу Поділля:

Із-за Дністра пішли цигане
І на Волинь, і на Україну.

Розповідь про жінку-покритку, яка довгий час бродила з циганами, а потім навчилася в них лікувати травами, Кобзар міг почути саме на Волині. Можливо, її образ був використаний пізніше ним у повісті «Варнак». Там розповідається, що герой важко захворів і його привезли лікувати на якийсь хутірець біля Дубно. Лікувала знахарка. Опис цього хутора є надзвичайно конкретний і колоритний.

Показово, що незабаром після «Відьми», у першій половині 1848 р., Шевченко пише поему «Варнак». Ця поема має однозначно волинську прив'язку. У ній Шевченко розповідає, що на чужині, «понад Елеком» він зустрів старого діда-варнака, який виявився земляком поета, бо походив з Волині:

...Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую...

Варнак говорить, що народився в селі над Іквою. Іква — це якраз річка, біля якої і через яку міг проїжджати Шевченко, подорожуючи Волинню. Вона бере початок неподалік Підкаменя. Протікає біля Почаєва й Кременця, через село Верба та місто Дубно, де ймовірно побував Шевченко.

Судячи з контексту поеми, її дія відбувається переважно на Волині. Тут герой твору зазнав кривди з боку панів, тут же він їм й жорстоко мстився.

Тоді ж (у другій половині 1848 р.) був написаний добре відомий вірш «Ой чого ти почорніло...» Вище уже обґрунтовувалася думка, що поет міг бути на полі Берестецької битви. Ностальгічні спогади про відвідання цього місця і знайшли відображення у зазначеному творі.

Вірш виглядає як містичний діалог між поетом та землею-полем. У певному сенсі його можна вважати своєрідним виявом традиційно українських, по суті дохристиянських релігійних поглядів, у яких земля подається як щось сакральне, божественне. У цьому вірші, де ніби поет встановлює містичний зв'язок із землею, вона йому передає істину, котру варто добре запам'ятати.

Треба побувати на місці Берестецької битви, щоб відчути такий містичний настрій поета. Пейзажі цього місця навіть сьогодні є вражаючими. Круті береги Стиру, широкі заболочені заплави, острівці лісу, перемішані з острівцями ріллі — все це творить незабутнє враження, бажання злитися з навколишньою природою, «поговорити» з нею. Можна не сумніватися, що Шевченко, побувавши в цьому місці, відчув такий містичний зв'язок з навколишнім світом і передав його у вірші «Ой чого ти почорніло...» До речі, подібних віршів, котрі будувалися як діалог поета й природи, в Шевченка немає.

Незважаючи на містицизм вірша, він має низку конкретних образів та деталей. Зрозуміти їх неможливо без врахування місцевих особливостей, а також часу перебування поета під Берестечком.

Передусім кидається в очі контрастний образ поля зеленого і поля чорного. На Волині пізньої осені (а саме тоді Шевченко відвідав місце Берестецької битви) дуже різко контрастують зелені поля, засіяні озиминою, із «незайнятими» чорними полями. Цей образ, очевидно, добре запам'ятався Шевченку і він його використав, надавши відповідного переосмислення, у своєму вірші.

Зелене поле для нього є чимось радісним, таким, що вселяє надію. Його можна сприйняти як символ волі. Чорне ж поле — символ скорботи, трагічної звитяги козацтва. Воно із зеленого стає таким через пролиту кров «за вольную волю».

Є у вірші одна дуже конкретна деталь. Там говориться, що славні запорожці вкрили своїм трупом поле «круг містечка Берестечка на чотири милі». Справді, відстань від Берестечка до сіл Пляшева та Острів сягає приблизно чотири милі. Схоже, Шевченко сам проїхав цей шлях і ці «чотири милі» закарбувалися в його пам'яті.

Також слова, що поле «вкрите трупом», мають не лише образний, а й конкретний характер. Шевченко, перебуваючи під Берестечком, певно, як і Костомаров, чув, що тут, на полях, знаходять залишки козаків, їхніх речей та зброї. Особливо багато їх між Пляшевою та Островом. У 70—80-ті рр. XX ст. тут проводилися розкопки під керівництвом Ігоря Свєшнікова. У результаті цих розкопок знайдено було чимало унікальних козацьких речей.

Вірш завершується песимістично. Поле говорить поетові, що воно ще буде зеленіти, а ви, тобто нащадки козаків, «вже ніколи не вернетеся на волю». Тепер доля козацьких нащадків «орати поле» і «долю проклинати».

Чим викликаний такий песимізм? Можна говорити про те, що його витоки слід шукати в тих реаліях, з якими зустрівся поет, подорожуючи Україною, а також в його арешті та засланні. Адже він та його побратими по Кирило-Мефодіївському братству сподівалися, що їм вдасться визволити Україну з неволі.

Витоки зазначеного песимізму варто шукати й у волинських реаліях подорожі Шевченка. До Берестечка прибув він десь наприкінці жовтня чи на початку листопада. Погода, здебільшого, в цей час на Волині не найкраща — небо затягнуте темними хмарами, йде холодний дощ, частими є різкі пориви вітру. Уже це налаштовує людину на песимістичний лад.

До того ж, подорожуючи Поділлям та Волинню, Шевченко часто бачив старовинні замки, котрі трактував як осередки магнатського засилля. Він протиставляв ці краї, де, на його думку, панували деспотизм та рабство, Україні — землі волі й козацької слави. Очевидно, Кобзар вважав, що «малосильна Волинь та Поділля» не здатні протистояти панам. І поле Берестецької битви, де покірно селяни орали землю, ніби підтверджувало цю думку.

Враження від цього місця могли знайти відображення в поезії «За байраком байрак...» (1847), де знаходимо глибоко символічне (можна сказати — сюрреалістичне) осмислення Хмельниччини. Поет використовує тут різні образи, зокрема образи ви-

соких пагорбів-могил, характерних для Наддніпрянської України. Але тут зустрічаємо фразу, яка відразу викликає певні асоціації з Берестецькою битвою:

Нас тут триста як скло!
Товариства лягло!
І земля не приймає.

Під час цієї битви близько трьохсот козаків утримували оборону біля острівця Журалиха, даючи змогу армії Хмельницького відступити. Всі вони полягли. Розповіді про це, очевидно, чув Шевченко. І це знайшло відображення в його творі.

Показовою також є фраза, що полеглих земля не приймає. Як говорилося, на полі Берестецької битви за часів Шевченка можна було знайти чимало кісток загиблих воїнів. Це й могло породити такий образ.

Згадку про Волинь, а саме про Почаїв, зустрічаємо в поемі «Петрусь», яка була написана на засланні десь у 1850 році.

Окрім поетичних творів, волинська проблематика знайшла помітне відображення і в прозових творах Шевченка. Передусім це стосується повісті «Варнак» (1855—1856). Хоча, на перший погляд, сюжет її в основних рисах накладається на сюжет однойменної поеми, але різняться вони в багатьох деталях.

Як і в поемі, тут розповідається, що автор далеко від батьківщини зустрів свого земляка, колишнього каторжанина-варнака Кирила, який повідав йому свою історію.

На початку Шевченко дає опис хати, в якій жив варнак: «Внутренность хаты, как и наружность ее, напоминала Малороссию». При цьому зазначається: «Комната была разделена на две половины узкою, длинною печкой вместо перегородки. А печка украшена лепными арабесками домашнего художества. (Такие печи можно видеть на Волыни и Подолии)».

У хаті варнака серед різних предметів були також кайдани, які висіли на стіні. Варнак, звертаючись до автора, каже з цього приводу: «Что, земляк, любуешся на мой трофей? Тяжкий трофей! Я завоевал его многолетним преступлением и принес его сюда на ногах своих из самого Житомира». Далі він просить: «Расскажи мне, друже мой, что-нибудь о нашей прекрасной Волыни и Подолии!»

Герой поеми «Варнак», очевидно, мав цілком реального прототипа з Волині. Його образ психологічно більш правдивий. Це хлопець, який мститься панам за ображену честь своєї дівчини та інших дівчат його села. Він діє не як міфологізований благородний месник, а як розбійник-садист, що вбиває панів заради розваги й задоволення.

Але в кінці твору прозріває. Побачивши здалеку бані київських церков, вирішує розкаятись і просити в людей прощення.

Варнак повісті психологічно інша людина. Він не прагне нікого вбивати. Це благородний народний месник, який допомагає простим людям. У чомусь він нагадує легендарний образ Кармелюка.

На нашу думку, при творенні образу головного героя повісті відбулася своєрідна накладка. Первісний образ варнака, який мав реального прототипа, поєднався з образом Кармелюка. Причому Шевченко, в якого на засланні сильно загострилися релігійні почуття, намагався надати образу свого героя християнсько-дидактичного звучання. Його герой свідомо розкаюється під впливом християнського вчення й читання Біблії, а не в результаті емоційного сплеску, як це ніби було з варнаком поеми.

Навіть географія діяльності героїв поетичного й прозового творів дещо різна. У поемі місцем народження героя є село над Іквою. У повісті ж — село на березі річки Случі біля Новограда-Волинського.

У повісті «Варнак» зустрічаємо дуже детальний та колоритний опис якогось мало кому відомого хутора під Дубном. Те, що цей епізод відображає волинські реалії, немає сумніву. Це й прив'язка до певних географічних об'єктів — Дубна й Кременця. Хутір, певно, знаходився десь між цими містами. Кобзар малює типово волинський хутірець. Десь тут протікає лісова річечка, загачена греблею. Млин, ставок, у якому водиться риба. Навколо густий ліс. А вдалині синіють гори. Шевченко вважає їх частиною Карпатських гір. Справді, неподалік Дубна зустрічаються мальовничі пагорби. Ця місцевість належить до Волино-Подільської височини. Однак, ймовірніше, описаний хутір знаходився у лісовій зоні на північ від Кременецьких гір, які підходять впритул до кордону сучасної Рівненської області. Шевченко ці гори й міг прийняти за Карпати.

Наведений опис хутора, як зазначалося, приводить до думки, що Кобзар справді відвідав подібну місцину. Правда, виникає питання, що привело його сюди? Про це можемо лише гадати.

У повісті йдеться, що головний герой захворів. Й сталося це у жовтні. Саме в цю пору року Шевченко перебував на Волині. Майже рік тому, якраз пізньої осені чи на початку зими, він захворів. Хвороба була настільки серйозною, що Шевченко думав про смерть. Можливо, його стан здоров'я залежав від сезонних коливань. І десь у жовтні 1846 р. в нього могли знову виникнути проблеми зі здоров'ям. Тоді хтось міг запропонувати

йому звернутися до якоїсь місцевої знахарки, котра вміла лікувати травами. Здебільшого такі знахарки проживали в лісі, де мали змогу збирати цілющі зілля.

Приїзд до знахарки міг залишити глибокий слід у пам'яті Кобзаря. Навіть через десять років, пишучи повість «Варнак», він детально відтворив образ хутора, де вона жила.

Оскільки «Варнак», як зазначалося, не є автобіографічним твором і тому згадки про Волинь, які трапляються в ньому, дещо складно «вживити» в біографію Шевченка, то з повістю «Прогулянка із задоволенням і не без моралі» маємо іншу ситуацію. Цей твір містить виражені автобіографічні моменти і в ньому відображені враження від волинської поїздки Шевченка. У ній Кобзар дав своє бачення історичної долі та ментальності населення Поділля й Волині, зробивши цікаві порівняння з Україною, під якою він розумів землі нинішньої Центральної України:

«От берегов тихого Дона до кремнистых берегов быстротекущего Днестра — одна почва земли, одна речь, один быт, одна физиономия народа; даже и песни одни и те же. Как одной матери дети. А минувшая жизнь этой кучки задумчивых детей великой славянской семьи не одинакова. На полях Вольни и Подолии вы часто любуєтесь живописными развалинами древних массивных замков и палат, некогда великолепных, как, например, в Остроге или Корце. В Корце даже церковь, хранилище бальзамированных трупов фамилии графов Корецких, сама собою в развалину превратилась. Что же говорят? о чем свидетельствуют эти угрюмые свидетели прошедшего? О деспотизме и рабстве! О хлопах и магнатах! Могила, или курган, на Волыни и Подолии большая редкость. По берегам же Днепра, в губерниях Киевской, Полтавской, вы не пройдете версты поля, не окрашенного высокой могилой, а иногда и десятком могил. И не увидите ни одной развалины на пространстве трех губерний. Кроме разве у богатого затейника-помешика нарочно развалившийся в саду деревянный размалеванный храм Весты а ля ротонда Триволи. Что же говорят пытливому потомку эти частые темные могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе. Бедная, малосильная Волинь и Подолия. она охраняла своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украйна туго начиняла своим вольным и вражьим трупом неисчислимые огромные курганы. Она своей славы на поталу не давала, ворога деспота под ноги топтала и свободная, нерастленная умирала. Вот что значит могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы ваши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя».

Отже, на думку Шевченка, в Україні жив і живе «дух свободи», в той час як на Волині та Поділлі його немає чи принаймні він заглушений. Але, незважаючи на ці відмінності між регіонами, письменник вважав, що від Дону аж до Дністра живе один народ. Говорячи про цей народ, Шевченко як етнонім для його позначення переважно вживає офіційний термін Малоросія. І це зрозуміло. Адже вказане поняття широко використовувалося тоді на значній частині нинішніх українських земель.

Завершуючи огляд Кобзаревих творів, у яких знайшла відображення волинська тематика, можемо констатувати, що подорож Волинню, у т. ч. теренами Рівненської області, помітно розширила світобачення Шевченка. Він тепер не просто вводить волинські сюжети в свої твори, а й намагається створити відносно цілісне бачення тієї частинки української землі, якої до цього часу практично не знав і мав про неї приблизне уявлення.

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ

ВКАРБОВАНИЙ У ВІЧНІСТЬ

(О. Охріменко, П. Охріменко)

Висвітлення зв'язків Тараса Григоровича Шевченка з Сумщиною — це досить складне і багатогранне завдання. Воно охоплює різні аспекти: і перебування Шевченка на сумській землі, і відображення вражень у літературній та малярській творчості Великого Кобзаря, і його особисті стосунки та зв'язки з жителями чи вихідцями з Сумщини, і відгуки про нього в місцевій народній творчості, і вплив на неї шевченківської поезії, і відтворення образу Шевченка в творах місцевих професіональних та самодіяльних митців, і наукові та науково-популярні праці про нього вчених-сумчан, і вшанування пам'яті Шевченка на Сумщині.

Розробку теми «Тарас Шевченко і Сумщина» варто розпочати з висвітлення перебування великого поета в цьому краї, звичайно за теперішнім адміністративним поділом. А бував він у ньому під час усіх трьох подорожей по Україні.

Перша подорож Т. Г. Шевченка по Україні відбулася в 1843—1844 рр. Яким шляхом він їхав із Петербурга на батьківщину, точно не відомо, або білоруським трактом, або через Москву. Молодий поет побував у різних місцях Київщини, а також Чернігівщини і Полтавщини (з суміжних районів цих областей і Харківщини утворена на початку 1939 р. Сумська область), зокрема у селі Андріївці Гадяцького повіту Полтавської гу-

бернії (нині Роменського району Сумської області) у маєтку В. М. Рєпніна — рідного брата Варвари Рєпніної, з якою Шевченко здружився в Яготині. В Андріївку він заїжджав восени 1843 р., а на початку січня 1844-го. в Яготині намалював парний портрет дітей В.М. Рєпніна. Очевидно, Шевченко був у Андріївці і влітку та восени 1845 р. під час другої мандрівки по Україні, оскільки: близько зійшовся з родиною М.Г. Рєпніна-Волконського (державного діяча, поміщика з містечка Яготина, колишнього малоросійського військового губернатора) і з його сином — поміщиком з Андріївки.

У лютому 1844 р. Тарас Шевченко разом з П. О. Кулішем, одним із найближчих друзів, що походив з містечка Воронежа Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер це селище Шосткинського району Сумської області), вперше відвідав Глухів — повітове місто Чернігівської губернії (нині районний центр на Сумщині). Тут він цікавився історичними пам'ятками. У Глухові Шевченко був неодноразово або під час подорожей по Україні, або їдучи з Петербурга в Україну чи назад до столиці.

Більше довелося побувати Т. Г. Шевченку на сумській землі під час другої подорожі по Україні в 1845—1847 рр. Після закінчення Академії мистецтв у Петербурзі він їхав на батьківщину з наміром влаштуватися на постійну роботу, але цей намір скасував арешт 1847 р. і десятилітнє заслання (1847—1857 рр.) за творчість «трьох літ» і антикріпосницьку пропаганду.

У 1845 р. Тарас Шевченко їхав на батьківщину від Москви на перекладних по новому Тульському шосе (Москва — Київ) через Подольск, Тулу, Орел, Кроми, а потім вже по українській землі через Есмань, Глухів, Тулиголове, Кролевець, Алтинівку і далі на Полтавщину та Київщину. Першу зупинку в Україні (для ночівлі) він зробив у селі Есмані (там була поштова станція) Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер селище Червоне Глухівського району Сумської області). Через це село Шевченко проїжджав неодноразово, коли добирався з Петербурга в Україну і повертався назад.. Він кілька разів згадує його у повісті «Капітанша», сюжет якої пов'язаний з Есманню та Глуховим і їх околицями. Довше затримався Т. Г. Шевченко в Глухові. І на цей раз, як і в 1844 р., його цікавили, насамперед, історичні пам'ятки цього старовинного міста. Він оглянув місця, де знаходились палац гетьмана Івана Скоропадського, будинок Малоросійської колегії, які згоріли в 1784 р., тощо. До речі, в повісті «Капитанша», написаній на засланні, Шевченко згадав Малоросійську колегію у зв'язку з її «кровожадным чудовищем — тайною канцеляриею». Згадки про Глухів є і в поемі «Сон», і поезії «Іржавець».

З Глухова Тарас Шевченко виїхав на Кролевець — повітове місто Чернігівської губернії (нині районний центр Сумської області). Тут він затримався на кілька днів

у повітового лікаря Ф. П. Рудзинського, де за його проханням намалював (у квітні або травні 1845 р.) портрет сина Йосипа. Це місто він навідував і в 1859 р. під час останньої подорожі в Україну.

Улітку, десь наприкінці липня 1845 р., Т. Г. Шевченко побував на Іллінському ярмарку в Ромнах — повітовому місті Полтавської губернії (тепер районний центр Сумської області). Це місто, як гадають деякі шевченкознавці, він міг навідати ще під час першого приїзду в Україну, десь у 1843-му. Пізніше, 20 липня 1857 р., Шевченко у своєму «Щоденнику» писав: «Ильин день. Ильинская ярмарка в Ромни... В 1845 году я случайно видел это знаменитое торжище. Три дня кряду глотал пыль и валялся в палатке покойного Павла Викторовича Свички» (поміщика з Пирятинського повіту, потомка відомого козацького полковника). Тут же, на ярмарковій виставі, Шевченко «первый раз видел гениального артиста Соленика в роли Чупруна («Москаль-чаривнык»)». Цей артист здався йому «естественнее и изящнее неподражаемого Щепкина». З цього випливає, що Ромни в свій час відігравали помітну роль у культурному житті України. Правда, на Іллінському ярмарку було немало й обурливого, такого як «дико-грязный концерт» московських циган, п'янки поміщиків, що характеризує «культуру» кріпосників.

Відвідини Тарасом Шевченком Ромен лишили помітний слід у його спогадах і творчості. Про них він згадує не лише в «Щоденнику», а й у ряді художніх творів — поемах «Великий льох» і «Княжна», повістях «Наймичка» та «Капитанша». В повісті «Наймичка» наводиться народний (чумацький) переказ про Ромоданівський шлях, описується краса річки Сули і природи Посулля («Прекрасная, умилительная картина!»), що так контрастувала з тяжким становищем уярмленого народу. Можливо, що в час поїздки по Роменщині Шевченко виконав такі малюнки, як «Дерева», «Узлісся», «Урочище Стінка».

Мабуть, не всі місця перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині відомі нам. Про це свідчить, наприклад, стаття доцента Білоруської сільськогосподарської академії В. Лівшиця «Писав Кобзар у Горки», опублікована в газеті «Літаратура і мастацтва» 16 вересня 1988 р. У ній говориться про те, що Шевченко був у дружніх зв'язках з Пилипом Миколайовичем Корольовим, про особу якого до цього часу було мало відомо шевченкознавцям. У 1935 р. «Литературное наследие» опублікувало два листи Шевченка до Корольова, якого Ієремія Айзеншток у передмові до публікації назвав невідомим адресатом. В.Лівшиць зауважує, що І. Айзеншток, очевидно, не звернув уваги на те, що на конверті третього шевченківського листа, який не дійшов до Корольова, зазначено: «Его высокородию Филиппу Николаевичу Королеву. Профессору Гори-Горицкого института в местечке Горки Могилевской губернии». На поштовому

штемпелі позначене і місце відправки: «Ахтырка, Харьковской губернии, 14 августа 1846 года».

Якщо так, то виходить, що влітку 1846 р. Т. Г. Шевченко якийсь час знаходився в Охтирці (тепер районний центр Сумської області), звідки й надіслав 14 серпня листа П. М. Корольову. А. Корольов, як повідомляє В. Лівшиць, посилаючись на енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона, був уродженцем Харківської губернії (значна частина її тепер входить до складу Сумської області), можливо, саме Охтирщини. З 1844 р. він працював у Гори-Горицькому сільськогосподарському інституті (нині Білоруська сільськогосподарська академія): 1858-го переїхав до Москви і розпочав професорську діяльність у Московському ремісничому училищі, а згодом очолив Петровську (тепер Тимірязівську сільськогосподарську академію. У 1876 р. Корольов переїхав до Петербурга, де брав активну участь у діяльності Вільного економічного товариства. Весь час він підтримував діяльні зв'язки з рідним краєм, турбуючись про підвищення культурного рівня українського народу за допомогою просвітництва, «несучи в серці зерна, посіяні Великим Кобзарем». Такий життєвий шлях нашого земляка, якому писав Шевченко у Горки. Для нас у даному випадку головним є те, що писав він саме з Охтирки, отже, мабуть-таки, бував тут улітку 1846 р., тобто під час другої подорожі по Україні.

Таке припущення підтверджується увагою Тараса Григоровича до талановитого уродженця Охтирки Якова Щоголева, «чиїм віршем «Гречкосій» Кобзар щиро захоплювався», як відзначає сумський краєзнавець Л. П. Сапухіна.

Не випадково Шевченко сприяв опублікуванню в альманасі «Хата» (1860) добірки віршів Щоголева. З ним же Тарас Григорович міг зустрічатися саме в Охтирці, яку Щоголев охоче відвідував, хоча постійно жив у Харкові, де Шевченко, як відомо, не бував. Це мало місце найімовірніше, влітку 1846 р., оскільки в літні місяці Щоголев знаходився, як правило, на відпочинку в рідній Охтирці.

Втретє побував Тарас Шевченко в Україні 1850 р. — після заслання. І цього разу він багато подорожував по рідній землі, включаючи і ряд місць нинішньої Сумщини.

Після заслання, Тарас Григорович довго і вперто добивався дозволу поїхати на батьківщину. Нарешті, після тривалих зволікань, йому дозволили виїхати у Київську, Чернігівську й Полтавську губернії. 25 травня 1850 р. він вирушив з Петербурга до Москви поїздом, а звідти разом з поміщиком Хрущовим виїхав поштовим екіпажем через Тулу, Орел, Курськ в Україну.

З Дмитром Олександровичем Хрущовим — членом Харківського губернського комітету «по влаштуванню селянського стану» — Шевченко познайомився в Пе-

тербурзі в 1859 р., коли той приїздив у столицю у зв'язку з підготовкою реформи, прихильником якої він був, відстоюючи звільнення селян з земельними наділами, що імпонувало Шевченкові. З Хрущовим він виїхав з Москви в Україну, прийнявши запрошення цього поміщика, на якого поет справив виключне враження, заїхати на відпочинок до його маєтку на хутір Лихвин Лебединського повіту Харківської губернії (сьогодні це село недоречно перейменоване на Лифине, яке входить до Лебединського району Сумської області).

На початку червня Т. Г. Шевченко і Я. О. Хрущов прибули до міста Суми (тоді Харківської губернії), але тут не затримувались, а відразу, після короткого перепочинку, виїхали в Лихвин. Як зазначив краєзнавець П. А. Сапухін, «наш край на цей раз мав нагоду першим привітати повернення Тараса Григоровича на батьківщину».

У Лихвині Тарас Шевченко знаходився недовго, кілька (п'ять—шість) днів, але встиг за цей короткий час зробити багато і як художник, і як поет. «Так наш край знову включився в орбіту творчої діяльності великого українського Кобзаря».

У Лихвині Тарас Григорович зупинився не в панських хоромах, а в простій хаті садівника-кріпака і відразу ж взявся до відтворення видів чарівної лихвинської природи. Тут він намалював два пейзажі «В Лихвині», портрет дружини Хрущова — привітної Наталії Олександрівни, вірогідніше, мабуть, парний портрет подружжя Хрущових. У Лихвині Шевченко створив, як твердять деякі дослідники, і етюд «Дуб», портрети молодої кріпачки Марії, кріпака-садівника Миколи Денисенка, в хаті якого він жив, та деякі інші малярські твори, які не дійшли до нашого часу. Очевидно, частина лихвинських малюнків Шевченка загубилася.

7 червня у Лихвині Т. Г. Шевченко написав поезію «Ой по горі роман цвіте», навіяну красою лихвинської природи з її неповторною гористою місцевістю, влітку вкритою на схилах ромашкою. У цій поезії висловлена мрія автора про одруження і влаштування сімейного життя на батьківщині, з метою чого і їхав Шевченко в Україну 1859 р. До Лихвина з'їхалися були шанувальники Тараса Григоровича, насамперед, з Лебедина — брати Олексій та Максим Залеські, художник-аматор Майтенфель і деякії інші. Вони на честь Шевченка, як свідчить його біограф О. Я. Кониський, організували традиційну українську кашу на хуторі Хрущова Нов Лебединського повіту Харківської губернії (тепер село Старонове Лебединського району Сумської області), поблизу Лихвина. на березі Псла, де приємно провели ніч. Шевченко подарував своїм шанувальникам на спогад офорти, зокрема офорт «Приятелі». На одному з них він власноручно написав: «Варенушному архимайстрови А. М. Залескому на память 6 июня 1859 на Нови Т. Шевченко».

Офорт «Приятелі» Т. Г. Шевченко подарував і Н. О. Хрущовій з написом: «Наталии Александровне Хрущовой на память 8 июня 1859 Т. Шевченко». З таким же написом подарував він Хрущовій і офорт «Вечір в Альбано поблизу Рима». А у вересні того ж року надіслав їй ще й свій естамп «Мангишлацький сад».

На прохання Н.О. Хрущової Тарас Григорович переписав для неї поезію «Садок вишневий коло хати...» і нібито ще якийсь вірш антиурядового характеру. За переказами Хрущови, оберігаючи поета, приховували цей вірш від небажаних очей, тому й не дійшла до нас його назва. Не збереглися також, як гадають, загинули у час громадянської війни, два портрети Тараса Григоровича (на одному з них він був начебто зображений у запорозькому одязі), які теж, згідно переказів, були у Хрущових.'

З Лихвина Тарас Григорович їздив у Лебедин — повітове місто Харківської губернії (тепер районний центр Сумської області), де зустрічався з друзями, знайомими, перш за все, мабуть, з Михайлом Петренком — автором пісні «Дивлюсь я на небо...», його щирим шанувальником і послідовником, який, можливо, брав участь у пікніку на хуторі Нов. Очевидно, Шевченко був і в деяких інших, близьких до Лихвина місцевостях, таких, як село Мала Ворожба.

За переказами, Т. Г. Шевченко виконав кілька малюнків — ескізів і три маслом написаних картини, подарованих М. М. Залеському. Старожили так описують зміст цих картин, зумовлений враженнями від Сумщини: на одній з них була зображена постать самітної засмученої пастушки з сумними очима, на інших — виснажена наймичка, яка зашиває на собі поділ порваної сорочки; купка селян за розмовою при багатті. Ті картини, які невідомо де поділися, нібито довго зберігала в себе дочка М. М. Залеського К. М. Сукачова (померла в глибокій старості (у 1932 р.), спогади якої записала її вихованка — вчителька однієї з лебединських шкіл С. О. Волинська.

Не довго довелося побувати Тарасові Шевченку в 1859 р. в Україні. За ним пильно стежили представники царської влади, донощики тримали його під неослабним наглядом. Врешті-решт бунтівному поетові в середині серпня запропонували негайно повернутися до Петербурга. І знову він змушений був залишити рідну землю, їхати в далеку столицю, хоча й з твердим наміром повернутися в Україну, щоб опинитися таки на батьківщині. Та, на жаль, це було його останнє побачення з рідною землею.

14 серпня 1859 р. Тарас Григорович вирушив з Києва до Петербурга, а на прикінці цього місяця був уже на сумській землі. 21 серпня ввечері він прибув у село Гирівку (Гирявку) Конотопського повіту Чернігівської губернії (тепер село Шевченкове Конотопського району Сумської області), де знаходився невеликий маєток його вірних

друзів братів Лазаревських. Тут зустріли Тараса Григоровича з душевною теплотою. На другий день він намалював портрет матері братів Лазаревських — А. О. Лазаревської, яку щиро поважав, а на прощання подарував їй автограф поезії «Садок вишневий коло хати...» (ще раніше він надіслав Лазаревській свій офорт «Свята родина»). У Гирівці Шевченко написав один з варіантів вірша «Ой по горі роман цвіте» і записав дві народні пісні. Він охоче відпочивав у старому гирівському парку, а прогулюючись селом, як завжди, любив розмовляти з кріпаками. Про Лазаревських і Гирівку Шевченко тепло згадує в багатьох своїх листах і «Щоденнику».

З шести братів Лазаревських під час перебування Т. Г. Шевченка в Гирівці там було два: Федір, який познайомився з Тарасом Григоровичем ще в 1847 р. в Оренбурзі, та Іван, тоді студент Петербурзького університету, з Шевченком знайомий з 1858 р. Вони супроводжували Тараса Григоровича, який залишив Гирівку 25 серпня, їхали через Конотоп — повітове місто Чернігівської губернії (тепер районний центр Сумської області), де зробили на короткий час зупинку. В селі Гутах Конотопського повіту відпочивали у знайомого Лазаревських, дотепного розповідача-весельчака П. Г. Колодчевського, а пізно ввечері добралися до Кролевця, де на околиці жила сестра Лазаревських Глафіра Матвіївна Огієвська, чоловік якої служив у Глухові судовим засідателем. Хоча Шевченко бачився з нею вперше, він відчував себе в її родині, як вдома: бавився з малими дітьми Огієвських, співав пісень, охоче розмовляв з друзями. А 26 серпня вранці городничий, наляканий присутністю в Кролевці небезпечного подорожнього, поквапився надіслати до будинку Огієвських тройку, що свідчило про необхідність рушати далі в дорогу. Городничий же негайно повідомив чернігівському губернаторові, що небезпечний поет в Кролевці «пробыл всего 11 часов» і одержав «из Кролевецкого уездного казначейства подорожную от с. Севска до г. Кром и уехал по тракту на Москву». Шлях до Севська йшов через Бистрик, Тулиголове, Обложки, Глухів (з короткою зупинкою на квартирі Д. П. Огієвського), Хотьминівку, Есмань, Пустогород, Фотовиж. Через день Шевченко був уже за межами України.

Поїздка Тараса Шевченка в Україну 1859 р. була останньою. Повернувся він до Петербурга тяжко хворим. Несприятливий клімат столиці згубно діяв на його підірване засланням здоров'я. 26 лютого (10 березня за новим стилем) 1861 р. поета не стало. Друзі та шанувальники його таланту, зібравшись в день смерті Тараса Григоровича на квартирі Михайла Лазаревського, вирішили відповідно до заповіту перевезти прах поета в Україну, тимчасово поховавши його на петербурзькому Смоленському кладовищі. На похорон Шевченка прибули майже всі письменники, митці, вчені і журналі-

сти Петербурга, насамперед українські діячі, що там знаходились у той час. Серед них з уродженців сумського краю були Пантелеймон Куліш і брати Лазаревські. Полум'яні промови над труною Великого Кобзаря виголошувались в Академії мистецтв і на кладовищі. З них особливою теплотою і проникливістю відзначається промова Куліша, який 28 лютого писав Якову Кухаренку — вірному другові Тараса Григоровича: «Увесь університет (Петербурзький. — *Авт.*) проводжав його домовину, лавровими вінками вкриту. Студенти не дали її коням везти, а самі несли аж до самісінької ями... Багато людей усякого чину йшло за його домовиною...» Це була справжня маніфестація любові до великого сина українського народу.

За клопотанням земляків, найперше братів Лазаревських і П.О. Куліша, в кінці квітня 1861 р. було одержано дозвіл на перевезення праху Т. Г. Шевченка в Україну. 26 квітня на його могилу прибули друзі та знайомі. Домовину було викопано і поміщено в спеціальну свинцеву труну з метою надійності перевезення. При прощанні знову виголошувались промови (Кулішем, Костомаровим та ін.). Як повідомлялось у березневій книжці «Основи» за 1861 р., «когда все... находились йод гнетом сосредоточенной печали, вдруг заговорил П. А. Кулиш: «Що ж се ти. батьку Тарасе, од'їжджаєш на Вкраїну без червоної китайки, заслуги козацької?.. Що ж се про нас на Вкраїні скажуть, як ми тебе вирядимо в дорогу, непокритого червоною китайкою? Скажуть, що й ми такі перевертні, як ті дуки, що позабирали всі козацькі луги і луки, та і старосвітські звичаї позанодбували. Ні, батьку Тарасе, не годиться тобі так од'їжджати на Вкраїну!.. Розкиньте ж, небожата, червоний цвіт славетний по чорній, сумній домовині Тарасовій. Нехай наш батько з'явиться на Вкраїні лицарем щирим, що жив і вмер побиваючись про добро, про честь і волю нашу». А виступаючи вдруге, Куліш додав: «Ти докінчив свій подвиг, Тарасе, обідрану сироту-Україну на весь світ оплакавши... Нехай інші своїм героям монументи ставлять..., ми тобі воздвигнемо тисячі і десятки тисяч живих монументів...; нашою втіхою буде сила нашого духу невгамованого».

Із Петербурга до Москви домовину Т. Г. Шевченка відправили залізницею, а з Москви до Києва везли кіньми тим поштовим трактом, яким Тарас Шевченко востаннє їхав відвідати батьківщину: через Серпухов, Тулу, Орел, Севськ, а далі Есмань, Глухів Кролевець і т.д. Прах поета скрізь зустрічали селяни, робітники, учителі, учні гімназій, особливо на території України. Так, у Кролевці домовину Шевченка, залишену на ніч на подвір'ї Огієвських, місцеві жителі прикрасили своїми знаменитими рушниками, про що збереглися народні оповістки.

«За народними переказами, — пише Юрій Ступак, — Т. Г. Шевченко в 1859 році, проїжджаючи через Кролевець, дав ткачеві Д. Кошуку завдаток на виготовлення рушників для його весілля (тоді Шевченко збирався одружитися й поселитися над Дніпром). Кошук приготував рушники, але ними вкрили Шевченкову труну, яку провозили весною 1861 року з Петербурга у Канів». Цей шлях знову проліг через територію Сумщини.

Віхи перебування Т. Г. Шевченка на землі, що входить у теперішню Сумщину, пов'язані з досить великою кількістю її вихідців, які зустрічалися, вступали в ті чи інші стосунки з геніальним поетом і художником, сприяли творчій його праці. До цього мовилося переважно про тих, хто постійно чи тривалий час жив на території нинішньої Сумщини, але не мало було таких вихідців з неї, які зустрічалися, дружили, спілкувалися в різних справах з прославленим Кобзарем поза межами рідного краю. Про деяких з них згадувалося — Корольова, Куліша, а також про трьох братів Лазаревських. Про таких же, як брати Ткаченки, Єзучевський, Маркевич, Лисенков, Олександр Кашкет, решта братів Лазаревських, Овсянников, Соколов, Вашкевич, слід хоча б коротко нагадати.

Ще в роки навчання у Ширяєва Т. Г. Шевченко заприятелював з трьома братами-кріпаками (відпущені на волю 1834 р.) — Григорієм, Федотом і Денисом Ткаченками, уродженцями села Грунь, що на Охтирщині. Особливо міцні й тривалі були стосунки з Федотом Леонтійовичем, з яким у 1841—1842 роках Шевченко жив на одній квартирі, навчаючись в Академії мистецтв. Обидва були учнями Брюллова. В 1842 р. Ф. Ткаченко отримав звання вчителя малювання і осів у Полтаві, звідки навідував рідну Грунь. У Полтаву Шевченко надсилав йому листи, а влітку 1845 р., приїхавши в це місто, гостював у Ткаченка. якого вважав за щирого друга. З його допомогою знайомився з Полтавою, її історичними пам'ятками. Після повернення Шевченка з заслання між ними зав'язалося листування з приводу недільних шкіл і розповсюдження Кобзаря та шевченківського «Букваря» на Полтавщині. Ткаченко залишив спогади про Тараса Григоровича, уривок з яких опублікований у журналі «Древняя и новая Россия» (1875 р., № 6).

За часів навчання в Академії мистецтв Т. Г. Шевченко познайомився ще з одним уродженцем Сумщини — петербурзьким чиновником Василем Йосиповичем Єзучевським, з яким на довгий час заприятелював. Єзучквський допомагав Шевченку в реалізації його малярських робіт, надавав йому допомогу під час заслання, про що Тарас Григорович згадує у своїх листах.

Одним із приятелів молодого Т. Г. Шевченка був Микола Андрійович Маркевич, уродженець села Дунайця на Глухівщині, в свій час відомий український історик, пись-

менник і етнограф. Йому Шевченко присвятив поезію «Н. Маркевичу» («Бандуристе, орле сизий...»). Маркевич же поклав на музику шевченківського вірша «Нащо мені чорні брови...», який став народною піснею. Пізніше у дружніх стосунках з Шевченком був син Миколи Маркевича — Андрій Миколайович. Він ставши в 1898 р. головою Петербурзького товариства імені Шевченка, добився дозволу на використання рукописів поета з архіву колишнього Третього відділу для видання «Кобзаря» 1907 р. і передачі їх до музею української старовини в Чернігові.

Окремо слід відзначити стосунки Т. Г. Шевченка з Іваном Лисенковим — петербурзьким книготорговцем і видавцем, сином сумського селянина Тимофія Лисенка (батьківське прізвище він змінив на російський лад). Лисенков називав Шевченка прекрасним знайомим і другом, у якого «лютому 1843 р. на не вельми вигідних для автора умовах закупив «в вечное и потомственное» володіння право на видання творів, що ввійшли до «Кобзаря» 1840-го, і поеми «Гайдамаки». 1844 р. Лисенков видав «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки», а 1867-го — «Чигиринський Кобзар». У цьому ж році він випустив у світ «Чигиринський Кобзар» в оригіналі і перекладі О. Лепка російською мовою. Лисенков лишив спогади, в яких говориться і про Шевченка.

Т. Г. Шевченко під час другої подорожі по Україні, як відомо, близько зійшовся з родиною князя М. Г. Рєпніна, де познайомився і подружив з колишнім декабристом Олександром Васильовичем Капністом, життя якого пов'язане з Лебединщиною. Він, ризикуючи, протягом десяти років зберігав автографи шевченківських поем «Сон» і «Кавказ». В 1857 р. дружина Капніста Уляна Дмитрівна (з роду гетьмана Павла Полуботка) одержала у спадок маєток у селі Михайлівці під Лебедином. Цей маєток вона передала синові Василеві, одруженому на внучці князя Рєпніна Варварі Василівні Рептній (дитячий портрет якої та її брата, як відзначалося вище, Шевченко намалював у Яготині на початку січня 1844 р.). Їй дісталася частина творів дідівської картинної галереї (вона знаходилась у князівському будинку в Яготині), якими в свій час милувався Тарас Григорович, роблячи копії на замовлення господаря. За радянської влади це мистецьке багатство, де були її копії, малюнки та картини Шевченка, з Михайлівки було передано до Лебединського художнього музею. За свідченням старих записів цього музею вони були відправлені в інститут імені Т. Г. Шевченка Академії наук України і Шевченківський музей у Києві. Можливо, що якраз про ці шевченківські праці йдеться у деяких переказах (виникли у зв'язку з приїздом Тараса Григоровича до Хрущових).

Міцна і зворушлива дружба пов'язувала Т. Г. Шевченка з шістьма братами Лазаревськими — Василем, Михайлом, Федором, Яковом, Олександром та Іваном, які час

від часу навідували рідну Гирівку, або деякий час жили там. З ними Тарас Григорович познайомився у різні роки: з Михайлом і Федором — 1847 р., з Яковом, Василем, Олександром та Іваном — 1858-го. Брати допомагали йому і морально, і матеріально, особливо у період заслання, а Шевченко дарував їм свої живописні твори, рукописи, надсилав теплі листи і т. п.

Щира дружба і тісні стосунки встановилися у Кобзаря насамперед з Михайлом Лазаревським. У «Щоденнику» 2 липня 1857 р. він записав: Пошли, господи, всем людям такую дружбу и такого друга, как Лазаревский». 12 липня 1858 р. Тарас Григорович подарував йому і (на іменинах) свій «Щоденник», автопортрет, офорт «Притча про робітників на винограднику». М. Лазаревський піклувався про хворого друга, подбав про його похорон, узяв на себе турботу по перевезенню домовини Шевченка в Україну. У нього зберігалися «Мала книжка», «Більша книжка», автографи та авторизовані списки більшості російських повістей, «Кобзар» 1840 р. «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844-го з авторськими виправленнями та інші шевченківські матеріали. М. Лазаревський захищав Тараса Григоровича від наклепів, щиро турбувався про увічнення його пам'яті.

Під час перебування у Нижньому Новгороді 1857 р. Т. Г. Шевченкові дієво допомагав Павло Абрамович Овсянников — уродженець Конотопа, в якого поет жив близько півроку, чекаючи дозволу на виїзд до Петербурга. Овсянников за освітою був архітектором, у Нижньому Новгороді служив помічником управителя нижньоновгородської компанії пароплавного товариства «Меркурій». Вдячний Шевченко написав його портрет. На квартиру Овсянникова до Тараса Григоровича приїжджав його друг Михайло Щепкін, теж тісно пов'язаний з сумською землею, на якій він розпочинав свій артистичний шлях. Коли на початку 1858 р. Овсянников їхав до Петербурга, Шевченко через нього передав для Куліша автографи поеми «Неофіти» і деяких поем. Він виконував і інші доручення Тараса Григоровича, постачав його книгами, влаштовував розваги тощо.

В останні роки життя Т. Г. Шевченка серед його друзів і шанувальників було багато представників молоді, в тому числі й вихідців із Сумщини. Серед них виділяються П. М. Соколов і Г. С. Вашкевич.

Петро Максимович Соколов, український народний поет і художник, 1830—1866 рр. знаходився у Петербурзі, де три останні роки життя Т. Г. Шевченка спілкувався з ним. Під його впливом написав чимало пісень та віршів і малював з натури, а також допомагав переписувати «Букварь южнорусский». Тарас Григорович подарував Соколову «Кобзар» 1860 р. видання. Після смерті Шевченка він привіз в Україну

(до Тростянця) деякі його особисті речі: темно-коричневе пальто, жилет (його бачив у Соколова Павло Грабовський), олівець і палітру. Ці речі, а також картини, вірші, фотокартки, малюнки із зображенням Кобзаря та його могили тривалий час зберігали діти й онука Соколова Л. П. Алтухова, та, на жаль, вони до нашого часу не дійшли; їх сліди загубилися у 20-х роках XX століття. Зате збереглася рукописна збірка віршів Соколова, виявлена в Тростяній Петром Ротачем. Серед них виділяються присвячені Шевченку: «Гомін», «Думина», «Розмова з Тарасом Григоровичем в останні дні його життя», «Смерть Шевченка», «Могила Т. Г. Шевченка на Смоленському гробовищі на Сорокауст», «Перенесення покойника із Смоленського кладовища», «Плач на могилі Тараса» тощо. Цінним є те, що майже всі вони супроводжуються відповідними художніми замальовками автора — цінним внеском у Шевченкіану.

Послідовним і щирим прихильником таланту Т. Г. Шевченка був Григорій Станіславович Вашкевич, який багато років жив на хуторі Шумськ під Ромнами (тепер цей хутір у складі села Артюхівки Роменського району). Коли Тарас Григорович повернувся із заслання, Вашкевич навчався у Петербурзькому університеті, де познайомився, очевидно, не без впливу Костомарова і М. Лазаревського, з його творчістю, якою захопився на все життя. Вашкевич разом з Данилом Каменецьким, уродженцем Глухова, який зробив опис особистої бібліотеки Шевченка після його смерті, вичитував коректуру «Кобзаря» 1860 р., турбувався про його наступне видання 1867-го. Він розшукав ряд шевченківських автографів, придбав значну частину архіву «Основи», кілька малюнків, оригіналів фотографій та інших цінних матеріалів, що мають відношення до Шевченка. Вашкевич не лише зберігав, а й популяризував шевченківські реліквії, які напередодні революційних подій 1917 року передав Українському науковому товариству в Києві, членом якого він був. Тепер вони зберігаються в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

Вашкевич Г.С., якому було геть більше за вісімдесят, енергійно і щиро допомагав молодому скульпторові Іванові Кавалерідзе, який працював над першим монументальним пам'ятником Шевченку, спорудженого 1918 р. у рідних обом Ромнах. З цієї нагоди Вашкевич запросив до себе на хутір Шумськ роменських акторів-аматорів, які інсценували шевченківську поему «Сліпий». За переказами одному з цих аматорів — кобзареві Мусію Олексієнкові — він подарував торбан Тараса Григоровича, що довгий час зберігався у нього. Тепер цей унікальний інструмент експонується у Роменському краєзнавчому музеї.

Розглянувши стосунки Т. Г. Шевченка з мешканцями Сумщини чи вихідцями з неї, доречно перейти до вияснення характеру відгуків про нього, відбитих у народно-

поетичній творчості. Ці відгуки, приналежні народу, відзначаються об'єктивністю та правдивістю. У них образ народного поета, оборонця покривджених, вимальовується в усій його величі.

Неодноразове перебування Тараса Григоровича на сумській землі, тісні контакти з її представниками, відбиття вражень від її людей і природи в досить численних шевченківських малярських та літературних творах посилювали цікавість до Великого Кобзаря мешканців Сумщини. Внаслідок цього з'явилися перекази і легенди, пісні та думи про улюбленого поета, записані в ряді сумських районів. Частина з них опублікована в таких академічних збірниках, як «Т. Г. Шевченко в народній творчості» (К., 1940), «Народні співці Радянської України» (К., 1955), «Народ про Шевченка» (К., 1961), «Народні пісні на слова Тараса Шевченка» (К., 1961), «Народ і Шевченко. Легенди, перекази, пісні та інші твори про Великого Кобзаря» (К.,1963).

В уснопоетичній творчості Сумщини Т. Г. Шевченко характеризується перш за все як борець проти кріпацтва, захисник поневоленого люду. Наприклад, в одному з переказів, поширених у Ромнах, розповідається про те, як Шевченко, буваючи в цьому місті, «ходив на базар», де закликав кріпаків до протесту: «щоб не корились своїм панам, а требували від їх волі» і «на панщину не ходили». У переказі з Конотопського району зазначається, що Тарас Григорович «знав, чого народ хоче», спонукав його до розправи з царем. Зі всією непримиренністю він ставився до панів, які знущалися над кріпаками. Так, у переказі з Путивльщини говориться про намір Шевченка завітати до одного глухівського пана-кривдника «з великим свяченим ножем», — саме таким, як колись Гонта і Залізняк приїздили до панів у гості.

Останній переказ ґрунтується, очевидно, на якихось конкретних подіях, переріс у легенду про безсмертя Великого Кобзаря. Таких легенд в українському фольклорі немало. Характерним зразком може бути та з них, яка побутувала, мабуть, здавна в селі Гирівці (Шевченковому) Конотопського району, у ній йдеться про те, як Шевченко і після похорону їздив на білому коні понад Дніпром у місячні ночі. Виїде, бувало, як воїн, стане на Чернечій горі і говорить: «Вставайте, брати мої, рвіте кайдани! Годі мучитись!» Або пісню як заспіва, то всі люди збігаються... Ні. Шевченко не вмирав. Він вічно живе з народом. Кінцівка цієї легенди свідчить про те, що даний уснопоетичний твір відповідно осмислений у нашу епоху.

Багато інших переказів і легенд про Тараса Григоровича побутувало й побутує тепер у Шевченковому. Перебуваючи в Гирівці у своїх друзів Лазаревських, як і в інших місцях, Шевченко любив спілкуватися із простими людьми, з задоволенням слухав

їхні пісні, а нерідко й сам охоче співав. З багатьох спогадів, у тому числі записаних від дочки М. О. Лазаревського, дізнаємося, що «він був талановитий співак», послухати його «збиралося народу видимо-невидимо», бо «кожному хотілося побачити, хто так гарно співає, почути його пісні».

За свідченням старожилів, Т. Г. Шевченко, перебуваючи у Гирівці, часто навідував великий парк Лазаревських («такий, що и пройти не можна, густий, як ніч»), де «ховався від панів», надокучливих гостей Лазаревських, які набридали поетові. У цьому парку росла велика товста верба (їй було років, може, сто), під якою, начебто, Шевченко «дописував свого «Кобзаря». А знайомство з цією книгою, говориться в спогаді «Як ми Шевченка в окопах (під час Першої світової війни. — *Авт.*) читали», записаному в Кролевецькому районі, переконувало, що «скоро буде революція.»

На згадку про перебування у Гирівці, за свідченнями місцевих старожилів, які добре пам'ятають перекази своїх предків, Тарас Шевченко посадив перед будинком Лазаревських «кущ хрещатого барвінку», що зберігався «років тридцять». Такі свідчення мають під собою реальні факти. Адже відомо, що прославлений Кобзар був по-народному тактовним і вдячним у поводженні з людьми, які виявляли до нього прихильність і увагу.

До цього часу побутує у Лифиному переказ про те, що Тарас Григорович, гостюючи у Хрущових, відмовився поселитися у панському будинку, а облюбував собі просту хату панського садівника Денисенка на краю поміщицького обійстя, де и прожив кілька днів, як завжди, спілкуючись з кріпаками. Виникла і легенда про те, що його переслідували жандарми, які оточили Лихвин, щоб заарештувати народного любимця-заступника, але він, говориться у легенді, «викопав підземний хід і втік з Лихвина».

Переказ про перебування Т. Г. Шевченка в Лихвині у сільській хаті, серед простих людей, перегукується з багатьма спогадами, в тому числі про те, як у Гирівці він мешкав теж не в панських хоромах, а «в коморі», бо «його симпатії були к простому люду», оскільки народний співець «всю свою душу оддавав кріпакам». Він скрізь і завжди заступався за знедолених, пригнічених кріпосницькою системою, про що йдеться у багатьох переказах та легендах, які виникали на Сумщині.

Народнопоетична творчість Сумщини про Т. Г. Шевченка надихана його подвижницьким життям і невмирущою творчістю. Вона є яскравим свідченням глибокої любові і поваги трудящих до свого незабутнього поета-пророка.

Геніальна поезія Т. Г. Шевченка, яка зросла на багатій і щедрій фольклорній основі, гучною луною відгукнулася у народнопісенній творчості по всій Україні, в тому числі

на Сумщині. Відгомін її добре відчутний у цілому ряді пісенних творів як минулого, так і сучасності, причому як у безпосередньому сприйнятті, так і в творчому переосмисленні.

З пісень Тараса Шевченка, крім повсюдно поширених «Заповіту» і «Реве та стогне Дніпр широкий», на Сумщині популярними здавна є «Кохайтеся, чорні брови» («Кохайтеся, чорнобриві...»), «Якби мені черевики», «Така її доля», «По діброві вітер віє», «Нащо мені чорні брови», «Ой по горі ромен цвіте» та інші. У них відбилися окремі діалектні особливості краю, наприклад, «москаль любе жартуючи», «мусе помирати» і т. п. У цих піснях трапляється немало відступів від шевченківського тексту, що цілком закономірно для їх усного побутування.

У народнопісенній творчості Сумщини в ряді випадків спостерігається таке цікаве явище, як «вклинення у традиційні пісні тих чи інших строф або виразів з поетичних творів Шевченка. Наприклад, у пісні «Запрягайте коні в шори», записаній у селі Михайлівці Лебединського району, є такий шевченківський куплет:

Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Без вітру линяють.

Подібні «вклинення», почерпнуті з творів Тараса Шевченка, властиві досить численним пісням Сумщини, таким як «Летить галка через балку», «Шумлять верби...» тощо. В першій з цих пісень (записана у селі Пустогороді Глухівського району) наявні два шевченківські куплети, дані в народній переробці:

Нащо брови змалювала,
Дала карі очі, —
Усе дала, усе дала,
Долі дать не хочеш.

Літа мої молодії
Марно пролітають,
Очі карі, брови чорні
Од вітру линяють.

У широковідомій пісні «Шумлять верби...» (записана у селі Миропіллі Краснопільського району) спостерігається по суті контамінація основи цього народного твору

з шевченківськими мотивами, почерпнутими з поеми «Катерина». Вони чітко виявляються у її доречно препарованому закінченні:

Плачте, очі, плачте, карі,-
Така ваша доля:
Полюбила козаченька
При місяцю стоя.

Полюбила молодого,
В садочок ходила.
Поки себе, свою долю
Там занапастила.

Кличе мати вечеряти,
А донька не чує.
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.

Саме такого роду, але ще складнішу контамінацію зустрічаємо в пісні «Сидить кобзар на могилі» (записана у м. Краснопіллі). У ній в основному за допомогою шевченківських образів і поетики своєрідно відтворені деякі мотиви «Наталки Полтавки» Котляревського і «Української мелодії» Гребінки:

Сидить кобзар на могилі
Та й на кобзі грає;
Стоїть мати під вербою,
Доньку вговоряє:

«Іди, доню, за удівця, —

Не вік дівувати:
Він багатший, одинокий, —
Буде шанувати». —
«Нащо мені те багатство,
Хвате з мене трошки:
Дадуть мені сажень землі
Ще й чотири дошки... »

Як по всій Україні, так і в Сумській області відомі пісні, присвячені Великому Кобзареві. Одна з них так і зветься: «Пісня про Тараса Шевченка» (записана в селі Терешківці Сумського району). Закінчується вона сумовито:

Нащо рано ти покинув
Рідну Україну?
За тобою вона плаче,
Як мати за сином.

Легко помітити, що згадана пісня має літературне походження. Шевченкові присвятили багато творів самодіяльні поети й кобзарі, кращі з яких проникли у фольклор.

Слід відзначити живучість традицій поезії Тараса Шевченка в доробку кобзарів Сумщини, насамперед таких, як Єгор Мовчан, Євген Адамцевич, Іван Іванченко. Вони були активними виконавцями і розповсюджувачами шевченківських пісень, а також під впливом їх автора склали чимало своїх творів, у ряді випадків йому присвячених. До таких відносяться, наприклад, пісня «Довго ждав ти, Тарас, волі» Мовчана, дума «Колись у Кролевці» і пісня «Слава, слава Кобзареві» (заспів до однойменної колективної думи, створеної до 100-річчя першого видання «Кобзаря») Іванченка. І слова, і мелодії цих творів належать названим авторам. Характерно, що кобзарі Сумщини, як і інших областей України, у власних творах зі всією очевидністю орієнтуються на поезію (прийоми, поетику, ритміку) Шевченка. Це підтверджується як названими творами, так і піснями «До молоді», «Чорний ворон» Мовчана, «Кобзо, моя пораднице» Адамцевича і т. п.

Нарешті, на Сумщині, як і в інших місцевостях України, до пісень Т. Г. Шевченка створено чимало оригінальних мелодій. Для прикладу можна назвати мелодію думи «У неділю вранці-рано» (з поеми «Невольник»), записану 1939 року в Інституті фольклору Академії наук України від лірника О.М. Додатка з села Ярошівки Глинського району, або мелодії пісень «В чистім полі, понад річкою» (уривок з поеми «Тарасова ніч») Єгора Мовчана (запис 1947 р.), кобзаря з Великої Писарівки, і «Нащо мені женитися» Ф. І. Співака (запис 1960 р.), кобзаря з села Чернецьке Талалаївського району, що деякий час знаходився у складі Сумської області. Мелодії до пісень Т. Г. Шевченка названих народних митців відзначаються оригінальністю. Єгором Мовчаном створено оригінальні мелодії до ряду творів Шевченка, а також до таких власних його творів, як «Довго ждав ти, Тарас, волі». Не випадково Максим Рильський називав цього кобзаря з Сумщини високоталановитим.

Отже, відгомін поезії Т. Г. Шевченка в народнопісенній творчості Сумщини значимий. Це — яскраве свідчення благотворного впливу славетного Кобзаря на її народне мистецтво.

Багато митців Сумської області чи вихідців з неї — і професіонали, й аматори — присвятили свої твори Тарасу Григоровичу. Не лише кобзарі, а її художники, скульптори, літератори в різний час натхненно працювали над відтворенням образу улюбленого поета, тих чи інших епізодів з його життя, особливо пов'язаних із Сумщиною, по-своєму відгукувались на його твори, по-різному використовуючи їх у власному доробку.

Перше місце в галузі цієї діяльності належить художникам і скульпторам. Художники ще в минулому столітті почали відтворювати живописний образ Кобзаря, що стосується насамперед К. О. Трутовського, уродженця Курщини, який значну частину свого життя провів на Сумщині, і М. І. Мурашка, який народився у Глухові. Широко відома, зокрема, картина Трутовського «Кобзар над Дніпром», на якій Шевченко зображений на фоні широкого придніпровського пейзажу. Трутовський є автором серії малюнків сепією з життя Тараса Григоровича, популярних ілюстрацій до поеми «Наймичка», «Гайдамаки», «Невольник».

Помітне місце в художній Шевченкіані займають також праці вихідця з Сумщини, відомого українського художника Федора Кричевського, уродженця Лебедина, автора циклу картин за мотивами поеми «Катерина» , портрета Шевченка, співавтора його пам'ятників для Харкова та на могилі в Каневі. Немало робіт мистецької Шевченкіани належить і сучасним місцевим художникам, які зберігаються в приватних колекціях і краєзнавчих музеях.

Сумчанами створений цілий ряд скульптурних портретів (наприклад, вихідцем з села Шпилівки Сумського району, відомим скульптором М. Г. Лисенком) і пам'ятників Т. Г. Шевченку. З їх авторів найвідоміші І. П. Кавалерідзе і Я. Д. Красножон. Перший з них свою творчу діяльність тісно пов'язав з Ромнами, а другий — з Сумами. Пам'ятники Тарасу Григоровичу цих митців відомі не лише на Сумщині, а и по всій Україні.

Художні вироби народних умільців у ряді випадків теж відтворюють образ Т. Г. Шевченка, тематику і мотиви його творів, про що свідчать, зокрема, матеріали Сумського художнього музею. Для прикладу можна послатися на чудові рушники і скатертини кролевецьких ткаль, які прикрашають інтер'єр музею поета в Каневі, експонуються в багатьох музеях області і всієї країни, а також на міжнародних виставках. Це ж слід сказати про скульптурні і малярські роботи, різьбу по дереву, вишивку з тими чи інши-

ми шевченківськими мотивами, що теж відомі не лише в Сумській області, а й далеко за її межами.

З композиторів, пов'язаних із Сумщиною, одним із перших до творчості Т. Г. Шевченка звернувся, як відзначалося вище, М. А. Маркевич. Він поклав на музику ліричний вірш «Нащо мені чорні брови». Згодом до поезії Кобзаря охоче зверталися відомий композитор Григорій Давидовський (уродженець Конотопщини), якому належать вокальні поеми «Ще як були ми козаками», «Світе ясний! Світе тихий!», сюїта «Так казав Тарас» та ін., а також народні співці-музиканти. такі як вищезгадані кобзарі і лірники Додатко, Співак, Адамцевич. Ця традиція характерна і для сучасних кобзарів Сумщини, серед яких слід назвати насамперед Миколу Мошика. Він — митець нового типу, що органічно поєднує у своїй творчості давні традиції кобзарського мистецтва з професійною музичною культурою. Цей кобзар є автором ряду мелодій до пісень літературного походження, у тому числі шевченківських «Ой по горі роман цвіте» і «З передсвіта до вечора (на мотив «Слово о полку Ігоревім»)», які користуються у слухачів популярністю.

З письменників Сумщини чи вихідців з неї, твори яких так чи інакше пов'язані з іменем Т. Г. Шевченка, не можна не згадати Якова Мамонтова, який народився у селі Шапошниковому під Сумами. У 1920-х роках він видав три одноактівки: «У тієї Катерини», «Чернець»,інсценізація однойменних шевченківських творів, і «Роковини» — драматичний етюд про події кінця XIX ст. пов'язаний з відзначенням ювілею Тараса Григоровича. Мамонтов написав ще лібрето опери «Гайдамаки» (за Шевченком), рукопис якого загинув у роки Великої Вітчизняної війни.

Значний внесок у літературно-художню Шевченкіану зробив також Леонід Смілянський (уродженець Конотопа). У романі «Поетова молодість» (1960) він глибоко відтворив період формування і творчого розквіту Шевченка. Його перу належить ще кілька оповідань про Тараса Григоровича, кіносценарій «У колі друзів», український переклад повісті «Близнецы», шевченкознавчі статті.

Низку віршів присвятив Т. Г. Шевченку Платон Воронько (народився у селі Черненчина на Охтирщині) — «З будинку Шевченка», «Заповіт», «Кобзар», «Я повертаюся у Київ», «У тиші білої ночі», «Червона китайка» та ін. Він переклав українською мовою вірш таджицького поета М. Міркашара «Кобзарю України», допомагав Д. Методієву інтерпретувати поезії Шевченка болгарською мовою тощо.

Серед інших творів про Тараса Шевченка літераторів, пов'язаних з Сумщиною, треба згадати оповідання «Остання подорож» Панаса Кочури про перебування поета

в Україні 1850 р., ліро-епічну поезію Василя Сухомлина «Тарасові рушники», ряд віршів Павла Ключини, Федора Швіндіна, Олексія Палажченка, Дмитра Білоуса (збірник «Тарасові жарти», 1964). Олекси Ющенка (книжка «Шевченко йде по світу», 1964). З перекладачів творів Т. Г. Шевченка, що мають те чи інше відношення до Сумщини, слід назвати перш за все Миколу Гербеля, дитячі і юнацькі роки якого пройшли в Шості. Він познайомився з Кобзарем у Ніжині 1846 р. під час його другої подорожі по Україні. Гербель першим переклав декілька шевченківських поезій російською мовою. Під його редакцією вийшов у 1860 році «Кобзарь» Тараса Шевченка в переводе русских поэтов». У допрацьованому и доповненому вигляді він був перевиданий у 1860 і 1876 рр. Гербель переклав вісімнадцять його творів, включаючи поему «Гайдамаки». З пізніших літераторів, що плідно працювали над інтерпретацією творів Шевченка, виділяється А. П. Колтановський, який довгий час жив у селі Будки на Роменщині. І ще до 1917 р., для «Кобзаря», виданого 1911 р. в Петербурзі, він переклав російською мовою сорок творів. Перекладав Колтановський шевченківські поезії та поеми, в тому числі «Сон», «Кавказ», і в радянський період, хоча не завжди досягав бажаних наслідків.

Серед учених-шевченкознавців теж немало представників чи вихідців із Сумщини. Серед дослідників XIX — початку XX століття почесне місце займають П.О. Куліш і П. А. Грабовський — автор статей «Т. Шевченко в Нижнім Новгороді, «Слов'янам. Нов. вірші Т. Г. Шевченка», «Московські переклади творів Шевченкових», «Тарас Григорьевич Шевченко», «Памяти Т. Г. Шевченко», а за радянських часів — А. П. Шамрай, П. М. Попов., С. А. Таранушенко, Л. М. Новиченко, Г. А. Нудьга. З краєзнавців-шевченкознавців добре відомі П. А. Сапухін — автор брошури «Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині» (Суми, 1956) та ряду статей на цю тему; Н. Х. Онацький, який написав кілька досліджень про Шевченка-художника, зокрема про його малюнки, виконані на Лебединщині; Ю. П. Ступак — автор розвідки «Видатні художники на Сумщині» (Харків, 1969), в якій спеціальний розділ присвячений Тарасу Григоровичу. Заслуговують на увагу також статті про зв'язки Шевченка з Сумщиною таких краєзнавців, як Г. Діброва, М. Сереженко, Ф. Скакун, М. Попільнюх та чимало інших, що час від часу публікуються на сторінках обласних і районних газет, найчастіше в шевченківські дні.

До краєзнавчої Шевченкіани мають відношення і загальні праці про Кобзаря, які стали з'являтися на початку XX століття. Для прикладу можна взяти «Збірник пам'яті Тараса Григоровича Шевченка», виданий 1920-го до 59-х роковин смерті поета в Охтирці коштом споживчого товариства «Кооперація». Ініціатором видання був літе-

ратор, агроном і педагог Матвій Лукич Довгополюк. У згаданий збірник він включив вірші про поета Олександра Олеся, Миколи Вороного, Людмили Волошки, а також «Посланіє» Шевченка і кілька статей про нього — «Поет трудового люду», «Жінка у творах Т. Г. Шевченка» та ін. Цей скромний збірник є доказом щирості і багатства джерел народної любові до Великого Кобзаря.

Окремо слід зупинитися на увічненні пам'яті Т. Г. Шевченка на сумській землі, насамперед шляхом спорудження пам'ятників. Перший пам'ятник йому був установлений 1918 р. у Ромнах за ініціативою місцевих залізничників. Вони звернулися з відповідним проханням до талановитого архітектора-земляка І. П. Кавалерідзе, який охоче погодився його виконати. Допомагали йому трудящі Ромен і навколишніх сіл та хуторів. Так, пічник (пізніше відомий артист) Степан Шкурат виконував бетонні роботи; Григорій Вашкевич — молодший сучасник і приятель Шевченка — давав цінні поради та консультації» і т. п. Наприкінці жовтня 1918 р. відбулося багатолюдне у рочисте відкриття пам'ятника Тарасові Григоровичу в Ромнах на тому місці, де в липні 1845-го стояв намет пана Свічки під час Іллінського ярмарку, в якому знайшов притулок Шевченко. П'єдестал цього пам'ятника має форму саме намету, що свідчить про оригінальність задуму скульптора. Навесні 1982 р. роменський пам'ятник Шевченка був реставрований. Варіанти пам'ятника Тарасові Шевченку І. П. Кавалерідзе були встановлені у Полтаві (1925 р.), згодом у Сумах. Тут, в обласному центрі, 1957-го був споруджений новий монумент Великому Кобзареві місцевого скульптора Я. Д. Красножона. На початку 1920-х років був відкритий пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Кролевці (автор — самодіяльний скульптор А. Воєца), який простояв недовго, бо був побудований з нетривкого матеріалу. В 1962-му і 1965 р. у цьому місті встановлені нові пам'ятники улюбленому поетові, який неодноразово проїжджав через Кролевець.

Пам'ятники Т. Г. Шевченку споруджені в багатьох містах і селах Сумщини, насамперед у тих, де він бував (крім Ромен, Кролевця, Сум) у Конотопі (1939 р.), с. Шевченковому Конотопського району (1959 р.), Лебедині (1964 р.), с. Лифиному Лебединського району (1964 р.), с. Андріївці Роменського району (1967 р.) та в ряді інших населених пунктів області, — їх понад тридцяти.

Іменем Т. Г. Шевченка названо на Сумщині багато сіл (село Гирівка на прохання його жителів було перейменовано на Шевченкове ще в 1925 р.), шкіл, клубів, будинків культури, парків, бульварів, вулиць. Це теж вияв всенародної любові до великого сина українського народу. Вона засвідчена, зокрема, меморіальними дошками,

встановленими на всіх тих будинках, що збереглися до нашого часу, де зупинявся під час подорожей по Україні Тарас Григорович (у Кролевці, Лифиному, Лебедині), шевченківськими музеями (у Лебедині, Лифиному. Шевченковому) або кімнатами чи куточками у ряді краєзнавчих музеїв, починаючи від обласного та районних і кінчаючи шкільними, сільськими, заводськими та іншими місцевими музеями. У цьому відношенні показовим є Роменський краєзнавчий музей. У ньому експонується і зберігається у фондах багато цінних шевченківських матеріалів, серед яких, як зазначалося, незвичайною реліквією є торбан Тараса Григоровича.

За переказами, торбан був подарований Т. Г. Шевченку воронезьким лікарем Сербиновичем у той час, коли він, повернувшись із заслання, жив у кімнаті-майстерні Академії мистецтв у Петербурзі. На цьому інструменті Тарас Григорович виконував українські народні пісні. Після його смерті торбан разом з деякими іншими речами нібито потрапив, як говорилося вище, до приятеля-студента Григорія Вашкевича (1837—1923), який довгі роки зберігав його, живучи на хуторі Шумську Романського повіту, а в 1918 р. подарував цей торбан романському кобзареві Мусієві Олексієнку, в руках якого він знову ожив. Перед смертю Олексієнко передав (у 1935 р.) шевченківський торбан у Роменський краєзнавчий музей. Під час Великої Вітчизняної війни він знаходився у одного роменця, а після її закінчення знову був переданий до музею, уже ветхим і попсованим. Його реставрував, доклавши немало праці й хисту, відомий майстер Чернігівської музичної фабрики О. М. Шльончик, — і знову зазвучав шевченківський торбан. З тієї нагоди в березні 1988 р. відбулося визначне шевченківське свято в Ромнах. На урочистості, які проходили в роменському Будинку культури, були запрошені мешканці міста й гості-літератори, науковці, музикознавці з обласного центру та Києва. Літературно-мистецьке свято привітали Дмитро Красицький — правнук Шевченка, Зіновія Франко — правнучка Івана Франка, письменники Борис Олійник, Любов Забашта, Оксана Іваненко, Дмитро Білоус, Юрій Назаренко, Леонід Горлач, Галина Вічурська та інші, композитори Платон і Георгій Майбороди, художник Михайло Дерегус, співачка Діана Петриненко. Після вступного слова про зв'язок Шевченка з народнопісенною творчістю на вечорі зазвучали мелодії його дум і пісень, які виконувались на торбані Великого Кобзаря бандуристами Василем Нечепою з Чернігова і Миколою Мошиком із Сум. Це було неповторне свідчення народної поваги до безсмертного імені і геніальної творчості Тараса Григоровича.

На Сумщині як і в інших регіонах України, з особливим піднесенням вшановується пам'ять Тараса Григоровича в його ювілейні дні. Як відомо, царський уряд суворо заборонив відзначати шевченківські роковини, але з цим не рахувалися передові кола громадськості. Підтвердженням сказаного може бути святкування 100-річчя з дня народження Великого Кобзаря в 1914 р., на яке активно відгукнулися не лише передова інтелігенція, а й селянство та робітники всієї України, в тому числі трудящі Ромен і Конотопа та ряду інших міст і сіл Сумщини. Поступово шевченківські дні набрали значення всенародного свята, що засвідчує, зосібна, періодична преса, включаючи й пресу Сумської області.

Навіть короткий огляд різнобічних зв'язків Т. Г. Шевченка із Сумщиною вбирає велику кількість важливих і цікавих фактів, їх осмислення й популяризація має не лише пізнавальне, а й важливе громадсько-культурне значення.

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

ВІН ДУМАВ ПРО СОБОРНУ УКРАЇНУ

(І. Дуда)

Дорога на Волинь

Життя і творчість геніального сина України — Тараса Григоровича Шевченка були пов'язані з Волинською частиною Тернопільщини. Його мандрівка на Волинь відбулася восени 1846 року. Тож перегорнемо кілька цікавих сторінок історії краю, пройдемо тими шляхами і стежками, котрими більш як півтора століття тому ходив Великий Кобзар.

Навесні 1845 року Тарас Шевченко прибув до Києва. Тут почав співпрацювати зі щойно створеною при канцелярії генерал-губернатора Археографічною комісією («Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів»), яку очолював М. Судієнко. На той час Т. Шевченко був відомою людиною у Санкт-Петербурзі та Києві як художник-учень славетного Карла Брюллова, автор серії офортів «Живописная Украина» і поет — автор збірки «Кобзар». Однак золотої медалі, що давала право на продовження навчання і вдосконалення майстерності в Італії, він не одержав.

10 грудня 1845 року, після отримання атестата художника, Тараса Шевченка затвердили співробітником Археографічної комісії як художника, збирача фольклорних та етнографічних матеріалів. За її завданням він подорожував по Київщині, Пол-

тавщині та Чернігівщині, змальовував визначні місця і краєвиди Києва, брав участь в археологічних розкопках біля Фастова.

Головною метою діяльності Комісії було збирання і вивчення пам'яток «руської старовини» на території Київської, Подільської та Волинської губерній.

21 вересня 1846 року київський, подільський і волинський генерал-губернатор Д. Г. Бібіков підписав розпорядження за № 7247, де в п. 4 зазначалось:

«Кроме сего отправитесь в Почаевскую Лавру и там снимете: а) общий наружный вид Лавры, б) внутренность храма и в) вид на окрестность с террасы».

Цього ж дня «вільному художникові» Т. Шевченку вручили подорожню, 150 рублів сріблом із витратним зошитом і чотири пакети за №№ 7248—7251. Очевидно, цього або наступного дня він виїхав з Києва у краї, у котрих ще не бував.

Звичайно, основним приводом для поїздки Т. Шевченка стало завдання Археографічної комісії. Але Волинь вабила його й з інших причин. У Київському університеті Св. Володимира на той час була ще живою пам'ять про свого попередника — Кременецький ліцей.

Про Волинь поет згадував у творах. Скажімо, в історичному вступі «Інтродукція» до поеми «Гайдамаки» (1841) він написав:

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні [...]

І далі — у «Червоному бенкеті»:

Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь [...]

Як їхав Тарас Шевченко на Поділля і Волинь? Тогочасний поштовий дорожник свідчить, що маршрут до Кам'янця-Подільського пролягав по Великому польському тракту через Васильків, Білу Церкву, Сквиру, Липовець, Брацлав, Могилів-Подільський. У Кам'янці-Подільському Т. Шевченко перебував не більше тижня: час кликав на Волинь. Куди проліг далі шлях поета? Дослідники, у тому числі Микола Дубина, автор ґрунтовної книги «Шевченко і Західна Україна» (К., 1969), схильні здебільшого

вважати, що Кобзар їхав із Кам'янця-Подільського через Дунаївці та Ярмолинці до м. Проскурів (нині — м. Хмельницький). Звідси, завітавши до Меджибіжа, Летичіва і Хмільника, через Старокостянтинів та Ямпіль поїхав до Почаєва. Інші, зокрема, відомий шевченкознавець Петро Жур («Дума про огонь» (К., 1985), твердять, що поет із Хмільника вирушив через Бердичів до Житомира, а вже звідти — до Почаєва. Якщо дотримуватися такої версії, то Тарас Шевченко раніше побував у Кременці, а потім — у Почаївській лаврі. Хоч у повісті «Варнак? Кобзар устами свого героя згадував: «Возвращаясь из Почаева, я зашел в Кременец посмотреть на королеву Бону и на воздвигавшиеся в то время палаты или кляштор для Кременецкого лицея? скоріше за все, спираючись на власний досвід.

На землі Вишнівецькій

Дорогою до Почаєва він на кілька днів зупинивсь у Вишнівці. Містечко, без сумніву, привабило Т. Шевченка багатою історією, щедрою на події та імена відомих людей. Чимало цікавого про Вишнівець міг розповісти Кобзареві історик, етнограф і письменник Микола Костомаров, який побував тут у 1845 році. Згодом він написав про це в «Автобіографії».

Перша писемна згадка про Вишнівець датована 1395 роком. У середині XVI століття містечко стало родовим маєтком українських князів Вишневецьких. Тут народився легендарний Дмитро Вишневецький. Цю пісню, як подають перекази, Т. Шевченко слухав у Вишнівці у виконанні лірника. Потім розпитував про Дмитра Вишневецького, захоплювався його мужністю.

Тараса Шевченка не міг не зацікавити палацовий комплекс — П-подібна двоповерхова споруда. І не тільки французькою класичною архітектурою, а й тим, що тут побувало багато відомих історичних осіб. Князі Вишневецькі, а згодом графи Мнішехи зібрали бібліотеку, де було близько 15 тисяч книг, у т. ч. чимало стародруків та рідкісних видань. Переважали книжки латинською (842), французькою (330) і польською (238) мовами. Тут зберігали близько 350 томів рукописів, родові документи, близько 20 тисяч листів, переважно XVIII століття. Згідно з каталогом 1749 року родинний архів князів Вишневецьких складався з 12 розділів.

Дослідники вважають, що Тарас Шевченко виконав зарисовки замку з боку Старого Вишнівця і призамкової церкви з півдня, малював види містечка. На жаль, ці його роботи не збереглись.

Не могли не привернути увагу Т. Шевченка й інші німі свідки історії — дерев'яна церква Архангела Михаїла, зведена у 1726 році, та споруджений у 1640 році монастир отців. Кармелітів. Церкву можна оглянути й нині, а від монастиря залишилися тільки келії.

Кобзаря не раз бачили в оточенні гурту місцевих жителів на лавці у парковій альтанці на стрімкому пагорбі біля палацу. Можливо, саме тут поет і познайомився з графським конюхом Федором Кружилкою. Через багато літ його внук Павло розповідав, що дід любив згадувати про свої зустрічі з Кобзарем: «Він був привітним, щирим, не гордував простими людьми... — оповідав Ф. Кружилка. — Любив послухати легенди про Хмельницького, Кривоноса і козаків, а вечорами не міг наслухатися пісень, їх було так багато, і були вони такі задушевні, що він не встигав усіх записати. В них стомлені та згорьовані люди виспівували все: і горе, і радість, і надію на краще майбутнє для дітей своїх.

Вісімдесятилітній Федір Кружилка 25 травня 1905 року також розповів про зустріч із Кобзарем Василеві Щурату — фольклористові, літературознавцю та поету, згодом академікові ВУАН. Ці спогади були опубліковані в книжці В. Щурата «З життя і творчості Тараса Шевченка» (Львів, 1914). Ведучи вченого палацом, Ф. Кружилка оповідав: «А за Шевченка чували?.. Бо тут він був. Кілька днів був. То саля, де він, було, як не малює, то щось пише. За щось таке його арештували! Повідали, сам цар його боявся — його пісні... Я ще молодий був. Так не раз і балакав з ним... То тут зараз за границею — Підкамінь. Знаєте? Отож він раз мені каже: «Якби там у Підкамені побути часок?» А я гадаю, що на відпуст захотілось піти, і питаю: «Чи ви чували, чого то назвали Підкамінь?» І кажу йому, як нечистий узяв каменюку та ніс на кляштор, щоб його придушити, але когут запіяв, і не вдалось.

А він засміявся і каже: «То не так було... то чортяка нашого брата мав тим каменем там придушити — і придушив. От і Підкамінь!»

Село Підкамінь (нині — Бродівського району Львівської області) тоді було на території Австрії. А місцеві селяни часто переходили австро-російський кордон і могли вільно провести гостя з Великої України. Скористатися такою нагодою, ступити на землю Галичини, познайомитися з її жителями Кобзареві, мабуть, завадила нестача часу. Можливо, він це зробив, перебуваючи в Кам'янці-Подільському. В селі Панівці (тепер Борщівського р-ну Тернопільської області) побутує легенда, що Тарас Шевченко гостював у місцевого священика.

«Що уявляв собі Шевченко, — роздумував у статті «Шевченко про Галичину в 1846 р.» В. Щурат, — коли говорив про придушення чортячим каменем нашого брата в Галичині, годі напевне сказати. Міг мати на мислі наслідки польського пану-

вання і унію. Та коли зважити, що до поляків він у цілому своєму житті не відносився вороже, а з покараними за політичні проступки пізніше навіть дружив (з Желіговським, Залеським, Вернером, Сєраковським і ін.), то можна б думати, що був під прикрим враженням галицької різні і тих польських обвинувачень, що зверталися проти галицьких українців за їх політичну позицію у 1846 р.»

Коли у Вишнівці Т. Шевченку розповідали про сумнозвісну «гру в шахи» людьми, він не приховував обурення. Граф звелів викласти з каменю велетенську шахову дошку, на якій ролі фігур виконували кріпаки. Той із панів, який вигравав «фігуру», забирав її собі у власність. Не одній матері довелося тоді оплакувати сина, дівчині — нареченого, братові — сестру... У Вишнівці переповідають, що, дізнавшись про витівки власника палацу, поет зірвався з місця, довго ходив, а потім співав «Ой горе тій чайці».

У повісті «Музыкант» (1854—1855) Т. Шевченко згадував, що побожна мати Ієремії (Яреми) Вишневецького Раїна Могилянка збудувала монастир у Лубнах. А в написаній улітку 1855 року повісті «Близнецы» герой переказав сон дочки «лютого» Ієремії Вишневецького-Корибута, «что она была в раю, и ее оттуда вывели ангелы, говоря, что если она своим коштом выстроит храм Божий в добрах своих близ города Лубен, то поселится уже на веки вечные в раю. Она и соорудила храм сей». Важко сказати, чому автор тут приписав зведення храму дочці Вишневецького. Мабуть, це просто творча видумка. Тим більше, що в «Музыканте» письменник подав про це цілком правильну інформацію.

Жителі Вишнівця увічнили пам'ять про перебування тут Тараса Шевченка. До 150-річчя від його народження при вході у колишній палац була врочисто відкрита меморіальна таблиця. А у 1989-му, з нагоди 175-х роковин великого поета і художника, йому встановили пам'ятник (скульптор В. Одрехівський, архітектор В. Скочеляс) на центральному майдані селища.

У 2007 році для кращого вшанування пам'яті про Т. Шевченка, для реставрації палацового комплексу прийнято розпорядження відселити з колишнього палацу Вишневецьких професійно-технічне училище № 5, Будинок культури, кінозал, бібліотеку, а з господарських приміщень — галантерейну фабрику.

Під знаком Лаври

Із Вишнівця Т. Шевченко продовжив свій шлях до Почаєва. Герой повісті «Варнак» згадував: «Но у меня было другое на уме: я думал, как бы только собраться силами

и пуститься прямо в Почаев, помолиться святой заступнице почаевской...» Їхав Тарас, очевидно, через село Старий Тараж — так пролягав старовинний тракт. Відомо, що до Почаєва поет прибув у другій половині жовтня (можливо, 20 числа). Тогочасний Почаїв був невеликим містечком, котре, по суті, не могло похвалитися нічим, окрім Лаври. З Лаврою пов'язували і назву містечка. Із покоління в покоління місцеві жителі передавали легенду, що першими осіли тут ченці Києво-Печерського монастиря, які втекли з Києва під час монголо-татарської навали 1240 року. Нову місцевість ченці назвали Почайною на згадку про маленьку притоку Дніпра — річку Почайну, над якою стояла їхня обитель. В історичних джерелах Почаївський монастир уперше згаданий під 1527 роком. Власником поселення, відомого з 1450 року, тоді був Василій Гостський (Гойський), луцький староста. Від 1712—1713 року монастир належав оо. Василіянам.

У 1833-му, за тринадцять років до приїзду Т. Шевченка у Почаїв, монастиреві надали титул лаври. Його, після поразки польського листопадового повстання 1830—1831 рр., царський уряд відібрав в уніатів і передав православній церкві.

Намісником Лаври на час приїзду Кобзаря був архимандрит Григорій (Миколай Немоловський). Півтора року перед цим він гостинно приймав Миколу Костомарова.

Протягом тривалого часу вважали, що поет зупинився в архієрейському будинку, розташованому безпосередньо на території Лаври. Саме тут селили найповажніших гостей, до яких, без сумніву, належав Т. Шевченко. Цей будинок, зображений на двох його акварелях, зберігся донині. У 1964 році на ньому встановили меморіальну таблицю.

Але існує думка, що поет оселився у новому, відкритому в липні 1846 року готелі — «будинку для прочан». Він розміщений справа біля підніжжя пагорба при в'їзді до Лаври. Крім загальних номерів, у цьому П-подібному будинку зі заїжджим двором були окремі кімнати, одну з яких могли відвести Т. Шевченкові. З галереї-балкона готелю відкривався чудовий вид на Лавру. Саме від цього будинку Кобзар виконував акварель «Почаївська Лавра зі сходу». Цей готель також зберігся до наших днів, однак побачити звідси Лавру так, як бачив її Т. Шевченко, неможливо: вид заступає зведений у 1903 році на подвір'ї готелю триповерховий будинок Духовної семінарії, в якому за радянських часів був розташований Музей атеїзму, а нині — знову семінарія.

Уперше таке припущення щодо поселення Кобзаря зробив тернопільський краєзнавець Петро Медведик у публікації у журналі «Жовтень» (Львів, 1961, № 3; нині «Дзвін»). На підтвердження цієї думки дослідник Микола Дубина в уже згаданій книзі «Шев-

ченко і Західна Україна» навів свідчення колишнього столяра Почаївської лаври Івана Станкевича. Він не раз бачив у книзі для почесних гостей готелю (вона разом з іншими документами пропала в 1941 р.) власноручний підпис Т. Шевченка і дописку «На храм 3 рубля серебром подаю». Служителеві готелю поет подарував «Кобзар».

Цілком можливо, що намісник сам супроводжував Тараса Шевченка по Лаврі.

Т. Шевченку переповідали леґенду: тоді, коли ще не було монастиря, в XIII столітті, пастухи побачили на місці, де тепер відбиток Стопи, Божу Матір. Слід від ноги залишився на землі, й із нього почала сочитися вода. Монастир збудовано на скелі, води поблизу нема, тому з'ява її у Стопі — справжнє диво.

Слід Стопи Богородиці, про який повідає леґенда, можна побачити й нині справа біля входу в головний храм Лаври — Успенський собор. Ця реліквія Лаври з 1861 року зберігається у скляному кіоті з бронзовим барельєфом. Є головною святинею Лаври.

У Лаврі Тарасові Шевченку, очевидно, показували печеру в скелі, де преподобний Іов перебував в усамітненому богоміллі.

У розпорядженні Д. Бібікова про від'їзд Т. Шевченка, яке ми вже наводили, йшлося про те, що він повинен «зняти» три види Лаври. Тарас Шевченко виконав тут чотири малюнки аквареллю, два ескізи й начерк олівцем.

«Почаївська Лавра з півдня» — один із дуже відомих малюнків, що найкращим чином відтворює привабливі архітектурні риси Лаврського ансамблю. Розмір акварелі — 28,9 × 37,8 см. Справа внизу є підпис автора: «Шевченко». На звороті — ескіз Лаври зі сходу, а у лівому верхньому куті — напис чорнилом: «1846 Почаївська Лавра з півдня». Стрімкі куполи Успенського собору та інших споруд (архітектор Г. Гоффман) чітко прорисовані на тлі погожого осіннього неба. Світло післяобіднього сонця і довгі холодні тіні створюють контрастні зіставлення на пластично виразному фасаді собору, прямокутному об'ємі Печерної церкви Іова, масивних контрфорсах. Поруч — Троїцька церква з високим цоколем, на місці якої з 1912 року височить Троїцький собор архітектора О. В. Щусєва. Між ними нема теперішньої дзвіниці — вона була зведена лише через 20 років після перебування Т. Шевченка в Почаєві.

Зображені на малюнку хати не збереглись, як і пам'ятник на високому постаменті справа. Місце, з якого художник малював акварель, — нині західний край міського парку.

«Почаївська Лавра зі сходу» протягом тривалого часу помилково вважали, що це — вид із заходу. Розмір акварелі — 28,2 × 37,8 см. Зліва вгорі ледь помітний напис синім олівцем: «5». Очевидно, його пізніше зробили музейні працівники. Справа внизу — стертий підпис автора.

Акварель займає проміжне місце між пейзажем і жанровим малюнком. Помітно, що зі сходу Лавра не така ефектна, як із південного боку. На цій акварелі подано міський мотив із Лаврою на задньому плані. Посеред вулиці на горбку височить дерев'яний хрест із зображенням розп'ятого Христа. Хрест оточує ажурна огорожа. Зліва — ще один хрест: кам'яний, зі скісними кінцями, що вгрузнув у землю. Такі хрести ставили на козацьких могилах. Вулицю оживляють п'ятеро перехожих. У стіні бокового фасаду архієрейського будинку біліє високий пам'ятник, зображений також на попередньому листі. Солом'яна «шевченківська» хата з маленьким віконцем і плетений тин із горщиком знову створюють контраст з добротними будівлями Лаври.

Дві високі тополі перед хатою нахилилися під подувом невидимого вітру, його напрям повторює багряниця на хресті. Всі ці деталі відволікають увагу, але й поступово підводять глядача до Лаври. Успенський собор і фронтон Надвратного корпусу з голубими дахами займають центр акварелі. Завершення хреста, стрільчасті верхи тополь та шпилі собору утворюють неспокійні вертикальні ритми на тлі великої хмари і голубого прозорого неба.

Начерк олівцем цієї акварелі знаходимо на звороті попереднього малюнка «Почаївська Лавра з півдня». Зліва вгорі — чорнильний напис рукою Т. Шевченка, що стосується лицьового боку. Ескіз повторює акварель «Почаївська Лавра зі сходу». Перетин вертикальної та горизонтальної осей симетрії свідчить про те, що художник вибрав головну точку композиції трохи вище від геометричного центру. Вертикаль співпадає з віссю купола і хрестом, а горизонталь пролягає на рівні карнизу собору. Цікаво, що поперечна частина дерев'яного хреста посеред вулиці нарисована двічі: фронтально і на цій основі — в перспективі. Загально намічені хати і тини справа та зліва. Нема людей на вулиці, білого пам'ятника на тлі архієрейського будинку і великої хмари над собором, що були домальовані потім. Глечик на тині й кам'яний хрест зліва, очевидно, привніс художник.

«Вид на околиці з тераси Почаївської Лаври» (28,7 × 37,7 см)— справа внизу на акварелі є чорнильний підпис автора, а на звороті — ледь помітний незакінчений начерк тієї ж тераси. Як і попередні, малюнок виконаний на горизонтальному форматі. Привертає увагу вивірена, продумана композиція, геометричним центром якої є декоративна ваза на огорожі. На передньому плані художник зобразив частину тераси з металевим парапетом і вхід до Успенського собору. Біля входу — дві масивні постаті монахів у високих клобуках, із рудими бородами. Один із них простягнув руку, ніби запрошуючи оглянути околицю. Ажурна металева решітка (нині балюстрада),

декоративні вази на подіумах промальовані значно чіткіше, ніж фасад собору. Тут відчувається досконале володіння засобами повітряної перспективи.

Аналізуючи напрямки тіней і точку зору, можна припустити, що художник малював акварель після полудня, мабуть, стоячи біля огорожі. Долина губиться у голубому серпанку. І лише гора в Підкамені порушує рівну лінію горизонту. До австрійського села Підкамінь (тепер — Львівської обл.), в якому хотів побувати Т. Шевченко, по прямій близько 20 кілометрів. Відомо, що селяни з Австрії приходили у свята до Лаври, а з Росії — на ярмарок у Підкамінь.

«Собор Почаївської Лаври (внутрішній вигляд)» — вертикальний формат акварелі (37,6 × 28,4 см) давав змогу краще закомпонувати інтер'єр Успенського собору з його високими склепіннями, оформленням, яке виконав у 1807—1810 роках живописець Лука Долинський. Побудова фронтальна і суворо симетрична. Геометричний центр композиції міститься трохи вище від чудотворного образу Богородиці в обрамленні золотого сяйва. М'яке сонячне проміння падає зверху вниз, зі сходу, так, що права стіна затемнена. Характер освітлення дає змогу твердити, що Т. Шевченко малював внутрішній вигляд собору до обіду. Собор у цей час зачинений для прочан, і художникові біля головного входу ніхто не заважав креслити копітку перспективну побудову. Лише одна жінка у чорній сукні й хустині, зав'язаній ззаду на шиї, навколішки молиться до Богородиці. Три постаті ченців на різних відстанях сприяють виявленню глибини простору. Окрема група ченців сидить поблизу іконостаса.

Очевидно, для збереження цільності інтер'єру художник відмовився від зображення розписів на стінах, орнаментів і написів по краях арок. Виділені лише ікони в різьблених, із позолотою, рамах і капітелі пілястр. Інтер'єр вирішений у теплих золотистих тонах. Двоступеневий клірос посередині центрального нефа перед іконостасом, подіум за огорожею і хустка уклінної жінки — в малиновому тоні. Де-не-де (арочні прорізи, скло на образах) виділяються холодні ультрамаринові плями. В малюнку просвічуються олівцеві лінії побудови, надаючи йому чіткості й графічної виразності.

На звороті цієї акварелі бачимо начерк олівцем із чорнильним написом зліва внизу: «1846. Почаївська Лавра. Церква у середині». (375 × 284). Ескіз свідчить, що Т. Шевченко починав композицію трохи ближче до вівтаря, але по осі центрального нефа. Намічені склепіння, пілястри і карнизи, нижній ярус іконостаса. Решту деталей не пророблено.

Інтер'єр собору з його казковою пишністю свідчить про те, як глибоко Т. Шевченко вникав у суть архітектурних стилів. Цей та попередні малюнки дають уявлення про

особливості українського бароко з його видовженими, гнучкими формами. Відображаючи пам'ятки архітектури, художник подавав їх у відповідному освітленні та з певного погляду, звертав увагу на найсуттєвіші особливості споруд. Давні пам'ятки поєднував із сучасним нужденним життям — убогими сільськими хатками або пошарпаними міськими будинками.

Із огляду на мистецтво світлотіні, Т. Шевченко був новатором у графіці середини XIX століття.

Характерно, що на кожній акварелі почаївського циклу бачимо людські постаті, пейзажі оживлені присутністю людини. Цей художній принцип можна простежити майже в усіх малюнках Т. Шевченка, де зображено історичні пам'ятки.

Згодом, через дев'ять років, згаданий принцип Кобзар сформулював у повісті «Несчастный»: «Я тогда прошел из конца в конец весь парк, и меня, как теперь помню, поразила страшная тишина. Я видел великолепный дом, павильоны, беседки, качающуюся раскрашенную лодочку на краю пруда, под наклонившимися деревьями, и посередине пруда гордо плавающих пару лебедей, но не видел ни одного человека, который бы оживлял зту изысканную картину. На меня неприятно подействовало такое отсутствие человека; это все равно, что прекрасний пейзаж, не оживленный человеческой фигурой».

Усі чотири акварелі нині зберігаються у Національному музеї Т. Шевченка в Києві. Попередні місця зберігання: Музей української старовини В. В. Тарновського у Чернігові, Чернігівський обласний історичний музей, Галерея картин Т. Г. Шевченка у Харкові. 1929 року малюнки експонували на виставці творів Т. Шевченка в Чернігові. Копії акварелей можна побачити у Тернопільському краєзнавчому та Почаївському історико-художньому музеях.

Фольклорні студії

У Почаєві поет продовжував фольклорні студії. Відомо, що 20 жовтня він записав тут кілька українських народних пісень.

Ці пісні були записані олівцем в альбомі 1846—1850 років. Уперше їх опублікував музикознавець та фольклорист Д. Ревуцький у статті «Шевченко і народна пісня», вміщеній у збірнику «Пам'яті Т. Г. Шевченка» (Київ, 1938). Третя зі записаних пісень — лірично-жартівлива.

Є дані, що в Почаєві Тарас Шевченко зустрічався з польським скрипалем і композитором Каролем Ліпінським, слухав його віртуозну гру. В повісті «Близнецы» (1856)

Кобзар згадав варіації К. Ліпінського на тему західноукраїнської народної пісні «Чи я така уродилась» («Шумить, гуде дібровонька»)...

Кароль Ліпінський починав творчий шлях диригентом оркестру Львівського оперного театру. Згодом виступав із сольними концертами в країнах Західної Європи, а також у Києві, Кам'янці-Подільському, Кременці. У квітні 1818 року відбулися його спільні концерти зі славетним Нікколо Паганіні. За його заповітом, він у числі дев'яти кращих скрипалів Європи отримав одну зі скрипок Паганіні. У 1859 році, перебуваючи в Дрездені, К. Ліпінський захворів, йому відняло ліву руку. Позбавлений можливості грати на скрипці, він купив невеликий маєток у Вірлові. Тут організував однокласну музичну школу з українською мовою навчання. У репертуарі місцевих музикантів донині залишилося багато мелодій композитора, його обробок народних пісень.

Цілком можливо, що Т. Шевченко чув їх під час перебування у Почаєві від тутешнього співочого люду. Лавра приваблювала й лірників, котрі звідусіль сходилися сюди. Туга їхніх пісень не могла не розтривожити серце поета. Відгукувалися в його думах і розповіді селян про кращих синів народу — борців за його визволення, про жорстокого графа Миколу Потоцького.

Про Почаїв Кобзар згадав у поемах «Слепая» (1842), «Невольник» (1845), «Петрусь» (1850) та у повісті «Варнак» (1853—1854).

Дослідники вважають, що Т. Шевченко відвідав також деякі села поблизу Почаєва — Крутнів, Лідихів, Лопушне, Лосятин та інші.

Через півтора року після перебування Т. Шевченка на Волині, у квітні 1848-го, в Почаєві заарештували польського революціонера Зигмунта Сєраковського — за намір перейти австрійсько-російський кордон, за яким вирувала «Весна Народів», і заслали солдатом до Оренбурзького корпусу. Тарас Шевченко і Зигмунт Сєраковський заприятелювали. Звільнившись із заслання раніше, ніж Кобзар, З. Сєраковський доклав багато зусиль, щоб визволити свого друга зі солдатчини.

Про перебування Т. Шевченка в Почаєві розповідають матеріали одного із залів місцевого Історико-художнього музею. Тут серед багатьох експонатів привертають увагу роботи тернопільських художників Ігоря Бортника, Степана Нечая, Ярослава Омеляна, Петра Шпорчука.

20 серпня 1995 року в Почаєві, біля Лаври, врочисто відкрили пам'ятник Тарасові Шевченку. Це велелюдне свято було приурочене до 4-ї річниці проголошення Незалежності України. Тернопільський скульптор Микола Невеселий зобразив поета молодим, таким, яким він малював Лавру.

Наприкінці жовтня чи на початку листопада 1846 року Тарас Шевченко виїхав із Почаєва, дорога до Кременця складала 12 верст.

Цілком можливо, що ознайомлення з Кременцем Т. Шевченко, як і більшість мандрівників, розпочав із високої та стрімкої Замкової гори (Бони), що на 397 метрів піднімається над рівнем моря.

Не обійшов Шевченко і Кременецький ліцей, перетворений на православну семінарію. Тим більше, що він був знайомий із колишнім професором Кременецького ліцею, а згодом Київського університету Св. Володимира С. М. Зеновичем. Цілком можливо, що вчений розповідав поетові історію ліцею, називав людей, якими по праву гордився Кременець.

Засновниками цього навчального закладу (з 1805 р. — Вища Волинська гімназія, з 1819 — Кременецький ліцей) були Тадеуш Чацький і Гуго Коллонтай. «Мир праху твоему, благородный Чацкий! — вигукнув герой повісті Т. Шевченка «Варнак». — Ты любил мир и просвещение! Ты любил человека, как нам Христос его любить заповедал!»

Серед викладачів гімназії та ліцею були відомі діячі науки і культури того часу: художник Юзеф Пічманн, математик Юзеф Чех, літературознавець Евзебіуш Словацький — батько поета Юліуша Словацького, поет Алойзій Зелінський, економіст Міхал Побуг Хоньський, ботанік-академік Віллібальд Бессер, історики Йоахім Лелевель, Юзеф Ульдинський, Юзеф Ярошевич, правознавець Александер Міцкевич — брат поета Адама Міцкевича та інші вчені.

Волинська духовна семінарія, яка у 1836 році була переведена сюди з Аннополя.

Нині в колишньому приміщенні ліцею працює Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут, який носить ім'я Т. Г. Шевченка.

На подвір'ї інституту в Кременці встановлено бюст Кобзаря (1988 р., скульптор О. Ковальов). Відкрита до 175-річчя від дня народження Кобзаря меморіальна таблиця нагадує про перебування Т. Шевченка.

Велелюдним було свято з нагоди відкриття у центрі Кременця величної бронзової статуї Кобзаря (висота — 3,5 м), що відбулося 24 серпня 1995 року, в 4-ту річницю проголошення Незалежності України. Автор пам'ятника — львівський скульптор Яків Чайка.

Дослідники вважають, що Кобзар дорогою до Житомира зупинявся в селі Білокриниця біля Кременця. Тут Т. Шевченкові, ймовірно, розповіли про ватажків селянських повстань, зокрема про полковника Верлана. Гайдамацьке повстання 1768 року, яке він очолював, захопило в свою орбіту Поділля й Волинь. До наших днів збереглися перекази про те, як місцеві жителі брали участь у гайдамацькому русі. Дізнавшись під

час перебування на Кременеччині про підземні склади повстанців на Волині, письменник згодом згадував про це устами героя у повісті «Варнак»: «Из Кременца пошел я через село Вербы в Дубно, а из Дубна на Острог, Корец и на Новгород-Волынский...» Очевидно, цим шляхом вирушив із Кременця далі й Тарас Шевченко. Наприкінці жовтня того ж 1846 року, «измеривши вдоль и поперек Волынь и Подолию и дождавшись в Житомире осенней грязи, — написав він у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», — мы возвратилися благополучно в Киев».

Відомо, що 29 жовтня поет розписався у книзі видачі Археографічної комісії про отримання місячної платні — 12 карбованців 50 копійок,

У листі від 13 листопада 1846 року управителю Канцелярії чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора Т. Шевченко засвідчив свій приїзд.

Жителі Тернопільщини свято бережуть пам'ять про Великого Кобзаря. Його твори — найбажаніші, найдорожчі книги в кожній домівці, найпоширеніші у кожній книгозбірні.

А перше ознайомлення галичан із поезією Кобзаря відбулося завдяки альманахові «Ластівка», який видав у 1841 році в Петербурзі Євген Гребінка у співавторстві з Тарасом Шевченком. Із творів Т. Шевченка тут було опубліковано «Причинну», «Вітре буйний», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море» і першу главу поеми «Гайдамаки». У 1843 році на західноукраїнських землях уже читали «Кобзаря». 1 липня цього року випускник Бучацької гімназії, один із засновників гуртка «Руська Трійця» Іван Вагилевич попросив свого товариша Якова Головацького надіслати йому до Львова повісті Г. Квітки-Основ'яненка, поезії П. Гулака-Артемовського, Т. Шевченка «Кобзар» і «Гайдамаки». У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України зберігається «Причинна» Т. Шевченка, яку власноруч переписав Маркіян Шашкевич — у 1824—1829 роках учень Бережанської гімназії.

Галицька преса постійно повідомляла про вшанування у краї, в т. ч. на Тернопільщині, пам'яті Кобзаря. Зокрема, зі сторінок львівської газети «Діло? (22 березня 1883 р.) довідуємося: «На концерті в пам'ять XXII роковин смерті Т. Шевченка в Бережанах 6 березня 1883 р. співав хор з Денисова? Журнал «Правда» у 1891 році (випуск 4, т. 2) опублікував таку замітку: «З Теребовлі. Вечір в пам'ять 30-літніх роковин Тараса Шевченка, який урядила читальня Теребовельська дня 26 лютого, випав світло і був справдешнім всенародним обходом. Програма була добірна, виконання зовсім вдовольняюче. Вступним словом зазначив отець Тимус, парох з Гумниськ, ціль вечора того, як народного свята, сердечно повитав зібрану публіку і підніс многолітствіє цісареви нашому, під якого то панованєм можемо свобідно обходити наші народні свята.

Відтак слідував відчит Д. Стахури, концепіста адвокатського з Тернополя; в котрім коротко, але дуже ядерно представив нам п. Стахура погляди Шевченка у відношенню до люду, єго бажання просвітні, економічні і культурні...

Хор, зложений з духовних, урядників і учителів, відспівав хоровий утвір «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле», котрий на загальне бажане мусів повторити. Опіслі відспівала пані Коньовська, з «Різдвяної ночі». На останку відспівав ще хор мішаний Ніщинського «Закувала та сива зозуля», утвір, якого годі наслухатися. Вечір закінчив словом прощальним п. Ксьонжек, міщанин і заступник голови читальні».

Відомо («Діло», 7 лютого 1884 р.), що 1 лютого 1884 року в Тернополі відбувся перший публічний концерт на пошану 70-ї річниці Т. Шевченка. Після вступної промови композитора Анатоля Вахнянина виступав відомий хор із села Денисова (нині Козівського району) під проводом отця Йосифа Вітошинського. А. Вахнянин декламував Шевченкового «Титаря» («У гаю, гаю вітру немає»). Відтоді Шевченківські концерти у місті стали традиційними.

1 лютого 1901 року студенти Учительської семінарії організували у Тернополі велике ранкове віче й урочисті вечорниці з нагоди 40-х роковин від дня смерті Т. Шевченка. А в березні того ж року Шевченківські дні відзначала громадськість Бучача. Через вісім років спеціальна відозва закликала галичан збирати кошти на пам'ятник Т. Шевченкові у Львові. Жителі Бучача тоді відправили 113 крон, а Заліщиків — 60.

Мешканці Смиківців — села поблизу Тернополя на вшанування пам'яті Кобзаря посадили дубову алею. У шевченківські дні вони проводили урочисті походи вулицею, названій іменем поета. У документах є згадка, що 1907 року на цій вулиці відкрили меморіальну таблицю, а ввечері відбувся святковий концерт.

У 1907 році вулиця поблизу міського шпиталю в Тернополі отримала урядову назву — «Т. Шевченка» (тепер — М. Пирогова). З 1991 року ім'я Кобзаря носить центральний бульвар міста.

У 1911 році, до 50-ліття від дня смерті поета, йому звели перший на Тернопільщині пам'ятник у селі Бурдяківці Борщівського повіту. Тутешні умільці виготовили його з місцевого вапняку і встановили біля школи. Пам'ятник має форму хреста на прямокутному постаменті. Зверху на пам'ятнику — барельєф Кобзаря, а з усіх боків на постаменті — написи з поезій Тараса Шевченка і Сидора Воробкевича.

До 100-річчя від дня народження поета пам'ятники були встановлені у селах Залав'є та Лошнів на Теребовлянщині, Жуків, тепер Бережанського, Шили — Збаразького, Лозівка — Підволочиського районів. Ці пам'ятники за роки польської окупації не раз нищили. Згодом їх відновили.

У Денисові Козівського району донині живе переказ, що встановлений у селі в 1914 році пам'ятник зображав Т. Шевченка на повен зріст. Але недовго випало стояти цьому монументові. Російський військовий загін знищив пам'ятник. Краєзнавець із сусідніх Купчинців Володимир Хома записав спогад очевидця цієї події: «Одного разу царський офіцер їхав на підводі нашим селом із якоюсь красунею. Вона показала на пам'ятник Шевченку, мовляв, це перший бунтар проти царя. Офіцер зупинивсь і наказав солдатам, які їхали позаду, зняти штиками пам'ятник і звалити його на землю.

Солдати не дуже охоче виконували наказ офіцера. Але все-таки мусили зробити так, як їм веліли... Після тривалого «штурму» пам'ятник Шевченку впав на землю...»

Доречним буде згадати, що завдяки уродженцю Денисова фольклористові та перекладачеві Ількові Кузіву словенський академік Янков Шлебінгер серед перших переклав словенською мовою «Кобзар». В одному з листів до Я. Шлебінґера, що зберігають у науковій бібліотеці міста Марібор (Югославія), І. Кузів написав: «Ти просиш «Кобзаря»: постараюсь, що невдовзі одержиш... У нас Шевченко стоїть задля поезії [...] народним генієм. Його поезія — то самі перлини віщого духа великого, могучого народного генія. Коли пришлю тобі, прочитай його, — а на коли зможеш, то переведи дещо на Словінщину та запізнай словінців з Шевченком.

Та повернемося до відзначення на Тернопільщині 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. Тоді також відкрили пам'ятні таблиці в Заліщиках і Копичинцях. Ініціатором першої з них був письменник Осип Маковей, кошти на неї збирали в усьому повіті. На таблиці, що збереглася донині, є напис:

1814—1914
В соті роковини уродин Тарасови Шевченкови
Заліщицька земля.

У Копичинцях меморіальну таблицю встановили на будинку гімназії (згодом тут розмістили кінотеатр імені Т. Шевченка і бібліотеку). Напис повідомляє:

1814—1914
Народному генієви
Тарасови Шевченкови
В соті роковини уродин
Українські товариства
Копичинецької землі.

На честь 100-річчя від дня народження Т. Шевченка закінчили спорудження Народного дому в Новому Селі (нині — Підволочиського району). Аматори ставили через кожних два тижні вистави, кошти від яких збирали на будову. Народний дім відкрили і посвятили на початку липня 1914 року за великого здвигу народу, активної участі товариств «Просвіта» «Сокіл» і «Січ» з усієї округи, частково зі Скалатщини і Збаражчини. «Соколи» та «січовики» маршували в народних строях із малиновими й синьо-жовтими стрічками через плече, під звуки духового оркестру. Парох о. О. Зарицький, закінчуючи промову під час відслонення пропам'ятної таблиці «1814—1914. В пам'ять Т. Шевченка», показуючи на будинок, сказав: «Тут, дорогі брати й сестри, стоїть новозбудована кузня, в якій вашим обов'язком є кувати долю нашої дорогої України». У 1920 році польські шовіністи вчинили перший погром Народного дому, в 1930-му — другий. 1989 року на будинку встановили нову меморіальну таблицю.

Урочисто було відзначено ювілей і в Тернополі. 11 березня о 12 годині люди зібралися на спортовому майдані коло вулиці Коперніка. Потім у залі «Міщанського Брацтва (нині обласна філармонія. — *Авт.*) відбувся великий концерт за участю «Тернопільського Бояна». Того ж дня іменем поета назвали колишню вулицю Свято-Янівську.

17 травня відкрили пам'ятник Т. Шевченкові у селі Залав'є. Гроші на нього збирали в усьому Теребовлянському повіті. Після урочистостей відбувся концерт, під час якого декламували твори Т. Шевченка, співали пісні на його слова.

А в Теребовлі 100-річчя від дня народження Кобзаря святкували 14 червня. Тоді на вулицях грали музики, після великого обходу заклали камінь на місці, де мав бути пам'ятник поетові. День закінчився гулянням і концертом на Замковій горі. «Заповіт» виконував зведений хор селян із Кобиловолок, Лошнева і Микулинців.

10 травня 1917 року колектив «Тернопільських театральних вечорів» влаштував у Тернополі перший від початку війни концерт на честь Т. Шевченка. Актор Володимир Калин тоді декламував вірш Кобзаря «Осії. Глава XIV. Подражаніє».

До безсмертної поетичної спадщини Кобзаря зверталися тернополяни-композитори Василь Безкоровайний (пісні «Минають дні», «Думи мої, думи мої»), Василь Барвінський (кантата «Заповіт», 1917), Володимир Березовський («Якби мені, мамо, намисто», 1923).

На Шевченківських вечорах, що відбулися у Кременці в 1920—1922 роках, виступив уродженець міста Михайло Вериківський. Згодом він став відомим композитором і диригентом, заслуженим діячем мистецтв України. А в ті роки виконував власні мелодії і твори Миколи Лисенка «Б'ють пороги», «На вічну пам'ять Котляревському.

У дні святкування 175-річчя з дня народження генія України експозицію Кременецького краєзнавчого музею прикрасив «Малий Кобзар» Т. Шевченка. Його зберіг Костянтин Вікторовський, житель села Білокриниці, що біля Кременця. Це третій примірник цієї книжечки, виданої у місті 1922 року. Перших два зберігають у фондах Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України. Один із цих двох примірників «Кобзаря» (той, що у відділі славістичної літератури) надійшов із Кременця. Тут є дарчий напис Науковому Товариству імені Т. Шевченка з трьома підписами — професора Василя Біднова, голови Шевченківського комітету в Кременці Михайла Панкевича і члена цього комітету Якима Грабина. Можна припустити, що саме вони були упорядниками «Малого Кобзаря».

Напередодні 108-ї річниці від дня народження та 61-ї з дня смерті Т. Шевченка (1922 р.) три тисячі примірників «Малого Кобзаря» і 1170 — «Короткої біографії...» були безплатно передані 66 навчальним закладам Кременецького повіту.

Який же він, кременецький «Малий Кобзар»? Це невеличка книжечка форматом 16 × 10 сантиметрів, що має 32 сторінки. На обкладинці в орнаментальній рамці вміщено такий текст: «Тарас Шевченко. Малий Кобзар. Учітеся, брати мої!.. Видання Кремінецького Повітового Союзу Кооперативів на Волині. Кремінець, друк. Бр. Юзефових». На форзаці — репродукція фотопортрета Т. Шевченка 1860 року. Розділ «Життя Тараса Шевченка» займає 3—7-му сторінки. Далі надруковані вірші або уривки з поем, усього 22 твори, їх відкриває безсмертний «Заповіт», з якого вилучено, очевидно, з цензурних міркувань, дванадцять рядків — від «Як понесе з України...» до «Волю окропіте». Нема останніх рядків і в поезіях «Думи мої» та «Іван Підкова» В ряді випадків випущено окремі фрази або слова «ляхи», «запорожці».

Під час польської окупації книги Т. Шевченка конфісковували разом із іншою літературою як такі, що прищеплюють ненависть до державної адміністрації, до єдності Речі Посполитої, «підбурюють народ». За свідченням архівних документів, протягом кількох місяців «Кобзар» Т. Шевченка двічі судив Тернопільський окружний суд. Вперше — 4 травня 1933-го, вдруге — 4 вересня цього ж року. Йшлося про видання, що вийшло у Києві—Лейпцигу, і те, що здійснило Українське видавництво у Катеринославі в 1921 році заходами Василя Сімовича. Вирок книзі був — знищення. Окружний суд у Чорткові в 1933 році не дозволив поширювати книги: «Тарас Шевченко. Поезії. 1902», «Тарас Шевченко. Твори, т. І, вид. ІІІ. — Львів, 1912» та інші. Твори Т. Шевченка були знищені в читальнях Добромірки, Шилів і Нового Села

Збаразького, в Купчинцях, Черниховi, Кутківцях, Покропивні, Прошові й Зарудді Тернопільського повітів.

Та зовсім заборонити друкування творів Кобзаря польські власті не могли. Протягом 1934—1938 років у Львові вийшло 16-томне «Повне видання творів Тараса Шевченка» (13-й том світу не побачив). Не вдаючись до його аналізу, оскільки це не входить у наше завдання, зазначимо тільки, що в підготовці видання брали участь наші уродженці Тернопільщини — письменник Богдан Лепкий та літературознавець Михайло Рудницький. Перший був редактором 14-го тому, де опубліковані переклади творів Т. Шевченка польською мовою, а другий написав для цього видання невеличку розвідку про повість «Художник»; М. Рудницький був також залучений до редагування багатотомника.

Перу Богдана Лепкого належить також окрема книжка поезій про Тараса Шевченка — «За люд» (Краків, 1914 р.; друге видання під назвою «В Тарасові роковини» — Відень, 1915 р.). Ця збірка охоплює майже два десятки віршів, що висвітлюють основні події у житті Кобзаря — від його народження («Літ сто тому») і до передчасного відходу в засвіти («Умер поет»). У цих та інших ґрунтовних на фактах із біографії високохудожніх та пристрасних поезіях ідеться про батьків митця («До Тарасової матері», «Батькове пророцтво»), його любов до малярства («Мрії та дійсність») та віршування («Перші твори»), про арешт у 1847 році («Розвіяні мрії»), жорстокий вирок царя («Суд над поетом»), багатолітнє перебування на засланні («Пустиня», «Шевченкова верба», «Дядько»).

Варто зауважити, що Богдан Лепкий був одним із найавторитетніших у Західній Україні шевченкознавців. У 1902 році він під псевдонімом Ярослав Марченко видав у Тернополі сценічний пролог «На Тарасовій могилі». Його вперше зіграли в Бережанах 2 червня 1902 року перед вечорницями в 41-ті роковини смерті Т. Шевченка. Починаючи з цього року і до 1918-го Б. Лепкий видавав та розповсюджував із допомогою товариства «Просвіта» брошури про Кобзаря та його творчість. Згодом підготував до друку зібрання творів Т. Шевченка у 5-ти томах (Лейпциґ, 1919—1920), «Кобзар» (1921) та «Повісті» у 2-х томах (1922), переклав його вірші польською мовою. І ще два суттєвих штрихи: у березні 1914 року серед почесних гостей на Шевченківському вечорі у Кракові був Богдан Лепкий.

А 7 липня 1917 року він виступив на концерті у Відні на честь Тараса Шевченка. Тоді ж ця промова вийшла окремою брошурою під назвою «Прийди до нас». Біографічні матеріали, вступні статті, передмови, варіанти і коментарі Б. Лепкого до творів Т. Шевченка становлять загалом до 1000 сторінок друку.

Творчість Тараса Шевченка досліджували також уродженці області український і польський психолог, член Польської академії наук Стефан Балей, історик літератури, педагог і громадський діяч Олександр Барвінський, літературознавці та мовознавці Василь Сімович і Кирило Студинський, польський літературознавець-славіст Мар'ян Якубець.

І нині у вінку всенародної шани Великому Кобзареві є значний внесок тернополян. На території області за роки незалежності України встановлено понад шістдесят пам'ятників Т. Шевченку, а всього їх більше 150. Серед них — роботи відомих львівських скульпторів Я. Чайки (с. Лозівка Підволочиського, с. Шили Збаразького районів), В. Одрехівського та Е. Миська (відповідно с. Бурдяківці та с. Іване-Пусте Борщівського району), В. Оверчука (Бучач), А. Мацієвського з Івано-Франківська (м. Монастириська, с. Лука і с. Устя-Зелене цього ж району), В. Горна з Чернівців (с. Зелене Борщівського району). Високою мистецькою вартістю відзначаються пам'ятники Т. Шевченкові в Борщеві, автор — тернопільський скульптор Іван Сонсядло (1990 р.), у Гусятині, автор — київський скульптор Микола Обезюк (1993 р.). А чернівецький скульптор Степан Бродовий, який народився у селі Жежава (нині — Зелений Гай Заліщицького району), в 1990 році подарував своїм землякам пам'ятник, що виконав сам: стомлений Тарас у глибокій задумі присів перепочити на високому пагорбі.

Перший пам'ятник Т. Шевченкові в Тернополі було встановлено у травні 1952 року при вході в Міський парк культури і відпочинку його імені. Він був масового виробництва (з бетону, копія статуї М. Г. Манізера) і знесений у цього ж року у зв'язку з реконструкцією території перед адміністративним будинком. 9 березня 1982 року жителі та гості Тернополя поклали вінки й букети квітів до нового пам'ятника Кобзареві у реконструйованому сквері біля обласного музично-драматичного (нині — національного драматичного) театру імені Т. Шевченка. Поет зображений у час третьої зустрічі з Україною, він присів у роздумах, поклавши руку на руку. Автор монумента — тернопільський скульптор Микола Невеселий.

Не раз були відзначені на міжнародних та всеукраїнських виставках роботи тернопільського майстра Володимира Лупійчука. Він виконав у дереві, гіпсі й металі понад 90 скульптурних композицій за мотивами «Кобзаря» та зображень поета. Фоторепродукціями цих робіт проілюстроване ювілейне, до 175-річчя від дня народження Тараса Шевченка, двотомне видання його поезій.

Лауреатами найпрестижнішої премії нашої держави — Державної, тепер Національної премії України імені Т. Г. Шевченка, стали 12 вихідців із Тернопільщини:

1967 — Олена Кульчицька, художниця-графік із Бережан;

1972 — Ярослав Мотика, скульптор із с. Староміщина, нині Підволочиського р-ну;

1979 — Зіновій Підлісний, архітектор із с. Білявинці, нині Бучацького району;

1982 — Володимир Шевчук, художник-декоратор із с. Зелений Гай, нині Заліщицького р-ну;

1984 — Андрій Кушніренко, хоровий диригент із с. Великі Загайці, нині Шумського р-ну;

1992 — Роман Лубківський, поет, громадський діяч із с. Острівець, нині Теребовлянського р-ну;

1993 — Степан Сапеляк, поет-політв'язень із с. Росохач, тепер Чортківського р-ну;

1996 — Григорій Штонь, літературознавець, прозаїк і драматург із с. Вербовець, нині Лановецького р-ну;

1997 — Іван Марчук, живописець із с. Москалівка, тепер Лановецького р-ну;

1998 — Роман Андріяшик, письменник із с. Королівка, нині Борщівського р-ну;

2000 — Іван Гнатюк, поет-політв'язень із с. Дзвиняча, тепер Збаразького р-ну;

2005 — Віктор Камінський, композитор із с. Нивра, нині Борщівського р-ну.

Ілюстрації до «Кобзаря» Івана Марчука викликали широкий резонанс. У жовтні 1995 року в Тернопільському краєзнавчому музеї експонували його «Шевченкіану». На виставці були представлені більш як 40 картин — результат багатолітньої праці художника.

У фондах і постійній експозиції Тернопільського обласного художнього музею є чимало творів шевченківської тематики, зокрема живописні полотна Андрія Ткаченка, виконані 1963 року на півострові Мангишлак («Форт «Шевченко», «У парку», «Мангишлацький пейзаж»), Богдана Ткачика («Думи мої, думи...», 1984; «І на оновленій землі...», 1995), Мирона Федчини («Т. Шевченко в Академії», 1964); графічні листи-лінорити Михайла Дерегуса «Наймичка», «Катерина», Сергія Борейка «Молодий Шевченко в Сошенка» (1963), Миколи Бондаренка «Шевченкіана» (1987—1991), Ярослава Омеляна «Тарас Шевченко в Почаєві» (1987); скульптурні портрети Кобзаря роботи Галини Кальченко з Києва (оргскло), Ярослава Голеця з Тернополя (гіпс), пам'ятні медалі В. Павлова.

Вагомі й оригінальні рядки у прославлення Великого Кобзаря вписав і колектив Тернопільського академічного обласного драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. Він гідно продовжує традиції, що їх започаткувала трупа першого в Галичині професійного українського театру, який 1865 року відкрив гастролі у Тернополі виставою «Назар

Стодоля» за п'єсою Т. Шевченка. Тоді Хому Кичатого грав корифей української сцени Марко Кропивницький.

А в березневі дні 1906 року під час концерту до 45-ї річниці від дня смерті Кобзаря на сцені будинку «Міщанського брацтва» у Тернополі співав у студентському хорі молодий Лесь Курбас.

Цією ж виставою (режисер М. Янковський) порадував глядачів у 1946 році Тернопільський обласний, тоді музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка. Вдруге колектив звернувся до згаданої п'єси у 1984 році (режисер А. Бобровський). Світло рампи у нашому театрі побачили й спектаклі «Катерина» М. Аркаса (режисер В. Шминець) і «Мати-наймичка» І. Тогобочного (режисер Г. Авраменко) — інсценізації за творами Т. Шевченка (обидві—1961 р.), «Марина» М. Зарудного (режисер Я. Геляс, 1964 р.). Про життя Кобзаря розповідали вистави «Тарас Шевченко» («Слово правди») Ю. Костюка (режисер К. Капатський, 1954 р.), «Кайдани порвіте» М. Левченка (режисер Р. Степаненко, 1965 р.) і «Якби зустрілися ми знову...» В. Лебедєвої та В. Мужука (режисер А. Горчинський, 1986 р.).

До 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка режисер Петро Ластівка поставив трагічну притчу «Сон» О. Білявського і З. Сагалова за творами поета. Того ж 1989 року глядачі мали змогу побачити на обласній сцені виставу «Гайдамаки» у виконанні аматорів відомого народного театру з Копичинців під керівництвом Ореста Савки. Упродовж кількох десятиліть поезію Кобзаря майстерно читає зі сцени, а також під час камерних зустрічей зі слухачами народний артист України, професор В'ячеслав Хім'як, і ці його програми набули широкого резонансу.

Важко переоцінити і внесок у популяризацію творчості Т. Шевченка добре знаного в Україні колективу — Струсівської народної самодіяльної капели бандуристів «Кобзар». Щодо формування репертуару на основі пісень, які створили народ і його найбільший Співець, то вона продовжує традиції відомих наприкінці минулого століття — хору Йосипа Вітошинського з Денисова та бережанського «Бояна» Остапа Нижанківського. До розвитку цих традицій доклали зусиль і співачка світової слави Соломія Крушельницька та її сестри Осипа й Олена. Юна Соломія вперше виконала пісню М. Лисенка на слова Т. Шевченка «На городі коло броду» в 1882 році, під час концерту міщанського хору Тернополя. Ще через два роки сестри Крушельницькі виступали на двох Шевченківських концертах у Тернополі. Тоді вони співали в хорі о. Й. Вітошинського. Про львівські Шевченківські концерти 1894—1895 років за участю Соломії Крушельницької тепло відгукнувся у «Kuriere Lwowskim» Іван Франко. Вона

брала участь і в Шевченківських вечорах львівського «Бояна» Сестра Соломії, оперна співачка Ганна Крушельницька з великим успіхом виступала на Шевченківських концертах 1901—1906 років у Львові, Стрию, Чернівцях і Заліщиках. Після прекрасного виконання пісень на слова Т. Шевченка на конкурсному концерті львівського «Бояна» вона отримала премію, що допомогла їй продовжувати вокальні студії в Італії,

Шевченківська тема — одна з провідних у творчості тернопільських літераторів. Їхні кращі твори склали збірники «Поетична Шевченкіана Тернопілля» (2007 р.), «Ми всі ідемо до Тараса...» (2012 р.); краєзнавець Василь Савчук видав дослідження «Тарас Шевченко і Бережанська земля» (2008 р.).

Прилучилася Тернопільщина і до проведення Кобзарських свят. Перше з них, після тривалої перерви, відбулося в облдрамтеатрі у 1989 році — до 175-ліття від дня народження Т. Шевченка. А в березні 1990-го учасниками свята були кобзарі Микола Литвин і Володимир Горбатюк із Києва, Віктор Мішалов із Австрії, Юліян Китастий із США, вже згадана Струсівська капела бандуристів «Кобзар» під керівництвом заслуженого артиста України Богдана Іваноньківа. Кошти від концертів використали на увічнення пам'яті Поета.

Мабуть, нема на Тернопіллі міста або селища, де б не було вулиці Тараса Шевченка. Його ім'я звучить у найменнях чотирьох населених пунктів — сіл Тарасівка Збаразького, Кобзарівка Зборівського, Шевченкове Підволочиського, Гаї-Шевченківські Тернопільського районів. Та найбільша пам'ять — у серцях людських. Її, мов найдорожчий скарб, передають від батька до сина, від матері до дочки, з покоління в покоління — на віки вічні, во славу України.

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

ВОГОНЬ ЙОГО ПАЛКОГО СЕРЦЯ

(Л. Баженов, С. Баженова)

Хмельницька область належить до тих українських земель, яку, образно кажучи, сходив великий Кобзар, пізнав її історію та культуру, мав тут своїх друзів і шанувальників й описав край у своїх творах, а, з іншого боку, впродовж середини XIX — початку XXI ст. на цій землі увіковічувалася і вшановувалася про нього пам'ять в обелісках, меморіальних плитах, назвах проспектів і вулиць у містах та селах, установ, закладів і підприємств, у проведенні шевченківських свят, художніх виставок, наукових форумів, поширенні його творчої спадщини тощо. Шевченкіана на Поділлі-Хмельниччині має солідну наукову історіографію, широко відображена в науково-популярній публіцистиці, художній літературі та живописі, до яких причетні близько 600 авторів.

Поява Т. Г. Шевченка на теренах сучасної Хмельниччини була зумовлена його діяльністю у складі співробітників Тимчасової комісії по розгляду давніх актів Південно-Західної Росії, створеної 1843 року при канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора, яка частіше відома під назвою Київської Археографічної комісії. У цій науковій установі Тарас Григорович займався зарисовкою істо-

ричних, археологічних, архітектурних пам'яток, зібранням записів легенд і переказів, беручи участь в експедиціях комісії по губерніям України.

Так сталося, що, ледве встигнувши повернутися до Києва з відрядження по Полтавській губернії, 21 вересня 1846 року Т. Г. Шевченко одержав від генерал-губернатора розпорядження такого змісту:

«Г. сотруднику Временной комиссии для разбора древних актов Шевченке.

Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения:

1-е. О народных преданиях, местных повестях и сказаниях и песнях и всему, что Вы узнаете, составить описание, а песни, рассказы и предания сколько можно списать в том виде, как они есть.

2-е. О замечательных курганах и урочищх, где и в каком месте они есть и какие на счет собственного их существуют на месте предания и рассказы, а также и исторические сведения. С этих курганов снять эскиз на счет их формы и величины и описать каждый по собранным сведениям.

3-е. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и представить нам их описание, чтобы можно было распорядиться снять с них в будущем году рисунки...

Все собранные Вами сведения, описания и рисунки по возвращении Вашем в Киев предоставить ко мне.

Подорожную и примерно на прогоны и кормовые 150 руб. серебром при расходной тетради Вы получите из моей канцелярии.

Генерал-губернатор Д. Бибиков».

Виконуючи розпорядження, Т. Шевченко одержав з канцелярії генерал-губернатора документ про його відрядження: «Предъявителю сего, сотруднику высочайше утвержденной при мне Временной комиссии для разбора древних актов, свободному художнику Шевченко поручено собрать в Киевской, Подольской и Волынской губерниях разные сведения о народных преданиях, рассказах и курганах, древних памятниках, а также древние акты, бумаги и т. п.

Посему предписывается городским и земским полициям Киевской, Подольской и Волынской губерний оказывать г. Шевченко при исполнении сего поручения самое деятельное содействие.

Киев, сентября, 21 дня, 1846 года.

Генерал-губернатор Бибиков».

Одночасно Т. Шевченко отримав пакети з розпорядженнями Д. Бібікова для цивільних подільського і волинського губернаторів з вимогою всіляко сприяти йому у виконанні покладених на нього доручень, а також були надіслані листи подільському архієпископу Арсенію і волинському архієпископу Никанору з проханням допомагати Шевченкові при огляді церков і монастирів.

Не зволікаючи, 32-річний Т. Г. Шевченко вирішив спочатку відвідати Подільську губернію та його адміністративний центр м. Кам'янець-Подільський. Відомий дослідник життя і творчості Кобзаря Петро Жур дослідив і склав маршрут, розклад і графік руху поштових екіпажів у місцях відрядження Шевченка. З Києва до Кам'янця-Подільського вони відправлялися двічі на тиждень — у середу та суботу. Виїхав Шевченко з Києва вранці в суботу 28 вересня 1846 року. Маршрут поштової карети пролягав через станції Віта Поштова — Васильків — Білу Церкву — Сквиру — Морозівку — Плисків — Липовець — Жорнище — Нижню Кропивницю — Брацлав — Шпиків — Джурилів — Могилів-Подільський — Серби — Яришів — Курилівці, а далі по сучасній Хмельниччині — Літнівці (Нову Ушицю) — Сцибори (Соснівку) — Рахнівку — Нігин. Приїхав до Кам'янця-Подільського ввечері у понеділок 30 вересня. Зупинився в готелі Старого міста. Про цю подорож Т. Шевченко згадує в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Нужно было мне съездить в Каменец-Подольский, и я Трохима взял с собой, а чтобы занять его чем-нибудь в дороге, я дал ему чистую тетрадку и велел записывать все, что случится во время дороги, начиная с названия почтовых станций, сел, городов и рек». У вірші «Меж скалами, неначе злодій», написаному Кобзарем уже на засланні, він описує вперше бачену ним по дорозі між Могилевим-Подільським і Старою Ушицею ріку Дністер:

Меж скалами, наче злодій,
Понад Дністром іде вночі
Козак. І дивиться йдучи
На каламутну темну воду,
Неначе ворогові в очі...

Наступного дня перебування в місті Т. Шевченко відвідав подільського губернатора та архієпископа Арсенія, вручив їм розпорядження Д. Бібікова і заручився їхньою підтримкою.

Можна сміливо твердити, що Шевченко відвідав усі православні храми і монастирі, давні будівлі, фортецю, вежі, мури, брами, гімназію, ходив середньовічними вулицями Старого міста, оглянув його околиці, милувався крутосхилами ріки Смотрич.

Адже й досі Кам'янець-Подільський займає третє місце в Україні після Києва і Львова за кількістю пам'яток історії, культури та природи.

У місті над Смотричем він зустрічався з багатьма людьми, уважно записував усе, що бачив і чув. Особливо йому допомагав в екскурсіях і записах подільських пісень учитель географії місцевої чоловічої гімназії Петро Чуйкевич. Їх в 1843 році познайомив Пантелеймон Куліш, і вони обидва були пов'язані з Кирило-Мефодіївським братством. Є припущення, що Тарас Григорович ночував у помешканні П. Чуйкевича в стінах гімназії. Саме він записав для альбому Шевченка народні пісні «Пливе щука з Кременчука», «Зійшла зоря ізвечора», «Ой, Кармелюче, по світу ходиш». Під останньою піснею рукою Шевченка зазначено: «Кам'янець. 1846 літа 3 октября. Од Петра Чуйкевича». Цей запис, є, на жаль, єдиним документальним свідченням про перебування Кобзаря в Кам'янці-Подільському.

Проте Т. Шевченко поспішав на Волинь. За новітніми дослідженнями, Кобзар виїхав з міста на світанку 7 жовтня. І в той же день подільський губернатор в листі до генерал-губернатора Бібікова повідомив, що зробив усе для виконання поставлених перед Т. Шевченком завдань. На жаль, описи, які зробив у місті Т. Шевченко, нам невідомі. Зберігся лише альбом із записами народних пісень.

Отже, Шевченко перебував у Кам'янці-Подільському з вечора 30 вересня до ранку 7 жовтня за старим стилем. Різниця між старим і новим стилем у XIX ст. становила 12 днів. А на сучасному календарі це було з 12 по 19 жовтня 1846 року.

Подальша подорож Т. Шевченка до Житомира, Почаєва та інші історичні місця Волині пролягала через територію, яку займає сучасна Хмельниччина. Проте й досі не з'ясовано остаточно, яким же маршрутом пересувався на поштових каретах Тарас Григорович до своєї кінцевої мети. Одні дослідники вважають, що Т. Шевченку потрібно було спочатку прибути до Житомира, щоб заручитися підтримкою губернатора й архієпископа, а потім вирушити до Почаєва, Кременця, Дубно і т. д. У цьому зв'язку припускають, що його маршрут з Кам'янця-Подільського до Житомира пролягав поштовим трактом через Нігин, Тинну, Ярмолинці, Проскурів (тепер Хмельницький), Меджибіж, Летичів (сучасна Хмельниччина), Хмільник, Уланів (Вінниччина), Бердичів і Кодню (Житомирщина). За іншою гіпотезою, Шевченко з Кам'янця вирушив маршрутом безпосередньо до Почаєва, спочатку через Нігин, Ярмолинці, Проскурів, а потім з останнього — вже через волинські міста Старокостянтинів та Ізяслав (нині в складі Хмельницької області), які також мають відомі середньовічні пам'ятки і пов'язані з важливими історичними подіями. До речі, у повісті «Варнак» Шевченко згадує місто Заслав (Ізяслав). Констатуємо, яким би маршрутом Т. Шевченко не до-

бирався на Волинь, він подорожував по нинішній території Хмельниччини з півдня на північ шляхами довжиною майже в 200 км., мав можливість познайомитися з цим краєм і скласти свої враження про нього. Загалом подорож Т. Шевченка по Поділлю і Волині тривала рівно місяць і завершилася 28 жовтня прибуттям до Києва.

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Шевченко пише про свою подорож: «Измеривши вдоль и поперек Волынь и Подолию и дождавшись в Житомире осенней грязи, мы возвратились благополучно в Киев. Из Житомира послал я пачку огородных и садовых семян Степану Осиповичу, собранных мною у волынских и подольских агрономов. А юным прекрасным друзьям моим тетрадку малороссийских песен, записанных мною от подолян и волынян».

Подорож по Поділлю та Волині знайшла ґрунтовне відображення у творчості Т. Г. Шевченка, засвідчила про його роздуми над долею цієї української землі, відомих борців проти гнобителів, втрачених прав і свобод її трудового люду. Зокрема, улюбленим образом Кобзаря була героїчна постать Северина Наливайка, одного з керівників селянських повстань на Поділлі наприкінці XVI ст. Він пише про нього у творах «Никита Гайдай», «У неділю святую», «Тарасова ніч». У поезії «Іван Підкова» Шевченко оспівує подвиг борця за волю народу. Потрапивши в польський полон Іван Підкова в 1557 році був ув'язнений у Кам'янець-Подільській фортеці, а згодом страчений шляхтичами. Особливо захоплювався Т. Шевченко ще одним колишнім в'язнем цієї ж фортеці, народним месником — опришком Устимом Кармалюком, який діяв зі своїми побратимами на Поділлі у 1813—1835 рр. Під час подорожі він зібрав про Кармалюка народні пісні і перекази, записував розповіді свідків тих недавніх подій. Наслідком стала створена Шевченком повість «Варнак», в якій прототипом виступає У. Кармалюк. Образ Варнака — таврованого каторжника, який багато в чому нагадує образ селянського ватажка Устима Кармалюка. Навіть слова Варнака про те, що він брав у багатих і віддавав бідним, є по суті перефразуванням народної пісні про Кармалюка і його вдачу. Розходження є лише у фіналі народних повстань. 18 жовтня 1835 року Кармалюка підло вбив із засідки шляхтич. Варнак добровільно здався владі.

Не полишаючи цю тему, Кобзар записав у своєму «Щоденнику» 20 травня 1858 року слова широковідомої пісні «Повернувся я з Сибіру». Шевченко не погоджується з тим, що ці слова можуть належати самому Кармалюку, вважаючи автором пісні подолянина Тимка Падуру. Кармалюка називає «славним лицарем», вочевидь, постать бунтаря-месника вабила Шевченка усе життя.

Найбільш повну характеристику, за виразом Т. Шевченка, «прекрасной Волыни и Подолии» подав автор у згадуваній повісті «Прогулка с удовольствием и не без мо-

рали»: «На полях Волыни и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами древних массивных замков и палат... Что же говорят пытливому потомку, эти частые темные могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе! О холопах и магнатах... Бедные, малосильные Волынь и Подолия! Они охраняли своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбимая Украина туго начиняла своим вольным и вражьим трупом неисчислимые огромные курганы. Она своей славы на потеху не давала, ворога деспота под ногами топтала и — свободная, нерастленная — умирала. Вот что значат могилы и руины. Не напрасны грустны и унылы наши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя». Це був справжній маніфест, який розкривав дійсний стан, гостру соціальну несправедливість та прагнення до свободи України та її земель Поділля і Волині.

Подорож 1846 року допомогла Великому Кобзареві більше пізнати окремі історико-географічні землі України, їх народне життя, глибше зрозуміти прагнення народу, набратися наснаги з джерел народної творчості.

Перебування 1846 року на Поділлі-Хмельниччині Т. Шевченка, його «Кобзар» та інші полум'яні поетичні твори залишили глибокий слід у пам'яті краян: одні — передові діячі освіти, літератури й мистецтва колишньої Подільської губернії, які особисто знали Тараса Григоровича, глибоко шанували його образ, залишили спогади; інші — пропагували і поширювали твори поета, увічнювали Шевченка в пам'яті народній.

З-поміж таких подолян варто ще раз згадати Петра Омеляновича Чуйкевича (1818 — бл. 1875), який тепло зустрів Т. Шевченка в Кам'янці-Подільському і допомагав йому виконати поставлене завдання. Він випускник Київського університету, 1843 року був призначений викладачем латинської мови в Рівненську гімназію. Земляк і однокашник П. О. Куліша по Новгород-Сіверській гімназії, через нього познайомився з Шевченком у Києві, а в Рівному заприятелював з М. І. Костомаровим, який також працював у гімназії. Останній так характеризував П. Чуйкевича: «Співає чудово малоросійські пісні, любить їх і вищий від усіх за поглядами». 1845 року його перевели до Кам'янець-Подільської гімназії на посаду молодшого вчителя географії, який займався збиранням записів народних пісень, був одним із активістів Кирило-Мефодіївського братства. Заарештований у 1847 році в справі цього товариства, на допитах не заперечував, що брав участь у нарадах, де були Т. Шевченко і М. Костомаров.

У 60-х роках XIX ст. у Кам'янці-Подільському вчителював і пропагував творчість Кобзаря Олександр Данилович Тулуб (1814—1872), кирило-мефодієвець, який особисто був знайомий з Шевченком, але під час слідства у справі товариства не видав

його, обмежившись тим, що має цього поета «Кобзар» і поему «Гайдамаки», заявив, що метою братства була потреба «відновити мову малоросійську, забуту майже всіма дворянами». О. Д. Тулубу його внука Зінаїда Тулуб присвятила роман «В степу безкрайнім за Уралом» — один із кращих творів перебування Т. Шевченка на засланні.

У 1859 році Т. Шевченко востаннє відвідав Україну. В Києві зустрівся з викладачами і вихованцями першої недільної школи для освіти трудящих. Серед присутніх був студент університету Каленик Васильович Шейковський (1835—1903). Уродженець м. Кам'янця-Подільського. Разом з С. Руданським, А. Свидницьким тут закінчив у 1858 році духовну семінарію, де активно займався етнографією і видав працю у двох книгах «Быт подолян» (1859—1860). Відмовився стати священиком і вступив до університету, згодом сформувався як український мовознавець, шевченкознавець, педагог-просвітитель, видавець. Шейковський особисто познайомився з Шевченком і під впливом його «Букваря южноруського» видав 1861 року навчальний підручник для потреб недільних шкіл «Домашня наука», взявши за епіграф слова Кобзаря: «Учися, серденько! Колись з нас будуть люди», а в травні цього ж року Шейковський зустрів труну з тілом поета, виголосивши «сильну, глибоко продуману промову» на його перепохованні у Каневі.

Товариш К. Шейковського подолянин Анатолій Свидницький (1834—1871), згодом відомий український письменник, який також був студентом університету, брав участь на початку 1860-х років у роботі в Києві недільних шкіл і тут читав слухачам твори Т. Шевченка й розповсюджував серед простого народу поезії «Катерина», «Наймичка», «Тополя» й інші. Водночас Свидницьким написані поетичні твори «Україно, мати моя», «В полі доля стояла», що фактично становлять собою ремінісценції шевченківських «Гайдамаків».

Чимало робили для популяризації творчості Кобзаря випускники Кам'янець-Подільської гімназії, котрі на початку 1860-х років навчалися в Києві, зокрема, Павлін Свєнціцький, який присвятив вірш «Спомин смерті Тараса Шевченка».

Тісна дружба поєднувала Тараса Шевченка з нашим земляком Аркадієм Михайловичем Венгжиновським (1818—1880). Народився у м. Проскурові, в дворянській родині. Після закінчення Кам'янець-Подільської гімназії у 1836 році служив у канцелярії проскурівського земського справника, згодом — писарем повітового суду, а в 1841—1842 роках — у Подільській губернській палаті державного майна. У 1845—1850 рр., виїхавши до Оренбурга, працював наглядачем шкіл для киргизьких дітей. Тут він познайомився з багатьма політичними засланцями й затоваришував з діячами польського визвольного руху Броніславом Залєським і Сігізмундом Сєраковським. У листопаді 1849 року до Оренбурга прибула експедиція адмірала Бутакова, в складі якої був солдат

Шевченко. До експедиції прикомандирували Б. Залєського. Через нього Тарас Григорович здружився з Венгжиновським, і вони стали часто зустрічатися й назавжди зберегли теплі почуття. Проте в середині 1850 року Венжиновський повернувся до Проскурова, згодом переїздить з родиною до Одеси. Він продовжує підтримувати зв'язки з Шевченком, про що свідчать 11 листів Тараса Григоровича до Б. Залєського, написаних у 1851—1856 роках, у кожному з яких він згадував А. Венгжиновського, називав його «богу милим друже Аркадію», передавав вітання словами «Кланяйся и целуй Аркадия и его сына Бронислава», просив «ежели нарочно встретишься с моим искренним другом, расскажешь все, что знаєш обо мне». З іншого боку, Аркадій Михайлович звертався до чиновників Петербурга, до В. І. Рєпіна з клопотаннями про полегшення долі Шевченка і повернення його із заслання, а після смерті Т. Шевченка організовував вечори пам'яті Кобзаря у Києві, Кам'янці-Подільському і Одесі.

Одним із перших перекладачів творів Тараса Шевченка польською мовою виступив уродженець Поділля, поет, літературознавець і дослідник творчості Кобзаря Леонард Совінський (1831—1887). Він закінчив початкову школу в Меджибожі (нині Летичівського району Хмельницької області), 1847 року Житомирську гімназію, 1855-го — історико-філологічний факультет Київського університету, активний учасник польського національно-визвольного руху. Захопився творчістю Шевченка, був присутнім на його перепохованні у Каневі. У 1860—1861 роках він друкує низку перекладів з «Кобзаря» у часописі «Кур'єр Віленський». Крім того, Л. Совінський створив і видав книгу «Тарас Шевченко» (1861), до якої увійшов перший польською мовою опис життя і творчості великого поета та перший переклад його поеми «Гайдамаки». Л. Совінський й досі вважається найкращим перекладачем творів Т. Шевченка польською мовою.

Про зв'язок населення нинішньої Хмельниччини з Кобзарем після його відвідин Подільської губернії 1846 року свідчить лист до Т. Шевченка призабутого нині поета — мешканця містечка Зінькова (тепер Віньковецький район) М. К. Гладиша:

«Високопочитаємий Тарасе! Вже отсе другеє письмо пишу до Вас, милий і добрий Тарасе. І першим і в теперішнім Вам друже, дуже багацько дякую за Ваше добреє серце і пам'ять о мені. Вашого «Кобзаря» я так полюбив, що вже ся і не розлучаєм. О вольний бо то хлопець той Кобзар, багацько правди грає! Посилаю Вам, милий Тарасе, дві пісні — одна есть моя і істинная біографія, а друга — маленький образок наших чиновників, я се змалював з натури. Єслі, коли Вам, милий Тарасе, сподобається бути на Подолії, то вступите в хатину Михайла Гладиша, котрий Вас много любить і почитає. Всегдашній Ваш приятель і слуга Михаїл Казімір Гладиш. 3 юля 10 дня 1860, м. Зіньків».

Залишається маловідомою постать М. К. Гладиша. Як видно з тексту листа, він раніше зустрічався з Т. Шевченком, листувався з ним, захоплювався творчістю великого поета, де «багацько правди грає». Свою біографію він виклав у пісні, надісланій Шевченкові, але, на жаль, вона не збереглася.

Із середини 60-х рр. XIX і до початку XX ст. у Російській імперії, у тому числі на Поділлі, творчість Тараса Шевченка за її антисамодержавну спрямованість та відданість Україні була заборонена. Незважаючи на це й усілякі переслідування влади, вона продовжувала поширюватися серед населення, вкорінюватися в його свідомості, впливати на подальший розвиток українського національного відродження. У 1864—1867 рр. викладав у Кам'янець-Подільській гімназії згодом відомий учений-філолог, шевченкознавець і громадський діяч Павло Гнатович Житецький (1837—1911). Одночасно працював у цій самій гімназії педагог і археолог Вільям Беренштам (1839—1904). Вони чимало зробили, щоб поширити серед гімназистів та інших кам'янчан шевченківську поезію і прищепити до неї любов. Той же Беренштам потім був редактором петербурзьких видань «Кобзаря» (1883, 1884).

У 1870-1880-ті роки шанувальниками творчої спадщини Т. Шевченка в краї були народники (вчитель кам'янецької гімназії, письменник Г. О. Мачтет, члени Кам'янець-Подільської народницької комуни та Подільської дружини). Як засвідчили жандармські обшуки, з-поміж народницьких прокламацій, листівок, були присутні поема Шевченка «Гадаймаки» та інші його твори, які розглядалися як революційні. З 70-х рр. XIX — на початку XX ст. з-за кордонів імперії по Дністру і Збручу через Поділля вглиб країни потоком йшли нелегальні транспорти соціал-демократичної літератури, чільне місце серед якої займали шевченківські твори, видані переважно у Львові Науковим товариством імені Шевченка та іншими просвітницькими організаціями. Частина таких видань осідала у мешканців краю.

Населення Поділля-Хмельниччини пізнавало силу творчості великого поета через низку пісень, які були складені на його вірші. Цьому сприяв уродженець м. Дунаївці, український композитор, піаніст Владислав Іванович Заремба (1833—1902), поляк за національністю. У 60—90-ті рр. на вірші «Кобзаря» він написав 30 пісень. Такі з них, як «Така її доля», «Калина», «І багата я, вродлива», «На вулиці невесело», «Якби мені черевички», «Якби мені, мамо, намисто», «Утоптала стежечку», стали народними. З кінця XIX ст. продовжив перекладати поезію Т. Шевченка на музичні ноти відомий подільський композитор Микола Дмитрович Леонтович (1877—1921). У 1892—1898 рр. він навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії у в останні роки студіювання був диригентом хору закладу. В його вокально-хореографічній спадщині налічується

до десятка мініатюр на тексти великого поета, серед них своєю художньою довершеністю виділяються «Зоре моя вечірняя», «Ой горе тій чайці», «Одна гора високая», «Заповіт» та ін.

Усе це дало підстави відомому письменнику Михайлові Коцюбинському зробити висновок у нарисі «З українського Поділля» (1898), що найголовніша книга серед мешканців малих міст краю — «Кобзар».

Революція 1905—1907 років домоглася на певний час ліквідації заборони видання і поширення творів Тараса Шевченка в Україні, хоча імперська влада в центрі і на місцях продовжувала цьому чинити опір. На початку січня 1906 року в Кам'янці-Подільському постала подільська «Просвіта», очолив її лікар Кость Солуха, а найактивнішими діячами стали історик Ю. Й. Сіцінський, бухгалтер Т. Г. Павловський, учителі В. К. Старинкевич, С. М. Іваніцький. Головним завданням товариства було розповсюдження творчої спадщини Кобзаря та вшанування його пам'яті. За її ініціативою вже на початку березня 1906 року в Пушкінському домі (театрі) Кам'янця вперше відбувся концерт, присвячений поетові, який започаткував інсценізацію творів, декламації і хорові виступи, відзначення шевченківських свят. 28 лютого 1908 року з Подільської земської управи на адресу «Об'єднаного комітету по збиранню коштів на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві» надійшло повідомлення: населення Кам'янецького повіту зібрало 257 крб. 34 коп. пожертвувань, Проскурівського — 157 крб. 94 коп., Летичівського — 95 крб. 28 коп. Всього було надіслано в розпорядження «Об'єднаного комітету» від Поділля 903 крб. 6 коп.

У лютому-березні 1911 року у Кам'янці відзначено 50-ліття від дня смерті Т. Шевченка. До цієї річниці місцевий художник, діяч «Просвіти» І. Дяченко створив портрет Шевченка, було придбано фарфорового вінка з написом «Віщові України Тарасові Шевченку», організаційний комітет запропонував міській владі на честь Шевченка у Кам'янці-Подільському:

— назвати вулицю іменем Шевченка;
— відкрити пам'ятник поетові;
— присвоїти ім'я Кобзаря чоловічій гімназії і встановити стипендію імені Шевченка для бідних гімназистів;
— видання оригінальних листівок, присвячених шевченківським дням 1911 року.

Ці вимоги влада не тільки не виконала, але й розпорядженням губернатора заборонила відзначення 50-х роковин з дня смерті Т. Шевченка. Тому вшанування шевченківської дати було проведено невеликими групами подвижників на квартирах діячів «Просвіти», таємні панахиди відслужили священик К. Ватич, ксьондз С. Шуман. Всу-

переч царським заборонам подільська «Просвіта» 26 лютого 1911 року видрукувала збірник «Шевченкове свято». У цій книзі подається опис проведення шевченківських днів у Кам'янці з приводу 50-х роковин смерті Т. Г. Шевченка. Тут були вміщені промови місцевих просвітян М. І. Філінського, О. М. Пащенко і голови «Просвіти» К. Г. Солухи, в яких подано значення творчості, особливо «Заповіту Шевченка» для українського народу і розглянуто головні риси його поезії. Це була перша книга на Поділлі про творчість Кобзаря.

Запекле протистояння влади і шанувальників Кобзаря на Поділлі-Хмельниччині відбулося в січні-березні 1914 року, в дні відзначення 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. На початку січня цього року до Кам'янець-Подільської міської думи надійшла заява за підписом 169 поважних кам'янчан з вимогою розгорнути підготовку до вшанування шевченківського ювілею. У ній, зокрема, писалося: «Наше місто — Кам'янець справедливо є розумовим і культурним центром Поділля, на мові мовлення якого писав Т. Г. Шевченко... і ми, що підписалися, виражаємо надію, що Кам'янецька міська дума, визнаючи і цінуючи творчість Т. Г. Шевченка, який у свій час відвідав і наше місто, гідним чином відгукнеться на ювілей.

Із свого боку ми дозволяємо собі просити Кам'янецьку міську думу: обрати комітет для організації вшанування 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка й увіковічення його пам'яті в Кам'янець-Подільському».

Незважаючи на невдоволення губернатора, 15 січня під тиском громадськості міста дума обрала для підготовки свята комітет з семи активістів Кам'янця і представника думи. Подібні комісії почали роботу у Проскурові, Летичеві та інших містах Поділля-Хмельниччини.

Кам'янецька комісія розгорнула активну діяльність. Вона незабаром висунула перед думою вимоги: вулицю Лагерну назвати ім'ям поета; присвоїти ім'я Т. Г. Шевченка одній із шкіл міста; 25 лютого за старим стилем (9 березня) організувати урочисте засідання думи, на якій повинна бути виголошена промова, присвячена пам'яті Т. Г. Шевченка; о 12 годині дня відслужити панахиду по ньому в кафедральному соборі; о 8-й годині вечора влаштувати у Пушкінському домі безкоштовний літературно-музичний вокальний вечір для вшанування творчості ювіляра, який складався б лише з його творів; перед початком вечора прочитати реферат про Т. Г. Шевченка, по закінченні — поставити живу картину на тему: «Апофеоз Тараса Шевченка».

Підготовка до свята йшла повним ходом, у друкарні набиралися шевченківські плакати, афіші, листівки, які так і не побачили світу. Царський уряд заборонив відзначення ювілею. 6 лютого 1914 року в усіх газетах був опублікований циркуляр міністра

внутрішніх справ: «Всякі публічні шанування пам'яті Шевченка, найменування шкіл і вулиць його іменем заборонити, а також заснування стипендій його імені і всякий збір на фонди імені поета.., відкриття пам'ятників, і бюстів не повинні носити урочистого характеру, а публічні збори з нагоди ювілею не повинні бути дозволені».

На виконання цієї вказівки та відповідного розпорядження київського генерал-губернатора місцевий губернатор зобов'язав голів земських управ, міських голів і старост, начальників поліції Подільської губернії: «прошу... не допускати влаштування пам'яті Шевченка з боку земських і міських громадських управлінь, а начальникам поліції ввести в обов'язок суворо наглядати за недопущенням публічного вшанування пам'яті названого поета з боку громадських груп, так і приватних осіб».

Заборона владою відзначення 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка викликала обурення і хвилю протестів у прогресивної громадськості України. На Поділлі ювілей улюбленого поета був відзначений виступами протестів студентів і учнів, читанням його творів у молодіжних гуртках, сім'ях. «Ніколи не забуду першого дитячого потрясіння... — згадував незадовго до смерті уродженець Кам'янця-Подільського Микола Бажан. — Батько приніс під полою томик Тараса Шевченка «Кобзар» — в той час це була заборонена література. Батько читав нам з матір'ю книгу вголос, і ми всі троє плакали».

У відповідь на нелегальне відзначення ювілею Т. Г. Шевченка кам'янецькі жандарми у ніч з 16 на 17 травня 1914 року провели обшуки на квартирах чільних діячів «Просвіти», знайшли багато української літератури, в тому числі забороненої, й розпочали слідство, наслідком якого товариство було ліквідоване, а за його членами встановлено нагляд.

Справжнє шевченківське відродження розпочалося в добу Української революції 1917—1921 рр., коли патріотична поезія Кобзаря стала натхненником і прапором визвольних змагань за незалежну соборну Україну. Водночас, розуміючи величезний вплив на маси творчості Т. Г. Шевченка, взяла її на своє ідеологічне озброєння більшовицько-радянська влада, яка в горнилі громадянської війни вкорінювалася в Україні. Зокрема, з лютого 1919 року вона офіційно запровадила в радянській Україні та її регіонах відзначення шевченківського свята.

Проте Шевченкіана набрала особливого розмаху за часів Української Центральної Ради, Української держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії Української Народної Республіки (1917 — початок 1921 рр.). У той час тільки в Кам'янці-Подільському діяло біля 20-ти державних і приватних друкарень й видавництв, які налагодили масове тиражування творів Т. Г. Шевченка, видали книгу «Кобзар» для задоволення

попиту громадян. Ці видання відіграли важливу роль в українізації освіти і культури, в національному відродженні країни.

На початку 1917 року відновила діяльність подільська «Просвіта» в Кам'янці-Подільському, Смотричі, Оринині, Ярмолинцях, Жванці, Дунаївцях, Вовковинцях та інших містечках та селах краю (у 1919 році вона мала в Подільській губернії 203 осередки). Тоді «Просвіта» складалася здебільшого з нових людей, старих діячів було мало. Серед останніх — К. Солуха, Ю. Сіцінський, О. Пащенко, О. Шульмінский. Просвітяни розповсюджували шевченківські видання, організовувала на честь Кобзаря концерти, мистецькі вечори, читання творів. Про подвижництво просвітян свідчать події у березневі шевченківські дні 1917 року в містечку Оринині Кам'янецького повіту. Місцева «Просвіта» організувала українську маніфестацію, в якій взяло участь близько 16 тисяч ориниччан і жителів сусідніх сіл. Перед початком дійств відслужили панахиду по Т. Г. Шевченку, потім пролунали палкі промови про Кобзаря. Після цього маніфестація з національними українськими прапорами і портретами Шевченка вирушила до місцевої школи, співаючи національний гімн «Ще не вмерла Україна» і Шевченків «Заповіт». Тут просвітяни провели мітинг, де закликали селян гуртуватися в боротьбі за свободу.

У 1918—1919 рр. до Кам'янця-Подільського, як одного з центрів Української революції, останньої столиці УНР, прибули свіжі сили літераторів, просвітян. Це Софія Русова, Нечипір Григорів (Наш), Микита Годованець, Михайло Драй-Хмара, Володимир Самійленко, Іван Огієнко, Володимир Свідзинський, Микола Грінченко, Леонід Білецький та чимало інших, кожен з яких співпрацював з місцевою «Просвітою», був безпосередньо зв'язаний з виданням творів Т. Г. Шевченка та їх популяризацією, брав дієву участь у розвитку Шевченкіани у Кам'янці та інших містах і населених місцях Поділля-Хмельниччини.

3 листопада 1919 року Пушкінський дім у місті над Смотричем отримав назву Шевченківського й став центром популяризації поезії Кобзаря, театральних і вокальних вистав, відзначення на його честь свят і ювілеїв. Зокрема, у 1919 р. декорації до шевченківських п'єс у цьому театрі створював уродженець Летичева (тепер Хмельницька область) Микола Григорович Бурачек (1871—1942), згодом відомий український живописець, письменник і педагог. За своє життя він намалював 20 картин, присвячених шевченківським місцям, серед яких «Будинок у Києві, де в 1846 р. жив Шевченко», «Шлях до могили Шевченка», «Біля Чернечої гори» й інші, редагував томи академічного видання творів Т. Г. Шевченка, в яких умістив свої статті «Про портрети Шевченка», «Малюнки Шевченка», «Перші ілюстратори «Кобзаря» тощо.

Саме з Кам'янця-Подільського розпочалося у квітні 1919 р. дворічне концертне турне по країнам Центральної і Західної Європи заново сформованої у місті Української республіканської хорової капели в складі 82 співаків під керівництвом Олександра Кошиця. Гідно несучи знамено Української революції і національної культури, капела викликала своїми виступами справжній тріумф. Головною складовою репертуару капели були пісні на поезії Т. Г. Шевченка. Перші концерти капели, які були дані під час гастролей в Ужгороді, Чехії, Австрії, Швейцарії, Франції, Англії, Бельгії, Голландії та Німеччині, носили символічну назву «Кобзар».

Кур'єром (менеджером) з організації у зарубіжжі гастролей хорової капели був кам'янчанин, діяч місцевої «Просвіти» Володимир Юхимович Січинський (1894—1962), син батька історії Поділля Ю. Й. Сіцінського, відомий учений-історик української діаспори, архітектор, художник, мистецтвознавець, педагог. У 1920 році він графічно оформив видрукувану книгу Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», згодом в еміграції він створював портрети Кобзаря, опублікував книгу «Тарас Шевченко» (1938), нариси «Шевченко — творець історії», «Шевченко — гравер» та ін.

3 листопада 1920 р. Поділля повністю було підкорено радянським режимом. Одразу започаткувався політичний терор проти відвертих і уявних ворогів більшовицької влади, насамперед інтелігенції, діячів освіти, науки і культури, які не відповідали вимогам класового підходу. Водночас вона продовжувала використовувати у своїх цілях життя і творчість Т. Г. Шевченка: організовувала щорічні відзначення шевченківських дат та ювілеїв, забезпечувала видання як окремих, так і зібрань творів, дозволяла увіковічувати його пам'ять у назвах вулиць, майданів, установ, підприємств, господарств, ставити пам'ятники. Проте його твори, що видавалися у 1920—1980-ті рр. в Україні, піддавалися нещадній цензурі, яка вилучала з них усе те, що не вписувалося в ідеологію режиму.

У цих умовах все-таки пробивалося опубліковане живе і правдиве слово про Тараса Шевченка. Зокрема, в 1928 році був виданий книжечкою тиражем у 5 тисяч примірників раніше написаний рукопис «Біля могили Шевченка». Його автором був Всеволод Андрійович Чаговець (1877—1950), уродженець м. Старокостянтинова, що на Хмельниччині. Випускник історико-філологічного факультету і приват-доцент Київського університету на початку XX ст. опинився в колі діячів української літератури та мистецтва, знався з М. Лисенком, М. Заньковецькою, П. Саксаганським, Оленою Пчілкою та іншими знаними постатями й сам став виразником українського національно-культурного відродження, шевченкознавцем. Свою літературну розвідку «Біля могили Шевченка» назвав «Історична розповідь». Праця складається

з шести розділів: 1. Смерть і перше поховання; 2. Україна в дні печалі; 3. «На Вкраїну далеку»; 4. «У Києві, на Подолі, було колись»; 5. На Чернечій горі; 6. Єгипетські сфінкси і Тарасова могила.

В. А. Чаговець узагальнив спогади й окремі публікації про останні дні життя, смерть і перепоховання Т. Г. Шевченка, вносячи свої міркування та оцінки, які не співпадали з вимогами цензури. Книжечка «Біля могили Шевченка» була заборонена, а її тираж вилучений. Коли ж через двадцять років, у 1948 році, запитали В. А. Чаговця про можливість перевидання цієї літературної праці, то він відповів: «Щодо перевидання моєї книжечки, зараз, хлопці, не може бути й мови. І раніше вона йшла не без скрипу, мав за неї велику халепу. А тепер і зовсім складні часи, ох і складні. Тож доведеться почекати, поки настане сприятливіша погода, поки розвидниться, ось тоді, можливо, й перевидамо».

Така ж доля спіткала В'ячеслава Вікентійовича Єзерського (1890—1963), уродженця м. Ізяслава на Хмельниччині. Він сформувався як письменник-романіст, любив над усе твори Кобзаря та постійно їх пропагував. У 1931 році у видавництві «Молода гвардія» виходить його роман «Шевченко», написаний на основі багаторічних архівних досліджень. Але сталінські літературні критики звинуватили автора в націоналізмі, і роман більше не перевидавався. Так і помер Єзерський, перебуваючи у творчій опалі.

У післявоєнні роки творчість Т. Г. Шевченка була впроваджена в шкільну та вищу освіту, до 1964 року видано повне зібрання його творів, репертуар вокалу, хорів, концертів, драматургії, колекції художніх виставок і картинних галерей, музеїв, літературознавчі й мистецтвознавчі дослідження значно поповнилися Шевченкіаною, яка стала невід'ємною складовою освітнього, наукового, культурного життя України і, зокрема Хмельниччини. Традицією хмельничан стали щорічні відвідини делегаціями Чернечої гори у Каневі та інших шевченківських пам'ятних місць, організація в області відзначення днів народження і ювілеїв Кобзаря, проведення на його честь свят і фестивалів. Проте Шевченкіана розвивалася у 1950—1980-ті роки якось однобічно, заідеологізовано і не мала повного свого вираження. Наприклад, у цей період на Хмельниччині було встановлено всього шість пам'ятників Т. Г. Шевченка, що було мізером порівняно з існуючими тоді в області півтора тисячами інших пам'ятників краю, присвяченим В. І. Леніну, його соратникам, історичним, революційним подіям та визволителям. Перший пам'ятник Шевченка встановлено 1954 року в с. Вишнопіль Старокостянтинівського району, другий — у м. Хмельницькому в 1961-му (розібрано у 1985 р. у зв'язку з реконструкцією вулиці Шевченка) та в 1964-му на території

пивзаводу по вулиці Індустріальній цього ж міста, згодом — у райцентрах Дунаївцях, Старій Синіві та Ярмолинцях.

Якісно новий спалах Шевченкіани в країні й на Хмельниччині започаткувався на межі 1980—1990-х років, у час творення незалежної Української держави. Виявом відродження подільської «Просвіти» стало заснування 4 квітня 1989 року Хмельницького обласного товариства української мови імені Т. Г. Шевченка (очолив письменник-шевченкознавець Микола Магера). Його осередки постали у Кам'янці-Подільському (керівник Петро Ткачук), Шепетівці та інших містах області. Члени товариства домагалися виконання закону про мови, брали активну участь в акціях, спрямованих на виборювання незалежності України. 12 листопада 1992 року відбулася реорганізація Товариства української мови у Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Т. Шевченка. В області його очолив Василь Горбатюк, нині голова обласної організації Національної спілки письменників України. Кам'янецька «Просвіта» (керівник Євгенія Сохацька) вже 1996 року мала 9 міських осередків і налічувала 200 членів.

Просвітницький рух на Хмельниччині призвів до потужного відзначення у 1989 році в області 175-ї річниці від дня народження Кобзаря. Вперше в історії краю 21—22 березня цього року на базі Кам'янець-Подільського педагогічного інституту була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція «Шевченко і Поділля», що зібрала шевченкознавців зі всіх куточків України, які розглянули на основі вивчення здобутих нових джерел різні аспекти життя і творчості великого поета та його місця в долі краю. Друга така ж конференція «Шевченко і Поділля» відбулася у місті над Смотричем під час святкування 185-річчя від дня народження Кобзаря 21—22 травня 1999 року. Наступного року 19—20 травня — в дні проведення на Хмельниччині міжнародного шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій...» та з нагоди відкриття 20 травня у Кам'янці-Подільському пам'ятника Т. Г. Шевченка тут пройшов Всеукраїнський симпозіум «Тарас Шевченко й українська культура XXI століття», головою оргкомітету якого був доктор філологічних наук, професор, академік АН України М. Г. Жулинський. У 2001 р. продовжилося оприлюднення результатів досліджень творчості Кобзаря під час проведення у м. Хмельницькому конференції «Спадщина Т. Г. Шевченка в контексті гуманізації сучасної освіти». В роботі названих форумів брали участь близько 800 шанувальників творчості поета. У виданих опісля матеріалах конференцій вміщені доповіді, статті і тези 343 науковців, краєзнавців, літературознавців й, таким чином, здійснено прорив у наукові й науково-методичні дослідження та узагальнення всього комплексу

творчого надбання Т. Г. Шевченка й впливу його на українське суспільство, в розвиток Шевченкіани на Хмельниччині.

Вагомий доробок у дослідження і популяризацію постаті Т. Г. Шевченка та його творів за роки незалежності України внесли і вносять сучасні науковці і літературознавці Хмельниччини. З-поміж них хмельничанин літературознавець, краєзнавець, педагог А. В. Сваричевський створив понад 60 окремих видань, нарисів, наукових статей, розвідок про Кобзаря, у тому числі книги «Т. Г. Шевченко і Поділля» (1994), «На прекрасній Подолії. Сторінки подільської Шевченкіани» (2001). Автором видання у двох книгах «Подільська Шевченкіана» (2001, 2006), дослідження «Шевченко і Пушкін: паралелі долі» виступив письменник і журналіст М. М. Кульбовський з м. Хмельницького. Відомий учений-літературознавець діяч «Просвіти» з цього ж міста В. П. Мацько, крім численних статей, опублікував книгу «Шевченко у серці моїм» (1996). Краєзнавець і педагог м. Хмельницького Є. Д. Назаренко оприлюднив книгу «Тарас Шевченко і подоляни» (2003). Знаний в Україні шевченкознавець О. А. Відоменко, праправнук Великого Кобзаря, якого доля привела з Черкащини до м. Хмельницького, присвятив книги своєму родичу: «Сучасна та радісна Шевченкіана» (1996), «Оплаканий і зраджений» (2000), «Збагнімо віщий Заповіт» (2004) й ін. Літературознавчі дослідження опублікували також відомі науковці-шевченкознавці В. С. Прокопчук (Дунаївці — м. Кам'янець-Подільський), Є. І. Сохацька (м. Кам'янець-Подільський), П. Я. Слободянюк (м. Хмельницький), О. П. Григоренко (м. Хмельницький) та інші. Уродженка м. Летичева Н. Г. Наумова, яка нині працює завідувачкою відділом Національного музею Тараса Шевченка в м. Києві, є автором книги «Земля подільська, яку сходив Тарас».

Образ Т. Г. Шевченка та його творчість гідно відображені художнім словом поетами і прозаїками Хмельниччини. Так, уродженець м. Дунаївці, хмельничанин, письменник і педагог Микола Магера створив популярні серед читачів повість про перебування Т. Г. Шевченка 1846 року у місті над Смотричем «Кам'янецькими стежками» (1989) та збірку оповідань «Мій Шевченко» (2002). Про ймовірне перебування Т. Г. Шевченка у м. Хмельницькому в жовтні 1846 року описав місцевий прозаїк, поет і журналіст Микола Мачківський у романі «Пароль — Проскурів» та у повісті «Нічний монолог Шевченка...» (1997).

Десятки професійних поетів і аматорів Хмельниччини пов'язали свою творчість з Кобзарем. З-поміж них відомий поет-пісняр Володимир Семеновський увіковічив ім'я Т. Г. Шевченка віршами «На Тарасовій горі», «Дума Кобзаря», «Уклін Тарасу» у збірці «Сяйво калини» (1991), іменитий поет Павло Гірник описав образ Шевченка у віршах «Муштра», «Спадщина», «Не тужи, душе...», «Тарасе Григоровичу, годі мене

муштрувати» та інших у збірках «Спрага» (1983), «Се я, причинний» (1994), «Коник світу» (1993). З іменем Т. Г. Шевченка пов'язані твори поета Івана Іова: «Є Моринці — не Царскеє Село» (збірка «Невибране» (1998), поему «Хто ми такі» з епіграфом Кобзаря «Душа моя убогая. Чого марно плачеш?». Автор 30 поетичних збірок Микола Федунець втілив образ Т. Г. Шевченка у творах «Приводи журавлів», «Жниво» та ін. Галина Ісаєнко присвятила великому поетові вірші «Титан і розуму, і духу...», «Душею писані вірші» та «Шевченкові слова збулися» у збірках «Зоряний шлях», «Слово через космос» (2001). На відкриття пам'ятників Т. Г. Шевченку в Хмельницькому та Ярмолинцях поет Микола Коваль відгукнувся віршами «Стоїш сумний, земний, звичайний», «Прозріння ясного» (1992). З іменем Тараса Шевченка пов'язані поезії Ольги Лихогляд «Спаси і сохрани», «Портрет», «Молитва», «Портрет Жуковського» (збірка «Люблю, молюсь і плачу, і сміюся...» (2005). У поемі «Мамай» (2002) Микола Хорунжий п'ятнадцяту главу присвятив Т. Г. Шевченку, називаючи його «Кобзар» другою Біблією для українців, а Україну порівнюючи з шевченківською Катериною. Цикл поезій «Дорога до Кобзаря» Володимир Олійник повністю опублікував у збірці «Під Кобзаревою зорею» (2002). На її основі вчителями Хмельниччини створені розробки уроків, які оприлюднені в навчальному посібнику «Література рідного краю» для 5—11-х класів (2005). Перелік можна продовжувати.

Шевченківські теми надихали багатьох сучасних композиторів-хмельничан до створення словоспівів, хорових творів малих і великих форм, симфонічних інтерпретацій. Серед них диригент-хормейстер, художній керівник Українського державного ансамблю пісні і танцю «Подолянка» (нині — «Козаки Поділля») Хмельницької обласної філармонії Володимир Атаман, автор прекрасних словоспівів. Він створив відомі хорові твори на слова Т. Г. Шевченка «По діброві вітер віє», «Тече вода в синє море» та інші. Знаний хоровий диригент, композитор, народний артист України, який мешкає і працює в м. Хмельницькому, на слова Великого Кобзаря написав хорову поему «Мені одинаково», хор «Гетьмани», словоспіви — «Не питайте, чорнобриві», «Защебече соловейко», «І серцем плину». Композитор-аматор, педагог цього ж міста Аркадій Гаєвський на вірші Т. Г. Шевченка створив словоспів «Кобзар» та хоровий твір «Прометей». Композитор-аматор, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Зіновій Яропуд є автором інструментальних творів на шевченківські поезії «Утоптала стежечку», «Полюбилась я» тощо. Композитор, керівник ансамблю народного танцю «Горлиця» цього ж навчального закладу Олексій Бец створив на слова Т. Г. Шевченка відому пісню «Якби мені, мамо, намисто». Композитор-аматор, хормейстер, керівник хору народної пісні «Смотрич» Кам'янець-

Подільського міського Будинку культури Микола Мельник є автором низки пісень на слова Кобзаря, які вміщені у його збірках «Пісня над Смотричем», «Коли душа співає», «Щаслива зірка». У травні 2006 року в органному залі обласної філармонії відбулася презентація нового нотного збірника «Вокально-хорова Шевченкіана композиторів Хмельниччини» (упорядник Дмитро Туркало), присвячена 160-річчю перебування Тараса Шевченка в Кам'янці-Подільському. Це видання узагальнило внесок музичної еліти краю в популяризацію постаті Кобзаря і його творчості.

Гідним внеском у розвиток Шевченкіани засобами хореографії, пензля і різця відзначаються митці Хмельниччини. Так, фундатор і незмінний художній керівник та головний балетмейстер Хмельницького зразкового дитячого хореографічного ансамблю «Подолянчик» Юрій Гуреїв витворив свою хореографічну Шевченкіану. Високими патріотичними почуттями повняться хореографічні сюїти «Вінок Кобзаря», «Любіть Україну», «Ми України рідної діти». Він підготував концерт-виставу «Вінок Кобзаря», який увійшов у репертуари багатьох художніх колективів. Режисер-постановник Хмельницької обласної філармонії, заслужений діяч мистецтв України Іван Рожко здійснив численні шевченківські вистави в театрах Києва, Львова, Запоріжжя, Івано-Франківська, Хмельницького. Він є організатором в Хмельницькому міському Будинку культури та філармонії проведення щорічних березневих шевченківських літературно-мистецьких вечорів та конкурсів на краще декламування віршів з «Кобзаря». Головний режисер Хмельницького обласного театру ляльок Сергій Брижань разом з художником Михайлом Ніколаєвим та композитором Іваном Пустовим здійснив постановку «Тарас» за однойменною поемою Богдана Стельмаха. В основу вистави покладено факти дитинства Тараса Шевченка. За цю виставу колектив театру удостоєний премії Національної спілки театральних діячів України (2000). Актор Хмельницького обласного музично-драматичного театру Леонід Диса образ Тараса Шевченка вперше відтворив на сцені у 1990 році в спектаклі, поставленому за мотивами поеми «Катерина». З цього часу до сьогодні є незмінним виконавцем ролі Т. Шевченка не лише в спектаклях, але у шевченківських літературно-музичних вечорах, де він загримований під свого героя, читає поезії з «Кобзаря». Музичні композиції на шевченківські твори є неодмінною складовою частиною репертуару скрипальки, солістки обласної філармонії, викладача Хмельницького музичного училища імені Владислава Заремби, заслуженої артистки України Валентини Щур.

Вагоме місце Шевченкіана займає у художній творчості. Зокрема, з-поміж багатьох митців помітна творчість заслуженого художника України, Михайла Андрійчука, який працює в Хмельницькому художньому фонді. Одну зі своїх виставок він

назвав «Моя Шевченкіана» (1997), куди ввійшли створені ним художньо-графічні полотна «Катерина», «І сниться їй той син Іван» (за мотивами поеми «Сон»), «Якби зустрілися ми знову...», «Моє ти диво! Моя ти доле чорнобрива» й інші, а також акварельна серія «Селянські мотиви» (замальовки з місць перебування Т. Г. Шевченка). Графічну галерею різнопланових портретів Великого Кобзаря та ілюстрацій до шевченківських видань створив заслужений художник України, професор Кам'янець-Подільського національного університету Борис Негода. Художник-декоратор, заслужений майстер народної творчості, фундатор і директор Державного історико-культурного заповідника «Самчики» Старостянтинівського району Олександр Пажимський за поезіями Т. Г. Шевченка написав панно «Врятуй козацтво, не проспи», «Круг містечка Берестечка», «Освятили... ударили в дзвони». Художниця-аматор, майстер вишивки картин і натюрмортів гладдю Ніна Гончарук за мотивами поеми Кобзаря на полотні вишила хрестом портрети Тараса Шевченка, «Катерину» та ін. На Хмельниччині постійно відбуваються художні виставки картин, виробів народних майстрів (вишивальниць, граверів, різьбярів, гончарів тощо), на яких завжди гідно представлена Шевченкіана, кращі витвори яких відзначаються преміями, популяризуються.

Важливе значення у культурно-мистецькому житті Хмельниччини займає праця скульпторів, які в камені, бронзі і дереві створюють пам'ятники-скульптури і погруддя Т. Г. Шевченка та на його честь меморіальні плити, чим гідно вшановується пам'ять про Великого Кобзаря. Так сталося, що художники-скульптори у післявоєнний період не мали можливості повною мірою реалізовувати свої шевченківські проекти, зокрема на Хмельниччині. Тому найталановитіші архітектори і скульптори, уродженці цього краю, в той час змушені були виконувати замовлення з інших регіонів України і навіть із зарубіжжя. Так, відомий український архітектор Анатолій Ігнащенко, родом із с. Захарівці Хмельницького району, лауреат Національної премії України ім. Шевченка (1973), брав участь у спорудженні пам'ятників Т. Шевченку в Нью-Йорку (1970 р., співавтори скульптори В. Бородай і О. Ковальов), у польському місті Білий Бір (1991) та погруддя Шевченка в Парижі на вулиці Сен-Жермен (1982 р., співавтор скульптор М. Лисенко). Уродженець м. Полонного, що на Хмельниччині, український скульптор-емігрант Леонід Молодожанин виступив автором пам'ятників Т. Шевченку у Вашингтоні (1964) та Буенос-Айресі (1971). За проектом доктора архітектури Юрія Хохла, уродженця Старокостянтинова, збудовано меморіал Т. Шевченка в с. Моринцях Черкаської області (1981).

Здобуття незалежності України відкрило шлях скульпторам до свого повного вираження у створенні пам'ятників Кобзарю, в тому числі на Хмельниччині. Новий монументальний пам'ятник Т. Шевченку, вирізьблений з подільського граніту, постав під час велелюдних урочистостей у Хмельницькому 19 грудня 2000 року, в центральному парку міста, яке носить ім'я великого поета (за кінотеатром імені Шевченка). Скульптура встановлена так, що кожен, хто прямує сквером, буде зустрічати погляд Кобзаря й звертати на нього увагу. Автор монументу відомий скульптор, заслужений діяч мистецтв України, народний художник України Валентин Зноба. Він самовіддано працював над задумом свого батька Івана Зноби, палкого шанувальника Кобзаря, який, на жаль, не дожив до відкриття пам'ятника у Хмельницькому. 20 травня 2000 року в місті над Смотричем під час проведення міжнародного шевченківського фестивалю «У сім'ї вольній, новій...» на майдані біля Будинку культури, колись Шевченківського дому (театру), що примикає до головної вулиці Кам'янця імені Т. Шевченка, на зібранні тисяч кам'янчан і гостей з усієї України, було урочисто відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку (гранітний постамент, бронзове погруддя 30-річного Тараса), який є сьогодні окрасою міста і постійно утопає у квітах. Його автором є лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1999), член Національної спілки художників України, скульптор Богдан Мазур, уродженець м. Хмельницького. Майстер народної творчості, різьбляр по дереву Володимир Лупійчук з м. Волочиська, що на Хмельниччині, створив за творами Т. Г. Шевченка групу дерев'яних скульптур: «Доля», «Чернець», «Невольник», «Чигирин», «Тополя» та інших. У 1992 році у Кам'янці-Подільському на фасаді будівлі історичного факультету педагогічного інституту (нині національного університету), де колись була гімназія і в якій вчителював П. Чуйкевич (Старе місто, вул. Татарська, 14), встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфом молодого Тараса Шевченка. На ній напис засвідчує: «У цьому будинку 1846 року перебував великий український поет, художник, революційний демократ Т. Г. Шевченко». У цьому ж році на стіні Меджибізької фортеці встановлена пам'ятна дошка з барельєфом поета, а поряд текст: «4 жовтня 1846 року під час археографічної експедиції в Меджибожі зупинявся Т. Г. Шевченко».

Пам'ятники Т. Г. Шевченку також мають свою іноді нелегку долю. Цікава, зокрема, історія пам'ятника у райцентрі Красилові. Селянин Василь Омельянович Дмитрук мав освіту лише сім класів, але не розлучався з творами Шевченка, багато віршів знав на пам'ять. Любов до поета вилилася в благородний намір. Він вирішив заощаджувати кошти на спорудження пам'ятника Кобзарю. Передчасна смерть перешкодила задумові. Цю справу продовжила його дружина Фросина Никифорів-

на. У Красилові пам'ятник поетові вже був раніше споруджений, але потребував реставрації. Кошти на це й дала Ф. Н. Дмитрук. У 1992 році пам'ятник Шевченкові був покритий міддю, проведено інші впорядкування, і в оточенні верб він постав перед красилівчанами.

Довгим був шлях до встановлення пам'ятника Кобзареві в селі Пліщини, що на Шепетівщині. Його історія сягає у 1960-ті роки. Тоді колгоспне господарство села носило ім'я Шевченка, було одним із кращих у районі, куди їздили різні делегації. В одній із них був скульптор. Він запропонував голові колгоспу свою авторську роботу. Згодом пам'ятник привезли у Пліщини і завантажили в ящики в саду. Та голова колгоспу втратив інтерес до монумента, бо в селі почали з'являтися незнайомці, які цікавилися тими ящиками і радили зачекати з встановленням пам'ятника (тоді всі боялися звинувачення в націоналізмі). Згодом очолив колгосп Віктор Ковальський. Він вирішив: раз купили, пам'ятник має стояти. Як-небудь, без урочистостей, пам'ятник зібрали і поставили біля сільмагу, а Ковальського зняли з роботи. Невдовзі, в часи гігантоманії, господарство приєднали до сусіднього колгоспу «Більшовик». З того «більшовизму» нічого не вийшло, і в 1987 році колгоспи роз'єдналися, а пліщинському господарству повернули ім'я Т. Г. Шевченка. Але скульптура Кобзаря у селі почала руйнуватися настільки, що не підлягала реставрації. Було замовлено новий монумент. Його виготовив чернівецький скульптор С. Бродовий. У шевченківські березневі дні 1993 р. пам'ятник установили в центрі села на триметровому насипу. Працювали всім селом, і, нарешті, пам'ятник було урочисто відкрито.

Важливими центрами щорічної березневої Шевченкіани є у м. Хмельницькому дім «Просвіти», Подільський культурно-просвітницький центр ім. М. К. Реріха, Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Островського, Хмельницька обласна бібліотека для дітей, якій у 1989 р. присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка, міський Будинок культури та відповідні осередки і заклади у Кам'янці-Подільському, Шепетівці, Ізяславі, Старокостянтинові й інших райцентрах і містах області. Різними формами і методами (літературно-мистецькі читання, конкурси, презентації, виставки, постановки, вечори й інші дійства) вони пропагують, несуть шевченківського слово, образ Кобзаря в маси, особливо в молодь Хмельниччини. Серед різноманітних тематичних заходів, які щорічно проводять ці центри, популярністю відзначаються «Т. Г. Шевченко — велет духу народного», «Думи Тарасові, слово народнє», «В сім'ї вольній, новій», «Свою Україну любіть» тощо.

Чималий внесок у популяризацію життя і творчості великого поета своїми обладнаними експозиціями, виставками, науково-дослідною та культурно-просвітницькою

працею, пошуками нових форм відзначення шевченківських дат і свят роблять Хмельницький обласний краєзнавчий музей, Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник, Нетішинський міський краєзнавчий музей та всі інші заклади музейної мережі області.

Шевченкіана є одним з головних стриженів у сфері національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Сьогодні в кожній школі Хмельниччини оформлені експозиції, куточки Кобзаря, оформлені мапи Поділля, де позначені місця, пов'язані з іменем Шевченка, організовуються походи по шевченківських місцях, влаштовуються літературно-митецькі вечори, читання, вікторини, конкурси, виставки портретів, рушників, серветок, панно, власноручно вишитих учнями, старшокласники пишуть дослідницькі роботи з Шевченкіани в системі Хмельницького відділення Малої академії наук та обласних і республіканських учнівських олімпіад. Під керівництвом учителів школярі на уроках праці виготовляють вітрини, декоративні вироби за мотивами «Кобзаря», аплікації за мотивами «Реве та стогне Дніпр широкий» й інших творів поета. В цьому можна переконатися, відвідавши Вовковинецьку школу-інтернат, Білогірську ЗОШ № 1, Старокостянтинівську ЗОШ № 7, Шепетівську ЗОШ № 2, Кам'янець-Подільську ЗОШ № 2 та інші, де в музеях Шевченка є стенди: «І виріс я на чужині», «У неволі», «Після заслання», «Шевченко-художник», «Шляхами Кобзаря», «Тарасові шляхи на Поділлі».

Про розвиток, роль і значення Шевченкіани в Хмельницькій області та активну участь у ній місцевих подвижників свідчить їх відзначення державними нагородами. Зокрема, лауреатами Національної премії України імені Тараса Шевченка — найвищої відзнаки в галузі літератури і мистецтва — з часу її заснування 20 травня 1961 року і до сьогодення стало 23 особи уродженців Хмельниччини, або зв'язаних з нею життям і творчістю. Серед них удостоєні цієї премії відомі шевченкознавці: поети Микола Бажан (1965), Микола Подолян (1973), Любомир Дмитерко (1979), Ігор Римарчук (2002), Павло Гірник (2009), письменники Кость Гордієнко (1973), Володимир Маняк (1993), композитор Володимир Гронський (1996), диригент Віктор Гуцал (1992), співаки Микола Кондратюк (1972), Василь Зінкевич (1994), Михайло Дідик (1998), кіносценарист Антон Комарницький (1986), мистецтвознавець Володимир Овсійчук (1994), живописець-графік Валерій Франчук (2008), архітектор Анатолій Ігнащенко (1974), скульптори Богдан Мазур (1999), Валентин Зноба (1996) та ін.

Постановою колегії управління культури і мистецтв Хмельницької обласної державної адміністрації від 13 травня 1994 року було засновано обласну премію імені Тараса Шевченка, яка вручається щорічно у березні до дня народження великого поета

для відзначення вагомого внеску у Шевченкіану науковців, літераторів, краєзнавців, художників, митців, громадських активістів. До сьогодні лауреатами цієї премії стало понад 30 подвижників. З поміж них: поети Микола Федунець (за 1994 р.), Григорій Храпач (1998), письменники Микола Магера (1999), Микола Кульбовський (2004), Олександр Відоменко (2005), керівник хору народної пісні «Смотрич» м. Кам'янця-Подільського Микола Мельник, головний диригент і художній керівник муніципального хору м. Хмельницького Ігор Цмур (2003), соліст хору ансамблю пісні і танцю «Козаки Поділля» (1994), актор обласного музично-драматичного театру ім. Г. Петровського Леонід Диса (1994), режисер-постановник обласної філармонії Іван Рожко (1994), літературознавець, краєзнавець Анатолій Сваричевський (1999), директор Дунаєвецької централізованої районної бібліотеки Тамара Прокопчук (1994), старший науковий співробітник Меджибізького історико-етнографічного музею Галина Медведчук (1994) та інші. Обласної премії імені Тараса Шевченка також удостоєні колектив обласної бібліотеки для дітей ім. Т. Г. Шевченка (1994), постановча група Хмельницького обласного театру у складі Сергія Брижаня, Михайла Ніколаєва та Івана Пустового (2001), Український державний ансамбль пісні і танцю «Козаки Поділля» (2002) й інші.

2014 рік — рік Т. Г. Шевченка, коли в Україні та в усьому світі гідно відзначатиметься 200-річчя від дня його народження. На Хмельниччині створені всі можливості для гідного вшанування цього ювілею. Тут заплановано проведення шевченківських свят, фестивалів, театралізованих та літературно-мистецьких дійств, відкриття нових пам'ятників, перевидання творів великого поета, організація наукових конференцій та здійснення комплексу інших ювілейних заходів. Вони засвідчують, що земля Хмельниччини, яку сходив Тарас, глибоко і з вічною любов'ю сприйняла Кобзаря, вважає його своїм рідним і готова завжди сплачувати йому данину вдячності і доброї пам'яті, виховувати підростаючі покоління на засадах його творчості і служінню незалежній вольній і новій Україні, про яку мріяв і боровся Т. Г. Шевченко.

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ШЕВЧЕНКОВА СЛАВА КРАЮ

(О. Коваленко, С. Лаєвський, Л. Линюк, С. Половникова, І. Ральченко)

Майже все своє життя Тарас Григорович Шевченко перебував далеко від рідної землі, але завжди відчував себе її часткою. Особливо збагатили світогляд поета подорожі по Україні, під час яких він побував у багатьох містах та селах Чернігово-Сіверщини.

Перша подорож розпочалась у травні 1843-го і тривала до лютого 1844-го. За цей час Т. Г. Шевченко побував у Чернігові, Городні, Ніжині, Монастирищі, Ічні, Іржавці, Качанівці, Іваниці, Сокиринцях, Дігтярях, Батурині, Пальчиках, Григорівці, Линовиці, Прилуках, Білорічиці. Перша поштова станція на Петербурзькому тракті у межах Чернігівської губернії знаходилась у Добрянці Городнянського повіту.

Другу подорож на батьківщину Т. Г. Шевченко здійснив після закінчення Академії мистецтв. Вона тривала з квітня 1845-го до квітня 1847 р. і пролягла через Батурин, Прилуки, Густиню, Дігтярі, Сокиринці, Марківці, Ніжин, Чернігів, Седнів, Городню, Великий Листвен, Лемеші, Козелець, Забілівщину, Мотронівку, Оленівку, Бігач.

У 1859 р. поет востаннє завітав до України: проїздив через Батурин, Прилуки, відвідав Качанівку.

На стародавній Чернігівській землі Т. Г. Шевченко плідно працював: писав портрети представників відомих козацьких родин, замальовував чудові краєвиди, величні архітектурні ансамблі, записував народні пісні та перекази. Цікаві відомості про життя губернії знаходимо у «Щоденнику» поета, його листах та повістях. Тут Т. Г. Шевченко знайшов прототипів героїв своїх майбутніх творів, зустрів вірних та щирих друзів, шанувальників свого багатогранного таланту. На Чернігівщині його гостинно приймали представники ліберального дворянства, які переймались долею митця, суттєво допомагали поетові подолати життєві труднощі.

Чернігівщиною пролягав жалобний шлях Т. Г. Шевченка. Для перепоховання на Чернечій горі біля Канева труну з тілом поета везли з Петербурга в Україну Московським шляхом через Батурин—Борзну—Комарівку—Оленівку—Ніжин—Носівку—Козелець. Тисячі земляків-українців проводжали поета в останню путь. Їхні думки і почуття висловив над труною Кобзаря український громадський діяч, згодом перший біограф Т. Г. Шевченка, випускник Новгород-Сіверської гімназії М. К. Чалий: «Скорбота наша надто велика, щоб передати її словами, і надто глибока, щоб поглиблювати її сумними закликами... Слава цього імені не вмре серед нащадків. Воно житиме в народі довго-довго й зникне хіба що з останнім звуком малоросійської пісні, а народна пісня не вмирає...»

У своїй художній творчості Т. Г. Шевченко приділив увагу древньому Чернігову.

24 — 25 травня 1843 р. Т. Г. Шевченко перебував у Чернігові проїздом. Знову до міста він завітав у лютому 1846-го. за завданням Київської археографічної комісії. Його супутником був письменник О.С. Афанасьєв-Чужбинський. Вони прибули до Чернігова 24 лютого і зупинились у готелі «Царград», про що Т. Г. Шевченко згадував у своєму «Щоденнику». Того ж вечора Т. Г. Шевченко був присутнім на балу в будинку Дворянського зібрання, де шанувальники таланту оточили його увагою.

Головну мету відрядження Т. Г. Шевченка становив опис архітектурних пам'яток та церковних реліквій. 26 лютого він отримав дозвіл чернігівського архієпископа на замальовку предметів старовини у ризниці Троїцько-Іллінського монастиря. Чернігівські старожитності, які оглянув Т. Г. Шевченко протягом березня-квітня, описані в окремому розділі його «Археологічних нотаток».

У Чернігові Т. Г. Шевченко познайомився з удовою героя Вітчизняної війни 1812 року І. С. Дорохова Євдокією Яківною; С. С. Громекою — майбутнім критиком і публіцистом, спілкування з яким продовжив у Петербурзі; братами Лизогубами, які запросили його до себе у Седнів. Прийнявши запрошення, Т. Г. Шевченко періодично приїздив з Седнева до Чернігова.

Востаннє Т. Г. Шевченко бачив Чернігів у квітні 1847 р., повертаючись до Києва після перебування у Борзенському повіті та Седневі.

Серед чернігівських знайомих Т. Г. Шевченка був Р. Д. Тризна — член Чернігівської межової комісії, пізніше — голова палати цивільного суду, який опікувався розповсюдженням «Кобзаря» у недільних школах. Популяризацією творчості Т. Г. Шевченка в Чернігові займалися також засновник громадської бібліотеки О. А. Тищинський, лікар та організатор міського театрального товариства І. М. Лагода, художник Г. О. Коваленко та інші.

Згадки про Чернігів зустрічаємо у Шевченкових повістях «Капитанша», «Музыкант», «Прогулка с удовольствием и не без морали».

У Державному архіві Чернігівської області зберігається написаний у жовтні 1844 р. лист Т. Г. Шевченка до чернігівського губернатора П. І. Гессе, в якому йдеться про серійне видання естампів під назвою «Живописная Украина»: «Ваше превосходительство милостивый государь, Павел Иванович! История южной России изумляет каждого своими происшествиями и полусказочными героями, народ удивительно оригинален, земля прекрасная, и всё это до сих пор никем не представлено пред очи образованного мира, тогда как Малороссия давно имела своих и композиторов, и живописцев, и поэтов. Чем они увлекались, забыв своё родное, — не знаю. Мне кажется, будь родина моя самая бедная, ничтожная на земле, и тогда бы она казалась краше Швейцарии и всей Италии. Те, которые видели однажды нашу Краину, говорят, что желали бы жить и умереть на её прекраснейших полях. Что же нам сказать, её детям, должно любить и гордиться своею прекраснейшею матерью. Я как член её великого семейства служу ей, ежели не на существенную пользу, то, по крайней мере, на славу имени Украины. Обладая в мале искусством в живописи, предпринял я издание, названное мною «Живописная Украина». Издание разделяется на 3 части: первая — виды примечательные или красотою, или историческими воспоминаниями; вторая — народный быт настоящего времени и третья — история». До листа був прикладений квиток на розповсюдження альбому з особистим підписом Т. Г. Шевченка. Планувалося видавати по 12 естампів щороку. Але не судилося... Світ побачив лише один альбом, до якого увійшли 6 естампів.

У 1902 р. в Чернігові був відкритий єдиний у Російській імперії Музей українських старожитностей В. В. Тарновського, окремий розділ якого був присвячений життю і творчості Кобзаря.

Іменем Т. Г. Шевченка названо одну з центральних вулиць міста, Чернігівський обласний академічний український музично-драматичний театр та Чернігівський на-

ціональний педагогічний університет. У 2010 р. біля головного корпусу університету встановлене погруддя поета (скульптор Г. О. Єршов).

У 1992 р. на території колишнього Чернігівського дитинця — Валу замість бетонної скульптури Т. Г. Шевченка (1959) споруджений бронзовий пам'ятник (скульптор В. А. Чепелик, архітектор Б. П. Семеняка). Про перебування Т. Г. Шевченка в Чернігові нагадує меморіальна дошка, встановлена на місці, де знаходився готель «Царград».

Наприкінці травня 1843 р. Т. Г. Шевченко відвідав колишню гетьманську столицю Лівобережної України — містечко Батурин. Під враженням побаченого і почутого про Батуринську трагедію 1708-го він створив поему «Великий льох», а зображення палацу К. Розумовського планував включити до альбому «Живописна Україна». Очевидно, Т. Г. Шевченко, оглядаючи колишню Батуринську цитадель, зайшов і до Воскресенської церкви, де був похований останній український гетьман К. Г. Розумовський. Надгробок виконав відомий скульптор, професор і ректор Академії мистецтв І. П. Мартос, уродженець Ічні.

Єдиною спорудою, що вціліла у зруйнованому О. Меншиковим Батурині, був будинок генерального судді В. Л. Кочубея, портрет якого на замовлення одного з нащадків Т. Г. Шевченко намалював у 1859 р.

Батуринською поштовою станцією Т. Г. Шевченко послуговувався у лютому 1844-го, у квітні 1845-го та у серпні 1859 р. 5 травня 1861 р. через Батурин проходила жалобна процесія з тілом Т. Г. Шевченка. На місці її зупинки збудована дерев'яна каплиця на честь св. Миколая. Одна з вулиць міста носить ім'я Т. Г. Шевченка.

До Бігача (нині — село Менського району) Т. Г. Шевченко приїздив наприкінці березня — на початку квітня 1847 р. з Седнева. Тут він намалював олівцем портрети дітей князя М. І. Кейкуатова та олійний портрет його дружини, спілкувався з селянами. За переказами, реальна подія, що мала місце в селі, послужила матеріалом для поеми «Відьма».

У 1977 р. у Бігачі встановлений пам'ятний знак на честь перебування Т. Г. Шевченка.

22 січня 1844-гоТ. Г. Шевченко з друзями завітав у с. Білорічицю (до 1945 р. — Вейсбахівка, нині Прилуцького району) до полковника І. М. Корбе, з яким познайомився у Петербурзі. Стосунки з І. М. Корбе не припинялися і пізніше, про що, серед іншого, Т. Г. Шевченко згадує у «Щоденнику». З Білорічиці товариші направили відомий жартівливий лист від «товариства мочемордіїв» до М. А. Маркевича.

На початку лютого 1844 р. Т. Г. Шевченко повертався з України до столиці через Борзну. Наступного разу він відвідав містечко на початку 1847-го, спілкувався з родиною Білозерських, був бажаним гостем поета В.М. Забіли та його сестри. На початку

травня 1861 р. через Борзну везли труну з тілом Кобзаря. В. М. Забіла взяв участь у похованні Т. Г. Шевченка на Чернечій горі. Уродженцю містечка фастівському полковнику С. П. Палію Т. Г. Шевченко присвятив поему «Чернець». Згадки про містечко наявні й у «Щоденнику».

У Борзні встановлене погруддя Т. Г. Шевченка, його ім'я носить одна з вулиць райцентру. Шевченківська тематика присутня у творчості художника О. Ф. Саєнка, меморіальний музей-садиба якого діє у Борзні.

Село Великий Листвен (нині — Городнянського району) Т. Г. Шевченко відвідав у першій половині квітня 1846-го Він побував на місці Лиственської битви 1024-го, яке описав у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». З 1673 до 1917 р. селом володіли поміщики Дуніни-Борковські. Т. Г. Шевченко був знайомий з представником цієї родини Петром Дмитровичем Дуніним-Борковським і написав його портрет.

У Городні Т. Г. Шевченко вперше був проїздом наприкінці травні 1843 р. У квітні 1846-го. приїздив до міста із Седнева. В «Археологічних нотатках» (розділ «Чернігів») Т. Г. Шевченко згадує про стволи 3 чавунних гармат XVIII століття, які, за переказами, були пов'язані з подіями Північної війни. Запам'яталися поету й кахлі місцевих майстрів, які «знайшли застосування» в опису будинку отця Сави — героя повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали».

У 1965 р. в місті споруджений пам'ятник Т. Г. Шевченку за ескізом художника І. Г. Рашевського (1849—1921). Ім'ям Т. Г. Шевченка названа одна з вулиць міста.

У с. Григорівку (нині — Бахмацького району) Т. Г. Шевченко приїздив наприкінці травня 1843-го разом з істориком М. А. Маркевичем. Уже на засланні поет написав сатиричного вірша «П. С.», присвятивши його власникові села Петру Петровичу Скоропадському.

У селі зберігся окоренок дуба, під яким відпочивав Т. Г. Шевченко, в 1959 р. був установлений пам'ятний знак на честь перебування Т. Г. Шевченка, а в 1964-му — пам'ятник поетові.

Густиня — село Прилуцького району, відоме завдяки розташованому поруч Густинському Свято-Троїцькому монастирю, заснованому 1600 р. Наприкінці червня 1845-го. Т. Г. Шевченко відвідав монастир за завданням Київської археографічної комісії. Тут він вклонився могилі малоросійського генерал-губернатора М. Г. Рєпніна, зробив замальовки. В альбомі 1845-го збереглися три акварелі із зображенням споруд Густинського монастиря. Монастир також згадується у повісті «Музыкант».

У Дігтярі (нині — селище міського типу Срібнянського району), на думку дослідників, уперше Т. Г. Шевченко навідався у червні 1843-го на запрошення власника

маєтку П. Г. Галагана, який святкував іменини. В оркестрі, створеному з кріпаків, увагу Т. Г. Шевченка привернув талановитий скрипаль Артем Наруга, який став прообразом героя повісті «Музыкант».

Зберігся будинок, в якому перебував Т. Г. Шевченко; в 1994 році тут встановлене погруддя Кобзаря.

У селищі міського типу Добрянка Ріпкинського району знаходилось перша поштова станція у межах України на Білоруському або Петербурзькому тракті, яким Т. Г. Шевченко їхав у першу подорож в Україну навесні 1843 року Через Добрянку у квітні 1847-го везли заарештованого поета до столиці.

Дубовий Гай (нині — село Прилуцького району) Т. Г. Шевченко відвідав вірогідно в 1843-му або 1845 р., а згадав його у повісті «Наймичка». У 2001 р. на честь Т. Г. Шевченка названо центральну вулицю села.

Село Журавку (нині — Варвинського району) Т. Г. Шевченко, ймовірно, відвідав наприкінці травня — на початку серпня 1843 р. Тут він виконав портрет межового судді, журавського поміщика Р. І. Лукомського.

У Журавці збереглася могила батька видатного математика, педагога Ф. Я. Вороного. Під час навчання у Київському університеті він брав активну участь у створенні недільних шкіл, у 1859—1861 рр. викладав у недільній школі на Подолі, яку в 1859 р. відвідав Т. Г. Шевченко.

Село Забілівщину Борзнянського району (колишній хутір Кукуріківщина, до складу якого входять також території колишніх хуторів Миколаїв та Сороки), Т. Г. Шевченко відвідав узимку 1847 р.

На хуторі Кукуріківщина жив його добрий приятель — український поет-романтик В. М. Забіла, з яким Т. Г. Шевченко уперше зустрівся в 1843 р. у Качанівці. На хуторі Т. Г. Шевченко намалював портрет товариша, який, на жаль, не зберігся. Розлучаючись, Т. Г. Шевченко подарував В. М. Забілі на згадку свого кашкета та сорочку, виготовлену з конопель сестрою Яриною (нині зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка у Києві). Т. Г. Шевченко завжди тепло згадував В. М. Забілу і пізніше змалював його в образі Віктора Олексійовича в повісті «Капитанша».

На хуторі Миколаїв Т. Г. Шевченко відвідав М. Д. Білозерського — двоюрідного брата О. М. Білозерської, з яким познайомився на її весіллі з П. О. Кулішем. У М. Д. Білозерського, за словами П. О. Куліша, певний час зберігалися два шевченкових рукописи — «Назар Стодоля» (українською і російською мовами) та «Княгиня». Згадку про власника хутора Т. Г. Шевченко залишив у «Щоденнику».

На хутір Сороки Т. Г. Шевченко приїздив для написання портретів членів родини Г. О. Сребдольського. Відомо, що було виконано два портрети доньки — Ю. Г. Сребдольської, з яких зберігся один.

У с. Іваницю (нині — Ічнянського району) Т. Г. Шевченко навідався наприкінці травня — на початку червня 1843 р. з Качанівки. Його увагу привернула дерев'яна однобанна Георгіївська церква з дзвіницею 1654 р. (до наших днів не збереглася). Містечко згадане у повісті «Музыкант».

У 1964 р. в Іваниці встановлене погруддя Т. Г. Шевченка.

В Іржавці (село Ічнянського району) в 1843 р. Т. Г. Шевченко у Свято-Троїцькій церкві оглянув чудотворну ікону Іржавецької Божої Матері, почув народні перекази про цю козацьку святиню, які поклав в основу поеми «Іржавець», написаної на засланні в 1847-му. У селі споруджено два пам'ятники Т. Г. Шевченку: один до Великої Вітчизняної війни, інший — у 1959 р.

Збереглася збудована наприкінці XVIII ст. садиба Ревуцьких, де народився видатний композитор, автор творів на вірші Т. Г. Шевченка, у тому числі кантати-поеми «Хустина», Л. М. Ревуцький.

У травні 1843 р., прямуючи до Качанівки, Т. Г. Шевченко проїздив через Ічню. Вдруге він навідався до містечка у січні 1844-го: зустрічався з ієреєм І. Смирницьким, ночував у священика Г. Тичини. До наших днів збереглися Свято-Вознесенська та Преображенська церкви початку XIX ст.

У 2009 р. в Ічні встановлений пам'ятник Т. Г. Шевченку (автор В. П. Луцак).

Наприкінці травня 1843 р. у Качанівці (нині — селище Ічнянського району) поета зустрічав Г. С. Тарновський — «почетный вольный общник Академии художеств», який власне і запросив Т. Г. Шевченка в Україну. Шевченко привіз йому свою «Катерину», про яку раніше згадував у листі. Перебуваючи у Качанівці, поет спілкувався зі своїми приятелями, селянами, набував нових знайомих і друзів, виїздив у навколишні села. Враження від перших відвідин Качанівки відображені у повісті «Музыкант».

У вересні 1843-го р. та другій половині січня 1844 р. Т. Г. Шевченко знову побував у Качанівці, відвіз замовлену Г. С. Тарновським копію портрета князя М. Г. Рєпніна та отримав за роботу гроші.

Протягом багатьох років Т. Г. Шевченко підтримував дружні стосунки з родиною Тарновських. Василь Васильович Тарновський-старший, племінник Григорія Степановича, отримав фундаментальну освіту: після навчання у Ніжинській гімназії вищих наук закінчив юридичний факультет Московського університету. Мав широке коло різноманітних інтересів, писав наукові праці з історії, етнографії, фольклористики, розвитку

промисловості і сільського господарства, демографії, відзначився активною діяльністю у роботі Комітету з підготовки селянської реформи 1861 р. Можливо, свій офорт «Судня рада» Т. Г. Шевченко створив під впливом статті В. В. Тарновського «Юридичний побут Малоросії». Зустрічався Т. Г. Шевченко з В. В. Тарновським у Києві, де в нього на квартирі «бували літературні вечори, які відвідували М. І. Костомаров, В. М. Білозерський та інші друзі й знайомі В. В. Тарновського, серед них був і Т. Г. Шевченко». Його сестру Надію Василівну Т. Г. Шевченко називав «дорогою кумасею»: разом вони хрестили дочку диякона церкви с. Потоки М. Г. Гов'ядовського. Їй же поет присвятив їй два вірші — «Кума моя і я» та «Великомученице, кумо!». Дружина В. В. Тарновського-старшого Людмила Володимирівна також товаришувала з Кобзарем.

На час останнього приїзду Т. Г. Шевченка до Качанівки у серпні 1859 р. В. В. Тарновський разом з дружиною був у Петербурзі. Поета зустрічав син господаря, який знав Т. Г. Шевченка ще до заслання 7-річним хлопчиком, що «виріс в сім'ї, де шана до поета була, так би мовити, традиційною, а тому захоплювався його поезією, багато знав напам'ять його віршів і глибоко поважав поета як людину». Про останні гостини Т. Г. Шевченка він пізніше згадував: «Під час прогулянки поет був задумливий і сумний, певне перед ним проходили картини минулого. В одному, особливо мальовничому місці, серед плоскогір'я, на майданчику, коло самого ставка, він був вражений красою краєвиду і вигукнув: «Як умру, то тут поховайте мене». Цим словам, звичайно, не можна надавати серйозного значення: вони були вимовлені під враженням навколишньої чудової природи». На згадку про перебування у Качанівці Т. Г. Шевченко подарував кілька своїх офортів, посадив молодий дубок та залишив у сімейному альбомі віршовані рядки:

І стежечка, де ти ходила,
колючим терном поросла,
1859 року, 21 серпня.

Протягом життя В. В. Тарновський-молодший зібрав чудову колекцію українських старожитностей та найбільшу за кількістю і унікальну за наявністю оригінальних предметів Шевченкіану, що налічувала понад 1000 експонатів. У 80-х роках XIX століття він опікувався упорядкуванням та збереженням напівзруйнованої могили Т. Г. Шевченка: замовив великий чавунний хрест з барельєфом поета за власним ескізом і надав 1000 карбованців для його виготовлення.

Про перебування Т. Г. Шевченка розповідає експозиція одного із залів Національного історико-культурного заповідника «Качанівка», свідчать меморіальна дошка,

встановлена у 1961-му на палаці, та погруддя — у 1965 р. У кургані, насипаному в Качанівському парку на честь Т. Г. Шевченка, покоїться прах його друга художника Г. М. Честахівського.

У квітні 1846 р. за завданням Київської археографічної комісії Т. Г. Шевченко приїхав до Козельця з метою опису пам'яток старовини. У повісті «Княгиня» він не тільки описує враження від містечка, а й згадує величний храм — собор Різдва Богородиці, «воздвигнутый Наталией Розумихой, родоначальницей дома графов Разумовских».

У травні 1861 р. під час перепоховання Т. Г. Шевченка на Чернечій горі через Козелець проходила жалобна процесія; труна з тілом небіжчика була встановлена у Миколаївській церкві (споруджена коштом священика К. М. Тарловського у 1781—1784 рр.).

У 1930-х рр. у Козельці діяв аматорський театр ім. Т. Г. Шевченка. У 1961-му було встановлено погруддя поета, в 1991-му — пам'ятний знак «Остання дорога Кобзаря».

На батьківщині останнього українського гетьмана у Лемешах (нині — село Козелецького району) Т. Г. Шевченко оглянув Трьохсвятительську церкву та хату Н. Д. Розумовської (не збереглася), про що згадав у повісті «Княгиня»: «В шести верстах от Козельца, в бедной хатке, на сволоке, или балке читаешь: «Сей дом спорудила раба божия Наталия Розумиха, 1710 року божого». А в Козельце в величественном храме читаешь на мраморной доске: «Сей храм спорудила графиня Наталия Разумовская в 1742 году». Странные два памятника одной и той же строительницы».

У маєтку де Бальменів — Линовиця (нині — село Прилуцького району) Т. Г. Шевченко побував у 1843-му та у січні 1844 р. Я. П. де Бальмен, офіцер, художник-аматор, щирий прихильник поезії, був другом Т. Г. Шевченка. Разом із двоюрідним братом М. С. Башиловим вони переписали латиною «Кобзар» та інші твори поета для закордонного видання, ілюструвавши їх власними малюнками (Див.: Шевченко Т. Вірші. 1844; Кобзар. 1840; Гайдамаки. 1841; Гамалія. 1843: Факсимільне відтворення. — Дніпродзержинськ, 2008). Своєму «искреннему другу Якову де Бальмену» , який загинув на Кавказі, Т. Г. Шевченко присвятив поему «Кавказ».

У 1961 р. в Линовицькому парку встановлений пам'ятник Т. Г. Шевченку роботи скульптора А.Ф. Гайдая, ще одне погруддя було споруджене в 1953-му. Від садиби вцілів лише флігель.

У лютому 1846 р. Т. Г. Шевченко приїхав у Марківці (нині — село Бобровицького району). Сюди його запросив П. А. Катеринич — штаб-ротмістр, почесний мировий суддя, учасник викупу Т. Г. Шевченка з кріпацтва. Тут Т. Г. Шевченко намалював 8 акварельних портретів членів родини, з яких відомі 6 (один за репродукцією). Під час

перебування в селі Т. Г. Шевченко подарував «Кобзар» з дарчим написом селянинові М. Сліпенку.

У містечку Монастирище (нині — село Ічнянського району) знаходилась поштова станція на шляху Чернігів—Прилуки, де двічі зупинявся Т. Г. Шевченко, прямуючи до Качанівки у травні 1843-го та січні 1844 р.

Монастирище належало батьку відомого скульптора П. П. Забіли, у творчому доробку якого два погруддя Т. Г. Шевченка.

Протягом життя Т. Г. Шевченко підтримував стосунки з П. О. Кулішем, і хоча вони не завжди були рівними, це не завадило П. О. Кулішеві запросити Т. Г. Шевченка старшим боярином на своє весілля з О. М. Білозерською. 21 січня, за три дні до весілля, Т. Г. Шевченко приїхав у Мотронівку (нині — хутір у складі с. Оленівка Борзнянського району) — маєток Білозерських. Тут він вразив присутніх своїм співом та й сам згадував у «Щоденнику» про виконання разом з молодою пісні «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя». Від цих гостин в альбомі О. М. Куліш залишилися написаний Шевченком вірш та малюнок.

Нині у відбудованій садибі створений Історико-меморіальний музей-заповідник П. О. Куліша «Ганнина Пустинь».

Ніжин Т. Г. Шевченко вперше побачив у травні 1843-го, прямуючи до Качанівки. Тут він зустрівся зі своїм другом І. М. Сошенком, який викладав малювання у повітовому училищі. Вдруге Шевченко побував у Ніжині у лютому 1846 р. як представник Київської археографічної комісії. Він оглянув старовинні храми міста, картинну галерею Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька, серед випускників якого було чимало Шевченкових шанувальників і друзів.

У Ніжині поет зупинився в готелі «Не минай». Як свідчив О. С. Афанасьєв-Чужбинський, «двері наші не зачинялись, особливо нас відвідували студенти і серед них М. В. Гербель, що був тоді на останньому курсі». Йому в альбом Т. Г. Шевченко записав початок свого вірша «Гоголю»: у Т. Г. Шевченка було особливе ставлення до великого письменника. Поет пробув у Ніжині 5 днів, відвідав бал у дворянському зібранні. Згадки про місто є у повістях «Княгиня», «Капитанша», «Близнецы», «Музыкант», у передмові до нездійсненого видання «Кобзаря».

На розі вулиць Гребінки і Леніна стоїть будинок, що належав М. Я. Макарову — петербурзькому знайомому Т. Г. Шевченка, колишня кріпачка якого Ликера Полусмак стала останнім коханням Кобзаря.

Через Ніжин у травні 1861 р. везли домовину з тілом Т. Г. Шевченка. Панахиду відправили біля Спасо-Преображенської церкви. Там у 1991 р. встановлений пам'ятний знак «Остання дорога Кобзаря».

Іменем Т. Г. Шевченка у Ніжині названо парк, вулицю та школу. В 1991 році споруджений пам'ятник Т. Г. Шевченку (скульптор О. П. Скобликов, архітектор О. Д. Ковальов). На будинку Ніжинської поштової станції, де зупинявся Т. Г. Шевченко, встановлена меморіальна дошка.

24 січня 1847 р. в с. Оленівку (нині — Борзнянського району) прибув весільний кортеж. Тут у Воскресенській церкві відбулося вінчання П. О. Куліша і О. М. Білозерської. Старшим боярином був і тримав вінець Т. Г. Шевченко. Через 14 років біля церкви відбулася панахида над труною з тілом поета. Нині на цьому місці споруджена пам'ятна каплиця. Іменем Т. Г. Шевченка названа вулиця.

У червні 1843 р. Т. Г. Шевченко приїхав у с. Пальчики (нині — Бахмацького району) до винахідника рамкового вулика, видатного бджоляра П. І. Прокоповича (у Пальчиках працювала заснована ним школа бджільництва з пасікою). Про зустріч з П. І. Прокоповичем Т. Г. Шевченко згадав у повісті «Близнецы», можливо, під враженням від побаченого написав картину «На пасіці». П. І. Прокопович, за спогадами сучасників, іменем Т. Г. Шевченка назвав один із вуликів.

У червні 1845 р. побував Т. Г. Шевченко й у стародавньому місті Прилуки. Тут він спілкувався із засновником народного училища письменником П. П. Білецьким, священиком І. Г. Бодянським — родичем професора Московського університету О. М. Бодянського, М. І. Данчичем (будинок останнього зберігся до сьогодні), замальовував старожитності. Свої враження від міста він описав у повісті «Музыкант». У Шевченковому альбомі 1845 р. зберігся малюнок косаря, підписаний «Данчич».

Ще двічі Т. Г. Шевченко був у Прилуках проїздом: 19 лютого 1846-го та 20 серпня 1859-го. У 1846 р., поки перепрягали коней, Шевченко допомагав тушити пожежу в єврейському будинку на сусідній вулиці, в 1859 р. написав з Прилук листа братові В. Г. Шевченку.

Пам'ять про перебування Т. Г. Шевченка увічнена у назві вулиці. У місті на початку 1960-х років встановлено три погруддя поета, а у 2007 р. — пам'ятник роботи скульптора В.П. Небоженка.

З кінця лютого до початку березня 1846-го Т. Г. Шевченко гостював у родині Лизогубів у Седневі (нині — селище міського типу Чернігівського району).

Одноповерховий будинок Лизогубів з прилеглими до нього флігелями знаходився на місці колишньої фортеці, на високому березі річки Снов, був оточений великим

парком з фонтанами та оранжереєю. Серед різноманітних дерев особливо відзначалась своїми розмірами липа, під якою любив відпочивати та віршувати поет. Т. Г. Шевченко жив у флігелі й працював у малярні, яка на той час ще добудовувалась, тож він давав поради, як краще її обладнати. Тут Т. Г. Шевченко виконав олійний портрет Іллі Івановича та акварельний — Андрія Івановича Лизогубів, зробив малюнки з натури «Коло Седнева», «Чумаки серед могил», «В Седневі», для Воскресенської церкви написав ікону.

У Седневі Т. Г. Шевченко не тільки малював, а й писав вірші. За свідченням Л. М. Жемчужникова, всі стіни майстерні були списані його поезіями. Любив поет спілкуватися з селянами, цікавився їхнім життям, інколи заводив небезпечні, «крамольні розмови».

Вдруге на гостини до Лизогубів Т. Г. Шевченко приїхав на початку березня 1847 р. У Седневі він підготував передмову до нового видання «Кобзаря», переписав до окремого зошита збірку «Три літа», написав поему «Осика», зробивши підпис: «Седнев, 1847, марта 7» (пізніше поет дав нову назву поемі — «Відьма»). 4 квітня він виїхав через Чернігів до Києва.

Після арешту Т. Г. Шевченка А. І. Лизогуб листувався з ним, надсилав фарби, папір, клопотався про дострокове звільнення поета. На жаль, шевченківські реліквії, що зберігались у родині Лизогубів, загинули під час пожежі, яка сталася у березні 1883 р. Вшановуючи пам'ять Великого Кобзаря, до 90-річчя від дня його народження коштом Ф. А. Лизогуба у Седневі було встановлено бюст поета роботи відомого українського скульптора Ф. П. Балавенського (не зберігся). Пам'ятник Т. Г. Шевченку скульптора Г.В. Бистровського споруджений у парку біля липи 1957 р. У вересні 2010-го перед будинком Лизогубів відкрили новий пам'ятник Т. Г. Шевченку роботи скульптора А. С. Балога. Меморіальні дошки встановлені на фасаді будинку, біля липи та на брамі садиби Лизогубів.

Влітку 1845 р. Т. Г. Шевченко відвідав Сокиринці (нині — село Срібнянського району), що належали Г. П. Галагану — засновнику Колегії Павла Галагана у Києві, шанувальнику творчості Т. Г. Шевченка. З власником маєтку поет познайомився в Петербурзі, подарував йому окреме видання поеми «Тризна» з дарчим написом. Знаючи Г. П. Галагана як мецената, Т. Г. Шевченко звернувся до нього з проханням про допомогу художнику І. І. Соколову. Враженнями від перебування у Сокиринцях Т. Г. Шевченко поділився на сторінках повісті «Музыкант».

Крім палацу у великому мальовничому парку серед інших дерев зберігся явір, де, за народними переказами, любив відпочивати Т. Г. Шевченко. Тут же у парку в 1964 р. встановлене погруддя поета.

Загалом на території Чернігівської області споруджено й встановлено понад 50 пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дощок та інших об'єктів на честь Т. Г. Шевченка: шість у Бахмацькому, два у Бобровицькому, три у Борзнянському, один у Городнянському, шість в Ічнянському, три у Козелецькому, два у Коропському, чотири у Менському, два у Ніжинському, два у Носівському, два у Прилуцькому, один у Семенівському, один у Срібнянському, два у Талалаївському, чотири у Чернігівському районах, три у Чернігові, три у Ніжині й чотири у Прилуках.

Ім'я Т. Г. Шевченка увінчено в назвах восьми населених пунктів Чернігівської області: с. Тараса Шевченка Тарасо-Шевченківської сільської ради Ріпкинського району, с. Шевченко Фастовецької сільської ради Бахмацького району, с. Шевченко Прохорівської сільської ради Борзнянського району, с. Шевченко Власівської сільської ради Ічнянського району, с. Шевченко Лавирківської сільської ради Талалаївського району, с. Шевченко Халявинської сільської ради Чернігівського району, с. Шевченкове Гайворонської сільської ради Бахмацького району, с. Шевченкове Мало-Дівицької селищної ради Прилуцького району

На честь Т. Г. Шевченка названо вулиці й парки у Чернігові, Ніжині, Прилуках, Борзні, Козельці, Корюківці, Мені, Новгороді-Сіверському та інших містах і селах Чернігівської області. Статус пам'ятки природи має Шевченківська ялинова алея, що знаходиться в Чернігові. Іменем Т. Г. Шевченка свого часу було названо колгоспи й заклади культури у с. Григорівка Бахмацького району, с. Кобижча Бобровицького району, с. Сахутівка Корюківського району, с. Чайкине Новгород-Сіверського району, с. Держанівка Носівського району, с. Охиньках Прилуцького району, с. Чорний Ріг Семенівського району, с. Рогізки Щорського району.

Дослідження і популяризація творчості Т. Г. Шевченка на Чернігівщині

Шевченкознавчі студії на Чернігівщині, як відомо, започаткував В. В. Тарновський — молодший. Упродовж другої половини XIX ст. він зібрав у своєму Качанівському маєтку численні рукописи, листи, мистецькі твори й особисті речі Кобзаря. Незадовго до смерті він заповів своє зібрання Чернігівському губернському земству, яке 1902 р. відкрило у Чернігові музей українських старожитностей В. В. Тарновського,

до складу якого увійшла й шевченківська колекція. У становленні музею значну роль відіграв Б. Д. Грінченко, який натоді мешкав у Чернігові. Ще 1900 р. тут побачив світ упорядкований Б. Д. Грінченком другий том каталогу музею, що містив, зокрема, докладний опис Шевченкіани В. В. Тарновського. Саме Б. Д. Грінченку Чернігівська губернська земська управа доручила привести до Чернігова зібрання В. В. Тарновського, яке після смерті колекціонера тимчасово зберігалося у Києві. У листі до дружини Б. Д. Грінченко повідомляв: «Дедалі я роблю, то все більше впевняюсь, яку велику ціну для нас має ця колекція. Одчинив уперше шаховку з Шевченковими речами, узяв у руки його сорочку і почув, що мене обнімає сум, плач...»

Б. Д. Грінченко добре розумів значення дорученої йому справи: «Привезу до Чернігова увесь Шевченків одділ, привезу чимало рукописів. Та будемо дбати, щоб таки заложити сю інстанцію великої культурної ваги і тим «наш рідний дух з занепаду підняти».

Дбайливе ставлення Б. Д. Грінченка до Шевченкових реліквій засвідчують такі рядки з листа: «Везтиму з собою Шевченкові речі, хочу, щоб хоч найголовніші з їх були перед моїм оком увесь час, і через те везтиму їх у кошиках при собі, а як у вагон не дозволять узяти кошиків стільки, то мушу їхати пароходом».

Окремі реліквії, пов'язані з іменем Кобзаря, у той час ще перебували в руках приватних осіб. Так, 4 серпня 1903 р. на черговому засіданні Чернігівської губернської архівної комісії були розглянуті чотири листи Т. Г. Шевченка до Ф. Л. Ткаченка і 12 його малюнків, що належали В. В. Баршевському. Власник запропонував надрукувати їх у «Трудах» комісії. Однак Г. О. Коваленко, якому комісія доручила цю справу, встановив, що листи були ще у 1875 р. запроваджені у науковий обіг.

У Чернігові було здійснено кілька спроб видання творів Т. Г. Шевченка. Невеличку збірку його поезій надрукував у серії книжок для народного читання Б. Д. Грінченко. У березні 1915 р. Чернігівське губернське земське зібрання ухвалило рішення про видання альбому художніх творів Т. Г. Шевченка, які зберігалися у Музеї українських старожитностей, але реалізувати цей намір не вдалося.

Місцеві літератори й краєзнавці зверталися до вивчення біографії та творчості Кобзаря. Насамперед їх цікавили факти про неодноразове перебування Т. Г. Шевченка на Чернігівщині. Спогади представників дворянських родин Білозерських, Забіл, Лизогубів, у яких гостював Т. Г. Шевченко, зібрав і надрукував М. М. Білозерський (Киевская старина. — 1882. — № 10). Компілятивний характер мала замітка про Т. Г. Шевченка у «Черниговском историко-археологическом отрывном календаре на 1906 год». Певний інтерес становить розвідка М. Степаненка про перебування Т. Г. Шевченка у Черні-

гові (Черниговская земская неделя. — 1914. — № 9). Натомість нарис відомого літератора М. М. Могилянського містить широкі узагальнення й міркування щодо творчого методу і світогляду Т. Г. Шевченка (Черниговская земская неделя. — 1914. — № 9). М. М. Могилянському належить також видана в Чернігові у 1916-му брошура «Шевченкові роковини 1916 року», просякнута ідеєю соборності, національної єдності народу, розмежованого кордонами імперій. За цих обставин «провідною зіркою... може бути тільки спадщина великих ідеалів, які ми одержали від минулого і передати мусимо майбутньому». На переконання М. М. Могилянського, «велетенська тінь геніального поета покрила собою усі землі українські... сполучила тим міцним нерозривним сполученням-цементом, який з етнографічного матеріалу творить національність. Шевченківська стихія стала одним з міцніших чинників тієї національної єдності, що єсть світом, якого тьма не об'їсть, яка видержить найтяжчі іспити».

На початок XX ст. припало кілька ювілейних дат, пов'язаних з іменем Кобзаря. Незважаючи на заборони з боку уряду й місцевої адміністрації, передова громадськість краю прагнула вшанувати його пам'ять. На початку 1911 р. з нагоди 50-х роковин смерті Т. Г. Шевченка у Музеї українських старожитностей було влаштовано спеціальну виставку. У лютому цього ж року Чернігівська міська дума (цікаво, що вона ще у 1899-му порушувала клопотання про перейменування головної вулиці міста — Шосейної у вулицю Шевченка, але безрезультатно) ухвалила постанову про відзначення 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка і розробила програму свята. Підготовка до нього проводилась також у Ніжині й інших містах краю. Однак внаслідок урядової заборони відзначення Шевченкового ювілею набуло напівлегального характеру. Зокрема, святковий вечір, присвячений Кобзареві, потай влаштували студенти Ніжинського історико-філологічного інституту. 25 лютого (за старим стилем) 1914 р. М. М. Могилянський, який натоді мешкав у Городні, разом зі своєю матір'ю замовили у місцевому Троїцькому соборі панахиду по Т. Г. Шевченку. Як писав М. М. Могилянський у листі до М. С. Грушевського, «в Городні се вперше відбулася Шевченківська панахида... На жаль, у церкві людей було дуже мало».

За умов переслідування української мови та культури шевченкознавчі студії на Чернігівщині у дореволюційний період були позбавлені певної системи. Однак завдяки зусиллям аматорів старовини і шанувальників творчості Кобзаря вдалося врятувати від загибелі й забуття чимало цінних пам'яток, установити деякі факти з біографії Т. Г. Шевченка, розширити коло читачів його безсмертних творів.

Ця робота помітно активізувалась за доби визвольних змагань. Так, до літературної спадщини Т. Г. Шевченка звернулося створене у Чернігові наприкінці 1917 р.

книговидавниче товариство «Сіверянська думка», фундаторами якого були представники місцевої наукової і творчої інтелігенції та громадські діячі В. Л. Модзалевський, Ю. С. Виноградський, М. М. Могилянський, І. Л. Шраг. Головна мета товариства полягала у «виданні різних творів культурно-просвітнього значення». У березні 1918 р. побачила світ перша книга «Сіверянської думки» — фрагменти «Слова про Ігорів похід» у перекладі Т. Г. Шевченка. Інтерес до цієї літературної пам'ятки поет виявляв упродовж усього свого життя, сподіваючись перекласти її текст українською мовою, але реалізувати цей задум спромігся лише частково. У червні-вересні 1860-го Т. Г. Шевченко переклав два фрагменти «Слова про Ігорів похід», які одержали назви «З передсвіта до вчора» і «Плач Ярославни». Саме вони й увійшли до чернігівського видання. Невеличку за обсягом і форматом книгу, надруковану літографським способом, відрізняла досить висока художньо-поліграфічна культура. Текст прикрашали стилізовані орнаментальні заставки, кінцівки й сюжетні ілюстрації, виконані художницею П. К. Діденко. Газета «Черниговский край» цілком слушно зазначила, що «Сіверянська думка» «почала свою діяльність так, як, можливо, не змогла б краще, і як зробило б честь і не маленькому провінційному видавництву». Надалі, здається з ініціативи М. М. Могилянського, «Сіверянська думка» планувала оприлюднити повний текст «Щоденника» Т. Г. Шевченка, оригінал якого зберігався у Музеї українських старожитностей В. В. Тарновського, але восени 1919 р. припинила своє існування.

У 20-х рр. XX ст. до вивчення життя і творчості Т. Г. Шевченка долучився молодий чернігівський літературознавець Б. М. Шевелів, який запровадив до наукового обігу нові матеріали про його перебування на Чернігівщині. З його ініціативи у садибі колишнього готелю «Царград», де у 1846-му і 1847 р. зупинявся Т. Г. Шевченко, коштом Чернігівського наукового товариства було встановлено меморіальну мармурову таблицю з написом золотими літерами: «В цій селитьбі жив р. 1846—1847 Тарас Шевченко». У 1929 р. у приміщенні Чернігівського історичного музею було розгорнуто виставку, на якій експонувались оригінальні художні твори, автографи поезій та листів Т. Г. Шевченка, прижиттєві видання. На виставці також були представлені особисті речі Т. Г. Шевченка — одяг, чорнильниця, ручки й пера, мольберт, пензлі тощо. Значний інтерес становив і докладний путівник по виставці, впорядкований П. Карачевською (Карачевська П. Виставка Т. Шевченка. Провідник. — Чернігів, 1930), що давно вже став бібліографічним раритетом. Місцева газета «Червоний стяг» також опублікувала низку матеріалів з історії Шевченківської колекції та окремих її експонатів.

У післявоєнний час науковці та краєзнавці Чернігівщини відновили й продовжили шевченкознавчі студії. Окремий розділ було присвячено Т. Г. Шевченку в методичному посібнику для вчителів «Літературна Чернігівщина», виданому в 1960 р. У цей час до вивчення творчості Т. Г. Шевченка звернулись представники ніжинського філологічної школи. У 1961-му у Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя (нині — Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) було проведено наукову конференцію, присвячену 100-річчю від дня смерті Т. Г. Шевченка і видано збірник тез оприлюднених на ній доповідей і повідомлень. У науковій та громадсько-політичній періодиці регулярно з'являлися шевченкознавчі студії ніжинських дослідників Г. Г. Аврахова, О. Й. Коцюби, Д. С. Наливайка, Ю. А. Савченка, О. Ф. Дем'яненка, О. В. Жомніра, Л. І. Коломієць, А. В. Майбороди, І. К. Чаплі, М. М. Ярошенка. Особливо плідно у цій царині працював Г. Я. Неділько, який ще в 1954 р. захистив кандидатську дисертацію «Літературно-естетичні погляди Т. Г. Шевченка». Йому належать також книги «Тарас Шевченко» (1958), «Тематика і методичні поради до проведення спецсемінару по вивченню творчості Т. Г. Шевченка» (1963), «Тарас Шевченко і Чернігівщина» (1992).

У 1989 р. на базі Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка (нині — Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка) відбулася представницька науково-методична конференція, присвячена 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. У збірнику тез виголошених на ній доповідей та повідомлень істориків і літературознавців окреслено широке коло проблем, пов'язаних з вивченням життя і творчості Кобзаря. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка також вступив ініціатором проведення у березні 2014 р. наукової конференції «Т. Г. Шевченко і Чернігівщина», участь у якій узяли історики, філологи, філософи, мистецтвознавці, фахівці в галузі педагогіки.

На широку читацьку аудиторію розрахований буклет «Чернігівщина в житті та творчості Т. Г. Шевченка», підготовлений співробітниками Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (Чернігів, 1992). Окремі сюжети, пов'язані з перебуванням Т. Г. Шевченка на Чернігівщині, висвітлені в есе С. П. Реп'яха «Тарасові сліди. Марево» (Чернігів, 1993) та нарисах Л. В. Студьонової «Чернігівки в житті славетних» (Чернігів, 1996). Вплив Т. Г. Шевченка на громадське й літературне життя краю з'ясовано в книзі Г. В. Самойленка «Літературне життя Чернігівщини в XII—XX ст.» (2003; 2012).

Помітний слід у Шевченкіані залишили учені-уродженці Чернігівщини. Значною мірою прислужився розгортанню шевченкознавчих студій у Росії Л. Н. Большаков,

з ініціативи якого були створені музеї Т. Г. Шевченка в Орську й Оренбурзі, а також Науково-дослідний інститут Т. Г. Шевченка на базі Оренбурзького державного університету. Підсумки власних досліджень Л. Н. Большаков підвів у тритомній праці «Літа невольничі» («Быль о Тарасе») (Оренбург, 1993), за яку в 1994 р. йому було присуджено Державну премію України імені Т. Г. Шевченка. Численні відомості про уродженців Чернігівщини, які за різних обставин зустрічалися з Т. Г. Шевченком, наведено у краєзнавчих нарисах П. П. Ротача «Талалаївські етюди» (Полтава, 2001), а також у створенні ним енциклопедії «Полтавська Шевченкіана» у двох томах (Полтава, 2005).

Шевченкіана чернігівських музеїв

Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського увібрав колекції історичного музею Чернігівської губернської вченої архівної комісії (відкритий у 1896 р.), Музею українських старожитностей імені В. В. Тарновського (1902), Єпархіального сховища старожитностей (1906), Музею поміщицького побуту і мистецтв (1919), Музею селянського побуту (1920), які було об'єднано у 1923 р. У 1991 р. музею присвоєне ім'я Василя Васильовича Тарновського (1838—1899) — відомого українського громадського діяча, мецената, колекціонера.

Шевченківська колекція Чернігівського історичного музею на початку 1930-х років була найкращим і найбільшим зібранням, присвяченим українському генію. Основу становила Шевченкіана В. В. Тарновського, яка включала посмертну маску, щоденник, рукописи і прижиттєві видання творів, фотографії, майже 400 гравюр, акварелей, рисунків, картин, малярське приладдя, особисті речі — загалом понад 1000 одиниць. Її доповнили пізніші надходження початку XX ст. — малюнки Т. Г. Шевченка у складі особового архіву письменника Д.Л Мордовця, оригінальні рукописи з архіву III відділення, листи Т. Г. Шевченка до Ф. Ткаченка, «Кобзар» 1860-го з дарчим написом автора Л. В. Тарновській, «Кобзар» 1878 р.

У 1933 р. Шевченківська колекція була вилучена з Чернігівського історичного музею. Нині вона зосереджена в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві — образотворча спадщина, фотографії, книги, особисті речі й малярське приладдя — та в Інституті української літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України — рукописи, списки творів, листування, документи, прижиттєві видання тощо.

З довоєнного зібрання у Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського сьогодні зберігаються два автографи поета — на «Кобзареві», подарованому

Г. М. Честахівському, та в альбомі «Качанівка»; медаль на честь Т. Г. Шевченка, виготовлена коштом Української громади в Петербурзі у 1861 р. одразу після його смерті; медальйон, відлитий за ескізом В. В. Тарновського для хреста на могилі Т. Г. Шевченка; бронзовий бюст, відлитий в Італії; копія Шевченкового автопортрета, намальована, вірогідно, П. О. Кулішем; скульптурне зображення поета на моделі пам'ятника Б. Хмельницькому скульптора М. Микешина (1868).

У повоєнний час музейна Шевченкіана поповнилася виданнями творів Т. Г. Шевченка, науковими, науково-популярними і художніми творами, присвяченими життю і творчості Т. Г. Шевченка, поштівками, марками і конвертами, видрукуваними у тому числі й українською діаспорою, роботами художників і митців декоративно-ужиткового мистецтва з портретами Кобзаря або за мотивами його творів та іншими експонатами. Створено окремий розділ експозиції.

У музеї проводяться тематичні екскурсії та вечори, присвячені Т. Г. Шевченку, демонструються виставки. Так, у 1980-х щороку до Шевченкових святкувань у відділі народного декоративного мистецтва Чернігівщини створювалися виставки «Народні майстри — Кобзареві».

У 1989 р. до 175-річчя від дня народження митця була відкрита масштабна виставка «Чернігівщина в житті і творчості Т. Г. Шевченка». Вона розповідала про чернігівських знайомих і друзів Т. Г. Шевченка, репрезентувала його творчий доробок періоду подорожей в Україну; окремий її розділ складали твори народних майстрів, яких надихнули шевченківські образи. Ця виставка разом з експозицією відділу народного декоративного мистецтва, де вона експонувалася, слугувала декорацією і сценою для вистави Театру історичного портрета «І мертвим, і живим» (Театр історичного портрета — це спільний проект Чернігівського історичного музею та Молодіжного театру, здійснений у другій половині 1980-х рр.).

У 1992 р. на Чернігівщині відбулося міжнародне Шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій», до якого музеєм була створена виставка і підготовлений буклет «Чернігівщина в житті та творчості Т. Г. Шевченка». Вперше відтоді, як з Чернігова вивезли Шевченківську колекцію В. В. Тарновського, вдалося залучити з неї на виставку декілька автографів Кобзаря.

У 2004 р. до 190-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка в музеї була створена філателістична виставка «Пророк». Про Шевченкові реліквії колекції В. В. Тарновського розповідалося на виставках, присвячених 170-ти та 175-річчю від дня народження колекціонера тощо.

У рамках музейного «лекторію на колесах» «Дорогами рідного краю», започаткованого 2007-го, працює 10 шевченківських маршрутів, які охоплюють Чернігівщину, почасти — Полтавщину, Черкащину, Київ.

У 2012 р. у Києві побачив світ підготовлений співробітниками Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського та видавництва «Богдана» перший в Україні путівник «Шляхами Тараса Шевченка. Чернігівщина».

Чернігівський художній музей було засновано в 1983 році на базі художнього відділу Чернігівського історичного музею, від якого він успадкував близько 4 тисяч експонатів. У 2011 р. Чернігівському художньому музею було присвоєно ім'я Григорія Павловича Галагана (1819—1888) — відомого громадського діяча, мецената і колекціонера.

До зібрання музею увійшли офорти Т. Г. Шевченка для «Живописної України» (1844), твори народних малярів XIX ст. і майстрів живопису тієї доби, які спілкувалися з Кобзарем або перебували під впливом його творчості, зокрема роботи О. Я. Волоскова «Готичній місток у Сокиринському парку» (1845) і «Церква в Сокиринцях» (1848), І. І. Соколова «Дівчата, що гадають на вінках про заміжжя» (1860) і «Українка» (середина XIX ст.) та ін. Значний інтерес становлять портрети сучасників Т. Г. Шевченка Г. П. Галагана (1839) й М. А. Маркевича (1839) пензля К. Ф. Юшкевича-Стаховського, Г. П. Галагана, створений, імовірно, А. М. Гороновичем (середина XIX ст.), Д. С. Горленка роботи К. С. Павлова (1835), Є. П. Гребінки (30-ті рр. XIX ст.), виконаний А. М. Мокрицьким. Зібрання Чернігівського художнього музею також поповнив літографований портрет відомого вченого М. Д. Іванишева (1846), який довгий час зберігався у Чернігові у родині Волчанецьких. Як відомо, М. Д. Іванишев — один з очільників Київської археографічної комісії — залучив Т. Г. Шевченка до археологічних досліджень і перебував з ним у товариських стосунках.

Шевченкіана Чернігівського художнього музею імені Г. П. Галагана представлена також численними творами вітчизняних митців XX ст., на яких зображено пам'ятні місця, пов'язані з перебуванням Кобзаря на Чернігівщині. Помітне місце серед них належить роботам, у різний час створеним у колишній садибі Лизогубів у Седневі під час перебування художників у місцевому Будинку творчості. Це пейзажі М. П. Глущенка «Річка Снов навесні» (1973), М. М. Двоєглазова «Зима в Седневі» (1983), Г. Л. Файнерман «Седнів. Осінь» (1980), О. П. Сльоти «Седнів. Гребля» (1983). Музею належать численні графічні ілюстрації до творів Т. Г. Шевченка, виконані відомими митцями О. Г. Данченком, М. Г. Дерегусом, В. І. Касіяном, В. І. Лопатою, М. І. Стратилатом, І. Н. Фі-

лоновим, серія офортів і літографій за мотивами «Кобзаря» М. Т. Попова, ліногравюри О. С. Пащенка.

Кращі твори із зібрання Чернігівського художнього музею були представлені на виставці «Тарас Шевченко і Чернігівщина», влаштованій у 1989 р. з нагоди 175-річчя з дня його народження.

Т. Г. Шевченко у творчості митців Чернігівщини

Шевченківська тематика завжди була присутня у творчості чернігівських художників — майстрів живопису і графіки, роботи яких здебільшого зберігаються у Чернігівському художньому музеї імені Г. П. Галагана. Пензлю М. І. Ложечнікова належить пейзаж «Липа Т. Г. Шевченка у Седневі» (1946). В. К. Погоняйло створив «Портрет Т. Г. Шевченка» (1954). «Могила Т. Г. Шевченка у Каневі» (1963) — таку назву має твір А. М. Мордовця. Високою майстерністю позначені роботи народних художників України В. В. Ємця «І смеркає, і світає» (1989) та А. Н. Шкурка «Т. Г. Шевченко в Седневі» (1964) й «Портрет Т. Г. Шевченка» (2004). Представники молодшої генерації чернігівських митців також шукають натхнення у творчості Т. Г. Шевченка. Д. Г. Варакута створила оригінальний натюрморт «Рідному Кобзареві» (1988). В. Ф. Леоненку належать 12 екслібрисів із серії «Шевченкіана» (2004), виконаних у техніці ліногравюри.

До образу і спадщини Т. Г. Шевченка також постійно звертаються майстри народної творчості Чернігівщини.

Значний внесок у Шевченкіану належить А. Г. Штепі. Першим твором, за мотивами якого було створено три композиції, стала поема «Катерина» («Ішов кобзар до Києва та сів спочивати», «Циганка ворожить Катерині», «Останні хвилини життя Катерини» — 1974). Звертався майстер і до творів «Сліпий», «Сон», «Заповіт», «Наймичка», «Юродивий», «Гімн чернечий», «Причинна». Усього Заслужений майстер народної творчості А.Г. Штепа виконав у техніці об'ємного та рельєфного різьблення 15 творів, з них два — погруддя самого Т. Г. Шевченка. Чернігівському історичному музею імені В. В. Тарновського належить 5 творів майстра з його Шевченкіани, в тому числі погруддя Т. Г. Шевченка (1973) та одну з найцікавіших його композицій «Око, око, не дуже бачиш ти глибоко» (1983) за мотивами вірша «Юродивий».

О. Й. Камишников також звертався до творчості Т. Г. Шевченка. Він виконав дуже цікаву, майже ілюстративну композицію за мотивами поеми «Наймичка» (1973—1976).

О. С. Корнієвський — один з найстаріших музичних майстрів України, творець 180 бандур. Багато з яких він присвятив Т. Г. Шевченку, вводячи в орнамент невеликі

барельєфи із зображенням поета. Одна з таких бандур, виготовлена з нагоди 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, зберігається у Чернігівському історичному музеї імені В. В Тарновського.

150-річному ювілею Т. Г. Шевченка присвятив чудову бандуру і майстер музичних інструментів з Чернігова О. М. Шльончик. На резонаторному отворі бандури він розмістив розетку з барельєфним портретом Кобзаря. Бандура була удостоєна золотої медалі ВДНГ у 1966 р. Другий варіант її зберігається у Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського.

При виготовленні чернігівських бандур зазвичай використовувалась рельєфна розетка із зображенням Т. Г. Шевченка, автором якої був колишній працівник Чернігівської фабрики музичних інструментів Д. П. Васильєв.

Народний художник України, уродженець м. Борзни О. Ф. Саєнко створював на дерев'яній поверхні орнаментальні та образотворчі композиції технікою аплікації соломкою, до якої вперше звернувся ще в 1918 р., виконуючи портрет Т. Г. Шевченка. Потім з'явилася серія акварелей про перебування поета у Борзні, портрет Кобзаря для Канівського музею. Але кращим твором у Шевченкіані митця стало панно «Реве та стогне Дніпр широкий», задум якого він виношував тривалий час, а виконав у 1965 р. У ньому поєднані аплікація соломкою з живописом, що дає чудовий декоративний ефект.

Деякі майстри народної творчості Чернігівщини вдавалися до втілення шевченківських поетичних образів у вишивці. Це дуже складне завдання, адже вирішувати тему треба орнаментальними засобами. Народня майстриня Н. В. Черняк, закохана у вишивання «біллю», створила свою Шевченкіану, до складу якої входять рушники із зображенням Т. Г. Шевченка й ілюстраціями до його творів. Виконані різноманітними вишивальними лічильними техніками, вони свідчать про творчий підхід майстрині до обраної теми. Хрестиковою технікою чорними нитками виконаний рушник за мотивами вірша «Думи мої» (1988). Твори вишивальниці також представлені у колекції Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського.

Чернігівці-лауреати Національної премії України імені Тараса Шевченка

На відзначення 100-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка і з метою сприяння подальшому розвиткові української літератури і мистецтва 20 травня 1961 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про встановлення щорічних республіканських премій ім. Т. Г. Шевченка». Тоді ж були затверджені урядовий комітет, Положення про премію, зразки по-

чесного знака і диплома лауреата. Присуджуватися премії мали за високохудожні твори літератури, журналістики, образотворчого мистецтва, музики, театру, кіно.

Від 1977 р. додалися ще три номінації — журналістика і публіцистика, теорія та історія літератури, театральне мистецтво. У 1982 р. встановлена премія за кращий твір літератури і мистецтва для дітей та юнацтва.

29 листопада 1996 р. Указами Президента України були затверджені нові Положення про Комітет із Державних премій України імені Тараса Шевченка та Положення про Державні премії України імені Тараса Шевченка.

Згідно з цими документами Комітет став спеціальним державним органом, підпорядкованим Президентові України. Визначені десять Державних премій імені Тараса Шевченка в таких галузях: література (поезія, проза, драматургія, переклад, гумор, сатира), літературознавство та мистецтвознавство, журналістика і публіцистика, музична творчість, образотворче мистецтво, кінематографія, театральне мистецтво, концертно-виконавська діяльність, народне мистецтво, твори для дітей та юнацтва.

З метою піднесення ролі й престижу Державної премії України імені Тараса Шевченка як найвищої в Україні премії в галузі культури, літератури і мистецтва 27 вересня 1999 р. Указом Президента України її перейменовано у Національну премію України імені Тараса Шевченка. За пропозицією Комітету Указом Президента України від 22 червня 2000 р. кількість премій зменшена до п'яти — художня література; документальна і науково-критична література; музика; образотворче мистецтво; сценічне та екранне мистецтво — і водночас збільшена матеріальна винагорода.

Щороку 9 березня, у день народження Т. Г. Шевченка оприлюднюються імена нових шевченківських лауреатів. Серед них уродженці Чернігівської області письменники В. Г. Дрозд, Ю.О. Збанацький, Л. Горлач, Ю. М. Мушкетик, П. Г. Тичина; літературознавці В. П. Агеєва, Л. Н. Большаков, І. В. Качуровський, Д. С. Наливайко, А. Г. Погрібний, В. О. Мельник, М. Т. Яценко; художники О. І. Івахненко, В. І. Ковтун, В. І. Лопата, С.Ф. Шишко; художники-монументалісти А. В. Гайдамака, В. І. Пасівенко; скульптори В. Н. Борисенко, Г. Н. Кальченко; народна майстриня Н.Н. Бабенко; композитори Г. Г. Верьовка, Л. М. Ревуцький; кобзар-лірник В. Г. Нечепа; кінорежисер Р. П. Сергієнко; журналіст і громадський діяч Л. Б. Коваленко. Крім того, Шевченківською премією відзначені митці, життя та діяльність яких тісно пов'язані з Чернігівщиною: Є. П. Гуцало, Я. Б. Давидзон, Д. Й. Іванов, І. А. Цюпа, В. О. Шевчук. Шевченківської премії у 1984 році також удостоєна група архітекторів і будівельників, які спорудили в Чернігові готельний комплекс «Градецький», у складі А.В. Грачової, О. О. Кабацького, І. П. Любенка, В. І. Ральченка, В. К. Слободи, В. Г. Штолька.

ЖИВА СЛАВА КОБЗАРЯ

КРИМСЬКА АР і м. СЕВАСТОПОЛЬ

ПРОВІСНИК БРАТЕРСТВА НАРОДІВ

(А. Непомнящий, В. Акімченков)

Ім'я Тараса Григоровича Шевченка давно вже стало духовним символом України, символом боротьби та відваги українського народу. «Великий народ завжди народжує великих поетів, щоби вони виразили, втілили у слові найзаповітніше, найдорожче, найсвятіше, щоби ожила душа народу у їх творіннях, отримавши друге та вічне життя» — ці слова належать професору Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського В. П. Казаріну та як найкраще розкривають творчість геніального поета і художника.

Поетові не довелося бувати в Криму, хоча він і збирався відвідати півострів. Очікуючи довгожданої волі, Тарас Григорович починає 12 червня 1857 року вести в Новопетровському укріпленні щоденник, до якого вже наступного дня записує: «...я расположил было мое путешествие таким образом: через Кизляр и Ставрополь поехать в Екатеринодар прямо к Кухаренко. Насмотревшись досыта на его благородное, выразительное лицо, я думал поехать через Крым...» Але обставини склалися так, що Шевченко мусив вертатися до Петербурга коротшим шляхом — по Волзі, а тому не відбулося тоді ні його кубанське побачення після довгої розлуки з давнім приятелем Яковом Кухаренком, ні задумана поїздка до Криму.

Про Крим Тарас Григорович Шевченко дізнався ще в дитинстві із розповідей чумаків, валки яких проходили Чумацьким шляхом біля його рідного села. Розповіді про кримські соляні промисли, безмежні степи і море, веселі і журливі чумацькі пісні назавжди залишилися у його пам'яті. З оповідей свого діда та з кобзарських дум вперше малий Тарас довідався про морські походи запорожців у Чорне море, про героїчну минувшину та боротьбу з турками і татарами. Згодом, у другій половині 1848 року, під час Аральської описової експедиції капітан-лейтенанта флоту О. І. Бутакова, Шевченко у вірші «Ой я свого чоловіка» створить типовий малюнок з чумацької дійсності:

А із Криму чоловік
Ледве ноги доволік.
Воли поздихали,
Вози поламались,
З батіжками чумаченьки
Додому вертались.

Чумакування і Крим згадуються також у першій шевченківській повісті «Наймичка», написаній на засланні, приблизно у 1852 чи 1853 році, адже Шевченко підписав твір фіктивною датою «25 февраля 1844. Переяслов» через заборону писати і малювати.

Про перше знайомство Шевченка з Кримом маємо розповідь письменника-шевченкознавця, правнука рідної сестри Кобзаря Катерини Григорівни Дмитра Красицького — про поїздку в дитинстві малого Тараса разом з батьком і чумаками до Криму. Сам Тарас Шевченко спогадів про таку поїздку не залишив. Існують лише свідчення про поїздку з чумаками до Одеси його батька з братом Микитою. Свої розповіді родич Кобзаря записав із родинних спогадів, хоч інші дослідники таку подорож малого Тараса до Криму заперечують. Родинні гілки роду Великого Кобзаря таки простяглися до Севастополя і Криму. Праправнучка Шевченкової сестри Катерини Тамара Красицька, донька Дмитра Красицького, після закінчення Київського університету імені Т. Г. Шевченка більше чверті віку живе у Севастополі, тривалий час працювала начальником міського управління охорони довкілля. Активна просвітянка, вона плідно працює над пропагандою у Севастополі творчості свого великого родича, багато робить для поширення української мови в цьому місті. Тож одна з гілок роду Шевченка квітне творчості свого великого родича, у Севастополі.

Історичне минуле кримської землі, Чорне море, чумакування до Криму відтворив у своїх творах Т. Г. Шевченко. Незважаючи на те, що Кобзареві, на жаль, не вдалося ступити на кримську землю, кримська тематика займає чільне місце в його творчості. Ранні твори про історичне минуле написані в плані романтизму, а пізніші — про сучасний поетові Крим — відзначаються глибоким реалізмом. Кримській темі присвячені поеми «Іван Підкова», «Гамалія», балада «У тієї Катерини», ряд поезій про чумакування.

Наприклад, у баладі «У тієї Катерини» згадується місто Козлов (Євпаторія). Центральна частина твору подає події, що відбуваються в Криму. Саме сюди посилає героїня трьох своїх залицяльників визволяти з неволі свого брата. Двом першим кримська подорож коштувала життя, а «вдовиченко Ярошенко» таки визволив у Бахчисараї Катерининого брата, який виявився не братом її, а милим. Нестримне вирування любовних пристрастей спричиняє трагічне завершення балади.

Засуджуючи війну, поет пише вірш «Мій боже милий, знову лихо». Ряд епізодів, пов'язаних з подіями Кримської війни, зустрічається у повісті «Прогулка с удовольствием, но не без морали», яку Шевченко написав російською мовою.

Великий Кобзар, звичайно, не міг не скористатися досвідом народних дум. У своїх орієнтованих на народні думи й позначених неповторною авторською вишуканістю поезіях Шевченко не раз пише про турецько-татарські набіги на українські землі, про відвагу козаків у битвах з поневолювачами, у визволенні побратимів з полону, подає експресивні морські пейзажі, відповідні відтворюваним подіям. У поетичному посланні «До Основ'яненка» (1839) автор згадує славетні часи звитяжної боротьби з загарбниками та накреслює життєствердну програму національного відродження, яке полягає не в поверненні кривавих часів, а в розвитку рідної культури. Пізніше подібні мотиви стосовно рідної культури розвине відомий кримськотатарський поет початку XX століття Абібулла Одабаш у поемі «Алтын ярыкъ» («Золоте сяйво»).

Історичні мотиви Шевченко розвиває і в поезії «Іржавець» (1847), першому з написаних на засланні творів, у яких осягається минуле України. Іржавець — село Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Чернігівської області). В тутешній церкві зберігалася чудотворна ікона Божої Матері. Ця ікона, згідно з легендою, була свідком поневірянь козацтва на початку XVIII століття, а зрештою оплакувала козацьку долю, долю України:

Мордувались сіромахи,
Плакали, і з ними
Заплакала Матер Божа
Сльозами святими...

Ця легенда разом з історичними подіями, панораму яких поет змальовує влучними образними штрихами, становить сюжетну основу поеми. Автор журиться з приводу полтавської катастрофи. Основна причина цієї катастрофи, як трактує поет, у відсутності єдності між українцями в боротьбі за свободу. Глибокий жаль з приводу такої незгоди й того лиха, яке вона спричинила, висловлюється в сповненому елегійно-журливими інтонаціями градаційному каскаді поданих в умовному способі фраз-заперечень:

Не стриміли б списи в стрісі
У Петра у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганий...
Не плакала б Матер Божа
В Криму за Украйну...

Значна частина козацтва, тікаючи від переслідувань царизму, опинилася після Полтавської битви 1709 року у володіннях кримського хана. Посилаючись на літописи, шевченкознавець Юрій Івакін зазначає, що в Кримському ханстві козакам не дозволялося будувати християнські храми і вважає, що Шевченкові рядки про те, що хан «заказав запорожцям церкву будувати», ґрунтуються на якихось «непевних історичних відомостях», зазначає також, що вони, можливо, є «поетичним перебільшенням». Втім, можливо, у якомусь конкретному випадку й був факт подібної заборони. Так чи інакше, не солодко було козакам і в кримських володіннях, на чому наголошує поет, вплітаючи тутешні козацькі злигодні в загальну експресивну панораму негараздів, що випали на долю України:

Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине...

Як бачимо, у поезії Шевченка кримські образи та мотиви доволі виразні.

Значно повніше уявлення про Кримський ханат, походи запорожців за Перекоп, під Гезлев та Кафу, як і про напади татар на Україну, в Шевченка склалося, коли він навчався у Петербурзькій академії мистецтв. Героїчна минувшина рідної землі поставала перед ним з козацьких літописів Самовидця, Самійла Величка, Григорія Грабянки, з пройнятих ідеями патріотизму «Історії Русів» та «Історії Малої Росії» Дмитра Бантиш-Каменського.

Не тільки малярська вправність, а й досконале знання рукописних і друкованих джерел допомогли Тарасові Григоровичу успішно впоратися з одержаним 1842 року замовленням на виготовлення ілюстрацій до книги М. Полевого «Історія князя Італійського, графа Суворова Римникського, генералісимуса російських військ»; серед виконаних ілюстратором малюнків є кілька на кримську тему: «Суворов у кримського хана Шагін-Гірея», «Суворов на святі в честь угоди з татарами», «Суворов у Муса-бея». Коли додати сюди ще й пізніший ескіз «Богдан Хмельницький перед кримським ханом» (1857), то стає очевидним, що Тарас Шевченко перший в українському малярстві подав зображення ханів Іслам-Герея III, Шагін-Герея, провідника Джабуйлицької ногайської орди Муса-бея, інших знатних татар і ногайців. Таким чином, Крим дістав відображення не лише в літературній, а й у художній спадщині Шевченка.

Очевидно, що інтерес Шевченка до Криму і Севастополя не міг відображатися лише у його художній спадщині. І справді, підчас свого плавання по Аралу Кобзар повернувся до цієї теми і у літературній творчості. Напевно, значну роль тут відіграли розповіді О. Бутакова про його перебування в Криму і у Севастополі, а також повідомлення про Кримську війну 1854—1855 років, які доходили до засланого поета. Чимало цікавого поету розповів про Севастополь і Крим генерал-майор Карл Бюрно, військовий інженер, який побудував багато укріплень у Севастополі. З ним Шевченко познайомився у вересні 1856 року підчас інспектування генералом Новопетровського форту. Карл Бюрно не лише цікавився мистецтвом, а й сам малював, тож прихильно поставився до засланого поета і художника та прийняв участь в облегшенні його долі.

Коли почалася Кримська війна, спричинена намаганнями Росії ще більше розширити вплив у чорноморському басейні, поет, перебуваючи тоді в солдатській неволі, глибоко збагнув увесь трагізм тих співвітчизників, котрі мужньо боронили Севастополь, гинули на його бастіонах і редутах, вмирали від ран у військових шпиталях. Про долю одного з покалічених у севастопольській кампанії українця йдеться у повісті

«Прогулка с удовольствием и не без морали», написаній у 1856—1857 роках. Антивоєнна спрямованість цього твору очевидна, і в даному відношенні його цілком можна ставити поряд з поемою «Кавказ».

Повернувшись з заслання, Тарас Шевченко активно цікавився подіями Кримської війни і був особисто знайомий з багатьма учасниками оборони Севастополя 1854—1856 років, від яких отримав дуже багато відомостей про драматичний перебіг оборони і особисту драму захисників флотської твердині. Окрім Льва Толстого, з яким Шевченко познайомився у Петербурзі у березні 1859 року, Шевченко знався з учасниками оборони Севастополя князем Володимиром Голіциним, пораненим у Севастополі, навідував його хворого у Нижньому Новгороді, з мічманом флоту Кесарем Середовичем, художниками Левом Жемчужниковим і М. Осиповим, у Астрахані зустрічався з флотськими лікарями Миколою Курочкіним, Гнатом Муравським і Степаном Незабитовським та вихованцем Віденської медико-хірургічної академії, свідком загибелі віце-адмірала Корнілова Каролем Новицьким, письменником М. Бергом. Після зустрічі Незабитовський записав до щоденника Кобзаря: «Я був щасливий зустріччю з улюбленим і шанованим мною поетом». «Не знаю нічого кращого про подвиг матері, як «Наймичка» Шевченка», — говорив Лев Толстой і декламував її в оригіналі.

У Криму в різний час жили або бували друзі Шевченка, однодумці та знайомі, серед них — І. Айвазовський, О. Афанасьєв-Чужбинський, Я. де Бальмен, К. Бюрно, В. Ковальов, М. Костомаров, М. та Я. Лазаревські, М. Максимович, К. Юнге. Деякі з них залишили нащадкам свої спогади про Кобзаря. Ряд постатей з шевченківського оточення заслуговують особливої уваги. Наприклад, визначною подією в театральному житті півострова стали гастрольні виступи 1846 року М. Щепкіна. З усією можливою повнотою відтворив севастопольську епопею у своїх натурних замальовках невтомний В. Тімм. Велике значення для кримознавства мають дослідження Ф. Хартахая.

У Таврійській губернії, до якої входили Крим та материкові Дніпровський, Мелітопольський і Бердянський повіти, творчість Тараса Шевченка могла бути відома спочатку в рукописних списках, бо в невольничі літа поета його слово перебувало під забороною царського режиму. Так, у секретному циркулярі № 438 від 19 червня 1847 року, який було відправлено міністром внутрішніх справ Російської імперії Л. Перовським на ім'я таврійського губернатора В. Пестеля, йшлося:

«Государь Император Высочайше повелеть соизволил: напечатанные сочинения: Шевченки — «Кобзарь», Кулеша — «Повесть об украинском народе», «Украина», и «Мыхайло Чернышенко», Костомарова — «Украинские баллады» и «Ветка», — запретить и изъять из продажи.

О таковом Высочайшем повелении считаю долгом сообщить Вашему Превосходительству для зависящего от Вашей стороны к исполнению одного распоряжения, — присовокупления, что господином министром народного просвещения предписано уже Цензурному ведомству не дозволять впредь перепечатывать означенные сочинения новым изданием.

О получении сего циркуляра и о распоряжении Вашему по оному Вы не оставите мне донести».

Перші спроби об'єднання громадськості півострова навколо ім'я Тараса Шевченка здійснені ще наприкінці 80-х років XX століття, коли в Криму було створене перше відділення Всеукраїнського товариства української мови, засновниками та керівниками котрого були А. Свидзинський, П. Власенко, Д. Кононенко, П. Вольвач, С. Савченко та інші. Після утворення Всеукраїнського товариства «Просвіта» відбувається поступова реорганізація цих відділень у єдину організацію. Так, у травні 1992 року була сформована Сімферопольська організація «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Провідну роль у її становленні зіграли науковці Сімферопольського державного університету: П. Гарчев, Є. Регушевський, В. Чирва. Саме у цей час було надруковано й перший номер газети «Кримська світлиця». У 1993—1994 роках регіональні відділення Товариства були утворені у всіх містах Криму та більшості районів півострова. Сьогодні воно об'єднує понад 1000 чоловік.

Згідно зі Статутом, «Просвіта» спрямовує свої зусилля на відродження духовності українців, що проживають в Криму, та зміцнення української державності. Важливою формою діяльності «Просвіти» є проведення науково-практичних конференцій, читань та лекторіїв, присвячених питанням національної незалежності та державотворення в минулому та в сьогоденні. Саме завдяки ініціативі «Просвіти» в Сімферополі вдалося відкрити українську гімназію та 50 класів з українською мовою навчання у школах Криму. Регіональні відділення організації регулярно проводять літературно-музичні вечори та концерти, виставки народної творчості, шанують видатних діячів української культури: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку та інших.

Внаслідок впливу творчості Тараса Шевченка на свідомість мешканців Севастополя на початку 1905 року в Севастополі був створений культурно-просвітницький гурток «Кобзар», який активно включився в громадське життя міста, став вносити шевченківський дух в середовище мешканців Севастополя. Вплив гуртка та пропагована ним творчість Шевченка знайшли своє відображення у поглядах повсталих моряків броненосця «Князь Потемкин Таврический» у червні 1905 року. Значну більшість екіпажу броненосця складали українці, організовані у «Матроську централку». І коли один з царських офіцерів обізвав «хохлом» та вдарив за українську мову авторитетного на кораблі матроса Григорія Вакуленчука, розгорілося повстання проти національного приниження. І не випадково у слідчих органів царської охранки примірник «Кобзаря», знайдений у матроському кубрику, вважався чи не головним свідком неблагонадійності повсталих матросів. 1917 року гурток «Кобзар» став надзвичайно впливовим у Севастополі та гарнізонах флоту. «Кобзар» створив майже у всіх військових частинах, на кораблях і установах флоту гуртки української мови та українські військові комітети. Активісткою «Кобзаря» була і дружина командувача Чорноморського флоту віце-адмірала О. Колчака Анна Василівна Тимерьова, адмірали Андрій Покровський, Михайло Остроградський-Апостол, В'ячеслав Клочковський, прокурор флоту Вадим Богомолець та тисячі офіцерів і матросів флоту. 10 травня 1917 року під їх керівництвом була проведена багатотисячна демонстрація на підтримку Української Центральної Ради та створено Український військовий комітет Чорноморського флоту, а 25 листопада з їх ініціативи було проведено мітинг в центрі Севастополя на честь проголошення Української Народної Республіки. В той же час на виборах до Севастопольської міської ради Українська громада отримала більшість депутатських місць, а у квітні 1918 року провела фактичну українізацію Чорноморського флоту.

Ім'я Тараса Шевченка знайшло своє відображення й у назвах деяких населених пунктів півострова. Так, поблизу Алупки знаходилося селище Шевченкове, яке у XIX столітті носило назву Алупка-Сарі. У той час там знаходився маєток князів Трубецьких, які розбили прилеглі території на сто ділянок, та продавали їх від 8 до 30 карбованців, в залежності від розміру. Після депортації кримських татар у 1944 році поселення було перейменовано в Шевченкове. У 60-ті роки минулого століття воно офіційно увійшло в межі міста Алупка та тепер носить назву Алупка-1, або Західна. До речі, у ще одному курортному селищі Берегове знаходиться оздоровчий пансіонат імені Т. Г. Шевченка Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

На території Бахчисарайського району розташоване село Шевченкове, яке до 1948 року носило назву Коджук-Елі. Воно знаходиться у північно-західній частині району, на правому березі річки Альма. 1940 року село разом з сільрадою підпорядкували Бахчисарайському району. Після закінчення Великої Вітчизняної війни кримськотатарське населення було депортовано, а 18 травня 1948 року село перейменовано у Шевченкове. У 50 — 60-ті роки XX століття село було підпорядковане Плодовській сільраді, з 70-х років та до сьогодення воно належить до Каштанівської сільської ради.

Пам'ятники Тарасу Шевченку встановлені у всіх обласних центрах України, багатьох містах та селах країни, а також у столицях та містах інших країн, у тому числі й в пострадянських державах. Скульптурні зображення для останніх створювали здебільшого за ініціативи української еміграції як дар від України та за обміном. Крим не виявився виключенням у цьому процесі.

У місті Сімферополі знаходяться два скульптурних зображення на честь Великого Кобзаря. Перше — у холі кінотеатру ім. Т. Г. Шевченка по вулиці Горького, 5, друге — перед брамою парку, який також носить ім'я поета. Саме той пам'ятник, що розташований у холі кінотеатру, є першою скульптурою поета в автономії, адже був встановлений 1954 року, коли кінотеатр отримав ім'я Тараса Шевченка. У 2003 році установу придбала приватна бізнес-структура, і тут розпочався ремонт. Будівельники демонтували пам'ятник, розпиляли його навпіл і замкнули у підвалі. Це було пояснено його аварійним станом, але по закінченні реконструкції на вході до приміщення було встановлено лише відреставроване погруддя Шевченка та відкрито меморіальний куточок, присвячений поетові.

1997 року при вході в парк, по вулиці Севастопольській, було встановлено другий пам'ятник Кобзареві у Сімферополі. Він був переданий у дар Сімферополю містом Калушем. За свій зовнішній вигляд, колір та своєрідну пропорцію бюста та постаменту пам'ятник серед мешканців міста отримав назву Сірник. Це місце стало центром проведення різноманітних громадських акцій серед українських патріотичних сил Сімферополя та місцем проведення урочистих заходів з нагоди державних свят України.

Парк Шевченка — один із найстаріших у Сімферополі, адже його було створено ще 1924 року, під назвою Профсоюзний, між вулицею Севастопольською та Робітничим провулком (нині — вулиця Батуріна). Головна прикраса парку — брама зі сторони вулиці Севастопольської. Алея, яка розпочинається біла арки, поступово

переходить у вулицю Батуріна, таким чиною поєднуючи в один ансамбль парк та архітектуру Робітничого селища.

Після передання Криму до складу Український РСР парк не одразу отримав нинішню назву, а був перейменований до 150-річного ювілею Тараса Шевченка. Після цього на перетині алей парку було встановлено пам'ятник поетові. Згодом його було демонтовано, а новий встановлено лише 1997 року. На сьогоднішній день на території парку ведеться будівництво каплиці «В ім'я святих Віфлеємських немовлят».

23 серпня 2001 року на честь десятої річниці незалежності України у місті Керч було відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку. Його встановили згідно з договором між містами-героями Керч та Київ за ініціативи міських голів Олега Осадчого та Олександра Омельченка. Сам бюст виготовлено ще 1969 року заслуженим художником України, керченським скульптором Романом Сердюком. Постамент пам'ятника виконаний з гранітних блоків висотою 3,8 метра. Після відкриття цієї скульптури парк, у якому його розмістили, отримав ім'я поета. Це місце стало центром вшанування пам'яті Великого Кобзаря у Керчі.

2003 року на честь 2500-річчя заснування Євпаторії у місті було встановлено пам'ятник Тарасу Шевченку. Його розташували на перетині вулиці Шевченка та проспекту Леніна. Автором скульптурного зображення є євпаторійський скульптор Олексій Шмаков. Щорічно біля пам'ятника органи місцевої влади проводять урочисті заходи з нагоди державних свят. Це місце стало центром паломництва патріотично налаштованих мешканців міста.

У серпні 2005 року за ініціативи Українського реєстрового козацтва у Ялті відбулася урочиста церемонія закладання каменю під майбутній монумент Тарасу Шевченку. Під час цієї події секретар Ялтинської міської ради Олександр Чабанов зазначив, що будівництво цього монументу є видатною подією для всієї країни, адже пам'ятник «стане маяком для кораблів та людей, яким небайдужа доля відродження духовності та патріотизму в Україні». 8 грудня 2007 року в Ялті відбулося урочисте відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку в сквері його імені у центральній частини міста. У церемонії взяло участь близько 300 осіб, у тому числі Голова кримського уряду Віктор Плакіда, який зазначив, що Т. Г. Шевченко — це людина, яка «жила Україною та для України...».

Пам'ятник було виготовлено 2005 року за ініціативи Всеукраїнського благодійного фонду «Фундація ім. Т. Шевченка». Спонсором виступила подружня пара з Торонто (Канада) — доктор філософії Василь Іваницький та Наталя Бундза.

Автором пам'ятника молодому поетові став канадський скульптор українського походження з міста Вінніпег Леонід Григорович Моложанин (1915—2009), відомий під псевдонімом Лео Мол, який є творцем пам'ятників Шевченка у Вашингтоні, Буенос-Айресі та Санкт-Петербурзі. Пам'ятник для Ялти було виготовлено в Аргентині з бронзи вагою 2,5 тонни та заввишки 3 метри. З Аргентини його було відправлено до Одеси, а згодом він потрапив у Ялту. Його встановили біля цирку по вулиці Московській, який і отримав офіційну назву «сквер Шевченка». Специфіка скульптурного зображення в тому, що у ньому втілено молодого Тараса Шевченка, тому в його рисах дуже складно впізнати канонічний образ того Великого Кобзаря, якого ми пам'ятаємо ще зі сторінок шкільних підручників. Виникли навіть сумніви стосовно художньої цінності пам'ятника. Для вирішення цього питання довелося провести спеціальне засідання правління Кримської організації Національної спілки художників України, куди окрім живописців та графіків, запросили провідних кримських скульпторів. Всього за підтримки «Фундації ім. Т. Шевченка» на півострові було встановлено 3 скульптурні композиції Кобзаря: у Ялті та дві у Севастополі.

1989 року у Севастополі було створене товариство української мови імені Т. Г. Шевченка, яке в 1991 році ініціювало створення Спілки офіцерів України. Просвітяни-спілчани стали базою для відродження національних Військово-морських сил України. Так повторилася історія, в основі якої були дух і слово Шевченка. Тому відразу ж і постало питання про будівництво у Севастополі пам'ятника Великому Кобзарю, духовному батькові України, художнику-мариністу і картографу. Перший пам'ятник Тарасу Шевченку у Севастополі був відкритий за ініціативи товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка у 1998 році на території однієї з військових частин Протиповітряних Збройних Сил України. Однак просвітяни і українська громадськість вимагали встановлення пам'ятника Кобзарю у місті, для чого було створено спеціальну «Фундацію імені Т. Г. Шевченка», яку очолив Богдан Вуйко.

Бронзовий пам'ятник Тарасові Шевченку був відлитий у Львові, а Севастополю його подарувала Львівська міська рада. Авторами пам'ятника є львівські скульптори Василь Іванович та Володимир Васильович Одрихевські. Автором постаменту — севастопольський архітектор Георгій Саркисович Григорьянц.

Севастопольська міська рада тривалий час не виділяла під пам'ятник землю, довго точилися суперечки стосовно місця встановлення пам'ятника. Просвітяни вимагали його встановити на Приморському бульварі поряд з Палацом юності

і дитинства, а міська влада за підтримки місцевих комуністів і антиукраїнських організацій відмовляла від цієї ініціативи. Лише до 189-ї річниці з дня народження Кобзаря встановили пам'ятник Шевченку в новому мікрорайоні Гагарінського району міста, у сквері перед приміщенням районної державної адміністрації поблизу бухти Омега. Севастопольська «Просвіта» через Львівські обласну і міську ради вирішили питання оплати пам'ятника. Головним інвестором виступив представник української діаспори в Канаді, доктор філософії з Торонто Василь Іваницький. Постамент виготовляли за севастопольським проектом, у вигляді стилізованої бандури заввишки 4 метри та облицьовано коричнево-червоним гранітом.

Урочисте відкриття пам'ятника Кобзарю відбулося на День Незалежності України 24 серпня 2003 року. Окрім численних представників Української громади міста та Військово-морських сил України на урочистості прибули міністр культури і мистецтв України Юрій Богуцький, видатні письменники сучасної України та народні депутати Дмитро Павличко, Іван Драч, Павло Мовчан, Іван Заяць, Юрій Костенко, перший командувач ВМС віце-адмірал Борис Кожин, меценат з Канади доктор Василь Іваницький, заступник голови Львівської МДА Ігор Держко, представник родини великого Кобзаря Тамара Красицька та багато гостей з регіонів України. Відкриття пам'ятника Кобзарю вилилося у справжнє велелюдне свято для севастопольців.

«У житті кожної нації є провідники, що ведуть її вперед, запалюють світло свободи», — зазначив командувач ВМС України контр-адмірал Ігор Князь на відкритті пам'ятника. Таким для нас є Тарас Шевченко. Відкриття йому пам'ятника у флотській столиці України демонструє духовну єдність всіх тих, хто прагне до процвітання рідної землі».

«Шевченко прийшов у світ тоді, — зазначив меценат з Канади доктор Василь Іваницький, — коли наші вороги готувалися забити останнього цвяха у національну українську домовину. Виконуючи Шевченків «Заповіт», у боротьбі за свободу протягом століть загинуло тисячі найкращих синів України. Сьогодні можемо сказати Шевченкові, що його заповіт виконали і здобули омріяну ним вільну і незалежну Україну».

«Є прекрасне слово у морській термінології — «впередзоріючий», — зазначив поет Іван Драч, — Шевченко є впередзоріючим українського духу, і хай і надалі він виводить нашу Україну і наш флот на нові рубежі державного і духовного розвитку».

Емоційним був виступ поета Дмитра Павличка. «Якщо ми не зникли у царських і сталінських тюрмах, не згинули на каторгах Сибіру, в голодоморах, не пропали як

народ в асиміляціях різних поневолювачів, і якщо ми вижили, то найперша і найбільша заслуга у цьому є Шевченка. Животворний дух його слова не міг народитися ні з чого. В Шевченківське слово перелилася енергія козацьких отаманів і гетьманів, крик української крові з під Жовтих Вод, Берестечка, Конотопа і Полтави. Шевченко був солдатом, але, як відзначив Іван Франко, для свободи Росії зробив більше десяти визвольних армій. Тарас Шевченко був воїном! І йому буде мило тепер поряд з військовими моряками, які бережуть національну честь і гідність народу, серед незломленої української громади Севастополя».

З відкриттям пам'ятника Кобзарю Шевченкіана у Севастополі не завершилася. У 2005 році за ініціативи Офіцерських зборів штабу ВМС України було прийнято рішення встановити погруддя Т. Г. Шевченка у штабі Військово-морських сил. Бронзовий бюст було доставлене тією ж «Фундацією імені Т. Г. Шевченка», а його урочисте відкриття відбулося 24 серпня 2005 року.

У рамках святкування двохсотріччя з дня народження Тараса Шевченка у 2014 році планується встановити пам'ятний бюст у Нижньогірському, про що офіційно заявила районна влада. Автором пам'ятника став заслужений художник Криму, відомий український скульптор Йосип Марчинський. Основним замовником цього проекту виступила благодійна організація «Кобзар».

Сталою традицією в Криму виступає щорічне офіційне вшанування Тараса Шевченка. У святкових церемоніях бере участь вище керівництво республіки та міська влада. До кожної дати з дня народження поета у містах та районах півострова проходять урочисті заходи. Саме у Шевченківські дні установи освіти та культури проводять літературні вечори, тематичні виставки та конкурси, зустрічі з письменниками та громадськими діячами.

2009 року на честь 195-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка у Сімферополі була проведена науково-практична конференція «Тарас Шевченко і сьогодення». Його організаторами виступили: Всекримське товариство «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка, історико-філологічний факультет Кримського інженерно-педагогічного університету, кримський осередок наукового товариства ім. Шевченка. На початку конференції група студентів прочитала «Заповіт» Шевченка десятьма мовами. Розглядалися такі теми, як «Шевченко та родина Симиренків», «Кримські мотиви у творах Шевченка», «Концепція природи в ліриці Шевченка», «Тарас Шевченко в житті та творчості Василя Чумака», «Тарас Шевченко і сучасність» та ін.

До 199-ї річниці з дня народження Т. Г. Шевченка в Сімферополі у Центральному музеї Тавриди були проведені «Дні Тараса Шевченка». Відкрито виставку української вишивки з фондів Кримського етнографічного музею та презентована книжкова виставка «Далекий та близький Шевченко».

У березні 2011 року Наукова бібліотека «Тавріка» Центрального музею Тавриди відкрила виставку «Пам'яті Великого Кобзаря», присвячену творчій спадщині Тараса Шевченка. Літературна грань творчості поета була представлена виданнями «Кобзаря», збірками віршів, поем, афоризмів та автографів Т. Г. Шевченка. Особливу увагу було приділено перекладам творів Шевченка кримськотатарською мовою, у тому числі поемі «Кавказ». Достатньо широко були представлені сторінки кримського шевченкознавства.

У цей же час у Криму відбувся Перший Міжнародний літературно-мовний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка, ціллю якого було підвищення загальної мовної культури учнів та студентів. До фіналу конкурсу учасники підготували низку творчих робіт, присвячених Тарасові Шевченку, які було написано українською, російською та кримськотатарською мовами. Проведення подібних заходів демонструє той факт, що кримська молодь чудово розуміє необхідність знання державної української та повсякденної російської мови, адже прикладом у цьому їм служить творчість Шевченка.

У травні 2011 року в Криму відбулося Міжнародне літературно-художнє свято «В сім'ї новій, вольній...». Цей захід було присвячено до 150-річчя з дня перепоховання поета. Головою оргкомітету виступив професор Володимир Казарін. Проведення урочистостей координувалося директором Кримської республіканської установи «Універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка» Людмилою Дроздовою, письменником В'ячеславом Килесою та кримськими поетами: Ольгою Голубєвою, Нузетом Умеровим, Ольгою Івановою, Лідією Огурцовою. У заходах прийняли участь делегати від усіх регіональних відділень Національної спілки письменників України. Також гостями свята були представники письменницьких організацій Польщі та низки громадських організацій України. Учасники провели урочистий захід біля пам'ятника Тарасу Шевченку в Сімферополі та ряд засідань на честь Кобзаря в Таврійському національному університеті ім. В. І. Вернадського, Українській гімназії та Кримській республіканській установі «Універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка». Учасники провели урочистий захід біля пам'ятника Тарасу Шевченко в Сімферополі та ряд засідань на честь Кобзаря в Таврійському національному уні-

верситеті ім. В. І. Вернадського, Українській гімназії та Кримській республіканській установі «Універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка».

Члени письменницьких організації України змогли побувати у дні літературно-художнього свята у різних куточках Криму. Гості відвідали Бахчисарайський палац, Музей Лесі Українки у Ялті та Музей Олександра Гріна у Феодосії, пушкінські місця Гурзуфа. Прогулянка Євпаторією завершилася творчою зустріччю з жителями міста.

12 березня 2013 року у Керченському історико-культурному заповіднику відбувся пам'ятний захід «Тарас Шевченко — художник», гостями якого стали учні 5—6-х класів загальноосвітньої школи № 9. Наукові співробітники заповідника підготували лекцію про внесок Тараса Шевченка як письменника та художника до скарбниці української культури та про його нелегкий, але цікавий життєвих шлях. Особливу увагу було приділено його художньому таланту та зв'язкам поета з видатними особистостями Криму. Також організовано виставку традиційної української вишивки, української кераміки початку XX століття, цікавих збірок, автографів та альбомів репродукцій поета із фондів заповідника.

В той же день у Будинку-музеї К. Г. Паустовського в Старому Криму було проведено захід «Художня спадщина Т. Г. Шевченка», який було присвячене 75-річчю написання повісті К. Г. Паустовського «Тарас Шевченко». До цієї події у музеї створили виставку «Вільний художник, народний поет», присвячену Великому Кобзарю.

До 200-річного ювілею з дня народження Тараса Шевченка Рада Міністрів Автономної Республіки Крим схвалила план заходів зі святкування цієї дати у 2014 році. Так, в Криму буде організовано цикл книжкових виставок «Шляхами Кобзаря» і «Кобзарі» Т. Г. Шевченка різних років видання, виставки «О, край мій милий! Моя доля»!, «Поетичні образи Тараса Шевченка в живописі українських художників Г. Світличного і Ф. Коновалюка» і «Тарас Шевченко в художньому мистецтві». Крім того, у бібліотеках планується відкрити постійно діючі виставки, присвячені життю та творчості поета, в учбових установах пройдуть тематичні круглі столи, конференції, лекції та уроки. Також пропонується провести літературно-мовний конкурс імені Т. Г. Шевченка серед учбової молоді та інші святкові заходи.

На території міста Сімферополя вирішено організувати книжкові виставки «Т. Г. Шевченко», «Поет духовної свободи», «Великий Кобзар» та «Т. Г. Шевченко: із минулого у майбутнє» у Кримській республіканській установі «Юнацька бібліотека», книжкові виставки «Т. Г. Шевченко і Крим» та «І в звуках пам'ять відгукнеться» у Кримській рес-

публіканській установі «Універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка». У бібліотеках міста Судака планується створити літературну експозицію «Великий не силою, а словом мудрим». У Євпаторійських бібліотеках провести книжкову виставку «Талант та доля», у феодосійських — «А слава — мій заповіт». У ялтинській централізованій бібліотечній системі організувати літературну експозицію «Народився, щоб звеличити Україну».

Тема «Шевченко і Крим» є предметом вивчення у провідних вищих навчальних закладах півострова. Так, у Таврійському національному університеті ім. В. І. Вернадського студенти факультету української філології та українознавства вивчають спецкурс доктора філологічних наук, професора В. І. Гуменюка «Кримськотатарсько-українські літературні зв'язки», у якому особлива увага приділена темі «Т. Г. Шевченко і кримськотатарська література». Розглядаючи цю тему, студенти досліджують життєвий та творчий шлях поета, кримські мотиви у літературній та художній творчості, рецепцію поезії Кобзаря в кримськотатарській літературі та перекладають його твори на кримськотатарську мову.

Рецепція української літератури й творчості поета на півострові тривала ще з часу поетового життя. Про це, зокрема, йдеться в передмові Олександра Губаря до двомовного українсько-кримськотатарського видання вибраних поезій Тараса Шевченка (1999) та в енциклопедичному довіднику «Тарас Шевченко і Крим» (2001). Останній було випущено за Національною програмою випуску суспільно необхідних видань. Ця колективна праця є скромним пошануванням кримчанами пам'яті Тараса Григоровича Шевченка. Авторам вдалося підготувати 700 стислих довідок про особистостей, які тим чи іншим чином були пов'язані з Кримом та діяльністю Тараса Шевченка. Уперше в шевченкознавчій науці було піднято тему «Кримськотатарське письменство і Шевченко».

З випуском «Кобзаря» у 1860 році і наступних роках знайомство кримського читача з шевченківською поезією дедалі розширювалось. Смерть поета викликала відгук і на півострові — у феодосійській газеті «Радуга» було надруковано статтю П. Дяченка, що започаткувала кримську Шевченкіану. Особливо зріс вплив Кобзаревого слова на умонастрої кримського українства і пробудження його національної свідомості наприкінці XIX століття. В містах почали відзначати шевченківські роковини, служити панахиди по поетові (на одній з них, вислуженій 25 лютого 1896 року в севастопольській Петропавлівській церкві, був присутній біограф Т. Г. Шевченка Олександр Кониський). Ім'я поета з'явилося і на сторінках газет «Крымский вестник», «Крым», «Салгир», публікації яких становлять тепер для дослідників особливу цінність. У той час стало

можливим також придбати українські видання, у тому числі «Кобзар», у крамниці сімферопольського книгаря М. Загородського.

Українська поезія, у тому числі і вірші Т. Шевченка, стала надбанням кримських татар лише в другій половині 30-х років. У 1939 році уперше було перекладено кримськотатарською мовою «Заповіт» Т. Шевченка, за що перекладач Ш. Алядін був визнаний гідним ювілейної медалі Т. Шевченка в зв'язку з 125-річчям від дня народження Великого Кобзаря. А вже в 1940 році побачили світ «Вибрані вірші» («Сайлама шиирлер») Т. Шевченка кримськотатарською мовою. Переклади виконали відомі кримськотатарські перекладачі А. Алім, Ш. Алядін, Е. Шем'ї-заде, М. Сулейман та інші [19]. Українською та російською мовами окремі шевченківські твори видавалися на півострові вісім разів у 1957—1969 роках. Нині видання творів Кобзаря поновлено, статті про Шевченка публікуються в газетах «Кримська світлиця», «Дзвін Севастополя», «Голос Крыма».

У період з 1999 року у сімферопольському видавництві «Доля» побачили світ українською і кримськотатарською мовами знакові твори Т. Шевченка «Далекий і близький Шевченко» («Узакъ ве якъын Шевченко»). Поема «Кавказ» була видана чотирма мовами (українською, кримськотатарською, російською й англійською).

На цьому кримська Шевченкіана не завершується. Крим вічно буде надихати митців художнього слова на нові художні твори. На світі, напевно, немає іншої людини, крім Тараса Шевченка, яка б, народившись майже два століття тому, передбачила в поетичній формі долю своєї нації та Батьківщини. В незалежній Україні ім'я Великого Кобзаря продовжує об'єднувати Україну та українців.

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

НАШ УКЛІН КОБЗАРЕВІ

(В. Романько)

З давніх давен мешканці Донеччини з пошаною та любов'ю відносилися до Великого Кобзаря та його поезії, хоча поет ніколи і не ступав на землю нашого краю. Але відомо, що він був знайомий з уродженцем Слов'янська поетом Михайлом Петренком.

Петренкова «Недоля» («Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...») так сподобалася Кобзарю, що він власноруч переписав її до свого записника. Можливо, він на якусь мить уявив батьківщину побратима по перу, читаючи його вірша «Слов'янськ»:

Слов'янськ, Слов'янськ! Як гарно ти
По річці Тору, по рівнині
Розкинув пишнії садки,
Квіти пахучі по долині
І так красуєшся собі!

Старожили переказували, а сучасні традиції підтверджують, що в домівках українців донецького краю поряд з іконами — портрети Т. Шевченка, із хати в хату передавалися потерті та зачитані «Кобзарі», а сьогодні поряд зі старими виданнями у багатьох сім'ях шанувальників шевченківської поезії є й сучасні видання «Кобзаря».

Демократичні сили шахтарського краю підтримали просвітянський проект "Кобзар" у кожну оселю».

Особлива активність у справі вшанування Кобзаря проявилася в 2013 році. Згідно Указу Президента України № 257/2012 «Про додаткові заходи з підготовки та святкування 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» від 11.04.2012 р. Донецька обласна держадміністрація затвердила «План заходів з підготовки та відзначення в Донецькій області 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка».

На підготовчому етапі вагоме слово сказали й краєзнавці донецького краю. Так, голова правління Донецької обласної організації НСКУ в середині листопада 2013 р. зі сторінок обласної преси виступив із закликом «Краєзнавці Донеччини закликають гідно зустріти ювілей Великого Кобзаря» (газ. «Донеччина», 19.11.2013 р.). У статті висловлена стурбованість з приводу того, що, незважаючи на затверджені плани ДОДА, «активної роботи по виконанню наміченого ще не розпочато, а час спливає», автор поділився планами донецьких краєзнавців з питання святкування ювілею Кобзаря. Ще перед названою статтею очільник краєзнавців Донеччини направив листи головам первинних осередків з проханням затвердити плани та розпочати активну роботу по відзначенню ювілею Кобзаря.

Початок 2014 року й подальші події показали, що в Донецькій області провели чимало важливих шевченківських заходів й продовжують вшановувати пам'ять Великого Кобзаря. В основному шевченківські заходи проводилися у тісній співпраці з місцевою владою, громадськими організаціями, навчальними закладами, відділами культури. Серед активних учасників відзначення ювілею Кобзаря — краєзнавці. Питання вшанування Т. Г. Шевченка широко висвітлюється у засобах масової інформації.

Увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка в Донецькій області

На жаль, не довелося Кобзареві побувати на землях донецького краю, але пам'ять про духовного батька української нації тут свято зберігається.

На Донеччині налічується 12 пам'ятників Т. Г. Шевченку. Вони знаходяться у Донецьку, Авдіївці, Володарському, Горлівці, Добропіллі, Красногорівці, Маріуполі (2 пам'ятника), Новогродівці, Святогірську, Слов'янську, селищі Шевченко.

22 травня 2002 року в обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Н. К. Крупської під час проведення Міжнародного Шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій...» у присутності великої кількості почесних гостей з Києва, Львова, Івано-Франківська відкрився перший на Донеччині літературно-художній

музей Т. Шевченка. Початок музею дала приватна колекція Володимира Костянтиновича Портянка, який передав її до бібліотеки.

Музей представляє поетичну та мистецьку спадщину Тараса Шевченка. В ньому зібрано понад 1000 експонатів. Центральну частину експозиції складає унікальна колекція видань поетичної збірки Т. Г. Шевченка «Кобзар». Найбільш цінними є видання «Кобзаря» II пол. XIX — поч. XX століть, які були видані переважно у Санкт-Петербурзі, Львові та Катеринославі (нині Дніпропетровськ). Заслуговує на увагу «Кобзар», надрукований в журналі «Основа» у січні 1861 року ще за життя поета. У музеї є факсимільні видання першого «Кобзаря» 1840 року, другого «Кобзаря» 1860 року, «Kobzare» польською мовою 1863 року, женевське видання «Кобзаря» 1878 року. Представлені також довоєнні видання «Кобзаря» 20—30 років XX ст. Особливу цінність має видання «Кобзаря», надруковане у 1943 році напередодні звільнення України від німецько-фашистських загарбників. Його, як написано у передмові, видали на прохання фронтовиків.

Всього музей має близько 100 видань «Кобзаря», у тому числі практично всі, які видавалися в Україні і в Росії з 1946 р. по сьогодні.

Поетичну спадщину Т. Г. Шевченка представляють також ювілейні й академічні зібрання творів. Серед них збірник, надрукований під редакцією Д. Дорошенка у 1914 році на честь 100-річчя від дня народження Т. Шевченка; повне зібрання творів, виданих Академією Наук УРСР в 1939—1963 роках тощо. Доповнюють експозицію видання вибраних, а також окремих творів Т. Шевченка. Серед останніх найбільшу цікавість викликають поеми «Наймичка» (1904) і «Сон. Кавказ» (1922).

У музеї є твори поета, надруковані болгарською, польською, словацькою, грузинською, іспанською, французькою, німецькою, англійською і навіть циганською мовами. Окремо представлені твори Т. Шевченка, видані українською діаспорою Канади, Австралії.

Особливу цінність являє мініатюрна Шевченкіана. В музеї широко експонуються видання, присвячені особистості Т. Г. Шевченка. Тут подаються хроніки життя, листи, щоденники, спогади сучасників поета, матеріали про його громадську діяльність, а також літературознавчі роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Окремо зібрані експонати, що висвітлюють вшанування пам'яті Великого Кобзаря у світі, в Україні і, зокрема, на Донеччині. Вперше збірка поезій Т. Шевченка в Донбасі була надрукована у м. Маріуполі ще у 1920 році. Це був «Малий Кобзар» обсягом 22 сторінки, ілюстрований малюнками місцевого художника А. Петуся. Але це видання не збереглося до наших часів. В експозиції представлені переклади «Кобзаря» і деяких творів Т. Г. Шевченка грецькою мовою, зроблені донецькими поетами Ле-

онтієм Кір'яковим, Донатом Патричею, Василем Бахтарісом. У музеї зібрані відомості про сучасників Тараса Шевченка, наших земляків: Михайла Петренка — автора пісні «Дивлюсь я на небо», який зустрічався з поетом в Лебедині під час його подорожі Україною, і про Феоктиста Хартахая — засновника першої маріупольської гімназії, який 12 березня 1861 року разом з іншими студентами виносив труну з тілом Тараса Шевченка й виступив з прощальною промовою на Смоленському цвинтарі у Петербурзі. Його промова була опублікована в журналі «Основа».

Серед раритетних видань цього розділу — бібліографічний покажчик «Т. Г. Шевченко. Пам'ятка читачеві», підготовлений Сталінською державною обласною бібліотекою в 1939 році на честь 125-річчя від дня народження поета.

Вивченню проблем шевченкознавства присвячені збірки праць науковців Донецького національного університету, Донецького відділення наукового товариства Т. Г. Шевченка, дослідників-краєзнавців А. Шевченка, В. Мікушева, О. Добровольського. Красне письменство Донеччини представлено в експозиції збіркою творів «'Обніміться ж, брати мої...», художніми дослідженнями В. Пеунова «Помста знехтуваних богів», «Гіркі ліки від кохання», збіркою поезій З. Дударчик «З Кобзаревої криниці» тощо.

Літературно-музичні образи, навіяні творчістю поета, знайшли своє яскраве втілення в театральному мистецтві Донбасу. Історія постановки вистав за творами Т. Шевченка починається ще в 1907—1908 роках, коли аматорський драматичний гурток при шахті «Вітка» в м. Юзівка показав широкому колу глядачів вистави «Назар Стодоля» і «Невольник». У музеї представлені програмки цих вистав і фотографія тодішньої трупи. Наявні програмки опери «Наймичка» і балету «Оксана» за мотивами поеми Т. Шевченка «Слепая», що були поставлені на сцені Донецького академічного державного театру опери та балету протягом 1961—1964 років.

Окремо в експозиції представлені художні твори різних авторів, написані на шевченківську тематику, а також твори лауреатів Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, серед яких є донеччани.

Зібрання книжкових видань доповнює розділ, присвячений Т. Шевченкові-художнику. Серед його експонатів — факсимільне видання «Альбом 1845 року Т. Г. Шевченка», книги «Тарас Шевченко як маляр» О. Новицького (1914), «Жизнь художника Тараса Шевченко» Д. Скворцова (1929), «Мистецтво Тараса Шевченка» В. Касіяна (1963), «Меморіальна майстерня Т. Г. Шевченка в Академії Художеств» В. Гапєєва (1972), «Живопис — моя професія» В. Яцюка (1989) і багато інших видань. Прикрасою музею є колекція репродукцій шевченківської малярської спадщини. Вона знайомить

нас з автопортретами Т. Шевченка різних років його життя, з першими роботами академічного періоду, з серією офортів «Мальовнича Україна», добіркою жанрових малюнків часів солдатчини, картинами з серії «Притча про блудного сина», і, нарешті, останніми художніми роботами Т. Шевченка.

Музей також представляє книжкові експонати, присвячені відображенню творчості Т. Г. Шевченка в музиці, театрі і кіно.

Відкриття музею і наближення безсмертної шевченківської спадщини до багатотисячної читацької аудиторії головної бібліотеки області має велике значення для оновлення духовного життя у регіоні. Ця подія єднає донецький край з багатьма містами не лише в Україні, а й у світі, де існують такі музейні заклади.

За створення літературно-художнього музею Т. Г. Шевченка Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н.К. Крупської нагороджена спеціальним дипломом регіонального фестивалю «Преса та книга Донеччини — 2002» і пам'ятною медаллю «Тарас Шевченко».

Донецька обласна організація Національної спілки краєзнавців України разом з редакцією газети «Донеччина» провела відкритий регіональний конкурс під назвою «Донецька Шевченкіана»: учасникам конкурсу було запропоновано висвітлити такі теми: «Пам'ятник (бюст) Т. Г. Шевченку у моєму населеному пункті», «Тарас Шевченко у моєму житті», «Поетичним рядком у вінок Кобзареві». Найкращі роботи друкувалися на сторінках газети «Донеччина», а автори кращих робіт відзначені дипломами та призами. Усі учасники конкурсу від імені правління ДонОО НСКУ отримали спеціальні ювілейні Шевченківські грамоти.

У місті Слов'янську на початку 2014 року відкрито три «Шевченківські світлиці»: у центральній міській бібліотеці — тут проводять літературні читання, книжкові виставки, зустрічі з письменниками-земляками, круглі столи на шевченківську тематику тощо; у міській школі мистецтв — музичні заходи з нагоди ювілею Кобзаря тощо; БК залізничників — театралізовані вистави за Шевченківськими творами, показові виступи читців.

Також у багатьох бібліотеках, навчальних закладах Донеччини пройшла виставка однієї книги — «Кобзар» із сімейного архіву».

У місті Слов'янську в краєзнавчому музеї відкрито «Шевченківську хату», де проводяться художньо-етнографічні виставки, виставки живопису.

У Донецькому обласному художньому музеї з лютого 2014 року працювала виставка з фондів музею «Образотворча Шевченкіана» (у творах живопису, скульптури, графіки).

У Донецькому театрі опери та балету пройшла прем'єра нової опери «Шлях Тараса» донецького композитора, заслуженого діяча мистецтв України Олександра Рудянського. В опері використані вірші Т. Г. Шевченка, українські народні пісні. На сцені Донецького національного академічного музично-драматичного театру поставлено виставу за п'єсою Т. Г. Шевченка «Сліпий».

Серед студентської молоді проведено обласний фестиваль-конкурс творчості «Ми — твої спадкоємці, Тарасе!»; десятий, ювілейний відкритий конкурс української пісні, танцю, народної музики ім. Т. Г. Шевченка «Джерело талантів» (8—9 березня, Донецьк); пленер для молодих художників Донецької області «У сімї вольній, новій».

Краєзнавці Донеччини підготували читання «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття»: Т. Шевченко в національно-культурних традиціях мешканців Донеччини» і багато інших культурологічних акцій, наприклад, обласну краєзнавчу конференцію «Донецька Шевченкіана»; літературно-музичний вечір «Поети-земляки — Т. Г. Шевченку».

Слов'янський художник Олександр Рогов, ілюструючи нарис краєзнавця І. М. Овчаренка «Слов'янський сокіл», зобразив Шевченка заглибленим у читання під час його зустрічі з Петренком у червні 1859 р. на Лебединщині.

Ім'я Шевченко на Донеччині

У Красноармійському районі Донецької області іменем Т. Г. Шевченка названо населений пункт та неподалік розташовану шахту.

В 1964 році на честь 150-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка селище стало офіційно називатися «селище міського типу Шевченко».

Центральна міська бібліотека міста Красноармійська Донецької області носить ім'я Т. Г. Шевченка. Сьогодні бібліотека — міський інформаційно-консультативний та координаційний центр для всіх публічних, спеціальних та спеціалізованих бібліотек міста. Це депозитарій краєзнавчої літератури, що зберігається у фонді бібліотеки. На сьогоднішній день фонд бібліотеки, універсальний за змістом, налічує 132 тис. видань з усіх галузей знань та 70 назв періодичних видань. Щорічно бібліотека обслуговує в середньому майже 8 тис. читачів, для читачів бібліотеки і мешканців міста експонується 55 тематичних виставок та переглядів.

Честь назватися ім'ям Т. Шевченка має і Бібліотека-філія № 6 м. Краматорська.

Рік заснування бібліотеки в селищі Шабельківка—1909-й. Але про той далекий період немає детальних фактів. Новітня історія бібліотеки почалася з 25 жовтня 1952 року, коли їй було присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка.

Бібліотека ім. Т. Г. Шевченка є головним ідеологом бібліотечної політики в селищі, ініціатором найважливіших, найцікавіших бібліотечних селищних акцій, а саме: «Я став успішним тому, що читав» (2010, «Читати — це престижно!» (2010), «Я знаю про Краматорськ все» (2010), «Бібліотечна галявина» (2011), «Дружній Інтернет для літніх»(2010—2012), «Сім днів позитиву» (2012), «Спортивний забіг до читання» (2012), «Моя любов — футбол» (2012 р.). Реалізується проекти «Творчість наших читачів», проводяться фестивалі «Зорепад», міські літературні конкурси, творчі виставки, інформаційно-просвітницькі книжкові акції , тижні Європи, презентації, літературні вечори, тощо.

З метою популяризації високохудожнього таланту Т. Г. Шевченка, творчість якого стала вершиною досягнень української літератури XIX століття та з нагоди відзначення 200-річчя від дня його народження у селищі було проведено цикл заходів: «Живуть, Тарасе любий, поміж нас і голос твій, і пензель твій, і слово!»

Виставка «Шевченко — художник», що була підготовлена працівниками бібліотеки, відкрила іншу грань Шевченка — популярного у свій час портретиста, основоположника побутового жанру в українському живописі, художника, який з натхненням відтворював образи коханих жінок на полотні. Перед очима гостей постала галерея жіночих портретів, написаних Тарасом Григоровичем. Всі вони прекрасні, витончені, наділені чудовими рисами обличчя і разом створюють ідеал жіночності, яким його уявляв Шевченко.

Щоб привернути увагу до творчого доробку Кобзаря, підвищення інтересу до великого українського поета, виховати у читачів патріотичні почуття через вивчення творчості поета, виховання поваги до української культури та мови, бібліотекарі організували книжкову виставку «Кобзарів» — «З Шевченком у серці» та виставку — персоналію «На вічнім шляху до Шевченка». На ній представлені твори Т. Г. Шевченка, а також книги про життєвий та творчий шлях великого Кобзаря.

Відділ абонемента з перших днів березня запропонував своїм читачам книжкову моновиставку із циклу «Штрих до портрета».

Хай на землі Донеччини звучить слово Великого Кобзаря і продовжує надихати на творчість різні покоління. За словами літературного критика Євгена Барана, «Шевченко і сьогодні залишається постаттю, яка об'єднує всіх в Україні. Він великий своєю Правдою, адже зумів проникнути у минуле і прозирнути в майбутнє. Шевченкове слово не є словом Гніву. Воно є словом Божої Любові! Благословення Божою Любов'ю! Ось ключ до

розуміння магії Шевченкового слова. І тому, єдиним захистом і єдиною опорою світовому злу і правді стає Шевченкова людина. Плекаймо її в собі».

Кожного дня читачі йдуть до Шевченка, як до Великого Вчителя життя, щоб серцем осмислити сутність власного перебування на землі.

У 1929 р. залізничній школі, а ЗОШ № 6 і зараз так називають, як першій україномовній школі на Донецькій залізниці та з нагоди 115-ї річниці з дня народження Кобзаря, присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка. У 1934 р. школа стала середньою.

Не можна не згадати і про загальноосвітню школу № 6 ім. Т. Г. Шевченка.

Гордість школи — історико-етнографічний музей. Це дітище вчителів Віри Василівни Міллер та Наталії Сергіївни Духіної. Вони разом з учнями збирали, реставрували, виготовляли чисельні експонати, які свідчать про високу культуру нашого народу, патріотизм наших людей.

Ім'я Шевченка також носить кінотеатр у місті Донецьку. Будівлю кінотеатру було зведено в 1937—1939 роках за проектом архітектора Л. А. Теплицького. Новому кінотеатру в Сталіно (так тоді називався Донецьк) присвоїли ім'я Тараса Шевченка. У вересні 1939 року газета «Социалистический Донбасс» оголосила про його офіційне відкриття. Архітектор Л. Теплицький з гордістю повідомляв, що це перший в Україні кінотеатр з двома залами, концертним залом, фойє і навіть власним гардеробом. Фойє було прикрашено мозаїкою, в центрі був встановлений пам'ятник Великому Кобзареві, на постаменті якого відлили слова «Заповіту»:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

І сьогодні кінотеатр ім. Т. Шевченка вважається кращим у Донбасі. Велика місткість двох залів, можливість показу одночасно декількох фільмів — все це приваблює сюди тисячі юних і дорослих глядачів.

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

БУДИТЕЛЬ НАРОДНОЇ ВОЛІ

(С. Федака)

Багатогранна творчість і сам неординарний образ Тараса Шевченка здавна впливали і продовжують впливати на громадсько-політичне життя українського краю за Карпатами. Воно й не дивно, бо Шевченко — один з предтеч і водночас деміургів сучасної української нації. Інакше кажучи, Україна існує там і доти, де і допоки є щирий людський відгук на Шевченкове слово, де його сприймають як щось своє, рідне, таке, що іде із самого нутра. Де закінчується Шевченкова магія — отам вже й кінець України. Але допоки його слово сприймається як щось значно більше за поезію, до тих рубежів маємо справу з реальним українством — як би воно не кваліфікувалося: материкове, прикордонне, діаспорне чи ще якось. Адже Шевченко — своєрідний егрегор українства, себто виразник нашої сутності і водночас наш оберіг, зберігач і ретранслятор нашої ідентичності. Шевченко — один з тих феноменів, які дозволяють нам почуватися самими собою.

Не надто щасливий у земному житті, він давно вже перейшов із швидкоплинного мікрокосму у Сковородинівський світ символів, через який присутній у серці кожного свідомого українця. Присутність Шевченка на Закарпатті в усій новітній долі

нашого краю напрочуд яскраво відчутна, не менш чітко, ніж, скажемо, на його малій Батьківщині — Черкащині.

На те є свої специфічні причини. Оскільки Закарпаття існувало автономно від решти українських земель, як жоден інший український регіон, то тут сформувалася особлива туга за соборністю — невербалізована, підсвідома, глибоко зачаєна, в якій краяни довго не признавалися навіть самі собі. А на середину XIX ст. взагалі скидалося, що ні про яку українську соборність вже не може бути і мови, що решткам українського феномену лишилося животіти ще якісь пару десятиліть, після чого вони остаточно стануть реліктами, як хети, кіммерійці чи ще десятки і сотні народів, від яких лишилися тільки етноніми та поодинокі археологічні артефакти. Українці були вже за кілька кроків від такої точки неповернення — і на Шевченковій Звенигородщині, і тут, за Карпатами.

Появу на отакій сутінковій стадії українського етногенезу Шевченка дуже тяжко у суто раціоналістичних термінах. Його потужна енергетика, спонтанний вибух поем-протуберанців, потужна іррадіація пасіонарності, якою поет заражає спершу найближчих своїх сподвижників, а далі все ширші і ширші кола українства — усе це змінює сам код нації, перевертає її вектор розвитку із занепадницького, депресивного на висхідний.

Ударна хвиля від Шевченкового вибуху настільки швидко прокотилася Україною, що сучасники навіть не встигли усвідомити усієї радикальності перемін. Таке усвідомлення приходить вже до наступних поколінь. Зате вплив Шевченка на сучасників (хай і усвідомлений ними лише частково) не обмежувався жодними кордонами — адміністративними, діалектними, конфесійними, державними, ані навіть геополітичними. Саме Кобзар знову спаяв українство, вже розділене на десятки окремих спільнот і тисячі, здавалося би, цілком осібних громад, знову у щось єдине.

Оце от своєрідне зварювання вибухом зачепило усе, що було бодай трішечки українським, хоча би на якусь краплю зберегло свою прадавню руську ідентичність — хай вже навіть зовсім притлумлену. Більш того, воно захопило навіть ті часточки українства, які вже фактично перебували у летаргійному чи близькому до того стані. Роль Шевченка доленосна для всіх без винятку українських регіонів, але для кожного по-своєму.

Закарпаття без Шевченка могло би так і не відбутися як український край — попри всі безперечні українські, руські корені основного етнічного масиву цієї землі, попри усі попередні наші зв'язки з іншими українськими просторами, попри наш цілком український фольклор тощо. Закарпаття середини XIX ст. перебувало на етнополі-

тичному роздоріжжі, перед перспективою історичної дивергенції. Теоретично шляхів розвитку могло бути кілька, як-от асиміляція (або до угорців, або до етнічно ближчих словаків), або витворення окремого мікро-етносу, або й навіть повне розсіяння у діаспорі. Але реалізувався саме той варіант, який маємо нині. Сталося це великою мірою завдяки Шевченкові — власне тим етнокультурним і етнополітичним імпульсам, які дала його творчість.

В історії закарпатської Шевченкіани чітко виділяються вісім окремих, цілком виразно окреслених етапів — кожний зі своїм особливим вектором. Закарпатське українство за півтора століття проробило безпрецедентну еволюцію — значно складнішу, ніж, до прикладу, гусінь, яка перетворюється на метелика. На кожному з восьми етапів відбувалися принципові зміни не тільки у зовнішньому становищі цього етносу, у його соціальній структурі, у політичній культурі, а й ставалися вікопомні злами в етнічній свідомості, у сфері духу. Тому щораз Шевченкова спадщина висвітлювалася для наших предків і сучасників все новими і новими гранями.

Але чи знав Шевченко про руський край за Карпатами, за тодішньою термінологією — Угорську Русь? У цьому не доводиться сумніватися. Вихідці з нашого краю були у першій половині XIX ст. широко відомі в Російській імперії і зокрема на її українських землях. Стаття І. Орлая «История о Карпато-Россах» (1804) входила до лектури всякої освіченої людини в Росії. Дивно, що її двохсотлітній ювілей минув у нашому краї якось непомітно, а все ж її було перевидано. Тоді ж у Росії представники читаючої публіки, які навіть і не мали у руках відповідне число журналу «Северный вестник», все ж таки бодай чули про цю статтю і описаний у ній дивовижний народ, що дав стільки блискучих особистостей для Росії (а також Угорщини, Австрії, Польщі, згодом — США), але так і не реалізувався на власній землі. Шевченкові, який сам почувався не надто комфортно на «своїй не чужій землі», таке відчуття було особливо знайомим і зрозумілим.

А ще, як відомо, Т. Шевченко був членом Кирило-Мефодіївського товариства, у фокусі зору якого було все зарубіжне слов'янство, а тим більше зарубіжне українство. В омріяній братчиками слов'янській федерації Україна мала зайняти центральне місце. Але це могло статися перш за все завдяки західноукраїнським (тоді — підавстрійським) землям, які були тоді і залишаються понині містком між наддніпрянським серцем України і сусідніми слов'янськими, а також не тільки слов'янськими народами.

Тому не дивно, що образ закарпатських українців (на той час це була цілковито річ-у-собі, а не річ-для-себе) все ж мусив бути присутнім у свідомості Кобзаря. Інша справа — на скільки він був у фокусі, наскільки чітко усвідомлювався, але він усе-таки

був. В усякому разі глибокий інтерес Шевченка до Пала Шафарика та інших діячів відбувався же не через голови єдинокровних співплемінників за Карпатами, а через їхнє силове поле.

З цим і пов'язуємо початок першого етапу закарпатської Шевченкіани, який тривав понад шість десятиліть — аж до Першої світової війни. Поширення творів Кобзаря на Закарпатті розпочалося одразу після його смерті, а може навіть ще за його життя. Газета «Українське Слово» підкреслювала: «Наша стара інтелігенція 1860-х років все-таки пізнавала твори нашого Кобзаря, ними захоплювалася». Документальним свідченням раннього проникнення Шевченкової творчості по цей бік Карпат є збережене на Закарпатті найперше видання «Кобзаря». Його було виявлено у Перечині. Зараз унікальна книжка зберігається у Закарпатському краєзнавчому музеї.

Перше публічне виконання Шевченкових творів на Закарпатті зафіксував Ю. Ігнатков. Це сталося «в Ужгороді дня 17 лютого 1863 р. з великим одушевленням публіка прийняла перші театральні вистави, по котрих хор співав пісню Духновича «Я русин був» та другу, не називаючи автора, — «Думи мої, думи»». Це були перші контакти, перші несміливі спроби налагодити діалог.

На другому етапі (приблизно 1914—1921) відбувається перехід від окремих спорадичних спроб до уже цілком свідомого утвердження Шевченкового дискурсу на Закарпатті. Те, що на першому етапі торкалося тонесенького прошарку місцевої інтелігенції, на другому вже поширюється на значно ширші прошарки. Перша світова війна, як відомо, завершує собою так зване «довге» XIX ст. і починає «коротке» XX ст. Для Закарпаття вона стала грізною увертюрою до тектонічних геополітичних зрушень.

Перше на Закарпатті публічне Шевченківське свято відбулося 1915 р. зусиллями українських січових стрільців, які були тут розквартировані. Як зазначає А.Штефан, 29 квітня на терасі Мукачівського замку зібралося близько тисячі січовиків та багато мешканців Мукачева і навколишніх сіл: «Святочну промову виголосив делегат Бойової Управи д-р Володимир Старосольський, хор і оркестр стрільців дали музично-вокальні точки, між іншим «Закувала та сива зозуля» і «Гуляли». По кінцевій промові Т. Меленя стрільці відспівали гуртом «Ще не вмерла Україна». Свято зробило глибоке враження на присутніх, які довго ще не розходилися, розмовляли зі стрільцями і слухали їх патріотичних пісень».

У нарисі «Тарас Шевченко» А. Волошин відзначав: «У тих часах р.1840 в Петербурзі появилася славніша книжечка малоруської літератури і загально того віка «Кобзар»

Тараса Шевченка, найбільшого поета русинів, руського «Петевфія». Тарас Шевченко був мужиком, котрого недавно викупив писатель Жуковський і художник Брюлов. У слідуючому року вийшов із друку найбільший єго епічний твір «Гайдамаки», потім — «Сон», «Кавказ» і проч. Шевченко горячо писав о свободі, о будучей свободній Україні, о рівноправності і пр. За то арестовали єго і осудили на воїнську службу в полку осудженних. К суду цар Миколай власноручно ж додав іще, что навіки запрещає єму писати і малювати. Шевченко, хотя й тайно, но і в тюрмі писав і зготовив красну картини. В р. 1857 цар Александр II освободив Шевченка з тюрми на просьбу графа Толстого, предсідателя Академії Художеств».

Особливо важливим для А. Волошина було, що «сам Шевченко у письмі Шафарику проповідує потребу братського об'єдиненія слов'янства «на почве единства и любови».

16 квітня 1920 р. в Ужгородському театрі вшановано 59-ту роковину від смерті Шевченка і влаштовано концерт з такою програмою: 1) народні гімни у виконанні оркестру, 2) промова, 3) «Гей, не дивуйтесь, добрії люди» у виконанні чоловічого хору, 4) декламація «Нащо мені чорні брови», 5) декламація І. Воробкевича «Над Прутом у лузі», 6) пісня Т. Шевченка на музику М. Лисенка «Ой Дніпре мій, Дніпре», 7) декламації інших творів Т. Шевченка.

В останній період існування газети «Наука» (1920—1921) там велася літературна рубрика «Бесіда». У ній було надруковано «Дружнє послання» Т. Шевченка.

Третій етап зумовлений унікальним становищем Підкарпатської Русі у складі першої Чехословацької республіки. Хоча ілюзії на негайну автономію краю не справдилися, все ж у першій половині двадцятих здавалося, що починається досить гармонійний і практично безконфліктний розвиток. Роль Шевченка для закарпатців у ці роки була двоякою. З одного боку, саме на цьому етапі у значної частини краян (хоча й не усіх) зміцнюється саме українська самоідентифікація, і роль Шевченкової спадщини у цьому процесі була значною. З іншого боку, його поезія налаштовувала не розслаблятися і натякала, що національне буття набагато складніше, ніж могло здаватися за тогочасної ейфорії.

1922 р. директор Мукачівської торгівельної академії А. Штефан виголосив на Шевченківському святі в Ужгороді програмну промову. 1928 р. В. Бірчак включив її до «Руської читанки для IV класи гімназійної і горожанских школ», видану у Празі.

Також 18 березня 1922 р. відбулося Шевченківське свято у Берегівській гімназії, організоване її директором А. Алиськевичем. Він відзначав: «Молодеж оддала честь

тому борцеві за волю, правду і братолюбіє гарними співами, декламаціями і промовою ученика V класу М. Куруца. На закончення свята одограли молодші ученики вельми удачно представленіє «Дівоче свято» М. Козоріза, яке завершив гарною декламацією ученик II класу Н. Бандусяк».

Газета «Русин» 1923 р. широко висвітлила відзначення 62-ї річниці від дня смерті Т. Шевченка. Зокрема, там було опубліковано статтю М. Бращайка «Тарас Шевченко». Це був текст його промови, виголошеної на Шевченкіському святі в Ужгороді: «Коли цілий культурний світ клонить свої голови перед його генієм, ми, сини родного йому народу, повинні се теж зробити... Походив він з того народу, з котрого ми. Писав тим язиком, яким ми пишеме і говориме. Саме тому і ми тут над самою Тисою так само повинні почитати його пам'ять, як над крутим срібним Дністром і над славетним ревучим Дніпром». Програму концерту, який «робив дуже святочне і поважне враження» складали виступу хору, декламації, а також вистава за «Назаром Стодолею» Т. Шевченка.

У журналі «Віночок для підкарпатських діточок» (1920—1927) неодноразово друкувалися поезії Т. Шевченка. Те саме стосується журналу «Пчілка» (1923—1932), де вже подавалися не тільки вірші, а й розвідки про поета.

Його твори друкувала і «Наша Оборона. Часопис воєнних інвалідів, вдів і сиріт Підкарпатської Русі» (1920—1925). Крім того, в його № 2—3 за 1923 р. уміщено велику статтю «Тарас Шевченко — найбільший руський поет і мученик за руський народ».

Журнал «Просвіта» (вийшло тільки 2 номери 1925 р.) умістив у першому числі статтю «Два ювілеї» (про О. Духновича і Т. Шевченка) за підписом П. Дослідник. В. Габор припускає, що автором був І. Панькевич. Натомість 10 березня 1926 р. виходить 10-сторінковий спецвипуск цього видання «Просвіта — Шевченкові». Рішення про його видання прийняв Головний виділ «Просвіти» 25 лютого, ухваливши широко відзначити 65-річчя від дня смерті Кобзаря — концертами, лекціями, а «найменше од читанням в читальнях наголос всім членам сеї Шевченкової новинки». У вступному слові редакція відзначала: «І ми, русини Підкарпатської Русі, так само мусимо чествовати найбільшого мужа руського народу в дні його народження і смерті, читати його невмирущі слова, співати його пісні і набиратися такої любові до всього нашого руського (українського), яку Тарас носив в своїм серці ціле життя». У випуску вміщено матеріали М. Бращайка «Поет любові й відродження», М. Підгірянки «Жінка в творах Шевченка», І. Невицької «Невільник — Шевченко — Україна — Жіноцтво», П. Яцка

«Шевченко, діти і школа». Подано також поезію В. Гренажі-Донського «Могила Пророка» та есе О. Маркуша «Лист».

Перелом від своєрідного націонал-романтизму початку двадцятих років у бік більшого реалізму стався на Підкарпатті досить різко — вже 1926 року. Власне, на той час чехословацька адміністрація була вже налякана різким зростанням української самосвідомості в краї і припустилася цілого ряду помилкових кроків, які надалі призводять до все більшого охолодження між українцями і чехами. Так почався четвертий етап закарпатської Шевченкіани.

12 березня 1926 р. Шевченківське свято черговий раз відзначено в Ужгородському театрі. Але чеські жандарми заборонили В. Гренажі-Донському говорити про революційну діяльність Кобзаря. Учасникам хору заборонено співати найбільш радикальний куплет з «Заповіту» («Поховайте та вставайте, кайдани порвіте...»).

На першотравневій демонстрації у Великому Бичкові, куди зібралося близько 2000 учасників з навколишніх сіл, серед інших портретів чільне місце займало зображення Т. Шевченка.

Олександр Маркуш 1926 р. опублікував великий біографічний нарис «Тарас Шевченко». У ньому педагог підкреслив: «Тіло його лежить над ревучим Дніпром, але ім'я його живе всюди між русинами. Честують його і другі народи, котрі цінують свободу і вселюдську любов». Нарис адресовано тогочасним підкарпатським школярам, з яких саме виросло покоління молодих діячів Карпатської України.

Нарис В. Гренджі-Донського «Тарас Шевченко» 1926 р. написано до 112-ї річниці з дня народження, він містить винятково високу оцінку «Кобзаря» — не тільки як літературного факту, а й як певного національного символу «Маленька та книжка наробила великого бешкету. У русинів вона всю душу перевернула, сльози гарячі викликала, підносила Духа в тих, хто був попав у повну апатію. Навіть ті, що почали вже забувати свою матірню мову руську та одягати на себе блискучу шумовину польську або московську, навіть ті, кажу, задумались над тодішнім положенням свого народу, і в них зачали блимати в душі іскри національної свідомості».

Звідси закарпатський автор робить висновок про Т. Шевчнка: «І споминаємо ми його, згадуємо, святкуємо, бо хоч і вмер він тілом, та душа його, його заповіти є з нами. Це є також частиною нашої душі. А його заповіти нам проложили певний шлях, і, згадуючи Тараса, ми не зіб'ємось з того шляху, не звернемо вбік, будемо сповняти все те, що він заповідав».

Наступний нарис В. Гренджі-Донського «Тарас Шевченко» 1927 р. видано теж до далеко не ювілейної дати — 113-річчя з дня народження. У ньому дано виняткову оцінку Кобзареві: «Такого генія, поет-революціонера, могла зродити тільки земля, що сотні літ кипіла революцією, стогнала в неволі під царським чоботом. Україна зродила велике серце, повне запалу для народного визволення, повне ненависті до тиранів і любові до найнижчих наймитів, — переповнене скарбами, як сама велика українська земля».

Водночас відповідно до соціально-політичних тенденцій того історичного етапу публіцист наголошував перш за все на революційних мотивах Кобзаревої творчості: «Шевченко — це найбільший геній народу. Ні перед ним, ні після нього ніхто не зумів так гукнути, мов грім, на пануючих, що окрадають народ. Серце його проймалося гнівом проти гнобителів бідного, придавленого народу, якого тримали в ярмі, якого катували, вішали й стріляли, садили в тюрми і гнали корбою на панщину, мов худобу на заріз...»

Т. Шевченко розглядався В. Донським як провідних революційно-класової традиції від одних поколінь до наступних: «Вказував на минуле, на народних борців-козаків, що вернули народові волю, на героїчну боротьбу гайдамаків».

Разом з тим вказувалося на те, що було максимально актуальним для Підкарпатської Русі — тему національної зради, запроданства: «Гнівом кипів на яничарів, ганебних запроданців, що відступили від власного народу і разом з чужими угнітали кріпаків».

Поет розглядається В. Донським як самостійний фактор етнополітичного розвитку українців, тому підкреслюється: «Поета кинено до царських тюрем-цитадель, за грубі високі мури, щоб його голосу не почула Україна».

Закарпатський автор навіть наводить своєрідну статистику Кобзаревого життя: «Умер він на 47-му році революційного свого життя, з яких 24 роки був кріпаком, 10 років в тяжкій неволі на засланні, 3,5 року під доглядом поліції й тільки 9 років вільною людиною... Помер напередодні знесення кріпацтва, проти якого боровся ціле життя».

Насамкінець В. Гренджа-Донський відзначає актуальність Кобзаревого слова саме для закарпатських українців: «Нас, підкарпатських українців, покривали чорні хмари, а мало знали ми про Тараса Шевченка. Але пізнавши його, пізнавши його золоті слова, ми також відчули те, що він є наш, що пам'ять його, дорога нам, живе і житиме серед нас».

В. Гренджа відзначає, що багато шевченківських рядків написано, наче спеціально «для нас, для заохоти проти чужого походу на наші найсвятіші національні права».

Недарма говорячи про тогочасну підкарпатську інтелігенцію, В. Донський зацитував саме цей Шевченковий рядок: «А братія мовчить собі, витріщивши очі, як ягнята».

Для В. Гренджі-Донського, який послідовно утверджував українське слово на Закарпатті, Т. Шевченко був його власним предтечею і водночас дороговказом: «І тому він наш. Бо він найбільший син того самого народу, котрого й ми є нероздільною частиною. І ніхто не зможе нас відмежувати від його думок. Ми, підкарпатські українці, приєднуємо сьогодні і свій доземний поклін пам'яті великого Шевченка...»

Неодноразово зверталася до творчості Т. Шевченка і комуністична «Карпатська правда». Більш того, до березневих Шевченкових дат вона систематично готувала святкові номери, наприклад «Тарас Шевченко» (№ 11 за 1927 р.), «В річницю великого бунтаря» (№ 11 за 1928 р.) тощо.

1928 р. під час Шевченківського свята В. Гренджі-Донському заборонили декламувати свій вірш «Пророкові — великому Кобзареві».

1929 р. газета «Свобода» відзначала: «Не забули ми про Тебе, Тарасе, і в нашій малій читальні «Просвіта» у Хусті, на нашім святі дня 21 апріля. Про життя і творчість виступив учитель Шутко, потім декламації віршів, співали народні пісні, було показано декілька образів з життя Тараса».

1930 р., підкреслюючи спільне у життя і творчості Т. Шевченка і О. Духновича, газета «Свобода» писала: «Они нас научили, що в своїй хаті своя правда і воля... Они суть запорукою нашої будуччини і то сміло кажемо, що ліпшої будуччини... Від нас залежить, чи використуємо можливість до розвитку нашої хати, щоб могла до неї «загостити своя правда і воля»...»

Зверталася до Т. Шевченка і прокомуністична селянська газета «Голос життя» (1930—1931, редагувала дружина І. Мондока Анна). Зокрема, № 5—6 за 1930 р. майже цілком присвячено шевченковій річниці і містить статті «Із життя Тараса Шевченка» (без підпису), «Великий Бунтар» Е. Григорука, «Шевченко і релігія» (без підпису, Кобзар характеризується як «несвідомий атеїст»), поема «Сон».

У «Свободі» уміщено велику студію М. Савчука «Тарас Шевченко і релігія».

Русофільська газета «Русская Земля» (1919—1938) умістила у № 8 за 1930 р. цілу статтю «Тарас Григорьевич Шевченко», в якій доводила, що Кобзар писав на «общерусском литературном языке», то ж «следовательно, в языковом отношении Шевченко наш и принадлежит нам всем — не только малороссам, но и великороссам».

1930 р. в Ужгороді відбулося два Шевченківські свята. 4 квітня одне влаштувало товариство «Просвіта», на ньому з промовою виступив М. Бращайко. Усі номери

художньої програми забезпечили студенти чоловічої і жіночої вчительських семінарій та учні руської гімназії. 5 квітня відбулося ширше свято з промовою Ф. Ревая. На ньому велике захоплення публіки викликало читання «Перебенді» зовсім юним декламатором Б.Томашем.

1933 р. Шевченківське свято проведено в Ужгородській греко-католицькій учительській жіночій семінарії, а 1934 р. в Ужгородській державній торгівельній школі.

1933 р. церковні власті Боржавського дистрикту поставили на сільському сході в Ільниці вимогу про виключення з клерикальної преси згадок про Шевченка та Україну, бо ці слова «погано впливають на парафіян».

1934 р. крайова «Просвіта» мала 223 читальні по селах. Практично у кожній були представлені твори Шевченка. Аналогічно «Наш Карпаторусский Голос» у № 52 за 1935 р. подав інформацію про ювілей Т. Шевченка. «Учительський голос» у № 3 за 1934 р. відгукнувся на 120-ліття Т. Шевченка.

Твори Т. Шевченка уміщено у № 6 за 1935 р. газети української секції Аграрної партії «Земля і воля». 1 вересня 1935 р. просвітянська читальня у Баранинцях організувала Шевченківське свято, на якому виголошено дві промови, продекламовано «Розриту могилу», «Ченця», «Думку» тощо.

У Великому Бичкові 1936 р. Шевченківське свято організували «Просвіта» і «Пласт». На ньому вчителі Є. Свобода і А. Шерегій виголосили промови, учні декламували поезії «Тарасові Шевченкові», «Кавказ», «Тополя», «Калина». Хор пластунів під керівництвом учителя В. Ткачука виконав «Садок вишневий коло хати», «Ой три шляхи широкії», а насамкінець поставлено п'єсу «Вінок на могилу Шевченка».

1937 р. «Українське Слово» інформувало: «Давно вже не бачив Ужгород такої урочистості, яка відбулася дня 9 березня ц. р. Свято почалося відспіванням «Заповіту»... Створився відразу велично-містичний настрій. Вступне слово виголосив інженер В. Мурашко. Виразність постаті поета виступила в промові у всій справжній його величі та дала не так зрозуміти, як відчути величезне значення Шевченка на всі потомні часи нашої нації. Хор «Бандурист» відспівав дві пісні на слова Шевченка «Орися ж ти, моя ниво» (музика В. Лисенка) та «Утоптала стежку» (музика Ф. Колесси)».

1 квітня 1937 р. (№ 217) навіть фенциківська газета «Наш Путь» умістила ряд матеріалів до 76-х роковин від смерті Т. Шевченка. Вони вийшли під шапкою «76-летие со дня смерти русскаго поэта Т. Г. Шевченко (1861—1937)». Там розміщено статті О. Фаринича «Тарас Григорьевич Шевченко», А. Маковичанина «Пушкин и Шевченко (в ответ «Укр. Слову»)» та «Т. Г. Шевченко (Биографический очерк)» (без підпису). Ук-

раїнська преса відгукнулася на ці публікації статтею Яковенка «Фенциків «Наш Путь» і Шевченко» у «Народній Силі» (№ 8 за 1937 р.), а також анонімною статтею «Наш?» в «Українському Слові».

Газета Української національної селянсько-робітничої партії «Народна Сила» взагалі часто зверталася до поезії Т. Шевченка, але й часто зазнавала цензурних утисків. Наприклад № 7 від 1 квітня 1937 р. взагалі вийшов білим — всі чотири сторінки було конфісковано, лише на першій сторінці залишено вислів Т. Масарика «Скільки собі виборете, стільки будете мати» та дві строфи з вірша Т. Шевченка.

Наприкінці тридцятих урочистості вже відбувалися широко по цілому краєві. Товариство «Просвіта» закликало: «Хай не буде ні одного села на Підкарпаттю, де б не була принаймні маленька академія-вечірка в честь великих роковин. Оскільки дехто чи п'єсу яку, чи «Кобзаря», чи ноти і т.д. потребував би, чи яку пораду — можна все звернутись на подані адреси».

Шевченкове свято, організоване 1937 р. у Берегові читальнею ім. І. Франка, включало: промову проф. К. Заклинського «Значення Т. Шевченка», декламування поезій «До Основ'яненка», «Гамалія», «Лілея», «Якби ви знали, паничі» та хорові співи за поетовими творами.

Навесні 1938 р. Шевченківське свято відбулося в гімназії чину отців-василіан в Ужгороді.

В. Пагиря згадує про рідне село Щербовець на Воловеччині: «Старшокласники нашої школи в день народження поета ставили «Назара Стодолю» Т. Шевченка. Не було відповідного театрального одягу, грали в домотканних сорочках і штанях. Але як грали! Нам, малятам, здавалося, що перед нами справжні козаки. А наприкінці всі «артисти» заспівали «Заповіт». Я бачив сльози на очах не тільки своїх однокласників, а й у старших. А потім по селу, вишикувавшись по два, ми несли портрети Кобзаря з паперовими ліхтарями, всередині яких горіли свічки. Наш учитель Володимир Орлов говорив нам, що цим ми відзначаємо пам'ять Т. Шевченка».

П'ятий етап — це період Карпатської України і подальшої Другої світової війни. Власне, Карпатська Україна і була українським прологом до цієї війни.

21 жовтня 1938 р. Перша Українська Центральна Народна Рада видає Маніфест, в якому вимагає від офіційної Праги наповнити реальним змістом щойно проголошену крайову автономію (серед перших підписів — С. Клочурак, М. Бращайко, М. Долинай). Маніфест містить 20 конкретних пунктів — від забезпечення кордонів

до відкриття університету, а завершується словами Т. Шевченка: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля».

9 березня 1939 р. у Карпатській Україні планувалося проведення величного Шевченківського свята, але через напруження міжнародної обстановки його було перенесено на 15 березня. Але і цим планам не судилося збутися. 14 березня о 20-й годині в хустському Слов'янському Домі відмінено урочисту інсценізацію «Гайдамаків» Шевченка у постановці В. Лібовицького. Хуст готувався до оборони. Натомість 15 березня о 16.20 у спортзалі Хустської гімназії відкрилося перше засідання Сойму Карпатської України. Сесію відкрив найстарший депутат А. Волошин: «Світлий Сойме! Провидіння дозволило мені відкрити Перший Сойм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

Встане Україна, світ правди засвітить
і помоляться на волі невольничі діти...

Радянська доба стала шостим етапом закарпатської Шевченкіани. Саме у ці десятиліття Т. Шевченко став відомим практично кожному закарпатцеві. Вже у перших же, багато в чому настановних статтях про літературний процес у радянському Закарпатті, підкреслювалася необхідність продовження літературних традицій українських революціонерів-демократів, перш за все Шевченка.

Шевченко швидко стає персоною грата у світі символів радянського суспільства. Його іменем називають вулиці і школи, культурні установи і колгоспи. Наприклад, 1950 р. на Свалявщині створено великий колгосп, куди включено артілі Сваляви, Драчина, Черника і Стройного. Він отримав ім'я Т. Шевченка. Або 1959 р. після об'єднання колгоспів Іршави і Заріччя укрупнене господарство отримало ім'я Т. Шевченка.

Іменем Шевченка названо вулиці в усіх без винятку 11 містах Закарпаття, а також ще у трьох районних центрах області, які є селищами міського типу. Також ім'я Шевченка присвоєно вулицям у переважній більшості з 19 селищ міського типу на Закарпатті: Батьово, Буштино, Великий Бичків, Вилок, Вишково, Жденієво, Колочава, Кольчино, Королево, Середнє, Солотвино, Тересва, Чинадієво, Ясіня. Нарешті, подібні вулиці є у більшості з 579 сіл області.

Ім'я Шевченка отримав також ряд середніх шкіл, зокрема школа № 1 в обласному центрі. На її фасаді відкрито відповідну меморіальну дошку.

Сьомий етап нашої Шевченкіани припадає на роки боротьби за сучасну українську державність, на період її утвердження. Практично всі українські громадсько-політич-

ні організації Закарпаття, а відтак і перші наші парторганізації клялися у вірності Шевченковим заповітам і безперервно його цитували. Неможливо уявити перші рухівські мітинги у Хусті чи Ужгороді без палких Шевченкових слів з уст практично кожного промовця. Після 1991 р. все частіше стали звучати в краї Шевченкові інвективи.

Дитяча фаза сучасної української державності завершується 1995—1996 р. — з прийняттям Конституції і запровадженням гривні. Тоді ж завершується і специфічний період в історії Закарпаття, коли тривали пошуки нових політичних і економічних форм (самоврядна територія, спеціальна економічна зона, Карпатський єврорегіон тощо).

Восьмий етап почався з середини 1990-х і триває понині. Важливою подією на цьому етапі стало відкриття 1999 р. Шевченкового пам'ятника в Ужгороді. Цьому передувала масштабна кампанія, в ході якої остаточно сформувалася позитивна громадська думка щодо монументу.

Відзначення 200-річчя з дня народження Т. Шевченка почалися на Закарпатті 1 вересня 2013 р. спеціальним відео-уроком, який пройшов в усіх школах області. Загалом, на Закарпатті встановлено близько 15 пам'ятників і бюстів Кобзареві.

Таким чином, образ Т. Шевченка і його творчість вже півтора століття відіграють ключову роль у громадсько-політичному житті українців Закарпаття. Кобзар є одним з мобілізуючих чинників української справи на Закарпатті, тим прапором і об'єднуючим символом, без якого неможливо уявити рух уперед.

Т. Шевченко відіграв консолідуючу роль в історії Закарпаття. Його творчість знайшла відгук у різних групах доволі розкиданого і мозаїчного етносу на південь від Українських Карпат, сплавляючи ці етнографічні компоненти в єдину націю. Тому Т. Шевченко є далеко не єдиним, але дуже потужним провідником соборності на Закарпатті, який засвідчує естетичну, народно-поетичну й ідейну єдність українців обабіч Карпат.

Т. Шевченко є утверджувачем українства у нашому краї. Саме його творчість, її зрозумілість і близькість закарпатцям була одним з головних аргументів на користь споконвічного українського характеру місцевого населення, його приналежності до багатомільйонної нації, чиїм поетичним уособленням і є Кобзар.

Т. Шевченко засвідчує самодостатність і самоцінність українства, його зрілий характер на всій етнічній території, в тому числі і за Карпатами.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ПРЕДТЕЧА НАШОГО ЄДНАННЯ

(П. Арсенич, Б. Гаврилів, М. Косило)

Івано-Франківщина — одна з багатьох українських земель, де не ступала нога великого Тараса, але тут ім'я його стало священним, а пошанування пам'яті світового генія увійшло у глибинне духовне життя кожної родини, кожної людини, де великий Кобзар є першим після Бога.

Напевно, відіграють свою роль наша свята віра у його слово Поета-Пророка, слово буремної сили і животворної снаги, віра у те, що родовід Шевченків сягає Бойківщини — одного з наймальовничіших куточків нашого краю, а також віковічні прагнення до єдності з українцями великої України, бо Тарас Шевченко є сином представників двох роз'єднаних тоді політичним кордоном по ріці Збруч частин України: Західної (по матері — Бойко Катерини Якимівни) і Східної (по батькові — Шевченка-Грушівського Григорія Івановича).

Із статті правнуків Т. Шевченка Д. Красицького та Л. Красицької «Гілки Шевченкового роду» довідуємося, що влітку з Прикарпаття на Черкащину приїхала фіра, запряжена двома волами. На фірі сидів хлопець Яким. Поруч ішов з батогом у руці не молодий, але й не старий чоловік, узутий у постоли, одягнений у білі штани та в білу сорочку... Це, мабуть, був Іван Бойко (Бойчук).

Відомий письменник, краєзнавець Степан Пушик теж утверджує нас у думці про галицьке коріння родоводу Т. Шевченка. Опосередковано підказує нам про це коломийковий розмір у його творчості. В багатьох своїх творах Шевченко висловлював думку про єдність українського народу усіх українських земель, напевно, відкликаючись на тогочасні реалії та свої внутрішні прагнення.

Про край своєї матері Тарас знав із альманаху «Русалка Дністровая». Український фольклорист П. Лукашевич у листі від 15 липня 1843 р. до І. Вагилевича писав, що «з паном Шевченком читовали Вашого «Мадея», що єте напечатали в Будимі» (Будапешт). Далі повідомляв, що «в битність Шевченка у меня я предложив йому заімствовать некоторії слова і форми Ваші, на что він согласився».

Перші твори Т. Шевченка, як відомо, проникли в Галичину ще за життя поета. Маркіян Шашкевич дуже прихильно відгукнувся у листі до приятеля про український альманах «Ластівка», виданий у 1841 р. Є. Гребінкою та Т. Шевченком у Петербурзі, де були поміщені п'ять творів Кобзаря.

З листа від 1 липня 1843 року І. Вагилевича (уродженця с. Ясень Рожнятівського району) до Я. Головацького дізнаємося, що їм були відомі усі видання творів Шевченка і навіть рукопис «Кавказу», який лише у грудні 1846 р. автор через М. Савича передав за кордон А. Міцкевичу.

Про враження, яке справляли твори Шевченка, розповів відомий західноукраїнський публіцист Осип Терлецький (нар. у с. Назірній Коломийського району): «Т. Шевченко для тодішнього покоління був не тільки великим поетом, але й істориком, із якого всі вчилися своєї історії. А мав він тим більший вплив, бо рідко де можна було його дістати. Надрукованих поезій було лише стілько, що у «Вечорницях» (гром.-літ. ж-л). Решту кожен мусів переписувати собі з присланих зі Львова відписів. Де-не-де лише видно було Петербурзькі передруки з «Кобзаря». Коли з'явився у 1863 чи 1864 р. в Станіславові один примірник «Гайдамаків», присланий одному школяреви якимось добрим чоловіком зі Львова, то його за пару день на шматки рознесли. Всім годі було на раз дати прочитати, і за властителем все тягнувся по школі цілий рій хлопців, яким на голос мусив читати цілу поему, поки не охрипне. Потому другий виривав йому книжку з рук і на коридорі в гімназії або на вулиці, або де-небудь зачинав читати далі. Всіх голосна Муза великого поета, як кліщми, тягла до себе... Новий нечуваний світ отворився нам із «Кобзаря», і молоде свіже не зіжовкле серце полюбило його».

Популярність Шевченка в Галичині була такою великою, що виникла необхідність друкувати його твори. Поет і перекладач К. Климкович, родом із с. Хотими-

ра на Тлумаччині, в редагованих ним у Львові громадсько-літературних журналах «Вечорниці» (1862—1863) і «Мета» (1863—1865) надрукував найбільш революційні твори Т. Шевченка: «Неофіти», «І мертвим, і живим...», «Кавказ» — всього 15 творів поета — у «Вечорницях»; «Заповіт», «Мені однаково» та інші — в «Меті». Журнал «Вечорниці» опублікував і кілька статей про творчість Кобзаря. На смерть Шевченка Климкович відгукнувся віршем «На вічну пам'ять Тарасові». У 1865 р. він видав у Львові поему «Сон», що тільки через два роки із цензурними купюрами з'явилася у Росії.

У 1898 р. в Коломиї вийшло перше західноукраїнське видання «Гайдамаків» з портретом Кобзаря і 10 ілюстраціями українського художника О. Сластіона, взятими з однойменного петербурзького видання 1886 р. Згодом у Коломиї були видані «Гамалія» (1903), «Кобзар для молодіжи» (видано накладом «Видавничої спілки українського учительства в Коломиї під редакцією А. Крушельницького, 1910), «Історичні поеми» зі вступом і поясненнями викладача Коломийської гімназії Д. Николишина (1914, 1921), «Гайдамаки» (1915, 1919), «Політичні поеми» («Три літа») (з поясненням викладача Коломийської гімназії Омеляна Цісика, 1925), «Іван Гус» (1938). На сторінках численних коломийських календарів, журналів і газет теж друкувалися окремі вірші Кобзаря та матеріали про нього.

Мовою есперанто пропагували творчість Шевченка український есперантист, учитель Орест Кузьма, який заснував у Коломиї в 1913 р. журнал «Ukraina Stelo» («Зоря України»), де друкував матеріали про Шевченка, та Ярослав Федорчук, родом зі Снятина (до речі, він був одним із організаторів шевченківського свята в Парижі 1911 р.).

У 1919 р. косівське видавництво «Довбуш» у коломийській друкарні видало брошуру вчителя і фольклориста Б. Заклинського «Хто це Тарас Шевченко». Автор у популярній формі виклав основні ідеї творчості Кобзаря і в кінці вмістив його твори «Сон», «Минають дні», «Три шляхи», «Мені однаково», «Заповіт».

У 1920 р. видавництво «Діточі читанки» у Станиславові видало «Малий Кобзар. Вибір для дітей». Тоді ж у цьому видавництві Гр. Гетьманець видав популярну книжечку «Хто такий Т. Шевченко» (Станиславів, 1920).

У 1934 р. у Станиславові накладом «Універсальної бібліотеки» виходить І том «Кобзаря» (із повного в трьох томах) під редакцією і з передмовою та примітками Івана Ставничого. Цього ж року у Коломиї в друкарні М. Бойчука український театр «Заграва» друкує програму вистави З. Тарнавського «Тарас Шевченко» (4 картини з життя поета) з анотацією Л. Нигрицького (псевдонім Г. Лужницького).

Видавництво «Сині дзвіночки» в рогатинській друкарні видало в 1936 р. «Кобзар-метелик». У книжечці в популярній формі подана коротка біографія Шевченка та вибрані його поезії.

У 1938 р. накладом коломийського видавництва євангеликів «Віра і наука» у Станіславському видавництві «Прозри» виходить історична поема «Іван Гус».

Видання творів Т. Шевченка знаходили спротив з боку влади. В Івано-Франківському краєзнавчому музеї експонується щотижнева газета «Сила» від 15 березня 1931 р., в якій більша частина статті «Поет-революціонер» була конфіскована. У 1934 р. суд заборонив брошуру М. Лозинського «Про батька нашого Т. Шевченка», видану ще в 1914 р. в Коломиї.

Незважаючи на заборони, поезія Шевченка проникала до найширших верств, пробуджувала національну свідомість, активізувала визвольну боротьбу українського населення краю від гніту іноземних поневолювачів.

Загалом у кінці XIX — на початку XX століття в нашому краї вийшли 36 окремих видань творів Шевченка тиражем 113 500 примірників. Галицька інтелігенція, вважаючи недостатнім проведення шевченківських свят, наголошувала на необхідності, як писала І. Блажкевичева, «мати його твори в кожній хаті, постійно їх вивчати, щоб на словах «Кобзаря», нашого народного Євангелія, вчилися читати українські діти».

Окремої уваги заслуговує вивчення Шевченкіани у філокартії. Великий внесок у світову Шевченкіану додали поштові листівки, видані у різні часи на теренах нашого краю. Краєзнавець, колекціонер Ковтун В. І. віднайшов 147 поштових листівок, присвячених Шевченкові, виданих на Прикарпатті від 1902 до 2010 року. Особливе місце серед них займають 114 листівок, виданих у Коломиї на Івано-Франківщині.

Тут в 1902 р. Яковом Оренштайном видані листівки з ілюстраціями до поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки». На листівках були репродуковані малюнки художника Опанаса Сластіона (1855—1933) до книжки «Гайдамаки», виданої в Петербурзі у 1886 році. Під кожним малюнком були рядки тексту «Гайдамаків». Книжка «Гайдамаки» вийшла невеликим тиражем і коштувала досить дорого, а видані листівки донесли Шевченкове слово до широкого кола населення Галичини.

Було видано дві серії листівок, у яких репродуковано 28 чорно-білих ілюстрацій до «Гайдамаків».

Напередодні 50-х роковин смерті Т. Шевченка у 1910 р. Оренштайн випустив третю серію із 15 кольорових листівок із ілюстраціями Сластіона до «Гайдамаків». Для

цих листівок використали сюжети з обох перших серій листівок, виданих 1902 року. Відомі, ще три різні випуски третьої серії з 15 листівок, виданих у 1910 році. Перше дослідження видання Шевченківських «Гайдамаків» у Коломиї провів відомий український філокартист Михайло Забочень.

Із великого масиву Шевченківських листівок вирізняються листівки на яких способом монтажу поряд із зображенням Шевченка подано й портрети інших осіб: письменників, громадських і політичних діячів, митців... Перший такий переписний листок з'явився у серії, виданій 1902 року Яковом Оренштайном у Коломиї. Назва листівки — «Кирило-Мефодіївські братчики» — розкриває задум саме такого поєднання.

На одній із перших листівок зображено портрет Тараса Шевченка з національною символікою та текстом гімну «Ще не вмерла Україна!». Автором цих оригінальних композицій був польський художник А. Сеткович. Дуже близькою за типом портретного образу (використанням символіки) була також композиція Ж. Бурдзінського, яка у вигляді розфарбованої поштової картки з'явилась у Станіславі у 1907 році.

На початку XX століття активно працювало на просвітницькій ниві учительство. Так, накладом Товариства «Взаїмна поміч Учительська в Коломиї» кольоровим друком видано дві листівки. На одній із них зображена Шевченкова хата в Кирилівці, яка увійшла до малярської спадщини Тараса Шевченка, на другій листівці зображено портрет Шевченка, виконаний відомим галицьким художником та громадським діячем Юліаном Панкевичем (1863—1933).

Пропагувати Шевченка як художника мали метою 12 листівок власноручних офортів Т. Шевченка, виданих 1905 р. Яковом Оренштайном. Як стверджує Володимир Яцюк, відомий дослідник творчості Шевченка, ці листівки були чи не єдиним джерелом знань про художницьку діяльність поета. З Шевченківського альбому офортів «Мальовнича Україна», три автопортрети та три оригінальні офортні компонування Шевченка: «Дві дівчини», «Старець на кладовищі», «Верба». Усього 6 офортів увійшли в серію листівок, які мали великий попит, тому 1910 року Оренштайн перевидав їх знову.

У 1918 році Яків Оренштайн видав у світ ще один великий масив шевченківських переписних листків під загальною назвою «Малярські твори Т. Шевченка», до якого увійшли 57 сюжетів. Усі листівки друковані в тоні сепії. Видання «Малярські твори Тараса Шевченка» складається з шести серій. Листівки двох перших мають порядкові номери, інші — без них. Оригіналами для листівок, окрім двох у першій серії,

слугували репродукції з дослідження О. Новицького «Тарас Шевченко як маляр». До першої серії «Автопортрети» увійшло вісім самозображень поета. Друга серія «Портрети» також налічує вісім листівок, третя — «Краєвиди з України» — 15. Дві останні серії — «Краєвиди зі заслання» і «Притча про блудного сина» — складаються з восьми листівок, а остання, шоста, — «Ріжні малюнки» — із десяти.

У 1910-х роках Семен Бурко із села Жаб'є, нині — Верховина, також видав серію з 13 листівок за ілюстраціями Сластіона до поеми «Гайдамаки». У цій серії Бурко вмістив п'ять нових ілюстрацій, які не використовувались Яковом Оренштайном.

Внесок у шевченківську філокартію зробив український скульптор Михайло Гаврилко (1882—1919), уродженець Полтавщини, учень відомого Опанаса Сластіона, стажувався у французького скульптора Е. Бурделя. Волею долі Михайло Гаврилко опинився у м. Болехові, де створив ряд скульптурних портретів Шевченка. Готуючись у 1911 році до вшанування 50-х роковин від дня смерті Тараса Шевченка, торговельна кооперація «Надія» в Болехові видала поштову листівку з його роботою.

У столітній ювілей Кобзаря, що відзначався 1914 р., з портрета роботи коломийського художника Ярослава Пстрака було видано великим тиражем дві кольорові листівки, що широко розповсюджувались серед населення.

Накладом «Товариства Учительської Спілки в Коломиї» в другій половині 20-х років видали листівку, на якій під портретом Шевченка роботи художника К. Адта відтворили факсимільний підпис поета.

Серед коломийської філокартії, присвяченої Тарасові Шевченкові, є дві листівки, видані у 1922 р. Орестом Кузьмою. На одній подано гравюрне зображення Шевченка в шапці і кожусі у виконанні К. Адта. На лицьовому боці листівки під зображенням Шевченка мовою есперанто в чотири рядки надруковано текст-коментар. На другій листівці репродуковано гравюрне зображення батьківської хати Шевченка в Кирилівці. Ця гравюра особливо часто з'являлась в періодичних виданнях і на листівках, які видавалися в Галичині. Обидві листівки надруковані синьою фарбою, з підписами мовою есперанто й закликом на адресному боці українською мовою «Учіться Есперанто!».

Автором графічних портретів Шевченка та ілюстрацій до «Кобзаря» є наш краянин Василь Касіян (1896—1976). За його графічними портретами Шевченка упродовж 1925—1935 рр. видано дві поштові листівки.

До Шевченківської філокартії належать і листівки, на яких зображені парки, алеї, вулиці, навчальні заклади, товариства та інші установи, що носять ім'я Тараса Шев-

ченка. На початку 1900-х років у Станіславі була видана листівка із зображенням вул. Шевченка. У 2007 р. за фотографією В. Солодкого в Івано-Франківську видана кольорова листівка із зображенням вул. Тараса Шевченка, на якій видно резиденцію єпископів Івано-Франківської єпархії УГКЦ. Відомі дві листівки, на яких зображений парк імені Т. Г. Шевченка у Станіславі й алея цього ж парку (обидві видані у 1958 р.) та кольорова листівка із зображенням погруддя Тараса Шевченка у парку його імені в Івано-Франківську. На сучасній кольоровій листівці, виданій у Львові, зображена церква Св. Пантелеймона XII ст. у селі Шевченкове.

Станіславське обласне книжково-газетне видавництво 20 грудня 1960 р. видало кольорову листівку О. Кузьменка та С. Білозерова «Пам'ятник Т. Г. Шевченку біля Коломиї» тиражем 25 тисяч. Подібна кольорова поштівка вийшла у видавництві «Радянська Україна» 1969 року тиражем 140 тисяч примірників. Її назва «Карпати. Пам'ятник Т. Г. Шевченку в Коломиї». Фото С. Білозерова.

Сучасний пам'ятник Тарасові Шевченку у Коломиї можемо побачити на кольоровій листівці за фотографією Юрія Рильчука, виданій у 2000 р. видавництвом «Міраж».

Під впливом творів Шевченка, їх видання та розповсюдження у нашому краї відбувалася національна самоідентифікація населення, особливо молоді. Українська молодь відчувала під впливом Кобзаря великий підйом і бадьорість духу, як влучно писав В. Петрикевич.

Під впливом творів Шевченка окремі громадські уряди стали міняти печатки з польськими назвами на українські. Так, війт села Заріччя Надвірнянського повіту до кінця XIX ст. користувався печаткою з написом польською мовою. На початку XX ст. на печатці був уже напис «Уряд громадський у Зарічу», а посередині — портрет Т. Шевченка (у шапці). Документи за 1910 р. із такою унікальною печаткою виявив у Заріччі краєзнавець М. Клапчук.

Цей випадок свідчить про надзвичайну популярність поета серед селянства. Окремі комерсанти стали це використовувати у рекламних цілях. Так, у Лінці над Дунаєм фірма Редтембрахіра в 1907 р. почала випускати коси з портретом поета. «Коси Шевченка» користувалися великим попитом у селян на теренах краю.

У ювілейні дні поширювалися медалі із зображенням Т. Шевченка, авторства скульпторів В. Паращука та М. Гаврилка. Австрійські власті забороняли носити медалі Шевченка. Про це свідчить донесення коломийського старости до намісництва у Львові з вимогою покарати п'ятьох парубків із с. Балинці, які носили такі медалі,

куплені у Коломиї у народному домі за 1 крону, а разом з ними покарати і тих, хто продавав медалі.

На Гуцульщині, в Косівському повіті, народні умільці виготовили саморобну медаль Т. Шевченка. Учитель с. Голови цього повіту Лука Гарматій у 1909 р. пропонував В. Гнатюкові придбати таку медаль для Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. У 1911 р. у майстерні архітектора І. Левинського уродженця м. Долина була випущена ювілейна медаль Т. Шевченка роботи скульптора М. Гаврилка, кошти від продажу яких призначалися на розвиток рідних шкіл.

Численні видання творів Шевченка, публікація статей, поштівок про нього, зокрема у Станиславові, Коломиї, Рогатині, Косові свідчать, що Т. Г. Шевченко був найпопулярнішим письменником, найулюбленішою постаттю у краї.

Однією з форм прилучення до невмирущої спадщини Т. Шевченка були щорічні, спочатку нелегальні, а потім публічні вечори-концерти, що, за словами І. Франка, стали «правдивим народним святом».

Одним з перших організаторів відзначення пам'яті Шевченка був наш земляк Ксенофонт Климкович. Саме він був ініціатором першої у річницю смерті Шевченка панахиди. К. Климкович першим здійснив переклад творів Кобзаря на німецьку мову.

На Станиславівщині перші вечорниці на честь Шевченка організували станиславівські гімназисти з ініціативи керівника громади Леоніда Заклинського в 1869 р. у залі готелю на вулиці Бельведерській. На вечір прибуло 40 учнів гімназії. Декламували «Сон» та інші твори поета. На наступний день всі гімназисти-декламатори були опитані й одержали незадовільні оцінки. Щоб уберегтися від переслідування, в 1871—1877 рр. такі вечори відбувалися в умовах глибокої конспірації на квартирах найбільш надійних гімназистів, найчастіше у Катерини Заклинської по вул. Галицькій, 77, три сини якої, гімназисти Леонід, Роман і Корнило, згодом стали відомими педагогами і фольклористами, брали активну участь у відзначенні шевченківських свят, та в будинку відомого фольклориста М. Бучинського (1847—1903) на теперішній вулиці М. Грушевського.

На такі вечори члени місцевої гімназійної громади приходили крадькома, у святковому одязі. Вікна квартири затемняли. Тут слухали розповіді про Кобзаря, його твори та пісні.

У Коломиї гімназисти збиралися у хаті на околиці міста. Зберіг спогади про участь у них і Василь Стефаник: «У кімнаті з затемненими вікнами висів на стіні прибраний

вишиваними рушниками портрет Шевченка, а на столі — бюст поета, прикрашений вітками ялини».

У 1871 р. у Станиславові гімназисти провели Шевченківські вечорниці і надіслали на адресу Львівської громади телеграму: «І ми єго в сім'ї, хоч не великій, не забули пом'янути незлим тихим словом».

У 1875 р. до міста приїхав український історик Михайло Драгоманов, який виступав у Києві над труною поета. Він зупинився у домі М. Бучинського на вул. Заболотівській (тепер Грушевського). Привіз із собою твори Шевченка та виступив з промовою у Галичі.

На шевченківському концерті у Станиславові в 1878 р. виступав Олександр Мишуга, пізніше відомий співак світової слави.

Перший музично-літературний вечір, присвячений Тарасові Шевченку, відбувся в Коломиї 8 березня 1880 р. в залі «Касина-Ресурси». Місцева газета «Весна» повідомляла, що організатором вечора є філія «Просвіти» з комітетом літературно-драматичного товариства. Учитель Станіславівської гімназії, український філолог, природознавець і письменник Іван Верхратський (1846—1919) надіслав організаторам цього вечора таке послання: «Най знання Тараса єднає всіх русинів і кріпить у вічній надії і любові».

На шевченківських вечорах виступали українські письменники Іван Франко, Василь Стефаник, Лесь Мартович, Марко Черемшина, Антон Крушельницький, Андрій Чайковський, Остап Луцький та інші. Так, 1 квітня 1889 р. І. Франко прочитав доповідь «Тарас Шевченко», яка не тільки справила сильне враження на слухачів, але й зацікавила західноукраїнську громадськість, про що засвідчили публікації про доповідь у львівських журналах «Батьківщина», «Зоря». Через рік Каменяр знову відвідав Станиславів і 31 березня 1891 р. зробив прекрасну доповідь про «Тополю» Шевченка. Цей вечір відкрив учитель місцевої гімназії Остап Левицький. Співав хор із Тисмениці, потім декламував «Гамалію» художник і поет Корнило Устиянович. Тогочасна преса відзначала, що з усієї програми «найбільшої безперечної ваги був відчит пана Івана Франка», який «вислухано з великою увагою, хоч був написаний дуже науково».

В 1893 р. у Станиславові проведено чотири шевченківські концерти, один із яких відбувся у «Руській Бесіді» (українське культурно-освітнє товариство). Його влаштувала 25 березня 1893 р. Станиславівська філія «Просвіти» за участю селян із навколишніх сіл. Професор І. Кокорудз прочитав лекцію про Шевченка. Хор із Княгинина

співав шевченківські та патріотичні пісні, Л. Гузар декламував «Наймичку» та інші твори Кобзаря. Це свято, як писав львівський місячник «Правда», «зробило на селян великий моральний вплив і вельми піднесло їх свідомість національну». Товариства «Просвіта», «Руська бесіда», «Руські женщини» 15 травня знову влаштували урочисте Шевченківське свято. Патріотичну промову «Про значіння поезій Шевченка» виголосив голова «Руської бесіди» Теофіл Окуневський, а відтак поміж співами чоловічих хорів декламувалися твори Кобзаря «До Основ'яненка», «Заповіт», «Розрита могила» та вірш К. Климковича «На пам'ять Тарасові». Свято закінчилося загальним співом гімну «Ще не вмерла Україна».

6 квітня 1894 р. організували Шевченківські вечорниці учні вищої гімназії в Станиславові. Була виголошена доповідь «Дитячий вік Т. Шевченка». Хор виконав твори «Плинь, кораблю, плинь», «Крилець, крилець» Віктора Матюка, «Рідна мова» Миколи Лисенка, соло «На городі коло броду», «Тече вода в сине море», декламувалися вірші «Кавказ», «Посланіє».

3 квітня 1900 р. у залі товариства музичного ім. Монюшка українські товариства: Станиславівский «Боян», «Руські женщини», «Просвіта», «Руська бесіда», «Шкільна поміч» на 39-ту роковину смерти «незабутнього Кобзаря Руси-України Т. Шевченка» влаштували концерт. Промову про Шевченка виголосив професор Філарет Колесса.

Збережені в музеях та архівах афіші, оголошення і програми концертів, повідомлення у пресі засвідчують, що урочисті вечорниці на честь Т. Шевченка, крім Станиславова, щорічно відбувалися і в інших містах і містечках краю та в багатьох селах. Так, урочистості, присвячені 40-м роковинам від дня смерті генія України в 1901 р. відбулися в Коломиї (з промовою 9 березня виступив В. Стефаник), у Надвірній, а 6 березня — в Рогатині, 10 березня — Долині, 18 березня — Коломиї і 24 березня, 1 квітня — Станиславові, Коломиї, 21 квітня — Рожнятові, 12 травня — Карлові (тепер Прутівка) Снятинського району; Тлумачі, 12 травня — Снятині, 25 травня — Калуші, Стриганцях, 30 травня — Коломиї, 6 червня — Городенці, 11 серпня — Косові та інших місцевостях.

Щорічно у березні-квітні у Станіславові та інших містах і містечках краю відбуваються урочистості пам'яті великого «Кобзаря».

Пам'ятні вшанування відбулися у квітні 1906 р. присвячені 45-м роковинам смерті Тараса. Молодь учительської семінарії, станіславівських гімназій підготували театралізовані дійства, станіславівські товариства організували концерт хорів «Боян» і «Бандурист».

Урочисто відзначено 50-річчя з дня смерті Т. Шевченка у 1911 р. в усіх містечках і багатьох селах краю. 5 березня 1911 р. «...удався величаво концерт у Тисмениці... Святочний настрій викликав своєю гарною промовою проф. Ю. Чайківський зі Станиславова». Добре виступили мішаний і чоловічий хори, скрипаль Бобик, який досі відомий як талановитий співак. Сольо фортепіанове відіграла піаністка В. Кисілевська», — писала газета «Діло».

Спільний комітет усіх українських товариств у Станиславові 6 квітня 1911 р. організував концерт у залі ім. Монюшка, оскільки своєї великої зали українські товариства не мали. З промовами виступили посли Л. Бачинський, який відкрив свято, і Є. Левицький, який «в гарній промові кинув світло на величезне значення Т. Шевченка та на те, як він нам дорогий». Співав хор із Вікторова під керівництвом Салиги і виконав «Думи мої», «Тече вода з-під явора». Селянський хор із Микитинців виконав твір Т. Шевченка — Ф. Колесси «Було колись на Вкраїні». Вірш «Розрита могила» декламувала дівчина Марія Запухляк із Побережжя, з вітаннями виступали Лесь Курбас, селянин Глум з Вікторова, учителька з Побережжя Ольга Мацьків, Салигова з Вікторова, Орлюк та інші. Після обіду артисти «Українського народного театру ім. І. Тобілевича» поставили «Невольник» М. Кропивницького (режисер Лесь Курбас). У концерті брали участь солістка Т. Бачинська, письменник Б. Лепкий.

У Калуші відбувся урочистий святковий хід за участі 1,5 тис. осіб та був встановлений у Народному домі бюст Шевченка роботи М. Гаврилка, який приїхав на святкування до Калуша і взяв участь у художньому оформлені зали. У Снятині перед концертом промову виголосив письменник Іван Семанюк (Марко Черемшина). У ці дні на Шевченківських святах виступав бандурист Г. Хоткевич. У час святкування учні Рогатинської приватної української гімназії взяли участь в ілюмінації міста. На будинку гімназії вони встановили великий транспарант із портретом Шевченка, який ввечері освітлювався 400 лампочками. У вшануванні пам'яті Кобзаря брали участь композитор Д. Січинський, диригент І. Гоїв, артисти світової величини О. Мишуга, С. Крушельницька, М. Голинський, учителі, лікарі, В. Барнич, І. Смолинський, І. Устиянович, Я. Грушкевич.

14 травня 1912 р. у Станиславові відбулися «святочні вечорниці в честь двох віщунів: Всеукраїнського Кобзаря Тараса Шевченка і галицького бандуриста Маркіяна Шашкевича». Декламувалися вірші, чоловічий хор виконував твори Шевченка. У другій частині відіграли «Антигону» Софокла в перекладі П. Ніщинського.

Найбільш урочисто святкувала громадськість краю сторіччя з дня народження Т. Шевченка. Для організації свята у Станиславові був утворений комітет, який очолив лікар Я. Грушкевич. Із збереженої афіші з докладною програмою довідуємося, що 24 березня 1914 р. силами станиславівського «Бояна» відбувся великий музичний вечір, який розпочався музикою С. Людкевича. Потім виконувалися твори — М. Лисенка, Д. Січинського на слова Шевченка («Заповіт», «Лічу в неволі», «Мені однаково», «Радуйся, ниво неполитая» та ін.).

У крамниці «Народний Базар» було влаштовано виставку видань творів Т. Шевченка. Урочистості розпочалися о 6 год. вечора відкриттям у Станиславові бібліотеки «Просвіти» і читальні в «Руській Міщанській касі». З промовою виступив голова філії «Просвіти» В. Янович. Бібліотеці було дано ім'я Т. Шевченка.

У залі товариства ім. Монюшка відбувся концерт, на який прибула вся інтелігенція, представники влади, та на наступний день зранку у місті відбувся святковий похід, в якому взяли участь представники всіх українських товариств: учителі й учні гімназій та учительської семінарії, музиканти духового оркестру із Вовчинців та делегати з навколишніх сіл. Газета «Діло» писала: «Похід сей імпонував своєю чисельністю і повагою і перейшов всі надії, бо ніхто не сподівався, щоби так в тяжкім часі апатій і страшного голоду, який панує тепер по наших селах, така численна маса нашого селянства взяла участь у поході. Похід отворила кінна бандерія (200 коней) соколів і січей з Чернієва, Чукалівки, Опришівець, Ямниці і інших сусідніх сіл. За бандерією йшли станиславівські «Соколи» в одностроях, дальше непроглядні ряди шкіл народних з Станиславова, Кнігинина і найблизших сіл під проводом учителів, дальше — українська гімназія з прапором, дальше — ученики — українці обох польських гімназій і реальної школи. По учениках йшли українські пані з Станиславова, за ними йшли панове, а відділ їх імпонував своєю чисельністю і дивував всіх тим, що українці мають в Станиславові велике число солідарної, свідомої інтелігенції, бо не бракло так нікого... На сю солідарність нашої інтелігенції звернули увагу польські часописи, зокрема «Slowo polski».

За інтелігенцією йшли довгі ряди міщан зі Станиславова і Кнігинина з прапорами, а дальше — «Соколи», «Січи» з сіл зі своїми прапорами, між ними — в козацьких строях січова музика з Вовчинця.

Похід докінчився перед домом Українського «Сокола» відслоненням погруддя і пам'яткової таблиці Тараса Шевченка роботи артиста різьбяра Кузьнєвича зі Львова.

По промові посла Л. Бачинського і відспіванню гимну «Ще не вмерла Україна» розійшлися усі, щоби знову зібратись в театральній залі на академію, а після — на представлення... «Так і на академії, як і на представленню п'єси «За батька», було так багато осіб, що Саля не могла всіх помістити», писала газета «Діло».

Величаві святкові заходи відбулися 29 березня 1914 р. у Галичі за участі посла Л. Бачинського, проф. Б. Лепкого. У Снятині відбувся маніфестаційний похід з участю біля 3 тис. осіб. До присутніх промовляли В. Стефаник, Л. Бачинський, К. Трильовський, селянин І. Сандуляк, учитель І. Голубович, студент В. Порайко.

На святі у Городенці з промовами виступили письменник, директор Городенківської приватної української гімназії А. Крушельницький, урочисту доповідь зробив учитель гімназії, письменник А. Лотоцький.

Ряд святкових урочистостей пройшов у Коломиї. Співали коломийські і станиславівські аматори, уривок з «Гайдамаків» декламував артист Лесь Курбас, брав участь письменник М. Кічура. Під час заходів збирали кошти, на гроші зібрані серед жителів Коломиї та навколишніх сіл, було у центрі міста відкрито пам'ятник Шевченкові.

Упродовж лютого-липня 1914 р. Шеченківські літературно-мистецькі урочистості відбувалися в усіх містах і в багатьох селах краю.

З нагоди 100-річчя від дня народження Т. Шевченка чимало галичан намагалися побувати у Каневі.

Треба сказати, що незважаючи на кордон по р. Збруч, чимало наших земляків під впливом творів Т. Шевченка підтримували тісні взаємини з діячами Наддніпрянської України. В різні часи у Києві бували І. Франко (1885—1886, 1909), О. Терлецький (1874), Н. Кобринська (1899), В. Стефаник (1903), художники М. Сосенко (1913), Ів. Труш.

У серпні 1913 р. у Києві на виставці народних промислів побувало 20 галичан, серед них етнограф В. Шухевич (родом з с. Тишківці), М. Лагодинський — адвокат з Делятина, його помічник М. Козоріс.

Після 1917 р. окремі наші краяни, повертаючись із російського полону, звертали по дорозі до Канева, щоб вклонитися пам'яті великого Кобзаря.

У 1921 р. для вшанування імені найбільшого борця за волю України Тараса Шевченка з нагоди 60-х роковин його смерті окружний ювілейний комітет у Станиславові організував Всенародне свято. 10 березня 1921 р. у Театральній залі ім. Монюшка відбулася святочна академія. Крім Станиславова урочистості відбулися у багатьох містах і селах краю: Галичі, Залукві, Тисмениці, Рогатині, Гвіздці, Балинцях, Вовчківцях,

Іллінцях, Тростянці, Трійці, Рудниках, Джурові, Заболотові, Залуччю Снятинського повіту, Перегінську, Делятині, Кутах, Тлумачі.

Прогресивні жінки краю теж брали активну участь з вшанування пам'яті Кобзаря: збирали пожертвування на побудову пам'ятника, влаштовували Шевченківські концерти. З ініціативи Ірини Герасимович вони надсилали до Львова свої ручні роботи — вишивки, мереживо та інші художні вироби, продавали їх чи розігрували в лотерею, а зібрані кошти вносили у фонд пам'ятника Шевченкові.

Так, упродовж 1892—1894 років у цей фонд передавали свої вироби Ольга Гаморак зі Стецеви — майбутня дружина В. Стефаника; колишня наречена І. Франка Ольга Рошкевич-Озаркевич; Олена Майковська зі Станиславова, родичка відомого фольклориста В. Гнатюка; Г. Абрисовська з Косова; С. Бурачинська зі Станиславова та інші. Низку цікавих виробів виготовили жінки Тишківців, Космача, Калуша, Коломиї, Торговиці, Олешкова, Сапогова, Печеніжина та інших населених пунктів. Емілія Окуневська з Яворова на Косівщині подарувала вишитий рушник із написом: «Обніміте брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться, заплакана мати».

Товариство українських жінок у Станиславові зібрало на пам'ятник Шевченкові 10 золотих ринських. А фундаторка цього товариства, організаторка жіночого руху, письменниця і громадська діячка Н. Кобринська з Болехова передала для цієї мети п'ять золотих ринських.

Разом з Н. Кобринською емансипаційним рухом жіноцтва займалися Ольга Рошкевич, Ганна Павлик (сестра письменника Михайла Павлика), Ганна Гаморак-Данилович, письменниці Климентина Попович-Боярська, Марія Колцуняк, Марійка Підгірянка, Іванна Блажкевич. Вони брали активну участь у відзначенні Шевченківських вечорів, дитячих ранків. Славетна артистка Соломія Крушельницька виступала на літературно-музичних вечорах, присвячених Т. Шевченкові, які проводилися у Станиславові, Коломиї, Городенці та інших місцевостях краю.

Наведені факти з тогочасних концертних програм, публікацій у пресі засвідчують, що у міжвоєнний період в умовах польського гніту українська громадськість гідно вшановувала Шевченка, твори якого пробуджували почуття національної гордості і надихали молодь до боротьби за кращу долю України, а також ставали джерелом наснаги відомих митців, які внесли значний доробок в українську Шевченкіану. Відомий коломийський художник Ярослав Пстрак (1878—1916) виконав багато ілюстрацій на мотиви поетичних творів Шевченка для львівських періодичних видань, створив чимало сатиричних малюнків, своєрідно інтерпретуючи шевченківські теми на су-

часний лад. Ярослав Пстрак створив низку художніх творів: композицію «Кобзар» (1908), портрет Шевченка (1914).

Українську Шевченкіану збагатив і відомий коломийський художник та мистецтвознавець Іван Кейван (1909—1992). Зберігся портрет Тараса Шевченка, виконаний Іваном Кейваном у 1943 р., який сьогодні експонується у Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття. В еміграції Кейван створив свою Шевченкіану: малярські та граверські портрети, серію поштових марок. Він видав монографію «Тарас Шевченко — обдарований митець», яка у 1964 р. була відзначена шевченківською медаллю. Портрети Тараса Шевченка, виконані Кейваном, репродуковані на двох листівках, що вийшли накладом українського музею в Клівленді (США).

Скульптор М. Бринський (1883—1957), уродженець с. Долини Тлумацького повіту, в еміграції створив серію робіт за творами Шевченка. Зокрема, скульптуру «Козак-бандурист» (1921), портрети Кобзаря: 1921 (гіпс), 1931 (мармур), 1935 (теракота), статую «Шевченко художник-графік» 1938 (глина). Брав участь у Міжнародному конкурсі на пам'ятник Тарасові Шевченкові у Харкові (1931, друга премія, перша — не присуджувалася). В Україні був більше відомий, як автор скульптури Леніна.

Музична Шевченкіана представлена корифеєм музики Віктором Монюшком (1852—1912). Він написав кантату «Гамалія». Денис Січинський, засновник музичної школи у Станіславові та перший професор музики у Галичині, створив на слова Шевченка кантати «Дніпро реве» (1892), «Лічу в неволі» (1902), солоспіви: «У гаю, гаю» (1888), «І золотої й дорогої»; хори: «Минули літа молодії» (1907), «Якби ви знали паничі», «Один у другого питаєм».

Треба сказати, що суспільно-політична ситуація у нашому краї у часи австро-угорського, польського панування не була сприятливою до національно-культурного життя, та й у радянський період (1944—1986) Шевченківські святкування відбувалися під партійним контролем. Тексти виступів, програми концертів проходили сувору цензуру. Т. Шевченка трактували з класових позицій, тільки як захисника соціальних інтересів народу. Про нього як співця національної ідеї, який своїми творами будив патріотичні почуття, національну свідомість, замовчували.

Під час хрущовської відлиги в області відсвятковано 100-річчя з дня смерті та 150-річчя від дня народження Т. Шевченка.

Коломийський народний музично-драматичний театр ім. Ярослава Галана 1961 р. грав виставу «Мати-наймичка» (режисер А. Семенко) за поемою «Наймичка», а 1964 р. — оперу Миколи Аркаса «Катерина» (режисер В. Симчич).

Урочисто пройшли святкування в Івано-Франківську. Діячі літератури і мистецтва краю відгукнулися новими творчими досягненнями.

Уродженець с. Микулинці (тепер у складі м. Снятин) Касіян Василь Ілліч, народний художник, академік створив впродовж багатолітньої праці — Шевченкіани високохудожні твори — естампи «Тарас Шевченко», «Шевченко з казахським хлопчиком», «Народ: слово Шевченка», офортні ілюстрації до «Кобзаря», ілюстрації до роману О. Іваненко «Тарасові шляхи». Художниця Ганна Василащук, народна майстриня художнього ткацтва, створила цикл українських верет, рушників. Обласні організації Спилки художників зорганізували велику виставку творів живописців, графіків, майстрів народного мистецтва, присвячених 150-й річниці від дня народження Т. Шевченка.

Літературна Шевченкіана широко представлена у творчості прикарпатських письменників Віри Багірової, Василя Ганущака, Надії Дички, Ярослава Дорошенка, Володимира Качкана, Ореста Князького, Надії Попович, Степана Пушика, Богдана Радиша, Богдана Томенчука, Тараса Мельничука, Романа Юзви, Тараса Табачина, Мирослава Попадюка, вихідців з Прикарпаття Василя Герасимюка, Дмитра Павличка, Романа Іваничука, Романа Федоріва.

Степан Пушик створив роман «Галицька брама» та повість «Славетний предок Кобзаря», за які удостоєний Шевченківської премії.

Тарас Шевченко у картинах, портретах художників Прикарпаття представлений у роботах живописців Опанаса Заливахи, Миколи Варонні, Івана Лободи, Федора Майка, Олександра Коровая, Миколи Попова, Петра Сахро, Данила-Лева Іванцева, Івана Гурилевича, у графічних роботах Степана Грицея, Яреми Оленюка, Володимира Михайлюка, Степана Каспрука, Остапа Гнатюка, Володимира Сервіна, Петра Прокопіва, Миколи Сарапіна, Миколи Дундяка.

Улюблений образ Кобзаря змальовано у творах гуцульських народних майстрів. Одним з перших народних майстрів на Гуцульщині, що відтворив образ Т. Г. Шевченка, був пістинський майстер-керамік Петро Кошак (1864—1940). Він на керамічному тарелі зобразив портрет Кобзаря з написом довкола «Наша пісня, наша дума не вмре, не загине» і присвятив його 100-річчю (1914) поета.

Мабуть, немає народного майстра, у творчості якого не було б шевченківської теми. 100-річчю з дня смерті Шевченка багато творів присвятив член Спілки художників, один з найстаріших косівських художників В. Гуз. Його різьблені тарелі, альбоми,

шкатулки з барельєфними зображеннями Т. Г. Шевченка неодноразово експонувалися на ювілейних виставках та є надбанням музеїв України.

Чимало робіт цієї теми виконав член Спілки художників України різьбляр М. Тимків (1909—1985).

Неодноразово звертались до шевченківської тематики заслужений майстер народної творчості І. Балагурак, член Спілки художників України М. Федірко, І. Смолянець, І. Савченко, Д. Лучук, М. Кіщук, В. Тонюк, Б. Ходан, подружжя Т. і В. Кучерови, С. і П. Корпанюки, М. і В. Корпанюки. Увіковічнили образ Шевченка майстри кераміки, вишивальниці, писанкарі.

Музична Шевченкіана композиторів Прикарпаття представлена творчістю Богдана Шиптура, голови обласного відділення Національної спілки композиторів України. Він створив на слова Шевченка хорові твори «І мертвим і живим», «Молитва до Богородиці».

У час національного відродження (1986—1991) вперше найбільш урочисто і масово було проведено в області святкування 175-річчя та 180-річчя з дня народження Т. Шевченка.

У краєзнавчому музеї була відкрита виставка «Т. Шевченко і Прикарпаття» (із збірки П. Арсенича).

Відбувалися науково-теоретичні конференції, літературно-мистецькі вечори, організовувалися книжкові виставки, проводилися свята рідної мови, засновувалися осередки Товариства української мови ім. Т. Шевченка, відкривалися пам'ятники, пам'ятні знаки Т. Шевченкові. На цих урочистостях найчастіше виступали артисти філармонії М. Кривень, О. Велка, І. Мокрецька, театру, зокрема, народна артистка України Х. Фіцалович, Р. Іваницький, С. Романюк, О. Шиманський, О. Шлемко, письменники Я. Дорошенко, С. Пушик, Р. Юзва, Я. Ярош, художник О. Заливаха, краєзнавець П. Арсенич, викладачка музучилища Л. Дейчаківська, наймолодша учасниця М. Павлюк та інші.

Велично святкували 190-річчя Великого Кобзаря у 2004 р. в Івано-Франківську. В обласному академічному музично-драматичному театрі ім. І. Франка відбулося велике літературно-мистецьке дійство за участі провідних майстрів мистецтв Прикарпаття.

Нині на Прикарпатті майже в кожному населеному пункті та навчальному закладі в тій чи іншій формі щорічно вшановують пам'ять Кобзаря. Постійно, з належною підготовкою урочисто відзначають ювілейні річниці з дня народження Т. Шевчен-

ка також в Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника, в Івано-Франківському Національному технічному державному університеті нафти і газу, Національному медичному університеті. Тут проводять, крім традиційних святкових концертів, наукові конференції, на яких відбувається між учасниками науковий обмін думками та дискусії з проблем творчої спадщини Т. Шевченка, на основі матеріалів конференцій видаються збірники, котрі є помітним внеском у розвиток суспільно-політичної та літературно-мистецької думки краю.

Найбільш вагомі літературно-мистецькі твори прикарпатців удостоєно найвищої нагороди Національної премії ім. Т. Г. Шевченка. Серед них 27 уродженців та жителів Прикарпаття. Це композитори Анатолій Кос-Анатольський (1980), Ганна Гаврилець (1999), диригент Микола Гобдич (2007), архітектор Дмитро Сосновий (1982), скульптор Василь Вільщук (1982), художники Василь Касіян (1864), Володимир Шевчук (1982), Опанас Заливаха (1995), Іван Остафійчук (2007), столяр-червонодеревник Антон Овчар (1982), співачка Марія Стеф'юк (1988), актори Наталія Лотоцька (1993), Богдан Бенюк (2008), народні майстри Ганна Василащук (1968), Василь Лукашко (1982), фотохудожник Василь Пилип'юк (1993), інженер Леонід Сандлер (1982), письменники Дмитро Павличко (1977), Роман Іваничук (1985), Федір Погребенник (1988), Степан Пушик (1990), Тарас Мельничук (1992), Ярема Гоян (1993), Роман Федорів (1995), Василь Герасимюк (2003), Віра Вовк (2008), Михайло Андрусяк (2010).

Значного розмаху в нашому краї набуло вшанування Т. Г. Шевченка у пам'ятниках Кобзареві та пам'ятних знаках на його честь. На Івано-Франківщині є 210 монументальних творів. Наша земля має найбільше пам'ятників та пам'ятних знаків Кобзареві. Ця тема досліджувалася і висвітлювалася у публікаціях краєзнавців та науковців В. Грабовецького, В. Полєка, П. Арсенича та інших.

На Прикарпатті першим своєрідним пам'ятником Шевченкові став пам'ятний камінь на високій і стрімкій Сокільській скелі, повз яку пропливає бурхливий Черемош, біля с. Тюдів у Косівському районі. Це — чотиригранний кам'яний стовп, що звужується доверху. Його витесали гуцульські майстри із суцільного каменя ймовірно 1892—1896 рр. На цьому пам'ятнику викарбували Шевченкові слова:

Схаменіться! Будьте люде,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди —
Настане суд...

Цей напис, можливо, бачив Богдан Лепкий, який влітку 1892 р. приїжджав на відпочинок в с. Розтоки до о. Ковблянського. Письменник згадував: «...Між Кутами і Тюдовом — висока скеля над Черемошем Сокільська, яку так любив Федькович, зробила на мене сильне враження, як жодна гора в світі. Під Сокільським написав я тоді вірш «Гей, чудові наші гори». Між Тюдовом і Розтоками напала нас буря. Я скрився перед нею до гостинного дому о. Ковблянського і там написав тої самої днини образок «На Сокільськім». В нарисі «На Сокільськім» Б. Лепкий писав, що серед кам'яних брил «біліє одна висока і тонка, як стовп. І дивне диво! На найширшій гранці, на білому камені колони, я прочитав великими гарними буквами витесані незабутні слова: «Схаменіться, будьте люде...»

Не знаю, чи можна було вибрати краще місце для отих слів. Здається, що зверху Сокільського якись могутній голос кличе «Схаменіться!» — здається, що ціла розгукана природа звіщає хвилю, коли «розкуються заковані люди — постане су-у-уд!»

У домі Ковблянських я питався домашніх, хто вписав Тарасові слова. Не знали. Вже і жандарми слідили, але годі. Що зітруть, то знов хтось напише».

З повідомлення в газеті «Неділя» довідуємося, що на зворотній стороні цього обеліска були ще такі слова Кобзаря: «Борітеся — поборете».

До пам'ятника піднімалися, мабуть, Іван Франко, Леся Українка (1901), Марко Черемшина та інші. Згодом пам'ятник було знищено. Про його вигляд можемо судити лише із зображення на поштовій листівці, що була випущена накладом М. Сіньковського в 1930-х роках у Косові. На тому місці у 1990 р. постала на повний зріст скульптура нескореного Тараса роботи батька і сина Одрехівських зі Львова.

У селі Вовчинець Тисменицького району 1911 р. з ініціативи членів «Просвіти», культурно-громадських діячів села М. Дебенка, А. Світного, Г. Борисюка та інших було відкрито пам'ятник на відзначення 50-річчя від дня смерті Шевченка, який нагадує піраміду, складену з великих кусків каменю робітниками-каменотесами Михайлом Григорашем, Григорієм Новгородським, Григорієм Хробатином та іншими. У верхню частину вмонтовано погруддя — барельєф Т. Шевченка і мармурову табличку з написом: «Встане Україна і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить».

Подібний пам'ятник на кошти селян було відкрито 11 серпня 1912 р. в Надієві теперішнього Долинського району, його було реконструйовано в 1967 р.

З нагоди сотих роковин із дня народження Т. Шевченка у Львові була випущена відозва із закликом, щоби в кожному селі на чільному місці на честь Кобзаря висипати могилу і в міру матеріальних можливостей поставити на могилі пам'ятник. І тоді,

в 1914 році, такі символічні могили були висипані у багатьох поселеннях Прикарпаття. На відкритті таких пам'ятників, що мали нагадувати могилу Шевченка в Каневі, виступав у селах Снятинщини видатний письменник Василь Стефаник. Він зворушливо описав процес насипання цих пам'ятних могил: «Сипали другі села на памєтку — та й ми. Клопіт такий був, бо старі не пускали вдень сипати, робота в полі, а ми змовились і сипали ночами: одні кіньми, другі тачками, інші лиш рискалями. Таку могилу висипали, як дзвіницю... Як ми її досипали, то світало, роса нас припала, і ми посідали довкола, бо ноги боліли. А старший син Марії виліз на сам вершочок та й так ладно говорив до нас, що з цеї нашої могили будемо дивитися на велику могилу на Україні, щоби ми були всі одної мислі. Дивився так дивно, неначеб по правді на зорях бачив Україну. Потім ми повставали й співали пісні...»

На збереженій до нашого часу фотографії бачимо В. Стефаника на висипаній могилі у селі Вовчківцях. Письменник стоїть із піднесеними руками і промовляє до селян. У виступі на шевченківському святі в Русові 10 травня 1914 р. В. Стефаник говорив: «...Читайте Шевченка, а там отворена вам ціла історія і душа українського народу. І доки наш нарід за своє визволення боротися буде, доти той кріпацький син стоятиме перед очима вашими, ваших дітей, внуків і правнуків. Там для всіх міліонів українського народу велика книга мудрості, книга любові до України...»

Під час святкування 100-річчя з дня народження Шевченка було також відкрито ряд пам'ятників і меморіальних дощок, але більшість із них не збереглася. 9 березня 1914 р. в м. Городенці була відкрита пам'ятна дошка по вул. Шевченка. 25 березня 1914 р. у Станиславові в урочистій обстановці були відкриті дошка і бюст Т. Шевченка роботи львівського скульптора Г. Кузневича. На мармуровій дошці, що збереглася до наших днів (вулиця М. Грушевського, 18), золотими буквами написано: «Кобзареви України Тарасови Шевченкови 1814—1914».

У Путятинцях, теперішнього Рогатинського району, на стіні громадського будинку була встановлена пам'ятна мармурова дошка з таким написом: «1814—1914 Великому народному поетови Тарасови Шевченкови в 100-літню річницю його уродин вдячні громадяни Путятинець».

Пам'ятники великому Кобзареві мали нагадувати могилу в Каневі. Подібні пам'ятники збудовані в 1914 р. у Братишеві коло Тлумача, Микулинцях біля Снятина, Косові та інших селах. 28 березня 1914 р. в селі Сільці тепер Тисменицького району народними умільцями зведено пам'ятник — обеліск у формі могили. Цю урочисту подію так згадували: «...йшли звідусіль. Йшли із Тязева і Ганнусівки, із Вікторова

і Єзуполя. Йшли посріблені великою мудрістю старики. Йшли діти з матерями. Мовчки. Із похиленими головами і з виразом пошани на обличчях. І несли в руках, порепаних від важкої праці на багатіїв, немов найбільшу цінність, прості камені з Дністра. На горі всі зупинились. Наперед виступило кілька дідів, в їх вицвілих обличчях відбивалась вікова мудрість народу, його радість, і сльози, непокора, і воля. Обережно клали на прим'яту траву дорогоцінну ношу, з якою кожен прийшов сюди. Із рук дідів, наче естафета поколінь, камені переходили до молодих.

Поволі виростала могила. ...Білий-білий дідусь розгорнув вигаптований рушник, і враз все навколо освітилось чарівним сяйвом. Юнак прийняв цю ношу, підійшов з нею до могили. Потім відступив назад. На людей, на розкинуті в низу убогі, вгрузлі у землю хати, на могутній Дністер з-під смушевої шапки лагідно дивився Тарас...»

У травні 1914 р. відкрили погруддя українському пророкові у Коломиї. Кошти на пам'ятник пожертвував коломийський адвокат, поет Мелетій Кічура. У тому ж році російські війська зруйнували бюст, як і бюст Карпінського. За Польщі на місці Карпінського поставили пам'ятник Пілсудському, а на місці Шевченка «виріс» Карпінський. Українському поетові на рідній землі тоді місця не знайшлося, лише у 90-х роках на місці зруйнованого пам'ятника було встановлено пам'ятний знак з таким текстом: «На цьому місці стояв пам'ятник Тарасові Шевченкові, відкритий 28 травня 1914 року на честь 100-річного ювілею від дня народження поета.

Був зруйнований під час Першої світової війни у вересні 1914 року військами царської Росії».

Пам'ятники Т. Г. Шевченкові

У 1914 р. встановлено пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Косові (скульптор М. Гаврилко) на березі ріки Рибниці, на високому земляному насипі (символічній шевченківській могилі), на постаменті заввишки 3,5 м з сірого каменю встановлено гіпсове погруддя Кобзаря. Загальна висота пам'ятника — 4,5 м.

Відкриття цього пам'ятника вилилося у величне шевченківське свято, якого досі не бачила Гуцульщина, за участі тисяч людей. На урочистостях виступив уродженець Косова Михайло Павлик — відомий український письменник і громадський діяч, соратник Івана Франка.

У роки Першої світової війни пам'ятник теж було пошкоджено, але після війни, в 1923 р., громадськість Косова добилася у влади дозволу на відновлення пам'ятника.

Скульптурне зображення Кобзаря (авт. А. Коверко, О. Лушпинський) знову стало над Рибницею. Вдруге урочисте відкриття пам'ятника відбулося 5 серпня 1928 р. На свято прибули представники зі Львова, Коломиї та навколишніх сіл. На урочистостях з нагоди відкриття був і Василь Стефаник. На світлині того часу бачимо письменника серед інших учасників святкового віча. Під час Другої світової війни пам'ятник знову було пошкоджено, і знову гуцули відновили його.

У соту річницю від дня народження Т. Шевченка у Галичині, у тому числі на Прикарпатті, спорудили 31 пам'ятник, установили 41 пам'ятну дошку, насипали 22 кургани, посадили 33 дуби, назвали іменем поета 60 вулиць і площ.

За часів окупації краю Польщею на Прикарпатті з великими труднощами вдалося відкрити ще декілька пам'ятників: в 1923 р. — у Стриганцях Тисменицького; у 1926 — в Суботові Галицького і в 1934 — в Усті Снятинського районів (авт. пам'ятника в Усті С. Литвиненко — творець пам'ятника на могилі І. Франка у Львові).

У повоєнний час у містах і селах області побудовано ряд чудових обелісків та пам'ятників Великому синові України.

У парку культури і відпочинку ім. Т. Шевченка в Івано-Франківську стоїть бюст поета на постаменті, на якому написані рядки із «Заповіту» та факсиміле поета:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Т. Шевченко

У 1950-х роках відкрито пам'ятники в Більшівцях; Конюшках Рогатинського, Шепарівцях Коломийського районів (1951 р. автори — І. Боднарук, З. Дзиндра, С. Рифа); Красноїллі Верховинського (1952 р., скульптор О. Здиховський); м. Калуші, смт. Гвіздці Коломийського; у 1959 р. в селах Белелуї, Видинові Снятинського районів; Отинії (1956 р., скульптор Й.Николишин); Делятині (1959 р., скульптор А. Мацієвський) та інших населених пунктах.

У дні 100-річчя з дня смерті поета відкрито пам'ятники Кобзареві в Космачі, Кутах Косівського; Ворохті, Галичі, Стратині, Путятинцях Рогатинського; Печеніжині Коломийського; Заваллі, Красноставцях Снятинського районів. Ряд пам'ятників споруджено в 1964 р. на честь 150-річчя від дня народження Шевченка, зок-

рема в м. Долині, Перегінську Рожнятівського; Верхній Липиці, Чесниках Рогатинського; Вікні, Городниці (скульптор А.Болюк), Топорівцях Городенківського; Биткові Надвірнянського районів та ін. Зокрема, у Биткові пам'ятник відкритий з ініціативи директора школи М. Максим'юка за кошти з вистав драмгуртка та за добровільні пожертвування односельців. Автор пам'ятника — колишня репресована художниця Лідія Мороз. П'єдестал виконав у формі символічної могили з каменю з річки Бистриці Надвірнянської Іван Кузишин.

У Замулинцях Коломийського району в 1964 р. на честь Т. Шевченка посаджено два дуби, як це робили за часів Австро-Угорщини.

29 жовтня 1963 р. на загальних зборах жителів села Дори до 150-річчя з дня народження поета вирішили силами мешканців поставити пам'ятник поету на шкільному подвір'ї, біля головної дороги. Обраний комітет, який очолив директор школи Іван Пірус, розпочав збір коштів. Жителі Дори здали 586 крб., вчителі школи — 103, члени комітету 123, додали ще 168 крб. драмгуртківці за виступи з п'єсою «Назар Стодоля». Було зібрано 880 крб. Постамент під бюст виготовив каменяр із села Ямни Микола Німчук із бригадою робітників. Бюст виготовив скульптор з Івано-Франківська М. Мацієвський, а напис зробив художник із Коломиї А. Струмецький. Усі роботи було закінчено до 9 березня 1964 р., але внаслідок перешкод з боку влади пам'ятник у Дорі було відкрито аж 30 травня 1964 р. На гранітній плиті написано:

Учітеся, брати мої.
Думайте, читайте,
І чужого научайтесь,
Й свого не цурайтесь.

Т. Шевченко

У 1965 р. з ініціативи вчителя Василя Гука було встановлено погруддя Т. Шевченка (автор пам'ятника В. Лєндел) на шкільному подвір'ї в селі Іваниківці. Але влада, налякана активністю людей, заборонила урочисте відкриття погруддя. Учителя біології В. Гука було звинувачено в українському націоналізмі і засуджено. Заплановане урочисте відкриття не відбулося внаслідок заборони Богородчанським РК КПУ нібито тому, що дата його проведення — 13 червня 1965 р. — співпадала із Зеленими Святами, а насправді через те, що ініціатива встановлення пам'ятника належала не органам КПУ, а освітянину з націоналістичними поглядами. У 1989 р. погруддя перенесли у шкільний кабінет української мови і літератури, бо за цей час воно зазнало пошкоджень. У листопаді того ж

року з ініціативи Іваниківського осередку Товариства української мови ім. Т. Шевченка, на тому ж самому постаменті було встановлено новий пам'ятник поетові, роботи скульптора Василя Вільшука.

Цікава історія пам'ятника Шевченку у Шешорах. В центрі села, на високій могилі, не серед степу широкого, а в оточенні зелених гір стоїть п'єдестал. А на ньому — залізобетонне погруддя Тараса Шевченка, виконане скульптором Іваном Гончаром. Ще в 1914 р. у селі була висипана символічна могила, що нагадувала гуцулам, неначе тут Канів. У 1936 р. громада села звернулася до Косівського повітового староства за дозволом поставити на могилі погруддя, яке виготовив каменяр з с. Город Микола Юсипчук. Коли погруддя було таємно доставлено в село, польські жандарми заборонили його відкрити. Заховане погруддя було встановлене на могилі, висипаній за козацьким звичаєм. Та його зруйнували у 1944 р. мадяри. Через 21 рік у 1965 році за ініціативи голови сільради Михайлюка скульптор Іван Гончар виготовив пам'ятник, відкриття якого запланували на 8 серпня 1965 року. Цього дня до селища стало прибувати багато тисяч людей із навколишніх сіл і міст: Коломиї, Івано-Франківська, Львова, Чернівців, Києва. Серед них — син Івана Франка — Тарас та онука Зеновія Франко, літературознавець Федір Погребенник, телеведуча Тетяна Цимбал, письменник Юрій Назаренко, журналісти В'ячеслав Чорновіл, Леонід Кореневич. Але з'ясувалося, що немає спеціального дозволу Києва, а тому з відкриттям треба зачекати. Щоб не допустити масового напливу людей, секретар обкому партії наказав загону міліції обступити Шешори з усіх боків, виставити пости на дорогах і завертати машини з людьми, що їхали на свято. З автостанції Косова у бік Шешор не вирушив жоден рейсовий автобус. Жителі райцентру і ближчих населених пунктів добиралися до села відомими тільки їм гірськими стежками. А з віддалених сіл, куди інформація не дійшла, колгоспні машини з людьми їхали до Шешор. Натикаючись на міліцейські пости, селяни залишали транспорт і йшли далі пішки. Село одвіку не бачило одночасно стільки людей. Більшість була дуже обурена забороною. Тільки Шевченко під білим покривалом, немов зв'язаний, понуро мовчав. Міліція не підпускала людей до пам'ятника. Стихійно виник мітинг, на якому виступали В. Чорновіл, З. Франко. Т. Цимбал читала уривки з «Катерини», поклавши до невідкритого пам'ятника квіти. За нею понесли до Кобзаря вінки і букети інші люди. Учасником відкриття пам'ятника був і П. І. Арсенич. Несподівано зринула пісня «На високій дуже кручі», за нею — друга, третя... Щоб заглушити спів, була дана

команда духовому оркестру підійти до хористів і грати. Тоді всі перейшли від пам'ятника в долину річки, де львівський студентський хор «Гомін» та аматори з гірських сіл дали концерт.

Після цих подій у Київ надійшла доповідна про те, що «деякі особи з числа інтелігенції Києва, відомі своїми націоналістичними настроями, вирішили використати відкриття бюста Шевченка в селі Шешорах для підігрівання націоналістичних настроїв серед населення». У доповідній вимагали доручити парткому і партбюро Спілки художників і Спілки письменників України обговорити негідну поведінку комуністів — скульптора І. Гончара, письменника Ю. Назаренка, кореспондента «Робітничої газети» Л. Кореневича. Збори працівників комсомольської газети «Молода гвардія» засудили поведінку свого співробітника В. Чорновола і звільнили його з роботи. Виключили з комсомолу і з третього курсу консерваторії Любомира Грабця, який був старостою і одним із керівників міжвузівського студентського хору «Гомін». Були зроблені оргвисновки і на місці: зняли голову сільради Михайлюка, завідуючого клубом с. Шешор, а секретаря райкому КПУ з ідеології Галину Киву перевели на посаду директора художнього училища.

Через тиждень, 15 серпня, пам'ятник було відкрито офіційно. У чисто партійному дусі. Уже не було вишиваних рушників, килимів, а виднілися всюди портрети Брежнєва, Леніна, лозунги, що славили КПРС і закликали дати країні більше м'яса та надоїти більше молока. На трибуні стояли вже зовсім нові люди, спеціально підібрані доповідачі.

У час національного відродження, активізувалася робота з відкриття пам'ятників великому синові українського народу. Так, 2 травня 1989 р. в с. Джурові Снятинського р-ну встановлено погруддя поета, виготовлене з бетону. Автор — Д. Хромей.

У с. Воскресінцях Коломийського району 14 травня 1989 р. після трьох років боротьби сільської громади з виконкомами районної і обласної рад відкрито пам'ятник Тарасові Шевченку. Саме тоді вперше на Івано-Франківщині Володимир Ковальчук (член РУХу, згодом депутат обласної ради (1990—1994) підняв національний синьо-жовтий прапор. Увесь майже 10-тисячний здвиг застиг від несподіванки, а відтак залунали оплески і непоодиноке: «Слава!». Переодягнені правоохоронці розгубилися. Але інциденту не сталося.

На меморіал у Воскресінцях громада зібрала 10 тисяч карбованців. На п'єдесталі пам'ятника вибиті такі слова: «Беріть на коліна діти Ваші та впоюйте в них слово Шевченка, аби з Вас були люди. В. Стефаник». А нижче:

Учітесь, читайте
і чужому научайтесь,
і свого не цурайтесь.
Т. Шевченко

З іншого боку пам'ятника читаємо:

І на оновленій землі врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі.
Т. Шевченко

Виступили на святі депутат Верховної Ради СРСР, Герой Соціалістичної Праці Василь Ткачук, лауреат Державної премії УРСР ім.Т. Шевченка письменник Роман Іваничук, письменники Василь Скуратівський, старший науковий працівник обласного краєзнавчого музею Петро Арсенич, письменник Ярослав Ярош та інші.

У Микитинцях Косівського району пам'ятник відкритий 20 жовтня 1989 р. з нагоди 175-річчя від дня народження поета. Це — постать Шевченка (в шапці), який сидить з бандурою в руках. Фігура висотою 2,5 м виготовлена з гіпсу. Автори — Володимир та Галина Римарі. Ініціатором спорудження пам'ятника був сільський осередок Товариства української мови імені Тараса Шевченка на кошти, зібрані жителями села. Під час урочистостей вперше за радянську добу на Косівщині прилюдно підняли національні прапори. Виступали Д. Гандзяк, В. Ткачук і майбутні депутати обласної ради (1991—1994) П. Арсенич, В. Ганущак і І. Пелипейко, письменники М. Влад, Я. Ярош.

Того ж року були встановлені пам'ятники в селах: Кінашів, Настащине, Новий Мартинів Галицького, Джурків Коломийського, Стратин Рогатинського районів.

У 1990 р. за кошти, зібрані жителями сіл, відкрито пам'ятники Т. Шевченку в Бовшеві, Межигірцях, Перлівцях Галицького; Максимівці Долинського; Братківцях (погруддя), Павлівці (скульптор А. Басюк), Тязеві Тисменицького, Боднарові Калуського, Сопові (мармурове погруддя, автор В. Шевага) Коломийського, Липівці, Нижній Липиці, Путятинцях Рогатинського; Красному Рожнятівського,

Борщеві, Русові (скульптор І. Ісарик); Снятинського районів. На відкритті виступали поети Я. Дорошенко і Я. Ярош.

Бронзовий пам'ятник Т. Шевченкові у 1990 р. встановлено у Радчі Тисменицького району (скульптор В. Гурмак).

У 1991 році погруддя Т. Шевченка були відкриті у смт. Войнилові, селах Довговойнилівське (скульптор обидвох Онищенко) Калуського; Виспа, Григорів (скульптор М. Амбіцький), Світанок (скульптор В. Ситник) Рогатинського; Верхній Вербіж, Марківка (автор І.Цюпа із с. Саджави) Коломийського; Кременці, Саджавка Надвірнянського; Дубівці (скульптура з кованої міді, автор — А. Басюк), погруддя встановлені за кошти з діаспори, від вихідців із села, у Задністрянську Галицького; Рудниках (скульптори Микола Білик, Олександра Мацюк, архітектор А. Сосенко) Снятинського, Марківцях, Милуванні Тисменицького районів.

Фігури Т. Шевченка (у сидячій позі) встановлено у селах Середній Березів Косівського, Білі Ослави Надвірнянського, Козари (скульптор В. Сиротюк) Рогатинського районів.

Пам'ятник Т. Шевченкові (на повний зріст) урочисто було відкрито 25 серпня 1991 р. в с. Кліщівні Рогатинського району за участю автора пам'ятника — скульптора зі Львова Ярослава Мотики.

У червні 1991 р. в Івано-Франківську, перед навчальним корпусом вищого професійного училища № 21 відкрито пам'ятник (молодий Шевченко), який споруджено на кошти учнів і викладачів училища. Автор проекту — скульптор Петро Сопільник.

У 1992 р. продовжувалося відкриття пам'ятників геніальному поетові за участі духовенства різних конфесій та відбувалися літературно-мистецькі вечори на його честь. Погруддя Т. Шевченка були відкриті в селах Глибівка Богородчанського; Вікторів Галицького; Сороки Городенківського; Студінка Калуського, Чорні Ослави (скульптор В. Гурмак) Надвірнянського; Підмихайлівці (скульптор В. Одрехівський), Черче (за проектом архітектора І. Чолія) Рогатинського; Нижній Струтин Рожнятівського; Джурів, Залуччя, Прутівка Снятинського, Добровляни (пам'ятник виготовив із мармурової крихти і бетону скульптор А. Басюк) Калуського районів.

Пам'ятники поетові (на повний зріст) були споруджені у Нижньому Вербіжі Коломийського району, Верховині, Снятині, Тисмениці.

У 1993 р. пам'ятники Т. Шевченкові відкрито в таких населених пунктах: Глибоке (скульптор В. Вільшук) Богородчанського; Поточище (скульптор М. Лисаківський, архітектор П. Лемський) Городенківського; в м. Коломиї (автори худ. О. Миханько, скульптор В. Римарук), Чагрові Рогатинського (автор проекту архітектор Володимир Сиротюк); Драгасимові, Любківцях, Попельниках (автор — львівський скульптор Смуриков) Снятинського районів.

У 1994 році були відкриті пам'ятники Т. Шевченкові в Богородчанах, Бурштині, Козині Тисменицького, Видинові Снятинського районів. (Автор обидвох скульптур — А. Басюк). Цього ж року було відкрито величний пам'ятник у центрі м. Надвірної (скульптор В. Гумак, архітектор Черкас), в Старих Кутах та обеліски в Чернелиці Городенківського р-ну (автор пам'ятника М. Мірошниченко), в селищі Солотвино (на відкритті виступали академіки В. Грабовецький та М. Стельмахович).

Село Космач Косівського р-ну. Тут у жовтні 1994 р. урочисто відкрито коло Народного дому пам'ятник Шевченкові. Автор — львівський скульптор В. Гурмак. 5000 доларів на спорудження монумента виділив уродженець Космача, мешканець американського міста Детройта Семен-Роман Кушнірчук. Право відкриття пам'ятника надали синові Семена — Миколі та голові осередку УРП О. Кушнірчукові.

У 1995 р. пам'ятники Кобзареві були відкриті в Черневі Рогатинського і Любківцях Снятинського.

У 1996 році пам'ятники Кобзареві були встановлені у с. Слобідка Городенківського; Мостище Калуського, Букачівцях, Колокольниках Рогатинського; Залуччі Горішньому Снятинського; Слобідці Тисменицького районів. У Слобідці на урочистому відкритті пам'ятника в день 5-ї річниці Незалежності України виступав письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка С. Пушик.

У 1997 р. пам'ятники Шевченкові урочисто відкрито в м.Калуші (автор — львівський скульптор Я. Скікун, калуський архітектор П. Макогін), Бабині Косівського району. Цей пам'ятник (під бронзу) за кошти селян виготовив скульптор із Городенки І. Яшан.

У 1998 р. величні пам'ятники Т. Шевченкові було відкрито у Серафинцях Городенківського, Трійці Коломийського районів.

У вересні 1998 р. в с. Акрешори Косівського району відкрито бюст Шевченка, який подарували національно-демократичні сили с. Космача. Раніше цей

пам'ятник стояв у Коломиї, але в свій час його зняли із постамента і поставили бюст Леніна. В. Костюк із с. Годи-Турки передав погруддя в Космач, де його встановили біля Народного дому (13.07.1961 р.). Голова сільради Космача Палійчук отримав за це догану із занесенням в особову справу. Та пам'ятник не знімали аж до липня 1994 р., поки космачани не встановили новий. А це погруддя після реставрації передали селу Акрешори.

У 1999 р. за кошти селян споруджено пам'ятник у с. Пшеничниках Тисменицького р-ну та перенесено на нове місце пам'ятник Шевченкові у Галичі. У 2000 р. відкрито і освячено пам'ятники у Старих Кривотулах, Чорнолізцях і Єзуполі (автор В. Довбенюк) Тисменицького; Тучапи Снятинського районів.

Цікавий пам'ятник за ініціативи Михайла Вереса побудовано у 2012 р. у Івано-Франківську — скульптор Леонід Молодожанин (Лео Мол) з Канади, він же автор аналогічного пам'ятника в столиці Канади Оттаві. Лео Мол був автором пам'ятника Шевченку у Вашингтоні на відкритті якого був Президент США Джон Кеннеді. Це є чи не єдиним випадком у світовій історії відкриття пам'ятників Шевченку, коли президент іншої держави брав участь в урочистостях.

Всього в області споруджено 210 пам'ятників, 52 з яких знаходяться під охороною держави. Ім'ям Шевченка на Прикарпатті названо три села, 6 селянських спілок, ряд підприємств і закладів культури, десятки вулиць.

Краєзнавча Шевченкіана Прикарпаття є набагато об'ємнішою ніж викладена нами у цьому короткому матеріалі. Лише бібліографічний покажчик опублікованих праць на тему «Тарас Шевченко і Прикарпаття» складає 429 назв за період 1990—2000-х років.

Найбільше робіт опублікували краєзнавці Петро Арсенич, Володимир Грабовецький, Богдан Гаврилів, Валерій Ковтун, Микола Савчук, Володимир Морозюк, Володимир Полєк, Степан Пушик, Ганна Карась, Володимир Качкан.

Володимир Грабовецький видав книгу «Моринці: сторінки історії села Тараса Шевченка та вшанування Кобзаря», Петро Арсенич — «Тарас Шевченко і Прикарпаття».

Вшанування Тараса Григоровича Шевченка у нашому краї засвідчує воістину всенародну любов до Кобзаря, який боровся, щоб ми жили у вільній незалежній Україні та пробудив націю до державотворення.

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ

У СЯЙВІ КОБЗАРЕВОГО СЛОВА

(О. Бабенко, О. Салоїд)

Загальновідомим є те, що історія світової культури — це не тільки процес поступового надбання нових цінностей, а й їхнє збагачення через постійне відшукування та використання тих духовних скарбів, які створені людством у попередні епохи.

Для кожного українця найдорожчим духовним скарбом є геній Тараса Шевченка, засвідчений вже першим виданням «Кобзаря» у 1840 році.

Кіровоградщина не належить до тих кількох в Україні регіонів, які за документальним підтвердженням відвідав Тарас Шевченко чи куди планував свої приїзди із далекої північної столиці Росії. У нашім благословеннім степовім краї він не писав віршів, не малював — не залишив, на жаль, якихось безпосередніх творчих слідів. Проте події його багатьох творів розгорталися в межах території нинішньої Кіровоградщини. А тому цілком природний інтерес до найдрібніших деталей, що пов'язують ім'я Тараса Шевченка з нашим краєм.

Загальновідомим є факт, що у 1823—1824 роках нашими степами чумакував Григорій Іванович Шевченко, а з ним, імовірно, і малий Тарас.

Восени 1824 року Григорій Шевченко за наказом пана знову поїхав з чумацькою валкою продавати товар. Шлях лежав з Кирилівки на Звенигродку, Умань, через села

і міста Єлисаветградщини: Новомиргород, Кам'янку, Каніж, Грузівку, Єлисавет, а далі — на південь. Подробиці цієї подорожі (і як алюзія, і як життєві враження) знаходимо у художній тканині повісті Т. Шевченка «Наймичка». Чумаки проїжджали Гуляйполем (стара назва Златополя — нинішня частина Новомиргорода), Дев'яту роту (сучасне с. Панчеве Новомиргородського району), Грузівку (с. Грузьке Кіровоградського району).

У повісті «Наймичка» окрім Єлисаветграда (нині — м. Кіровоград) та Грузівки (с. Грузьке) згадуються й деякі інші топоніми сучасної Кіровоградщини, теренами якої пролягав один з чумацьких шляхів, яким подорожував разом із батьком малий Тарас. Географічна карта області підтверджує автохтонність й ідентичність реаліям ще однієї назви, згадуваної у повісті «Наймичка» — Дідова Балка. Так називалась невеличка, завдовжки 10—12 км, майже невидима за кількома ставками річечка у Кіровоградському районі, яка під селом Канежем Новомиргородського району впадає у Велику Вись. Саме тут, імовірно, поблизу сучасних сіл Володимирівки або Могутнього ночували Шевченки. На честь перебування поета поблизу річки Дідова Балка в с. Володимирівці Кіровоградського району встановлено пам'ятний знак.

Кандидат історичних наук Сергій Шевченко у своїх дослідженнях сповідує гіпотезу про можливий приїзд Тараса Шевченка до містечка Олександрівка (нині — районний центр), де мешкав письменник польсько-української школи Міхал Грабовський. Польський письменник і літературознавець Є. Єджевич у романі «Українські ночі, або Родовід генія» описує відвідини містечка над Тясмином у середині 1840-х років Шевченком і Кулішем.

Серед листування ж Пантелеймона Куліша підтверджень відвідин Олександрівки Шевченком не знаходимо. Але в листі за 1844 рік до Шевченка він пише: «...Їду знову на три місяці на Вкраїну...»

Отже, подорож малого Тараса Єлисаветградщиною у середині 20-х і можливий приїзд Шевченка до Олександрівки у середині 40-х років вимагають подальших досліджень й увічнення в пам'яті нащадків.

Чимало на Кіровоградщині пам'ятних місць, пов'язаних з духовними побратимами і нащадками Тараса Шевченка.

Так, у м. Бобринець перебував О. Кониський. У спогадах «Итоги за 35 лет» Марко Кропивницький згадує, що в 50-тих роках XIX століття Бобринець був місцем заслання політичних діячів. Туди був висланий і відомий громадський діяч, письменник, перший біограф і автор книги «Тарас Шевченко-Грушівський» Олександр Якович Кониський. У Бобринці він відразу став постаттю помітною. Бував у нього ще зовсім юний тоді Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Познайомився з Кониським і М. Кропивницький,

який «учащав до нього щодня». Саме завдяки впливу Олександра Кониського Тарас Шевченко органічно ввійшов у життя Марка Кропивницького та Івана Тобілевича, став джерелом творчості й натхнення, мудрим порадником, взірцем громадянина і митця, прикладом служіння Україні, Правді, Слову.

Тому не дивно, що перша і найулюбленіша вистава у виконанні аматорського гуртка майбутніх корифеїв українського театру (1860-ті роки) на єлисаветградській сцені — «Назар Стодоля» Т. Шевченка.

Цікаво, що другу частину свого сценічного псевдоніму — «Карий» — Іван Тобілевич, який виконував роль Гната Карого, взяв у пам'ять про зустріч зі своєю майбутньою дружиною Надією Тарковською, яка в цій виставі грала роль Галі. Своїх дітей — Назара і Галю — він назвав теж іменами з драми Шевченка.

Загалом, у п'єсах М. Кропивницького й І. Тобілевича знаходимо чимало алюзій й рецепцій художньо-образної системи творчого генія Т. Шевченка. А його поетичні твори, як, наприклад, поема «Невольник» («Сліпий») отримали сценічне прочитання завдяки М. Кропивницькому.

Відомо, що у 1860-х роках у Єлисаветграді виступав чорношкірий актор-трагік Айра Олдрідж, уродженець США, який у молодості переїхав до Англії. Поет у Петербурзі відвідав гастрольні вистави Олдріджа, де він, зокрема, грав у п'єсі Шекспіра, якого дуже цінував Тарас Григорович. Айру Олдріджа й Тараса Шевченка поєднала міцна дружба. Поет намалював і подарував актору його портрет і запросив того відвідати Україну. Але батьківщину свого друга Олдрідж відвідав уже після смерті Шевченка.

Є підстави вважати, що саме гра Олдріджа пробудила у майбутнього Карпенка-Карого, який з Бобринця «за три десятка верст» йшов пішки засніженим морозним степом до Єлисаветграду, аби потрапити на виставу геніального актора, бажання самому вийти на сцену.

Увічнення пам'яті Шевченка у музейництві краю

Особливо близькою та дорогою шевченківська тема є для мешканців м. Знам'янки. У 90-х роках XIX століття тут оселились онуки Т. Г. Шевченка по його старшій сестрі Катерині: Єгор Степанович та Параска Якимівна Красицькі, які дали багато поколінь нащадків. У 40-х роках XX століття у Знам'янці також оселились внучата племінниця Т. Шевченка Катерина Максимівна Красицька та її дочка Антоніна Вереміївна Красицька, які з нагоди 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка заснували громадський музей «Кобзарева світлиця». За тривалий час музей став знаним не тільки в області,

а і далеко за її межами, адже в своїх фондах містить унікальні матеріали історичного і літературознавчого характеру, а також ґрунтовні матеріали генеалогії Красицьких. У січні 2004 року у Знам'янці був заснований міський краєзнавчий музей, «Кобзарева світлиця» залишилася у його структурі на правах філії. Дотепер це єдиний шевченківський музей в області, а родовід Т. Г. Шевченка по лінії Катерини досліджений до 10 коліна.

У «Кобзаревій світлиці» є багато унікальних матеріалів. Надзвичайно цікаве дерево роду Красицьких, серед нащадків якого чимало яскравих особистостей. Найвідоміший, мабуть, художник Фотій Красицький, представник школи Мурашка, який свого часу закінчив, як і його славетний родич, Санкт-Петербурзьку академію мистецтв. Добре знаний також Дмитро Красицький, письменник, автор більше десяти книг, він якийсь час був проректором Дніпропетровського університету, потім очолював один з київських музеїв. Найбільш глибоко досліджена гілка по лінії Степана. Єгор Степанович Красицький мав шестеро дітей. Двоє з них — Володимир і Олімпіада жили у Знам'янці. Олімпіада Георгіївна Красицька вийшла заміж за Петра Федоровича Шкоду. У них народилося четверо дітей: Євген, Костянтин, Юрій і Микола. У Євгена Петровича Шкоди у шлюбі з Ганною Лукінічною Петленко народилося троє синів: В'ячеслав, Володимир і Євген.

В'ячеслав Євгенович Шкода — почесний громадянин міста Знам'янка, відомий краєзнавець, шевченкознавець, лауреат краєзнавчих премій ім. В. Винниченка, ім. В. Ястребова та ім. Д. Яворницького Національної спілки краєзнавців України, з 1991 р. очолював музей «Кобзарева світлиця». Протягом багатьох років В'ячеслав Євгенович працював над генеалогією Красицьких, поповненням фондів музею. Серед експонатів музею — унікальні матеріали: оригінал фото Т. Г. Шевченка, яке було зроблено у 1858 р. в С-Петербурзі фотографом Здобновим; досі ніде не опубліковані фото Василя Доманицького — першого редактора повного видання «Кобзаря»; півтори сотні його листів; оригінали фото Марії Заньковецької, Миколи Садовського, Панаса Саксаганського в сценічних образах, Миколи Лисенка.

Ґрунтовні матеріали зібрані В'ячеславом Євгеновичем про брата композитора А. В. Лисенка, який більше двадцяти років мешкав у Знам'янці. Донька Наталя, кіноактриса, виїхала до Парижу, звідки у Знам'янку надсилала листи.

У музеї знаходиться перше видання «Гайдамаків» з ілюстраціями Опанаса Сластіона та дарчим написом «Високоповажному Георгію Степановичу Красицькому від Миколи Левицького на добрий спомин» та багато інших унікальних матеріалів.

Надзвичайно різноманітна «географія» відвідувачів музею: його експозицію переглянули гості з далекого та ближнього зарубіжжя (Австралія, Аргентина, Панама, Болгарія, США та ін.) Так, міс Робін з Вашингтона отримала біографічну довідку про свого пращура М. Вахутінського, який проживав у Знам'янці до 1911 року, а професор Пенсільванського університету, актор і драматург Михаел Берноскі протягом дня знайомився з генеалогією Шевченкових нащадків для своєї драми з життя Шевченка, яку він збирався показати європейському глядачеві.

Близько 400 експонатів основного фонду музею розміщені у трьох відділах: «Тарасові шляхи», «Гілки Шевченкового роду», «У вінок Кобзареві». В експозиції музею представлено: схема подорожей Т. Шевченка Україною, генеалогічне дерево Шевченкових нащадків по лінії Катерини (понад 250 осіб), ювілейні медалі, листівки, поштові марки, оригінальні портрети з квіток безсмертника піщаного та насіння злакових (робота А. В. Красицької), унікальні дереворити художника-різьб'яра з Галичини Степана Яковича Батюка, картини (масло) художників Бориса Кузьмича Єгорова та Альбіна Станіславовича Гавдзинського, акварелі Анатолія Михайловича Татарова, полотна Михайла Романовича Гришина, гравюри з власноручними автографами Василя Ілліча Касіяна та Володимира Ілліча Масика, домашні речі Красицьких, бібліотека з Шевченкіани, численні альбоми та грамоти тощо.

В 2011 році Міським краєзнавчим музеєм було ініційовано благодійну акцію з вшанування нащадків шевченкового роду, які проживали в місті Знам'янка і залишили по собі добрий слід. За результатами акції було урочисто відкрито меморіальну дошку на будинку по вул. Жовтневій, 33 на честь Катерини Максимівни та Антоніни Вереміївни Красицьких. У 2012 році в день перепоховання Т. Г. Шевченка встановлено нові пам'ятники на місці їх поховань. У 2013 році зібрано кошти на виготовлення меморіальної дошки на честь В. Є. Шкоди, відкриття якої заплановано в рамках заходів до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка.

Щороку Кіровоградський обласний художній музей розгортає експозицію до Дня перепоховання Т. Г. Шевченка на Чернечій (Тарасовій) горі, представляючи твори із свого фондового зібрання: ліногравюри С. І. Письменного «В останню путь» (1961), В. І. Хвороста «Тарас Шевченко» (2001) та живописну роботу С.Ф. Шишка «Весною у парку» (1956), друковані матеріали, передані до фондів музею членом Національної спілки художників України, заслуженим працівником культури України, лауреатом премії Всеукраїнського благодійного науково-культурного фонду імені Т. Г. Шевченка В.І. Хворостом — «Каталог виставки екслібриса «У вінок Кобзареві», альбом-каталог «Екслібриси», альбом вибраних творів графіки та альбом «Шевченкіана в екслібрисі»,

а також унікальні факсимільні видання автографів, колекцію календарів та бюст Т. Шевченка надано на експонування головою Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України О. Бабенком.

В Олександрівському районному краєзнавчому музеї діє виставка робіт з образотворчого мистецтва «Тарас Шевченко — художник», на якій презентовано репродукції картин Тараса Шевченка із циклу «Живописна Україна». Серед репродукцій — картина «На пасіці». Існує версія, що це полотно художник створив, перебуваючи у 1843 році на Олександрівщині в гостях у польського письменника української школи Міхала Грабовського.

Еспозиція «Тарас Григорович Шевченко і наш край», створена з нагоди 200-річчя від дня народження народного мислителя, поета, художника, діє в музеї історії Долинського району. Красномовною вона є за кількістю і глибиною представлених матеріалів, а ще — історією ставлення до «шевченківського питання» у новітні часи. Вивчаючи шлях чумакування десятилітнього Шевченка, краєзнавець І. Проценко припускає, що Долинщина — це також та земля, якою ходив Тарас «своїми босими ногами». Після Єлисаветграда, стверджує дослідник, шлях чумаків пролягав через Фірсові могили, Інгульську Кам'янку, а в межах нинішнього Долинського району біля Високої могили, Антонівки, річки Березівки, села П'ятихатки і далі — на Криворіжжя і Береславську переправу, що на Дніпрі...

Історико-літературна Шевченкіана

Матеріали зберігаються у фондах Державного архіву Кіровоградської області. Цікавими для дослідників є рукописи К. Г. Красицької із спогадами онуки старшої сестри Т. Г. Шевченка про родину Красицьких. Матеріали надійшли на державне зберігання у 1982 році. Витяги зі спогадів вперше було опубліковано в газеті «Літературна Україна» від 11 березня 1966 року. Інші архівні документи: єлисаветградська газета «Трудовая жизнь» за 1918 рік, у якій йдеться про вшанування пам'яті видатного художника, поета Тараса Шевченка; зміст постанови Народного комісаріату освіти від 7 березня 1919 року про вшанування пам'яті Тараса Шевченка, в якій зазначається, що день одинадцятого березня повинен бути присвячений пам'яті великого народного поета Тараса Шевченка, по всіх школах і позашкільних закладах замість занять у цей день повинні бути влаштовані лекції, доповіді, реферати, присвячені пам'яті поета, для робітників і селян повинні бути влаштовані концерти — мітинги, що всебічно висвітлюють значення великого народного поета, як першого борця за кращу долю

трудящих мас; газета «Честь хлібороба» за 1966 рік, у якій розповідається, що в Бобринецькій школі-інтернаті створено кімнату-музей великого сина українського народу Тараса Григоровича Шевченка, що має чотири експозиційні розділи: «Славний син свого народу», «Рукописи поета», «Шевченко — художник», «Шевченко в документах», де представлені й цінні музейні предмети: автографи внучки і правнучки поета, їхні фотографії, подарунки музею, біографічний нарис «Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах», в експозиції музею було виставлено фотокопію позацензурного видання «Кобзаря» та макети «Хата, де народився Тарас Шевченко», «Шевченко у засланні».

Свій внесок у вивчення творчого генію українського поета і мислителя та створення літературної Шевченкініани зроблено й земляками — вченими-літературознавцями і літераторами.

У міському літературно-меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого діє виставка «Письменники — уродженці Єлисаветграда, Зінов'євська, Кіровограда», матеріали якої розповідають про літераторів-земляків: поетів, прозаїків, драматургів, літературознавців, перекладачів, публіцистів, які складають гордість вітчизняної літератури та літератур братніх слов'янських народів.

Матеріали одного з експозиційних комплексів розповідають про життєвий і творчий шлях Ієремії Яковича Айзенштока — відомого українського і російського вченого-філолога, який народився в Єлисаветграді, знавця українського письменства, що підняв нову хвилю українського літературного відродження на ниві літературознавства.

Головним напрямком творчого пошуку літературознавця стало вивчення життєвого і творчого шляху Т. Г. Шевченка. Ще у 1922 році він виступає зі статтями, в яких піднімає питання про необхідність нового, більш глибокого вивчення ролі та значення Кобзаря для української та світової культури. Пізніше, ці статті були видані у вигляді окремої брошури під назвою «Шевченкознавство — сучасна проблема».

Молодого вченого-джерелознавця і текстолога помітили у вищих наукових колах: наприкінці 1924 року його включають до складу організаторів Науково-дослідного інституту Тараса Шевченка, а з березня 1926 року він стає вченим секретарем цієї новоствореної інституції. Завдяки активній збиральницькій діяльності І. Я. Айзеншток зробив великий внесок у комплектування фондів відділу рукописів інституту Тараса Шевченка. Вів активні пошуки джерел поповнення фондів інституту літератури в архівах, бібліотеках, музеях, у приватних осіб в Україні та за її межами.

Перебуваючи у відрядженнях у Москві та Ленінграді, І. Айзеншток зумів розшукати і організувати передачу в Україну автографів, малюнків та офортів Т. Г. Шевченка. Власна колекція автографів Т. Шевченка, П. Куліша, І. Манжури, Я. Щоголіва та інших

українських письменників теж була подарована інституту. Ієремія Якович підготував перше коментоване видання «Щоденника» Т. Г. Шевченка (1925) та коментарі до дванадцятитомного зібрання творів Кобзаря (1925—1931). Все більше заглиблюючись у творчу лабораторію великого поета, І. Я. Айзеншток простежує історію створення його творів, використання фольклорного та історичного матеріалу, особливості побудови сюжету, характер та об'єм читацьких інтересів Шевченка. Результатом такого аналізу стає монографія «Як працював Шевченко», що вийшла в Києві у 1940 році.

У фондах літературно-меморіального музею І. К. Карпенка-Карого представлена й Шевченкіана Володимира Михайловича Граніна, яка складається з поезій, мовознавчих робіт і малярських творів. У 2004 році вийшла друком збірка творів поетів Одещини різних поколінь, присвячених Тарасу Григоровичу Шевченку. Вона має назву «Думи мої, думи мої...», упорядкована Володимиром Гараніним. На титульній сторінці автограф автора: «Кіровоградському музею — це одна з найдорожчих для мене праць, яку я зробив». Сім віршів Володимира Михайловича увійшли до цієї збірки. 2006 року В. Гаранін упорядкував книгу поезій Тараса Шевченка. 2009 року побачила світ нова книга В. Гараніна «Реве та стогне Дніпр широкий: екскурс по сторінках «Кобзаря», в якій розглядаються твори Шевченка з позицій сьогодення. У ній містяться пояснення багатьох Шевченкових ідей на основі тих відомостей, що стали доступними у наш час, розшифровка, роз'яснення Шевченкового мислення у нерозривному зв'язку з народними традиціями, віруваннями, пояснення словосполучень, окремих слів, які використовував Шевченко і які формують підтекстовий простір.

З нагоди проведення Міжнародного Шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій» у 2005 році на Кіровоградщині побачила світ антологія «Шевченкіана степова» (Шевченкіана степова. Антологія. — Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2005. — 224 с.). До антології ввійшли твори на шевченківську тематику письменників і художників, які народились, жили та живуть у степовому межиріччі Дніпра та Південного Бугу: статті та розвідки Володимира Панченка «Десять заповідей поета», Володимира Винниченка «Філософія і етика Шевченка», Дмитра Чижевського «До світогляду Шевченка», Леоніда Куценка «Полетимо ночувати в Чуту...», історична драма Ю. Яновського «Молода воля», розвідки Євгена Маланюка «Ранній Шевченко», «Три літа», «До справжнього Шевченка», «Шевченко — живий», «Репліка», «До Шевченкових роковин», а також його поезії «Молитва», «Ні, не покрита Катерина...», «Шевченко», «Невичерпальність», поезії Леоніда Чернова (Малошийченка) «...Ти робиш нині сам свою історію...», Терена Масенка «Мені Кіпала говорив», Івана Хоменка «Заспів Кобзаря», Петра Біби «На вулиці Шевченка у Черкасах...», Олени Журливої «Тарасу Шевченку», Андрія Німенка «Сторо-

жа», Яра Славутича «Прийшов Шекспір до нашого Тараса...», Віктора Коржа «Правосуддя Тарасової гори», Володимира Бровченка «Матері, пересилаючи нове видання Кобзаря» та ін., Володимира Базилевського «Що думав Тарас Григорович...», Станіслава Стриженюка «Оренбурзька пошта», Віктора Терена «І день іде», «Тарасова шапка», Валерія Гончаренка «Медитація при світлі слова Кобзаря», В'ячеслава Сокуренка «Сім крапель валер'янки для себе», Анатолія Кримського «Богданова молитва», Бориса Чичибабина «Поэты», Анатолія Загравенка «Шевченко», Петра Куценка «Шевченко «Гайдамаків» дописав», Дмитра Іванова «Черевики», Петра Селецького «День останній», Антоніни Корінь «А Україна — спить», Тамари Журби «Навчи любити», Галини Шпудейко «Пора вже звикнуть, що життя — не мед...», Ірини Кримської «Тарас Шевченко», Інни Немированої «Киргизький степ», поема Бориса Нечерди «Шевченко», образок Миколи Понеділка «У день народження», розповіді Віктора Соколова «Шевченків гаман», Володимира Могилюка «П'янке тепло Тарасового слова» та Василя Бондаря «І печальним, і сонячним голосом», а також роздум Віктора Погрібного «Шевченко — геній, а хто ми?».

Слід відзначити особистий внесок у дослідження творчості Шевченка — поета доктора філологічних наук, професора Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка Григорія Клочека. Його особиста Шевченкіана — десятки статей у фахових виданнях, навчальний посібник «Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація» (1998), монографія «Поетика візуальності Тараса Шевченка» (2013), які відразу після виходу в світ стали настільними книгами учителів-словесників.

У посібнику із застосуванням новітніх методів аналізу художнього тексту ґрунтовно досліджені основні поетичні твори Тараса Шевченка. Кобзар постає і як жива людина, і як Пророк українського народу, для якого національна ідея була провідною. Ця книжка по-сучасному тлумачить хрестоматійні Шевченкові поезії, пропагує ефективні методи вивчення їх у школі. На думку професора Клочека, нове у розумінні поета з'являється не тільки тому, що вчимось сприймати його без ідеологічного диктату, а й тому, що Шевченко, як і кожен геній, є невичерпний. Творчість поета наділена винятковою здатністю виховувати державне мислення. Вона дає розуміння й відчуття національної ідентичності, формує правдивий погляд на українську історію, виявляє національні хвороби, наснажує вірою у краще майбутнє нашого народу. А головне — виховує національну свідомість як надзвичайно важливий системотвірний чинник державного мислення. «Це справжнє щастя для нації — мати такого поета, як Шевченко, — стверджує професор. — І справжнє щастя для вчителя — бути посередником між ним і юним поколінням громадян України». Монографія Г. Клочека стала новим словом у осмисленні творчого генію Тараса Шевченка. У ній автор проаналізував мистецтво живописання

словом Т. Шевченка як потужне джерело енергії художнього впливу його поезії. Для розкриття притаманних їй засобів візуалізації використовується потенціал рецептивної поетики, головний методологічний принцип якої полягає в моделюванні за допомогою психологічного інструментарію процесу сприймання художніх текстів. Застосований при цьому «кінематографічний» код відкрив феномен «кіномови» Т. Шевченка, сприяв розпізнаванню чинників естетичного впливу його лірики. Інноваційні дослідницькі технології, монографічний аналіз у режимі «прочитання під мікроскопом», застосовані Г. Клочеком, дозволяють побачити художню досконалість поезії Т. Шевченка, здійснити новітню інтерпретацію смислів, якими вона наснажена.

Пам'ятники Великому Кобзареві

Окрасою населених пунктів Кіровоградщини, сакралізованим символом державності, національної самосвідомості українського народу є пам'ятники Великому Кобзареві, а майдани і сквери поблизу них — місцем проведення урочистостей і відзначення пам'ятних дат в історії новітньої України та з нагоди життя й творчої діяльності Тараса Григоровича Шевченка. І кожен пам'ятник, кожне пам'ятне місце має свою історію.

У 1959 році у Кіровограді було встановлено пам'ятник Т. Шевченку в однойменному сквері біля обласної дитячої бібліотеки ім. А. Гайдара.

У 1982 році в центрі Кіровограда було встановлено новий памятник Тарасу Шевченку. Автори пам'ятника — відомі київські скульптори Макар Вронський і Анатолій Гончар та місцевий кіровоградський архітектор Анатолій Губенко. Пам'ятник являє собою бронзову повнофігурну скульптуру Тараса Шевченка заввишки 2,8 м, встановлену на гранітному прямокутному постаменті (розміри 2,4 × 1,1 м), доповненому стилобатом.

У Олександрівці відомий скульптор, автор пам'ятників Лесі Українці у Луцьку, Давиду Гурамишвілі у Миргороді на Полтавщині, Андрій Німенко виготовив скульптурне погруддя Тараса Шевченка, яке було встановлено на подвір'ї перед загальноосвітньою школою.

Пам'ятник Т. Шевченку у селі Попельнастому Олександрійського району був створений у 1964 році за проектом скульпторів Юрія Сунгурова і Леоніда Раченка. Розташовано його на штучному насипному кургані-могилі. У 1987 році у Голованівську було збудовано пам'ятник Шевченку на замовлення і кошти місцевої громади.

У 1994 року було відкрито пам'ятник Т. Шевченку в Знам'янці. Автором проекту пам'ятника виступив кіровоградський скульптор А. Ю. Мацієвський, який був за

технічних причин демонтований, і 9 березня 2008 року, у день 194-ї річниці від дня народження поета, було відкрито новий пам'ятник Т. Шевченку.

9 березня 2006 року в м. Долинський було відкрито погруддя Т. Шевченку.

Пам'ять про Великого Кобзаря увічнено в бронзі й в м. Ульянівці.

У травні 2010 року встановлено пам'ятник українському Пророкові у Новомиргороді. Ініціатором став відомий дисидент та громадський діяч Степан Кожум'яка. На початку XXI ст. місцева громада зібрала кошти і 25 червня 2010 року, у день 270-річчя Новомиргорода, відбулося відкриття та освячення пам'ятника.

Також встановлено ще десять пам'ятників Тарасу Шевченку у містах та селах області: у 1961 р. в с. Костомарівка Бобринецького району, у 1963 р. в с. Кропивницьке Новоукраїнського району біля сільської ради, у 1964 р. в с. Підвисоке Новархангельського району, у 1976 р. в с. Долинівка Гайворонського району; у 1990 р в м. Олександрії; у 1978 р. в м. Світловодську біля центрального входу до парку культури і відпочинку імені Т. Г. Шевченка, у 2004 р. в м. Гайворон біля районного Будинку культури, у 2008 р. в с. Несваткове Олександрійського району (на території школи) у 2013 р. в селищі Вільшанка у 1990 р. в с. Володимирівці Кіровоградського району при вїзді до села.

Унікальні творчі обдарування Тараса Шевченка, його подвижницьке життя в ім'я України, зробили його постать одним із найпотужніших, найпривабливіших і найвідоміших символів неперебутності й духовного розвою українського народу. Елементом культу Шевченка в сьогоденні стали щорічні відзначення не тільки дня його народження — 9 березня, а й меморіальні заходи з нагоди дня його смерті — 10 березня та дня перепоховання — 22 травня. Тож найвелелюдніше біля пам'ятників національному Генію і Пророку саме в ці дні.

Лауреати Національної Шевченківської премії

Кіровоградщина багата талановитими людьми: скульпторами, художниками, акторами, архітекторами, літераторами, композиторами, які щороку беруть участь у конкурсі на здобуття Національної Шевченківської премії.

За вагомий внесок у розвиток культури та мистецтва Національною премією України імені Тараса Шевченка було відзначено 15 земляків — уродженців степового краю. Лауреатами Шевченківської премії стали: Анатолій Тимофійович Авдієвський — український хоровий диригент, композитор, педагог, нині — народний артист України, академік Академії педагогічних наук та Академії мистецтв України, Герой України —

у 1968 році, спільно з Григорієм Верьовкою, за створення високохудожніх концертних програм заслуженого українського народного хору імені Григорія Верьовки; Костянтин Йосипович Параконьєв — радянський український актор, народний артист УРСР — у 1970 році за виконання головної ролі у виставі «Ярослав Мудрий»; Василь Павлович Козаченко — класик української радянської літератури — у 1971 році за цикл повістей «Листи з патрона»; Євдокія Василівна Колесник — українська співачка, народна артистка УРСР — у 1976 році за партію Катерини Ізмайлової в однойменній опері Д. Шостаковича у постановці Київського театру опери та балету; Георгій Антонович Усатій — архітектор — у 1979 році, разом з В. Г. Гнєздиловим (архітектором і скульптором), Є. Д. Смирновою (інженером), за комплекс ландшафтного парку в м. Черкасах; Федір Кузьмич Сарана — український бібліограф, літературознавець та шевченкознавець — у 1980 році, разом із Євгеном Кирилюком, Василем Бородіним, Петром Журом, Юрієм Івакіним, за «Шевченківський словник» у двох томах; Валентин Григорович Штолько — український художник-архітектор, доктор архітектури, народний архітектор України — у 1984 році за готельний комплекс «Градецький» у Чернігові; Ніла Валеріївна Крюкова — українська актриса, народна артистка України, Герой України — у 1989 році; Юлій Сергійович Мейтус — український радянський композитор, народний артист України — у 1991 році; Григорій Никонович Логвин — український мистецтвознавець, архітектор — у 1993 році; Володимир Олександрович Базилевський — український поет, літературний критик, перекладач — у 1996 році; Григорій Джамалович Гусейнов — український письменник, журналіст — у 2006 році; Дмитро Йосипович Іванов — український поет, заслужений журналіст України — у 2010 році; Лідія Леонідівна Забіляста — народна артистка України, оперна співачка — у 2011 році; Кость Тихонович Лавро — художник — у 2010 році за ілюстрації до творів класиків вітчизняної літератури та монументальні розписи у Державному академічному театрі ляльок у Києві.

Відомості про цих видатних людей, лауреатів Шевченківської премії, зібрано у Кіровоградському літературно-меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого. За матеріалами фондів музею проводяться тематичні виставки.

Топонімічне обличчя Кіровоградщини

Топонімічне обличчя сучасної Кіровоградщини немислиме сьогодні без імені українського Генія. Ім'ям Кобзаря названо ряд населених пунктів, таких як: с. Шевченко Дружелюбівської сільської ради Добровеличківського району, с. Новошевченкове

Олександрівської сільської ради Долинського району, с. Шевченкове Пантазіївської сільської ради Знам'янського району, с. Шевченкове Миколаївської сільської ради Кіровоградського району, с. Шевченково Плетеноташлицької сільської ради Маловисківського району, с. Шевченка Копенкуватської сільської ради Новоархангельського району, с. Тарасово-Шевченкове Улянівської сільської ради Олександрійського району, с. Шевченко Павлиської селищної ради Онуфріївського району, с. Шевченко Данилово-Балківської сільської ради Улянівського району.

Роскішні парки культури і відпочинку імені Тараса Шевченка приваблюють гостей та мешканців міст Світловодськ та Новоукраїнка, на його честь названо вулиці в містах і багатьох селах області.

Виявом глибокої шани й поваги до Кобзаря є й найменування на його честь загальноосвітніх навчальних закладів.

Тематичні туристичні маршрути

Серед засобів популяризації геніальної постаті Тараса Шевченка й вшанування пам'яті Великого Кобзаря є тематичні туристичні маршрути, за якими здійснюються відповідні екскурсійні подорожі:

«Шевченковими слідами»: м. Новомиргород — с. Кам'янка — с. Каніж — с. Володимирівка — с. Грузьке — м. Кіровоград. Об'єкти показу: реалії, наведені у повісті «Наймичка»: історична частина м. Кіровоград, с. Грузьке Кіровоградського району, р. Дідова Балка (с. Володимирівка Кіровоградського району);

«Ім'я Кобзаря на теренах Новоукраїнщини»: м. Новоукраїнка — с. Рівне — с. Кропивницьке — м. Новоукраїнка. Об'єкти показу: м. Новоукраїнка та населені пункти району, де наявні назви вулиць, площ, скверів пов'язані з ім'ям Т. Г. Шевченка;

«Т. Г. Шевченко і наш край»: м. Знам'янка, вул. Жовтнева — вул. Глібка, 28-в. Об'єкти показу: пам'ятник Т. Г. Шевченку; Знам'янський міський краєзнавчий музей та його філія «Кобзарева світлиця»;

«Кіровоград літературний»: історична частина м. Кіровограда. Об'єкти показу: Кіровоградський літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого (вул. Тобілевича, 16); пам'ятник Марку Кропивницькому (вул. Дворцова, 4); Меморіальний музей М. Л. Кропивницького (вул. Кропивницького, 172); пам'ятник Тарасу Шевченку (вул. Шевченка, 5/22); пам'ятник Олександру Пушкіну (вул. Шевченка, 1); пам'ятник Володимиру Винниченку (між корпусами Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка);

«Женьшеньовий кущ» українського народу». Маршрут: історична частина м. Кіровограда. Об'єкти показу: Кіровоградський літературно-меморіальний музей І. К. Карпенка-Карого (вул. Тобілевича, 16); Державний музей-заповідник І. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія» (Кіровоградська обл., Кіровоградський район, с. Миколаївка).

Творчу постать Тараса Шевченка і Шевченка-людину, його Геній і месіанську роль у відродженні української нації в різні часи й на різних історичних зрізах усвідомлювали доволі неоднаково. Тож і Степова Шевченкіана творилась за різних ідеологічних станів суспільства, у різних куточках не лише України, а й нашої планети. Проте вона стала не лише гідною квіткою у віночку пошанування світлого образу національного пророка, а й частиною підсвідомого багатьох земляків, що дало поштовх усвідомленню кожним мешканцем сучасної Кіровоградщини власної причетності до рідної землі, виховує залюбленість у рідний край, бо Шевченко — поруч!

ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ

З ІМЕНЕМ ЙОГО ВИСОКИМ

(А. Климова, О. Неживий, І. Савенкова)

Центром вивчення Шевченкіани краю є Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Честі називатися іменем генія українського народу Тараса Шевченка Ворошиловградський державний педагогічний інститут (нині Луганський національний університет) удостоївся в 1939 році. Тоді саме відзначався 125-річний ювілей від дня народження Великого Кобзаря.

Ювілей великого українця святкували на державному рівні. У Москві та Ленінграді пройшли літературні вечори та були відкриті виставки. У Казахстані, де Шевченко був у засланні в 1850—1857 роках, його ім'ям назвали місто, район, сільраду, три школи, вулицю, рибрадгосп і навіть форт на півострові Мангишлак. У Тбілісі вперше надрукували «Кобзар» на грузинській мові. Поети Каракалпакії переклали 31 вірш й уривки з п'яти поем. Газета «Правда» назвала Шевченка «великим сином українського народу, який підніс українську літературу до вершин, гідних народу з багатим історичним минулим».

В Україні було створено республіканський та обласні ювілейні Шевченківські комітети, розроблено заходи для вшанування пам'яті Кобзаря.

Тому не є дивним той факт, що ініціатива викладачів і керівництва Ворошиловградського педагогічного інституту (тоді це обов'язково мало виходити від партійної та профспілкової організацій) про те, щоб з метою вшанування пам'яті Тараса Григоровича його ім'я було присвоєно навчальному закладу, дістала схвалення. Громадськість інституту вмотивовувала клопотання тим, що виш був на той час єдиним гуманітарним центром усього пролетарського Донбасу, з 1927 року успішно готував фахівців високого ґатунку з української мови та літератури. Важливим було й те, що всіх так званих «ворогів народу», «українських буржуазних націоналістів» тут уже викоренили.

Обласна влада визнала за доцільне підтримати колектив інституту. Однак без санкції обкому партії, сформованого зразу ж після створення області, на початку червня 1938 року, жодне рішення не ухвалювалося. Врешті-решт 11 лютого 1939 року на засіданні бюро обкому КП(б)У було затверджено об'єднану постанову оргкомітету Верховної Ради УРСР по Ворошиловградській області та бюро обкому про підтримку пропозиції колективу навчального закладу та обласного ювілейного Шевченківського комітету щодо присвоєння Ворошиловградському педагогічному інституту імені Т. Г. Шевченка. Цю процедуру було завершено 26 квітня 1939 року, коли вийшов Указ Президії Верховної Ради УРСР про присвоєння імені Т. Г. Шевченка Ворошиловградському педагогічному інституту.

Треба сказати, що, зважаючи на ідеологічне спрямування цієї події, — адже образ Тараса Шевченка та його творчість використовувалася тодішньою комуністичною пропагандою, — в педагогічному вузі 1939 року все ж таки намагалися досить різнобічно підійти до відзначення Шевченківського ювілею, тобто 125-річчя від дня народження. Тоді на художній виставці експонувалися навіть оригінали малярських полотен (ймовірно із Галереї картин Тараса Шевченка в місті Харкові), а також ілюстрації художників до його творів. Викладачі та студенти літературного факультету прочитали більше ста лекцій в робітничих та сільських клубах області. На березневій науковій сесії викладачі кафедри української літератури О. С. Пулинець та Н. Г. Яськo виступили з доповідями. У рукописному альманасі було вміщено дослідження викладачів та студентів, а також переклади поезій Т. Шевченка російською мовою. Обласна газета «Ворошиловградская правда» надрукувала тоді низку статей, серед яких — «Подготовка к Шевченковскому юбилею», «Сто лекций и докладов (к 125-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко), нарис студента літературного факультету Монастирського «Великая жатва». Поезії про Тараса Шевченка студента літературного факультету Миколи Упеника (згодом відомий український письменник) також дру-

кувалися в обласній газеті, як і вірші Андрія Онищенка, Григорія Савченка, переклади Павла Євтєєва.

У неймовірно складних умовах війни 10 березня 1942 року в прифронтовому Ворошиловграді під керівництвом колишнього ректора педагогічного інституту Фелікса Бадаєва в присутності тодішніх найвищих радянських керівників України відбулося вшанування дня народження Тараса Шевченка, на якому з пристрасною промовою виступили геніальний український кінорежисер і письменник Олександр Довженко, відомі українські письменники Андрій Головко, Любомир Дмитерко, Олександр Левада, Микола Шеремет. Доповідь про Шевченка зробив відомий літературознавець Леонід Новиченко. Урочистості транслювалися всіма радіостанціями Радянського Союзу, надихаючи людей у складних умовах війни на опір загарбникам.

З 1947 року на кафедрі української літератури розпочав працювати О. А. Міхно, для якого шевченківська тематика стала однією з провідних у науковій та навчально-виховній діяльності. Він брав участь у республіканських наукових Шевченківських конференціях, керував студентським гуртком шевченкознавства, зібрав численний матеріал для краєзнавчої експозиції «Ім'я Шевченка на карті Луганщини». Щороку майбутні вчителі-словесники готували літературні вечори, які проходили в березневі дні, здійснювали екскурсії по шевченківських місцях України.

1954 року в інституті з'явився величний барельєф Т. Г. Шевченка, розміщений так, що його добре видно всім, хто піднімається центральними сходами головного корпусу.

У березні 1961 року в Луганському державному педагогічному інституті імені Тараса Шевченка відбулася перша наукова Шевченківська конференція кафедр історико-філологічного факультету, на якій виголошено вісім доповідей, зокрема «Шевченко і його епоха» (В. Г. Лотренко), «Естетичні погляди Шевченко» (А. К. Косинов), «Образ Т. Шевченка в українській народній поезії» (О. А. Міхно), «Шевченко в російських перекладах» (М. П. Діченсков), «Т. Шевченко в болгарській прогресивній критиці» (Г. М. Гончарук). До шевченківських днів при кафедрі української літератури створено науково-методичний кабінет Т. Г. Шевченка, де розгорнуто виставки-експозиції: «Життя і творчість Т. Г. Шевченка», «Т. Шевченко і наша сучасність». Кабінетом придбані рідкісні видання творів Великого Кобзаря: перше видання «Кобзаря» 1840 року і перше повне видання Кобзаря (1907 року).

До 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка відбулася друга наукова Шевченківська конференція. Тоді в ювілейний 1964 рік на сторінках «Літературної газети» була опублікована стаття «З його ім'ям», де розповідь про Луганський педагогічний

інститут завершувалась стверджувально-оптимістично: «Так, це справді шевченківський вуз – найсхідніший у нашій республіці храм української культури». Її автор — Микола Ташаненко. Таким був газетний псевдонім літературного працівника редакції, а незабаром видатного українського письменника Григора Тютюнника. У 1988 році колектив вузу висунув його на здобуття Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка, яка й була присуджена наступного 1989 року.

Серед найбільш пам'ятних подій 90-х років дві наукові Всеукраїнські Шевченківські конференції (1994, 1998), коли в Луганську збиралися шевченкознавці з усієї України.

Міжнародне Шевченківське літературно-мистецьке свято «В сім'ї вольній, новій» відбулося у травневі дні 1998 року в Луганській області.

Не тільки териконами, шахтами, великими промисловими підприємствами знаний наш край — Луганщина. З давніх-давен тут розвивається найдорожче — духовна національна культура українського народу. Саме українська література представлена іменами видатних митців — лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка, що є красномовним запереченням якоїсь особливої «культури Донбасу», чи навіть якоїсь регіональної літератури. Широко відома творчість письменників-земляків — лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка – Володимира Сосюри, Григора Тютюнника, Миколи Руденка, Івана та Надії Світличних, Владислава Титова. Василь Голобородько — випускник факультету української філології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка 2001 року. До цих імен варто додати Івана Дзюбу та Василя Стуса, випускників Донецького національного університету, які відзначені Шевченківською премією.

У 1973 році лауреатами Шевченківської премії стали чотири скульптори-луганці: В. Х. Федченко, В. І. Мухін, В. І. Чумак, І. П. Овчаренко — за створений монумент у бронзі й граніті «Україна — визволителям», що споруджений у селищі Мілове на Луганщині.

І хоча життєві дороги не приводили Тараса Шевченка на Луганщину, однак його творчість завжди там, де живуть українці, ті народи, які шанують поетичне слово Великого Кобзаря. Українські поети луганського краю теж висловили свої сердечні почуття до Тараса Шевченка в багатьох поетичних творах. Тому його образ стає ближчим, ріднішим. Поезії сучасних митців навчають краще розуміти вічне Кобзареве слово. Творча спадщина Тараса Шевченка унікальна тому, що вона не лише відображає національний світогляд українців середини XIX століття, але й поєднує минуле з майбутнім, а Україну з усім світом.

Луганці шанують Кобзаря

Не буде помилковим твердження, що спорудженням одного з перших пам'ятників на честь великого поета ще у далекому XIX столітті, Україна зобов'язана саме Луганщині, а точніше — засновнику міста Алчевська, власнику заводу Донецько-Юріївського металургійного товариства (зараз — Алчевський металургійний комбінат) Олексію Кириловичу Алчевському (1835—1901). Він — фігура яскрава, неоднозначна, складна й суперечлива. Банкір, крупний підприємець, а з іншого боку — захисник робітників, меценат.

О. К. Алчевський гаряче любив Україну, її народ, був прибічником просвіти та жертвував на цю благородну справу значні кошти. Не менші (якщо не більші) заслуги перед Україною і родини Олексія Кириловича, його дружини, дітей. Велика, дружна, талановита і демократична родина Алчевських гідна вдячної поваги усього українського народу. Пригадуючи слова безсмертного Т. Г. Шевченка, можна упевнено сказати: «От де, люди, наша слава, слава України».

Відомо, що у родині Алчевських значну увагу приділяли літературі. Сам Олексій Кирилович зачитувався поезіями Тараса Григоровича, читав їх своїм дітям. «Кобзар» тоді був настільною книгою Алчевського. Йому удалося знайти повний текст поем Шевченка «Кавказ» та «Сон». Переписавши власноруч заборонені царською цензурою строки цих поем, Олексій Кирилович підшив їх до сторінок свого «Кобзаря». Мріяв він і про спорудження пам'ятника Тарасові, а коли став заможною людиною, то здійснив свою мрію у доволі оригінальний спосіб.

Справа у тому, що прохання передової громадськості України та Росії про спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку царський уряд постійно відкидав. Тоді О. К. Алчевський власним коштом таємно, через свою дружину, замовив відомому скульптору, академіку, професору Петербурзької академії мистецтв В. Беклемішеву погруддя великого поета. 1899 р. (за іншими даними—1898 р.) бюст було встановлено неподалік від будинку Алчевських у м. Харкові на території Мироносицького саду. Біле мармурове погруддя на кам'яному п'єдесталі можна було добре розгледіти з вулиці через садову огорожу. Місцева преса тоді із захопленням повідомляла, що пам'ятник було встановлено «почитателями поэта, Х. Д. Алчевской с семьей...» Це був не тільки перший пам'ятник великому Кобзарю, йшлося про перше публічне визнання таланта поета та його поглядів. Новина швидко рознеслась Харковом і біля пам'ятнику доволі часто збиралися вихованці найближчої недільної школи, студентська молодь — усі ті, хто сприймав Шевченка як людину з активною громадською позицією, готову до рішучих дій.

Відомо, що О. К. Алчевський мав намір оформити дарчий лист на ім'я своєї дружини, за умови, що вона у майбутньому передасть сад із встановленим там бюстом поета місту Харкову. Але після трагічної загибелі Алчевського у 1901 р. сад відійшов кредиторам, бюст Шевченка родина Алчевських забрала і двадцять три роки зберігала його, аж поки 1932 року син Олексія Алчевського Ніколай передав скульптуру до Картинної галереї Т. Г. Шевченка, яка відкрилась у м. Харкові. Зараз ця пам'ятка експонується в музеї поета у м. Київі.

І в наш час пам'ять про видатного українця зберігається у Луганській області. Сімдесят чотири населені пункти пишаються шістдесят вісьмома вулицями, п'ятьма провулками, двома кварталами, що носить ім'я Великого Кобзаря. У місті Красний Луч його ім'ям названо парк, у місті Сватове — площу. На окрему згадку заслуговують також пам'ятники Тарасові Шевченку, встановлені в містах Луганськ, Антрацит, Старобільськ, Сєверодонецьк, смт. Білокуракіне, селі Свистунівці Сватівського району та селі Осинове Новопсковського району. Характерно, що всіх їх було встановлено вже у післявоєнний час, коли на Луганщині відбувалося відродження соціально-культурної сфери. Політизація суспільства, жорсткі ідеологічні канони змушували майстрів образотворчого мистецтва, крім військово-патріотичної тематики, розробляти й оспівувати історико-революційну тему, трудовий героїзм своїх сучасників, трохи рідше — маститих учених і письменників. Можливо тому за радянських часів область отримала тільки декілька пам'ятників Тарасові Шевченку, і зараз тут їх налічується тільки сім (чотири взято на державний облік як пам'ятки історії та культури).

Високу оцінку громадськості отримали встановлене в центрі м. Сєверодонецька у 1956 р. бронзове погруддя поета, виготовлене на Митищинському заводі художнього лиття ім. Бєлашової; пам'ятник Т. Г. Шевченку, роботи архітектора Б. С. Холодняка, виготовлений Ростовським художньо-виробничим комбінатом і встановлений у 1964 р. у центрі м. Антрацит по вул. Петровського. Видатною подією також було урочисте відкриття монумента поетові, яке відбулося у смт. Білокуракине 1974 р. Автор — відомий радянський скульптор І. П. Овчаренко.

У наш час усі обласні центри України пишаються пам'ятниками найвідомішому у світі українцю. І Луганськ не має виключення. Пам'ятник Шевченку Т. Г. розташований у центрі м. Луганська, в сквері на площі Героїв Великої Вітчизняної війни по вул. Радянській. Скульптуру поета заввишки 5,5 м встановлено на прямокутному постаменті, облицьованому гранітними плитами. Автори пам'ятника — скульптор Чумак І. М., народний художник України, лауреат державної премії ім. Т. Г. Шевченка

та архітектори Житомирський В. М., Довгополов О. Я. — мали на меті увічнити поета на завершальному етапі його життя — за два роки до смерті, коли Кобзар з болем у серці востаннє покидав Україну.

Бронзову скульптуру було відлито на Київському художньо-промисловому комбінаті. Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 22 травня 1998 р., коли в Луганську тривали дні Міжнародного літературно-художнього свята, яке назвали на честь великого поета. Цю статую Кобзаря у місті називають народною, адже кошти на її спорудження збирала уся країна, Всесвітній фонд Т. Г. Шевченка, Всесвітній конгрес українців.

До недавнього часу Луганщина могла також похвалитися ще одним пам'ятником: бюст Кобзаря кожного дня радував мешканців вул. Литке міста Стаханова. Доля цього монументу видалася складною. Знайшлися ті, кому історична пам'ять свого народу не дорога — 2011 р. невідомі люди забрали постамент. Оскільки монумент не перебував на державному обліку, виявилося неможливим відкрити кримінальну справу. Тоді за діло узялися самі мешканці міста. Зібрана після цих подій з представників міської влади та громадськості робоча комісія за результатом свого засідання прийняла рішення про відновлення пам'ятника в центрі міста. Після обговорення усіх варіантів місцерозташування Стаханівське міське об'єднання ВУТ «Просвіта» звернулося до міського депутатського корпусу із проханням виділити під установку майбутнього пам'ятника земельну ділянку. 30 березня 2012 р. Стаханівська міська рада прийняла рішення затвердити місцем встановлення пам'ятника Т. Г. Шевченку на алеї напроти стадіону «Перемога».

Тим часом залишилася нерозв'язаною ще одна проблема — фінансування майбутнього проекту. Населення Луганщини не залишилося байдужим і напередодні 200-річчя від дня народження Великого Кобзаря у місті Луганську стартувала громадська патріотична акція «Гривня — на пам'ятник Тарасові Шевченку у місті Стаханові Луганської області». Упродовж 2013 року до неї долучилися студенти і викладачі Луганських вишів, учні луганських шкіл разом зі своїми вчителями.

Так, найпершими відгукнулися і здійснили свої внески студенти Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка: факультету української філології та соціальних комунікацій; Інституту торгівлі, обслуговуючих технологій та туризму; Інституту фізики, математики та інформаційних технологій; Інституту педагогіки та психології; факультету природничих наук; студенти Луганського коледжу будівництва, економіки і права; учнівсько-учительські колективи луганських шкіл (ЗОШ № 10, 13, 50, 5, 59, 53, 54, 42). 2014 р. акцію продовжено, немає сумніву в тому, що місто Стаханов прикраситься справді народним пам'ятником.

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК СИМВОЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ ГАЛИЧИНИ І НАДДНІПРЯНЩИНИ

(Д. Каднічанський, М. Литвин, О. Середа, І. Орлевич, Ф. Стеблій)

Перші львівські друки творів Т. Шевченка

Портрети Шевченка віддавна висіли в галицьких оселях поряд з образами та портретами Маркіяна Шашкевича, Івана Франка та Лесі Українки. Постать Кобзаря від початків його літературної творчості викликала неабияке зацікавлення в колі української інтелігенції Галичини. Першими знавцями і оцінювачами його поезії стали діячі «Руської Трійці» М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їх побратим і послідовник М. Устиянович. М. Шашкевич вперше познайомився з творами Кобзаря, опублікованими в альманасі «Ластівка» (1841) — віршами «Причинна», «Вітре буйний», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море», першою главою поеми «Гайдамаки», у грудні 1842 р. баладу «Причинна» він переписав у спеціально відведений зошит. Тоді ж звернув увагу на згадку в альманасі про видання Шевченкового «Кобзаря» (1840). На радощах від свіжо прочитаних опублікованих у «Ластівці» творів

М. Шашкевич писав, що «вкраїнські вірлята і веселять душу, й серце зігрівають», коли «то вголос, то стиха матері співають»,

Коли з України руськая пісенька
Так мило-солодко коло серця в'ється
«Побратимові»

Читаючи подібні видання, повідомляв він свого друга М. Козловського, «забудеш і біду, і горе, і смуток, і журбу, і здається тобі, що завсігди весна».

З «Ластівкою» був ознайомлений Я. Головацький і в підготованій до друку, але своєчасно не опублікованій рецензії на це видання писав: «В стихах перед прочими виникає Т. Шевченко (знаний із «Кобзаря»). В його творах «Вітер буйний», «Причинна», а особливо «На вічну пам'ять Котляревському» показується «особливо глибоке чуство і дар прекрасного народного вислову і буйного ізображення».

Влітку 1845 р. Я. Головацький за посередництвом О. Бодянського і К. В. Запа одержав Шевченкові поеми «Тризна» і «Гамалія», а взимку 1846 р. — «Чигиринський Кобзар» і «Гайдамаки».

Під час «Весни народів» (1848) Я. Головацький у своїй доповіді на першому з'їзді діячів української культури у Львові згадав Т. Шевченка в числі українських письменників, які започаткували написання і видання своїх творів чисто народною мовою.

І. Вагилевич влітку 1843 р. у листі до Я. Головацького засвідчив свою поінформованість про видані Т. Шевченком «Кобзар» (1840) і «Гайдамаки» (1841), а під час «Весни народів» (1848) у статті «Замітки о руській літературі», опублікованій у редагованім ним часописі «Дневник руський», повідомляв: «Т. Шевченко, знакомитий поета, іздав свої верші під написом «Чигиринський Кобзар» (Петербург, 1840, втор. изд. 1844), в котрих повно ревного чуття і межи ними відмічаються «Іван Підкова» і «Тарасова ніч», із іншого взгляду ударяє «Катерина». Окроме того іздав єще поеми: «Гайдамаки» (Петерб., 1841, втор. іздан. 1844), «Тризна» (Петерб., 1844) і «Гамалія» (Петерб., 1844), де ся відбиває великий талант драматическій. В рукописі зостає превосходная єго поема «Кавказ». У цьому ж часописі 18 жовтня 1848 р. він опублікував статтю «Слово о Русі і єї становищі політическім», підписану криптонімом Ф. Г., в якій стверджувалось, що Т. Шевченко вважається мучеником за справу руської (тобто української) свободи, а його патріотичні твори відомі по всій Україні і значною мірою впливають на пробудження національної свідомості українців. Прикметно, що творчість Шевченка чи не вперше в Галичині трактувалася як доказ національної самобутності української літератури та здатності українського народу стати вільним і незалежним.

Високу оцінку ідейній спадщині Кобзаря дав М. Устиянович. Під час «Весни народів» у промові на з'їзді діячів української культури Шашкевичів побратим закликав учасників зміцнювати позиції української спільноти Галичини, взявши на озброєння ідеї «громкого Шевченка».

У другій половині XIX ст., особливо після смерті Т. Шевченка, інтерес до його творчої спадщини в Галичині невпинно зростає. Волелюбні ідеї Кобзаря справляють дедалі могутніший вплив на громадсько-культурне і літературне життя в краї. Твори Т. Шевченка все частіше заповнюють сторінки галицьких часописів «Слово», «Вечерниці», «Мета», «Русалка», «Світ», «Правда», «Зоря», «Діло», «Неділя», «Руслан», «Українське слово», видань «Просвіти»: «Ілюстрований календар», «Просвітні листки», «Письмо з «Просвіти» та ін.

Вже у 1861 р. у львівському часописі «Dziennik Literacki» у латинській транскрипції опубліковано вірші поезій Т. Г. Шевченка «Стоїть в селі Суботові», «Сон» («На панщині пшеницю жала»). Згодом, у травні 1862 — червні 1863 р. поезії Т. Г. Шевченка та матеріалів про нього регулярно публікувалися у першому львівському народовецькому часописі «Вечерниці» поезій Т. Шевченка (зокрема, вперше опубліковано поезії «Русалка», «Чигрине, Чигрине»).

На початку 60-х років XIX ст. у львівській газеті «Слові» почали з'являтися спочатку короткі, тоді довші біографії поета. Відомості про Т. Шевченка викликали перші прояви культу поета. В липні 1861 р. з'явилися більш докладні дописи українського громадського діяча з Наддніпрянщини Володимира Бернатовича про похорон та перепоховання Шевченка. Допис про похорон В. Бернатовича «поклав тривкі основи під культ Шевченка в Галичині». В липні 1861 р. Володимир Бернатович привіз рукописні копії поезій Т. Шевченка до Львова, зустрівся з студентами Володимиром Шашкевичем, Данилом Танячкевичем та кількома іншими і розповів їм «про Україну, Київську громаду, про Шевченка, Куліша, Костомарова, Марка Вовчка і т. д.». Однак справжнє поширення творів Т. Шевченка у Галичині розпочалося у наступному 1862 році .

Вже хрестоматійним стала згадка про те, що весною 1862 р. Михайло Димет, власник крамниці у Львові, правдоподібно за порадою студентів семінарії, привіз з Києва видання Шевченка і швидко їх розпродав. Надалі він продовжував привозити художні та наукові твори з Надніпрянщини у Галичину. Були також й інші шляхи їх поширення. Збереглося декілька списків книжок з українознавчої тематики, що були імпортовані на початку 1860-х рр. в Галичину з Російської імперії. Іван Верхратський писав, що ця література продавалася в книгарні Ставропігійського інституту і зокрема назвав

петербурзьке видання «Кобзаря» 1860 р. Одночасно львівські семінаристи отримали лейпцігське видання Шевченка 1859 р. поштою від П. Куліша.

Починаючи з 60-х років XIX ст., в Галичині появляються як рукописні збірники, так і львівські видання творів письменника. До числа перших видавців творів Шевченка належав ентузіаст товариства «Просвіта» (створене у 1868 р.) священик Гнат Рожанський, 1844 р. народження, син калуського ремісника-муляра, випускник Львівської духовної семінарії (1864—1869), духовний пастир у селах Станіславчику (1871) і Суходолах (1872—1873) на Брідщині, а згодом — на Калущині. Уже в студентські роки визначився як діяльний представник другого покоління народовців (кінця 60—70-х рр. XIX ст.), поруч з такими їх репрезентантами, як О. Партицький, А. Вахнянин, О. Барвінський та ін., зусиллями яких засновані «Просвіта», Товариство імені Шевченка, часопис «Правда» та підготовано перше у Львові видання збірки поезій Тараса Шевченка.

Один із сучасників у своїх спогадах про семінарські 60-ті роки, опублікованих у «Правді» (1892) під псевдонімом «Самовидець», відзначав особливу ініціативність Г. Рожанського в справі популяризації імені і творів Т. Шевченка в Галичині. За його словами, «о. Ігнатій Рожанський, знаний опісля неутомимий патріот, мозольним заходом своїм позбирав всі твори Шевченка... помічником у виданні Шевченка творів, т. 1 був Ол. Барвінський, а 2 тому семінарист Гаврило Боднар, потім парох в Свистільниках». За його спонукою («за його приводом»), продовжує мемуарист, «видав Батталія життєпис Шевченка» (1865). Також Рожанському маємо завдячувати те, що «Свєнціцький доброго зробив для народовців-русинів».

Про визначну роль Г. Рожанського в організації першого видання збірки творів Т. Шевченка в Галичині свідчить у своїх спогадах і О. Барвінський. Оскільки галицьким читачам, особливо молоді, у 60-х рр. були доступні Шевченкові твори тільки із публікацій у «Вечерницях», «Меті», петербурзькій «Основі» та з рукописної копії «Кобзаря», виконаної Миколою Михалевичем і згодом багато разів переписуваної, О. Барвінський, Г. Рожанський, Г. Боднар та ще кілька семінаристів-ентузіастів весною 1866 р. взялися за підготовку збірки Шевченкових творів, маючи намір видати їх ускладчину в друкарні Інституту ім. Оссолінських для широкого кола читачів. Найбільше не терпілося з виданням Г. Рожанському, який за відсутності у Львові О. Барвінського під час великодних канікул відніс рукопис до друкарні, де був віддрукований перший аркуш кириличним шрифтом, наявним тоді в друкарні. Та невдовзі друкарня одержала т.зв. гражданські літери, якими віддрукували весь текст. Так появилися першим у Львові найповнішим тоді збірником «Поезії Тараса

Шевченка», том 1. Накладом К. Сушкевича (1867), 271+6 с. Пізніше під опікою Г. Рожанського і Г. Боднара у 1867—1868 рр. вийшов другий том (344+4 с.), а в 1869 р. додаток до нього — випуск IV-й.

Звертаючись у післямові до читачів, видавці пояснювали благородну мету свого видання: «Так маючи Кобзаря європейської слави, котрий могучим крилом нас у новий світ підніс, а, не могучи ниякимділом передати єго руській громаді як поживу духовную, — підняли ми відтиск творів Шевченкових у Львові, щоб єго співи завитали у наші всі руські серця тим скоріше і лехше, ми підняли всі співи Кобзаря передати світови за найтаньші гроші». Далі у зверненні говорилося: «Працюймо, браття, розвиваймо всі віти знання, не даваймо жодній вмерти сходячій силі, бо йно тим ділом зрівняються наші верховіти з верховіттям знання сусідних народів і воплотяться слова генія нашого «Нехай мати усміхнеться, заплакана мати».

Попри численні помилки і пропуски, зумовлені відсутністю в упорядників Шевченкових автографів та досвіду підготовки науково-критичного видання, все ж галицький читач вперше отримав найповніший збірник Шевченкових творів, в тому числі й таких, що були заборонені в Росії (наприклад, поеми «Сон» і «Кавказ»). У збірнику був надрукований також приписуваний тоді Т. Шевченкові вірш П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», який у музичному оформленні М. Вербицького став національним, а згодом і державним гимном України. Цей збірник задовольняв читацькі запити аж до появи празького двотомного видання «Кобзаря» (1876) та чотиритомного «Кобзаря» (1894—1898), опублікованого Науковим товариством імені Шевченка у Львові.

Здобувши визнання як співвидавець творів Т. Шевченка і як промотор цього видання, Г. Рожанський після закінчення семінарії, мабуть, один із перших священиків, 5 листопада 1869 р. був прийнятий у члени «Просвіти» на XIV засіданні Виділу, першому засіданні, на якому приймали в члени Товариства. У 1874 р. він обраний членом Товариства імені Шевченка у Львові, внісши пожертву в числі інших 33-х членів на його розвиток.

На сторінках львівського часопису «Правда» о. Г. Рожанський нерідко критично відгукувався на події культурного життя краю, наприклад, з приводу появи недолугого сценічного твору русофільського писаки Г. Якимовича «Роксоляна» (1869, ч. 22, с. 122), сепаратистського Шевченківського літературно-мистецького вечора, влаштованого студентами прорусофільського «Академического кружка»(1873, ч. 4, с. 175—176).

Вище викладене дає підставу стверджувати, що в особі о. Гната Рожанського «Просвіта» і народовецький рух загалом на початках своєї діяльності мали непересічного

діяча, який спричинився до популяризації творчості Т. Шевченка та розбудови інституційного національного життя галицьких українців у відповідальну добу утвердження крайової автономії Галичини.

У 1893—1898 рр. вийшов у Львові в 4-х томах Шевченків «Кобзар», підготований О. Огоновським. У 1894—1895 рр. Товариство «Просвіта» видало «Кобзар. Вибір поезій для народу» (т. 1—2). Згодом під егідою «Просвіти» опубліковано Шевченкові «Поезії» (1902) та «Твори», упорядковані Ю. Романчуком (т. 1—2, 1907 і 1912 рр.). У 1908 р. побачило світ найповніше фундаментальне видання Шевченкової творчої спадщини «Твори. Кобзар» (т. 1—2) у серії «Української-руської бібліотеки» Філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка, упорядковане І. Франком.

Значну частину творчої спадщини Т. Шевченка вміщено в «Руській читанці» для середніх шкіл, упорядкованій К. Лучаківським і О. Партицьким (ч. 1—2, 1871), «Руському співанику», упорядкованому К. Паньківським (1888) та збірці афоризмів із творів Кобзаря «Шевченкова криниця», упорядкованій В. Дорошенком (1922). Видання творів Тараса Шевченка спричинили докорінний переворот у формуванні образу Великої України, уявлень про звитяжну історію запорізького козацтва, мрій про українську незалежність серед широких кіл галицьких українців.

Перші Шевченківські «вечерниці» та поминальні богослужіння у Львові

Вперше шевченківські поезії прилюдно декламували у Львові на музично-літературних вечорах товариства «Руська Бесіда», що відбувалися у 1862—1863 рр. в недавно зведеному Народному Домі. Саме вони заклали традиції світського вшанування роковин Тараса Шевченка у Галичині. Уже під час урочистого відкриття «Руської Бесіди» 21 січня 1862 р. студент Микола Кульчицький двічі продекламував вірш «До Основ'яненка». Можливо, тоді ж були прочитані й інші твори Кобзаря, бо у листі до петербурзької «Основи» від 30 січня 1862 р. Яків Головацький захоплено згадував про те, «як то красненько виголошали наші молодці гарні стихи Тараса Шевченка». На наступному музично-декламаційному вечорі «Руської Бесіди» (26 лютого 1862 р.) чільний діяч народовецького руху Ксенофонт Климкович виголосив вірш «Іван Підкова», а 24 квітня того ж року прочитано «Тополю». На святкуванні скасування панщини 15 травня 1862 р. К. Климкович продекламував уривки з «Гайдамаків» та прочитав статтю Пантелеймона Куліша з петербурзької «Основи», «Чого стоїть Шевченко яко поет народний». На завершення того

ж вечора Володимир Шашкевич на прохання присутніх тричі повторив вірш «Розрита могила». Як бачимо, найбільший успіх у публіки викликали ті твори Т. Шевченка, що давали романтичне бачення історії українського козацтва та піднімали питання незалежності України.

У тому ж 1862 р. започатковано традицію шевченківських поминальних богослужінь у день смерті поета. Вони відбувалися у православній церкві на вул. Францисканській (попередниці сучасної церкви на вул. Короленка), а отже значною мірою були пов'язані з ростом так званого «обрядового» руху в середовищі галицьких греко-католиків. З точки зору консервативної частини греко-католицького духовенства, масова участь молоді у православних богослужіннях на честь Т. Шевченка була осудною і каригідною. Представники староруського угруповання вважали, що католики не можуть молитися в церкві за православного, оскільки не перебувають з ним у духовному зв'язку. Всупереч їм молоді народовці стверджували, що, незважаючи на конфесійні поділи, творять духовну спільноту з «батьком Тарасом», чия поезія спричинила переворот у їхньому світосприйнятті.

Можливо, ідея проведення шевченківських поминальних богослужінь з'явилася у Львові під впливом звісток про таке ж вшанування роковин поета у Петербурзі та на Наддніпрянщині, які вміщувала газета «Слово». До середини 1860-х років щорічні шевченківські поминальні богослужіння були головною формою громадської маніфестації історичної та національної єдності Галичини з Наддніпрянською Україною. Під час такого богослужіння на тетраподі стояв портрет поета, обрамлений лавровим листям, вишиковувалася вбрана в козацький одяг студентська молодь, роздавали поезії Т. Шевченка або ж інших авторів на його честь.

У 1863 р. народовецька молодь зробила спробу продовжити вшанування шевченківських роковин літературним вечором у «Руській Бесіді». Однак не бажаючи ставити під сумнів свою католицьку та габсбурзьку лояльність, управа товариства не дозволила його провести й навіть усунула літографічний портрет Т. Шевченка зі стіни зали. Відмова управи «Руської Бесіди» спричинила перший відкритий конфлікт між молодими народовцями і «старою Руссю». На знак протесту народовці вирішили бойкотувати наступний музично-декламаційний вечір у «Бесіді». Однак уже на вечорі, що відбувся 26 жовтня 1863 р., вперше прилюдно прочитано вірш «Ще не вмерла Україна», авторство якого тоді помилково приписували Т. Шевченкові. На такому ж вечорі в листопаді 1863 р. декламовано поему «Сон», яку в 1865 р. вперше було видано друком власне у Львові.

Й надалі декламації поезій Шевченка займали важливе місце на музично-літературних вечорах «Руської Бесіди». Характерно, що в ті роки на них приходили як чільні діячі «старої Русі», так і молоді прихильники народовецького руху. Молодь становила більшість публіки та виконавців на цих вечорах. Дописувач «Слова» із вдоволенням стверджував, що декламаційні вечори в «Руській Бесіді» об'єднують усю руську громаду у Львові, старших і молодших, в єдину родину. Назагал, перші вечори «Руської Бесіди» поєднували елементи прогабсбурзької лояльності, галицько-руського патріотизму і зростаючого зацікавлення Наддніпрянською Україною.

Музично-декламаційні вечори могли також відбуватися і у стінах Львівської греко-католицької духовної семінарії заходами її «питомців», серед яких сформувалася перша народовецька громада у Галичині. Так, на вечорі, що відбувся 16 грудня 1862 р., Данило Танячкевич виголосив поему «Невольник» — «вічно правдиву поезію нашого геніального кобзаря». У першій половині 1860-х років напівпублічні «Шевченківські вечерниці» народовецькі гімназійні громади влаштовували і в інших містах Галичини: Перемишлі, Тернополі, Станіславові, Самборі та ін.

Шевченківське поминальне богослужіння 1864 р. у Львові засвідчило, на думку автора газети «Слово», що день вшанування «безсмертного Тараса» став святковим «народним праздником» для вільнодумної й освіченої Русі. Того ж року олійний портрет Т. Шевченка, придбаний зі складок молоді, повернувся у «Руську Бесіду». 5 травня 1864 р. на сцені львівського Народного Дому тріумфально пройшла прем'єра п'єси «Назар Стодоля». Однак спроба провести шевченківський декламаційно-музичний вечір 10 березня 1865 р. знову наштовхнулася на заборону управи «Руської Бесіди». Натомість «вечерниці в пам'ять Тараса» того року вперше публічно відбулися у Перемишлі. Саме на них вперше було прилюдно виконано «завітній гімн Тараса» — «Ще не вмерла Україна», авторство якого надалі помилково приписували Т. Шевченкові, а музику до якого написав галицький композитор Михайло Вербицький. Від 1866 р. Шевченківські вечерниці періодично відбувалися і у Відні, де навчалося чимало українських студентів.

Натомість у Львові шевченківські літературні вечори у дні роковин Т. Шевченка стали відбуватися щорічно лише від 1868 р. Того року «деклямаційно-музикальні вечерниці» відбулися в кімнатах «Руської Бесіди» в Народному Домі за участі приблизно 50 осіб. На них співано двічі Шевченків «Заповіт» — на музику Миколи Лисенка, яку великий композитор написав на прохання Олександра Барвінського і Михайла Вербицького. На той час традиція поминальних богослужінь занепала у зв'язку

із конфліктом між русофілами і народовцями та активним використанням першими «обрядового» руху в своїх інтересах. Вони продовжувалися у Львові ще до середини 1880-х рр., але проходили щораз у вужчому колі. Ситуацію не рятувало й те, що наприкінці 1860-х рр. православним священиком у Львові став о. Григорій Воробкевич, відомий буковинський письменник і прихильник народовецького руху. У 1869 р. він з невдоволенням відзначав, що лише декілька людей прийшло на поминальне богослужіння, тоді як декілька сотень шанувальників поета («самих дам найменше 200») взяли участь у Шевченківських «вечерницях».

Після того, як русофільська управа Народного Дому наприкінці 1860-х років відмовилася надавати головний зал для Шевченківських літературних вечорів, вони відбувалися у приміщенні т.зв. міської Стрільниці, а від 1872 р. декілька років поспіль — у залі львівської ратуші. Численна публіка, що за даними газетних репортажів нараховувала 500—800 осіб, особливо очікувала хорового виконання «Заповіту» М. Лисенка, що відтоді став центральним номером програми Шевченківських святкувань.

З другої половини 70-х рр. XIX століття Шевченківські вечори стали публічно відбуватися і в інших містах Галичини. Вони стали центральною подією українського громадського календаря, а участь у них — основною культурною практикою учасників українського національного руху в Галичині.

Шевченкіана Наукового товариства імені Шевченка

Поряд із «Просвітою» та іншими суспільно-культурними та кооперативними товариствами твори Шевченка видавало та популяризувало Наукове товариство імені Шевченка у Львові (засноване 1873 р.), членами якого були не лише галичани, але й наддніпрянці. 1903 р. член НТШ М. Комаров видав розвідку «Шевченко в литературе и искусстве. Библиографический указатель для изучения жизни и произведений Т. Шевченко».

Наукове товариство ім. Шевченка опублікувало в своєму періодичному органі «Записках НТШ» та Збірнику філологічної секції біографію Т. Шевченка пера О. Кониського, а том 119—120 «Записок НТШ» (1917) присвятило публікації матеріалів до біографії Т. Шевченка та міжнародним аспектам його творчості.

Популяризації творчого подвигу й літературної спадщини Кобзаря великою мірою сприяли влаштовувані ювілейні урочистості, літературно-мистецькі вечори, науково-

популярні публікації в пресі за участю відомих науковців, письменників, громадсько-культурних діячів, журналістів, з-поміж яких виділялися: Д. Танячкевич, Н. Вахнянин, Т. Леонтович, О. Огоновський, В. Шашкевич, К. Климкович, Ф. Заревич, І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, О. Барвінський, М. Грушевський, В. Щурат, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, М. Возняк, І. Брик, Б. Лепкий, І. Крип'якевич, Д. Лук'янович, І. Свєнціцький, О. Маковей, В. Стефаник, М. Черемшина та ін.

Для даної публікації відібрано репрезентативні тексти, авторами яких є визначні вчені-дослідники творчої спадщини Т. Шевченка І. Франко, М. Грушевський, І. Крип'якевич, В. Щурат.

Іван Франко, найвизначніший шевченкознавець своєї доби, автор десятків статей, присвячених висвітленню громадсько-політичної і літературної діяльності Т. Шевченка, його естетичних поглядів, поетики його творів. Стаття «Тарас Шевченко і його «Заповіт» була опублікована в німецькомовному часописі «Ruthenische Revue» (1903, № 1, с. 14—16). Подається за публікацією в перекладі українською мовою у виданні: Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 34. — К., 1981. — С. 386—388.

Багатолітній голова НТШ Михайло Грушевський, палкий шанувальник пам'яті і творчої спадщини Т. Шевченка, під час своєї педагогічної праці у Львівському університеті в кінці XIX — на початку XX ст. чимало спричинився до популяризації творчості Кобзаря у своїх доповідях, виголошених на Шевченківських святкових вечорах у Львові. Його доповідь «В сорок восьмі роковини Шевченка», виголошена 17 лютого ст.ст. 1909 р., була опублікована в часописі «Літературно-науковий вісник» (1909. — Т. XLVI, кн. IV. — С. 3—6). Іван Крип'якевич засвідчив зацікавлення постаттю Кобзаря уже своїм першим публічним виступом на тему Шевченкіани після закінчення університетських студій у 1909 р. В бібліографії вченого зафіксовано 7 окремих публікацій, присвячених постаті Т. Шевченка. Стаття «Шевченко — Хмельницький» була опублікована в часописі «Ілюстрована Україна» (1914. — Ч. 5—6. — С. 87—89).

Літературознавець Василь Щурат упродовж більш як сорокарічної праці на ниві Шевченкіани опублікував у різних періодичних виданнях понад 40 статей з проблем Шевченкознавства. Стаття «Галичина і Шевченко» була опублікована в часописі «Діло» (10 березня 1914 р.).

Творчість Шевченка досліджував львівський бібліограф і книгознавець Володимир Дорошенко, підготувавши спеціальні бібліографічні студії «Огляди літератури по Шевченкознавству за 1914—1924 рр.» (1925), «Шевченкознавство в 1925» (1926)

і «Покажчик видань Шевченкових творів та опис бібліографічних праць про Шевченка» (1938). 1940 р. НТШ під тиском радянської влади саморозпустилося.

Прапор Українських визвольних змагань

На честь 100-річчя від дня народження Кобзаря 28 червня 1914 р. у Львові проведено Шевченківський здвиг — огляд формувань парамілітарних товариств «Січ», «Сокіл», «Пласт». У цей день походи січовиків і соколят, заквітчані львів'янами-українцями, пройшли вулицями міста від Великого театру і Народного Дому до Українського городу, що знаходився в околицях Стрийського парку. У величному святі (понад 12 тис. осіб) взяли участь депутати Галицького сейму, посли Віденського парламенту, українські кооператори і гімназисти, представники з Наддніпрянщини (М. Міхновський, родина лікаря Луценка з Одеси та ін.). З нагоди святкування цього ювілею кооператив «Достава» виготовив та поширив більше 1000 відзнак із зображенням поета у молодому та зрілому віці. Як відзначала преса, «бронзова відзнака за 50 сот. і емальована за 1,20 к. мають практичну вартість, бо можна їх уживати до краватки на ювілейних концертах ...». Тоді ж з Ювілейний комітет свята випустив кілька металевих відзнак із портретом Шевченка (із запонками). Українське педагогічне товариство видало великий настінний календар, на якому художник Косинін зобразив два портрети Шевченка, його родинну хату та могилу на Чернечій горі. Поширювалися поштівки (видані Ставропігійським інститутом у Львові), металеві плакети та глиняні барельєфи з портретом Шевченка авторства М. Гаврилка (видані у 1911—1912 рр.), металеві відзнаки на честь проведення Шевченківського здвигу. Шанобливо у галицьких родинах зберігалася медаль з позолотою, яка була випущена з нагоди 50-ліття від дня смерті Тараса Шевченка.

У роки Першої світової війни ідеї Шевченка популяризував у своєму «Віснику» позапартійний Союз визволення України, створений 1914 р. у Львові галицькими і наддніпрянськими політиками. За його ініціативи 1915 р. перевидано «Кобзар». У легіоні Українських січових стрільців, які сформовано 1914 р. у Львові, щороку відзначали Шевченківські свята. Аналогічні відзначення відбувалися в Українській галицькій армії (1918—1919). У міжвоєнний період українці Галичини завжди святочно відзначали річниці уродин та смерті Тараса Шевченка, у ході яких на його честь поширювали портрети та поштівки. Декілька великих чорно-білих портретів видрукувала у 30-ті рр. Жовківська друкарня отців Василіан.

Шевченкове слово неодноразово звучало й у лавах Української повстанської армії. Серед повстанців поширювалися брошури про великого Українця — О. Орленка (автор не ідентифікований) «Шевченко проти Москви» (у 1949 р. перевидана за кордоном у серії «Передрук підпільних видань» № 09/49), І. Ленка «Шевченко — апостол незалежности України» та ін. Ідеї Шевченка-Будителя популяризували у своїх працях ідеологи українського національно-визвольного руху 40-х рр. XX ст. Петро Федун-«Полтава», Осип Дяків-«Горновий», Ярослав Старух-«Ярлан». Зокрема Петро Федун-«Полтава» рекомендував читати і поширювати у повстанському середовищі лекції (відчити) «Шевченко — співець державної самостійности України», «Шевченко і Росія».

У радянську добу місцева влада не завжди толерувала відзначення річниць народження та смерті Кобзаря. 1961 р., як свідчить актор Львівського академічного театру ім. М. Заньковецької Богдан Козак, вистава «Гайдамаки» зазнала чимало цензурних правок і редакцій. Навесні того ж року близько сотні львів'ян (представники творчої та інженерно-технічної інтелігенції) відвідали трьома автобусами Канів, де вшанували пам'ять Шевченка терновим вінком з колючим дротом і гілками червоної калини. Учасників цієї поїздки згодом неодноразово викликали на допити до Управління КДБ у Львівській області.

Єдиний у Львові Шевченківський вечір, що відбувся у Львівському університеті 1968 р., проходив у вщент заповненому приміщенні зі скандуванням гасел «Слава Шевченкові», «Слава Україні», колективним співанням стоячи «Заповіту». Велелюдне зібрання у приміщенні та під будинком університету відбулося під пильним контролем львівської міліції.

28 березня 1973 р. у Львові було поширено понад 160 летючок із протестом проти заборони урочистого відзначення Шевченківських днів. Навіть Черкаському народному хорові, що виступав у ці дні у місті, було заборонено співати «Заповіт». Лише в часи горбачовської відлиги було знято будь-які заборони на відзначення Шевченківських днів.

У бронзі і камені

До 2013 р. у населених пунктах області зведено 124 пам'ятники Шевченкові. Найдавнішим зі збережених вважається пам'ятник у с. Лисиничі Пустомитівського району під Львовом, який встановили 11 вересня 1911 р. на кошти селян. Спочатку

пам'ятник мав вигляд увінчаної хрестом піраміди з вмонтованим фарфоровим портретом Кобзаря і нагадував первісну могилу Шевченка на Чернечій горі (у 1960-х рр. хрест замінили типовим погруддям поета). У тому ж 1911 р. в с. Урич на Сколівщині у гірській скелі давньоруської фортеці «Тустань» вмуровано меморіальну дошку на честь народного Будителя.

28 вересня 1913 р. з ініціативи товариства «Просвіта» пам'ятник Шевченкові встановили у містечку Винниках під Львовом за проектом архітектора Олександра Лушпинського і невідомого скульптора з майстерні А. Яворського. Скульптурну композицію виконали з білого каменю-пісковика: погруддя на високому постаменті. Довкола пам'ятника висаджено червону калину та барвінок. У відкритті пам'ятника взяли участь поет Богдан Лепкий, посол Віденського парламенту Євген Олесницький, адвокат Кирило Трильовський, представники місцевих товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Просвіта», львівські гімназисти; місцевий чоловічий хор виконав «Заповіт» Шевченка на музику М. Вербицького. Під час свята розігрувалася спеціальна лотерея, кошти від реалізації якої спрямовувалися на консервацію монумента, діяли польові кухні для частування гостей. У цей день вулицями Шевченка, Шашкевича і Дорошенка пройшли місцеві оркестри. В часи Першої світової війни пам'ятник неодноразово уквітчували солдати-наддніпрянці російської армії. Пам'ятник зруйновано під час українсько-польської війни 1918—1919 рр. Лише 1923 р. створено запомоговий комітет, який розпочав збір коштів на відновлення пам'ятника й виступив з ініціативою перед львівським повітовим староством про дозвіл на його відкриття. 1924 р. встановлено нове погруддя роботи скульптора А. Оверка, однак дозвіл на урочисте його відкриття було отримано лише 25 березня 1925 р.

У Львові існує три монументи поетові. У 1950-х рр. на терасі парку культури і відпочинку ім. Б. Хмельницького встановлено пам'ятники Т. Шевченку та О. Пушкіну (не збереглися). У 1965 р. перед школою № 63 по вул. Личаківській, 171 споруджено погруддя Шевченкові, авторами якого стали скульптори Ярослав Чайка та Еммануїл Мисько. Ще один пам'ятник Тарасові Шевченку відкрито 26 квітня 1992 р. перед входом до Музею народної архітектури та побуту Шевченківський гай (скульптор Юрій Гав'юк).

Ідея спорудження величного пам'ятника Тарасові Шевченку в центрі Львова відродилася у 1988—1989 рр. Був оголошений конкурс на проект пам'ятника, який виграли скульптори Володимир і Андрій Сухорські. 15 травня освятили місце спорудження пам'ятника, а його відкриття відбулося 24 серпня 1992 р. Скульптуру відливали за сприяння української діаспори в Аргентині. Доповненням до монумента Шевчен-

ка стала 12-метрова бронзова стела «Хвиля Народного Відродження», споруджена у 1995 р і відкрита у День незалежності 1996 р. Після її спорудження загальна скульптурна композиція набула довершеного вигляду: фігурні рельєфи на ній символічно зображують історію України від часів Київської Русі до початку XX ст. на передній стороні та історію України XX ст. — на зворотному боці. Нині на площі перед пам'ятником відбуваються народі віче та мистецько-культурні фестивалі.

Мистецькою довершеністю відзначаються монументи у Дрогобичі, Червонограді, Моршині, Сокалі. Зокрема, у Дрогобичі пам'ятник Тарасові Шевченку встановлений 5 вересня 1991 р. перед готелем «Тустань» (відкритий 21 вересня 1991 р.; автори — Іван Гончар, Анатолій Гончар). У Моршині бронзовий пам'ятник Тарасові Шевченкові встановлений у 1997 р. (автори — скульптори М. Посікіра, Л. Яремчук, архітектор В. Каменщик).

На центральній площі Червонограда пам'ятник Тарасові Шевченкові встановлено в 1996 р. Раніше на цьому місті стояв бронзовий пам'ятник Леніну, який було демонтовано 1 серпня 1990 р. У Сокалі пам'ятник встановлено у 1995 р. на площі Січових стрільців (скульптор Еммануїл Мисько, архітектор Василь Каменщик). Раніше там стояло невелике погруддя Тараса Шевченка.

Львівська музейна та літературна Шевченкіана

У Львові на громадських засадах працює Музейна кімната Тараса Шевченка «Львівська Шевченкіана», відкрита 7 березня 2004 р. в приміщенні Львівського Палацу мистецтв (вул. Коперника, 17). Музей має літературно-мистецький профіль, займає площу 87,4 м^2 і налічує 1350 одиниць збереження. В основу створення кімнати-музею лягли оригінальні твори 26 львівських художників, які протягом 1997—2003 рр. брали участь в акції «Художники Львова — шляхами Тараса Шевченка» (Україна, Вільнюс, Петербург, Казахстан). За час експедицій митці створили понад 100 полотен і видали три альбоми. Ініціатор створення і керівник музею — заслужений працівник культури України, директор Львівського палацу мистецтв Роман Наконечний. Серед художників, які взяли участь у поїздках, були і молоді митці, і знані майстри: народний художник України Зеновій Кецало, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка Володимир Патик, заслужений художник України Євген Манишин, головний художник Палацу мистецтв Орест Скоп та ін. Справжньою цінністю музею є ікона з Шевченківського краю «Христос — недремне око» та оригінальний кролевецький рушник XIX ст. — експонати, подаровані художником Т. Лозинським. Бібліотека Музею-кімнати нараховує близько

1700 видань на шевченківську тематику. Окрему експозицію становлять видання «Кобзаря», яких тут 74 примірники, подаровані львів'янами, гостями з інших місцевостей України та з-за кордону. Ще однією особливістю музею є колекція медалей, значків, марок із зображенням Т. Шевченка, зокрема й таких, що видані підпільною поштою України в Мюнхені у 1961 р. До відкриття Кімнати-музею художник Всеволод Волощак виготовив сувенірний нагрудний знак із зображенням Тараса Шевченка. На основі поїздок по Шевченківських місцях, за участю художників створено велику фототеку та відеофільм «Шляхами Т. Шевченка».

Невелика колекція творів Т. Шевченка та речі, що належали Кобзареві особисто, зберігається у фондах Національного музею у Львові. Один із найстаріших творів експозиції — відома робота Шевченка «Се мій батько», виконана у 1829—1830 рр., коли батька поета уже не було в живих. Картину в одній із антикварних крамничок Вільна знайшов директор білоруської Національної бібліотеки Янко Лучкевич, і в грудні 1917 р. передав до Національного музею у Львові. Окрім цієї картини, в Музеї знаходяться два офорти роботи Кобзаря: «Притча про робітників на винограднику» та «Вірсавія». Перший — копія однойменної картини Рембрандта, другий — Карла Брюллова, та «Автопортрет», який Шевченко написав у 1848—1849 рр. під час участі у експедиції Олексія Бутакова Аральським морем. У 1948 р. до музею надійшла гіпсова посмертна маска Шевченка, яку зробив його друг, професор Петербурзької академії мистецтв Петро Клодт відразу після смерті Кобзаря. Інший раритетний експонат — ручка, якою свого часу писав Шевченко, довгий час зберігалася у приватній збірці українського колекціонера Василя Тарнавського (Чернігів). Є в експозиції також два «Кобзарі», видані ще за життя поета у 1840 та 1860 рр. Щороку у березневі дні картини Шевченка експонуються в центральній залі музею.

До 200-літнього ювілею Кобзаря Львівський історичний музей підготував спеціальну експозицію, цикл лекцій для населення, а також спільно з Львівською торгово-промисловою палатою пам'ятний календар «Заповіді Кобзаря. «Шевченкіана» зі збірки Львівського історичного музею». Календар ілюстрований світлинами експонатів з фондової колекції музею — пам'ятками, створеними у XX ст. і присвяченими річницям народження або смерті Поета чи іншим визначним подіям. Музей володіє збіркою погрудь, барельєфів, портретів Кобзаря, ювілейних плакатів, декоративних тарілок, касеток роботи народних майстрів. Оригінальними є календар, виданий у Львові до 100-річчя від дня народження Т. Шевченка накладом Українського педагогічного товариства, фототипічне відтворення першого видання Кобзаря, яке у 1914 р.

вийшло накладом НТШ у Львові. Історичною пам'яткою новітньої доби є афіша про Першу наукову сесію «НТШ і українське національне відродження», що відбулася 16—17 березня 1990 р. у Львові, і під час якої урочисто відкрили меморіальну дошку НТШ на проспекті Шевченка, 8.

Життя та творчість Шевченка надихнули народного художника України Євгена Безніска на створення мистецької серії — понад 360 робіт до шевченкових творів, значна частина яких експонувалася на спеціальних виставках у Дрогобичі, Галичі та Львівському палаці мистецтв.

У другій половині XX — на початку XXI ст. у Львові перевидано чимало творів Кобзаря, зокрема в місцевих видавництвах «Каменяр», «Світ» та ін. З'явилася й низка художніх, літературознавчих, краєзнавчих та мистецтвознавчих праць, присвячених життю та творчості Шевченка. Як у XIX, так і в XXI ст. творчість Шевченка сприймається львів'янами як основний вияв українських національних ідей, а його постать як ідеал українського інтелектуала модерної доби.

ДОДАТКИ

ЗІ СТОРІНОК ГАЛИЦЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ*

Іван Франко

Тарас Шевченко і його «Заповіт»

Оці рядки не є будь-якою вичерпною розвідкою про найбільшого українського поета. Можливо, мені колись доведеться з'ясувати німецькому громадянству життя, поетичну творчість і значення цієї визначної людини в докладнішій праці. Тут, у першому номері часопису «Ruthenische Revue», бажав би я тільки коротко вказати на нього як на найвищого представника новітньої української літератури і подати в моєму німецькому перекладі один з найцікавіших коротких віршів цього поета.

Хоча історія української літератури, особливо стародавньої, може бути відома німецькому громадянству в якійсь мірі з «Історії слов'янських літератур» Пипіна, що з'явилася у німецькім перекладі, проте декілька біографічних подробиць про Шевченка, мабуть, цікаві будуть читачам.

* Упорядкував і підготував до друку Ф. Стеблій

Тарас Шевченко народився 25 лютого 1814 року в селі Моринцях, Київської губернії, в сім'ї селянина-кріпака. Свої сумні дитячі роки він прожив в убогому і простому оточенні, насилу здобувши тут найпримітивніші основи початкової науки. Втративши зарання батька й матір, мандрував він деякий час від села до села, шукаючи маляра, до якого міг би поступити в науку. Пізніше він потрапляє на службу до пана як «козачок» і разом із своїм паном Енгельгардтом, спольщеним німцем, відбуває часті подорожі до Вільно, Варшави і т. ін. У Варшаві проходить Тарас систематичний курс малярства в італійського маляра Лампі, а в 1830 році, після вибуху польського повстання, попадає в Петербург, де далі вдосконалюється в малярстві. В 1838 році внаслідок настійливих заходів великого російського поета Жуковського його викуплено з кріпацтва, і він був прийнятий в імператорську Академію художеств, де незабаром став улюбленим учнем і приятелем тодішнього найвидатнішого російського художника Брюллова. В Петербурзі пробудилася також і його муза; його перші поеми написані ще в той час, коли поет був кріпаком. Подих недавно здобутої волі оживив ціле його єство: він закінчив Академію, видав 1840 року першу книжку своїх віршів під заголовком «Кобзар» (народний співець) і 1841 року — свою найбільшу епічно-ліричну поему «Гайдамаки». 1843 року він відбув у подорож на Україну, де його, колишнього кріпака, приязно, навіть з ентузіазмом, приймали українські пани і «душевласники». Його поетична творчість підноситься в ці роки щораз вище, вона стає все більш глибокою й вільнолюбною, і в цей момент настає в 1847 році катастрофа. 5 квітня його арештовують і відправляють до Петербурга. Тут його допитують і за (недоведену) приналежність до таємного товариства, званого «Кирило-Мефодіївським братством», головно ж за написання двох політично-радикальних поем «Кавказ» і «Сон», засуджують на вічне перебування в штрафній роті в оренбурзьких киргизьких степах без права військової вислуги. Причому, цар Микола загострив цей присуд ще власноручною поправкою: «під найсуворішим наглядом, з забороною будь-що писати й малювати». На основі цього варварського присуду поета повних десять років держать у штрафній роті в сумному, часто жахливому становищі простого солдата. Спочатку жилося йому ще терпимо; він проживав у Оренбурзі, потім брав участь як рисувальник у майже дворічній науковій експедиції академіка Карла Бера. Але пізніше з наказу царя його заслано до Орська, а потім до Новопетровської кріпості над Аральським озером, де він пережив найдовші в своєму житті роки невимовно жорстоких страждань. Лише по смерті царя Миколи вдалося його приятелям, зокрема тодішньому президентові Академії художеств графові Толстому, добитися звільнення поета з цього страшного

заслання. В 1858 році повертається Шевченко до Петербурга. В 1859 році відвідує свою рідну Україну, одначе тут на підставі безглуздого доносу поета ще раз арештують і відправляють до Києва, де визнали його невинність і по-приятельськи порадили зараз же вертатися в Петербург. Однак петербурзький клімат був тяжкий для його здоров'я, підірваного важким солдатським життям. Він помер 26 лютого 1861 року, за кілька днів перед оголошенням царського маніфесту, яким скасовано кріпацтво у всій Росії.

Як поет Шевченко так само своєрідний, можна сказати, винятково своєрідний, як і його доля. Він народний поет у найповнішому і найкращому розумінні цього слова. Ні в одному місці не можна у нього помітити, що він намагається наслідувати народні вислови або мелодію; усяке наслідування, штучність і прикраса — для нього зовсім чужі. Його поезія відзначається найвищою простотою форми і змісту, композиції і вислову, простотою, безпосередністю і природністю, що їх надибуємо в найкращих народних піснях. А при цьому не знайдемо у нього ні сліду тієї примітивної безособовості, якою відзначаються справжні народні пісні, навпаки, вся його поетична творчість у дуже великій мірі має суб'єктивне забарвлення, вона є безпосереднім виявом його сильної і благородної індивідуальності. До того ж масштаб його творчості дуже великий: хоча він найсильніший у суб'єктивній ліриці, все ж таки і в епічних історичних творах (з історії України), в зображенні сучасного народного життя (болячок кріпацтва, мілітаризму, бюрократизму), як і в загальнолюдських, філософічних та релігійних темах, створив він безсмертні речі. З останньої категорії досить згадати лише поеми «Неофіти», «Марія» і прекрасні уривки із втраченої поеми «Іван Гус».

Пристрасна любов до України, незламна надія на її відродження виявляються у Шевченка одночасно з такою ж гарячою, а заразом простою і криштально чистою, незатьмареною ніякими філософічними сентенціями любов'ю до людини загалом, особливо до всіх бідних, пригноблених і покривджених, з любов'ю до всіх, що шукають правди і справедливості і за це терплять. Надзвичайно зворушлива його особлива любов і пошана до жінок; з найбільшим співчуттям, пройнятим глибоким жалем, ставиться він до тих нещасних дівчат, що внаслідок нерозважної любові стали матерями і, заплямовані за це та відштовхнуті короткозорою громадою, мусять терпіти страшні поневіряння. В своїй поемі «Марія» таку нещасну жінку, що, проте, в своєму нещасті піднялася до найвищих висот, підносить поет до апофеозу.

Найвищі ідеї, найрадикальніші думки його доби зливаються в Шевченковій поезії нероздільно з народним змістом. Він є немов великий факел з українського воску,

що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу, факел, що освітлює весь новітній розвиток української літератури.

1. Franko I. Taras Ševčenko und sein Vermächtnis // Ruthenische Revue.—1903. — S. 14—16.

2. Подається за публікацією в перекладі з німецької у виданні: Іван Франко. Тарас Шевченко і його «Заповіт» // Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 34: Літературно-критичні праці (1902—1905). — Київ, 1981. — С. 386—388.

Михайло Грушевський

В сорок восьмі роковини Шевченка

З року на рік зростає слава і велич Шевченка, його культ серед нашого народу і созвучних ґруп чужеродних. Сотні зростають на тисячі, тисячі на мільйони — гарячих приклонників пам'яти нашого великого поета, найулюбленішого сина України. Все нові й нові покоління прибувають, національно усвідомлені, свідомі великого значення Шевченкової творчости, перейняті глубоким поважанням для голошених ним ідей. Тріумфальним походом іде його слава з більших культурних центрів в менші, з ліпше розвинених національно і культурно країн в темні, ледве розбуркані простори нашої землі. Виходні українські, вільні і невільні, несуть Шевченкову славу через безмежні простори Азії, до берегів Тихого океану, і пасерби рідної землі, що йдуть по ліпшу долю за межі Атлантики, побожно несуть з собою як свій національний паладій золоту книгу українського генія в гарячі праліси Бразілії, в холодні степи Канади.

Де ступає українська нога, як святий стяг українського життя підіймається корогва нашого Кобзаря. Першою іскрою національного життя так часто буває віще Тарасове слово в якійсь занедбаній країні нашої не своєї землі. А одним з найвірніших зв'язків, що в'яже верхи і низи нашої суспільности, різні групи нашої інтеліґенції, різні части нашої землі при всіх різницях в напрямах, поглядах, культурі і політичних обставинах, — се пієтизм для великого поета, спільний культ його поезії, його віщих ідей. Він .святим прапором нашої національної одности, одним з найвизначніших символів української спільности, одноцільности України й українського життя, одноцільного, незважаючи на державні, церковні і всякі инші межі. Він віщуном ліпших часів, коли, поборовши тяжкі перепони на шляху свого розвою, «встане Україна», вільна і могутня, повна сил і певности себе, і вільні руки подасть недавнім противникам для спільної дружної праці на добро народів.

В тяжких часах найгіршого поневолення наших народних мас, занепаду нашого культурного і національного життя сей спільник хлопської недолі нашого люду блеснув яскравим променем перед очами зневіреного суспільства. З-під убогої кріпацької стріхи, з темних передсінків панської челяди виніс він перед здивовані очі світу перли чистої поезії, високі ідеї гуманности, благородний ідеалізм людини. І се було єдине в своїм роді, найбільше і найсильніше свідоцтво невичерпних сил народного орґанізму, невмирущої енергії відродження поневолених народних мас, що виключно майже представляли тоді український нарід, зраджений своїми вищими верствами, обрабований з усіх засобів матеріальних і духовних. Воно наповнило радістю й надією всіх, хто не мирився з гадками про національну смерть українства, про неминуче виродження і загибіль нашого народу. І цілі десятиліття під'яремного життя, тяжкого поневолення українства постать ґеніального кріпака зіставалася сливе одиноким благовістям відродження. Як символ цього відродження вона зістанеться навіки дорогоцінним скарбом всенароднім, спільним верхам і низам нашого суспільства, спільним всім напрямам його, всім частям нашої вітчини, розділеної, прип'ятої до різних державних організмів, але нероздільної і нерозривної. Ні одно ім'я в нашій довговіковій, повній багатого змісту, традиції не панує так абсолютно, так нероздільно і повно над нашими симпатіями, не тішиться такою безмежною любов'ю, свобідною від усяких застережень і обмежень, як се благородне ім'я великого співця великого горя українського люду і його великих надій. Ні одно ім'я не в'яже нас в одну національну цілість, як воно.

Всім нам пам'ятні слова Шевченка, якими звеличав він великого будителя слов'янства Шафарика:

Виростали у кайданах
Слав'янськії діти
І забули у неволі,
Що вони на світі.
А на давнім пожарищі
Іскра братська тліла —
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих.
І дождалась. Прозрів єси
В неволі глибоко
Огонь добрий смілим серцем,
Смілим орлім оком!

І засвітив, любомудре,
Світоч, правду, волі
І славян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи,
А не слав'ян, і став єси
На великих купах,
На розпутті всесвітньому
Ієзекіїлем.
І — диво! Трупи встали
І очі розкрили;
І брат з братом обнялися,
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки!
І потекли в одно море
Слав'янськії ріки!

Сей пеан в приложенню до розбитої, пригнобленої, розшматованої України ще з більшою силою може бути звернений до нашого поета. Його поезія розкрила очі приспаному українству, роз'єднані части України звела в одну національну сім'ю. Парафразуючи Тарасову хвалу Шафарикові, можемо з повним правом кликнути до нього самого:

Слава тобі, наш Тарасе,
Во віки і віки,
Що звів єси в одно море
Вкраїнськії ріки .

Не тільки з'єднав в одно тіло розшматовані части української землі, українського народу, але й оживив його душею живою. На гробовищах старої державної України вказав ти живу невмирущу силу — український люд, український демос. Навчив бачити в нім носителя українського життя, українських надій на будуще. В своїй особі й своїй творчости розкрив нескінченно багатий, благородний зміст народної душі, народного життя. В розвою і поступі народних мас вказав нехибну дорогу до національного нашого відродження; в їх усвідомленню, в обороні їх прав, прав робочих мас — запоруку нашого суспільного і національного подвигнення.

І заразом — з гарячим прив'язанням до свого народу, його традицій, його інтересів, його надій на ліпшу будучність зв'язавши нерозривно поважання до всіх благородних змагань чоловіка взагалі, з релігією національности зв'язав релігію людства. В твоїх устах оборона людських прав свого народу не переступила ні на волос поважання людських прав чужих, і любов до України в тобі зливалася гармонійно з любов'ю до людини, обіцюючи на ґрунті здобутих національних прав не оргії національного егоїзму, а сильні підстави любови і братства.

Сі провідні ідеї Шевченкової творчости стали провідними ідеями нашого національного відродження, і Шевченкові свята стали неустанними маніфестаціями народолюбних, демократичних, поступових, гуманних ідей, які одушевляли й одушевляють ліпші части нашої суспільности. Змістом Шевченкових свят стало не тільки засвідчення нашої вірности культу великого поета, але й вірности провідним ідеям його поезії. Вони являються публічним ісповіданням віри для нашого громадянства і обрахунком сумління його членів. Перед лицем поета мусимо здати собі справу, чи живий в нас дух його? Чи не держимося ми тільки національної шкарлупи, позбавленої благородного змісту, вложеного в українство великим Кобзарем і іншими ліпшими представниками нашого відродження? Чи свідомі ми своїх обов'язків перед народними масами, сею основою українського життя, підставою нашого розвою і надій? Чи палить нас та свята, повна пожертвування, любов до України, якій дав вираз Шевченко в знаних словах:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу...
За неї душу погублю...

Бо ж тільки тоді й наше свято буде честю і славою Шевченкові, а не профанацією його імени.

І коли живе в нас жива, нелицемірна любов і честь для нашого генія, пригадаймо собі під нинішню хвилю, що в теперешній момент наша честь і любов для нього повинна знайти в нас, як також у всій суспільності українській, ще інший вираз. Зближається п'ятдесятиліття смерти Тараса: за два роки воно, а за п'ять — століття його уродин. Вони вимагають від нас чогось більшого, чогось нового понад наші звичайні Шевченкові свята — крайній час взятися до здвигнення йому пам'ятника, гідного його і нас, не тільки во славу поета, а й во славу нашої національної ідеї. Два роки, як піднято справу збудовання пам'ятника Шевченкові в Києві, полагоджено всі потрібні формальности і збираються складки на сю ціль. Товариство, що носить

ім'я великого Кобзаря, взяло на себе се діло для Галичини. Всі части української землі повинні взяти живу участь в здвиненню першого пам'ятника Шевченкові в серці нашої землі, на тих Дніпрових горах, до яких летів душею він в тяжкі хвилі свого життя і мріяв положити на них своє серце, поточене великим горем українського народу. Енергічною роботою коло здвигнення його повинні наші краї об'явити свою вдячність безсмертному будителю українського життя, свій пієтизм для його віщої творчости, свою вірність його святим заповітам. І заразом показати, що діло, зроблене ним, дало свій плід. Що Україна, збуджена дзвоном його струн, живе. Що розділені части української землі вже зібралися в собор велик. Що вони стають вже одноцільним національним тілом, оживленим одним серцем, одною мислю, одною кров'ю і одним мозком. І розвивається вже в тім відроженім і об'єднанім організмі та сила могутня, яка в хвилях високого піднесення народної енергії вміла дивувати світ. Як каже стара пісня:

Тим то стала страшенна козацькая сила,
Що у нас, панове молодці,
Була воля і дума єдина...
Покажім, що вертається до нас та давня сила.
Обявім її світу!

1. Літературно-науковий вістник. — Львів; Київ, 1909. — Річник XII. — Т. XLVI. — Кн. IV. — С. 3—6.

Іван Крип'якевич

Шевченко — Хмельницький

Було якесь трагічне непорозуміння у тім, як відносився Шевченко до найбільшого гетьмана України. Він, що з такою інтуїцією малював життя Запорожжя й цілої України, що навчив нас цінити минувшину, для Богдана Хмельницького мав тільки слова докору, зневаги.

Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала...
Розрита могила

Отак-то, Богдане!
Занапастив-єси вбогу
Сироту Україну...
Суботів
Амінь тобі, великий муже!
Великий, славний, та не дуже!...
Якби ти на світ не родивсь,
Або в колисці задушивсь...
Якби то ти, Богдане

Чому Шевченко так знеславляв пам'ять Богдана, про се говорить виразно: він уважав гетьмана виновником того, що над Україною запанувала Москва. Так само відносився він до всіх тих, що чим-небудь причинилися до поневолення України; навіть та дівчина Пріся, що перейшла шлях гетьманові, як їхав у Переяслав Москві присягати, — і вона була засуджена на кару (Великий льох). Поет шукав причини страшного занепаду рідної країни і віднайшов її у гетьмані, що перший дружився з москалями. І се п'ятно, яке поклав Шевченко на Хмельницького, тяжить на гетьмані по нинішній день. До пам'яти Богдана відносимося й нині дуже холодно. Є у нас свята й обходи в честь різних діячів козаччини: Мазепи, Виговського, Богуна, Дорошенка, лише «Мойсей, що вивів український народ з польського ярма», не має чести і популярности. І не тільки в широких кругах не знають Хмельницького, але й наша історіографія донедавна недооцінювала його, критикувала, відбирала лаври... Чи також не під впливом острого осуду Шевченка?

Чи справді була вина Хмельницького, що лучився з Москвою? Коли Україна втратила самостійність і дісталася під польське панування, українські патріоти мусили шукати помочі у Московщині, бо ніде інде знайти її не могли. Михайло Глинський, Дмитро Вишневецький, Косинський, Сагайдачний, Йов Борецький — вони всі стояли в зносинах з північними царями і чекали звідти помочі фінансової і політичної, визволення з польської неволі, що для них була «гірша від поганської». Але Москва давала тільки невеликі грошеві підмоги — обітниці. Хмельницькому вперше удалося здобути собі і мілітарну поміч з Москви. В тодішніх обставинах се був незвичайний політичний сукцес, бо ж козацька республіка знаходилася тоді на краю занепаду — одинокі союзники татари тільки зрадами погіршували положення України, а ворожої польської сили не могли побідити злучені українські ряди. Ніхто не міг думати, що московське панування буде для України гірше від польського, бо ж Москва з симпатією відносилася до української боротьби за віру; коли прийшлося вибирати між королем

польським, ханом татарським і православним царем, а вибирати було *треба* — цар мусів стояти на першому місці...

А коли навіть гетьман провинився своєю необережністю, що робив Москві занадто великі уступки і не обезпечив України перед московським поневоленням, то *вину свою змазав він* в останніх хвилях свого життя.

Безконечні московські насильства, грабежі на границях, шкоди від московських залог по містах, проби воєвод захопити адміністрацію в свої руки, нетакт послів — все те обурювало до глибини козаків і від початку творилася партія, неприхильна Москві. До остаточної кризи прийшло, коли 1656 р. Москва заключила роз'єм з Польщею, роз'єм, грізний наслідками для козаччини і коли два вороги України подавали собі руки, могла знов прийти неволя. Козацькі посли, які були у Вільні під час тих переговорів, вертали незвичайно огірчені додому. В присутності гетьмана, писаря і полковників мали здати реляцію з переговорів. Але коли Хмельницький поставив їм питання, на яких точках заключено договір і як відносилися поляки до царських послів, козаки з плачем кинутися до ніг гетьмана і з сльозами стали говорити: «Нині Запорозьке Військо на Україні загибло і помочі не має нізвідки, — і куди голови свої звернути? На яких умовах царські посли заключили договір з польськими комісарами, про се нам нічого не відомо: не тільки царські посли про нічо з нами не радилися і до посольського шатра не пустили, але навіть до посольських шатер задалеко не пускали, так, як псів до церкви божої. А ляхи нам певно під присягою говорили, що царські посли з польськими комісарами на комісії зробили згоду по договорі Поляновськім і що Запорозьке Військо з усею Україною має бути по-давньому на королівській державі у них, ляхів, ворогів хреста святого. А як Запорозьке Військо і вся Україна не схоче бути під владою ляхів, цар поможе ляхам своїм військом бити Запорозьке Військо». Полковники були дуже збентежені сею вісткою і не могли зрозуміти, як се так сталося.

А гетьман Богдан Хмельницький як божевільний, що з ума зійшов, крикнув і сказав: «Вже ви, діти, тим не журіться! Я знаю що зробити: треба *відступити від руки царя*, — підемо там, де Вишній Владика повелить бути — не тільки під християнським царем, але хоч і під бісурманським!» І запалився страшно гетьман, так що не міг його здержати навіть Виговський; радив він в чотири очи засягнути певніших вістей, як се сталося; але гетьман просто відказав, що *ніяк далі не можна бути під царем* за таке немилосердя.

Скликано раду і старшина з радістю прийняла думку про боротьбу з Москвою; всі полковники, сотники, осаули взаїмно складали собі присягу, що додержать віри до кінця. Гетьман проголосив мобілізацію. А рівночасно дипломатія Хмельницького

почала заходи, щоби уложити широкий союз против Польщі і Москви. Семигород, Волощина, Турція, Швеція мали помогти Україні в новій боротьбі за визволення. На жаль, прийшла хвороба і смерть Хмельницького і великому гетьманові не удалося покінчити своїх намірів... *Повстання проти Москви* підняв наслідник і виконавець волі Богдана Виговський.

Шевченко не знав про сі визвольні плани — певно інакше осудив би тоді діяльність Хмельницького...

Але є у Шевченка ще другий Хмельницький, той могутній гетьман, на якого чекають чужоземні посли на відомій офорті з «Живописної України», — Хмельницький в повній славі великих діл, такий Хмельницький, якого нині знаємо і почитаємо. Шевченкові-маляреві була дорога пам'ять гетьмана, він приготовляв ще інші малюнки з життя Богдана: «Хмельницький перед ханом», «Смерть Хмельницького»; з пієтизмом оглядав Богданові городи, рисував церкву і дім гетьмана, оглядав Чигирин, Суботів і Переяслав. Щось у глибині душі лучило великого поета з великим гетьманом... І, може, деколи Тарасови його різкий осуд над Хмельницьким видавався не зовсім справедливим... Немов експіяція звучать слова:

Мир душі твоїй, Богдане,
Не так воно стало...

1. Ілюстрована Україна.—1914. — Ч. 5—6. — С. 87—89.

Василь Щурат

Галичина і Шевченко

Культ, яким український народ окружив свого генія, відразу став одиноким ярким способом маніфестування єдности народу в стремліннях до зреалізування своїх основних національно-політичних і культурних ідей. Ріс той культ вміру національно-політичного дозрівання народу, щораз сильніше документуючи єствовання великої української нації, що хоче жити вкінці й по-свойому. Та рівночасно росло і невдоволеня тих, кому культ українського генія не ворожив добра; піднімалися гасителі того українського світла, що освічувало слабі сторони фальшивої величі їх. І, як звичайно, злодій перший кричить «ловіть злодія!» — так вони, самі штучно вирісши нашим коштом, почали наш ріст називати штучним. Передовсім в Галичині почали вказувати на ширення культу Шевченка як на штучне насаджування чужої рослини на невластивім ґрунті, як на імпортовання чужого товару. Чи є в тім хоч крихітка правди? Чи справді

Шевченко в основі своєї творчости мав би бути такий чужий Галичині, що треба було б аж якоїсь штуки, щоб його до Галичини приблизити.

Не думаємо полемізувати з софістами, котрих софістерію обличує сам розвиток нашого життя, згідний з Шевченковими ідеями. Така полеміка могла бути вказана хіба перед 50 роками. В соті роковини уродження нашого генія зі старої софістерії беремо лише притоку до виявлення квестії загальнішого характеру: в чім лежить сила впливу Шевченкової поезії на Галицьку Україну? І відразу відповідаючи: в спільності культури Шевченка з культурою галицьких українців, звернемо увагу на ряд фактів, що дають тій відповіді основу.

Прастара є спільність культури в Правобережній Україні і в Галичині. Датується в політичній історії з хвилі Володимира Великого, що злучує з Київщиною наші червенські городи; датується з часу галицького Ярослава Осмомисла, що «отвирає Києву врата»; датується з доби Романа, що ступав слідами свого пращура Володимира Великого, збираючи українські землі, пануючи над Галичиною, Поділлям, Волинню і Київщиною. А хоч збирання з великим трудом і розсипалось під напором ворожих сил, хоч якийсь час прийшлося частинам Романової держави мати окремих панів — польських і литовських, так воно не довго й тривало. Знайшовшись під одною польською управою, Галичина і Волинь, Поділля й Київщина разом вже аж до упадку Польщі плекали мрію світла і волі. Назверх представлялись вони цілістю завдяч спільній митрополії, зразу православній, потім з XVII століття також уніятській. Як одна цілість виступили вони в часі Хмельниччини. А й менші народні рухи давали докази почуття єдности в тих одиниць, що на ту цілість складались.

В дечім, і то не в маловажнім, Галичина була напереді при працях з'єднання. Обновитель Київської митрополії Петро Конашевич Сагайдачний, що походив з нашої Самбірщини, герой великого повстання Богдан Хмельницький, що маючи кревняків серед ярославських міщан (Хмельницькі ще в XVIII століттю є там), вчився в Ярославі, творець Київської колегії, підвищеної пізніше на ступінь Академії, молдавський воєводич Петро Могила, що, посідаючи маєтки в Жовківщині, виховувався в Жовкві — се лиш найвизначніші личності, що Київщину зв'язали навіки з Галичиною, попрацювавши сильно над витворенням в них спільних національних стремлінь і спільних національних традицій і над виробленням одного культурного характеру.

Були ж у Галичині й інституції, вогнища культурного життя, які дали Києву ініціаторів культурної праці. З круга Львівського Ставропігійського братства на початку

XVII ст. ввійшли до Києва учителі і писателі, друкарі і дереворитники — організатори київської школи і друкарні, творці київської науки й письменства [...].

Та не за першенствами Галичини перед Правобережною Україною промовляємо. Вказуємо тільки, що ті самі чинники, свої й чужі, зложились до кінця XVIII ст. на вироблення культурного характеру Галичини й Правобережної України, з котрої вийшов Шевченко. Інша вийшла б була у нього культурна фізіономія, коли б він був уродився на Лівобережній Україні, де особливо з другої половини XVII ст. пішов розвиток культурного життя відмінними шляхами, де в те життя сильно через ціле XVIII ст. в'їдаєсь московщина, піддержувана родами козацьких старшин, що радо пошивалися в дворян. З Лівобережної України міг вийти Куліш, не міг вийти Шевченко. Аристократичне осуджування козаччини Кулішем і прославлювання її Шевченком — та різниця має своє джерело не в одній різниці набутого знання в обох поетів.

Дома, в своїй хаті і в околицях Кирилівки змалку насякав культурою, дуже мало відмінною від тої культури, якою насякала в тім самім часі хлопська дитина в Галичині. Не бракло там і тої самої «цивілізації» з двора. Енґельгардт, свояк Браніцьких, Бог знає якої був народности, коли не вгадувати з прізвища. Але офіціалісти в нього були поляки, від котрих Шевченко, без сумніву, взяв перше знання польщини, якою й пізніше послугувався. Наша галицька двоязичність — так же знам'я культури — була і в Шевченка.

І та українська мова, що нею писав Шевченко — яка вона й наша, яка галицька, коли рівняти її з чистішою галицькою мовою! Навіть не одно, що дехто нині вважає галицизмом, не раз воно знайдеться і в Шевченка. На ту язикову єдність української мови в Галичині і на Правобережній Україні вже в 1768 р. вказував польський писатель кс[ьондз] Ключевський, признаючи за нею право на самостійність. Витворилась та мова під тими самими чужомовними і культурними впливами. А процес мовлення поступав на Галичині й Правобережній Україні однаково до кінця XVIII ст.

Гляньмо вкінці на одну сторону нашого життя в першій половині XIX ст., на одну найхарактеристичнішу сторону — на початковий розвиток наших політичних думок, про єдність нашої нації. Як в Галичині, так і на Правобережній Україні іде він все в парі, поступає в зв'язку з польськими політичними стремліннями; виявляється переважно як реакція проти польських акцій. Мав на цілі заініціювання такої реакції в Галичині вже Лев Шептицький, коли звертав увагу віденському правительству на національну єдність галицьких українців з населенням Правобережної України, радив брати се в політичний рахунок. Такою акцією була діяльність Шашкевичевого кружка, що цілість української нації певно уявляв собі не інакше, як Шашкевич в своїм посланню

«Побратимові». Такою реакцією було й перше проголошення єдности галичан з українцями в Росії в 1848 р. Без історії польських політичних заходів тих фактів не пояснити докладно. Так само не пояснити як слід і тайних політичних конспіраций на російській Правобережній Україні без узглядів на польських подібних акцій, почавши від повстання Костюшка. Подібні московські акції все там будуть мати другорядне значіння, не вилучаючи й акції декабристів, що більше всіх захопила й Україну. Навіть історія Кирило-Мефодіївського Братства покажеться колись ще сильно зв'язаною з польськими повстанчими акціями перед 1846 р. Ранші і пізніші симпатії самого Шевченка для таких поляків, як Донський, Желіговський, Бр. Залєський, Вернер, Сєраковський промовляли б за тим, що різниці між польським революційним рухом і заходами Кирило-Мефодіївських братчиків, хоч і були, так не були й надто ж великі. В великій мірі зближувала Шевченка до поляків та сама сила, що зближує нас до них в Галичині — історична привичка. З корінними москалями Шевченко інтимно менше дружив.

Здається нам, що розважаючи всі наведені факти, вияснимо собі доволі добре, чому Шевченко міг і повинен був стати своїм поетом і для Галичини. Без огляду й на ті високі національно-політичні ідеї його, до яких Галичина з трудом сама вже раніше доходила. З хвилею повного зрозуміння і поширення тих ідей в Галичині Шевченків геній мусів станути тут на висоті заслуженого культу. І стоятиме на тій висоті довго-довго, навіть по щасливім зреалізованню його найвищих національно політичних мрій. На висоті удержить його вдячність вільного народу.

Діло, 10 березня 1914

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

НАМ ТРЕБА ГОЛОСУ ТАРАСА

(І. Александренко, О. Тригуб)

Висвітлення подій та місць, пов'язаних із перебуванням Т. Г. Шевченка в краї. Ім'я Тараса Григоровича Шевченка ще з позаминулого століття стало синонімом України та символом боротьби нашого народу за кращу долю. Його спадщина багата та різноманітна. Незважаючи на усі режими, за існування різних укладів друкувалися твори Кобзаря. Вони були широко відомі і на Миколаївщині. Про це свідчать сучасники поета і видання, що зберігаються у фондах обласного краєзнавчого музею.

Відомо, що значний період життя Т. Г. Шевченко мусив жити за межами рідної країни. Вісім місяців він повертався із заслання — через Астрахань, Нижній Новгород і Москву.

Понад півсотні років точаться суперечки про те, чи бував поет на Миколаївщині. Існує припущення, що влітку 1859 року, маючи намір відвідати Одесу, Шевченко тримав курс на південь. Перекази свідчать, що, проїжджаючи від села до села, поет дістався мальовничого надбузького містечка Голоскове, що на Кривоозерщині, де зупинився у будинку мірошника Франца Яшевського (Яновського).

Син Яновського — Михайло розповідав про свої прогулянки із Шевченком по берегу Південного Бугу. Згадував, як, відвідавши ярмарок, Тарас Григорович купив там свою книжку («Катерину») і подарував юнакові.

Яновський записав свої спогади напередодні століття з дня народження Т. Шевченка. Через чотири роки вони були опубліковані у «Записках» Наукового товариства імені Шевченка з поміткою В. Шурат про те, що поет у Голоскові міг бути не в останніх днях червня, а у першій половині липня 1859 року. Наведемо цю невеличку розповідь за виданням 1926 р.:

«Було це перед 1860 р., як батько мій Франц Яшовський, родом з Лопатина, Брідського повіта в Золочівщині, поселився в містечку Голоскові над Бугом, у Балтськім повіті Подільської губернії й там став завідувати двома великими водяними млинами на Бузі. При тих млинах був мурований з ґанком будинок, і в тім будинкові жив тоді мій батько, — а я був ще при батькові малим хлопцем. Старим звичаєм мій батько був чоловіком вельми гостинним, завсігди радо приймав гостей та любив бесіду.

Тоді ж ото коло 1860 року поет Тарас Шевченко скрізь по Україні їздив і проїздом через Голосків літом, саме ввечері — заїхав до нашого дому. Як добре вихований хлопець, я чемно уклонився поетові й цокнув каблуками, мов жовнір, а він подав мені на привітання свою руку, й я зараз примітив тоді, що руки в нього були малі, білі, немов у панночки. На запитання поета, як мене звуть, я відповів, що Михась, а батько додав, що я мами не пам'ятаю, бо вона давно вмерла, й мені стало дуже сумно, що в мене немає мами. Я відійшов від столу, сів у куточку на канапі та слухав, як поет українською мовою розповідав про своє життя та про свою солдатську службу. Тому ж, що було вже пізно, звелів мені батько йти спати, а вони обоє ще довго розмовляли між собою.

На другий день рано я вже міг добре приглянутися до поета, і скажу, що ніколи ніхто з гостей, — чимало їх бувало у нас всяких, великих і малих панів — а ніхто з них не зробив на мене такого сильного враження, як поет Шевченко. Росту він був середнього, собою повний, але не дуже; лице мав чисте, біле, бліде, очі блакитні, хороші, погляд милий, брови тонкі, вуса повні, козацькі, чоло високе, над ним лисину, руки малі, дуже гарні, білі. Одягнений був у літнє вбрання одного попелястого кольору, на шиї була кольорова шовкова хустка, недбало зав'язана, а комір від сорочки вишиваний, також вишивані чохли з тонкого полотна, чисті, білі, але не крохмалені, як у мого батька, або в інших панів. Голос його був чистий, грудний баритон — милозвучний і дуже приємний. Ціла його постать була велична, поважна й незвичайна.

Зараз того дня, поснідавши, поет сказав мені: «Ходімо походимо».

І ми пішли берегом Буга понад Кряжевою горою, аж до великих Очеретів, і там поет присів на скелі й любувався рікою, де на середині красувався великий острів, а на тім острові великі старі верби, ліщина й інші дерева, та висока трава й всілякі квіти.

А загальний образ тої місцевості був дуже хороший. Поет задумався, сидячи на скелі, потім пильно подивився мені в очі й сказав: «Красний буде з тебе хлопець».

Як ми вже верталися до дому, то я зауважив, що поет був дуже сумний, мовчазний. Після обіду він взяв мене за руку й сказав: «Ходімо на базар». Тоді, власне, був день торговий, цебто ярмарок. Ми вийшли на гору, а там зараз-таки недалеко — показалось містечко Голосків і ціла ярмарка, де було багато возів, коней і волів. А коли ми ввійшли в саму середину містечка, то я зауважив, що поет уважливо оглядався навкруги, ніби когось шукаючи, а потім сказав: «Онде він». І ми підійшли під мур одного будинку, й там я побачив під стіною розстелену велику білу плахту, а на тій плахті книгар розкладає свої книжки на продаж. Тоді Шевченко, показуючи пальцем на одну з книжок, промовив: «Дивись, це моя книжка, то я її написав». Книжка та була в ясно-синій обкладинці, а зверху було надруковано: «Катерина», поема Т. Шевченка». Поет звелів ту книжку подати собі до рук, та звертаючись до мене, сказав: «Дарую її тобі на спомин». Книгар, що сидів тоді на землі, як те почув, зараз підвівся на ноги, скинув з голови шапку, вклонився й, як це тоді було звичаєм, хотів поета поцілувати в руку, але ж поет не допустив його до руки, тільки ласкаво привітав його й став розмовляти з ним про книжки. Я тоді був дуже задоволений, що дістав такий дарунок, і ми повернулися додому.

На третій день рано поет поїхав, а коли прощався з батьком, то пам'ятаю й ніколи не забуду, що він обняв мою голову обома руками й поцілував мене в чоло. Більше я його вже ніколи не бачив, бо якось через рік сповістили газети, що поет Шевченко в Петербурзі помер несподівано 26 лютого 1861 р.

Коли я вже, через багато років, доживши до повного віку, перечитав усі твори Шевченка, мені стало ясно, що той його великий смуток походив з того, що хоч він сам був викуплений з кріпацької неволі, то тим більш боліло його серце, що вся Україна й цілий нарід, а надто його рідні брати й сестри тоді ще мучились на панщині в злиднях, темноті й убозстві. І так він з тим своїм смутком зійшов у могилу непотішений. Честь і слава тобі, великий мученику».

На жаль, ніяких інших споминів або згадок про це у біографіях поета немає. Саме з цієї причини більшість шевченкознавців Миколаївщини вважає цю розповідь не більше чим легендою, вказуючи на її міфологічний характер, малоаргументованість, відсутність доказової бази. Натомість є побіжний доказ у вигляді листів Т. Шевченка, які він писав, повертаючись із заслання. Так, у листі до коменданта Новопетровського укріплення, де служив Шевченко, Іраклія Ускова від 17 лютого 1858 року поет зазначав про свої наміри відвідати південь України.

Незважаючи на офіційну думку шевченкознавців, як зазначає миколаївський шевченкознавець І. Б. Марцінковський, є припущення та розповіді, що малий Тарас у 13-річному віці міг побувати на півдні України разом із батьком-чумаком. Не маючи вичерпних і точних даних перебування Т. Шевченка в Україні, дослідник М. Гаско у книзі «Пошуки і знахідки» висловив припущення, що поет-художник міг бути в Одесі протягом грудня 1840 — січня 1841 років. А отже, виходячи із маршрутів доріг того часу, Т. Шевченко у такому разі повинен був би проїжджати Миколаїв (саме таким чином у місті побував О. Пушкін). Однак, як стверджує інший шевченкознавець з Миколаєва І. І. Александренко, мрію — побувати в Одесі та Миколаєві — поет таки не здійснив.

Нове припущення і свідчення про перебування Великого поета на Миколаївщині подав криворізький журналіст, лауреат премії ЗМІ імені В. Козака Сергій Чанін у своєму новітньому дослідженні «Великий рід великої людини». В основу свого дослідження автор поклав вивчення родоводу Т. Шевченка, одна з гілок якого оселилася на Миколаївщині. Започаткував її Омелян Іванович Шевченко, рідний брат Тарасового батька Григорія Івановича, який з чотирма малолітніми дітьми близько 1820 р. був переселений своїм поміщиком В. Енгельгардтом з Кирилівки до південного маєтку у селі Піски (нині Баштанський район), а незабаром вони переїхали до містечка Улянівка (нині село Новобузького району).

В Улянівці Омелян Іванович одружився вдруге, народилося троє дітей: Єфросинія (1821), Дем'ян (1822) і Текля (1823). А коли у кінці 1823 — на початку 1824 р. В. Енгельгардт повернув Омеляна Івановича до Кирилівки, діти від другого шлюбу залишилися в Улянівці. Так на Миколаївщині вкоренилася одна з гілок Шевченкового роду. По смерті В. Енгельгардта (1828) власником села Кирилівки і роду Шевченків став його позашлюбний син Павло Енгельгардт, ад'ютант віленського генерал-губернатора. У нього й служив козачком підліток-кріпак Тарас.

Про цю гілку свого роду знав і молодий Тарас Шевченко, який постійно тримав зв'язки з родичами і не пропускав нагоди чи можливості зустрітися з ними. І якби така нагода трапилася влітку 1845 року, коли молодий випускник Петербурзької академії мистецтв подорожував по Україні, за завданням Археографічної комісії, змальовуючи історичні пам'ятки, він обов'язково б зробив це при першій нагоді. А тут саме вийшла заміж його сестра Єфросинія Шевченко! І дослідник С. Чанін розшукав і зробив відеозапис унікального спогаду, який передавався нащадками Омеляна Івановича Шевченка, й тепер став доступним нам із книги С. Чаніна. Дочка Омеляна Івановича — Єфросинія Омелянівна Шевченко, у заміжжі Козлова, розповіла про цей епізод своєму внукові Іва-

ну Мефодійовичу Шияновському. Його розшукав дослідник і саме від нього й записав цей родовий переказ, який переповів В. П. Бойченко за книжкою С. Чаніна.

Літнього дня 1845 р. до під'їзду панського будинку в Баратівці під'їхала парокінна бричка з візником. З неї зійшов кремезний молодик, одягнений досить елегантно: на ньому була біла широка сорочка зі стоячим комірцем, на шиї — зав'язаний шовковий кремовий шарфик. Він тримав продовгуватий згорток. Гостя запросили до вітальні, де його зустріла господиня дому, пані Гербель. Гість представився, й вона почула знайоме їй із розмов з Єфросинією ім'я. Відмовившись піднятися до кабінету, бо поспішав, Тарас попросив побачитися з Єфросинією, яка, як він чув від родичів, повінчалася. Пані назвала чоловіка Єфросинії й звеліла дворовим людям розшукати обох. Садівник бачив ключницю біля дальніх амбарів, і незабаром Єфросинія з Олексієм зайшла до вітальні й оторопіла, побачивши Тараса. Привіталися, й Тарас сказав, що дядько Микита повідав йому про їхнє вінчання, тож Тарас привітав молодят, потім розстібнув пакунок, вийняв дві парасольки й простягнув Єфросинії: «Це вам на пам'ять». Вже виходячи, на порозі Єфросинія тихо мовила: «Ти ж, Тарас, хулиш панів, а сам одягнувся паном...» На що Тарас їй відповів: «Не хочу бути білою вороною». Через пару годин Тарас сів у бричку й поїхав, як порадила Єфросинія, у сусідню Улянівку, де знайшов у церкві двоюрідного брата Дем'яна (він керував хором, а згодом став церковним старостою) та поїхав назад, дуже поспішаючи.

Опрацювавши різні варіанти, С. Чанін прийшов до висновку, що відому тепер з родового переказу поїздку Тарас міг здійснити лише у 1845 чи 1846 рр., коли за завданням Археологічної комісії подорожував Ромоданівським шляхом до Кременчука. Разом з тим, ми повністю погоджуємося з дослідником, який називає свою версію перебування Т. Шевченка «літературознавчою гіпотезою», що можна сказати і про всі попередні свідчення, легенди та версії.

На сьогодні нащадки славетного шевченкового роду проживають у Новому Бузі, на Снігурівщині, у Миколаєві. Як зазначає шевченкознавець В. Бойченко, вони пережили і розкуркулення, і висилки на Донбас і за Урал, і вимушену втечу у Кривий Ріг, і голодну смерть, і миколаївську тюрму, і долю «ворогів народу» у несходимому Сибіру, і переслідування за віру, і перехід кордону в Китай, і вербування на роботу до Швейцарії. Доля Шевченкового роду на диво повторює долю всього нашого українського народу, розкиданого по світах чужою волею та нелегкою долею, маючи право сказати про себе те саме, що сказав про себе Тарас Шевченко: «Історія мого життя складає частину історії моєї Батьківщини»...

Увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка

Ім'я Шевченка за радянських часів було увічнено у назвах 17 населених пунктів, колгоспів і радгоспів області. За даними «Історії міст і сіл Миколаївської області» (1981) на Миколаївщині було 12 населених пунктів: Шевченко (Арбузинський, Братський, Баштанський, Вознесенський, Врадіївський, Доманівський, Очаківський і Первомайский райони), Шевченкове (Веселинівський, Єланецький, Жовтневий і Новобузький райони). На сьогодні їх кількість майже не змінилася, хоча окремі населені пункти були ліквідовані (наприклад, Шевченкове Єланецького району), а у Жовтневому районі з'явився ще один населений пункт на честь Кобзаря.

Одна з найстаріших бібліотек Миколаївщини (у Вознесенську) була названа ім'ям Кобзаря; у 1921 р. у Баштанці було відкрито народний клуб імені Тараса Шевченка, де були створені драматичний і хоровий гуртки, діє Будинок культури імені Т. Шевченка; протягом 1920-х р. у багатьох населених пунктах відкрилися читальні на честь Кобзаря, а у багатьох поряд з портретами провідників революції було присутнє і зображення народного поета.

До серпня 1959 р. у Миколаєві діяв пересувний український театр імені Т. Г. Шевченка, який після об'єднання з Театром юного глядача утворив відомий сьогодні колектив Академічного українського театру драми та музичної комедії, на сцені якого регулярно ставляться твори на мотиви Шевченка.

Вулиці його імені є у більшості міст і селищ Миколаївщини. Так у м. Вознесенську є вулиця та парк, Южноукраїнську — вулиця та бульвар, Баштанці — парк імені Т. Шевченка тощо. Це переважно центральні вулиці, серед яких яскраво вирізняється вулиця у м. Первомайську, що носить ім'я поета з 1921 р. (тоді ж було названо на честь Кобзаря і колишню базарну площу, де було встановлено пам'ятник, якого було зруйновано за часів війни). Це досить широка вулиця, з обох боків прикрашена алеями каштанів, яка поєднує центральну площу із площею перед залізничним вокзалом.

У 20-ті рр. минулого століття на вулицю Шевченка у Миколаєві була перейменована вулиця Таврійська. На її початку розташований сквер з пам'ятником (1958 р., скульптор І. Диба). 5 жовтня 1985 р. пам'ятник було знову відкрито після реконструкції. Фігуру Кобзаря із бетону, що занепала, було замінено на бронзову. Скульптор Андрій Ковальчук, архітектор В. Щедров, художник В. Пахомов, робочі Ю. Гайда і В. Бережний створили з довговічного матеріалу чудовий образ мислителя та борця. Сьогодні пам'ятник Т. Г. Шевченку у Миколаєві вважається одним із найкращих в Україні.

Кобзареві встановлено більше двох десятків пам'ятників, барельєфів і бюстів. Так, у районному центрі смт. Братське погруддя поету стоїть навіть у фойє районної державної адміністрації, де і проходять усі церемонії до значних державних свят — День Злуки, Шевченківські дні, День Конституції, День Незалежності тощо.

До 185-річчя вшанування Великого Кобзаря (24 серпня 1999 р.) було відкрито пам'ятний знак у містечку Новий Буг (районний центр Миколаївської області). Автором пам'ятки став відомий митець Миколаївщини, заслужений скульптор Юрій Макушин за участю новобузького архітектора М. Макаренка. Ініціатором відкриття став районний центр товариства «Просвіта» за підтримки голови райдержадміністрації В.Г. Терзієва, фінансову допомогу здійснило місцеве господарство «Золота нива».

У 2004 р. до 190-річчя від дня народження Тарас Шевченко повернувся (нарешті прийшов) й на голосківську землю. Тепер у бронзі й назавжди. Автори погруддя — народний художник України Наталія Деригус з донькою.

Щорічно у березневі дні в Україні й у Миколаєві проводяться Шевченківські літературно-художні свята за участю літераторів-шевченкознавців, акторів, учасників художньої самодіяльності клубів, шкіл, студентів.

Постійно робляться спеціалізовані виставки у Миколаївському краєзнавчому музеї, Миколаївському обласному художньому музеї імені В. Верещагіна, обласній, міських і районних бібліотеках Миколаївщини. Особливо значущими були урочистості на відзнаку 190-річчя від дня народження Т. Шевченка у 2004 році, вони розпочалися з виставки у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї «На Вкраїні милій».

Змінюються покоління. І кожне знов відкриває для себе Кобзаря: вдивляється у його картини, в яких вічно живуть чудова природа та добрі люди; вчитуються у поетичні сторінки, де співає і плаче, ображає і сподівається сама душа українського народу.

Всенародна шана Кобзареві

Хоча у Миколаєві Кобзареві побувати не довелось, наші земляки завжди шанували свого «батька», відчували єдність з поетом через його твори.

У дореволюційні часи, незважаючи на численні заборони, миколаївці влаштовували традиційні вечори пам'яті поета. Багато сил цьому віддавав голова Миколаївської «Просвіти» Микола Миколайович Аркас. Вечори проходили й у театрі, і в учбових закладах.

Проводились і художні виставки, на одну з них Ілля Рєпін прислав свій твір, присвячений «Заповіту».

25 березня 1911 р. у місцевій пресі сповіщалось про вечір, присвячений пам'яті геніального українського поета Т. Г. Шевченка (у зв'язку із 50-річчям від дня смерті), який проводило місцеве товариство «Просвіта». Краєзнавець Е. Авербух знайшла у Миколаївському обласному архіві повідомлення від 1 лютого 1914 року про те, як група громадян звернулась до місцевого голови з проханням винести на обговорення у міську Думу пропозицію щодо створення особового комітету із вшанування пам'яті поета Т. Г. Шевченка з нагоди 100-річчя від дня народження. У резолюції сказано: «Нет законных оснований».

У роки встановлення радянської влади у газеті «Известия Николаевского Губревкомитета» від 28 лютого 1920 року було надруковано замітку про витрати на вшанування українського поета Т. Г. Шевченка.

Про інтерес до життя і творчості Кобзаря у перші дореволюційні роки розповідав письменник-земляк Павло Ходченко (1880—1967). В автобіографічному творі «Перегорнуті сторінки» він згадував, як у 1921 році усі села та хутори волості відкрито святкували Шевченківські дні: «Народ стояв на площі, піднімаючи шапки, а через якусь секунду-дві переливчасто залунали слова «Заповіту». Здавалось, що співала сама земля». Виходець з бідної батрацької родини, письменник з дитинства знав напам'ять усю Шевченківську «Катерину». Це була перша книжка, прочитана ним після абетки. П. Ходченко згадував, як назавжди у дитячому серці залишилась глибока любов до всіх покривджених, викликана образом дівчини-матері.

У березні 1924 року товариство «Просвіта» провело останній свій захід — вечір пам'яті Шевченка, після чого було ліквідовано радянською владою як осередок «українського буржуазного націоналізму». У часи сталінізму традиції вшанування Кобзаря поволі затухали, хоча люди ніколи не забували свого поета.

В усі часи постать Великого Кобзаря, поетичний світ його слова не переставав бути джерелом натхнення для митців. Природно, що його поетичні рядки стали невичерпною скарбницею і для творчості наших земляків.

У 1896 р. першим серед вітчизняних графіків розпочав роботу над комплексним оформленням «Кобзаря» уродженець м. Очакова, етнограф і художник Амвросій Андрійович Ждаха (1855—1927).

Митець добре знався на житті і творчості Великого Кобзаря. Цьому сприяло його знайомство з відомим українським бібліографом, критиком, лексикографом і фоль-

клористом Михайлом Комаровим, який на початку 80-х років XIX ст. працював над укладанням «Бібліографічного покажчика матеріалів для вивчення життя і творів Т. Г. Шевченка». Про великого українського поета-художника Ждаха дізнався не тільки з літературних джерел, а й з розповідей шевченківського приятеля часів навчання у Петербурзькій Академії мистецтв, свого вчителя малювання Віктора Ковальова.

У 1894 р. Амвросій Андрійович здійснив подорож на батьківщину поета і виконав дві акварелі «Село Кирилівка».

Чи не перший з українських художників уродженець Миколаївщини створив макет нарізно проілюстрованого ним «Кобзаря». Цей альбом-макет зберігся, але, на жаль, свого часу з різних причин задумане видання не було здійснене.

До альбому входив 31 олівцевий малюнок різного функціонального призначення: ілюстрації до окремих віршів і поем, титульна сторінка, заставки, кінцівки, заголовні літери тощо. Підготовлені до друку малюнки були виконані впродовж 1896—1901 рр. й у різний спосіб ілюструють 18 поетичних творів Т. Г. Шевченка: «Думи мої, думи мої», «Іван Підкова», «Перебендя», «Гамалія», «Чигирин», «Іван Гус», «Наймичка», «Чернець», «Титарівна», «Сотник», «Неофіти», «Гайдамаки» та ін. 1990 р. цей альбом-макет вперше було продемонстровано у Києві в Державному музеї Тараса Шевченка на виставці «150 років друку й ілюстрування слова Тараса Шевченка».

Окрім загальних ілюстрацій А. Ждахи до «Кобзаря» відомі також дві акварелі до «Утопленої», заставка до «Причинної» та варіант ілюстрації до поеми «Неофіти».

Малюнки художника історичної тематики були використані Миколою Аркасом для першого популярного підручника українською мовою «Історія України — Руси».

Що ж до малюнків на шевченківську тематику, реалізованих у книжкових виданнях, то їх декілька серій. Від часу створення майстром акварелей до їх репродукування пройшло чимало літ.

На початку 1911 р. заходами київського видавничого товариства «Час» у Лейпцигу стотисячним тиражем була надрукована перша серія з десяти кольорових листівок — репродукцій акварелей Амвросія Ждахи — ілюстрацій до українських народних пісень. У 1911 р. в одній із книжок серії київського видавництва «Час» малюнок Ждахи до пісні «Ой, не гаразд, запорожці» було використано як ілюстрацію до Шевченківського вірша «Іван Підкова».

Друга серія з двадцяти листівок з'явилася друком 1912 р. Вони користувалися великим попитом і кожен свідомий українець залюбки купував ці поштові картки ще й тому, що частина прибутку від їх реалізації призначалась на спорудження пам'ятника

Великому Кобзареві. На адресному боці кожної листівки, окрім назви серії, був заклик: «Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві!».

У фондах Миколаївського краєзнавчого музею представлені зразки таких листівок з малюнками «Козак», «Ой, на горі огонь горить», «Ой, не світи, місяченьку» та інші. Колекцію репродукцій листівок передав на виставку в музей лауреат всеукраїнських літературних премій В.П. Бойченко, голова обласного осередку відродженої «Просвіти».

З огляду на велику популярність малюнків, А. Ждаха підготував до друку третю й четверту серії ілюстрацій, які передбачалося видати 1914 р. З-поміж ілюстрованих була й пісня на слова Т. Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий». Однак у зв'язку із початком Першої світової війни видання не було здійснене, а оригінали акварелей загубилися.

У 1912 р. київське видавництво «Час» випустило у світ в українському перекладі З. Левицької історичну повість польського письменника Ф. Равіти Гавронського «При битій дорозі» з обкладинкою та шістьма кольоровими ілюстраціями А. Ждахи. Ці малюнки художника також були повторені на благодійних листівках з надруком «Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві».

1914 р. це ж видавництво випустило у світ ювілейну серію книжечок з окремими творами поета. Серійну обкладинку до них також виконав Амвросій Ждаха.

На них у традиціях медальєрного мистецтва зображено портрет Т. Шевченка та постаті козака, кобзаря й української дівчини біля нього. Всю групу подано на тлі київського краєвиду. Цю саму композицію у кольорі повторено на спинці календаря на 1914 р.

До портретного образу Кобзаря А. Ждаха звертався і раніше. Укомпоноване у медальйон зображення Шевченка можна побачити на промовистій і гарно орнаментованій титульній сторінці альбому «Кобзар» та на вишуканому видавничому знакові видавництва «Дніпро» (1911).

Над ілюстраціями до «Кобзаря» працювали також художники з Миколаївщини Олександр Данченко, Михайло Божій, Андрій Антонюк.

Шевченківська поезія, історія його життя увійшли до свідомості художника М. Божія (1911—1990) ще у дитинстві, що пройшло у Миколаєві. З роками любов до Кобзаря наповнилася новими почуттями, із яких викристалізувався образ — образ людини, безмежно відданої своєму народові. Й у 1960 р. на полотні «Думи мої, думи» він відтворює образ великого українського поета-митця. Ця картина стає своєрідним гімном Кобзареві. У 1971 р. художник завершує полотно «Катерина» за однойменною поемою. Як відзначає Ф. Я. Углицька, це не звичайна ілюстрація, а творче трактування літературного джерела.

Чимало робіт за Шевченківськими мотивами у відомого художника з Первомайщини Андрія Антонюка (1943— 2013), які можна побачити у музеях Миколаєва, Києва, Москви, Торонто та ін. За словами митця, «простоті, чистоті почуттів, пластиці сільській наївності у мистецтві» він вчився у великого Шевченка. Так описуючи свої враження від картини «У казематі (Тарас Шевченко), 1986 рік» М. Брайчевській у праці «Місто на семи горбах» зазначав: «Не знаю, як вам, а мені ще не доводилось у світовій Шевченкіані бачити такого Кобзаря, як у картині «В казематі (Т. Шевченко)». Смішний, справді чудний дідусь — і разом з тим близький, людяний, не відсторонено монументальний. Переді мною — стражденна людина, яка поневіряється і муки свої виливає на папері. Гілка калини, кобза на дальньому плані — чи то видіння, чи реальність. Ця традиційна алегорія наближує твір до народної картини. М'яке світло вихоплює пронизливий погляд Шевченкових очей. В них — розпачлива беззахисність людини, трагізм і душевний біль. Великі світлі плями на темному тлі, скупий звужений простір, з якого ніби викачали повітря, посилюють відчуття тяжкої здавленості. За глибиною психологізму це одна з найсильніших робіт Антонюка».

Залишаються незмінними Шевченківські мотиви й у творчості народних майстрів Миколаївщини: вишивальниці Олени Бути, майстрині з ткацтва Тетяни Базилевської-Барташевич. Так, у 1999 р. до 185-річчя з дня народження поета у Миколаєві пройшла спеціалізована виставка Т. Базилевської-Барташевич «Тобі, Тарасе, мої пісні-рушники». У фондах краєзнавчого музею зберігаються вишиті портрет Т. Шевченка, обкладинка «Кобзаря», «Заповіт» роботи майстра Костянтина Натанаса, цікаві доробки студентів Миколаївського філіалу Київського національного університету культури і мистецтв.

Великий Кобзар належить до наймузикальніших поетів у світовій літературі.

Багато музики написано за творами Т. Г. Шевченка, і все ж найближче до духу поета, на думку фахівців, підійшов Микола Аркас, який, як композитор-любитель, мусив довгі роки долати всі творчі труднощі для складання своєї єдиної опери «Катерина» за власним лібрето на сюжет шевченківської поеми. Перше видання клавіру опери 1897 р., що належало М. Аркасу, зберігається у Миколаївському краєзнавчому музеї, у музеї Першої український гімназії м. Миколаєва імені М. Аркаса.

М. Аркас закінчив клавір опери у квітні 1891 року (перша редакція клавіру П. Молчанова, перша оркестровка С. Зельцера, лібрето самого М. Аркаса). 23 березня 1897 р. у Миколаївському Зимовому морському зібранні, під егідою Російського музичного товариства вперше пролунала музика «Катерини». Концертне виконання уривків з опери здійснив Міський симфонічний оркестр під керуванням Л. Щедріна. Успіх

у публіки, виконання на «біс» і схвальні відгуки у газеті «Южанин» за 24 березня 1897 року надихнули автора на повномасштабну постановку.

У 1898 р. за сприяння М. Кропивницького Ф. Воячек робить нову оркестровку опери. Прем'єра її відбулась 12 лютого 1899 року у Москві, у театрі «Акваріум», силами трупи М. Кропивницького (диригент М. Васильєв). Відгуки московської преси (газети «Московские ведомости», «Московский курьер», «Новости дня», «Русское слово» та інші) на 4 вистави опери «Катерина» були лише позитивні. Надсилаючи вирізки з цих газет М. Аркасу, М. Кропивницький писав: «Любий Миколо! Вітаю тебе, і здоровлю, і бажаю тобі написати ще 20 шт. опер. «Катерина» мала великий поспіх».

Окрім музики, М. Аркас здійснив велику літературну роботу, адже опери створюються за сюжетом певного літературного твору, а не пишеться музика до тексту поеми чи роману. Самобутній митець створив лібрето на власну музику, але з великою повагою ставився до літературного оригіналу.

Влітку 1899 року трупа М. Кропивницького дала 10 вистав у Києві. Потім грали оперу в Одесі. 14 березня 1900 року «Катерина» вперше була поставлена у рідному Миколаєві, у театрі Шеффера. Автор нарешті побачив своє творіння на сцені.

Опера швидко увійшла до репертуару всіх українських труп, її ставили у Варшаві, Львові, Кракові, Луцьку, Мінську, Гродно, Вільно та інших містах далекого зарубіжжя. При цьому необхідно відзначити, що за радянські часи опера ставилася значно менше.

Знаковою подією стало повернення Шевченківської «Катерини» і Аркасівської музики на миколаївську сцену Українського драматичного театру у наш час.

Ідеї та образи, поетичні рядки Шевченківських творів постійно находять втілення і в жанрі вокально-хорової музики. Серед композиторів, які творили співучу Шевченкіану, є наші земляки: М. Віленський, Т. Сидоренко-Малюкова, Т. Ярова, О. Нежигай.

Поезію Шевченка, пісні на його слова натхненно пропагує сьогодні співачка Валентина Антонюк, чия концепція вокальної школи була підтримана у Міжнародній педагогічній академії (де, до речі, бував Тарас Григорович, повертаючись із заслання).

Саме прізвище Шевченко, за словами Валентини, для неї рідне: бабуся Хтодоська, що народилася в Києві 1901 року, була дочкою Секлити Задорожньої, у дівоцтві Шевченко.

Шевченківську творчість пропагують на Миколаївщині й інші відомі колективи.

Саме у Миколаєві Н. Малечею, який тут мешкав та працював, виданий перший у шевченкознавстві «Словничок Шевченкової мови» (1916). Перший словник мови

творів Шевченка, автор якого сховався під псевдонімом Нестор Літописець, вийшов із друку в Миколаєві 1916 року накладом 100 примірників. Його видав за власний кошт у найдешевшій друкарні І. Фефербойма Нестор Михайлович Малеча — філолог, етнограф, фольклорист, кандидат філологічних наук (1954), професор (1962), який деякий час жив і працював у Миколаєві та Херсоні. Він родом із Чернігівської губернії. З початком Першої світової війни був призваний в армію, після демобілізації працював у Херсоні (1915—1918) та Миколаєві (1919—1921). Пізніше жив у Києві, не уник репресій. Був висланий у м. Уральськ (Казахстан), де йому вдалося завершити вищу освіту в місцевому педагогічному інституті, в якому потім працював доцентом і професором.

Нестор Малеча — автор кількох десятків праць із лексикології, фольклористики, етнографії. «Словничок Шевченкової мови» він уклав на основі «Кобзаря», виданого в Петербурзі 1907 року за редакцією В. Доманицького. У планах Н. Малечі було укласти повний словник Шевченкової мови, однак вони залишилися нездійсненими

Життєдайним джерелом стали твори Кобзаря для наших літераторів: Дніпрової Чайки, Павла Ходченка, Еміля Январьова, Олександра Умеринкова, Дмитра Креміня.

Вивченню життя і творчості Т. Г. Шевченка присвячено статті нашого земляка — професора-літературознавця Юрія Бойко-Блохина, письменників-краєзнавців М. Божаткіна, Е. Авербух, В. Орла та інших. Але така тема, як «Наш край у творчості Кобзаря», — ще досі малодосліджена сторінка.

Національна премія у галузі літератури і мистецтва носить ім'я Т. Г. Шевченка. На Миколаївщині цієї відзнаки удостоєні: авторський колектив єдиного у своєму роді на Україні музею суднобудування та флоту (1981), літератори (одразу троє миколаївців, 1984) Микола Вінграновський, Леонід Вишеславський, Олександр Сизоненко, хормейстер Світлана Фоміних (1993); художник Андрій Антонюк (1994); поет Дмитро Кремінь (1999).

У березні 1989 р. відбулись установчі збори Миколаївської міської організації Товариства української мови імені Тараса Шевченка (сьогодні — Миколаївська крайова організація Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка).

Біля витоків відродження «Просвіти» у наш час стояли член Спілки письменників України Валерій Бойченко — перший голова та інженер Василь Сліпець. Вони доклали багато зусиль для створення спочатку міської організації, а в 1992 році — обласної.

Популяризація життя та творчості Т. Г. Шевченка

Краєзнавців і філологів Миколаївщини давно приваблює тема Миколаївської Шевченкіани, зв'язків Тараса Шевченка з півднем України. Окремі грані цієї проблеми висвітлювалися у різних періодичних виданнях. Це публіцистичні виступи В. Бойченка, Д. Кременя, П. Панянчука, А. Ситченка, Л. Старовойт, Л. Цимбал та інших, наукові праці І. Берези, І. Даниленко, М. Майстренко.

До 200-літнього ювілею письменника заплановано видати серію книжок, серед яких найсолідніша праця — Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини. Кілька років тому побачило світ видання статей В. Бойченка, присвячених зв'язкам Т. Г. Шевченка з Миколаївщиною.

Особливо необхідно відзначити шевченкознавчу роботу миколаївського краєзнавця І.Б. Марцінковського.

У квітні 2013 року у Миколаївській обласній науковій бібліотеці імені О. Гмирьова відбулася знакова подія — презентація перевиданого словничка Шевченкової мови Нестора Малечі (перша праця з дослідження лексики творів Т. Шевченка), що вийшло у Миколаєві 1916 року. Видання 1916 року в Україні збереглося лише у двох примірниках. Завдячуючи пошукам І. Марцінковського, за фінансової підтримки Є. Горбурова та К. Горбурова, поліграфічне об'єднання «Шамрай» повернуло сучасникам можливість ознайомитися з першим лексикологічним дослідженням, присвяченим Т. Шевченку. Видання подароване всім обласним бібліотекам України, районним бібліотекам Миколаївщини. Книга стала також надбанням книгозбірень усіх миколаївських вишів.

Виступи лауреата Національної премії імені Т. Шевченка Д. Кременя, голови обласного відділення товариства «Просвіта» І. Марцінковського акцентовано на різноманітті аспектів Шевченкової присутності на Миколаївщині. Учасників презентації зацікавила також виставка «Кобзарів» Т. Шевченка різних років видання, починаючи з середини XIX століття.

Також останнім часом відомий шевченкознавець Миколаївщини, кандидат медичних наук, доцент Гуманітарного інституту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, голова Миколаївського відділення Всеукраїнського товариства «Просвіта» Ігор Марцінковський видав збірку своїх статей «Дещиця до Шевченкіани Миколаївщини». До книжки увійшло 36 статей дослідника. Із них читач довідається про маловідомі сторінки в біографіях людей, які були друзями чи знайо-

мими Шевченка і мешкали чи перебували певний час на Миколаївщині: О. Навроцький і Я. Кухаренко, Я. де Бальмен і В. Даль, брати О. та І. Бутакови та багато інших.

Розлогий аналіз роботи І. Марцінковського дає у своїй публікації «Шевченко і Миколаївщина» кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури і методики навчання Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського Людмила Старовойт (Слово Просвіти. — 2013. — 15—21 серпня. — С.13).

В одній зі статей автор досліджує вірогідність версії про перебування Т. Шевченка на Миколаївщині 1859 року (село Голоскове), висловлену у спогадах Михайла Яшовського, і переконливо вказує на їхній міфологічний характер, малоаргументованість, відсутність доказової бази. А от стаття про перебування на гастролях у Миколаєві двоюрідного внука поета Василя Кузьмовича Шевченка у серпні 1908 року містить багато цікавих подробиць із життя тогочасного міста. Автор переглянув місцеву періодику за останню чверть XIX та першу чверть XX століття та ввів у науковий обіг чимало раніше невивчених фактів. Він простежив, як миколаївські реалії відобразилися у творах Т. Г. Шевченка, натрапив на слід невідомого списку Шевченкової поеми «Сон», що був зафіксований у кримінальній справі про вбивство та пограбування відомого краєзнавця Ф. Т. Камінського.

Вражає широта охоплення матеріалу дослідником. Наприклад, що спільного з Миколаївщиною і Шевченком має відомий мандрівник, антрополог, лікар за фахом М. М. Миклухо-Маклай? Дослідник скрупульозно вивчив генеалогію його роду й порадував читачів низкою відкриттів про причетність до долі Шевченка його батька, оприлюднив напівзабуті матеріали про приїзди й перебування в Миколаєві М.М. Миклухо-Маклая. А ще нагадав сучасникам про те, що один із перших перекладачів поеми «Гайдамаки» російською мовою — уродженець Миколаєва П. Гайдебура, а виходець із Вознесенська С. Южаков став автором першої енциклопедичної статті про Великого Поета.

Ігор Марцінковський вивчив не лише матеріали літературних та архівних джерел, а й експонати музейних і приватних колекцій миколаївців. Це дало змогу підготувати статті про медалі та грошові знаки із зображенням Т. Шевченка, що зберігаються у колекціонерів Миколаївщини. Але на найбільшу увагу заслуговує історія жетона із зображенням Т. Шевченка, який випустило Миколаївське об'єднання «Просвіта» до своєї річниці 1908 року. Тут автор став першовідкривачем, оприлюднивши матеріали Миколаївського державного архіву.

Книга містить низку фотодокументів, багато з яких опубліковані вперше. Видання буде корисним для широкого кола шанувальників і дослідників української літератури,

збагатить історичну пам'ять сучасного покоління, скероване на піднесення його національної свідомості, стане гідним внеском у пошанування постаті Т. Г. Шевченка.

Ще однією оригінальною робою миколаївського шевченкознавця є праця «Суднобудівні, судноплавні та корабельні терміни у творчій спадщині Т. Шевченка» — науково-популярне видання, в якому вперше в Україні розглядається життя і творчість Т. Шевченка у зв'язку із суднобудуванням та судноплавством. На матеріалі біографії, мистецької, літературної та епістолярної спадщини Кобзаря вперше у шевченкознавстві й у краєзнавстві Миколаївщини зібрані у систему й акцентовані моменти, які пов'язують творчість письменника з морем та нашим краєм, а також вжиті митцем суднобудівні, судноплавні та корабельні терміни. Видання вийшло у видавництві Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова в паперовому та цифровому варіантах. CD варіант — перша електронна книжка про Т. Шевченка на Миколаївщині.

Беруть участь миколаївські філологи та краєзнавці у підготовці «Шевченківської енциклопедії» — енциклопедичного видання у шести томах, яке готує Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАНУ за участю шевченкознавців України, діаспори та країн близького й дальнього зарубіжжя. Керує проектом «Шевченківської енциклопедії» доктор філологічних наук Валерія Смілянська. Головою редакційної ради «Шевченківської енциклопедії», директором Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, академіком Миколою Жулинським 5 березня 2013 р. були представлені широкій громадськості перші два томи. Перший том складається з 1142 статей, другий — з 1081 статті, що містять вичерпну інформацію про життя, творчість та особистість Тараса Шевченка, його епоху та оточення. Очікується, що загалом у шести томах буде понад 6500 статей.

Серед авторів статей перших двох томів є миколаївці: І. Б. Марцінковський і І. І. Даниленко — обоє з Чорноморського державного університету імені Петра Могили, І. Б. Марцінковський — з Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

Необхідно відзначити також наукові статті відомого шевченкознавця Миколаївщини, старшого наукового співробітника Миколаївського краєзнавчого музею Ірини Іванівни Александренко, лауреата обласної премії імені Миколи Аркаса, делегата І-го Всеукраїнського з'їзду музеїв, присвяченого підготовці до ювілею Кобзаря. У своїх публікаціях дослідниця торкається найрізноманітніших питань Миколаївської Шевченкіани: родичі Шевченка в краї, долі друзів поета, які проживали на півдні України, виникнення та діяльність науково-просвітницьких товариств тощо. Багато дослід-

ниця зробила для наповнення «Шевченківського архіву» науково-експозиційного відділу Миколаївського обласного краєзнавчого музею (фотографії, документи, розшифровані фонограми спогадів, матеріали родинних архівів тощо).

Окрім наукової роботи велику увагу миколаївські шевченкознавці приділяють популяризації знань про поета та його зв'язок з Миколаївщиною. Так, 6 березня 2013 р., до 199 річниці народження Кобзаря Миколаївський обласний краєзнавчий музей організував виставку та зустріч студентської молоді МНУ імені В. Сухомлинського й університету культури з відомими просвітянами-краєзнавцями, пошановувачами творчості Т. Г. Шевченка.

Гостей присутнім представила І. І. Александренко, а про багату та різноманітну спадщину поета розповів І. Б. Марцінковський. Учасники заходу змогли познайомитись з раритетними виданнями творів Т. Г. Шевченка, побачити ювілейні медалі, відзнаки, жетони, монети й інші унікальні зразки з колекції І. Б. Марцінковського, а також музейні предмети за шевченківською тематикою. Молодь дізналась про знахідки та відкриття науковців у дослідженні родоводу Кобзаря, кола його друзів і знайомих.

Щороку з 1997 р. у Миколаєві проходить конкурс Шевченківської поезії «Заповіт». На конкурс, починаючи з ювілейного Десятого конкурсу, подають заявки більше 100 читців. Його організаторами виступають фонд «Дітям України», міськвиконком, Народний Рух України, обласне управління освіти. Голова оркомітету Юрій Діденко привітав усіх учасників 10-го конкурсу з днем народження Великого Кобзаря та наголосив, що конкурс відбувається напередодні 100-річчя Миколаївської «Просвіти» Миколою Аркасом, це і є спільний внесок у відродженні спадщини Великого Кобзаря.

За сімнадцять років (у 2013 році пройшов XVII конкурс) свого існування Конкурс зробив значний крок у своєму розвитку — серед творів багатьох виконавців багато нових та малознаних, котрі тільки нині знаходять свій шлях до слухача. Творча спадщина Великого Кобзаря і сьогодні залишається актуальною.

Щорічні заходи з ушанування імені та творчості Великого Кобзаря проходять в обласній, міській і районних бібліотеках області. Тут проходять виставки творів поета, праць про нього, а останнім часом досить популярним є улаштування віртуальних виставок, присвячених Т. Шевченку на офіційних сайтах бібліотек, що значно розширило аудиторію. Так, лише у 2013 р. було створено подібні виставки у Вознесенській, Миколаївській, Казанківській та інших районних бібліотеках Миколаївської області.

У багатьох школах є куточки, присвячені поетові. Починаючи з 2002 р. у школах Миколаївської області проходить щорічний відбір учасників на «Всеукраїнський кон-

курс учнівської творчості», де часто звучать наукові та літературні теми Т. Шевченка, а XIII конкурс, присвячений 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка, проходить під гаслом «Об'єднаймося ж, брати мої!». До розгляду у конкурсі приймалися роботи на тему: «Україна, як і великий наш Кобзар, — вічні».

Учні матють можливість переглянути унікальні архівні документи, ілюстративні матеріали та відеосюжети про життя і творчість видатного українця Тараса Григоровича Шевченка».

Щороку у школах області 9—10 березня проходять лінійки «Шевченкове слово у віках не старіє», інформаційні години «Уклін та шана Кобзарю» тощо. До 200-річчя Великого поета 2-го вересня 2013 року перший урок в усіх школах Миколаївщини пройшов у вигляді перегляду телевізійного «Шевченківського уроку». Учні матимуть можливість переглянути унікальні архівні документи, ілюстративні матеріали та відеосюжети про життя і творчість видатного українця Тараса Григоровича Шевченка».

На рівні державної влади щороку 22 травня, у день перепоховання праху видатного українського поета (а також на низку інших святкових днів — Народження поета, День злуки, День Незалежності, День української писемності та мови і т. д.) у Миколаєві та багатьох районних центрах, де є пам'ятник поету, відбувається урочиста церемонія покладання квітів до пам'ятника Кобзареві.

Миколаївська земля давно належить Шевченку, а цей невеликий матеріал свідчить про невичерпність шевченківської теми у житті краю.

Художник з роду Шевченка

Через багато років в нащадків Шевченка по чоловічій лінії, яким Бог давав міцне коріння й довгий вік, проявилися і малярські здібності й письменницький хист.

10 листопада 2007 р. відсвяткував свій 80-річний ювілей наш земляк Шевченко Віталій Кіндратійович, виходець із селища Диковичево Ново-Архангельського району Кіровоградської області, людина дуже скромної вдачі і цікавої долі.

Зі слів діда Віталія Кіндратійовича — Антона Дементійовича Шевченка, який народився у селі Кирилівка близько 1837 р., дід Тараса Григоровича — Іван Андрійович Шевченко, учасник гайдамацького руху, і прадід Віталія Шевченка — Дементій були рідними братами. Сам Антон Дементійович Шевченко приходився двоюрідним братом батькові Тараса. Після відміни кріпосного права у 1861 р. Антон покинув рідну

Кирилівку і оселився на «дикому», порожньому місці, яке з часом розбудувалося у селище — Диковичево.

Як у багатьох Шевченків, на роду в Антона Дементійовича було написано прожити довге життя — понад 90 років і народити багато дітей — аж дванадцятеро!

Діти великої родини Антона Дементійовича повиростали і село розрослося. Півселища були Шевченки!

1896 року народився син Кіндрат (Антонович) — сьома дитина у сім'ї, батько Віталія і троюрідний брат Тараса Григоровича Шевченка. Отримавши освіту, Кіндрат став вчителювати у школі в сусідній Карлівці. У нього були здібності й до драматургії. Старожили згадують як у сільському клубі ставили п'єсу, написану Кіндратієм в пам'ять про старшого брата Гліба, вбитого німцями під час громадянської війни. Горезвісного 1938 року сільського вчителя — директора Кагарлицької школи — засудила «трійка». Сім'я репресованого «ворога народу» мусила рятуватися втечею.

Разом з матір'ю Євдокією Михайлівною Нікітіною та старшою сестрою Людмилою Віталій перебрався до Миколаєва, де жив рідний дядько Яків Михайлович Нікітін.

У довоєнні часи виявився талант Віталія до малювання. Він став відвідувати ізостудію Палацу піонерів, де викладали відомі миколаївські митці — педагоги В. Н. Волошин, М. М. Божій, П. І. Ковальов, який закінчив ще Імператорську Академію мистецтв.

Велика Вітчизняна війна, що раптово увірвалася в життя радянського народу, багатьох підлітків зробила дорослими. В окупованому Миколаєві Віталій Шевченко приєднався до підпільної групи, що діяла на базі історичного музею. До закладу хлопця зарахували учнем-підсобником, враховуючи його художні навички, які могли стати в нагоді при оформленні експозиції.

Завданням підпільників, згадує Віталій Кіндратійович, стала допомога товаришам, які залишились у таборі військовополонених. Члени «Комітету допомоги» добилися дозволу влаштувати благодійні обіди для полонених медиків за межами табору, які в сутності перетворилися на конспіративні наради спільників. Про цю героїчну справу миколаївських патріотів писав журналіст — краєзнавець В. А. Чуніхін у документальних нарисах «Лицом к лицу с СД».

У спогадах керівника підпільної групи Ю. М. Тарасова відзначалось, що центром підпілля став Історичний музей (будинок по вул. Декабристів, 32 та по вул. Інженерній, 3, куди тимчасово музей було переведено при німцях). Разом з Апостоловим Андрієм Софроновичем, зберігачем фондів і охоронцем музею, Віталій Шевченко ховав документи — паспорти та робітничі картки — «мельдкарти» для військовополонених

втікачів, допомагав зберегти бібліотеку, матеріали та культурні цінності музею, зброю на випадок сутички з німцями.

У характеристиці на 16-річного Шевченка В. К., підготовленій для обкому КПУ, яка зберігається в обласному архіві, сказано, що, незважаючи на юний вік, Віталій, наділений живим розумом, твердістю у досягненні поставленої мети і показав себе справжнім патріотом у важкий для Батьківщини час.

У лютому 1944 р. гестапівці розгромили таємний склад у музеї. Як згадує В. К. Шевченко, до закладу приїхав німецький професор, який особисто відібрав найцікавіші експонати. Віталій Кіндратійович був свідком того, як під наглядом фашиста музейні предмети складалися у дерев'яні ящики для відправки у Німеччину. І, хоча підпільники вчасно врятувалися від арешту, цінності Ольвійської колекції зникли у напрямку «Дойчланд-Веймер».

Віталію не пощастило побачити, як радянські війська визволяли Миколаїв від фашистів. У цей час він був у Тирасполі, гнаний етапом на Румунію.

Після повернення у місто Шевченко став займатися улюбленою справою. Віталій Кіндратійович був одним із фундаторів «Товариства миколаївських художників» — предтечі миколаївської організації Спілки художників України.

Справу батька Віталія — Кіндрата Антоновича Шевченка — було переглянуто у 1947 р., про що родина репресованого отримала довідку.

Все життя і творчість миколаївського художника В. К. Шевченка позначені високою духовністю, свідченням чого стала персональна виставка майстра на день його 80-річчя. «У спогадах про минуле» на полотнах майстра живуть чудові «куточки» Миколаєва — Дикий сад, річпорт, Набережна, Яхт-клуб, пейзажі Миколаївщини і Кіровоградщини. Це понад сто картин, замальовок, етюдів.

Доклав своїх рук Шевченко і до такої визначної пам'ятки Миколаєва як вітраж у Палаці урочистостей для молодят. Про його внесок у створення виставкового залу Художнього фонду, де Шевченко працює з 1953 р. й до сьогодні, говорили на відкритті виставки заслужені діячі мистецтв України Олег Приходько, Микола Бережний, Іван Булавицький, народний художник України Андрій Антонюк та інші.

До бойових відзнак Віталія Кіндратійовича Шевченка — медалей «За бойові заслуги», «За доблестный труд», ордена Вітчизняної війни, грамот додається й така дорогоцінна для нього нагорода, як вдячність нащадків за збережену пам'ять роду і гідність, з якою він проніс знакове для України прізвище.

Логічним підсумком творчого життя Віталія Кіндратійовича стало прийняття його 2008 р. до Спілки художників України.

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. ШЕВЧЕНКА В ОДЕСІ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ (КІНЕЦЬ XIX — ПОЧАТОК XX ст.)

(О. Музичко)

Т. Шевченко ніколи не був в Одесі, однак традиція його вшанування та рецепції образу у цьому «Українському Вавілоні» мають глибокі та міцні традиції, що є фактично «однолітком» місцевого українського національного життя. Це питання певною мірою опрацьовано нашими попередниками, такими як Г. Зленко, А. Мисечко, О. Болдирев, Т. Максим'юк та ін.), тому метою цього нарису є не так узагальнення вже відомих даних, як їх доповнення та концептуалізація в контексті надважливого етапу розвитку українського націєтворення в Одесі і загалом Україні кінця XIX — початку XX століття.

У роки зміцнення право-консервативних рис у національній політиці Російської імперії шевченківські свята набули опозиційного забарвлення. У березні 1879 р. Шевчінківські дні відзначила Одеська громада на чолі з популярним вчителем Л. Смоленським. Постать Т. Шевченка об'єднувала не лише українців міста, але й інші ліберальні сили та пригнічені національності. За згадкою С. Єгунової-Щербини, ліберальне професорське та студентське коло російських професорів Новоросійського університету, зокрема І. Мечнников, Г. Афанасьєв, брали участь у засіданнях громади

і шевченківських святах. Серед студентів привертає увагу участь у святах такого відомого російського революціонера, як А. Желябов. Показовим є повідомлення в «Одесском вестнике» одного зі студентів про те, що вони зібрали кошти на побудову школи імені Т. Шевченка. Припустимо, що це є свідченням існування в університеті вже на той час української студентської громади, виникнення якої дослідники датують лише початком 1890-х або початком XX століття. Таким чином, університет майже відразу після відкриття у 1865 р. став важливим осередком шевченківського вшанування та вивчення, що повною мірою реалізується у подальшому.

У 1878 р. єврейська громада зібрала чималу суму коштів на побудову школи імені Т. Шевченка. Потік грошей на цю справу не висихав впродовж кількох років, про що докладно повідомляв «Одесский вестник» — головний популяризатор Т. Шевченка в Одесі того часу. Персонально головним чином цю справу просував автор численних статей про Т. Шевченка на сторінках цього видання, соратник Л. Смоленського, історик та літератор О. Андрієвський.

Розгром української громади у 1880-х роках, звісно, послабив потужність меморіального руху, однак аж ніяк не зупинив його, про що свідчать стабільні повідомлення про це на шпальтах одеської преси. Вистави за творами Т. Шевченка трупи М. Кропивницького та інших, зокрема й російських, охоче демонстрували одеські театри, що викликало суспільний резонанс, відбитий у публіцистиці.

Символічно, що відродження в студентському середовищі і посилення в українському загалі шевченківського руху пов'язано з переїздом до Одеси двох представників «Братерства тарасівців» Д. Сигаревича та В. Боровика.

А. Синявський твердив, що у 1890 р. в Одесі була заснована молода громада на драгоманівських засадах. У грудні 1891 р. М. Комарова повідомила Лесю Українку про об'єднання А. Синявського, І. Смоленського та Д. Сигаревича у гурток, молоду громаду. Інші джерела повідомляють про те, що Д. Сигаревич очолив в Одесі осередок «Братерства тарасівців». Імовірно, малася на увазі саме група, заснована у 1890 або 1891 р., хоча не виключено й те, що це були окремі явища. Д. Сигаревич виконував дві основні функції: зв'язкового з галичанами та своєрідного дядьки-наставника для одеської студентської молоді, в тому числі курсисток. Наприкінці 1890-х років одесит налагодив стосунки з М. Грушевським та Науковим товариством ім. Т. Шевченка. В. Боровик працював помічником експерта при Одеському філоксерному комітеті, лабораторії Новоросійського університету, інспектором Михайло-Семенівського сирітського будинку в Одесі. На початку XX ст. громада була розгромлена у зв'язку з переслідуванням владою загального студентського руху.

Водночас, постать Т. Шевченка активно популяризувалась старшими громадівцями, передусім О. Андрієвським та О. Маркевичем, представниками інших національностей (В. Жаботинський), на сторінках російськомовних часописів та газет та західноукраїнських видань.

Восени 1903 р. одеська українська студентська громада відродилась зі вступом, а частково поверненням до університету та жіночих курсів низки харизматичних осіб: І. Бондаренка, В. Сигаревича, М. Слабченка, В. Пащенка, Г. Чикаленко, Ірени Сигаревич (дружини В. Сигаревича) та ін. Місію основного «дядьки-наставника» узяв на себе Д. Сигаревич, який надавав приміщення для зборів, шевченківських свят. Під час шевченківського свята він виголосив молоді гарний і змістовний реферат, що підсилив їх піднесений настрій. Головною формою діяльності громади і водночас пропаганди української ідеї, навернення інших осіб до українства, були збори громади. Однак невдовзі одеська студентська громада знову була розгромлена, а більшість учасників звільнені з університету. Щоправда, частина з них поновилась.

1905 р. пройшов під знаком консолідації та увиразнення української національної громади Одеси, дедалі жвавішої участі її очільників у політичному житті. Навесні 1905 р. Д. Сигаревич у статті підсумував досвід західних українців у розвитку нації, тим самим намітивши програму дій і для наддніпрянців. 23 листопада 1905 р. в Одесі відбувся перший у Російській імперії український мітинг за участі близько двох тисяч українців, до яких приєдналися представники інших національних громад міста (4 грудня 1905 р. Д. Сигаревич взяв участь у другому одеському українському мітингу). Д. Сигаревич належав до центральних постатей першого мітингу, адже лише він, І. Луценко та С. Шелухин отримали право на «заглавне» слово. Якщо І. Луценко привітав присутніх та визначив основні завдання, С. Шелухин зупинився на історії України від Київської Русі до ліквідації Гетьманщини, то виступ Д. Сигаревича з промовистою та знаковою для історіографії назвою «Відродження України» був присвячений історії українського національного руху (відродження) з кінця XVIII — до початку XX ст., тобто, як сказали б тепер, «сучасній» історії. Одне з центральних місць у промові її автор відвів Т. Шевченкові. Виголошена українською мовою, ця промова була вперше в історії одеської преси опублікована цією ж мовою в одеському часописі. Невдовзі промову частково опублікували в першій україномовній одеській газеті.

Д. Сигаревич, М. Комаров та ін. стали основними популяризаторами творчості Т. Шевченка у відкритій того ж року одеській «Просвіті» ім. Т. Шевченка. Зокрема, Д. Сигаревич у 1906—1907 рр. прочитав тут доповіді про «Значіння Т. Шевченка»,

«Т. Шевченко — поет». Промова про Т. Шевченка в міській народній аудиторії з використанням живих картин (тобто німа вистава за участю акторів) українського села, в якій промовець наголосив на поєднанні в особі Т. Шевченка постатей простонародного Кобзаря та поета-інтелігента.

Заслугою М. Комарова було більш наукове оформлення рецепції Т. Шевченка, зокрема у бібліографічному жанрі. Квінтесенцією таких дій М. Комарова стало видання у 1912 р. в Одесі літературного альманаху «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів» за художнього оформлення Л. Квачевського. У 2001 р. збірник перевиданий в Одесі у вигляді репринту з нагоди 187-ї річниці з дня народження Т. Шевченка накладом тисяча примірників.

Видання збірника було зумовлено традицією подібних видань в українській культурі на початку XX ст. Впродовж 1901—1916 рр. вийшов збірник «На вічну пам'ять Котляревському» (1904), «Багаття» (Одеса, 1905), альманах «З потоку життя» (Херсон), упорядкований Б. Грінченком «Збірник поезії й прози для читання і декламації», «Досвітні огні» (1906 р., перевиданий у 1908 і 1914 рр.), поетична антологія «Українська муза» (1908) та ін. Довгий час до 1912 р. М. Комаров опрацьовував бібліографію Т. Шевченка. «Вінок Т. Шевченкові» генетично найбільш пов'язаний з виданням «Т. Шевченко в литературе и искусстве. Библиогр. указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко / Сост. М. Комаров. Одесса, 1903». Найтісніше «Вінок Т. Шевченкові» пов'язаний з виданням у 1911 році В. Супранівським подібної збірки у Галичині (у Золочеві) «На вічну память Тарасові Шевченкові». М. Комаров готував своє видання до 50-х роковин від дня смерті Т. Шевченка, але, дізнавшись про галицьке видання, припинив заходи щодо видання книжки. Проте з появою збірки В. Супранівського М. Комаров пересвідчився, що вона не усунула потреби у одеському виданні, і відновив роботу. Одним з перших свідчень про активізацію одесита є його лист до вдови Б. Грінченка Марії 14 вересня 1911 р., в якому він просив надіслати йому ненадруковані вірші покійного про Т. Шевченка для публікації у майбутньому збірнику, адже «мені хотілось би, щоб він був якомога більше певніший та інтереснішим». Водночас М. Комаров звернувся з проханнями про надсилання матеріалів до низки українських поетів та письменників. Про надання комунікативної допомоги у виданні збірника він просив Є. Чикаленка у листі від 8 січня 1912 року.

У передмові М. Комаров дякував за підтримку в упорядкуванні збірника членам НТШ В. Гнатюку та С. Єфремову. П. Конопацький переклав для збірника на українську з польської та білоруської. О. Пчілка передала вірші, які були надіслані в редакцію «Рідного краю» вже після закриття цього видання. Редакція білоруської газети «Наша

нива» надіслала номер газети та книжку, в яких були надруковані вірші Я. Купали. М. Комаров також повідомляв про неповноту збірника: він не надрукував у ньому 46 віршів (25 містились у виданнях, які він не зміг розшукати, решту, галицьких, визнав непридатними з цензурних міркувань). Авторами деяких з цих віршів були члени НТШ Ю. Федькович, Б. Грінченко, О. Кониський та Б. Лепкий.

Натомість до збірника, виданого восени 1912 в одеському «Южно-русском обществе печатного дела», увійшли 135 творів 100 авторів (14 російською, 2 білоруською, 2 польською, решта українською), присвячені Т. Шевченкові, що друкувалися у різних виданнях з 1843 р. по 1912. Вірші упорядник розташував у хронологічному порядку з коментарями: де і коли вірш вперше був надрукований або передрукований, та вказував джерела, з яких переписував твори у власну збірку. Наприкінці навів список не включених віршів про Т. Шевченка, відзначаючи зірочками ті, які йому не вдалося знайти, з приміткою, щоб читачі допомогли йому їх розшукати для наступного, повнішого перевидання збірки. Збірник містить твори (деякі — мовою оригіналу, зокрема білоруською та польською) таких авторів, як Леся Українка, Панас Мирний, М. Старицький, М. Некрасов, Янка Купала, Б. Залєський, вірші членів НТШ — О. Кониського, А. Кримського, І. Стешенка, І. Франка, Б. Грінченка, Д. Яворницького.

Вірш Івана Богомолова 1861 р. у 1905 р. Ю. Романчук передрукував у збірці НТШ як анонімний вірш, знайдений між паперами Гулака-Артемовського. За цією публікацією цей вірш передрукував М. Комаров. «Вінок» був надісланий М. Комаровим у дар до бібліотеки НТШ. «Вінок» був схвально оцінений доволі численними рецензентами. Історія видання в контексті зв'язків М. Комарова з галичанами була згадана у 1920-х роках М. Возняком. Серед заслуг М. Комарова видання «Вінка» згадував В. Дорошенко. Схвальна оцінка надихнула М. Комарова на підготовку другого видання, куди б мали увійти вірші не лише слов'янських поетів, але, наприклад, кавказьких (грузинських та вірменських). Однак ці задуми перервала смерть діяча у 1913 р. «Вінок» став передостанньою значною публікацією М. Комарова.

Естафету пошанування з націєтворчою метою розвинули товариства Одеський Український клуб та Українська Хата у 1910-х роках. Л. Ковальчук декламував твори Т. Шевченка «Якби ви знали, паничі», «Гайдамаки», «Перебендя», «Минають дні», «Катерина», «Наймичка». П. Клепацький наприкінці лютого 1911 р. виступив з доповіддю «Головні мотиви поезії Т. Шевченка і її виховуюче значення», а 26 лютого 1912 р. — «Шевченко як апостол любові, братерства та правди». І. Луценко у лютому 1912 року відкрив вечір, присвячений Т. Шевченку, читанням вірша поета «І мертвим і живим і не народженим землякам моїм...» та невеликим вступним словом до текста цього

вірша. Важливо, що свою діяльність громадівці намагались всіляко поширити поза межу суто українських осередків. Л. Ковальчук читав вірші Кобзаря на засіданнях «Одеського Літературно-артистичного клубу».

Пошана до Т. Шевченка сягала поза межі суто інтелігентського середовища. Так, жваву участь у діяльності зазначених товариств взяв крамар, власник ковбасні на вулиці Садовій у центрі Одеси, К. Литвиненко. Свого сина він назвав Тарасом на честь Т. Шевченка, доньку віддав вчитися в українську гімназію. Одній із співробітниць свого магазину Надії Шевченко К. Литвиненко подарував «Кобзар» у шкіряній палітурці 1914 року видання за редакцією В. Доманицького, який вона через багато років передала онучці К. Литвиненка. Пізніше «Кобзар» передали у шкільний музей Т. Г. Шевченка в селі Ясинів Любашівського району Одеської області.

Заборона відзначення сторічного ювілею народження Пророка лише посилила українців та акумулювала минулий досвід міжнаціональної консолідації. Солідарність з українцями продемонстрували грузинські, вірменські студенти університету, поляки. В інтерв'ю одеській газеті сіоніст М. Усишкін зазначив, що «евреи ценят Шевченка как борца за национальное самоопределение и чтят как чуткого поэта и беззаветного защитника интересов своего родного народа. Заслуживает внимания певец Украины и как деятель, чутко относящийся к доле других угнетенных национальностей».

Серед лідерів грузинського земляцтва найбільш тепло до української культури ставився історик та громадський діяч С. Аваліані. У лютому 1914 р. на шпальтах газети «Одесский листок» він опублікував велику статтю про Т. Шевченка, сповнену глибокою повагою до українського народу і його генія. Зокрема, автор відзначав народний, національний і водночас всесвітній характер поезії Т. Шевченка, трагізм його долі, в якій «особисті нещастя з'єднувалися із сумом про нещастя народу». Стаття закінчувалася проникливими словами: «Нет, не угас живой дух народный, прошел и проходит он все теснины, и не погаснет живая народная сила, вскормившая и споившая великого своего сына, и если масса сегодня коленопреклоненно не опустится перед памятью мученика, то в сердцах своих каждый вспомянет великого печальника за правду и истину и искренней внутренней слезой покроет память того, с кем вместе в один голос и в одну душу будем молить:

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли!

И вместе с мучеником будем верить, что недалек тот час, когда можно будет сказать:

І о диво! Трупи встали
І очі розкрили,
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки».

У 1914 р. у газеті «Рада» було оприлюднено протест низки грузинських студентів Новоросійського університету проти заборони влади відзначати день народження Т. Шевченка.

Велику російськомовну статтю І. Луценка про Т. Шевченка надрукувала провідна одеська газета. Лікар, зокрема, наголошував: «Но не только в Галиции, где живет одна шестая часть украинцев, празднование этого высокоторжественного дня рождения народного пророка совершится совершенно свободно, и не только это событие будет отмечено всем культурным миром. Даже в России, даже в нашей 4-й псевдонародной Думе, административные репрессии против достойного чествования Шевченка не могли пройти бесследно, как это бывало раньше: они вызвали спешный запрос в Думе, и даже многие правые депутаты стали на сторону Шевченка. И хотя чествование Шевченка, предполагавшееся раньше по всей России, населенной и не населенной украинцами, публично везде отменяется, но тем ярче воспоминание о нем разгорается в сердцах тех, для кого учение Шевченка является источником живой воды; а благодарныя молитвы верующих к Творцу Небесному за ниспослание пророка такой силы, каким является Т. Г., вознесутся и, конечно, будут приняты Тем, Кто видит в сердцах.

В своем «Заповите» Т. Г. просит:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вільній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Но такой семьи народов еще не существует на земле. Она должна явиться. Мир идет к тому. Мы должны верить в пришествие такой человеческой семьи. Без веры в это не имеет смысла работать над осуществлением этой идеи. Шевченко является символом этого стремления к правде, к лучшему будущему. Многое уже изменилось в этом направлении. Крепостное право давно уничтожено в России. Началось раскрепощение политическое. Пути раскрепощения экономического тоже выясняются, и люди начинают становиться на этот путь. И суть для пророков, апостолов правды

и науки расчищается. «Кобзарь» Шевченка — книга откровения пути правды. И мы можем сказать о Шевченке то же, что он сказал о Котляревском:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люде;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!»

К. Литвиненко та провідний архітектор Одеси, громадівець, Ф. Нестурх у 1914 р. надіслали у Київ гроші на зведення пам'ятника Т. Шевченку у Києві. Вплив одеситів сягав не лише Києва. Навесні 1914 р. Миколаївська «Просвіта» у листі за підписом 600 осіб виборювала від міського голови право на проведення Шевченківських свят. Після відмови голови миколаївці навіть апелювали до П. Мілюкова. Однак свято, що передбачало зібрання у залі міської думи, панахиду та виступи запрошених одеситів І. Луценка та С. Шелухина, так і не відбулося.

Весь цей час пошанування Т. Шевченка нуртувало у вищій школі Одеси. У 1907—1908 роках професори І. Линниченко та В. Лазурський ініціювали вечір пам'яті Т. Шевченка у секції російської літератури гуртка любителів літератури та історії при Одеських вищих жіночих курсах, але чиновники не дали дозволу на його проведення. Членом «Просвіти» стала Наталя Лазурська (Н. Богомолець). У 1906 р. вона прочитала на урочистому зібранні «Просвіти» в українському вбранні вірші Т. Шевченка, викликавши захоплення в аудиторії, яка просила її на біс. Завдяки передусім подружжю В. Лазурських Одеське бібліографічне товариство при Новоросійському університеті перетворилось на важливий центр актуалізації шевченкової творчості та біографістики.

Однак Шевченкіана відбивалась і в більш алюзивних формах. Найяскравіше про це свідчить святкування 30-го ювілею наукової та педагогічної діяльності у 1911 році професора І. Линниченка, хоч і вихованця В. Антоновича, але противника політичних і навіть просто самостійних від російських форм українського життя. Колишні учні професора піднесли йому у розкішній папці адресу українською мовою, стилізованою під Т. Шевченка. Цей факт не обійшли увагою українські та антиукраїнські видання. Виразник останніх С. Щьоголев резонно відзначив, що цей факт якщо й свідчить про українофільські тенденції професора, то лише у суто пасивній формі.

У 1917—1918 роках ці тенденції призвели до важливої події у педагогічному житті — професор С. Вілінський, за згадкою його студента А. Ніковського, «дуже толерантна й уважна до українських тем в історії літератури» людина, започаткував в університеті та на курсах лекції з історії української літератури. Їх програма свідчить про чільне місце, яке лектор відводив творчості Т. Шевченка.

Ставлення Лазурських до українського відродження яскраво відбиває стаття Н. Лазурської, опублікована у квітні 1917 р. на шпальтах однієї з двох найпоширеніших газет Одеси. Вона привітала шевченківське свято, організоване українською громадою. Рясно цитуючи «Заповіт» Т. Шевченка, вона закликала українців як єдину сім'ю реалізувати всі заповіти свого духовного лідера. «Тот народ, который дал своей родине Т. Г. Шевченко, может по праву гордиться величием и самобытностью своей души», — наголошувавла вона.

Початок Російської та Української революцій у лютому-березні 1917 р. символічно співпав з черговими Шевченківськими святами, що сповна використали провідники українського національного руху в Одесі під час проведення у березні двох велелюдних українських віча у залі гімназії під звуки національного гімну «Ще не вмерла Україна» та під синьо-жовтими прапорами. Перше з них винесло резолюцію про народне вшанування пам'яті Кобзаря.

З деяким запізненням свято Т. Шевченка знову відбулося в Одесі навесні 1918 р., що ознаменувало повернення української влади до міста. Цілий рік українські політики та діячі культури докладали великих зусиль задля поширення образа Т. Шевченка як націотворчого героя шляхом організації вистав, мітингів, видання книг та публікації численних статей. В. Буряк підкреслював успішність цих заходів: «Українізація на повном ходу... Цікаво як саме змінилося відношення до українізації. Перше ставилися з великим недоволенням, як на якесь глупство, як на виграшки фанатиків націоналізму та глузували. Потім, коли побачили, що українці рішучо домагаються цього, зачали гостро, непристойно лаяти та доносити певним од соціалізму (себто «благонадійним») про буржуазну затію. А далі... далі зачали поволі переводити в життя повну українізацію. Бо... життя не стоїть на місці і ставить усім свої вимоги. Зачали вивішувати прапори, купувати Шевченка (теж ознака патріотизму!) та вести діловодство в українській мові». На початку 1919 р. святкування відбулися вже в більш складній атмосфері послаблення політичних позицій українців в Одесі, чим сповна користалися українофобські сили. Об'єктом кпинів з їх боку традиційно був Т. Шевченко та українська мова.

Однак образ Т. Шевченка намагалися використати майже всі політичні сили Одеси. Про це свідчать заяви та публікації діячів російських соціал-демократів, більшовиків, одеської кадетської преси тощо. Щоправда, кожна сила надавала образу Т. Шевченка свого забарвлення. Найлівіші підкреслювали соціально-економічне звучання поезії Кобзаря, російськокультурні — російськомовність деяких його творів та значення

для Росії. Національні українські діячі, хоча й віддавали належне образу Шевченка-революціонера, передусім вшановували його як провісника національної свободи.

Натомість до інших проявів української свідомості та патріотизму — пісень/гімнів «Ще не вмерла Україна», «Заповіту» та жовто-блакитного прапору (саме так здебільшого сучасники називали український національний прапор, хоча у питанні про порядок кольорів, попри низку законодавчих актів про запровадження синьо-жовтого прапору, на громадському рівні не було чіткої позиції) — ставлення було більш полярним. Праві та ультраліві сили вважали своїми «Боже, царя храни» чи «Інтернаціонал», ліберальні — не переймалися цим питанням. Щодо прапору, то після короткочасного загравання з українською національною ідеєю шляхом запровадження наприкінці 1917 року як прапора Української Радянської Народної республіки червоного стягу з жовто-синім прапором у верхньому лівому куті, у 1919 році більшовики перетворили прапор на червоний з абревіатурою назви республіки, облямованою золотою рамкою.

Однією з яскравих рис одеських шевченківських свят у 1918—1920 роках був їх потужний соборницький зміст, чому сприяло перебування в Одесі численних уродженців Західної України, здебільшого галичан — інтелігенції, вояків австро-угорської армії, колишніх полонених. Учасник шевченківського свята в одній з одеських гімназій зауважив, що «пісні галицьці, виконані одним галичанином, підкреслили тісний зв'язок, який завжди був і буде між нами й Галичиною». Особливо високу активність у поширенні націотворчого образу Т. Шевченка виявили В. Мурський та Е. Темницький. В. Мурський був серед організаторів літературного фонду ім. Т. Шевченка, видавцем збірки революційних пісень з нотами «Під України єднаймось прапор», в яку, зокрема, включив «Заповіт». Поширенню творчості Т. Шевченка сприяло яскраве видання видатним друкарем Є. Фесенком у 1918 році «Збірника творів видатніших українських письменників» (151 с.), до якого увійшли твори 14 авторів — Т. Шевченко та ін.

Найбільш несприятливим для українців Одеси був 1919 рік — панування в Одесі терористично-українофобських режимів. Тим не менш, святкування нового 1919 року, за згадкою Ю. Липи, відбулося у піднесеній атмосфері: «Зібралися у великому приміщенні голосні, веселі, бадьорі. Знаний цілій Одесі ієромонах Микита вискочив на підвиконня. В одній руці тримав келих з вином, у другій — розвинений синьо-жовтий прапор. Чорні очі його горіли під густими, посивилими бровами: У новому році — слава Україні! Слава! Слава!». Таким чином, одесити перейняли шевченковий заклик до оптимістичної боротьби.

У січні 1919 року російська адміністрація Одеси «милостиво» дозволила викладати в гімназіях міста лише «малоросійську» мову І. Котляревського та Т. Шевченка, але заборонила викладання «українсько-галицийської». Таке цинічно українофобське рішення викликало справедливе обурення місцевих українців. Але можливості доведення своєї позиції в них вже були вкрай обмеженими. Статтю голови спілки М. Гордієвського не прийняла до друку жодна велика одеська газета. Тому її видали у збірнику Одеської Української вчительської спілки «В защиту украинской культуры». У статті він у властивій для себе спокійній, аналітичній манері довів безглуздість наказу, посилаючись на думки таких авторитетних мовознавців, як Соболевський, Шахматов, Кримський, Михальчук. Всі вони вважали галицький говір різновидом української мови. М. Гордієвський продемонстрував зв'язки між галицькою та наддніпрянською літературою. «Від Шевченка до останнього часу ця робота над мовою безперервно тривала, та дружніми зусиллями художників слова (найбільш видатним представником яких ми вважаємо Коцюбинського) вдалося значною мірою збагатити українську літературну мову, вдалося зробити її здатною до висловлення понять, що входять до кругозору інтелігента», — зазначав автор. Запозичення з інших мов, певну штучність термінології будь-якої мови він слушно вважав універсальними та закономірними явищами.

У несприятливі для українців часи правління А. Денікіна у середині 1919 — на початку 1920 р. вагому роль в подіях відіграли частини Української Галицької армії. Поява частин УГА в Одесі була зумовлена дуже контроверсійною подією: угодою галичан з А. Денікіним. Здебільшого негативна за наслідками для долі Української революції загалом, в історії одеських українців ця подія мала відчутний позитивний зміст. Підірвані сили місцевих українців отримали національно свідому, велику кількісно, озброєну та організовану силу, хоча багато хто з них потребував медичної допомоги від перенесеного тифу та поранень. В інтерв'ю в центральних одеських газетах галицькі офіцери наголошували на відданості ідеології соборної, незалежної України, таким чином виводячи себе поза рамки російської армії. Один з офіцерів наголошував на важливому для одеситів питанні: несприйнятті галичанами, в армії яких були євреї, антисемітизму.

Численні мемуаристи свідчать, що головною і водночас фінальною подією в діяльності галичан в Одесі, а також і сумним акордом у поступальному процесі українського національного руху революційної доби, стало гідне та гучне відзначення одеською українською громадськістю дня народження Т. Шевченка.

9—10 березня 1920 р. в Одесі вперше пролунали повідомлення про підготовку до святкування Шевченківських роковин. Напевно, ідея вже традиційного святкування, звичайно, з суто класовим забарвленням, могла існувати у більшовицьких колах, однак у досить скромних, аж ніяк не вуличних масштабах. Однак на початку березня керівництво УГА (на той момент вже ЧУГА), яке завжди приділяло велику увагу культивуванню національного образу Т. Шевченка, інших героїв та подій історії України як елементу військово-патріотичного виховання, розіслало у всі частини спеціальний наказ про відзначення 9 березня роковин Т. Шевченка шляхом святкових демонстрацій, публічними промовами. Про цей наказ одеситів поінформувала місцева «Боротьба». Змиритися з перспективою проведення заходу в Одесі за українським, високопатріотичним, націоналістичним сценарієм, тим більше в умовах перебування у місті значної кількості військ ЧУГА, означало втратити політичну ініціативу, а можливо у підсумку і саму владу. П. Прибитківський згадував: «тоді треба було чимсь масам заімпонувати. Можна здогадуватись, що большевики пішли на цю пропозицію за підшептом отсих самих українських боротьбистів. От, мовляв, нехай бачать українські націоналісти і контрреволюціонери, як большевики уміють цінити великих людей України». Про провідну участь боротьбистів свідчив у 1930-х роках і А. Клочко.

Однак, позаяк у ці роки була досить поширена підпільницька праця подвійних агентів, можна запропонувати і більш складну політичну гру. Одеські боротьбисти, зовні коригуючі свої дії з більшовиками, намагалися разом з галичанами вирвати з їх рук владу і навіть спровокувати народ на більш активні антибільшовицькі дії аж до повстання з метою повернення Одеси під українську владу. Вони прагнули вивести якомога більше народу на вулиці, зокрема, вояків. Навряд чи є вірною думка П. Прибитківського про загравання більшовиків з масами. Більш вірогідним виглядає їх бажання не втратити хоча б певний контроль над ними в конкуренції з боротьбистами та галичанами. Не виключено, що під час перебігу свята комбінація могла змінитися внаслідок лавіювання, розгубленості чи просто зради певних осіб.

10 березня в одеських навчальних закладах було вшановано пам'ять Т. Шевченка, з'явилися повідомлення про оголошення неділі 14 березня днем відзначення 59-ї річниці з дня смерті великого поета, плани перейменування Олександрівського проспекту у проспект Т. Шевченка та встановлення там тимчасового бюсту. П. Прибітківський згадував про рішення встановити пам'ятник поетові на місці вже на той час поваленої статуї Катерини II на Катеринінській площі. Там само, за його спогадом,

і відбулося саме святкування. Але в даному разі пам'ять зрадила мемуаристу, адже монумент Катерині II та її фаворитам було демонтовано лише у травні 1920 р.

На вулицях міста, перехрестях, площах та державних будинках з'явилися великі та імпозантні афіші, образи та транспаранти з цитатами з Шевченкових віршів. В газетах з'явилися статті на честь Т. Шевченка як борця за соціальне та національне визволення, видано збірник «Вінок Шевченкові» (надалі його досить безневинний зміст так налякав функціонерів, що сьогодні він відсутній у бібліотеках Одеси). У ці ж дні під час безпартійної робітничої конференції в Одесі Бредко запросив брати участь у святі «першого пролетарського поета, солов'я України — провозвісника свободи пригнічених», а В. Арнаутов проголосив вічну пам'ять поету.

Рішення про помпезне відзначення аж ніяк не круглої дати та ще й смерті, з одного боку, свідчить про наздоганяючу роль більшовиків в організації шевченківських днів, а з іншого — бажання уникнути небажаного співпадіння із заходами, інспірованими наказом ЧУГА і загалом українською національною традицією. Також далася взнаки загальна схильність більшовицьких ідеологів до надання переваги відзначенню дат смерті.

Губревком асигнував одеському губернському комісаріату народної освіти на проведення свята Т. Шевченка 1 170 000 рублів. При губнаросвіті було створено комісію з організації свята на чолі з А. Миколюком. Окрім численних вистав у театрах, виставок художників та інших камеральних заходів найбільш важливим було рішення про проведення велелюдної ходи та мітингів у центрі Одеси. Напевно, більшовики погодилися на такий крок за ініціативи боротьбистів, бажаючи довести свою справжню народність.

Згідно оприлюдненої програми цього масштабного заходу, двома основними центрами свята були призначені Соборна та Думська площі. На останній було встановлено тимчасовий пам'ятник Т. Шевченкові. Об 11.30 на Соборній площі мали зібратися різні колони робітників та парткомів. Від Соборної площі хода з прапорами та вінками від організацій та військових частин мала прямувати до пам'ятника на Думській площі по Дерибасівській, Катерининській, Миколаївському бульвару. О 12.00 сюди ж прибували військові частини з місць розташування. У ході мали право брати участь учні старших класів. Свято завершувалося концертом та виступами партійних представників о 18.00 в оперному та інших театрах. Члени партій через пресу зобов'язувалися взяти участь у ході.

Різким дисонансом з цим величним планом виглядав додаток до нього: «Комиссия Губнаробраза по устройству празднествами Т. Г. Шевченка настоящим доводит до

сведения всех организаций, желающих принять участие в празднестве, что «жовтоблакитные» флаги не могут иметь места на пролетарском празднестве». У газеті комуністів-боротьбистів «Боротьба» за 14 березня цей наказ було пом'якшено лише до прохання до всіх, хто співчуває партії комуністів-боротьбистів, брати участь у ході тільки з червоними прапорами. Оприлюднення такого роду повідомлень мало неабияке провокативне значення і з точки зору доцільності для більшовиків було дуже сумнівним. Безумовно, вони недооцінили вплив українського націоналізму на маси і переоцінили свою здатність впливати на них.

Згідно повідомлень преси та мемуарів, вуличні заходи відбулися у призначений час за вказаним маршрутом, за участі величезних мас населення. Але щодо інших деталей маємо суттєві розбіжності, при чому навіть в провладній пресі (відповідний номер газети «Борьба» підозріло не зберігся єдиний з усього комплекту 1920 року, напевно, містячи якусь небажану для більшовиків інформацію).

Газета більшовиків «Вісті» згадувала про використання під час свята виключно червоних прапорів, але інша більшовицька газета хитро згадувала й про національні, не називаючи їх кольори. Обидві газети так само дипломатично писали про використання революційних та національних або революційних національних українських пісень та гімнів. Обидві більшовицькі газети не уточнювали постаті ораторів під час мітингу, лише згадували про їхні виступи, що повністю відповідали ідеології більшовиків та підкреслювали роль партії у визволенні українців, не описували перебіг концертів у театрах, однаково наводили соціально-професійний склад учасників: робітничі організації, військові частини, партії.

Значно більш докладно та піднесено описала свято «Боротьба». Не заховавшись за визначення «військові», вона чітко зазначила участь у святі галицьких частин, що пройшли парадом з розкішними вінками, виконання оркестром поряд з «Інтернаціоналом» «Ще не вмерла Україна» (щоправда епітети «величні натхненні звуки» застосовані лише до першого) та хором «Заповіту», що справило величезне враження. Газета приділила більш докладну увагу опису мітингу на Думській. Постамент з тимчасовим пам'ятником Т. Шевченкові було прикрито матерією з написом «Пролетарі усіх країн єднайтеся», народ вітали представник Наросвіти Верін, губпарткому О. Трофімов та А. Миколюк. Останній оголосив про сповнення надій Шевченка на звільнення українського народу і скінчив вигуком: «Хай живе радянська влада на Україні!». Не замовчала газета і виступ представника українських галицьких частин, який назвав Т. Шевченка «великим сином свого народу, в червоних піснях якого відбилися муки та страждання свого народу». Велику програму представили всі одеські театри, де

«Заповіт», «Інтернаціонал», кантату «Б'ють пороги», оперу М. Аркаса «Катерина», «Невільник» М. Кропивницького, «Іван Гус», «Не спалося», «Назар Стодоля», «Причинна», «Нема батька нашого» виконували хористи, артисти та співаки Української драматичної студії, трупа під управлінням Г. Горського, Лукашевич, Петляш, Гриценко, Цесевич, Городиська, Мацієвська, Личко, Суслова, видатний чеський диригент Й. Прибік (зауважимо, що цей чех, захоплений почуттям до України, вивчив українську мову), трупа під управлінням М. Альбіковського. Заходи на Пересипу організовувала Українська «Просвіта» ім. Е. Темницького. Художній музей на Софіївській презентував виставку художників. У міському оперному театрі панував піднесений настрій, всі встали під звуки «Заповіту», з віршами виступив представник білоруської партії комуністів. Закінчився захід «Інтернаціоналом». Багато фактів навела «Боротьба», але ... повністю зігнорувала факт використання маніфестантами синьо-жовтого прапору. Згідно з її описом, на площах майоріли лише червоний прапор комуністів-боротьбистів з художнім зображенням портрету Т. Шевченка та більшовицький прапор з гаслом «Комуністи — вперед!».

З відомостей преси важко зрозуміти, чому акція тривала на двох площах. Це прояснює мемуарист, вояк УГА, О. Бистренко, який єдиний згадує про факт богослужіння у соборі. Це далеко не єдиний цінний факт, що міститься у свідченнях учасників подій 1920 р., що загалом подають значно більш складний образ подій. Всі свідки твердять про те, що свято викликало нечуване піднесення народу та відбулося за небаченої кількості осіб («непроглядні маси народу», «людське муравлище»). Втім, лише П. Прибитківський навів більш-менш конкретну цифру («стотисячні маси народу») та проілюстрував масовість ходи виразною деталлю: «Чоло походу вже уставилось біля пам'ятника Шевченку, а кінець очікував своєї черги ще на площі Собору». Він же конкретизував, що хода тривала кілька годин. У цій масі народу галицьких вояків нараховувалося лише кілька сотень, частина з яких були ще в стані одужання. Мемуаристи сходяться на тому, що під час ходи та мітингів виникла вибухонебезпечна ситуація, що могла призвести до зіткнення між більшовиками та опозиційними силами. Найдраматичніше про це розповів М. Костирко: «на дахах довколишніх будинків появилися большевицькі кулемети. Січові Стрільці, на команду, загнали набої в рушниці, і всі чекали бою. На жаль, того не сталося, хоч перемога забезпечена. Уже пізніше я довідався від вояків, які були при кулеметах, що вони ніколи не виконали б наказу стріляти, навпаки — стали б по боці українських демонстрантів, бо вони до большевиків потрапили випадково».

Привід до цього напруження, на думку всіх мемуаристів, виник внаслідок провалу наказу на заборону використання синьо-жовтого прапору. Втім, щодо ступеня цього провалу є розходження, як і щодо власне кольору прапору, який одні мемуаристи називали жовто-блакитним, а інші — синьо-жовтим. М. Костирко, П. Голинський та П. Прибитківський писали про те, що більшість населення прийшла на парад з національними прапорами і лише подекуди майоріли червоні, що принесли тільки червоноармійці. О. Бистренко та М. Дем'янчук згадують про черезсмужжя червоних та жовто-блакитних прапорів у натовпі біля собору та 24 (О. Бистренко) або 26—29 (М. Дем'янчук) національних прапорів під час ходи до Думської площі. Лише О. Бистренко писав про те, що червоні прапори принесли не лише червоноармійці чи представники комуністів, але й галичани. Можливо, малися на увазі вояки В. Сокири-Яхонтова. Втім, А. Клочко свідчив про те, що «на жовто-блакитных прапорах были навешаны также красные ленточки». Найбільш радикально висловився В. Сосюра: «коли було Шевченківське свято, ми й галичани вийшли на майдан з морем жовто-блакитних знамен. Жодного червоного прапора не було». Втім, більш принципово те, що всі мемуаристи сходяться на тому, що національні прапори принесли далеко не лише галицькі вояки, але й численні українці Одеси, що складалися як з організованих, так і з неорганізованих груп. П. Прибитківський виразно згадував, що «понадто багато організацій і філій «Просвіти» виступили в похід із своїми прекрасними духовими оркестрами. Всіх українських організацій, які взяли участь в поході, була така велика кількість, що направду годі було їх почислити. Українська Одеса бодай сама не знала, яку велику силу вона собою представляла».

М. Костирко конкретизував соціальний склад українців: «У згаданому поході службовці й робітники деяких міських підприємств і установ показали себе стовідсотково українськими. З них, зокрема, треба згадати управління пошти і телеграфу, вагонобудівні і паротягоремонтні майстерні, залізничників взагалі, учительські громади, кооператорів, студентів і учнів середніх шкіл». Патріотичність цих верств він пояснював тим, що серед них найбільше працював ієромонах Микита. П. Голинський додавав ще одну верству — портових робітників, які принесли великий синьо-жовтий прапор з тризубом.

Втім, прапори були лише проявом більш глибинного ідейно-світоглядного та національного розколу, що існував між українцями та більшовиками. Тому не менш дражливим було маніфестування української свідомості шляхом виконання «Заповіту» та «Ще не вмерла Україна», використання української мови, зашикування «Інтернаціоналу». Ці елементи подій проявилися у низці конфліктних епізодів.

Передусім всі українські мемуаристи згадують про найбільш ключовий з них: візит на Соборну площу високого більшовицького чина, імовірніше, заступника коменданта міста Розенберга, який декілька разів російською мовою різко наказав маніфестантам замінити національні прапори на червоні. В ці хвилини відбулося своєрідне протистояння влади та маси, що могло розв'язатися насильницьким шляхом. За М. Костирко, з натовпу пролунали вигуки: «Геть з комуністичними ганчірками!».

Значно детальніше та виразніше про це пише П. Прибитківський: «Якийсь дивний настрій опанував всіх. Я самий, стоячи на переді сотні, почував, що мороз пройшов моїм тілом. Лють і сила духа в цей мент зіллялись в одно. Вони такі великі, такі міцні, що здібні протиставитись навіть найгрізнішим ударам. Настрій, що саме в цю хвилину витворився, був такий зворушуючий, а заразом такий захоплюючий, що під його враженням і самий тов. Розенберг станув на позір і приложив руку до дашка шапки. Орхестри скінчили грати національний гимн. І знов чути: Позір! Спочинь! Прапори вирівнюються. Маси народу, немов очаровані, стоять спокійно на місцях. Хвиля непевности. Невже буде протиакція?... Але хвиля непевности урвалась. Тов. Розенберг ще раз встає на авто і знов повторяє той самий зазив. Та й цим разом йому у відповідь українські орхестри грають національний гимн. Маси не подаються. Завзяття росте. В цім моменті бється тільки одно українське серце. У всіх одно бажання, одна постанова: Ми не підемо на жадні уступки. Наших синьо-жовтих прапорів ніколи не замінимо на червоні. І хоч ви, наїзники, опанували хвилево наші землі, нашу Батьківщину, але наших сердець ви не опануєте ніколи і не відберете нам наших прапорів, що одинокі ведуть нас до волі, до правдивого самостійного життя. Дух нашого народу сильніший навіть від скали, від граніту, від сталі, тому й зайві ваші намагання... душу й тіло ми положим за нашу свободу... закінчувати орхестри грати останні рядки національного гимну. Гідна і рішуча постава стотисячної маси українського народу.

На чолі ходи йшов радянський оркестр або червоноармійці, за ними декілька куренів чорноморсько-галицької дивізії на чолі з В. Сокирою-Яхонтовим, «симпатичною, середнього росту людиною в гарній черкесці та з прекрасним вже сивіючим запорозьким вусом» (М. Дем'янчук), далі крокував півкурінь виздоровців галичан в англійським однострої та озброєнні і сотні виздоровців старшин УГА, за ними знову червоноармійці та оркестри (згідно опису М. Дем'янчука), а далі — різні культурно-освітні та професійні організації. М. Дем'янчуку особливо врізались у пам'ять «добірні та здорові хлопці» В. Сокири-Яхонтова, що пройшли Дерибасівською почесною ходою: «Як вдарив ритмом курінь об одеський брук, то здавалося що кам'яниці здрига-

ються, а йшов курень рівнесенько, мов якийсь ґвардейський батальйон найкращої мирної армії».

Другий конфлікт виник вже під час проведення мітингу біля пам'ятника Т. Шевченкові на Думській, навколо якого вишукувалися вояки ЧУГА. М. Костирко навіть зауважував, що тут знову «мало не прийшло до кровопролиття, що могло б закінчитися визволенням від окупантів». Українські школярі заглушили спроби співу «Інтернаціоналу», українці стягнули з трибуни більшовицьких промовців та А. Миколюка, якого мало не побили. Щоправда, слід згадати свідчення А. Клочка, який твердив, що завершуючи своє привітання до галицьких вояків А. Миколюк вигукнув: «Хай живе Незалежна Радянська Самостійна Українська республіка!» і почув у відповідь «Слава!»». Натомість більше промовляли представники «Просвіти» та вояків.

О. Бистренко був особливо вражений співом «Заповіту» на музику К. Стеценка у виконанні хору «Просвіти», чому надав велике символічне значення: «внизу шуміло Чорне, козацьке Море, якого клаптик видно було щілиною між мурами. Площа вкрита непроглядною масою святочно настроєного, заслуханого народу. Одним злучені пієтизмом для поета недавно розділені непроходимим кордоном Наддністрянці і Наддніпрянці ось тут об'єднувалися духово та віддаючи поклін борцеві за волю поневолених, кріпилися на боротьбу за ідеали пророка». За описом М. Дем'янчука, «Тисячна маса слухала «Заповіт» з відкритими головами, в святочному зосередженні, а внизу клекотіло Чорне море... Могутні слова «Заповіту» відбивалися луною від окружаючих площу будинків, проривалися випадами вулиць в сторону Чорного моря, наче стелилися на його хвилях та рокотом грому неслись в широкий світ, наче наказуючи — «кайдани порвіте, і вражою, злою кров'ю волю окропіте!». Мені тоді здавалося, що слова ці звернені не лише до нас — українців, а й до інших народів...»

Безумовно, враження значно посилювало те, що хор складався з сотні дітей вбраних у білу одежу. Дівчатка були з розпущеним волоссям, з барвінковими віночками на головах. «Я не в силі описати цього враження, яке зробили на мене українські одеські діти своїм виступом. Вони прямо зачарували всіх. Зворушили вони, здавалось, навіть й самих наїзників. Їхні штики, кріси [рушниці], гармати в цю хвилину, це ніщо. Сила українського духа, от це міць, з якою наїзники мусіли в цім моменті числитись. І якщо большевики мали може на думці якусь провокацію супроти мас українського народу за відкинення їхнього зазиву, то бодай на час цього великого торжества, вони мусіли з цього зрезигнувати. Так, це була подиву гідна постава українців міста Одеси, а разом з ними і відділів УГА. І коли б весь український нарід все і всюда маніфестував свою правдиву єдність так, як це ми бачили в Одесі 30 літ тому, то будучність його була б за-

певнена», — зазначав П. Прибитківський. Гідним завершенням свята в центрі Одеси був марш галицьких вояків перед пам'ятником Т. Шевченку на Думській площі — віддання шани національному Пророку.

Заключним акордом свята був концерт в оперному театрі, що також не минувся без протистояння. Під завершення вистави хтось спробував затягнути «Інтернаціонал», однак зал відповів йому багатосотголосим співом «Ще не вмерла Україна» — «гідно і достойно, як і слід на закінчення такого свята на українській землі», за виразом М. Дем'янчука. Отже, П. Голинський мав всі підстави підсумувати свято такими словами: «Мали ми змогу пересвідчитися як могутня є національна свідомість у одеських українців». Подібні свята відбулися і в інших українських містах, зокрема, Бершаді і Балті, де вони зазвичай мали менший розмах, але теж супроводжувалися протистоянням українців з більшовиками.

Відчувши безпорадність, у березні 1920 р. більшовицькі каральні органи посилилися чекістами з Москви, Харкова, Іваново-Вознесенська і Саратова та перейшли у рішучий наступ, тим більше, що невдовзі відбулося повстання однієї з галицьких частин у Тирасполі. Особливо цинічною була розправа в ніч з 27 на 28 квітня з галичанами, що чекали у вагонах потягу на товарній станції відправки з Одеси. Вночі транспорт оточив загін ЧК і обстріляв з кулеметів сплячих. Загинуло від 20 до 60 осіб, зокрема, сестра милосердя. Фінальною крапкою у цих трагічних подіях був своєрідний комуністичний суботник 1 травня 1920 р., коли чекісти організували арешти галичан в пристосованій для них лікарні (Старопортофранківська 36), в якій медперсонал складався теж з галичан. Показово, що одеські українці, зокрема, «Комітет українок», парафіяни церкви на вулиці Прохорівській, всіляко допомагали галичанам уникнути репресій. Наприкінці травня-червня 1920 р. була репресована одеська українська еліта, зокрема, провідники українського національного руху старшого покоління П. Климович та К. Литвиненко, члени «Просвіти». Налякані подіями 1920 р., комуністи більше не вдавалися до масових вуличних акцій під час відзначення ювілеїв Т. Шевченка, повернувши їх до аудиторій. На зміну прийшли демонстрації з приводу комуністичних свят, під час яких ентузіазм мас вже чітко контролювався згори.

Отже, одеська ситуація щодо пошанування та сприйняття Т. Шевченка загалом не відрізняється від ситуації в інших осередках українського національного життя та руху кінця XIX — початку XX століть: у всіх містах та селах мешкання українців Наддніпрянщини, Причорномор'я, Заходу та Сходу, Піночі та Півдня Т. Шевченко був невіддільною і основною частиною українського світогляду, орієнтиром для визна-

чення ступеня українськості. І саме тому образ Т. Шевченка, стратегії його пошанування еволюціонували разом з загальними тенденціями українського національно-визвольного руху: від обережного культурництва в рамках дозволів влади, а найчастіше з відчутним прагненням обійти ці рамки, до рішучіших проявів увиразення образу національного пророка, символу національної революції. Власне, спільність цих рис є зайвим свідченням у численному ряду подібних про органічну приналежність Одеси до українського національно-культурного простору. До певної специфіки одеської ситуації, викликаної самою специфікою міста та городян, варто віднести більшу емоційність, надривність та рішучість в увиразненні націоналізму Т. Шевченка, хоча і з неодмінним наголосом на його гуманізмі та народності, та виразніший ступінь розколу неукраїнських національних громад міста у ставленні до Т. Шевченка: в той час як ліберально налаштовані їх представники розглядали Т. Шевченка як свого духовного брата, українофоби та загалом шовіністи поборювали та нівелювали образ Т. Шевченка як символ українськості, хоча тим самим, мимоволі підіграючи своєму ворогові. Сьогодні в Одесі, в її непростий для українців час, образ Т. Шевченка повною мірою зберігає потужний консолідуючий націєтворчий потенціал. Зберігають, і особливо в Одесі, свою значущість слова Д. Донцова: «Про Шевченка треба нині не на святах промовляти, а кричати на вуличних перехрестях. Щоб як дзвін тривоги калатало його слово! Ніколи не був він таким актуальним, як у нас час».

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

УКЛІН КОБЗАРЮ СЛОБОЖАНСЬКОГО КРАЮ

(О. Павлова)

Зв'язки Тараса Григоровича Шевченка і Харківщини — нерозривні, як і невичерпна пошана та любов у Слобідському краї до народного провидця. Відомо, що поет ніколи не був, однак, дуже хотів побувати у Харкові. В 1841 р. він повідомляв Г. Ф. Квітку-Основ'яненка про те, що найближчим часом має приїхати до Харкова.

Із заслання митець писав: «якщо не дозволять мені жити в столицях, поїду в Харків, Київ, Одесу». Цю мрію — побувати в найбільшому місті Слобожанщини — Кобзар плекав з молодих років і до останніх місяців життя. У листі до харків'янина А. Болдина (Балдина) 5 листопада 1860 року він писав: «Цією зимою, може, як Бог поможе, побачимось в Харкові». ...Остання телеграма була направлена Т. Г. Шевченку за шість годин до його смерті саме з Харкова, із привітаннями від П. Л. Трунова (громадського діяча, члена харківської «Громади»), на яку поет встиг дати вдячну відповідь.

Харківський письменник і мандрівник Є. П. Ковалевський (1811—1868) допомагав Т. Г. Шевченку у 1860 році викупити з кріпацтва його близьких. Ковалевський був одним із засновників Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим, поет брав участь в роботі цього товариства.

Тарас Григорович шанобливо писав у своїх листах і віршах про вже нами згаданого Г. Ф. Квітку-Основ'яненка (1778—1843), називаючи його «батьком і отаманом». Хоча особисто літератори не зустрічалися, глибока взаємна симпатія була притаманна їх відносинам. Шевченко писав Основ'яненку у 1841 році: «Тільки рідні, що видні... Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як може ніхто, на всім світі — Ваша «Маруся» так мені вас розказала...» Шевченко виконував ілюстрації для творів одного з фундаторів нової української літератури.

Поважливо поет відгукнувся і про іншого класика української літератури — П. П. Гулака-Артемовського, а останній приязно ставився до Т. Г. Шевченка. Цікавим фактом є вірш слобожанина-письменника та етнографа В. С. Александрова (1825—1893), присвячений Шевченку. У ньому автор, звертається до нього:

«Брате-голубе, Тарасе!
Щасливий ти в Бога;
Бог дав тобі сльози й слово —
Співай як мога!
Щасливий, що умієш
Горе виливати,
Що умієш так прикладно
Співати-ридати!
Ще ти, брате, й тим щасливий,
Що живеш в чужині;
Що не бачуть твої очі,
як на Україні»

Кореспондентом Т. Шевченка був і вчитель математики другої Харківської гімназії П. Корольов (1821—1894). Поет звертався до нього: «Напишіть, коли матимете час, швиденько до мене, бо вже півроку, як не чую нічого із рідної моєї України...» Корольов поширював у місті твори поета. Тарас Григорович називав його «добрий чоловіче», «земляче», «мій голубе». Листувався митець із відомим харківським поетом-романтиком О. О. Корсуном (1818—1891), який написав вірш «До Шевченка» і оприлюднив його у 1845 році. Свої твори Т. Г. Шевченко надсилав до альманаху «Сніп», який видавав О. О. Корсун у столиці Слобожанщині.

Разом із харків'янами художник і літератор не один рік квартирував у Петербурзі. У Харкові також жив близький приятель Шевченка Д. П. Пильчиков, який потім «приклав руку» до заснування у Львові Наукового товариства імені Шевченка. Харків'яни збирали передплатні квітки для прижиттєвих видань поета. Саме вихованець Хар-

ківського університету М. С. Башилов (1821—1870), разом з Я. Бальменом, став ілюстратором першого рукописного «Кобзаря» (1844). Він виконав 39 ілюстрацій, зокрема ілюстрував «Перебендю», «Катерину», «Тополю», «До Основ'яненка» та інші. А на першій сторінці намалював портрет автора поезій.

Ще у другій половині XIX ст. лояльність до Т. Г. Шевченка виявляла частина прогресивної професури Харківського університету. О. О. Потебня (1835—1891), М. Ф. Сумцов (1854—1922), Д. І. Багалій (1857—1932) та інші професори демократичного напрямку стояли на стороні вшанування геніального українського митця. Професор університету М. О. Лавровський (1825—1899) був одним з перших, хто з нагоди роковин Кобзаря виступив у 1862 році із публічною лекцією.

Із лекцією про Т. Г. Шевченка для членів Харківського історико-філологічного товариства у 1881 р. виступав О. О. Потебня. Втім, ця доповідь не була зазначена у звітах Товариства. Постать Кобзаря посідає особливе місце у творчості професора Харківського університету М. Ф. Сумцова. Він присвятив життю і творчості Шевченка понад 30 наукових праць. Серед них: «Про мотиви поезії Т. Г. Шевченка», «В. А. Жуковський і Т. Г. Шевченко», «Пушкін і Шевченко», «Гуманізм Шевченка», «Харків і Шевченко», «Т. Г. Шевченко в листівках» і багато інших. Так, М. Ф. Сумцов (чи не вперше) застосовував щодо творчості Шевченка вислів «гуманізм». Вірш «Реве та стогне Дніпр широкий» Микола Федорович називає однією з інтерпретацій віршу харківського професора етнографії, вихованця Харківського університету, Амвросія Метлинського (1814—1870). Саме М. Ф. Сумцов вперше висвітлив етнографічну основу творчості Тараса Григоровича.

М. Ф. Сумцов писав: «Любов до Шевченка ще при його житті стала розвиватися серед інтелігенції, як серед, власне, української, для якої звучна і гуманна муза поета була цілим одкровенням, так і серед багатьох освічених великоросів, які зрозуміли важливе історико-культурне значення нової, оригінальної художньої сили».

Як зазначав професор М. Ф. Сумцов, у 1862 р. студенти-українці Харківського університету прийняли рішення: «розуміючи і шануючи свого любого поета, щороку святкувати роковини Тараса, поділяючи це свято з кожною людиною». Розпорядником відзначення роковин був присяжний повірений М. В. Жученко (1840—1880), вихованець Харківського університету. З промовами виступили П. П. Сокальський, О. П. Зернін та ін. Студентський хор виконав кілька пісень. Вечір зібрав 361 карбованець прибутку, який було «повернуто на просвіту народу, з якого вийшов незабутній Кобзар — Т. Шевченко».

На роковини Шевченка харківська інтелігенція зазвичай влаштовувала благодійні концерти. Втім, частіше доводилося обмежуватися гуртковими зборами. Такі гуртки збиралися у Ф. А. Павловського, А. Л. Шиманова, В. І. Касперова. Збиралися, за слова-

ми М. Ф. Сумцова, «скромні збори, чоловік у 20, без пісень та промов, без літературної та музичної обстановки».

Харків був «штаб-квартирою» керівництва молодіжного політичного товариства «Братство тарасівців». Ця організація влаштовувала лекції, здійснювала постановки п'єс та проводила свята на честь Т. Г. Шевченка. На одному з таких вечорів у Харкові у 1893 році студент І. Л. Липа (1865—1923) виголосив «Декларацію віри молодих українців» — програмний документ Товариства.

Наприкінці XIX ст. у Харкові вийшло друком кілька статей про Т. Г. Шевченка, що були присвячені його малюнкам, головним мотивам його поезій, розвідки про шевченківські твори «Сонце заходить» і «Марія». Газета «Южный край» 15 грудня 1887 р. надрукувала лист Кобзаря до О. Родзянки, який зберігався у бібліотеці Харківського університету. Б. Г. Філонов, місцевий меценат, придбав ікону Христа Спасителя, яку фахівці приписували Т. Шевченку.

М. Ф. Сумцов вказував на тепле ставлення до пам'яті про Шевченка з боку родини Алчевських. У зв'язку із діяльністю Х. Д. Алчевської (1841—1920), у Харкові (на фоні філантропічних просвітницьких ідей) в 1890-ті рр. було здійснено спробу видання окремих творів Шевченка по «дешевій ціні». Зокрема, серед них у 1892 р. видали «Наймичку» в кількості 10 тис. примірників. Склад видання знаходився при Товаристві сільського господарства. Крім того, уваги заслуговують клопоти харків'ян Д. П. Пильчикова (1821—1893) та інших у справі зі вшанування Кобзаря.

Д. П. Пильчиков був ініціатором внеску Є. І. Милорадович (1832—1890) на відкриття Товариства імені Т. Г. Шевченка у Львові (яке незабаром очолив М. С. Грушевський). Автор грунтовної біографії Шевченка, О. Я. Кониський (1836—1900), характеризував Пильчикова як «людину живу, з глибокими українськими переконаннями». У 1904 р. у харківському Народному домі (він був третій в країні за часом заснування), незважаючи на відсутність санкції, пройшли урочистості на честь 90-річчя від дня народження поета. З 1906 р. одеський скульптор Б. В. Едуардс (1860—1924) планував створити для Харкова пам'ятник Шевченку. Проект не був реалізований. У 1911 р. півстолітню річницю із дня смерті Т. Г. Шевченка відзначили спеціальними публікаціями провідні харківські газети «Южный край» і «Утро».

4 березня 1911 р. на засідання Харківської міської думи пролунала доповідь професора М. Ф. Сумцова. За результатами голосування, дума постановила: асигнувати 150 крб. із коштів міського музею на придбання портрета Т. Г. Шевченка (було придбано портрет роботи С. І. Васильківського); назвати ім'ям поета нову вулицю, на якій буде споруджено офтальмологічну лікарню імені проф. Л. Л. Гіршмана; присвоїти 11-му

міському училищу ім'я Т. Г. Шевченка; щороку виділяти кошти студентам за найкращі доповіді з історії, літератури та етнографії України. Процедура присудження премій відводилася Історико-філологічному товариству; пожертвувати 300 крб. для Харківської громадської бібліотеки з метою створення у ній українського відділу імені Тараса Григоровича Шевченка, щороку асигнувати на нього 50 крб.; спорудити у Харкові обеліск-колону з рельєфом Т. Г. Шевченка із облицюванням в українському стилі (з цією метою асигнувати по 1000 крб. протягом 1912—1914 рр.). Також планувалося заснувати шевченківську стипендію у другому реальному училищі. Звісно, не всі ці пропозиції були реалізовані. Заходи з нагоди 50-річчя смерті Кобзаря були заборонені офіційно, так само, як і святкування 100-річчя від дня народження будителя українського народу у 1914 р. Але дещо було зроблено: наприклад, відділ громадської бібліотеки був відкритий, а в місті у Нагорному районі з'явилася вулиця Тараса Шевченка.

Після революційних подій 1917—1920 рр. у Харкові, тогочасній столиці України, був створений Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, заснований 1926 р. з філіалом у Києві. Інститут складався з відділів, які концентрувалися довкола головних проблем творчості Кобзаря за хронологічним принципом. 1933 року установа була передана до відання Академії наук і реорганізована під назвою «Науково-дослідний інститут Тараса Шевченка». Ще через три роки харківський склад Інституту було об'єднано з його київським філіалом. На цій основі у 1936 р. постав Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Першим директором Інституту Тараса Шевченка був відомий харківський історик, академік Д. І. Багалій.

Шевченковий куточок з фондом його творів був створений при Центральній науковій учбовій бібліотеці Харкова (у наш час — ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна). Бібліотеки міста у всі часи, тим чи іншим шляхом, відзначала шевченківські дати (виставки, читацькі конференції, круглі столи тощо). Навіть у роки Великої Вітчизняної війни перша наукова конференція, що була проведена у стінах Харківського класичного університету у лютому 1944 року, була присвячена Т. Г. Шевченкові.

Серед видатних шевченкознавців Харківщини першої половини XX ст. слід назвати таких осіб, як В. Д. Коряк (1889—1937), М. А. Плевако (1890—1941), І. Я. Айзеншток (1900—1980) та ін. Так, І. Я. Айзеншток у 1922 р. підготував ґрунтовну публікацію про Шевченка. Він ретельно працював над виданням щоденникових записів Кобзаря, які вийшли друком у Харкові 1925 р. М. А. Плевако, разом з І. Я. Айзенштоком, був редактором повного видання поезій Шевченка (1-е вид. у 1925; 2-е вид. у 1927 рр.).

Твори митця видавали у Харкові і у 1930-ті рр. Низку дослідницьких робіт, присвячену мові Кобзаря, опублікував О. Н. Синявський (1887—1937). Ім'я Шевченка впи-

сував у загальносвітовий контекст академік О. І. Білецький (1884—1961) («Шевченко і слов'янство», «Шевченко і світова література» та інші праці).

У повоєнний час побачили світ шевченкознавчі дисертації та монографії таких авторів, як І. І. Пільгук (1899—1984), І. Т. Балака (1907—1978), С. М. Шаховський (1909—1984), П. К. Яременко (серед його розвідок такі, як: «Великий революціонер-демократ», «Світова слава Шевченка», «Вогонь в одежі слова...» тощо). Тарасові Шевченку присвячував свої праці також історик С. М. Королівський (1904—1976). Зокрема, він зібрав та опублікував нові матеріали про вшанування пам'яті Шевченка на Харківщині, досліджував його зв'язки з видатними харківцями.

У 1960-ті рр. шевченковим літературним і мовним спадком займалися Л. Г. Бикова, І. Г. Булашенко, І. Я. Журба, О. К. Клименко, Ф. П. Медведєв та інші фахівці філологи та мовознавці. У 1970-ті та 1980-ті роки шевченківській темі було присвячено три випуски філологічного віснику Харківського державного університету ім. О. М. Горького.

Проблему перекладів Шевченка та зарубіжного шевченкознавства досліджував О. О. Миронов. 1977 р. О. Д. Панченко захистила кандидатську дисертацію про перекладання Шевченка у Гумбольдтському університеті (Берлін). Шевченкіаною займались Р. М. Піддубна, О. П. Чугуй, І. Л. Михайлин та інші харківські науковці.

Вперше про Шевченка у зв'язку з ментальністю заговорив у заголовку статті Ю. А. Ісіченко (у 1980-ті рр.). Шевченкознавством у Харківському національному педагогічному інституті ім. Г. С. Сковороди займались: О. Й. Семененко, М. С. Потапчик, В. Г. Цебенко та інші. Справжнім рупором Шевченкіани на Харківщині був і залишається журнал «Прапор» (нинішній «Березіль») Харківського відділення Спілки письменників України. Шевченківські матеріали постійно друкувалися в газетах «Слобідський край», «Вечірній Харків», «Харківський університет» та інших.

Письменники і поети та навіть деякі вчені — не філологи Харківщини нерідко зверталися до шевченкових сюжетів. Серед них був і історик Д. І. Яворницький (1855—1940), слобожанин за походженням і вихованець Харківського університету. Він написав передмову до «Гайдамаків». Підготував публікації: «Запорожці в поезії Шевченка», «Народні основи поезії Шевченка», «Шевченко і Рєпін», та ін. Відомо, що Д. І. Яворницький присвячував Шевченкові свої поезії.

Серед інших авторів, слід відзначити такі імена, як Х. О. Алчевська (1882—1931) — авторка вірша у пам'ять про Кобзаря. І. І. Манжура (І. Калічка) (1851—1893) свій душевний твір присвятив роковинам Кобзаря (1886). Визначний вчений та письменник Б. Д. Грінченко (1863—1910) був автором статті про Шевченка, рецензій на його творчість, присвятив митцеві кілька своїх поезій. Харків'янин О. Є. Ільченко (1909—1994)

написав книги про життя Шевченка у Петербурзі: «Серце жде», «Петербурзька осінь», котрі були перекладені багатьма мовами.

Автором шевченкознавчих розвідок виступив і видатний український діяч культури Г. М. Хоткевич (1877—1938). Його твори — тетралогія «З сім'ї геніїв» про Шевченка, а також стаття «Шевченко великий» (1911), повість «Тарас Шевченко». Він — творець шевченкознавчої праці «Енгельгардти» та ін. Писав він також і музичні твори на слова Шевченка тощо.

Випускниця Харківського інституту народної освіти імені О. О. Потебні О. Д. Іваненко (1906—1997) уславилася як дитяча письменниця, авторка романів «Тарасові шляхи» і «Марія», та низки інших дитячих книжок, присвячених Тарасові Григоровичу. Ще одним автором, який відзначився на ниві Шевченкіани був М. К. Возіянов (1937 р.н.). Крім того, свої літературні твори Кобзареві присвячували В. С. Бойко (1946 р.н.), А. А. Перерва (1949 р.н.), В. М. Верховень (1958 р. н.), С. Є. Сапеляк (1951—2012) та ін.

Портрети Т. Г. Шевченка написав геніальний уродженець Харківщини І. Ю. Рєпін (у 1884 та 1888). Він також ілюстрував поему Шевченка «Кавказ». У 1908 р. І. Ю. Рєпін виконав ескізи для пам'ятника Кобзарю. Портрети Кобзаря виконував ізюмчанин, відомий художник С. І. Васильківський (1854—1917). Він також брав участь у конкурсі ескізів пам'ятників Кобзарю у 1910-х рр.

Харківський художній музей зберігає кілька робіт, що вийшли з під пензля Тараса Шевченка: «Портрет Є. Г. Горленка» (1847), сепія «Казахські діти-байгуші», пейзаж «Острів Чекан-Арал», а також графічні автопортрети митця. Його твори знаходяться також у Пархомівському художньому музеї ім. О. Ф. Луньова (Краснокутський район).

Шевченківська тема прослідковується у творчості харківського художника С. Ф. Бесєдіна (1901—1996). Він створював свої роботи у 1930—1960-ті рр. Серед його робіт — «Вартовий на могилі Шевченка» (1931), «Шевченко на засланні» (1932), «Шевченко малює портрет Айри Олдріджа» (1938) та ін.

Шевченківську тему розробляли також художники: П. Д. Мартинович (1856—1933), С. М. Прохоров (1873—1948), В. Г. Авєрін (1885—1955), О. М. Довгаль (1904—1961), М. Г. Дерегус (1904—1997) («Шевченко в науці у дяка», «Тарас слухає оповідання свого діда», та ін.), О. І. Заливаха (1925—2007), В. І. Віхтинський (1918—2003), А. Й. Страхов (1896—1979) та багато інших харківських художників та графіків.

У 1964 р. до 150-річчя з дня народження поета харківські художники підготували низку картин за мотивами творчості Кобзаря. Серед них: Г. Б. Беркович (1905—1976) — «Шевченко серед казахів», В. П. Бойченко (1941—2011) — «Шевченко на Аральському морі», Г. С. Космачов (1911—1991) — «Форт Шевченка» та інші.

У 1989 р. в Харківському художньому музеї було проведено масштабну виставку-звіт на честь 175-річного ювілею Т. Г. Шевченка. З нагоди цієї події відбувся мітинг громадськості.

Вплив Тараса Шевченка можна віднайти і серед музичної культури Харківщини. Так, П. І. Чайковський (1840—1893), перебуваючи на Харківщині (у с. Олександрівка) в 1870—1880-х рр., на слова Шевченка написав романси «Вечір», «Садок вишневий коло хати», дует «На вгороді коло броду». Вихованець Харківського університету композитор М. В. Лисенко (1842—1912) також став одним із визначних інтерпретаторів творчості Шевченка. В 1868 р. він поклав на музику «Заповіт», а також багато інших поезій Шевченка. П. П. Сокальський (1832—1887) та його племінник, теж композитор, В. І. Сокальський (1863—1919) створювали музичні твори на слова Т. Г. Шевченка.

Провідні харківські композитори стали авторами багатьох музичних творів на шевченківські сюжети. У доленосному для Харкова 1943 році (рік визволення міста від німецько-фашистських загарбників) диригент В. С. Тольба (1909—1984) здійснив першу постановку опери М. І. Вериковського «Наймичка». Композитор Д. Л. Клебанов (1907—1987) створив вокальний цикл на вірші поета, а композитор З. Д. Заграничний (1900—1966) — широковідомий хор на слова Т. Г. Шевченка. Творцем солоспівів на слова Тараса Шевченка був видатний український співак і композитор О. С. Чишко (1895—1976). Однією з вершин творчості композитора В. Г. Костенка (1895—1960) була опера «Назар Стодоля». Представники харківської музичної школи — композитори В. П. Рибальченко (1904—1988), М. Д. Тіц (1898—1978) та Ю. С. Мейтус (1903—1997) написали оперу «Гайдамаки». Не тільки на Харківщині можна часто почути романси та хори на слова Тараса Григоровича композитора О. І. Стеблянка (1896—1977). Вихованець Харківської консерваторії композитор Л. М. Колодуб (1930 р.н.) створив оперу «Поет», присвячену Шевченкові. Нині опера з успіхом йде на сцені Харківського академічного театру опери та балету імені М. В. Лисенка.

Твори Кобзаря постійно виконували місцеві вокально-інструментальні ансамблі. Зокрема, шевченкові вірші були головною темою виступів ансамблю «Криниченька», який був лауреатом багатьох міжнародних фестивалів. 1988 р. на Харківщині пройшло літературно-мистецьке свято на честь Шевченка — «В сім'ї вольній, новій», із широкою міжнародною участю письменників, поетів, літераторів.

У 1988 р. в Харкові було засновано перший на Харківщині у післявоєнні роки музей Тараса Шевченка. Ініціатором заходу виступив педагогічний колектив 96-ї середньої школи. Цей музей має значну колекцію і офіційний паспорт.

Образом Кобзаря просякнута топоніміка Харківщини. Ім'ям Кобзаря названо багато сіл, господарств, закладів культури, вулиць, шкіл, парків. Втім, багато топонімів

відносяться до семантики й імен шевченкової творчості. Зокрема: Кобзарівка (Валківського та Красноградського району), Сахновщанського і Вовчанського районів. В області є селище Шевченкове (Великобурлуцького району), Шевченкове (Шевченківського району, районний центр Харківської області).

Вулиця, яка носить ім'я Шевченка у Харкові — одна з найстаріших. Раніше (до 1961 р.), вона носила назву Журавлівська. Є значною транспортною магістраллю, поєднує Велику Данилівку та Журавлівку з центром міста. Також у Харкові існує провулок Шевченка на Покотилівці і Шевченківський проїзд. А один з районів міста має неофіційну назву «Шевченки».

Вулиці, площі, провулки, які отримали назву на честь геніального сина українського народу, існують у багатьох населених пунктах області.

Ім'я Кобзаря носить один з улюблених для харків'ян і найстаріший у місті парк — Сад імені Т. Г. Шевченка. Його площа нині становить 0,75 га. Він був закладений як Університетський сад у 1804 р. разом із університетом. Рідкісні види рослин для парку завозилися з різних кутків Західної Європи та Криму. Нині тут ростуть 20 дубів віком понад 200 років, які є залишком старих харківських лісів. 1906 р. тут було відкрито пам'ятник засновнику Харківського університету В. Н. Каразіну (скульптор І. І. Андреолетті). На його місці нині стоїть відомий у всьому світі пам'ятник Т. Г. Шевченку. З часу встановлення пам'ятника Шевченку вхід до парку став безкоштовним.

У 1920-ті рр. Раднарком УРСР у Харкові проголосив день смерті Т. Г. Шевченка, на який призначалися вшанування пам'яті Кобзаря, — вихідним. У документі РНК України говорилося: «день роковин смерті пролетарського поета Тараса Григоровича Шевченка оголошується всенародним святом. В цей день, вільний від праці, повинні бути влаштовані лекції, концерти-мітинги, в яких було б з'ясоване велике значення Шевченка, як оборонця батрацької, селянської долі, та його боротьби за соціальне визволення трудового люду...»

У сучасному Харкові діє широко відомий Державний академічний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. Нинішній театр було створено в 1922 р. у Києві під назвою «Березіль», а в 1926 р. він переїхав до Харкова. Засновником і керівником був визначний діяч театрального мистецтва Лесь Курбас (1887—1937). У 1935 р. театру було надано ім'я Т. Г. Шевченка. Театральна трупа неодноразово готувала вистави за мотивами кобзаревої творчості. Так, 1939, 1953, 1971 рр. тут ставили драму «Назар Стодоля», інсценізації поем «Катерина» (М. М. Аркас), «Невольник» (М. Л. Кропивницького за мотивом «Сліпого»), «Гайдамаки», «Сон» та ін.

Перший в Україні (не враховуючи надмогильний) пам'ятник Кобзареві було споруджено саме у Харкові 1898 р. силами подружжя меценатів і просвітників Алчевських. На Мироносицькому провулку (нині вул. Раднаркомівська) поблизу жіночої недільної школи, за ініціативи О. К. Алчевського 1898 р. було встановлено бюст Шевченка. Автором скульптури виступив професор Петербурзької академії мистецтв, харків'янин В. О. Беклемішев. У його трактовці Т. Г. Шевченко — філософ і борець, готовий до рішучих активних дій. Біля цього пам'ятника часто збиралась студентська молодь, вихованки недільної школи. Поети-початківці читали тут свої вірші, сповнені віри у світле майбутнє народу. У 1901 р. пам'ятник був знятий, проте зберігався у Алчевських до 1932 р. У наш час бюст входить до зібрання Національного музею Тараса Шевченка (м. Київ).

У 1912 р. архітектор Б. М. Корнієнко виконав горельєф Кобзаря, розташований на фронтоні будинку, що знаходиться на перехресті Павловської (Рози Люксембург) площі та вулиці Університетської. Цей пам'ятний знак і тепер прикрашає фронтон будинку № 4 Павловської площі.

Після встановлення радянської влади у Харкові було оголошено конкурс проектів столичного пам'ятника Т. Г. Шевченку (постановою Раднаркому 1929 р.).

У січні 1931 р. почався міжнародний конкурс проектів пам'ятника Кобзарю, у якому взяли участь понад 100 скульпторів з СРСР, Німеччини, Польщі, Італії тощо. Серед них були і харківські митці (Б. М. Кратко, Л. А. Блох та ін.). Жоден з проектів не був обраний, оскільки вони мали забагато модерністських ознак і складну символіку. У вересні 1933 р. розпочався другий конкурс, за результатами якого комісією було відзначено проект М. Г. Манізера (1891—1966) і Й. Г. Лангбарда (1882—1951). Для скульптурної групи позували актори театру «Березіль» (його харківського, «філософського» періоду): А. Бучма, І. Мар'яненко, О. Сердюк, Н. Ужвій, С. Коваль, Н. Гордієнко. Роботу виконував М. Г. Манізер у Ленінграді. Образи скульптурної групи були вилиті з бронзи у Ленінграді на заводі «Монументскульптура». Строки і якість виконання відповідального замовлення контролював особисто секретар ЦК ВКП(б), перший секретар Ленінградського обкому партії С. М. Кіров.

На виготовлення монументу пішло 400 тонн лабрадориту й 30 тонн бронзи. Елементи конструкції везли до Харкова залізницею. Для спорудження монументу у центрі міста побудували спеціальну вузькоколійку. У березні 1935 р. монумент на Сумській (Карла Лібкнехта) вулиці був майже готовий. Полірувальні роботи виконували досвідчені майстри, які перед тим займалися поліровкою Мавзолею В. І. Леніна. Всього на спорудженні монумента працювали 250 осіб. Пам'ятник був відкритий на урочистому мітингу 24 березня 1935 р. Натовп співав спочатку «Інтернаціонал»,

а потім «Заповіт». У зв'язку з подією, свої листи харків'янам надіслали М. Горький, Я. Купала, М. Рильський та інші діячі мистецтв та літератури. Максим Горький, зокрема, писав: «Щиро вітаю народ України в день, коли він гідно увічнює в пам'яті дітей та внуків своїх прекрасний образ справді народного великого поета-демократа».

Як зазначають мистецтвознавці: «Монумент являє собою своєрідну архітектурну спіраль з 11-метровим тригранним пілоном з фігурою Тараса Шевченка в центрі і виступами по колу, що оточують пілон, на яких розмістились 16 динамічних статуй — зразків радянської пропаганди, які, за задумом автора, проекту мали символізувати людей праці та їхню боротьбу проти пригноблювачів». Висота монументу складає 16,5 м. Висота постаті Кобзаря — 5,5 м.

При цьому «фігури, що оточують п'єдестал, — вдвічі менші за статую Шевченка... сприймаються в основному зблизька», відзначають мистецтвознавці. Зазначимо, що критики відмічали еволюцію образів всередині скульптурної групи. Вони спочатку складні та індивідуальні, а потім «масовізуються», спрощуються, обертаючись проти часової стрілки.

На думку досвідченого автора культурологічної розвідки, М. Г. Манізер «досяг пластичної єдності, гармонії, узгодженості всіх його груп і фігур. Їм притаманні класичні пропорції, ретельна продуманість поз та жестів, що виявляють особливості характерів і, водночас, сприяють розкриттю єдності композиційного задуму. Багатофігурна композиція витримана в епічно спокійному, але піднесеному ритмі. Матеріал статуй — темна бронза на тлі постаменту з відполірованого до дзеркального блиску лабрадориту надає пам'ятнику ще більшої урочистості, виразності й величі».

Пам'ятник Т. Г. Шевченку у Харкові — один з головних мотивів міської символіки. Він присутній на сувенірній продукції, поряд із Держпромом, фонтаном «Дзеркальний струмінь» тощо. В цілому монумент вважається одним із найкращих втілень Шевченкової ідеї у світовій пластиці. Монументу присвячені книги й вірші, альбоми і картини. Певно, небагато знайдеться у світі подібних витворів монументального мистецтва, які мали б настільки значну іконографію та бібліографію.

У 1967 р. пам'ятник Кобзареві був установлений і на території приладобудівного заводу, що з 1922 р. носить ім'я Т. Г. Шевченка. На цьому підприємстві у 1957 р. був виготовлений прибор для першого в світі штучного супутника Землі, який з космосу надсилав сигнали.

Загалом у наш час в Харківській області 21 пам'ятник Кобзарю. Вони прикрашають такі населені пункти, як Богодухів, Золочів, Зміїв, Лозова, Дергачі, Балаклія, Шевченкове, Бермінводи, Артемівка, Кулиничі, Малинівка, Красноград тощо. Планується

спорудити монументи Тарасу Григоровичу у м. Ізюм, деяких інших населених пунктах Харківщини, відкрити нові меморіальні дошки.

Різна доля була у Шевченкових пам'ятників. Наприклад, монумент у Великій Данилівці було встановлено ще у дореволюційні часи земством. Біля нього проводили літературні вечори піонери 1930-х рр. Під час війни погруддя Кобзаря заховали. 1943 р. перенесли до місцевої школи. Потім бюст не один раз мігрував вулицями населеного пункту.

Серед лауреатів Державної Шевченківської премії багато людей, чия доля була нерозривно пов'язана із Харковом і Харківщиною. Серед них такі письменники і літератори, як І. П. Багряний (1906—1963), Кость Гордієнко (1899—1993), С. Є. Сапеляк (1951-2012), Л. Н. Талалай (1941—2012), Ю. В. Шевельов (1908—2002) та інші.

У харківських бібліотеках, у рукописних збірках зберігається чимало документів та матеріалів, так чи інакше пов'язаних з Кобзарем.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка зберігає рідкісні видання творів Шевченка, так само як Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна береже його листи. Архів Харківського університету довгий час мав у своєму складі протоколи засідань студентського літературного гуртка 1860-х рр., на яких обговорювалась спадщина Тараса Григоровича. І ці фонди поповнюються. У 2004 році голова Харківської обласної адміністрації передав на вічне зберігання у Центральну наукову бібліотеку Харківського національно університету ім. В. Н. Каразіна перше повне видання поеми Т. Шевченка «Гайдамаки», що вийшло в 1886 р. в Санкт-Петербурзі в друкарні А. Суботіна до 25-річчя смерті поета (книга містить український текст, переклад поеми на російську мову М. В. Гербеля та ілюстрації відомого українського художника А. Г. Сластьона).

Пам'ять про Шевченка зберігають також архіви Харкова. А вихованець Харківського університету Олесь Гончар (1918—1995) у 1959—1986 рр. обіймав посаду голови комітету з присудження Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Сам Олесь Терентійович отримав Шевченківську премію за роман «Людина і зброя» у 1962 р.

Важко перелічити конкурси і стипендії, премії і меморіальні кімнати, що були створені або проведені на Харківщині у пам'ять про Кобзаря. Всі вони — частка нашої пошани Людині, що уславила себе і свій народ, творчість якої стала дороговказом для наступних поколінь.

Підводячи підсумки, зазначимо, що на Харківщині у всі часи ім'я генія нашого народу було оточено любов'ю і повагою, надихало слобожан на боротьбу за краще майбутнє. Він залишається неперевершеним зразком відданості своєму народові, борцем за людське щастя.

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

ІМ'Я ПРОСЛАВЛЕНЕ У ВІКАХ

(Є. Сінкевич)

Кожної весни на українську землю приходить велике свято — День народження її геніального сина — Т. Г. Шевченка. 2014 року Херсонщина, як і вся Україна, відзначатиме 200-річчя від дня народження Великого Кобзаря. Шевченко — знакова постать для України. Важко навіть назвати іншого українця, чия любов до Батьківщини була б такою абсолютною. Саме Тарас Шевченко заповів нам жити «в своїй хаті», де «своя правда, і сила, і воля». Ім'я Тараса Шевченка відоме в усьому світі: у багатьох країнах йому встановлено пам'ятники, його твори перекладені майже на всі мови світу, його ім'ям в Україні названо навчальні заклади, театри, площі, вулиці. Образ Тараса Шевченка увічнений у бронзі й мармурі.

Не стала виключенням і Херсонщина. Пам'ятники поетові височать у містах і селах області.

Великого Кобзаря щиро шанують у селі Станіслав Білозерського району. Саме тут було встановлено перший пам'ятник Тарасові Григоровичу Шевченку на Херсонщині. Ця подія пов'язана із перебуванням у Станіславі актора Ю. В. Шумського (1887—1964).

У Станіславі на початку буремних 20-х років XX століття був організований народний театр імені Т. Г. Шевченка. Керував акторським колективом тодішній заввідділом народної освіти волвиконкому Юрій Васильович Шумський. Під орудою майбутнього народного артиста СРСР культпросвітпрацівники перевтілювалися на сцені у героїв «Наймички», «Катерини», інших творів безсмертного Тараса. Гроші, одержані від вистав, направлялися у фонд Червоної армії, на потреби дитбудинку і сільської їдальні, а також для допомоги голодуючим Поволжя.

Багато сил віддавав Юрій Васильович Шумський розвитку освіти і культури Станіслава. Разом із тим він мав задум вшанувати пам'ять Кобзаря, відкривши у селі пам'ятник. Станіславці охоче сприйняли пропозицію, хоч у країні лютував страшний голод. Та ніщо не могло зашкодити людям у їхній благородній справі. Мало-помалу назбирали два з половиною пуда зерна, відвезли його до Києва (за іншою версією до Одеси), де й замовили погруддя, а місцеві майстри спорудили постамент, на якому було зображено бандуру, сувій паперу, пензлі та рядки з невмирущої поезії Кобзаря: «Учитеся, брати мої, / Думайте, читайте». Погруддя було відкрито 8 листопада 1922 р. (у публікаціях зустрічається і невірна версія щодо 9 березня 1922 р., тобто дня народження Кобзаря). Відкриття пам'ятника проходило у межах революційного свята. Відбувся церемоніальний парад військ. Була безплатна вистава. А для найбідніших дітей організували обід із двох страв із хлібом.

У 1980-ті роки погруддя Тараса Шевченка було перенесене із центру села у подвір'я нової Станіславської середньої школи і встановлене вже на зовсім іншому постаменті. Погруддя Тараса Григоровича Шевченка у Станіславі — одне із перших в Україні, встановлене у сільській місцевості. Було б справедливо, якби цю знакову для України реліквію — первозданний пам'ятник (погруддя та постамент) — було відновлено на своєму законному місці неподалік станіславського Будинку культури імені народного артиста СРСР Юрія Васильовича Шумського.

Один із найкращих пам'ятників Тарасові Шевченку на Херсонщині створив скульптор Іван Григорович Білокур (1934—1999). Він закінчив Київський художній інститут, де був учнем відомого майстра професора М. Г. Лисенка. До шевченківської теми скульптор вперше звернувся в 1964 році, коли взяв участь у виставці в Києві, присвяченій ювілею Т. Г. Шевченка. Фахівці та численні глядачі оцінили талановиту роботу І. Г. Білокура «На панщині», навіяну образами шевченкових поезій. На початку 1970-х років, будучи депутатом Верховної Ради СРСР від Херсонщини, відомий письменник Олесь Гончар виступив із пропозицією заміни малохудожнього

погруддя на монументальну скульптуру. Роботу над пам'ятником запропонували І. Г. Білокуру та архітектору Ю. П. Тарасову. Пам'ятник було відкрито у 1971 році на проспекті Текстильників, площа перед пам'ятником нині носить ім'я Т. Г. Шевченка. Залізобетонне погруддя Кобзаря окуте міддю. На призматичному постаменті із блоків сірого граніту — факсимільний підпис поета, виконаний накладними бронзовими літерами. Цей пам'ятник — символ великої любові херсонців до національного Генія. А в 1986 році погруддя Т. Г. Шевченка роботи І. Г. Білокура було встановлено і в Залаегерсег — угорському місті-побратимі Херсона.

У 1955—1958 роках на Херсонщині наповнилося дніпровою водою рукотворне Каховське море. На його березі, у парку Берислава повстав пам'ятник Тарасові Шевченку. Щороку в Шевченківські дні тут людно — проходять свята пам'яті великого сина українського народу. «Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине... / От, де люде, наша слава, / Слава України! / Без золота, без каменю, / Без хитрої мови, / А голосна та правдива, Як Господа слово».

Навесні 1982 року генічеський парк імені Шевченка, що по вулиці Махарадзе, прикрасив пам'ятник Кобзареві, створений сімферопольським скульптором Валерієм Олександровичем Кольцовим, уродженцем Генічеського району (с. Партизани). Залізобетонне погруддя окуте міддю. З постаменту вдумливо дивиться поет, притискаючи до грудей книгу, на якій викарбовано: «Учитеся, брати мої».

У 1983 році пам'ятник Т. Г. Шевченкові було відкрито у Високопіллі (херсонський скульптор Іван Григорович Шапко (1914—2009), член Національної спілки художників України, автор відомого скульптурного портрету Т. Г. Шевченка «У неволі»). Бетонне погруддя поета встановлено на високому постаменті з коротким написом «Т. Г. Шевченко». У місті Скадовськ пам'ятник Т. Г. Шевченкові було відкрито у 1987 році. Пам'ятник виконано із бетону.

Окрім обласного і районних центрів Херсонщини продовжували відкриватися пам'ятники Т. Г. Шевченкові за радянської доби й у селах області. У 1964 р. було встановлено мармурове погруддя Т. Г. Шевченка у селі Широка Балка. У 1979 р. — бетонний пам'ятник Т. Г. Шевченкові у селі Догмарівка Генічеського району. Також встановлено погруддя Кобзаря у селі Тарасівка. У 1984 році відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченкові у селищі Ювілейному Цюрупинського району. Пам'ятник було виконано у Скадовських художніх майстернях. Він із бетону, окутий мідним листом і встановлений на постаменті із гранітних блоків.

Нові пам'ятники Т. Г. Шевченкові на Херсонщині були відкриті у 2001 році на відзначення 10-ї річниці Незалежності України та вшанування 140-річчя від дня смерті поета в смт Білозерка та Велика Олександрівка.

Величний пам'ятник Т. Г. Шевченкові встановлено у Новій Каховці. Ідея створення пам'ятника у цьому місті виникла ще за радянських часів. Громадськість міста, колективи підприємств зібрали необхідну суму коштів для спорудження пам'ятника Кобзареві, але практичне вирішення питання затягнулося. Лише у 2001 році міська влада дала згоду на його спорудження на відзначення 50-річного ювілею міста. У приміщенні міської картинної галереї було проведено конкурс на кращий проект. Переможцями стали скульптори Володимир Потребенко та Микола Рашевський. Їм належить також і архітектурне вирішення пам'ятника. Скульптура була виготовлена із залізобетону і окута мідним листом, постамент — із граніту.

Пам'ятник українському Генію встановлено у м. Цюрупинськ. Козаки «Олешківської Січі» у січні 2002 року виступили з ініціативою, звернувшись до жителів міста й району про встановлення пам'ятника Т. Г. Шевченкові у центрі міста. Їх бажання здійснилося в серпні 2002 року. Щороку біля пам'ятника Великого Кобзаря урочисто вітають учнів шкіл Цюрупинська, переможців відбіркового туру Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді ім. Т. Г. Шевченка, кращих знавців творчості українського Кобзаря, а також юних поетів, які роблять перші, але вже успішні кроки на цьому шляху.

У березні 2004 року на день народження Великого Кобзаря за ініціативи Великолепетиської районної державної адміністрації встановлено на гранітному постаменті у центрі майбутньої паркової зони селища Велика Лепетиха бюст, виготовлений запорізьким приватним підприємством «Шукран» за кошти районного бюджету.

У центрі Голої Пристані, поблизу районного будинку культури, було вирішено встановити пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченку. Почесне завдання доручили уродженцю села Нова Збур'ївка Голопристанського району В. М. Потребенку. У роботі над скульптурою брав участь й І. Г. Білокур. Відкрита у 2005 році скульптура стала окрасою міста.

Пам'ятники поетові з'явилися останнім часом у Каланчаці, Дар'ївці, інших населених пунктах області. Біля пам'ятників проводяться заходи вшанування поета, літературні свята, конкурси поезії.

Погруддя Т. Г. Шевченка встановлено 2004 року і в херсонській загальноосвітній школі № 52 з поглибленим вивченням української мови. Автор цієї роботи скульптор

Іван Іванович Мердак. Ідея встановлення погруддя пов'язана з тим, що школа носить почесне ім'я Генія українського народу. Тож спілка «Просвіта» вирішила передати школі бюст, виготовлений за допомогою української діаспори у Канаді.

Безсмертна спадщина нашого Пророка користується великою любов'ю всіх українців. Пам'ятники Т. Г. Шевченкові складають, у прямому та переносному сенсі, золотий фонд історико-культурної спадщини Херсонщини. Пам'ятники Т. Г. Шевченкові на Херсонщині — свідчення великої любові та поваги до пам'яті поета жителів області. Вони допомагають культурному зростанню та духовному відродженню народу. Бо як не згадати рядки поета: «Любіть Україну у сні й наяву, / Вишневу свою Україну, / Красу її вічно живу і нову, / і мову її солов'їну».

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

З ІСТОРІЇ ПАМ'ЯТНИКІВ ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ НА БУКОВИНІ

(О. Меленчук)

Великий вплив на рівень культурного розвитку суспільства має монументальне мистецтво. Одним із важливих елементів продукування духовних цінностей країни, народу в цілому є увічнення постатей, подій у скульптурних зображеннях, що забезпечує нерозривний зв'язок між поколіннями. Протягом двох століть поспіль своєрідним містком між минулим і сучасністю виступає унікальна постать Т. Шевченка. Його натхненне слово, думка, ідея, ідеали та світогляд стали базовими в духовному поступі українського народу.

Пошанування Т. Шевченка бере початок ще за його життя. Нині його іменем названо численні культурно-просвітницькі громадські організації, вищі навчальні заклади, вулиці, бульвари, сквери, йому присвячено музеї як в Україні, так і за кордоном (у Санкт-Петербурзі, Торонто). Увічнення пам'яті Т. Шевченка у скульптурі — ще один аспект багатогранної Шевченкіани. Жодному письменнику світу не встановлено стільки пам'ятників, як Т. Шевченкові. Перші станкові скульптурні зображення Т. Шевченка створені за життя поета. Російський скульптор Федір

Каменський, академік Петербурзької Академії мистецтв, вважається одним із перших авторів, який працював над образом поета за його життя. Завершити роботу скульптору вдалося лише після смерті Т. Шевченка, коли було створено гіпсовий бюст на основі посмертної маски поета. Ще один російський скульптор, Михайло Микешин, який був близько знайомий із поетом від 1858 року, створив ряд скульптурних портретів Шевченка, в тому числі й пам'ятник для міста Нижнього Новгорода, але через заборону царської влади цей задум так і не втілився у життя.

З офіційних джерел відомо, що перший у світі пам'ятник Т. Шевченку встановлено 1881 р. на острові Мангишлак, де поет відбував заслання (сучасна територія Казахстану), на півкруглому постаменті постало погруддя Шевченка, яке проіснувало до 1920 р. І лише через сім років його знову поновили на попередньому місці. В Україні вперше бюст-пам'ятник Т. Шевченкові (виготовлений із мармуру в Петербурзі) з'явився у садибі сім'ї Алчевських у Харкові 1899 р.

Від часу встановлення перших погрудь Т. Шевченкові минуло більше ста тридцяти років. За цей період у світі споруджено близько тисячі чотирьохсот пам'ятників поету, зокрема в Аргентині, США, Канаді, Італії, Румунії, Грузії, Чехії, Азербайджані, Казахстані, Парагваї, Польщі, Росії, Білорусії, Угорщині, Узбекистані, на острові Мальта та ін. Нині в Україні їх налічується більше тисячі двохсот. Всі вони здебільшого встановлювалися за рахунок пожертв громадян і багато з них має свою цікаву, подекуди довготривалу історію. Так, як це було, наприклад, із пам'ятником поету у Києві. Майже сорок років — від початку XX століття і до 1939 року — столиця чекала на монумент Т. Шевченкові. Історія спорудження пам'ятника у Києві розпочинається з 1904 року, коли був створений комітет при Київській міській думі, який мав опікуватися справою спорудження монумента Кобзареві. В обов'язки комітету входило контролювати збори коштів, вирішити питання щодо обрання місця під пам'ятник, оголосити конкурс на кращий проект скульптурного зображення Т. Шевченка. І, як видно, робота просувалася надто повільно. Бо справа зі спорудження монумента Шевченкові всіляко гальмувалася чиновницькими колами, зокрема київськими «русскими националистами», чорносотенцями, представниками духовенства, отже й тими, хто прислужувався перед «своїми» і «чужими». Ні до ювілейних роковин у зв'язку з 50-річчям від дня смерті Т. Шевченка у 1911 році, які взагалі було заборонено відзначати, ні до столітнього ювілею у 1914 році громадськість так і не дочекалася багатообіцяного монумента поетові в Києві. То були складні часи в українській історії, що позначилися боротьбою українців за власні

права, мову, традиції, культуру в цілому. Почасти у цій боротьбі постать Т. Шевченка посідала центральне місце й нерідко ставала жертвою спекуляцій. Шевченка підтасовували під ідеології, як зазначає І. Дзюба, особливо більшовицька влада «намагалася перебрати його до своїх рук, часом роблячи це доволі вміло, зокрема, в пропаганді своїх соціальних гасел та революційних закликів». «[...] Всякий недруг українського народу, коли хотів розтлити його душу, оволодіти його серцем, — незмінно стикався з Шевченком і намагався накласти на нього свою руку, перефарбувати його, спотворити, зробити «своїм». Або ж «зревізувати», підтасувати «компромат» на рівні власного цинізму й нікчемності», — висновковує сучасний шевченкознавець. В усі часи свідоме суспільство потребувало справжнього Шевченка, не надуманого, близького народові.

Шевченко-Пророк, Шевченко-Геній, Шевченко — символ України, духовний поводир нації, — в таких опініях постає образ поета у сучасному мистецько-інтелектуальному світі. Не дивно, що тема увічнення Шевченка у монументальній скульптурі посідає важливе місце у страдницькому духовному поступі українців. Єднання Шевченка з поколіннями, народом у цілому через скульптурні монументи у наслідку вивершується моральним піднесенням та зрілістю свідомого сприйняття ідей поета, його високих дум.

Нині в Україні не тільки в кожному обласному центрі, але й у багатьох райцентрах, містечках, селах встановлено монументи Т. Шевченкові. І чи не найбільше споруджено їх на західноукраїнських землях. Наприклад, на Прикарпатті їх налічується понад сто сімдесят. До речі, за твердженням відомого літературознавця і краєзнавця Володимира Полєка, насправді перший у світі пам'ятник Т. Шевченкові постав у формі обеліска з викарбуваними словами «Борімося — поборемо! Нам Бог допоможе» не на острові Мангишлак у 1881 році, а в Івано-Франківській області 1862 року на Сокільській скелі, яка роз'єднує села Тюдів, Великий і Малий Рожен. У 1930 році польською владою пам'ятний знак був зруйнований і лише року 1990 монумент, заново виготовлений на громадські кошти, встановили на тому ж самому місці. За кількістю пам'ятників Т. Шевченкові друге місце посідає Львівщина, чимало пам'ятників Шевченкові встановлено на Закарпатті, Волині, Тернопіллі та Буковині.

На жаль, за життя Т. Шевченкові не довелося побувати на Буковині, однак його думка, слово та мудрість знайшли пошанування у наших краян. Національно-культурне відродження на Буковині, початки якого сягають другої половини

XIX століття, сприяло утвердженню Шевченкових ідей в онімеченому та румунізованому краї. На Буковині до числа перших продовжувачів традицій Шевченка належать Юрій Федькович, Сидір та Григорій Воробкевичі, Ольга Кобилянська. Близькими Шевченкові ідеї стають для Сильвестра Яричевського, Івана Бажанського, Євгенії Ярошинської, Данила Харов'юка, Івана Синюка, Дмитра Загула та ін. Це імена тих, хто брав активну участь у популяризації творів Шевченка, прилучався до вшанування його пам'яті. Вперше заупокійне богослужіння за Шевченком було проведено в новозбудованій церкві Святої Параскеви у Чернівцях року 1864. З 80-х рр. XIX ст. щорічні вшанування пам'яті поета святковими «академіями»-концертами і читаннями стають обов'язковими. А з початку XX століття буковинці починають увічнювати пам'ять Шевченка у скульптурі. Приміром, до 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка на замовлення письменника Івана Синюка, вчителя Садгірської школи, народні умільці виготовили вазу з барельєфом поета, біля якої гуртувалися учні та вчителі з розповідями про його життя і творчість. Згодом ця ваза була передана у фонди Чернівецького краєзнавчого музею.

Нині на теренах Чернівецької області встановлено понад тридцять монументів Т. Шевченкові. З одинадцяти районів Буковини, на жаль, ще три, зокрема Герцаївський, Путильський та Сторожинецький очікують на «прихід» Шевченка. Найбільше пам'ятників поету споруджено на Кіцманщині — у селах Витилівка (1956), Драчинці (1964—1965), Іванківці (1950, заміна — 1990), Нижні Станівці (1965), Малятинці (1990), Кліводин (1995), Ставчани (1940, 1990), Лужани (2012). Трохи менше на Заставнівщині — у селах Вікно (2009), Горішні Ширівці (1967), Кострижівка (2007), Кадубівці (2010), Митків та місті Заставна (2001); Вижниччині — у містах Вижниця (1992), Вашківці (1940, 1944, заміна — 1991), селах Іспас (1982), Берегомет (1997); Кельменеччині — у селах Ленківці, Лукачівка (1967), у місті Кельменці (1996); Глибоччині — у місті Глибока (1964, 1997), селі Луковиця (1967); Хотинщині — у Хотині та селі Ярівка (1967); а також Новодністровську, Новоселиці (2000), Сокирянах(1992) та місті Чернівці (1999).

Відомо, що перший монумент поетові постав у містечку Вашківці Вижницького району за часів Австро-Угорської імперії, але, на жаль, нині не маємо ні точної дати, ні відомостей про його долю. Лише згодом, у роки Другої світової війни 1940 року в центрі Вашківців встановлено погруддя Шевченка. У 1941 році, під час окупації містечка німецько-румунськими загарбниками, його жителі зняли й заховали бюст до 1944 року, коли на тому ж самому постаменті заново встановили погруддя Кобзаря. У роки незалежної України заходами вашківчан старе погруддя було замінено на нове

на замовлення жителів містечка його виконав скульптор Микола Ісопенко й урочисте відкриття погруддя Кобзаря відбулося 1991 року в парку ім. Т. Г. Шевченка.

Найдавніший з монументів Шевченкові на Буковині встановлено з ініціативи учнів та вчителів у столітній ювілей року 1914 в стінах української гімназії в Кіцмані. Проте згодом, під час окупації містечка, пам'ятник зруйнували солдати російської армії. Автором погруддя був відомий український скульптор Михайло Гаврилко (1882—1920), ім'я і творча спадщина якого ще донедавна була прихована й забута. Його Шевченкіана у скульптурі (барельєфи, горельєфи, плакети, медальйони тощо) посідає вагоме місце в українській культурі.

Скульптурні погруддя Т. Шевченка роботи М. Гаврилка були настільки вдалими, що митець неодноразово отримував замовлення, і його роботи розійшлися по всій Західній Україні. Особливо вдалим було погруддя, виконане для Кіцманської гімназії у 1914 році, на основі якого на замовлення скульптор створив ще кілька копій. Приміром, як пише в одній замітці І. Середюк, «цілком ймовірно, що погруддя Кобзаря, яке нині зберігається в Чернівецькому краєзнавчому музеї, належить саме йому (тобто М. Гаврилкові. — О. М.). Інших скульпторів-професіоналів, що працювали в 1914 році на Буковині над образом Кобзаря, не засвідчено ні в документах, ні в спогадах сучасників». Однак припущення дописувача можуть бути дещо помилковими. Бо у матеріалі «Шевченко крокує Чернівцями», надрукованому в «Радянській Буковині» від 15 травня 1964 року авторства Івана Дмитровича Василашка, колишнього старшого викладача Чернівецького університету, згадується ім'я чернівецького скульптора-самоука Йосипа Теодоровича. Іван Василашко, як очевидець подій, пригадує відзначення сотої річниці від дня народження Т. Шевченка у Чернівцях. Зокрема розповів про акції протесту громадськості перед царським консульством у Чернівцях у зв'язку із забороною відзначати ювілей Шевченка і що важливим атрибутом демонстрації стало прикрашене вишитими рушниками погруддя Т. Шевченка роботи скульптора Йосипа Теодоровича, яке несли дівчата в українському національному вбранні. У додатку до статті подано світлину із бюстом Шевченка та вказівкою І. Василашка, що погруддя зберігається у нього як дорога реліквія. А з публікації літературознавця та критика Олександра Губара про музей Юрія Федьковича («Радянська Буковина» від 5 травня 1951 року) більше дізнаємося про музейні експозиції та експонати, серед яких згадується і скульптурний портрет Шевченка — горельєф невідомого автора. Можна припустити, що одним із авторів цього скульптурного погруддя міг бути Михайло Гаврилко або ж Йосип Теодорович.

У радянську добу на Буковині працювали відомі скульптори Опанас Шевчукевич та Микола Ісопенко, які також збагатили скарбницю скульптурної Шевченкіани. У замітці Опанаса Шевчукевича (за фахом лікар, а за покликанням скульптор) «Мій перший учитель», вміщеній у «Радянській Буковині» від 11 лютого 1964 року, автор пригадує свої роки навчання у Вижниці, де вперше познайомився із творчістю Т. Шевченка. Саме тоді художні твори поета справили неабиякий вплив на становлення його як митця. «Я рвався до знань, і слова Шевченка «учітеся, думайте, читайте... і чужому научайтесь..., — пише скульптор, — глибоко запали в мою душу й стали провідним гаслом на все життя». Митець зізнався, що і перші вірші були написані під впливом Шевченкових. Із газетних публікацій відомо, що до Шевченкового ювілею — 150-річчя з дня народження, О. Шевчукевич підготував п'ять скульптурних зображень поета та горельєф «Малий Тарас слухає оповідь свого діда». Святим обов'язком митець вважав долучатися до щорічних заходів вшанування пам'яті Т. Шевченка. Опанас Шевчукевич перебував у постійному пошуку ідей для втілення нових скульптурних образів поета. Для своїх робіт за основу використовував портрети Т. Шевченка роботи Івана Крамського, Іллі Рєпіна, як сам зауважив скульптор, його «приваблювали автопортрети та фотографії Шевченка останніх років життя. На їх основі створив два бюсти поета: Шевченко з бородою і другий — подібний до Сократа». Митець, зрештою, визнавав: «Я свідомий того, що мої роботи далеко не досконалі. Хотів би все наново і наново починати Шевченків портрет. Переконаний, що і за десятиріччя безупинної творчої праці велич Кобзаря не може бути повністю відображена. А мої п'ять скульптур — п'ять дрібненьких краплин в неозорому морі вічної слави Шевченкової...»

Нові цікаві портрети поета з нагоди 150-річного ювілею були створені народним художником Георгієм Гарасом та скульптором Миколою Ісопенком. Доказом є повідомлення та фотографія, вміщені у «Радянській Буковині» (1964) науковим працівником Чернівецького краєзнавчого музею О. Тимофєєвою. На світлині видно, як народний скульптор Микола Ісопенко працює над бюстом Т. Шевченка для Новосілківської (тобто Мамаївської. — О. М.) школи на Кіцманщині. Окрім того, у ювілейний рік М. Ісопенко виготовив велике погруддя поета для Чернівецької середньої школи №19, в якій було відкрито кімнату-музей, присвячену Т. Шевченкові. Скульптурне погруддя встановили перед входом у музей. М. Ісопенко, як і О. Шевчукевич, з юних літ час від часу працював над образом Кобзаря.

Інший буковинський митець, Корнило Дзержик, заслужений діяч мистецтв УРСР, незмінно апелював до постаті Т. Шевченка, «черпаючи з нього натхнення й творчу снагу». Корнило Дзержик більше відомий як художник. Створив чимало портретів Т. Шевченка, які згодом передав багатьом музеям, у тому числі Чернівецькому краєзнавчому. Проте полюбляв й експериментувати зі скульптурами. Як зауважував сам митець, одна з його гіпсових робіт — погруддя Т. Шевченка — експонувалася у краєзнавчому музеї на виставці до сторіччя від дня смерті Кобзаря. Скульптурні портрети Т. Шевченка Корнило Дзержик виготовляв невеликих розмірів, у формі статуеток. У період заборон та переслідувань маленькі скульптурки можна було легко приховати від «ворожого ока», а відтак скульптор роздаровував їх своїм друзям та знайомим.

Виставка вишитих, різьблених, скульптурних портретів Кобзаря, розгорнута у краєзнавчому музеї ще далекого 1961 року, включала роботи не тільки відомих митців, але й зовсім юних талантів, зокрема помітною стала композиція «Шевченко в казематі», створена учнями п'ятого художньо-ремісничого училища під керівництвом відомого скульптора, педагога, основоположника дерев'яної скульптури на Буковині Володимира Миколайовича Курова. До речі, до 150річчя від дня народження Т. Шевченка Володимир Куров створив скульптурну композицію «Караюсь, мучуся, але не каюсь» (1964).

Відкрито та безперешкодно вшановувати пам'ять Т. Шевченка на Буковині стало можливим лише після звільнення краю від німецько-фашистських загарбників та утвердження радянської влади. До 1944 року будь-які заходи з нагоди роковин Кобзаря проводити заборонялося. В умовах соціального й національного утисків люди виявляли свою непокору й проти волі влади організовували мітинги та вечори, на яких звучало слово Т. Шевченка. Бо офіційного дозволу годі було домогтися. За спогадами І. Василашка, в роки румунської окупації «отримання дозволу на влаштування такого свята вартувало багато труду. Не дозволялося читати вірші з «Кобзаря», бо за це каралося тюремною камерою, зображувати Шевченка на портретах, викарбовувати його образ у скульптурних монументах та, незважаючи на це, митці продовжували відтворювати постать поета у своїх мистецьких роботах. Серед них відома художниця і письменниця Домка Ботушанська у шістнадцятирічному віці року 1929 на замовлення селянина Нестора Ткачука з Глибоки до 115-річчя з дня народження Т. Шевченка вперше створила портрет поета. Правда, коли довідався про це примар, розпочалися обшуки та переслідування Нестора Ткачука. Його неодноразово штрафували,

садили у в'язницю, проте на місцезнаходження портрета він так і не вказав. А коли у 1940 році, після возз'єднання Буковини з Радянською Україною, Нестор Ткачук став головою Глибоцької сільської ради, то портретом Шевченка прикрасив урядове приміщення. Згодом цей портрет було передано до Чернівецького краєзнавчого музею. У складних умовах боротьби за Шевченка буковинцям вдалося зберегти натхненне слово, думку та ідею Великого Кобзаря у своїх серцях, активно продовжувати популяризувати творчість поета.

Після 40-х рр. XX століття питання спорудження пам'ятників Т. Шевченкові на Буковині стає доволі актуальним. Буковинці прагнули внести свою лепту в утвердженні краю в культурному просторі України через образ Т. Шевченка, а заразом долучатися до загальнонаціонального процесу вшанування пам'яті поета. Монументи Т. Шевченкові, які з'являлися у центрах сіл та міст краю, ставали місцем концентрації духовного оновлення, переродження активної й високосвідомої громади.

Нині на Буковині найбільше пам'ятників, майже десяток, споруджено на Кіцманщині, — в славній духовно-культурній Мецці краю. І кожен із них має свою цікаву історію. У селі Ставчани Кіцманського району, наприклад, бюст Т. Шевченка в центрі села встановили ще восени 1940 року. Однак з початком війни, коли Ставчани були захоплені угорськими військами, хортистські частини, зруйнувавши пам'ятники Леніну та Сталіну, скинули і бюст Шевченка, проте знищити його не змогли. Уночі він був підібраний братами Михайлом та Василем Кравчуками, які у своїй стодолі таємно закопали погруддя Кобзаря в землю, де воно пробуло до 1945 року. Михайло Кравчук загинув на фронті, додому повернувся лише Василь, який разом зі своєю дружиною Євдокією відкопали бюст Шевченка й передали владі. Тривалий час скульптура зберігалася в шкільній бібліотеці. Згодом пам'ятник опинився у сусідньому селі Іванківці, бо там у 1950 році колгоспові присвоїли ім'я Тараса Шевченка, і керівництво вирішило придбати пам'ятник за могорич, де він пробув до 1990 року. У лютому цього ж року на зборах сільської громади жителька Ставчан, дільнична медсестра Марія Курушник запропонувала повернути пам'ятник назад у село, що й було зроблено у день Покрови Божої Матері того ж дев'яностого року. Натомість за спільні кошти ставчанського та іванковецького колгоспів на Чернівецькому художньо-виробничому комбінаті Художнього фонду УРСР заново виготовили погруддя Шевченка й урочисто встановили тижнем раніше в Іванківцях.

У шістнадцяти кілометрах від Чернівців розташоване мальовниче село Витилівка Кіцманського району. Нині знаємо про дві дати спорудження пам'ятника Т. Шевчен-

кові у цьому селі. З матеріалів Товариства охорони пам'яток історії та культури відомо, що заходами мешканців села скульптуру Кобзаря встановили 1956 року. Проте у періодиці, зокрема у публікаціях «Сумний Шевченко у Витилівці» (газ. «Чернівці» (1995)) та «Пам'ятник Кобзареві» (газ. «Молодий буковинець» (1969)), побутує дата 1968—1969 роки, коли відбулося урочисте відкриття погруддя поетові.

Ідея спорудити монумент у селі належала тоді ініціативній групі громадян, зокрема Євгенові Карп'юку, учасникам Великої Вітчизняної війни Василю Нечаю, Степанові Данилюку, Тодору Прокопцю, письменникові Віктору Зубару, Степанові Кушнірику, Михайлові Данилюку, яку підтримала районна та обласна влади. Та були й противники задуму, яким так і не вдалося перешкодити добрим намірам. Знаковою подією для нашого краю у 1972 році став візит відомого латиського письменника Адольфа Талціса, який одну зі своїх зустрічей з буковинцями провів біля витилівського пам'ятника Т. Шевченкові, до підніжжя якого лягли квіти від представника латиської літератури. Тоді письменник зазначив, що «ми, латиші, вважаємо Т. Шевченка своїм поетом. Багато його віршів стали у нас народними піснями». І як стало сумно, пише автор замітки «Сумний Шевченко у Витилівці», коли у святкові березневі дні 1995 року «не лягла до пам'ятника жодна квітка, не пролунав жоден рядок із «Кобзаря», не прозвучало бодай коротке, але щире слово вдячності й пам'яті». У зв'язку з цим автор наголошує на людській недбалості, байдужості, яка при такій бездіяльності поширюватиметься й на молодші покоління.

Біля струмка Глиниця поруч автошляху Глиниця — Сторожинець на відстані 25 кілометрів від Чернівців розкинулося село Драчинці Кіцманського району. З нагоди присвоєння місцевому колгоспу імені Т. Шевченка на загальних зборах року 1964 вирішено встановити на території села погруддя Кобзаря. Виготовили бюст Шевченка представники Вижницького училища прикладного мистецтва з гіпсу, а місцеві майстри розмістили його на цегляному оцементованому постаменті. Пам'ятник обгородили огорожею та навколо нього посадили квіти. Таким чином, жителі села створили свій духовний куточок.

Про подібне мріяли й жителі села Нижні Станівці, що на Кіцманщині. Під час святкування 150-річчя з дня народження Т. Шевченка керівництво колгоспу, який, до речі, носить ім'я поета, а також виконком сільської ради вирішили спорудити пам'ятник Т. Шевченкові. За рік задумане було втілено в життя. Пам'ятне погруддя було виготовлено Львівською кераміко-скульптурною фабрикою Художнього фонду СРСР й встановлено 1965 року місцевими майстрами. Місце розташування спочатку

обрали у скверику біля сільського Будинку культури. Згодом, у часи незалежності України, гіпсове погруддя перемістили на більш просторе місце поруч із сільською радою замість колишнього пам'ятника В. Леніну, що у центрі села. Пам'ятне погруддя відповідає «радянській концепції» образу Шевченка — зображення поета похмуре, насуплене, з глибоким поглядом у далечінь. Дотепер територія з монументом поетові для жителів села вважається священною. В знакові події життя нижньостанівчан (весілля, похорони, державні свята) лягають квіти та вінки до підніжжя пам'ятника Т. Шевченкові. Крім того, у селі є дендропарк, названий іменем Шевченка, розташований біля одного з корпусів сільської школи — колишнього панського будинку, в якому ростуть дерева, привезені з різних куточків світу й розміщені за кліматичними зонами.

У перші дні незалежності України з великою радістю відкривали пам'ятник Т. Шевченкові жителі села Кліводин Кіцманського району. У період тоталітарного режиму жителі села не наважувалися відкрито проявляти любов та шану до духовного поводиря українців. Ініціаторами побудови монумента стали жителі Кліводина — Дмитро Верстюк та Роман Татарин, які виділили на виготовлення погруддя власні заощадження. Правда, їхніх грошей виявилося замало, однак пожертви громадян врятували справу. Погруддя Т. Шевченка виготовив чернівецький скульптор, член Національної спілки художників України Володимир Гамаль. Бракувало коштів на постамент та оздоблювальні роботи, проте фінансово допомогла місцева влада та правління колгоспу. У 1990 році пам'ятник Т. Шевченкові спорудили і в селі Малятинці на Кіцманщині, але нині мало що знаємо про його історію.

Традиція вшановувати пам'ять Т. Шевченка у скульптурі продовжується і в XXI ст., зокрема у 2012 р. в Лужанах завдяки грошовій підтримці уродженця села, який нині проживає у Канаді, — Віктора Катрюка, було ініційовано спорудити пам'ятник Т. Шевченкові. Своїм першим грошовим внеском у розмірі 5 тисяч доларів земляк спонукав лужанську громаду до дій. Жителі села відгукнулися на пропозицію й допомогли не тільки коштами, але й роботою. Гуртом впорядковували територію біля селищної ради, будували постамент і сходи до погруддя Кобзаря. Скульптурне погруддя виготовив митець Богдан Гладкий, член Національної спілки художників України, викладач пластичної анатомії та скульптури кафедри образотворчого мистецтва імені М. Фіголя Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника разом із архітектором Сергієм Кушнірюком. Урочисте відкриття та ос-

вячення пам'ятника Т. Шевченкові відбулося у день Преображення Господнього 19 серпня 2012 р.

До національно свідомих районів Буковини зараховуємо також Заставнівський та Вижницький, де проживає чимала кількість духовно багатих людей. На Заставнівщині, наприклад, у 60-х рр. XX ст. пам'ятник Т. Шевченкові спорудили лише в селі Горішні Шерівці (1967). Ідея збудувати монумент Кобзарю виникла у зв'язку з підготовкою до п'ятдесятиріччя Жовтневої революції, оскільки горішньошерівецький колгосп носив ім'я Т. Шевченка. Автором гіпсового погруддя був уже згадуваний Микола Ісопенко. Пам'ятник виготовляли у Чернівецьких художньо-виробничих майстернях Художнього фонду УРСР. Того ж року погруддя було встановлено у сільському парку, проте згодом, 1975 року, він був перенесений до будинку правління колгоспу. До цього періоду належить і митківське погруддя Кобзаря, щоправда, історія монумента у селі Митків нині не відома. Решта пам'ятників поету на Заставнівщині споруджувалась у часи незалежності України.

У 2001 році Заставна вшанувала пам'ять Т. Шевченка у скульптурі, коли на центральній міській площі постав монумент поетові, створений львівським скульптором Романом Романовичем. Згодом з'являється пам'ятне погруддя Т. Шевченка у селі Костриїжівка, яке встановили 28 вересня 2007 р. перед початковою школою на центральній площі, названій ім'ям Шевченка.

Урочисте відкриття погруддя Т. Шевченка у день святих Петра і Павла, 12 липня 2009 року, відбулося у центрі села Вікно Заставнівського району. Подія збіглася із відзначенням 200-річчя з часу побудови родинного двоповерхового палацу з колонами і бойовою вежею в стилі західноєвропейського романтизму тутешнім поміщиком бароном Вільбургом де Зотте, з яким пов'язана знакова в житті сільської громади подія. За спогадами Ольги Шевчукевич, 1912 р. барон Вільбург дав згоду на відзначення роковин пам'яті Т. Шевченка у своєму палаці, збудованому 1809 р. Навіть збереглися світлини святкувань. Одна із них надрукована у газеті «Свобода слова» від 7 березня 2003 р.

Погруддя Т. Шевченка споруджено в центрі села біля будинку сільської ради. Воно знаходиться на трубі висотою 3,2 м, створене на громадські кошти буковинським скульптором Володимиром Римаром, в творчому доробку якого є ще кілька робіт, присвячених Т. Шевченкові, зокрема пам'ятник у Кадубівцях Заставнівського району, в Коломиї та Воскресинцях Коломийського району, що дуже схожий на вікнянський. Ініціювали встановлення погруддя Т. Шевченка у селі відомі вікнянці — поет, жур-

наліст, колишній головний редактор районної газети «Голос краю», громадський діяч Василь Джуран та головний редактор журналу «Німчич» Манолій Попадюк.

У Великодні дні 2010 р. перед образом Т. Шевченка вклонилося ще одне село на Заставнівщині — Кадубівці. Як зазначив в одній із публікацій відомий журналіст, колишній головний редактор газети «Буковина» Володимир Михайловський, нарешті «втілили у життя заповітну мрію наших прадідів, дідів і батьків — у центрі села вперше за всю його історію зависочить під столітнім дубом пам'ятник дорогому Тарасу Шевченку». Цієї днини чекало не одне покоління кадубівчан, бо у найважчі хвилини життя духовною опорою був «Кобзар» Т. Шевченка, який переходив з рук у руки, передавався з хати до хати й скріплював національну свідомість. Вшановували пам'ять Т. Шевченка у Кадубівцях і в найскладніші часи, коли не те, що відзначати роковини пам'яті поета, але й згадувати його ім'я було дуже небезпечно. Проте сільська громада Кадубівців йшла проти терору та заборон. Підтвердженням є давня публікація у газеті «Час» від 21 березня 1929 р. (ч. 189, с. 3), в якій розповідалося про відзначення 115-річчя з дня народження Т. Шевченка у Кадубівцях, підкреслювалося, що свято в селі «відбулося величаво», було «повно народу, головно селянства, місцева українська інтелігенція [...]. Програма свята обіймала такі точки: ритуальна панахида за Тараса Шевченка в церкві, котру відправив о. Петро Дарійчук. Пополудни в четвертій годині свято Шевченка відбулося в народній школі. [...] Треба було бачити, як діти наших селян проказували декламації; не одному забилося серце втіхою, як почув із уст семилітньої дівчинки декламації «Думи мої, думи мої». Не один подумав, що не пропадемо, коли наші діти, хоч не вчать по школах української мови, скільки потрібно, а вміють так гарно та чуло виповідати своїми усточками ті слова, які кров'ю накипіли були в серці нашого великого Кобзаря». Уже в незалежній українській державі у Кадубівцях назавжди оселився скульптурний образ духовного наставника Т. Шевченка, отже, «увіковічнили давню мрію села». Завдяки ініціативній групі в особі братів Михайловських, Олександра Волошина, Петра Гандабури, Василя Кирдилюка, Михайла Андрусяка, Степана Бурсука, Мирослава Воєвідка пам'ятне погруддя знайшло своє місце в центрі села поруч зі школою, будинком культури та церквою.

Живописна Вижниччина манить своєю розкішною природою — горами та лісами, квітучими полонинами, бистрими ріками та чистими потоками, хвилює своєю загадковістю та таємничістю. Захоплює, вабить та виховує людей творчих, талановитих, які, зачерпнувши енергії правічного лісу, здатні творити дива. Кузнею талантів здавна вважалося Вижницьке училище прикладного мистецтва імені Василя Шкрібляка, бо

ціла плеяда народних майстрів знайшла себе у мистецькому світі завдяки цьому закладу. І, мабуть, не знайдеться такого митця, якого б не надихав образ Т. Г. Шевченка на нові ідеї та проекти в галузі художньої обробки дерева, металу, вишивки, ткацтва, скульптури та живопису. Це той вічний ідеал, який манить своєю глибиною та нерозгаданістю. Наприклад, до 150-річного ювілею Т. Шевченка учні училища під керівництвом своїх учителів створювали оригінальні роботи, присвячені постаті поета. Зокрема, учень із с. Самушин Заставнівського району Степан Ковалюк під керівництвом Зої Шишкіної у техніці гравірування виконав у металі портрет Т. Шевченка і тематичну композицію «Шевченка везуть на заслання», які згодом перейшли у фонди Чернівецького краєзнавчого музею. Або інший приклад: до 155-річчя від дня народження Т. Шевченка втілити образ поета у вишивці вдалося викладачеві Вижницького училища прикладного мистецтва Олені Гасюк разом зі своєю ученицею на прізвище Марчук, на жаль, ім'я не вдалося встановити. А учень Анатолій Федоришин на меморіальній дошці, відлитій з гіпсу, подав барельєфне зображення Т. Шевченка, під яким викарбувано рядки із «Заповіту» та ілюстрації до поем «Гайдамаки» і «Катерина». І таких прикладів можна навести безліч. Якомога широко популяризували та розповсюджували образ Т. Шевченка народні умільці. Зокрема різьбяр з с. Яблуниці Вижницького району Владислав Соболь завдяки способу барельєфної різьби переніс копію харківського пам'ятника на дерев'яну дошку, приурочивши її до 155-річного ювілею поета. Залишилися цікаві витвори із дерева заставнівського різьбяра Дмитра Юрчука, який до цієї дати виготовив дерев'яну шкатулку у вигляді книги, вирізьбивши на її кришці портрет Т. Шевченка з ілюстраціями до поем «Кавказ» та «Сон». Подібних робіт, які свого часу експонувалися в музеях Києва, Львова, Чернівців та аж за океаном у Канаді, Д. Юрчук виконав чимало. Увіковічнили образ Т. Шевченка у скульптурі і на Вижниччині, зокрема у вже згадуваних Вашківцях, Іспасі, Берегометі та Вижниці.

У радянський період, крім Вашківців, пам'ятник Кобзарю встановили у 1982 році на малій батьківщині буковинського письменника Миколи Марфієвича — в селі Іспас. В Іспасі монумент з'явився теж не випадково. Пам'ятник був замовлений правлінням колгоспу у зв'язку із присвоєнням йому імені Т. Г. Шевченка. Залізобетонне погруддя висотою 0, 95 метра встановлене на постаменті у формі чотиригранної призми висотою 2, 4 метра в центрі села поруч зі школою, лікарнею та сільською радою. Два десятиліття по тому, 1992 року, напередодні Дня незалежності, відбулося урочисте

відкриття пам'ятного погруддя Т. Шевченкові і в центрі Вижниці. Його творцем став Володимир Римар, який виготовив скульптуру на кошти вижничан.

У радянський період, особливо в 60-ті роки XX ст., пам'ятники Т. Шевченкові споруджували у Глибоцькому, Кельменецькому, Хотинському районах. У центральному парку культури міста Глибока пам'ятник поетові, встановили 1964 року на замовлення Глибоцького комбінату комунальних підприємств з нагоди 150-річчя від дня народження Т. Шевченка. Згодом, 1982 року, монумент перенесли в інше місце й розмістили біля нової школи, однак і там він довго не пробув. У 1997 році його встановили перед будівлею Глибоцької райдержадміністрації, замінивши постамент, який заново виготовили з бетону та оздобили плитами брунатного граніту. Ще одне гіпсове погруддя Кобзаря, яке з'явилося у селі Луковиця на Глибоччині у 1967 році. Бюст замовило правління колгоспу у зв'язку з присвоєнням йому імені Т. Шевченка й розмістили у сільському сквері. Цього ж року монумент Т. Шевченкові звели і в селі Лукачівка Кельменецького району також на замовлення колгоспу. Залізобетонне погруддя встановили біля сільської школи. Крім того, 1967 рік запам'ятався і жителям села Ярівка Хотинського району, бо і тут вшанували пам'ять Т. Шевченка, звівши йому монумент, й приурочили його відкриття до 50-х роковин Жовтневої революції.

У роки незалежності монументи Т. Шевченкові постали у Сокирянах, Кельменцях, Новоселиці, Новодністровську та в Чернівцях. Монументальне мистецтво, до прикладу, у Сокирянах почало розвиватися в радянський період і в основному присвячене пам'яті загиблих у роки Другої світової війни. Скульптурне погруддя Кобзаря, виготовлене відомим скульптором Анатолієм Скибою, освячено та урочисто відкрито було лише 24 серпня 1992 року. Пам'ятник з'явився у центрі міста по вулиці Т. Шевченка. Знаково, що його спорудили на тому самому місці, де вже колись стояв монумент Кобзарю, але з невідомих причин ліквідований. Скульптурне погруддя, виготовлене з мармурової крихти та бетону висотою 1,2 метра, встановлене на двохметровому бетонному постаменті.

Через кілька років, до Дня незалежності, з'явився пам'ятник Т. Шевченкові і у Кельменцях (1996). Виготовив монумент член Спілки художників України скульптор Микола Лисаківський, співавтор пам'ятників Т. Шевченкові у Чернівцях (1999) та Новоселиці (2000).

Тривалий час, майже ціле століття, чекали на монумент Кобзаря й чернівчани. Ідея спорудження його зародилася ще на початку XX століття. Громадою тоді було прийнято ухвалу спорудити пам'ятник до столітнього ювілею Т. Шевченка, навіть

міська влада дала на це дозвіл, а українські товариства створили фонд зі збору коштів. Проте задум так і не вдалося втілити у життя. Відтак, замість величного монумента, про який мріяли чернівчани, у парку, що позаду Резиденції митрополитів Буковини і Далмації, нині головного комплексу корпусів Чернівецького університету, у радянський час з'явилося непримітне погруддя, яке і понині знаходиться там. У 90-х роках XX століття, коли вже дихалося вільніше, громадськість міста знову порушила питання про гідне пошанування пам'яті Т. Шевченка у скульптурі. Того ж дев'яностого року на розширеній містобудівній раді обмірковували, в якій частині міста доцільно встановити пам'ятник Т. Шевченкові. На засіданні стверджувалося, що для монумента потрібна площа і простір, де б він об'ємно, змістовно і добре проглядався в старій частині міста, а головно — доповнював своєю присутністю й складав цілісний образ неповторного архітектурного ансамблю історичних Чернівців. І це викликало численні дискусії, однак більшість присутніх вважали, що найкращим місцем для пам'ятника буде центральний вхід у парк імені Т. Шевченка, а отже, монумент має з'явитися на розі вулиць імені Леніна (нині вул. Головна) та Дзержинського (тепер вул. Садова). Проте архітектори та художники не поділяли такої думки і переконували, що і місце не ідеальне, бо не вдасться розширити площу без завдавання шкоди паркові та «необхідно буде провести земляні роботи, щоб піднести пам'ятник і переробити самі підходи до парку», а також «буде складно вибрати ракурс фігури, щоб добитися більш-менш прийнятного природного освітлення». Та і це не переконало владу, від свого рішення не відступили, пам'ятник, попри висловлені зауваження, все одно мав з'явитися перед входом у центральний парк культури і відпочинку імені Шевченка. Уже за рік Міністерством культури УРСР, Держбудом УРСР, Спілкою художників та Спілкою архітекторів України було оголошено відкритий республіканський конкурс на кращий ескізний проект пам'ятника Т. Шевченкові у Чернівцях з відзначенням грошовими преміями у розмірі 2500 карбованців, 2000 і 1000 карбованців за перше, друге і третє місця.

У 1995 році преса зарясніла публікаціями на кшталт «Де і яким бути пам'ятнику Шевченкові у Чернівцях?», «Шевченка мають прописати у Чернівцях, але не знають де» тощо, водночас громадськість уже оцінювала та обговорювала чотири запропоновані проекти. Зокрема, авторська група у складі скульпторів Петра Лемського, Миколи Лисаківського, архітекторів Богдана Деркача та Георгія Плегуци пропонувала три варіанти місця розташування монумента Кобзаря, це: на Центральній площі біля фонтану; при вході в парк ім. Т. Г. Шевченка за умови знесення вхідної арки та на

місці фонтану неподалік від входу у парк. Скульптор М. Філонюк четвертим варіантом вбачав спорудження скульптури на місці колишнього пам'ятника Калініну всередині парку. Автори мали різні погляди щодо зовнішнього вигляду скульптурної композиції. Наприклад, скульптор М. Філонюк вважав, що до запропонованого ним варіанту розміщення пам'ятника більше підійшла б композиція горизонтального плану на відміну від традиційного вертикального положення, якому надавала перевагу решта учасників конкурсу.

Громадське обговорення місця розташування пам'ятника Т. Шевченкові та його зовнішнього вигляду набирало обертів. Однак на спільному засіданні обласних організацій Спілок художників і архітекторів 5 грудня 1995 року остаточно було прийнято рішення та визнано, що найкращим місцем для зведення пам'ятника Т. Шевченкові є Центральна площа Чернівців, осердя міста. Отже, переміг проект пам'ятника скульпторів Миколи Лисаківського та Петра Лемського. Скульпторам вдалося по-новому відтворити образ поета, відійти від офіційного соцреалізму, надавши перевагу романтично-символічному стилю.

Дев'ять років столиця Буковини чекала на прихід Т. Шевченка у бронзовій скульптурі, яку відлили у Львові. Відразу згадуються слова журналіста В. Михайловського, який з нагоди відкриття пам'ятника писав: «Довго, надто довго йшов Він до нас на цю площу. І ми до нього йшли кроками прадідів, дідів, батьків наших, що передавали цю ходу, як Заповіт, як Молитву, аби не збитися зі шляху віщого». І таки не збилися, не оступилися, зуміли подолати і безгрошів'я, і бюрократичну тяганину, впритул наблизившись до омріяної мети.

Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 25 травня 1999 р. й було приурочене до зустрічі президентів України, Румунії та Молдови у Чернівцях. З нагоди цієї події влучно висловився журналіст Олександр Мостіпака у публікації «Пророк завжди приходить вчасно»: «Тарас Шевченко прийшов на буковинську землю, хоча із запізненням, але вчасно», — висновував автор. З появою пам'ятника Т. Шевченкові Центральна площа Чернівців, наче ожила, невловимо набрала святкового, урочистого вигляду, бо від самого початку відкриття монумента стала місцем концентрації духовного життя чернівчан, найважливіших знакових історичних подій, зустрічей, зборів інтелігенції, українських національних сил, молоді.

Сповнена загадковості, з відтінком драматичності, історія пам'ятника Т. Шевченкові у місті Новодністровську, який урочисто відкрили 23 серпня 2011 р. Понад два десятиліття жителі міста чекали на цю подію. Монумент з'явився завдяки колиш-

ньому міському голові Руслану Панчишину, який запевняв громаду, що за власні кошти придбав скульптуру і подарував її місту. Як згодом виявилося, насправді новодністровський пам'ятник, до того як його встановили, розшукувався жителями села Сопошин Жовківського району Львівської області, які і заявили про свої права на монумент. З'ясувалося, що у Сопошині пам'ятник Т. Шевченкові спорудили ще 1972 р. на колгоспному дворі, названому іменем поета. Автором трьохметрового монумента є відомий львівський скульптор Василь Одрехівський. Згодом пам'ятник Кобзарю перебував на балансі приватного підприємства «Клен», яке викупило майно колишнього колгоспу. Його власник, фермер Іван Білан вирішив демонтувати скульптуру і відправити її на реставрацію, а відтак подарувати громаді Жовківського району. Проте зі Львівщини пам'ятник перекочував на Буковину й опинився у Новодністровську. Пильні розшуки монумента жителями села Сопошин привели їх таки до Новодністровська, де вони упізнали рідний пам'ятник. Виявилося, монумент був переданий, а точніше проданий за 300 гривень колишньому міському голові Русланові Панчишину його тестем підприємцем Іваном Біланом, власником пам'ятника. Громада Сопошина звернулася з проханням повернути скульптуру на місце попереднього встановлення, бо насправді вона входить до списку пам'яток монументального мистецтва Львівщини під 619 охоронним номером і її не мали права передавати в інші руки без спеціального дозволу та належної документації. Проблему вирішили розв'язати за допомогою судового рішення. Невдовзі Жовківський районний суд постановив повернути пам'ятник до Сопошина. Новодністровська влада погодилася з рішенням й офіційно пообіцяла віддати пам'ятник сопошинцям, натомість встановити у себе нову фігуру поета.

Сумна історія і з хотинським пам'ятником Т. Шевченкові, бо не знайшлося йому місця у вуличному просторі прадавнього міста. На одній із сесій міської ради депутати прийняли рішення встановити монумент Кобзарю, який 2012 року був переданий громаді, у Хотинському психоневрологічному будинку-інтернаті. Народні обранці мотивували це тим, що бюст не буде гармоніювати із тими пам'ятниками, які вже є на вулицях Хотина, оскільки він дуже малого розміру. Це одразу обурило місцеву громаду. На захист прав хотинців спробував виступити народний депутат України, член фракції «Батьківщина» Олександр Бригинець, проте депутати Хотинської міської ради у відповідь на звернення нардепа повідомили, що не зобов'язані звітувати перед ним за прийняте радою рішення щодо встановлення пам'ятника Т. Шевченкові. В одній із публікацій Олександр Бригинець з сумом констатував: «Хотин — славетне історичне,

а тепер й туристичне місто, яке відоме одним із семи чудес України — «Хотинською фортецею», де було знято понад 50 кінофільмів, та ще понад 20 пам'ятками історії. Т. Шевченко знаний в усьому світі письменник. Скажіть, як світова громадськість сприйматиме Україну, коли дізнається, що самі ж українці відправили Тараса Григоровича в будинок для душевно хворих? Як на мене, радше самих депутатів Хотинської міської ради треба відправити в психлікарню», — робить висновок депутат. Зрештою, по допомогу Олександр Бригинець звернувся до лідерів політичних сил Арсенія Яценюка та Віктора Балоги, які направили запит до голів фракції «Фронт змін» та «Єдиний центр» Хотинської міської ради з проханням переглянути рішення ради. Невдовзі, 16 травня 2013 року, на сесії Хотинської міської ради депутати одноголосно підтримали проект рішення про встановлення погруддя Т. Шевченка на території центрального корпусу Хотинського технікуму Подільського державного аграрно-технічного університету.

Прихід Т. Шевченка та поява його скульптурного образу у селах, містечках і великих містах України свідчить про рівень духовної зрілості нації, її свідоме сприйняття своєї історії, бо ще на початку XX століття відомий шевченкознавець С. Єфремов переконливо твердив: «що не Шевченкові тільки пам'ятника оце тепер ми ставимо — собі самим, культурності своїй ставимо пам'ятника». Ці ж слова проектуємо в сьогодення й визнаємо, що і нині, в роки незалежної України, коли маємо свободу думки, є можливість творити нову державу, збагачувати та розвивати національну культуру, чомусь розмінюємося, розпорошуємося, а подекуди цураємося самих себе. І Шевченко, який є сутністю і духом українського народу, вкотре спонукає розпізнати власні ідеали, сконцентруватися на своїх прагненнях та можливостях. «Шевченко — це не тільки те, що вивчають, але й те, чим живуть, — стверджує академік І. Дзюба. У чому черпають сили і надії. У глибини майбутнього слав Шевченко свої непохитні заповіти синам рідної землі. Він говорив до мертвих духом, які ще мали пробудитися, і до живих, і до ще не народжених, і в Україні, і в світах, — у кого ще є таке звертання до всього народу як до вічної категорії — і таке грандіозне розуміння народу як сукупності поколінь, і духу, і діянь — поза обмеженнями в часі та просторі?!». Справді, Шевченко є понад часом. І, як зауважив український історик Ярослав Ісаєвич, «У наш час розуміння культурної і політичної спадщини стає дедалі більш виваженим і всебічним. Мірою культурного й політичного прогресу народу може бути ступінь об'єктивності і чесності науки, як і всього суспільства, в сприйнятті Шевченкової спадщини — складної, глибокої, багатогранної. Важливо, щоб

Шевченкова популярність зростала якісно, а не лише кількісно, щоб його слово доходило до нас чистим і незамуленим». Шевченкове слово, повне благодаті й істини, яке карбується у бронзі, камені та граніті, перетворюється і являється у різних контекстах, здатне пробуджувати дрімотні душі, оселяти в них надію та віру. Утвердження Шевченкового слова та втілення його образу у скульптурі — ознака того, що історичний розвиток української нації, культури в цілому триває. І Буковина — край, в якому не довелося Шевченкові побувати за життя, продовжує наближати ім'я поета та його постать до народу. А на «свого» Шевченка ще чекають у Путильському, Сторожинецькому та Герцаївському районах області з вірою, що невдовзі і в цих місцях скульптурний образ Тараса Шевченка гуртуватиме навколо себе національно свідомі сили.

ПІСЛЯМОВА

Відтворена на сторінках книги історія творення в усіх куточках України всенародної Шевченкіани підтверджує, що для українців Т. Г. Шевченко був і залишається наймасштабнішою постаттю — уособленням національних прагнень і сподівань. Для українського народу він не тільки митець могутньої творчої сили, а й велет духу, незламний і непримиренний борець за найвищі людські ідеали свободи, гуманності і демократії. Його проникнута щирою любов'ю та турботою за людей творча спадщина і сьогодні виступає важливим чинником консолідації суспільства навколо стрижневої ідеї творення — розбудови державності.

Автори книги, об'єднані Національною спілкою краєзнавців України, науковці, освітяни, працівники культури, журналісти у своїх нарисах розкрили самобутню і неповторну палітру історії вшанування та увічнення пам'яті геніального поета, художника і мислителя Т. Г. Шевченка. У історико-краєзнавчих нарисах показано народжені ще за життя Великого Кобзаря традиції любові і шани до нього і його творчості, яка увібрала в себе волелюбний дух українського народу, поєднала заклик до боротьби і мудрі роздуми гуманіста.

Читач мав змогу ознайомитися з тим, як у різних регіонах нашої держави — в Наддніпрянщині і Прикарпатті, Слобожанщині і Буковині, Криму і Волині, Донеччині і Закарпатті творилася народна Шевченкіана. Разом з авторами шанувальники Великого Кобзаря прониклися атмосферою тих епох, в яких поставали перші пам'ятники Т. Г. Шевченку, видавалися його твори, на театральній сцені здійснювалися постановки шевченківських вистав, створювалися твори образотворчого мистецтва, формувалися музейні експозиції і облаштовувалися шевченківські місця.

У книзі відображена велич духовного пророка українського народу, яка сповна розкрилася в роки незалежності України. Серед народжених сучасністю традицій

вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка — розкуті, позбавлені ідеологічної зашореності художньо-мистецькі заходи, видання творів, розгортання шевченкознавчих досліджень, створення монументальної Шевченкіани.

Шевченківська тема — невичерпна. Краєзнавча Шевченкіана є творчим внеском дослідників рідного краю до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Її автори, представляючи усі регіони України, склали своєрідний краєзнавчий літопис увічнення пам'яті великого Кобзаря в Україні, показали винятково важливе значення Шевченка у житті кожного громадянина нашої держави. І немає сумніву, що ця колективна праця краєзнавців України знайде своє продовження у написанні шевченківських літописів в усіх куточках нашої держави, які доповнять і розширять рамки всенародної Шевченкіани.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1) «Вечорниці» — 1863 № 9 28.XI.1963.
2) «Зоря». —1902. — 2 лютого.
3) «Коломийське слово». —1914 — 14 травня.
4) «Неділя». — 1911. — № 27—28.
5) Архів Львівської державної консерваторії, спр. 520. 5158.
6) Архів Ф. Вовка // (Музей етнографії, м. С.-Петербург).
7) Боротьба. —1920. — 14 березня.
8) Борьба. —1920. — 9 марта.
9) Вільне життя. —1918. — 3 липня.
10) Вільне життя. —1918. — 5 травня.
11) Вісті. —1906. — № 4—5.
12) Вісті/Известия. —1920. — 14 березня/марта.
13) Вістник. —1863. — Ч. 19. — 21 березня. — С. 74—75
14) Вістник. —1863. — Ч. 87. — 6 листопада. — С. 346.
15) ДАВО, ф. Р — 1417, оп. 5, спр. 2, арк. 273.
16) ДАВО, ф. Р — 1488, оп. 1, спр. 7, арк. 23.
17) ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 5. — Спр. 14. — Арк. 26.
18) ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 5. — Спр. 3. — Арк. 23.
19) ДАХмО, ф. 721, оп. 1, спр. 1 (Подільське українське товариство «Просвіта»). — 67 арк.
20) ДАХмО, ф. 721, оп. 1, спр. 1 (Подільське українське товариство «Просвіта»). — 67 арк.
21) ДАЧО. — Ф. 4619, оп. 26, спр. 261.
22) ДАЧО. — Ф. 114, оп. 1, спр. 57.
23) ДАЧО. — Ф. 116, оп. 1, спр. 23.
24) ДАЧО. — Ф. 2420, оп. 2, спр. 45.

25) ДАЧО. — Ф. П — 4619, оп. 27, спр. 209.
26) ДАЧО. — Ф. Р — 2631, оп. 1, спр. 107.
27) ДАЧО. — Ф. Р — 2631, оп. 1, спр. 208.
28) ДАЧО. — Ф. Р — 5276. оп. 1, спр. 13.
29) ДАЧО. — Ф. Р — 5585, оп. 1, спр. 55.
30) ДАЧО. — Ф. Р — 5624, оп. 1, спр. 63. — 26 арк.
31) ДАЧО. — Ф. Р — 150, оп. 1, спр. 3.
32) ДАЧО. — Ф. Р — 150, оп. 1,спр. 5, арк.107; ДАЧО. — Ф. Р — 150, оп. 1, спр. 3.
33) ДАЧО. — Ф. Р—1892, оп. 1,спр. 67.
34) ДАЧО. — Ф. Р—1892, оп. 3, спр. 7.
35) ДАЧО. — Ф. Р — 253, оп. 1,спр.11.
36) ДАЧО. — Ф. Р — 2631, оп. 1, спр. 259.
37) ДАЧО. — Ф. Р — 268, оп. 1,спр. 3.
38) Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф. Р — 1417, оп. 5, спр. 2, арк. 922.
39) Державний архів Львівської області (ДАЛО). — Ф. 26. — Оп. 15. — Спр. 1055. — Арк. 5; Спр. 1056. — Арк. 100, 103, 106, 110.
40) Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 379. — Арк. 22; Звіт Одеського українського клуба за 1911. — Одеса, 1912. — С. 1.
41) Державний архів Тернопільської області. — Ф. 294. — Оп. 1. — Спр. 47, 58, 67, 158.
42) Державний архів Черкаської області (далі — ДАЧО). — Ф. 8, оп. 1, спр. 451.
43) Державний національний музей Шевченка у Києві. Архів та фонди.
44) Держархів Волинської обл. / ф.54 «Луцька Повітова «Просвіта» на Волині, м.Луцьк Волинського воєводства», оп. 1,спр.422 «Прохання Ради Луцької Повітової «Просвіти» до Староства в Луцьку про загальні збори членів філії «Просвіти» в селі Буяні 3 лютого 1930 р». 9 арк.
45) Діло. —1900. — 29 січня.
46) Діло. —1913. — 5 квітня.
47) Доповідь про роботу Станіславського волревкому за період з 10 квітня по 24 жовтня 1922 року [про роботу в містечку Станіслав театру ім. Т. Г. Шевченка]. — Держархів Херсонської обл., ф. Р-52, оп. 1, спр. 2, арк. 80зв.
48) Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття. — Ужгород: Гражда, 2007.
49) Енциклопедія українознавства. Т. 1—10 (Гол. ред. д. В.Кубійович), — Париж-Нью-Йорк, 1955-1984.
50) Житомирська область. Адміністративно-територіальний поділ. Станом на 1 лютого 1982 р. Видання п'яте. — К.: Реклама, 1983. — 176 с.
51) Житомирська область. Адміністративно-територіальний поділ. Станом на 1 квітня 1995 р. Видання шосте. — Житомир.: Редакційно-видавниче державне підприємство «Льонок», 1995. — 142 с.
52) Житомирська область. Адміністративно-територіальний поділ. Станом на 1 листопада 2011 р. Видання сьоме. — Житомир, 2011. — 133 с.
53) Записки НТШ у Львові 1895—1939 рр.

54) Зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. — 1963р. — 771 С.

55) Зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. — 1963р. — 771 С.

56) Інститут археології НАН України. Відділ рукописів. — Архів Ф. Вовка. (Листи В. Шухевича до Ф. Вовка).

57) Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів, ф.1. — спр. 684, 686; ф. 3 (Франка), спр. 1603—1610. 1615. 1635, (36 листів В. Шухевича до І. Франка за 1883—1914 рр.); ф. 59 (Маковея), спр. 2411—2429 (17 листів В. Шухевича до О. Маковея за 1896—1905 рр.);

58) Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів, ф.61 (Лукича), ф. 62 (Хоткевича): ф. 64 (Видавничої спілки): ф. 7 (Кониського). спр. 126—162 (Листи Шухевича до О.Кониського за 1873—1891 рр.); ф.79 (Руської Бесіди); 83 (Гнатюка).

59) Історія міст і сіл Української РСР: [в 26 т.]: Кримська область / Ін-т історії АН УРСР; гол. редкол. Л. Д. Солодовник. — К., 1974. — 804 с.

60) Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область. — К., 1969.

61) Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область. — К., 1972.

62) Киевская старина. —1894. — № 44. — С. 313, 319.

63) Лауреати Хмельницької обласної премії імені Т. Г. Шевченка: бібліографічний покажчик. — Хмельницький: ХОУНБ ім. М. Островського, 2008. — 32 с.

64) Літературна Харківщина. Довідник. — Х., 1995.

65) Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. — п. 2, спр. 115 (Архів «Січі»).

66) Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів, п. 52, спр. 491—496 (Архів Барвінського): п. 169. спр. 2838, 2839; п. 182. спр. 3114, спр. 173. (Листи В. Шухевича до М. Бучинського), спр. 622 (В. Гнатюка), спр. 4912, Т. Реваковича; Архіви Заклинських, газ.'»Зоря», Калиновича, Народного Дому, окремих надходжень. Словник І. Левицького.

67) Материалы для биографии Г. П. Галагана. — «Киевская старина». —1898. — вересень.

68) Материяли до історії зносин Галичан з Буковинцями // Руслан (Львів). —1908. — Ч. 183. — 26 серпня. — С. 3.

69) Мета (Львів). —1865. — № 3. — С. 79—84.

70) Мистецтво України. Біографічний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. — К., 1997.

71) Молода Русь в роках 1860—66 // Діло (Львів). —1892. — Ч. 29. —18 лютого.

72) Наказ Станіславського волосного виконкому від 06 листопада 1922 року про урочисте відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченка у селі Станіслав 08 листопада 1922 року. — Держархів Херсонської обл., ф. Р-8, оп. 1, спр. 2, арк. 27.

73) Одесский вестник. —1878. — 3 мая.

74) Одесский листок. —1914. — 26 февраля.

75) Основа (Львів). —1872. — Ч.17. — 29 лютого. — С. 1—2.

76) Пам'ятки археології, історії та монументального мистецтва /За загальною редакцією Георгія Мокрицького / Енциклопедія Житомира. — Т. 2. — Кн. 1. — Житомир:Вид-во «Волинь», 2009. — 244 с. — С. 216—217.

77) Пам'ятки археології, історії та монументального мистецтва /За загальною редакцією Георгія Мокрицького / Енциклопедія Житомира. — Т. 2. — Кн. 1. — Житомир: Вид-во «Волинь», 2009. — 244 с. — С. 216—217.

78) Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині. Міста Коростень, Новоград-Волинський. Вип. 11. — Житомир: Полісся, 2008. — 216 с. — С. 164—168.

79) Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко та ін. — Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. — 400 с.

80) Пам'ятки монументального мистецтва Житомирської області / Заг. редакція, ілюстрації, підготовка текстів Георгія Мокрицького / Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури. — Житомир, вид-во «Волинь», 2011. — 208 с. — С. 53—54, 62—63, 77—78, 88, 116—117, 123, 135, 153—154, 179, 190.

81) Пам'ятки монументального мистецтва Житомирської області / Заг. редакція, ілюстрації, підготовка текстів Георгія Мокрицького / Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури. — Житомир, вид-во «Волинь», 2011. — 208 с. — С. 53—54, 62—63, 77—78, 88, 116—117, 123, 135, 153—154, 179, 190.

82) Памятники истории и культуры Хмельницкой области : научно-вспомагательный библиографический указатель. — Хмельницкий, 1986. — 128 с.

83) Подольские епархиальные ведомости. —1886. — № 2. — С. 61.

84) Почесні члени Харківського університету. Біобібліогр. довідник. — Х., 2008.

85) Правда (Львів). —1868. — Ч. 8. — С. 95—96.

86) Правда. —1874. — № 8. — 1 (13) червня.

87) Рада. — 1914. — 11 березня.

88) Рада. — 1914. — 25 лютого, 11 березня.

89) Рада. — 1914. — 27 лютого.

90) РДІА. — Ф.1286. — Оп. 8. —Спр. 527. —1843 р.

91) Рішення виконкому Херсонської міської ради депутатів трудящих від 12 травня 1971 р. № 256 про затвердження акту державної комісії про прийняття в експлуатацію споруди погруддя Т. Г. Шевченка по вул. Перекопській. — Держархів Херсонської обл., ф. Р-731, оп. 5, спр. 420.

92) Розпорядження голови виконкому Херсонської міської ради від 13 серпня 1996 року № 945-р про передачу погруддя Т. Г. Шевченка у комунальну власність м. Херсона. — Держархів Херсонської обл., ф. Р-731, оп. 7, спр. 953, арк. 100.

93) Російський державний історичний архів (далі РДІА). Ф. 1281. — Оп. 4. — Спр. 61. —1844 р.

94) Слово (Львів). —1862. — Ч. 4. — 25 січня. — С. 16; Слово. —1862. — Ч. 12. — 22 лютого. — С. 48; Слово. —1862. — Ч. 14. — 1 березня. — С. 56; Вістник (Відень). —1862. — Ч. 42. — 24 квітня. — С. 166—167; Вістник. —1862. — Ч. 52. — 22 травня. — С. 206—207.

95) Слово (Львів). —1863. — № 14.

96) Слово. —1864. — Ч. 17. — 9 березня. — С. 68.

97) Слово. —1862. — Ч. 100. — 31 грудня. — С. 390.

99) Слово. —1862. — Ч. 12. — 22 лютого. — С. 47—48.

100) Слово. —1863. — Ч. 90. — 25 листопада. — С. 357.

101) Список населенных мест Киевской губернии. — К.: Издание Киевского Губернского Статистического Комитета, 1900. — С. 379.

102) Студент о школе Т. Г. Шевченко // Одесский листок. —1881. — 24 мая.

103) Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. — К., 1950. — С. 166—167.

104) Українська загальна енциклопедія. — Т.1—3. — Львів, 1933.

105) Українська радянська енциклопедія. — К., 1980. — Т. 5. — С. 259.

106) Українське Слово. —1917. — № 8.

107) ф. 100 (Белея), спр. 3194—3207 (Листи В. Шухевича до ред. газ. «Діло» І. Белея за 1890—1898 рр.); ф. 108 (Огоновського).

108) Харків ХХ століття: Бібліогр. покажч. у 2 вип. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка: Уклад.: В. О. Ярошик та ін. — Х., 2003.

109) Харьков. Архитектура. Памятники. Фотоальбом. — К., 1986.

110) Харьков: справочник по названиям: 700 улиц, площадей, скверов, районов... Составители: Е. Н. Дмитриева, Е. В. Дьякова, Н. М. Харченко; под общ. ред. С. М. Куделко. — Х., 2011.

111) Хроніка. // Трудовая жизнь. — 18.10.1918р. — № 39. — С. 4.

112) ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 381 (Доповідна записка С. Русової про значення «Просвіти» для культурного розвитку народу). — 12 арк.

113) ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1, спр. 1535 (Листування з Департаментом поліції про збір відомостей про діяльність Українського товариства «Просвіта», Проскурівської бібліотеки О.С. Пушкіна та інших питань). — 58 арк.

114) ЦДІАК України, ф. 301, оп. 2, спр. 120 (Справа про арешт членів Подільського товариства «Просвіта» та про проведення розслідування щодо членів цього товариства доктора Солухи К.Г. та ін.). — 178 арк.

115) ЦДІАК України, ф. 301, оп. 2, спр. 202 (список членів Подільського товариства «Просвіта», вилучений при обшуку в приміщенні товариства у 1914 р.). — 8 арк.

116) Центральна наукова бібліотека НАН України. Відділ рукописів. ф.Ш, — спр. 40114-40124 (Архів НАН України); ф.1. спр. 30980. 30991.

117) Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 5116. Міністерство культури УРСР. Відділ музеїв та охорони пам'ятників культури. — Оп. 10. Спр. 141. — Т. 1. Довідки про роботу музеїв за 1959 рік. — 201 арк.

118) Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі скорочено ЦДІА у м. Львові), ф. 146.- оп. 7.- спр. 4142; ф. 151.- оп. 16.- спр. 548: ф.309 (НТШ). — оп. 1, — спр. 128—137, 271-273. 436. 687. 1289. 2267. 2885; ф.313 (ред. журн. «Дзвінок»); ф. 314,- оп. 1. — спр. 55; ф.348

(«Просвіти»); ф. 361.- оп. 1.- спр. 45; ф. 362.- оп. 1.- спр. 495; ф. 401.- оп. 1.- спр. 24; ф. 663.- оп. 1.- спр. 59. 74. 166. 211; ф.688 (Хоткевича); ф. 735 (В. Шухевича); 834.- оп. 1.- спр 82-85.

119) Центральний державний історичний архів України у Києві. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 871. — Арк. 259. 1897

120) Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). — Ф. 348. — Оп. 1. Протоколи засідань Головного виділу «Просвіти». Т. 1. — Спр. 7628. — Арк. 16.

121) Центральний державний історичний архів України. ф.1235. (М.Грушевського), оп. 1. спр. 849.

122) Шевченківський словник у двох томах. — Київ, 1976—1977.

123) Шевченківський словник. Т. 2. — К. : УРЕ, 1978. — С. 116—117, карта.

124) Шевченківський словник: у 2 т. — К., 1979.

125) Шевченко Т. Кобзарь / Тарас Шевченко. — С-Петербургъ : Типографія Ю. Н. Эрлихъ. —1911. — ВКМ,інв.№ КДФ 19636.

126) Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 2001. — Т. 2. — С. 40.

127) Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. — К., 1964. — С. 34.

128) Шевченко Т. Твори в 5 т. — Т. 4: Повісті. — К.: Дніпро, 1978. — С. 311 — 312.

129) Шевченко Т. Г. Твори: у 5 т. / Т. Г. Шевченко. — К., 1979.

130) Шевченко Т. «Кобзарь» / Тарас Шевченко, — С-Петербургъ : Вь друкарні П. А. Куліша,1860. — ВКМ, інв. № КДФ 46522.

131) Шевченко Т. Г. «І виріс я на чужині...» / Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 1990. — Т. 2.

132) Шевченко Т. Г. «І мертвим, і живим...» / Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 1989. — Т. 1.

133) Шевченко Т. Г. Гайдамаки / Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 1989. — Т. 1.

134) Шевченко Т. Г. Іван Підкова. / Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 1989. — Т. 1.

135) Шевченко Т. Г. Лист до О.Бодянського від 29 червня 1844 р. / Повне зібрання творів. — К., 1929. — Т. 3.

136) Шевченко Т. Г. Не хочу я женитися.../ Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 1990. — Т. 2.

137) Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів. — К., 1929. — Т.3. Листування.

138) Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 1990. — Т.2.

139) Шевченко Т. Г. Твори: У 3 т. — К., 1963. — Т.2.

140) Шевченко Тарас. — Повести. — Київ, 1952. — С. 60, 75, 77—78, 162—163, 164, 300, 396, 411, 425—426, 442, 474—475, 522.

141) Шевченко Тарас. Документи та матеріали до біографії 1814—1861. Вид. 2-е, перероб. та доп. — Київ, 1982. — С. 78—79, 81, 84—85.

142) Шевченко Тарас. Кобзар. — Київ, 1964. — 622 с.

143) Шевченко Тарас. Мистецька спадщина. В 4-х томах. Т. І. 1830—1847. Кн. 1. — Київ, 1961. — Ілюстр. 148—151. — С. 48, 57—58; Т. 2. 1847—1850. — Київ, 1963. — С. 3.

144) Шевченко Т. Зібрання творів. — К.: Дух і Ліра, 2009. — 552 с.

145) Щорічник. Календар Товариства «Просвіта» на1927 рік. — Львів,1926. — ВКМ, інв. № КДФ 19634.

146) Энцикпопедический словарь: в 82 т. / изд.: Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. — СПб., 1890—1904.

147) Ювілейні медалі вручено. — Вінницька правда. —1964. —19 березня.

148) Южная мысль. —1911. — 13 октября.

Література

1) Доманицький Василь. З науково-творчої спадщини: Статті, нариси, рецензії. У 2-х книгах. Книга перша. — Черкаси: видавець Ю. Чабанено., 2010. — 440 с; Василь Доманицький. З науково-творчої спадщини: Статті, рецензії, огляди, бібліографія. У 2-х книгах. Книга друга. — Черкаси: видавецьЮ. Чабаненко, 2010.

2) Танана Р. В. Із культурного життя Канева початку ХХ століття (огляд газети «Каневская неделя» за 1913 рік) // Матеріали науково-практичної конференції «Канів у контексті історії України», присвяченої 925-літтю міста Канева та 85-літтю взяття під державну опіку могили Тараса Шевченка. 20 вересня 2003 року. — Канів, 2004.

3) Приліпко М. В. Чорнобаївщина. Нариси історії населених пунктів (від найдавніших часів до сьогодення). — Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2013.

4) Слава Черкащини. — Дніпропетровськ: Промінь, 1967.

5) Тарас Шевченко. Кобзар. 1840—1940. — Перевид. в Україні / Літературно-художнє видання. Автори післямови: О. Солопченко, М. Мушинка, Р. Лубківський

6) JedrzejewiczJerzy. NoceUkraińskiealboRodówodGeniusza. Opowieść o Szewczence. — Warszawa, 1972.

7) Schematismus universi venerabilis Cleri Archidioceseos Metropolitanae graecocatholicae Leopoliensis. — Львів, 1872.; 1874.; 1875. — С. 52; 1876.

8) Sereda O. FromChurch-BasedtoCulturalNationalism: EarlyUkrainophiles, Ritual-Purification Movement and Emerging Cult of Taras Shevchenko in Austrian Eastern Galicia in the 1860s // Canadian American Slavic Studies. — Spring 2006. — Vol. 40, No. 1. — P. 21—47;

9) Авраменко В. До фондової колекції // Чернеча гора. Науково-публіцистичний вісник Шевченківського національного заповідника. — 2006. — № 1 (24).

10) Аг. Кримський. Народні легенди про Шевченка — і пісня про «Шевченка» // Акад. Аг. Кримський. Розвідки, статті та замітки. І — XXVII. — К.: З друкарні УАН, 1928.

11) Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини 1795-2006 роки. Довідник / Упоряд. Р.Ю. Кондратюк, Д.Я. Самолюк, Б.Ш. Табачник. — Житомир: Вид-во «Волинь», 2007.

12) Аліванцева О.В. Тарас Шевченко на Придніпров'ї // Нива знань. Інформаційно-педагогічний альманах. —1995. — № 3.

13) Аліванцева О.В. Тарас Шевченко на Придніпров'ї // Шевченкіана Придніпров'я. Статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / Упорядники та автори передмови Леся Степовичка, Микола Чабан. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2008.

14) Альманах Станиславівської землі: у 2-х томах. — Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975-1985.

15) Андушко О. Творчість Т. Г. Шевченка в ідейно-політичному вихованні робітничого класу // Тарас Шевченко. Тези доповідей та повідомлень обласної науково-методичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження поета. 11 — 12 травня 1989. — Вінниця, 1989.

16) Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття, Івано-Франківськ, 2001, Нова Зоря,

17) Арсенич П. Шевченко і Прикарпаття. — Жовтень. —1988 — № 3. -

18) Арсенич П. Шевченко і Прикарпаття. — В сім'ї вольній новій. Шевченківський збірник. — вип. 5. — Київ. 1989.

19) Бабенко Оксана, Бабенко Олег. Провідна зоря Корифеїв: Т. Г. Шевченко у житті та творчості корифеїв українського професійного театру: Кіровоградська обласна організація УТОПІК. / Відп. редактор Олег Бабенко. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2000.

20) Баженов Л. «Українська школа» в польській літературі 20—60-х рр. XIX ст. і Тарас Шевченко (на прикладі Поділля, Волині й Київщини) // Шевченко і Поділля: Зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський, 1999.

21) Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX — XX ст. Історіографія, біобібліографія, матеріали. — Кам'янець-Подільський, 1993.

22) Баженов Л .В. Подільська інтелігенція 40—60-х років XIX ст. і Тарас Шевченко /Л. В. Баженов // Тарас Шевченко і українська культура XXI століття: збірник наукових праць за матеріалами всеукр. симпозіуму. — Кам'янець-Подільський, 2000.

23) Баженов Л. В. Поширення творів Т. Г. Шевченка на Поділлі у XIX — на початку XX ст. / Л. В. Баженов, С. Е. Баженова // Т. Г. Шевченко і Поділля: тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Ч. 1.

24) Балей С. З психольогії творчости Шевченка. — Черкаси: Брама, 2001.

25) Бараниченко М. Самодіяльний театр на Золотоніщині // Прапор Леніна. —1977. — 9 квітня.

26) Барвінський О. Спомини з мого життя. Перша часть. — Львів, 1912.

27) Бас В. В. Шевченків край: Фотопутівник. — К.: Мистецтво, 1989.

28) Бахмут А. І. Училища // Малий енциклопедичний словник Корсунщини. — Корсунь-Шевченківський, 2004. — Т. 2.

29) Бахмут А. І., Ніколенко А. Г., Степенькін С. Ю., Степенькіна П. Я. Корсунь-Шевченківський район //Малий енциклопедичний словник Корсунщини. — Корсунь-Шевченківський, 2003. — Т. 1.

30) Башманівська Л. А. Епістолярій Тараса Шевченка як об'єкт пошукового дослідження під час вивчення життєпису // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир, 2010. — № 21.

31) Безсмертному Кобзареві // Співає Черкащина. — К., 1964. — Випуск 3.

32) Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941—1945 / Гол. редколегія: голова І. О. Герасимов, заст. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відп. секретар Р. Г. Вишневський. — К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000.

33) Безуглий В. Худяківському народному театрові виповнилося 95 років! // Нова доба. — 2013. — 9 квітня.

34) Белова В. С любовью к Кобзарю / Валентина Белова // Правда Украины. —1990. — № 233;

35) Берекета Б. Селянин, якого врятував Тарас Шевченко / Богдан Берекета // Голос України. —1993. — № 94; Вербич В. Його кров залила моє обличчя / Віктор Вербич // Самостійна Україна. — 2003. — Ч.4.

36) Бистренко О. Шевченківське свято в Одесі 1920 р. // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1930. — Ч. 9

37) Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917—1953 / Іван Білас. — Київ,1994.

38) Білецький Ф. Розкажи мені, Тікичу... Буки від давніх часів до сьогодення. — Черкаси: Інтроліга ТОР, 2012.

39) Білецький Ф. Ф. Як «добрі люди» шанують і використовують Шевченка [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://progolovne.ck.ua/archives/12229 / (дата звернення: 30.12.2012).

40) Білокінь А.М. Приорільські стежки Т. Г. Шевченка // Шевченкіана Придніпров'я. Статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / Упорядники та автори передмови Леся Степовичка, Микола Чабан. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2008.

41) Білоус Г.П. Провидці правди і свободи: вірші, поеми та дослідження життя і творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка, В. Стуса / Г.П. Білоус. — Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2004.

42) Білоус П. Чи бував Тарас Шевченко у Кодні? // Тет-А-Тет. Літературний альманах. — Книга 3. — Житомир: видавець М.П. Пасічник, 2010.

43) Білоцерківська Г.І. Василь Симиренко — меценат українського книговидання // Матеріали наукової конференції «Українська писемність та мова у манускриптах і друкарстві», 2010 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http: //vuam.org.ua/uk/704 (дата звернення: 08.12.2012).

44) Благословенний край — Поділля /упоряд. З.Діденко, Т. Зеленко. — Хмельницький, 2006.

45) Блажкевичева І. З нагоди Шевченківських свят. — Жіноча доля,—1927, — ч. 5.

46) Богуш П. М. Тарас Шевченко на Нікопольщині. Рік 1843. — Д. : Пороги, 1993.

47) Болясний І. Л., Колесник М. Я. Кодня // Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973.

48) Большаков Л. Н. Їхав поет з заслання / Л. Н. Большаков. — К., 1977.

49) Бондаренко А. І. Шевченко на Черкащині // Збірник праць ювілейної Шевченківської конференції. — К., 1962.

50) Бондаренко Є. Слідами Кобзаря на Волині.

51) Бондаренко Л. «Кобзар» 1860 року // Кримська світлиця. — № 10. — 9 березня 2012 р.

52) Бондаренко О. Батьківщина Тараса Шевченка // Черкащина. — 2012. — № 5.

53) Бондаренко Т. О. Твори Макара Мухи в колекції Черкаського художнього музею // Музейний альманах. Наукові матеріали: статті, есе. Випуск 2. — Черкаси: 2011.

54) Боримський В. Черкащина: розвиток вокально-хорового та композиторського мистецтва на рубежі XIX — XX ст. // Сторінки музичного мистецтва черкаського краю: минуле і сьогодення. Тези науково-практичних розвідок, представлених на III обласний конкурс збирачів народної пісні та краєзнавців «Калинові дзвони». — Черкаси: ПП Гордієнко Є.І., 2011.

55) Бородін В. Жур Петро Володимирович // Шевченківська енциклопедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.shevchcycl.kiev.ua / (дата зверення: 06.01.2013).

56) Бородін В. Тарас Шевченко // Шевченко Т. Твори в 5 т.. — Т. 1: Поетичні твори (1837—1847). — К.: Дніпро.

57) Борщевський В. Віще слово поета — народові. — Вінницька правда. —1989. — 20 січня.

58) Борщевський В. Тарас Шевченко і радянська дійсність. — Вінницька правда. —1951. — 10 березня.

59) Бращайко М. Шевченко — безсмертний український поет// Руська Нива. — 1923. — 7 червня.

60) Брижицька С. А. «Я не одинокий...»: національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. — середина 20-х років XX ст.). — Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознавства. — Черкаси: Брама, 2006.

61) Брижицька С. А. Життя і слово українця для українців. Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українців. За матеріалами книг вражень на його могилі 1896—1926 рр. — Монографія. — Київ: Задруга, 2006.

62) Будаєвич І., Сахно Ф. Торбан Великого Кобзаря. — Ленінська правда, 6 березня 1988 р.

63) Булкін Г.П., Вахбрейт З.Д., Іващенко О.М., Павлов О.О. Житомир // Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973.

64) Буряковский Ю. Литературная жизнь Закарпатья// Литературная газета. —1945. — 18 августа.

65) Варварецький Ю. А. Становлення української радянської скульптури.

66) Василашко І. Шевченко в серцях буковинців / І. Василашко // Радянська Буковина. —1945. — 11 березня (№ 50 (544)).

67) Васильчук С. Словом сильним. Житомирській «Просвіті» — 100 років. — Житомир, 2007.

68) Ваховський В.С. Історія однієї вулиці // Краєзнавчий альманах. — Вип. 1. — Новоград-Волинський, 2009.

69) Ваховський В.С. Історія однієї вулиці // Наукові засади збалансованого розвитку регіону. Матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 40. — Житомир: В. Котвицький, 2008.

70) Верхратський І. З первих літ народовців (1861—1866) // Записки НТШ. —1915. — Т. 122.

71) Верхратський І. Перве поминальне богослуженє за упокой Тараса Шевченка 1862 р. в Галичині // Записки НТШ. — Т. 108. —1912.

72) Вечір Шевченка// Свобода. —1929. — 2 травня.

73) Видання творів Тараса Шевченка у фондах Шевченківського національного заповідника: Каталог / Упорядн. О. О. Солопченко, Л. Г. Сіленко. — К.: Криниця, 2004.

74) Вихованці Харківського університету. Біобібліогр. довідник / Харківськой національний університет ім. В. Н. Каразіна; Автори-укладачі: Б. П. Зайцев, В. І. Кадєєв, С. М. Куделко, Б. К. Мигаль, Ю. Ю. Полякова, С. І. Посохов. — Х., 2004.

75) Вінницька правда. —1964. — 11 березня.

76) Вінницька правда. —1989. — 26 січня.

77) Вінницька правда. —1989. — 8 березня.

78) Вінницька правда. —1991. —18 травня.

79) Вінок Кобзареві. — Черкаси, 1961.

80) Вісті Черкаського повітового виконкому Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. —1920. — № 167. — 4 серпня.

81) Вісті Черкаського повітового виконкому Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. —1919. — № 93. — 22 липня.

82) Власюк О. До місцевих студій про перебування Шевченка на Рівненщині // Тарас Шевченко і сучасність: Зб. матеріалів і тез міжнар. наук.-теор. конф. — Рівне, 1996.

83) Возняк М. Народини культу Шевченка в Галичині // Неділя (Львів). —1911. — Ч. 11—12.

84) Возняк М. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича // Неділя. —1911. — Ч. 36.

85) Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича. — Львів, 1936.

86) Володимиров Л. Шевченко і Херсонщина // Джерело. —1997. — № 21.

87) Волошин А. Твори. — Ужгород, 1995.

88) Всеукраїнська наукова конференція «Тарас Шевченко у формуванні національної ідентичності українців» (30 травня 2013 р., Шевченківський національний заповідник) //Київський університет. — 2013. — Вересень.

89) Вуянком. Історико-краєзнавчі публікації на Прикарпатті до 175-річчя з дня надходження Т. Г. Шевченка//IV Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: тези, доповіді і повідомлення. — К., 1989.

90) Габор В. Українські часописи Ужгорода. — Львів, 2003.

91) Гаврилів Б. Довідник краєзнавців Прикарпаття (XIX—поч. XX ст.). — Ч. І. — Івано-Франківськ, 1994.

92) Гаврищук А. П. Шевченківські дні 1914 року на Поділлі / А. П. Гаврищук, О. П. Григоренко // Т. Г. Шевченко і Поділля: тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Ч. І.

93) Газета «Вісти з Української Центральної ради». —1917. — 21 березня.

94) Газета «Радянська думка». —1929. — 14 березня.

95) Газета «Радянська Україна». —1962. — 12 грудня.

96) Галайчук Я. Прометей на Поліссі // Радянська Житомирщина. —1964. — 9 березня. — № 51.

97) Гальчак С. На крилах божої наснаги // Сергій Гальчак, Світлана Костюк. Голкою, ниткою, серцем і душею: пантеон видатних особистостей України Любові Шаламай: Фотоальбом. — Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2013.

98) Гальчак С. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX — поч. XXI ст. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011.

99) Ганницький С. Г. Василь Симиренко — технолог, промисловець, меценат // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — 2005. — Вип. 2.

100) Гаранін В., Проісовський Є. Думи мої, думи мої ... Поезії, присвячені Великому Кобзареві. — Одеса, — 2004.

101) Гарін В. Реве та стогне Дніпр широкий: Екскурс по сторінках «Кобзаря». — Одеса, — 2009.

102) Гірський О. Письменники на службі народу// Закарпатська правда. —1945. — 29 червня.

103) Гладков Г. П. Буромские зимние досуги: Три малороссийские песни / Перелож. для смешан. хора с ф.-п. А. А. Юрченко; На слова Шевченко. — К.: Нотопечатня Чоколова, б.г.

104) Глинський І. Шевченко на Поділлі. — Вінницька правда. —1964. — 1 січня.

105) Голинський П. Останні дні УГА // Календар «Червоної Калини». — Львів, 1932.

106) Голиш Г. М. Золотоніський аматорський театр і Наталія Ужвій // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». —1998. — Вип. 12.

107) Голиш Г. М. О. О. Навроцький — однодумець і соратник Т. Г. Шевченка // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, посвяченої 195-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Черкаси, 2010.

108) Голиш Г., Голиш Л. Шевченкознавчі публікації викладачів Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького у фондах наукової бібліотеки ЧНУ // Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції. 20—21 квітня 2011 року. — Черкаси, 2011.

109) Голобородько А. Г. Пам'ять про Кобзаря // Новий день. —1997. — 7 березня.

110) Голобуцький П.В., Мойсеєнко Н.І. Лебединцев Феофан Гаврилович // Енциклопедія історії України: Т. 6: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2009. — 784 с.: іл.

111) Гончаренко В.А. На батьківщині Т. Г. Шевченка. — Дніпропетровськ: Промінь, 1984.

112) Гончарук А. По шевченківських місцях Черкаської області (на допомогу юним мандрівникам-краєзнавцям). — Черкаси, 1957.

113) Горан Р. Стежками Кобзаря // Житомирщина. — 2008. — 23 вересня. — № 105.

114) Горб М. Пам'ятники Т. Г. Шевченку на Житомирщині // Т. Г. Шевченко і Житомирщина (По матеріалах обласної літературно-краєзнавчої конференції / Упорядник Ю. Л. Каповський. — Житомир: Редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, 1990.

115) Гордиевский М. По поводу одного недоразумения // В защиту Украинской культуры. I. Украинский язык и школа. Издание Одесской Украинской Национальной Рады. — Одесса, 1919.

116) Гординський Я. До історії культурного і політичного життя в Галичині у 60-тих рр.. XIX в. — Львів, 1917

117) Горицвіт Р.Пам'ятник Кобзареві ... // Житомирщина. — 2008. — 28 серпня. — № 34. — С. 1 (про відкриття на кошти народного депутата України Павла Жебрівського пам'ятника у смт Мар'янівці Баранівського району).

118) Горобець М. Великий Кобзар і Придністров'я. — Вінницька правда. —1989. — 26 січня.

119) Гоян Я. Провісники: есе. — К., Веселка, 2011.

120) Грабовецький В. В., Неумитий В. М. Моринці. Сторінки історії та вшанування Кобзаря. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2008.

121) Грабовецький В. Моринці: сторінки історії села Тараса Шевченка та вшанування Кобзаря/ В.Грабовецький і В.Неумитий. — Вид. 2-е — Івано-Франківськ.

122) Грабовецький В. Святкування 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка на Прикарпатті // Шевченко-поет, революціонер, мислитель. — Івано-Франківськ, 1989.

123) Грабовецький В., Грабовецький Б. Скульптурна Шевченкіана Прикарпаття: Путівник. — Івано-Франківськ: облполіграфвидав, 1989.

124) Гребінка Є. П. Твори у 3 т. / Є. П. Гребінка. — К., 1981. — Т. 3.

125) Гренджа-Донський В. Твори: У 12 т. — Т.10. — Вашингтон, 1988.

126) Гренджа-Донський В. Я теж українець. — Ужгород: Закарпаття, 2003.

127) Громенко І.Є, Павлов О.О. Бердичів // Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973.

128) Грушевський М. Історія України-Руси. — К.: Наукова думка, 1991. — Т. 1.

129) Грушкін В. Земля, оспівана Тарасом. — К.: Київське обласне книжково-газетне видавництво, 1961.

130) Гулак-Артемовський П. П. Твори / П. П. Гулак-Артемовський. — К., 1981.

131) Гуменюк В. [І.] Крим у поезії Шевченка / В. І. Гуменюк // Кримський діалог: [Электронный ресурс]. — 2009. — 5 березня. Режим доступу http://www-ki-old.rada.crimea.ua/kd/2009/08/crimea.html.

132) Гуменюк В. Шевченківські вистави (Постать поета і його твори на Житомирській сцені).

133) Гуртовий Г. «Кобзарі» землероба / Григорій Гуртовий // Друг читача. —1988. — № 20.

134) Гуртовий Г. Він був, ходив він по Волині (подорож Т. Г. Шевченка до Волинського краю) / Г. Гуртовий // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Ч. 2. — Луцьк : Надстир'я, 2004.).

135) Гуртовий Г. Невмируще слово поета / Григорій Гуртовий // Радянська Волинь. —1988. — № 196.

136) Де Бальмен Я. П. Повести / Я. П. де Бальмен. — Х., 1988.

137) Дейнека М. [М. Слабченко] Тарас Шевченко і міський обиватель // Нові шляхи. —1919. — 11 березня.

138) Дем'янчук М. Жовтоблакитні прапори в Одесі // Свобода. —1952. — 16 травня.

139) Демуцький Порфирій Данилович // [Електронний ресурс]. Режим доступу: histans.com/?termin=Demucky_P_D / (дата звернення: 13.01.2013).

140) Дзержик К. Дорогий образ / К. Дзержик // Радянська Буковина. —1964. — 9 березня (№ 50 (5433).

141) Дзима В. На свято мучеників Макавеїв працівники Шевченківського національного заповідника з кошиком квітів і букетом троянд піднялися до могили Кобзаря // Прес Центр. — 2012. — 22 серпня.

142) Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. — К. : Києво-Могилянська академія, 2008.

143) Діброва Г. Добрий приятель Шевченка. — Ленінська правда, 7 січня 1989 р.

144) Для землі — сонце, для народу — Шевченко: збірник прислів'їв та приказок про Т. Г. Шевченка / А. О. Татарин. — Черкаси: Брама-Україна, 2006.

145) Дмитренко О. І., Старусєва В.С. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на його батьківщині // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, посвяченої 195-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Черкаси, 2010.

146) Дмитро Филимонович Красицький // Літературно-мистецький вернісаж Черкащини. — Черкаси, 2011. — Випуск 9.

147) Документи розповідають // Радянська Житомирщина. —1961. — 10 березня. — № 49.

148) Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах. — Київ, 1993.

149) Доманицкий В. Как читается Шевченко // Киевская Старина. —1904. — Т. 86. — № 7—8. — Отд. 2.

150) Доманицкий В. Некоторые данные для биографии Т. Г. Шевченка // Киевская старина. —1901. — Т. 72. — № 2. — Отд. 2.

151) Доманицький В. Листи з-за границі // Рада. —1909. —18 лютого.

152) Доманицький В. М. Критичний розслід над текстом Кобзаря Шевченка. Репр. відтворення з вид. 1907 р. — Черкаси : Вертикаль, 2008.

153) Донченко В.О. Шевченкіана в творах декоративного мистецтва із збірки Сумського художнього музею. — Шевченко і Сумщина. Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Суми, 1989.

154) Дописи // Рідний край. —1906. — № 12.

155) Дописи // Рідний край. —1906. — № 15.

156) Дописи // Рідний край. —1906. — № 22.

157) Дописи //Рідний край. — К.,1909. — № 15.

158) Дописи. с. Лип'янка // Нова Рада. — Київ, 1917. — 10 мая. — № 35. —

159) Дорош Є. Г. Тарас Шевченко на Поділлі і Волині. — Тернопіль, 2002.

160) Дорош М., Степанюк В. Тобою, краю мій, живу ... Хмельниччина: події, особи, час. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013.

161) Дробний І. Вереснева золота печаль. Вибрані твори. — Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2005.

162) Дубина М. Шевченко і Західна Україна. — К., 1969.

163) Дуда І. М., Мельничук Б. І. Тарас Шевченко на Тернопільщині. — Тернопіль, 1990.

164) Дудченко В. Шевченко і наш край. — Червоний промінь, 10 березня 1982 р.

165) Дудыкевичь В. Взглядъ на прошлое и настоящее Австро-Угорской Руси. Коломыя, 1902.

166) Євшан З. «Просвіта» в минулім і «Просвіта» сьогодні. — Вінницькі вісті. —1941. — 17 жовтня.

167) Євшан-зілля: легенди та перекази Поділля / Зібр. та впоряд. П. Медведик. — Львів: Червона калина, 1992.

168) Єфремов Сергій Олександрович [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org / (дата звернення: 06.01.2013).

169) Жадько В. О. Іду за Шевченком. Від Києва до Канева. — К.: Експрес-Поліграф, 2010. — 127 с.: іл.

170) Жеплинський Б. Кобзар з пишною чуприною. Кобзарськими стежинами // [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrlit.vn.ua/article/1232.html/ (дата звернення: 27.01.2013).

171) Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941—1944 гг. / Сост. В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010.

172) Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. Т. 2. — К., 1849. — Табл. 1.

173) Жук П. Багатство Шевченкіани / Петро Жук // Радянська Україна. —1987. — № 211.

174) Жур П. В. Труди і дні Кобзаря. — К.: Дніпро, 2003.

175) Жур П. Дума про вогонь. — К.: Дніпро, 1985.

176) Жур П. Труды и дни Кобзаря. — Люберцы, 1996.

177) Жур П. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну / П. Жур. — К., 1970.

178) Журба О.І. Київська археографічна комісія 1843—1921. Нариси історії і діяльності. — К.: Наукова думка, 1993.

179) З уст народних / Записав Григорій Чирва в селах Липовецького району. — Вінницька правда. —1964. — 9 березня.

180) Забіяка І.М. Шевченкіана на сторінках журналу «Киевская старина» // Наукові записки. — К.: Інститут журналістики, 2002. — Т. 8.

181) Загайкевич Б. Культ Шевченка в Галичині до Першої світової війни // Записки НТШ, т. CLXXVI: Тарас Шевченко. Збірник доповідей Світового конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерти / За ред. В. Стецюк, В. Кравців. Нью Йорк—Париж—Торонто, 1962.

182) Загривий Ю.Н. Кобзар і Звягельщина // Діяльність бібліотек по збереженню культурної спадщини і відродження духовності народу: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. — Житомир, 1996.

183) Загрійчук А. Браїлівська доля «Назара Стодолі», або Як 75 років тому знищили самодіяльних акторів. — Літературна Україна. —1996. — 11 квітня.

184) Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. — Киевская старина. —1887. — № 2.

185) «Заповіт» Т. Г. Шевченка мовами світу. — Інформаційно-презентаційне видання. — Черкаси: Бізнес-стиль, 2012.

186) Заруба В. Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866—1951). — Дн-к, 2003.

187) Звідомлення Руської державної гімназії у Берегові за шкільний рік 1921—1922.

188) Историко-революционный вестник. —1928. — № 2.

190) І. Луценко. Великому Тарасу. К юбилею // Южная мысль. —1914. — 25 февраля.

191) Іван Франко. Шевченкознавчі студії/упор. М.Гнатюк. — Л.: Світ, 2005.

192) Іванов В., Іванова Л. Поезія Т. Шевченка в творчості М. Леонтовича // Шевченко і Поділля. Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченій 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Т. 2.

193) Іванова Л. І постане Кобзар у граніті // Зоря. — 2008. — 22 серпня. — № 64. — С. 1 (про рішення Овруцької районної державної адміністрації про встановлення пам'ятника Т. Г. Шевченку у районному центрі).

194) Іващенко О.М. Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині (Попільнянський район). — Вип. 9. — Житомир: Полісся, 2007.

195) Їжакевич Іван Сидорович // Шевченківський словник: У 2-х томах. — Т. 1. — К., 1976.

196) Інформація газети «Вісти з української центральної Ради» про демонстрацію в м. Києві // Українська Центральна Рада Документи і матеріали у двох томах. Т. 1. (4 березня — 9 грудня 1917 р.). — К.: Наукова думка, 1996.

197) Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; Під ред. В. А. Смолія. — К.: Україна, 1995. — С. 267.

198) Іщенко Б. Село Шевченкове. — Черкаси: Черкаське обласне книжково-газетне видавництво, 1962.

199) Календар «Просвіти» на рік 1931. — Ужгород, 1931.

200) Калиновська Т., Жук П. Через ту бандуру // Черкаський край. — 2012. — 6 квітня.

201) Кандим Ю. Джерела духовної єдності / Ю. Кандим // Кримська світлиця: [Электронный ресурс]. — 2003. — 30 листопада. — Режим доступу http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=printable&artID =1297.

202) Кандим Ю. До питання історії і сучасного стану українсько-кримськотатарських літературних зв'язків / Ю. Кандим // Українське життя в Севастополі: [Электронный ресурс]. Режим доступу http://www.ukrlife.org/main/uacrim/kandym.htm.

203) Капустін В. Нащадок великого Кобзаря // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ua.convdocs.org/docs/ (дата звернення: 17.01.2013).

204) Карпенко В.В. Склад і зміст фонду Симиренків: його наукове і практичне значення // Історичний архів. Випуск 7. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013.

205) Каталог виставки «Черкаські художники у вінок великому Кобзареві» / Упорядник — О. Шарапа. — Черкаси, 2008.

206) Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. — Кн. № 4. — Львів, 2000.

207) Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Повісті. П'єси / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. — К., 1990.

208) Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: у 7 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. — К., 1981. — Т. 7.

209) Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: у 8 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. — К., 1970. —Т. 8.

210) Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: у 8 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. — К., 1968. — Т. 1.

211) Керчи и Варшаве столица Украины подарит памятники Тараса Шевченко // Факты и комментарии: [Электронный ресурс]. — 2001. — 14 июня. Режим доступу http://fakty.ua/100931-kerchi-i-varshave-stolica-ukrainy-podarit-pamyatniki-tarasa-shevchenko.

212) Клочек Г. Поетика візуальності Тараса Шевченка: монографія. — К.: Академвидав, 2013.

213) Клоччя А., Костинська Г. Т. Г. Шевченко в театрах Донбасу. — Донецьк, 1964

214) Кобиляцька В. Провокація прем'єри // Черкаський край. — 2012. —19 грудня.

215) Ковальова Є. Світла пам'ять Кобзаря. — Комсомольське плем'я (м. Вінниця). —1971. — 11 березня.

216) Ковальова Є., Верховлюк В. Його ім'я і слово — в серці народу. — Панорама (м. Вінниця). —1991. —18 травня.

217) Ковтун В. Тарас Шевченко і Прикарпаття. — Коломия: Вік, 2012.

218) Козоріз В. П. Божа людина з Великого Хутора (до 60-ліття Михайла Коваля) [Електронний ресурс]. Режим доступу: velikijhutir.cherkassy.ua /great_people /koval. php?news_id=477/ (дата звернення: 27.01.2013).

219) Комарницький М. Так було за царизму // Черкаська правда. —1961. — 5 лютого.

220) Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. — К., 1991.

221) Концерт Охматівського хора // Літературно-науковий вісник. — Львів, 1901. — Т. XIII. — Кн.1.

222) Концерт Т. Шевченка в Ужгороді// Руська Нива. —1923. — 31 травня.

223) Корнич Д. Просветительская деятельность галицьких русских // Южные записки. —1905. — № 4.

224) Корнійчук М. А. Про атрибутування окремих видань творів Т. Шевченка у колекції МКДУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https: //www. google. com. ua/search?q (дата зверення: 01.12.2012).

225) Король П. Архівні матеріали про Т. Г. Шевченка.

226) Костирко М. Згадки про ієромонаха отця Микиту // Визвольний шлях. —1967. — Кн. 1.

227) Костомаров М. І. Твори: у 2 т. — Т. 2./ М. І. Костомаров. — К., 1990.

228) Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография. — К., 1990.

229) Кострица М. Краєзнавчі дослідження Т. Г. Шевченка на Волині // Тарас Шевченко і українська культура XXI століття. — Кам'янець-Подільський, 2000.

230) Кострица М., Мокрицький Г. Житомирські адреси Кобзаря // Т. Г. Шевченко і Житомирщина (По матеріалах обласної літературно-краєзнавчої конференції / Упорядник Ю. Л. Каповський. — Житомир: Редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, 1990.

231) Кострица М., Мокрицький Г. Житомирські адреси Кобзаря // Радянська Житомирщина. —1987 — 13 грудня.

232) Кострица М. Ю. Новоград-Волинський. Історико-краєзнавчий нарис. — Житомир: Косенко, 2007.

233) Кострица М. Ю. Постаті землі Бердичівської: історико-краєзнавчі нариси. — У 2-х т. — Т. 1. — Житомир: Косенко, 2005.

234) Кострица М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. — Житомир: М.А.К., 2001.

235) Кострица М. Ю., Пашківський Ф. Б. Бердичів. Історико-краєзнавчий нарис. — Житомир: Вид-во «М.А.К.», 2000.

236) Костюк М. Тарас Шевченко на алеї письменників у парку Шевченка // Шевченкіана Придніпров'я. Статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / Упорядники та автори передмови Леся Степовичка, Микола Чабан. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2008.

237) Кралюк П. Волинь та Поділля в житті Тараса Шевченка. — Луцьк, 2007.

238) Кралюк Петро. Волинь у житті та творчості Тараса Шевченка. Луцьк, 2006.

239) Кралюк Петро. Волинь у житті та творчості Тараса Шевченка: Монографія / Петро Кралюк. — Луцьк: ПВД «Твердиня», 2006.

240) Красицький Д.Ф. Тарасові світанки: повісті (про Т. Г. Шевченка). — 2-е вид., перероб. — К.: Веселка, 1989.

241) Красицький Фотій Степанович // Шевченківський словник: У 2-х томах. — К., 1976. — Т. 1.

242) Кращі сценарії бібліотек області. — Вип. 17 / уклад. Л. С. Шумко. — Черкаси: «КЗ ОУНБ імені Тараса Шевченка», 2011.

243) Крим, Євпаторія у творчості Кобзаря // Евпаторийское отделение Крымского факультета ВНУ им. В. Даля: [Электронный ресурс]. Режим доступуhttp://www.evp.snu.edu.ua/krim-evpatorija-u-tvorchosti-kobzarja.html.

244) Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: Відтворення з авторського макету 1930 р. / автор передмови А. Ю. Чабан. — Черкси: Вертикаль, видавець ПП Кандич С.Г., 2009, XVI + 438 + 10* с., іл.

245) Кругляк Г. Не забути пом'янути // Радянська Житомирщина. —1991. — 13 листопада (про відкриття пам'ятного знаку в Гульську).

246) Куделко С. М., Тарасова Л. И. Харьков: хроника столетий. — Х., 2011.

247) Куделя М. З пережитого (записник про перебування на Колимі) — Буяні, 1958/ (рукопис). — ВКМ, інв. 21654.

248) Куделя М. «Просвіта» несла українцям світло / Микола Куделя // Слава праці. —1993. — № 5.

249) Куделя М. Кобзар у моєму житті / Микола Куделя // Народна трибуна. — 1991. — № 11.

250) Куделя М. Крізь бурі лихоліть / Микола Куделя. — Ст. Паул, Міннеаполіс, США : Стир, 1999.

251) Куделя М. Мої записи (щоденник), — Буяні, 1991, (рукопис). — ВКМ, інв. № КДФ 21651.

252) Куделя М. Пекло Колими / Микола Куделя . — Луцьк: Зоря, 2002.

253) Куделя М. Під мурами Луцької тюрми / Микола Куделя. — Луцьк: Надстир'я, 2001.

254) Куделя М. Пошук Шевченкових скарбів / Микола Куделя // Друг читача. —1971. — № 53.

255) Куделя М. Спогади про пережите / Микола Куделя // Рукопис. —1991.

256) Куделя М. Кобзарева світлиця відкрита для всіх / Микола Куделя // Волинь. — 2003. — № 86.

257) Куделя Микола Павлович / Г. Бондаренко, Г. Гуртовий, А. Силюк // Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. — Камянець-Подільський, 2003. — Вип.1.

258) Кульбовський М. Подільська Шевченкіана: лауреати обласної премії Т. Шевченка (1993—2000) / М. М. Кульюбовський. — Хмельницький, 2—1.

259) Кульбовський М. Подільська Шевченкіана. Книга друга /М.М. Кульбовський, 2006.

260) Культурное строительство в Черкасской области (1917—1980): Сборник документов и материалов. — Днепропетровск: Проминь, 1989.

261) Кушнір Б. М. Т. Г. Шевченко про Поділля / Б.М. Кушнір // Т. Г. Шевченко і Поділля : тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Ч. І.

262) Лазаренко В. Вони жили одними думами. — Комсомольське плем'я (м. Вінниця). —1985. — 13 квітня.

263) Лазурская Н. Рец. на: Т. Г. Шевченко. Его жизнь и поэзия. — Одесса, 1914 // Известия ОБО. — Т. 4. — В. 2.

264) Лазурская Н. Украинское торжество // ОЛ. —1917. — 15 апреля.

265) Лауреати Хмельницької обласної премії імені Т. Г. Шевченка: біобібліографічний покажчик. — Хмельницький: ХОУНБ ім. М. Островського, 2008.

266) Левицкий О. Археологические экскурсии Т. Г. Шевченко в 1845—1846 гг. // Киевская старина. — К., 1894. — Т. XLIV.

267) Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. К., Україна, 1994.

268) Лепкий Б. Твори в 2-х томах. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1997.

269) Липа Ю. Нотатник. — К., 2000.

270) Литвиненки Костянтин і Наталя. Розстріляні у двадцятому // Реабілітовані історією. Одеська область. Книга 1. — Одеса, 2010.

271) Ліпінський В. Житомирські друзі Кобзаря.

272) Лісневська Ф. Шевченківська медаль.

273) Лісовий П. «Карпатська правда» про Т. Г. Шевченка// Доповіді та повідомлення УжДУ. Серія філологія. — № 8. —1961.

274) Лісовий П. Близький і дорогий. — Ужгород, 1961.

275) Лісовий П. Т. Г. Шевченко і Закарпаття// Закарпатська правда. —1989. — 3, 4, 5 березня.

276) Лісовський А. М. Творчість Т. Шевченка і духовний світ учнів сучасної школи // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир, 2010. — № 21.

277) Лопата П. Сергій Єфремов — шевченкознавець // Міст [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://meest-online.com/?p=5774 / (дата звернення: 06.01.2013).

278) Мазур Павло (м. Маріуполь) — «Маріупольський вінок Кобзареві»

279) Макаренко П. Довгий шлях на постамент /П. Макаренко //Рад. Поділля (м. Хмельницький). —1993. —18 березня.

280) Максимович М. На похорон Т. Г. Шевченка під Каневом // Основа. —1861. — № 3.

281) Маліновська Т. В. Поезія Т. Г. Шевченка у дитячому читанні // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир, 2010. — № 21.

282) Маляр Л. Про відзначення ювілеїв Тараса Шевченка на Закарпатті у першій половині XX ст.// Науковий вісник УжНУ. — 2004. — Вип.10.

283) Маляр Л. Формування гуманістичного світогляду засобами художнього слова Шевченка в школах Закарпаття 20—30-х років XX ст.// Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі. — Рівне, 2001.

284) Мамчак М. А. Тарас Шевченко і флот / М. А. Мамчак. — Снятин, 2010.

285) Марковський Б. Бердичівська земля з найдавніших часів до початку XX ст. Історико-краєзнавчий нарис / За редакцією доцента М.Ю. Костриці. — Бердичів, 1999.

286) Марковъ Д. Русская и украинская идея в Австрії. Львовь, 1911.

287) Маркуш О. Тарас Шевченко// НРК. —1926. — № 7.

288) Мархлевська Л. Дарунок народних майстрів. — Вінницька правда. —1964. —19 березня.

289) Марченко-Пошивайло Т. Шевченкіана Івана Гончара [Електронний ресурс]. Режим доступу: https: //www.google.com.ua/search?q=палермо&ie / (дата звернення: 02.01.2013).

290) Матвіїшин Я. Приятель поета. — Літературна Україна. 11 травня 1989 р.

291) Матушевский Ф. Посетители могилы Т. Г. Шевченка // Киевская старина. —1903. — № 2.

292) Мацапура М. Мій друже єдиний, мій Якове добрий // Україна. —1968. — № 10.

293) Мацько В. Т. Г. Шевченко і Подільська «Просвіта» /Віталій Мацько //Тарас Шевченко і українська культура XXI ст.: зб. наук. праць за матеріалами наукового симпозіуму. — Кам'янець-Подільський, 2000.

294) Мацько В. Шевченко у серці моїм /Віталій Мацько. — Хмельницький, 1996.

295) Машталір А. І. Постать Т. Шевченка в контексті національного відродження у Наддніпрянській Україні (1917—1920 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». — Черкаси, 2013.

296) Машталір А. І. Вплив постаті Т. Г. Шевченка на діяльність Подільської «Просвіти» (1917—1920 рр.) /А. І. Машталір // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 2010.

297) Машталір А. І. Шевченкіана у періодичних виданнях Поділля у 1919—1920 рр. / А. І. Машталір //Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський, 2009. — Т. 14.

298) Машталір А. І. Шевченківська тема у діяльності Подільської та Волинської «Просвіт» (1917—1920 рр.) / А. І. Машталір // Подільська «Просвіта» : історія і сьогодення: зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський, 2011.

299) Мельник Е. М. Ім'я Тараса Шевченка в українській школі (1917—1920) / Е. М. Мельник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. — К., 2004.

300) Мельник О. Як видавець він був прямо незрівнянний // Українська газета. —18—31 грудня 2008.

301) Мельниченко В. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Черкащині: зародження традицій на початку XX століття // Черкаський край. — 2006. — 15 червня.

302) Мельниченко В. М., Носань С. Л. 50 пісенних літ. — Черкаси, 2007.

304) Мельниченко В. М., Соса П.П. Шевченко і Черкаси. — Черкаси, 1999.

305) Метельська Л. Його ім'я і слово — в серці народу. — Вінницька правда. —1959. — 14 березня.

306) Микитась В. До питання про розповсюдження творів Т. Шевченка на Закарпатті і про його вплив на місцевих літераторів// Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. — Ужгород, 1964.

307) Микола Бажан // [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ebk.net.ua /Book/biographies/100nu/part4/bazhan.htm / (дата звернення: 12.01.2013).

308) Микола Магера. Мій Шевченко: Оповідання / М.Н. Магера. — Хмельницький, 2002.

309) Минуле і сьогодення Радомишльського ліцею. Електронний ресурс: http://www.lyceum-rd.ho.ua/link1.html.

310) Мисечко А. І. До традицій святкування шевченкових днів в Одесі // Мисечко А. І. Український рух в Одесі наприкінці XIX — початку XX ст. — Одеса, 2006.

311) Мистецька Шевченкіана музею «Кобзаря» / Упорядник — О. Шарапа. — Випуск другий. — Черкаси, 2010.

312) Мисько В. «Тарасикові досвітки», «Житомирські дні», «Шевченкова світлиця».

313) Митці України. Енциклопедичний довідник. — К, 1992.

314) Михайленко А. До серця України // Україна. —1989. — № № 30 — 31.

315) Мицик Ю. А. Кобзар і Придніпров'я // Шевченкіана Придніпров'я. Статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / Упорядники та автори передмови Леся Степовичка, Микола Чабан. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2008.

316) Мокрицький Г.П. Цікава Житомирщина: ілюстрована туристична енциклопедія. — У 4-х томах. — Т. 1. — Житомир: вид-во «Волинь», 2011.

317) Молодь Черкащини. —1961. — 24 лютого.

318) Монастирецький Л. Т. Г. Шевченко і Житомирщина // Т. Г. Шевченко і Житомирщина (По матеріалах обласної літературно-краєзнавчої конференції / Упорядник Ю. Л. Каповський. — Житомир: Редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, 1990.

319) Мончаловский О. Литературное и политическое украинофильство. Львов, 1898.

320) Мороз В. С. Побратим великого Кобзаря // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2011 р. — І півріччя: Бібліографічне видання. У 2-х частинах / Упоряд. І. С. Голуб. — Д.: ДОУНБ, 2010. — Ч. І.

321) Музей театрального, музичного та кіномистецтва України ім. Ф. М. Заньковецької. — № 6811.

322) Н. П. Жизнь и произведения Тараса Шевченка (свод материалов для его биографии) с портретом / Составил М. К. Чалый. Киев, 1882 // Киевская старина. —1882. — Август. — Библиография.

323) На Тарасовій горі в Каневі Президент України Віктор Янукович вшанував пам'ять Кобзаря та вручив Державні премії // Нова доба. — 2012. — 13 березня.

324) На Украине и вне ее // Украинская жизнь. —1914. — № 3.

325) Надточій О. Л. До історії цензурних заборон творів Тараса Шевченка (1861—1900 рр.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http:// journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=334 (дата звернення: 18.12.2012).

326) Надточій О. Л. До історії цензурних заборон творів Тараса Шевченка (1861—1900 рр.) // Наукові записки Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. — Т. 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http: // journlib.univ.kiev.ua /index.php?act=book.index&book=29. (дата звернення: 08.12.2012).

327) Назаренко Є.Д. Тарас Шевченко і Поділля / Є. Д. Назаренко. — Хмельницький, 2003.

328) Назаренко Є.Д. Шевченко і подоляни / Євген Назаренко // Творче Поділля: публіцистично-художній альманах, присвячений 180-й річниці від дня народження Т. Г. Шевченка. — Хмельницький, 1995.

329) Народ і Шевченко. Легенди, перекази, пісні та інші твори про Шевченка. — К., 1963.

330) Народні пісні на слова Тараса Шевченка. — К., 1961.

331) Наукове товариство ім. Т. Шевченка і українське національне відродження // Збірник наукових праць і матеріалів першої наукової сесії НТШ. Львів, 1992.

332) Наумова Н. Він ніс на собі наші болі /Н. Наумова. — К., 2002.

333) Наумов С. О. Братство тарасівців// Український історичний журнал. —1999. — № 5.

334) Невидимка. Вечер памяти Шевченко // ОЛ. —1917. — 17 апреля.

335) Негода М. Під арештом // Черкаська правда. —1959. — 23 липня.

336) Неживий О. Олексій Міхно // Бахмутський шлях. —1998. — № 5.

337) Неспокій серця: До 85-річчя від дня народження М. Ф. Пономаренка: Зб. статей і матеріалів / Державний архів Черкаської області / Тетяна Анатоліївна Клименко (упоряд.), Василь Миколайович Мельниченко (упоряд.). — Черкаси: Вертикаль, 2005.

338) Новицький О. Шевченко як маляр / О. Новицький. — Львів-Москва, 1914.

339) Новофастівська К. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. — Вінницька правда. —1956. — 13 березня.

340) Носань С. Із пісні любові, із слави віків! // Спільна справа. Вісник Черкаської обласної державної адміністрації. —1961. — № 1. — Березень.

341) Носань С. Л. Геній правди: до 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. — К.: Знання, 1989.

342) Нудьга Г. Мої зустрічі з приятелем Т. Г. Шевченка. — Жовтень. — 1989. — № 3.

343) Нудьга Г. Під одним дахом з Кобзарем. — Панорама Сумщини, 5 березня 1992 р.

344) Нудьга Г. Тарасова ялинка. — Літературна Україна, 27 грудня 1984 р.

345) О [Маркевич О.] До справи Шевченкових провин // ЗНТШ. —1897. — Т. 17. — С. 5—6; Маркевич А. И. Несколько слов о значении поэзии Т. Шевченка // Южнорусский альманах. —1900. — Т. 6.

346) Овсієнко Л. Г. // Малий енциклопедичний словник Корсунщини. — Корсунь-Шевченківський, 2004. — Т. 2.

347) Огнєв В. 120 «Кобзарів» в одному домі / Володимир Огнєв // Прапор Леніна. —1990. — № 206;

348) Одчот Українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1906 рік. — Одеса, 1907.

349) Одчот товариства «Просвіта» за 1907 рік. — Одеса, 1908.

350) Олена Пчілка. Перекази про Шевченка // Шершень. — 1906. — № 9.

351) Олєйніков М. Т. Г. Шевченко у Лихвині. — Червоний промінь, 22 березня 1973 р.

352) Онищенко О. Земля, яку сходив Тарас... // Черкаська правда. —1959. — 8 серпня.

353) Опольський І. Подорож Шевченка по Волині та Поділлю і художнє відображення її в творах // Актуальні проблеми вивчення теоретико-літературних і мовознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. — Рівне, 1995.

354) Орлай І.С. З наукової спадщини. — Ужгород, 2007.

355) Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII — 60-ті XIX ст.). Львів, 2001.

356) Осминкина Е. Шевченковские дни в Крыму / Е. Осминкина // Форум литературных объединений Крыма: [Электронный ресурс]. Режим доступуhttp://forumlito.com/2010-12-19—18-04-16/590-2011-05-25-09-39-40.html.

357) Основні показники діяльності культурно-освітніх закладів Черкаської області у 2005 році за результатами статистичної звітності. — Черкаси, 2006.

358) Павлин Свєнціцький друкував поезії Т. Шевченка в оригіналі латинськими літерами, перекладав польською мовою, популяризував у своїх творах, літературознавчих і публіцистичних статтях, нарисі історії української літератури XIX ст., створив кілька п'єс для театру «Руської бесіди».

359) Павлов А. Три мар'янівських «серця»// Слово Полісся. — 2008. — 30 серпня. — № 64. — С. 1, 2 (про відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку у смт Мар'янівка Баранівського району).

360) Павлов О.О. Новоград-Волинський // Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973.

361) Павлюк Ігор. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917—1939, 1941—1944 рр. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника НДЦ періодики / Ігор Павлюк. — Львів: Каменяр, 2001.

362) Павлюк Ігор. Українська преса Волинської області 1939—1941, 1944—2000 рр.: Монографія / ІгорПавлюк. — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004.

363) Пагиря В. Я світ узрів під Бескидом... — Ужгород, 1993.

364) Памятник в крымском поселке поэту и писателю Тарасу Шевченко // [Электронный ресурс]. Режим доступуhttp://news.yalta-prestige.ua/2013/04/16/289/#sthash. um6EXfVm. dpuf.

365) Панчук М.В. В серці назавжди... (з нагоди 140-річниці Бердичівської ЗОШ № 1 ім. Т. Г. Шевченка // Україна від епохи УНР до початку XXI століття. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 41. — Житомир: М. Косенко, 2009.

366) Пастух Р. «Юнак» відкриває обличчя / Роман Пастух // За вільну Україну. —1991. — № 167.

367) Пахаренко В. І. Незбагненний апостол. — Черкаси, 1999.

368) Пащенко Д. І. Історія розвитку педагогічної освіти на Уманщині // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». — 2009. — Випуск 132.

369) Перелік історичних пам'яток Золотоноші // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zolotonosha.osp-ua.info / (дата звернення: 17.01.2013).

370) Перхун А. Того дня у Мар'янівці // Інтерес. — 2008. — 27 серпня—3 вересня. — № 33.

371) Перхун А. Дві обнови в один день // Житомирщина. — 2008. — 4 вересня. — № 97.

372) Петрикевич В. Історія культу Шевченка серед гімназияльної молодіжи. — Перемишль, 1914. — С. XLIV.

373) Петрикевич В. Шевченко і шкільна молодь. Рідна школа. —1939. — ч. 6—7.

374) Петриченко Г. Його Шевченкіана / Григорій Петриченко // Слава праці. —1975. — № 51.

375) Пишнюк В. Квіти шани і любові / В. Пишнюк // Радянська Буковина. — 1991. — 26 червня (№ 121 (12342).

376) Піка К. Любов вічна. — Черкаси: Брама-Україна, 2009.

377) Пільгук І. Шевченко і Закарпаття// Жовтень. —1961. № 3.

378) Пішванова Т. Г. (м. Донецьк) — «Донецька Шевченкіана у датах і подіях». — 2014.

379) По Росії і Україні // Рідний край. —1906. — № 8.

380) Погребенник Ф. «На Вкраїні милій» (Про шевченківські свята в Коломиї). В. Стефаник про Шевченка //Літ. Україна. — 1987. — 12 березня.

381) Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський, 2011.

382) Подолинний А. Подільська Шевченкіана: сторінки історії та постаті // Русалка Дністровая: літературно-краєзнавчий збірник / Упоряд.: М. Ф. Каменюк. — Вінниця: Видавництво-друкарня «Діло», 2013.

383) Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина: іменний словник / Вінницька обласна універсальна бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. — Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012.

384) Поезії Тараса Шевченка. — Львів, 1867. — Т. 2.

385) Поети Слов'янська — у вінок Кобзареві: комплект листівок / Укладач В. І. Романько. — Слов'янськ, 2014.

386) Поетичному життєпису Тараса Шевченка присвячена стаття М. Скорського «Володар у царстві духа».

387) Полєк В. Біографічний словник Прикарпаття. Зошити 1—24. — Івано-Франківськ, 1993—1999.

388) Полєк В. Тарас Шевченко: Прикарпаття. — Івано-Франківськ. — 1991.

389) Поліщук В. Т. Шевченкіана земляків Кобзаря // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, посвяченої 195-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Черкаси, 2010.

390) Поліщук Я. Шевченко і Ровенщина. — Ровно, 1989.

391) Полякова Т. Ю. Театри // Малий енциклопедичний словник Корсунщини. — Корсунь-Шевченківський, 2004. — Т. 2.

392) Пономаренко М. Ф. Краєзнавці Черкащини. Біо-бібліографічний словник. — Золотоноша, 2003.

393) Пономаренко М. Ф. Шевченко і Черкащина. — Черкаси, 1988.

394) Пономаренко М. Ф. Черкаські видання // Черкаська правда. —1989. — 28 лютого.

395) Пономаренко М. Ф. Черкаські видання // Черкаська правда. —1989. — 28 лютого.

396) Попільнюх М. «...І на оновленій землі». — Червоний промінь, 8 березня 1988 р.

397) Пошанування пам'яти Т. Шевченка в 50-ті роковини його смерти // Рідний край. — 1911. — № 9—10.

398) Пр. П. Л-в. Тарас Григорьевич Шевченко. (Некоторые дополнения и поправки к его биографии) // Киевская старина. —1882. — Сентябрь. — Известия.

399) Правдюк О. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України. — К., 1966.

400) Прибєга Л. В. Реставраційні реконструкції в пам'яткоохоронній праці України // Праці Центру пам'яткознавства НАН України / Ред. С. Заремба. — К., 1993. — Вип. 2.

401) Прибитківський П. УГА в Одесі і роковини Шевченка // Свобода. —1950. —21 квітня.

402) Прокопчук В. З Т. Г. Шевченком у серці / В.С. Прокопчук // Микола Магера. Мій Шевченко.

403) Прокопчук В. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. — К.: Рідний край, 1995.

404) Прокопчук В. Хмельничани-шевченкознавці / В.С. Прокопчук // Педагогічний вісник. — Хмельницький, 2004. — № 1(8).

405) «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з часу створення «Просвіти» на Поділлі. — Хмельницький: Просвіта, 2005.

406) Просвітний рух// Українське Слово. —1937. — 1 липня.

407) Пультер С. О. Кобзар на Волині // Поліський Дивосвіт. Література рідного краю. Житомирщина: посібник-хрестоматія в 2-х ч.. — Частина І: Критичний огляд / за редакцією канд. пед. наук С. О. Пультера. — Житомир, 2000.

408) Пушик С. Твори в 6-ти томах. Т. 4 Івано-Франківськ, Гостинець, 2006.

409) Рада. —1911. — № 233; Щеголев С. Н. Украинское движение как современній этап южнорусского сепаратизма. — К., 1912.

410) Радянська Україна. —1961. — 17 січня.

411) Райківський І. Ідея української («малоруської») єдності в діяльності «Руської Трійці» та її послідовників у Галичині в 1830-х — середині 1840-х років / Будитель Галицької України-Руси (до 200-ліття від дня народження Маркіяна Шашкевича): статті і матеріали. Львів, 2011.

412) Рахлін А. Чарівна книга. — Вінницька правда. —1964. — 27 лютого.

413) Рогач П. «Правду, батьку, гомониш...» В сім'ї вольній новій. Шевченківський збірник. 5 випуск. — К., 1989.

414) Рогач П. Видано в Охтирці. — Прапор перемоги, 7 березня 1987 р.

415) Рогач П. Цей аркуш... дав мені Шевченко. — Ленінським шляхом, 12 березня 1985 р.

416) Роговий О. Мандрівка на Поділля. — Хочу все знати. — 2006. — 21 жовтня.

417) Роговий О. Тарасові шляхи Вінничини. — Хочу все знати (м. Вінниця). — 2005. — 24 вересня.

418) Рожко В. Наукова подорож Тараса Шевченка на Волині // Визвольний шлях. — 2000. — Кн. 3.

419) Рябенко І. Прощальний вінок Тарасові. — Ленінська правда. 5 березня 1989 р.

420) Савчук М. Тарас Шевченко на землі Коломийській. — Івано-Франківськ, 1991.

421) Самовидець. Спомини семінарицькі // Правда. —1892. — Т. XIV.

422) Самойленко Н. Музей одной книги / Наталія Самойленко // Труд. —1990. — № 269.

423) Сапухін П. Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині. — Суми, 1956.

424) Сапухіна Л. Кобзар з кобзарів. — Ленінська правда. 25 квітня 1989 р.

425) Сваричевський А. В. На прекрасній Подолії. Сторінки подільської Шевченкіани / А. В. Сваричевський. — Хмельницький: НВП «Евріка» ТОВ, 2001.

426) Сваричевський А. В. Шевченко і Поділля. Земля, яку сходив Тарас /А. В. Сваричевський. — Хмельницький, 1994.

427) Свистун Ф. Чьмь есть для нас Шевченко? Львовь, 1885.

428) Своижитьевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. Часть І. Где-що до исторіи саморозвитія языка і азбуки Галицкой Руси. Львовъ, 1906.

429) Святкованя роковин смерти Т. Шевченка в Ужгороді // Свобода. —1930. — 17 квітня.

430) Свято Шевченка// Українське Слово. —1936. — 23 квітня.

431) Свято Шевченка// Українське Слово. —1937. —18 березня.

432) Семенюк М. Т. Шевченко і Житомирщина // Тет-А-Тет. Літературний альманах. — Книга 3. — Житомир: видавець М. П. Пасічник, 2010.

433) Семенюк М. Т. Шевченко і Харківщина. — Хмельницький., 2005.

434) Сергієнко Г. Я. Діяльність Т. Г. Шевченка в Київській Археографічній комісії (1845—1847) / Г. Я. Сергієнко // Т. Г. Шевченко і Поділля: Тези доп. науково-практич. конф., присвяч. 175-річчю від дня народж. Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1999. — Ч. 1.

435) Середа О. Перші публічні декламації поезій Т. Шевченка та шевченківські «вечерниці» в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 23. — Львів, 2013 (в друці).

436) Середа О. Українські народовці та польські повстанці в Східній Галичині (1863—1864): таємні контакти та публічні дискусії // Galicjaapowstaniestyczniowe. Rzeszyw, 2013.

437) Середа О. Формування національної ідентичності: ранні народовці у підавстрійській Східній Галичині (1860—1873). Автореферат дис. д-ра філос. зі спеціальності історія. Будапешт, 2003.

438) Середюк І. З історії пам'ятника Кобзареві / І. Середюк // Радянська Буковина. — 1964. — 17 червня (№ 120 (5503)).

439) Середюк І. Тарас Шевченко в пам'яті народній : на допомогу лектору /І.П. Середюк. — Хмельницький, 1982.

440) Сидор О. В. Шевченко та Волинь // Матеріали І—ІІІ науково-практичних конференцій «Остріг на переломі 900-річчя» (1990—1992). — Сокаль, 1992. — Ч. 2.

441) Симоненко В. Лебеді материнства. — К., 1981.

442) Ситник А. Найкраща роль завжди попереду // Спільна справа. —1997. — № 1. Березень.

443) Сірак І. Т. Г. Шевченко і Волинь // Волинь у житті та творчості письменників: Зб. наук. праць. — Луцьк: Вежа, 1999.

444) Скакун Ф. По рідній землі. — Ленінська правда. 14 лютого 1989 р.

445) Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини / П.Я. Слободянюк. — Хмельницький: Поділля, 1995.

446) Слово. —1862. — Ч. 17. — 12 березня. — С. 68; Слово. —1862. — Ч. 18. — 15 березня.

447) Сміян П. Волинь у житті та творчості Шевченка / П. Сміян // Молодий ленінець. —1982. — Ч. 30.

448) Смоктий А. Взгляд народа на Шевченко // Киевская старина. —1882. — Август.

449) Смоктий А. Воспоминание о Шевченке // Киевская старина. —1883. — Сентябрь и октябрь.

450) Солоницький І. Охорона пам'яток історії і культури — справа державна // Константи: Альманах соціальних досліджень. — Херсон, 2006. — № 1(12): Архів і людина.

451) Соса П.П., Березняк Г.І., Мельниченко В.М. Пам'ятки Черкас. — Черкаси, 1998.

452) Спадщина Т. Г. Шевченка в контексті гуманізації сучасної освіти: зб. наук. ст. — Хмельницький, 2001.

453) Спомини про Т. Г. Шевченка // Рідний край. —1906. — № 11.

454) Старицький М. Твори: У 8 томах. — К.: Дніпро,1965. — Т. 8.

455) Стельмах М. Слово про думи і кобзарів // Федір Лавров. Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України. — К.: Мистецтво, 1980.

456) Стефаник В. Твори. —1964.

457) Столярова Г. П. Слобожанський уклін Тарасові Шевченку. Літературно-краєзнавче дослідження. — Х., 2011.

458) Ступак Ю. Видатні художники на Сумщині. — Харків, 1969.

459) Сумцов Н. Ф. Харьков и Шевченко. — Х., 1911.

460) Суровий А. Ф. Відзначення шевченківських дат на Поділлі в 1919—1922 рр. / А. Ф. Суровий, О. М. Завальнюк // Т. Г. Шевченко і Поділля: тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Ч. І.

461) Т. Г. Шевченко і Житомирщина (По матеріалах обласної літературно-краєзнавчої конференції / Упорядник Ю. Л. Каповський. — Житомир: Редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, 1990.

462) Т. Г. Шевченко і Поділля: тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Ч. 1—2.

463) Т. Г. Шевченко. Повне зібрання творів. У 6-ти томах. — К., 1983.

464) Т. Г. Шевченко. Твори у п'яти томах. — К., 1985.

465) Т. Г. Шевченко в народній творчості. — К., 1940.

466) Т. Г. Шевченко в творах і картинах [Образотворчий матеріал]: збірник / худ.: С. П. Спичак; авт. передм.: Г. П. Білоус. — Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2008.

467) Танана Р. В. (м. Канів). До історії вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка в Житомирі // Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми: Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 33. — Житомир: М. Косенко, 2005.

468) Танана Р. В. (м. Канів). Міста і села Волині у творчості Т. Г. Шевченка // Історія міст і сіл Великої Волині: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Житомир: ПП М. Г. Косенко, 2002. — Т. 25. — Частина 2.

469) Танана Р. В. Тарасова світлиця. — Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2011.

470) Тарабукін О.О. Початки археологічного вивчення Житомирщини (кінець XVIII — третя чверть XIX ст.) / За редакцією М.Ю. Костриці. — Житомир: М. Косенко, 2003.

471) Тарас Шевченка — славний син Черкаської землі. Інформаційно-презентаційне видання. — Черкаси: Бізнес-стиль, 2012.

472) Тарас Шевченко в документах і матеріалах. 1814—1863. — К., 1963.

473) Тарас Шевченко і Крим: енциклопедичний довідник / упор. Г. А. Рудницький. — Сімферополь: Таврія, 2001.

474) Тарас Шевченко і народ. (Збірник наукових праць — Вип. 7). Івано-Франківськ, 1999.

475) Тарас Шевченко і українська культура XXI століття : збірник наукових праць за матеріалами всеукр. симпозіуму. — Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, інформ.-вид. від., 2000.

476) Тарас Шевченко і Підкарпаття// Українське Слово. —1936. —19 березня.

477) Тарас Шевченко. Тези доповідей та повідомлень обласної науково-методичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження поета. 11—12 травня 1989. — Вінниця, 1989.

478) Тарас Шевченко. Текст і контекст. Гайдамаки / Автор проекту і упорядник В. Пахаренко, укладач Ю. Гончар. — Черкаси, 2011. — 368 с.

479) Тарас Шевченко: Текст і контекст. Катерина / Упорядник Василь Пахаренко. —Черкаси: Брама-Україна, 2009.

480) Тарасів обрій // Черкащина: Універсальна енциклопедія /Автор-упорядник В. Жадько. — К. ВПК «Експрес-поліграф», 2010. — 1104 с.: іл.

481) Тарахан-Береза З. П. «Заворожи мені, волхве...»: Тарас Шевченко і Михайло Щепкін. — К.: Мистецтво, 2012.

482) Тарахан-Береза З. П. Шевченко — поет і художник. — К.: Наукова думка, 1985.

483) Тарахан-Береза З. Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. — К., 1998.

484) Тернистий шлях до України. — Ужгород, 2007.

485) Тет-А-Тет. Літературний альманах. — Книга 3. — Житомир: видавець М. П. Пасічник, 2010.

486) Тимошик М.С. Українська видавнича справа в умовах формального проголошення свободи друку [Електронний ресурс]. Режим доступу: http:// journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1638 (дата звернення: 18.12.2012).

487) Тихий Олекса. Тарас Шевченко про мову: Висловлювання з листів та творів. — Донецьк, 2011.

488) Ткаченко Б. Шість днів у червні. — Україна, 1986, № 19.

489) Ткачук П. З любов'ю до Кобзаря. — Вінницька правда. —1989. — 22 січня.

490) Ткачук П. Шевченкова правда-сила народ розбудила. — Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008.

491) Токар Н. Шевченкознавчі студії Василя Доманицького // Наукові записки. Вип. 14. Серія: Історичні науки. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2011.

492) У Каневі відзначили 150-ту річницю перепоховання Т. Г. Шевченка. 23.05.2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http: //www.oda.ck.ua/? lng=ukr&section=2&page=2 / (дата звернення: 03.03.2013).

493) Указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко / [сост.] М. Комаров // Киевская старина. —1886. — Т. 14, март. — С. 570—582 ; т. 14, апрель.

494) Уклін Кобзареві / Упорядник Федорова Т. М. — Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2011.

495) Украинский митинг // Одесский листок. —1905. — 6 декабря.

496) Україна: скарби музеїв і заповідників. — К.: Видавнича фірма «Чорлі», 1997.

497) Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х томах. — Т.2. — К., 1997.

498) Українці в світі. Прудкий Никін Іванович // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrainians-world.org.ua/about/45/49/86/103/ (дата звернення: 27.01.2013).

499) Усенко П. Г. Арабажин Костянтин Іванович // Енциклопедія історії України: Т. 1: А—В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2003.

500) Федака С. Хроніка Карпатської України. — Ужгород, 2005.

501) Федоренко С. М. Т. Г. Шевченко і Кам'янець-Подільський / С. М. Федоренко // Т. Г. Шевченко і Поділля : тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Ч. І.

502) Федченко П. Тарас Григорович Шевченко. — Київ, 1989.

503) Фельдман І. Пам'ятники великому Кобзареві на Херсонщині // Наддніпрянська правда. —1997. — 2 берез.

504) Филипович П. П. Шевченкознавчі студії. — Черкаси: Брама, 2002.

505) Филипович Павло Петрович [Електронний ресурс]. Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Филипович_Павло_Петрович / (дата звернення: 05.01.2013).

506) Філонюк М. Меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» у Волинському краєзнавчому музеї / Марія Філонюк // Волинський музей: історія і сучасність: Науковий збірник. — Луцьк, 2009. — Вип.4.

507) Франко І. Зібрання творів: У 50 т. — Т. 5. — К., 1976.

508) Хай вовіки славиться ім'я Кобзареве! (довідка за підсумками обласного конкурсу. — Черкаси: «КЗ ОУНБ імені Тараса Шевченка», 2011.

509) Харків — моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди / За ред. І. Ф. Прокопенка. — Вид. 2-е, випр. і доп. — Х., 2003.

510) Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.; Худож. —оформлювач І. В. Осипов. — Х., 2004.

511) Харьков в зеркале мировой литературы / Авт. — сост. К. А. Беляев, А. П. Краснящих; Худож. — оформитель И. В. Осипов. — Х., 2007.

512) Химинець Ю. Тернистий шлях до України. — Ужгород, 2000.

513) Хоменко Б. Дорогами подільської осені // Т. Г. Шевченко і Вінниччина: бібліографічний покажчик. — Вінниця, 1991.

514) Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини // Тарас Шевченко і Вінниччина: Біобібліографічний покажчик / Укладачі: Г. Авраменко, О. Кізян, Б. Хоменко; Вінницька ОУНБ ім. К. Тімірязєва, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. — Вінниця, 2004.

515) Хоменко В. М. Звенигородщина. Словник-Довідник. — Черкаси, 2008.

516) Хоню В. В. Діяльність видавництва «Вік» (1894—1919). Становлення видавничої галузі в Україні: Автореф. дис. канд. філолог. наук: 10.01.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2000.

517) Хроніка. // Трудовая жизнь. — 18.10.1918р. — № 39.

518) Художники Шевченкового краю / Упоряд. Іщенко Ю. П., Фізер І. В. — Черкаси: Брама, 2008.

519) Циганенко Ю. Шевченківське свято на Полтавщині року 1914 та заборона «Кобзаря» // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початку XX ст. / під ред. М. Грушевського. — К.: Державне видавництво України, [б.д.] — Кн. 3.

520) Чабан М.П. Тарас Шевченко // Дніпропетровськ: минуле і сучасне. — Д.: Дніпрокнига, 2001.

521) Чалый М. Посещение Т. Г. Шевченком сахарного завода Яхненка и Симиренка // Киевская старина. —1889. — Т. 24. — № 2.

522) Чепурна І. В. Образ Великого Кобзаря в монументальній скульптурі Чигиринщини // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, посвяченої 195-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Черкаси, 2010.

524) Черкаська область. Адміністративно-територіальний устрій. — Сміла: ДВПП Тясмин, 1999.

525) Черкаська правда. —1959. — 10 березня.

526) Черкаська правда. —1961. —19 січня.

527) Черкаська правда. —1972. — 1 лютого.

528) Черкаська правда. —1981. — 13 березня.

529) Черкаський край. — земля Богдана і Тараса: Культорологічний збірник. — К.: Українські пропілеї, 2002.

530) Черкаські вісті. —1944. — № 26. — 9 квітня.

531) Черкащина — духовності скарбниця. — Черкаси, 2009.

532) Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець, 1999.

533) Чернихівський Г., Легкун О. Портрети пером: Статті, есеї, рецензії. — Кременець; Тернопіль, 2003.

534) Чернова М. В. Пам'ятник Т. Г. Шевченку в Харкові. — Х., 1984.

535) Чикаленко Г. Українська студентська громада в Одесі в 1903—1904 р. // З минулого. — Варшава, 1939. — Т. 2.

536) Шандор В. Закарпаття: історико-правничий нарис. — Нью-Йорк, 1992.

537) Шандор В. Спомини: У 2 т. — Ужгород, 1996—2000.

538) Шарапа О. Створення та становлення музею «Кобзаря» Т. Г. Шевченка в Черкасах // Краєзнавство Черкащини. — 2011. — № 9.

539) Шатров М. А. Здешние и приезжие // Шатров М. А. Город на трех холмах. Книга о старом Екатеринославе. Издание 2-е, исправленное и дополненное. — Д.: Промінь, 1969.

540) Шатров М. О. Яким побачив Катеринослав Тарас Шевченко // Шевченкіана Придніпров'я. Статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / Упорядники та автори передмови Леся Степовичка, Микола Чабан. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2008.

541) Шашкевич В. Як ми поступали досі й як би нам дальше поступати // Русь (Львів). —1867. — Ч. 21. — 9 червня.

542) Шевченківське свято // Українське Слово. —1935. — 3 жовтня.

543) Шевченківським уроком розпочали новий навчальний рік школярі Закарпаття // Новини Закарпаття. — 2013. — 3 вересня.

544) Шевченкове свято // Наука. —1920. — 14 квітня.

545) Шевченко і Духнович // Свобода. —1930. — 10 квітня.

546) Шевченкіана Придніпров'я. Статті, нариси, поезія, проза, есеї, інтерв'ю / Упорядники та автори передмови Леся Степовичка, Микола Чабан. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2008.

547) Шевченкіана степова. Антологія. — Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2005.

548) Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження / НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2009. — 546, VIII с: іл. — (Серія «Історія регіонів України»).

549) Шевченківський національний заповідник: події, факти, цифри // Чернеча гора. — 2004. — № 1 (21).

550) Шевченко Анатолій (м. Горлівка) — «Т. Г. Шевченко та Донеччина»: краєзнавчий нарис. — Донецьк, 1994.

551) Шевченко і Поділля: збірник наукових праць за матеріалами другої всеукр. наукової конференції. — Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, інформ.-вид. від., 1999.

552) Шевченко і робітнича поезія України дожовтневого часу / Збірник праць шостої наукової шевченківської конференції. — К.: 1958.

553) Шевченко Л. Батьківщина Тараса Григоровича / Людмила Шевченко // Україна: Науковий двохмісячник українознавства, орган історичної секції Академії / під ред. М. Грушевського. — К.: Державне видавництво України. — Кн. 1—2, 1925.

554) Шевченко на Поділлі / Упорядники В. Рабенчук, В. Лисенко. — Вінниця, 1992.

555) Шевченко О. Кімната-музей Кобзаря. // Честь хлібороба. — 01.05.1966. — № 52.

556) Шевченко С. Кобзар і наш край: пропозиція пошуку. // Народне слово. — 20.05.2003. — № 52.

557) Шевченко Т. Г. у театральному мистецтві // Шевченківський словник: У 2-х томах. — К., 1977. — Т. 2.

558) Шевченко Тарас і музика // Черкащина: Універсальна енциклопедія /Автор-упорядник В. Жадько. — К., ВПК «Експрес-поліграф», 2010.

559) Шевченко Тарас. Біографія. — Київ, 1984.

560) Шевчук В. Сад житейський думок, трудів та почуттів. Автобіографічні замітки. — Київ: Акцент, 2003.

561) Шевчук С. І. Наша дума, наша пісня на волинських шляхах Тараса. — Рівне, 1996.

562) Шевчукевич О. Мій перший учитель / Опанас Шевчукевич // Радянська Буковина. —1964. — 11 лютого (№ 30 (5413)).

563) Шевчукевич О. Нев'януча слава Тарасова / Ольга Шевчукевич // Радянська Буковина. —1964. — 12 лютого (№ 31 (5414).

564) Шевчукевич О. Таким я бачу Тараса... / Опанас Шевчукевич // Радянська Буковина. —1964. — 29 травня (№ 106 (5489).

565) Шенгій К. Його книжки ходили по руках. — Вітчизна. — 1989. — № 6.

566) Шенгій К. Сучасник Шевченка. — Вітчизна, 1973, № 3.

567) Шиян Любов. Вишневець та князі Корибути-Вишневецькі. — Тернопіль, 2006.

568) Шлях революції. —1923. — № 150. —18 серпня.

569) Шляхами Великого Кобзаря: Путівник. — Київ, 1964.

570) Штефан А. За правду і волю. — Кн.1. — Торонто: Пробоєм, 1973.

571) Шубравська М. М. Шевченко і фольклор Поділля / М. М. Шубравська, Г. П. Братащук // Т. Г. Шевченко і Поділля: тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Кам'янець-Подільський, 1989. — Ч. II.

572) Щепкин М. С. Записки его, письма, рассказы / М. И. Щепкин. — СПб., 1914.

573) Щербина М. Історія колгоспної Шевченкіани // Прес-центр. — 2008. — 4 березня.

574) Щербина М. М. Шевченкіана в ономастиці Черкащини // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції, посвяченої 195-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. — Черкаси, 2010.

575) Щербина М. Про мліївську «Просвіту» і аматорський театр // Прес-центр. — 2012. — 27 червня.

576) Щоголів Я. І. Твори / Я. І. Щоголів. — Х., 1919.

577) Щоголів Яків. Твори / Яків Щоголів. — К., 1961.

578) Щурат Василь. З життя і творчості Тараса Шевченка. — Львів, 1914.

579) Який буде Шевченко у Вінниці до 200-річного ювілею? — 33-й канал (м. Вінниця). — 2013. — 23 жовтня.

580) Ярмошик І.І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX — XX століть: Монографія. — Житомир: Вид-во «Волинь», ПП «Рута», 2006.

581) Яровий І. Іван Падалка: від ярлика «ворога народу» до пам'ятника в бронзі // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http: // memorial.org.ua /education/draw/19/ index.htm / (дата звернення: 21.01.2013).

582) Яхімович, А. Родовід Тараса Шевченка в його нащадках / А. Яхімович. — Черкаси : Брама-Україна, 2008.

583) Яшненко С. Черкаський повіт на Київщині // Народна справа. — 1918. — № 15.

ЗМІСТ

О. Реєнт. КРАЄЗНАВЧА ШЕВЧЕНКІАНА УКРАЇНИ 5

НАРОДИВСЯ, ЩОБ ОСЯЯТИ УКРАЇНУ

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ

В. Мельниченко. Шевченка шанує його Батьківщина 11

ЗЕМЛЯ, ЯКУ СХОДИВ ТАРАС

М. КИЇВ

О. Гончаров, А. Коваль. Київські адреси Шевченка 69

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

С. Гальчак. Тарасові шляхи Поділля 84

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

Г. Бондаренко, М. Філонюк. Під зорею Кобзаревого слова 121

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

О. Аліванцев, І. Кочергін, М. Чабан. Шевченкіана Придніпров'я 134

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

С. Ігруніна, Г. Мокрицький, О. Тарабукін. З думою про Кобзаря 144

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ
С. Моісенко. У краю козацької звитяги 154

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ
Г. Савченко, Є. Букет, Я. Синявський. Живий у пам'яті поколінь 182

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ
О. Білоусько, Т. Пустовіт. Поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть 214

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ
П. Кралюк. Генієм опромінені дороги 228

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ
О. Охріменко, П. Охріменко. Вкарбований у вічність 251

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ
І. Дуда. Він думав про соборну Україну 274

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ
Л. Баженов, С. Баженова. Вогонь його палкого серця 296

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ
О. Коваленко, С. Лаєвський, Л. Линюк, С. Половникова, І. Ральченко.
Шевченкова слава краю 320

ЖИВА СЛАВА КОБЗАРЯ

КРИМСЬКА АР і м. СЕВАСТОПОЛЬ
А. Непомнящий, В. Акімченков. Провісник братерства народів 345

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ
В. Романько. Наш уклін Кобзареві 362

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ
С. Федака. Будитель народної волі 370

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ
П. Арсенич, Б. Гаврилів, М. Косило. Предтеча нашого єднання 383

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ
О. Бабенко, О. Салоїд. У сяйві Кобзаревого слова 412

ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ
А. Климова, О. Неживий, І. Савенкова.
З іменем його високим 426

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ
Д. Каднічанський, М. Литвин, О. Середа, І. Орлевич, Ф. Стеблій.
Тарас Шевченко як символ національної єдності
Галичини і Наддніпрянщини 433

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ
І. Александренко, О. Тригуб. Нам треба голосу Тараса 462

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ
О. Музичко. Вшанування пам'яті Т. Шевченка в Одесі
у добу українського національного руху
(кінець XIX — початок XX ст.) 482

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ
О. Павлова. Уклін Кобзарю Слобожанського краю 502

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ
Є. Сінкевич. Ім'я прославлене у віках 514

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ
О. Меленчук. З історії пам'ятників Тарасові Шевченкові на Буковині 519

ПІСЛЯМОВА 538

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ 540

Науково-популярне видання

УКРАЇНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Головний редактор *К. В. Лимаренко*
Відповідальна за випуск *А. М. Гопаченко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *С. І. Удалов*
Коректор *Л. В. Дмитрієва*

Підписано до друку 24.02.14. Формат 70×100 $^{1}/_{16}$.
Умов. друк. арк. 46,44. Облік.-вид. арк. 41,60.
Тираж 3000 прим. Замовлення № .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська 21А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет-магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»,
61057, м. Харків, вул. Римарська 21А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.